

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

ASES

6. INTERNATIONAL CANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONGRESS BOOK

EDITOR:

ISBN: 978-625-92363-5-3

VI. INTERNATIONAL CANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

March 27-29, 2026

ANKARA, TURKIYE

EDITOR

Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ

COPYRIGHT © 2026

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2026©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

17.04.2026

ISBN:978-625-92363-5-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

VI. INTERNATIONAL CANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 27-29, 2026

ANKARA TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi

Sayı : E-84965626-050.99-2600011702
Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen
Temsilciliği (Doç. Dr. Ahmet
KURTOĞLU) Hk.

06.02.2026

Sayın Doç. Dr. Ahmet KURTOĞLU

Ases (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan Kongrelerin Düzenleme Kuruluna Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmeniz Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı tarafından uygun görülmüştür.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Serkan HACICAFEROĞLU
Dekan V.

Ek: ASES_Ahmet Kurtoğlu

Belge Doğrulama Kodu: P4UETMF

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/bandirma-onyedi-eylul-universitesi-ebys>

Adres: Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir

Telefon No: (0 266) 7170117

e-Posta:

Kep Adresi: bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr

Faks No: (0 266) 7170030

İnternet Adresi:

Bilgi için :

Telefon No:

Direkt Hat:

Meray Çoban

Bilgisayar İşletmeni

(0 266) 7170117 - 5015

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. MUNISE DURAN
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITESI (TURKIYE)

REGULATORY BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS
NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. B. Cagla GARIPAOGLU
BAHCESEHIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. KORAY CELENK
ATATURK UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR
NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET KARACA
PAMUKKALE UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATIH MUTLU OZBILEN
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ
BAYBURT UNIVERSITESI (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL
BAYBURT UNIVERSITESI (TURKIYE)

Dr. MAJA VIZJAK
UNIVERSITY OF ZAGREB (CROATIA)

Dr. MARIUS LOLEA
UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. SOOBIA SAEED
TAYLORS UNIVERSITY (MALAYSIA)

COORDINATOR

EZGI ATABEY

SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. AHMET NIYAZI OZKER
BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITESI (TURKIYE)

Prof. Dr. ALEXANDER MAKARENKO
NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY OF UKRAINE (UKRAINE)

Prof. Dr. ARAFAT HUSEYIN
ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITESI (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL
ALLAMA IQBAL OPEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Prof. Dr. BENRETEM ABDELOUAHAB
UNIVERSITE BADJI MOKHTAR ANNABA (ALGERIA)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIRI
INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID
UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM
UNIVERSITE IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. BIRSEN CEKEN
ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN
UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. DENIZ YENGİN
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. DUNDAR YENER
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. EMİNA NESE YENİCERİ
MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FADIL HOCA
ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH
MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HÜLYA DEMİROREN
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IHSAN CAPCIOGLU
ANKARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ILYAS KARABIYIK AYDIN
ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO
AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KHALIL KASSMI
MOHAMED PREMIER UNIVERSITY OF OUJDA (MOROCCO)

Prof. Dr. KARIM MIRZAEI
TABRIZ ISLAMIC ART UNIVERSITY (IRAN)

Prof. Dr. MEHMET ALI SALAHLI
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. M. MEZİYET ARI
ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU
TITU MAIORESCU UNIVERSITY (ROMANIA)

Prof. Dr. M. EDWARD KENNETH LEBEKA
ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR
HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ORAZOV SHAMURAT
ABAI KAZAKH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. SACIDE VURAL
ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SELAHATTIN AVSAROGLU
NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SAHIN ORUC
YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TARIK CAKAR
ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV
TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. ZELIHA GOKBAYRAK
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER
ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA
AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. ASYLKHAN ABISHEV
ABAI KAZAKH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO
STIE INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. BURCU UZUM
KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA
UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEDZHAD
UNIVERSITY OF TEHRAN (IRAN)

Assoc. Prof. ESMA OZ KIRIS
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI
ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FAYRUZA H. GARİPOVA
BASHKIR INSTITUTE OF HUMANITIES RESEARCH (RUSSIA)

Assoc. Prof. GULMIRA ABDIRASOLOVA
KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. LILIANA ELENA BOSCAN
UNIVERSITY OF BUCHAREST (ROMANIA)

Assoc. Prof. LIUBOVI CHIMPOESH
ACADEMY OF SCIENCES OF MOLDOVA (MOLDOVA)

Assoc. Prof. HAMIT ARBAS
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVIK
USKUDAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA
SUMGAIT STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. AMANTAI KARAKOV
ABAI KAZAKH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MENEKSE SEDEN TAPAN-BROUTIN
BURSA ULUDAĞ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MERVE ERSAN
ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA KEMAL BILICI
MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA
ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. YERNAR OSPANKULOV
ABAI KAZAKH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA
ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK
SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. SEVILAY KAHRAMANOGLU YILDIZ
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. TUNCAY CANBULAT
DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN
ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV
FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN
KARABUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU
BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. DUYGU KAYALIK SAHIN
BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FULYA SAVAS
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OZGEN KILIC ERKEK
PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. SARBU OXANA
NICOLAE TESTEMITANU STATE UNIVERSITY (MOLDOVA)

Assist. Prof. TOHID MALEKZADEH
ISLAMIC AZAD UNIVERSITY (IRAN)

Dr. ESMERAY KARATAS
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. CHAIMA MOUFFOUK
UNIVERSITE BATNA 2 (ALGERIA)

Dr. TOLEGENULY NURZHAN
ABAI KAZAKH STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. MARIUS LOLEA
UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	34	%40.48
AZERBAIJAN	37	%44.05
MOROCCO	1	%1.19
PHILIPPINES	1	%1.19
KAZAKHSTAN	3	%3.57
NIGERIA	3	%3.57
UZBEKISTAN	2	%2.38
PAKISTAN	3	%3.57
TOTAL	84	100%

CONFERENCE STATISTICS

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

March 27-29, 2026
ANKARA, TURKIYE

ONLINE CONFERENCE PROGRAM

ID: 269 738 6033

PASSWORD: ases06

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Dr. Öğr. Üyesi S. Aybike TÜRK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Cüneyt Göncü Prof. Dr. Tolga Bekler	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	YENİ, MEVCUT VE TARİHİ YAPILAR KAPSAMINDA YANGIN MERDİVENİ GEREKLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ: AYNI BİNA, ÜÇ FARKLI SONUÇ
Kudrethan AYTAÇ Dr. Öğr. Üyesi. Fatma Süphan SOMALI Dr. Öğr. Üyesi. Fevziye Deniz GÜNDOĞDU ÖZALP	Balıkesir Üniversitesi	YEREL MİMARİ, TEKNOLOJİ VE MALZEMENİN KORUMA VE SÜRDÜRÜLMESİNE YÖNELİK TESPİT YÖNTEMİ: AYVALIK ÖRNEĞİ
Mesut CESUR Doç. Dr. Serkan PALABIYIK	Balıkesir Üniversitesi	MİMARİ TASARIMDA ESKİZ DİVALEKTİĞİ
Arş. Gör.Dr. Elif ALKILINÇ	Balıkesir Üniversitesi	MİMARİ TASARIM EĞİTİMİNDE KÜTLE ANALİZ ARACI OLARAK MODLAJ TEKNİĞİ
Dr. Öğr. Üyesi S. Aybike TÜRK	Balıkesir Üniversitesi	BALIKESİR KERVANSARAY OTEL'İN YIKIMINA YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi. Derya DEMİRCAN PALABIYIK	Balıkesir Üniversitesi	MİMARLIK EĞİTİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE BIM: ULUSLARARASI STANDARTLAR IŞIĞINDA TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Dr. Ayni Deniz KABAKOĞLUcaner	Balıkesir Üniversitesi	MİMARLIK TARİHİNİN FELSEFİ YENİDEN OKUNMASI: ONTOLOJİK, EPİSTEMOLOJİK VE ESTETİK BİR YAKLAŞIM
Arş.Gör. Tolga SOLAR Dr. Öğr. Üyesi Pınar AYDAN DEMİRHAN	İstanbul Arel Üniversitesi Trakya Üniversitesi	ÖKZETİK HÜCRESEL YAPILARIN MEKANİK DAVRANIŞI VE TASARIM YAKLAŞIMLARI

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-29, 2026 ANKARA TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL:2 / MODERATOR

Prof. Dr. Kanat Burak BOZDOĞAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Berfin TURHAN Prof. Dr. Kanat Burak BOZDOĞAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	ÇOK KATLI YAPILARIN ANALİZİNDE GUYAN İNDİRGEME YÖNTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
İrem SERGEN Doç. Dr. Volkan ESKİZEYBEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	GÜMÜŞ NANOTEL VE FONKSİYONELLEŞTİRİLMİŞ GRAFEN İLE POLİDİMETİLSİLOKSAN TABANLI ESNEK SICAKLIK SENSÖRLERİ
Dinçer ODABAŞ Prof. Dr. Kanat Burak BOZDOĞAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2 VE 3 BOYUTLU FARKLI TAŞIYICI SİSTEMLERE SAHİP YAPILARIN DİNAMİK ANALİZİNDE FISHBONE EŞDEĞER MODELLEME YAKLAŞIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi. İlhami AY Dr. Öğr. Üyesi. Yunus BAŞARAN	Hakkari Üniversitesi	SÜRDÜRÜLEBİLİR BETON LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİM EĞİLİMLERİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (1983–2025)
Şaban DENİZLİ Prof. Dr. Hasan Orhun KÖKSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	DOLGU DUVAR ELASTİSİTE MODÜLÜNÜN BETONARME ÇERÇEVE SİSTEMLERİN DİNAMİK DAVRANIŞINA ETKİSİ
Arş.Gör.Caner Solar Dr. Öğr. Üyesi. Pınar Aydan DEMİRHAN	Trakya Üniversitesi	EKLEMELİ İMALAT İLE ÜRETİLEN TPMS ESASLI YAPILARIN MEKANİK KARAKTERİZASYONUN İNCELENMESİ
Göktaş HASEKİOĞLU Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa EKMEKÇİ		HASTANE KAYNAKLI KALICI TRAFİK ARTIŞININ KAVŞAK PERFORMANSINA ETKİSİ: MİKROSİMÜLASYON TABANLI SENARYO ANALİZİ
Nuri ÇETİN Dr. Emin Özgür AVŞAR	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	GES PROJELERİNDE HARİTA MÜHENDİSLİĞİ UYGULAMALARI
Dr. Öğr. Üyesi. Yunus BAŞARAN Dr. Öğr. Üyesi. İlhami AY	Hakkari Üniversitesi	SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL DÖNÜŞÜM LİTERATÜRÜNÜN YAPISI VE GELİŞİM EĞİLİMLERİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ (1995–2025)

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-29, 2026 ANKARA TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 3/ MODERATOR

Dr. Büşra ÜZEHAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Arş. Gör. Dr. Yelda BEKTAŞ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	SOSYAL YATIRIM PARADİGMASINA UZUN SÜRELİ BAKIM ÜZERİNDEN HAK TEMELLİ BİR ELEŞTİRİ
Betül Zehra ERDEM Prof. Dr. Talip TÜRCHAN	Süleyman Demirel Üniversitesi Necmettin Erbakan Üniversitesi	İSLAM HUKUKUNDA ALACAĞIN TEMLİKİ KURUMUNUN KARŞILIĞI OLARAK MUKAYYET HAVALİ
Berna DURMUŞ Doç. Dr. Filiz Tufan Emmini KURTULUŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SURİYE KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'DE GÖÇ HUKUKUNUN DÖNÜŞÜMÜ
Eralp DEMİR Doç. Dr. Filiz Tufan Emmini KURTULUŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	BÜLENT ECEVİT'İN ORTANIN SOLU ESERİNDE TÜRKİYE'NİN SİYASAL SORUNLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*
Dr. Büşra ÜZEHAN		DİJİTAL DİPLOMASİ VE ALGI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA KIBRIS MESELESİNİN ULUSLARARASI KAMUOYUNDA YENİDEN İNŞASI
Ayşe KARABULUT Dr.Öğr.Üyesi. Feyza Nur BEKLER Dr.Öğr.Üyesi. Ramazan ASLAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ SONRASINDA HAK SAHİPLİĞİ UYGULAMALARI: DURUM ÇALIŞMASI
Duran OĞURLU	İzmir Bakırçay Üniversitesi	MÜMTAZ PEKER'İN SEÇİM ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ
Zeynep Ayşe AKSOY	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE KAR MAHRUMİYETİ SORUNU
Dr. Öğr. Üyesi. Sema Bayraktar Dr. Öğr. Üyesi. Hacer Nalbant Doç. Dr. Mehmet Cihan Balcı Dr. Öğr. Üyesi. Meryem Karaca Prof. Dr. Fatma Gülden Gökçay	İstanbul Üniversitesi	NADİR HASTALIĞA SAHİP ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN DUYGUSAL BAKIM GEREKSİNİMLERİ, YAŞANTILARI VE UMUTLARININ İNCELENMESİ: TEMATİK BİR ANALİZ
Öğr. Gör. Mehmet Emin TEKİN	Alfraganus Üniversitesi	İRAN'IN BÖLGESEL GÜÇ STRATEJİSİ VE ORTA ASYA GÜVENLİK DİNAMİKLERİNE ETKİLERİ

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-29, 2026 ANKARA TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 4/ MODERATOR

Doç. Dr. Ramazan BULUT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ece YÜKSEL	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	YUSUF FRANKO PAŞA DÖNEMİNDE BİR MİSYONERLİK GİRİŞİMİ : CEBEL-İ LÜBNAN ASFURİYEYİ AKIL HASTANESİ
Ebru ELÇİ	Kocaeli Üniversitesi	YAŞLANMA KURAMLARI PERSPEKTİFİNDEN GÜNÜMÜZ YAŞLI BAKIM POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
İlayda TARHAN Dr. Öğr. Üyesi. Leyla AYVERDİ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	YAPAY ZEKÂ KULLANILARAK ORTAOKUL DÜZEYİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞAM ÜNİTESİYLE İLGİLİ HAZIRLANAN DERS PLANLARININ BİLİMSSEL YARATICILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Ramazan BULUT	Uşak Üniversitesi	MUKADDİME'DE ŞEHİR KÜLTÜRÜ VE TEMEL UNSURLARI
Arda İnan ESERSİN Doç. Dr. Filiz Tufan Emni KURTULUŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	AĞ TOPLUMUNDA ELEKTRONİK SİVİL İTAATSİZLİK: DİJİTAL KAMUSAL ALANDA YENİ DİRENİŞ BİÇİMLERİ*
Tutku PEKDAŞ Dr. Öğr. Üyesi. Göksel ÖZTÜRK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	AFET RİSK İLETİŞİMİNDE RESMİ KURUMLARIN TWITTER KULLANIMI: KAHRAMANMARAŞ, HATAY VE ADİYAMAN İLLERİ ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Muhammet Kemal Karaman Doç. Dr. Önder Deniz	Uşak Üniversitesi	FROM JOURNALISM TO SOFTWARE: THE RISE OF INFORMATICS SPECIALISTS IN THE DIGITAL NEWS ECONOMY AND THE TRANSFORMATION OF THE NEWS PRODUCTION PROCESS
Doç. Dr. Önder Deniz Doç. Dr. Muhammet Kemal Karaman	Uşak Üniversitesi	ETHICAL EROSION IN NEW MEDIA JOURNALISM IN TURKEY WITHIN THE DIGITAL COMPETITIVE ENVIRONMENT
Dr. Özlem İSTANBULLU PAKSOY	Gıda ve Yem Kontrol Merkez Araştırma Enstitüsü	GIDA KATKI MADDELERİNİN İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ: MEVCUT KANITLAR VE RİSK DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMLARI

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-29, 2026 ANKARA TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR

Prof. Dr. Celal Teyyar UĞURLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Hasan UÇAR Dr.Öğr.Üyesi Feyza Nur BEKLER	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	30 EKİM 2020 İZMİR DEPREMİ SONRASI HASAR DAĞILIMI VE YAPISAL KIRILGANLIK: BAYRAKLI İLÇESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi. İrem AKSOY Doç. Dr. Tijen ÜNER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Van Yüzüncüyıl Üniversitesi	GEVAŞ OFİYOLİTİ (VAN, DOĞU TÜRKİYE) MAFİK GABROLARININ TÜM KAYA JEOKİMYASAL ÖZELLİKLERİ
Öğr. Gör. Emre MÜMİN Elif Su AKKAYA Dr. Öğr. Üyesi. Aykut Göktaş SOYLU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mersin Üniversitesi Kayseri Üniversitesi	TÜRKİYE'DE DEVLET ÜNİVERSİTELERİNDEKİ GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI LİSANS PROGRAMLARININ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Elif Su AKKAYA Dr. Öğr. Üyesi. Aykut Göktaş SOYLU Öğr. Gör. Emre MÜMİN	Mersin Üniversitesi Kayseri Üniversitesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	TÜRKİYE'DEKİ MICHELİN YILDIZLI RESTORANLARIN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİNİN İNCELENMESİ
Doç. Şirin KOÇAK Arş. Gör. Amine Hande TUNCER	Uşak Üniversitesi	SHİPİBO KENÉ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Doç. Dr. Muhammet BAŞ Prof. Dr. Celal Teyyar UĞURLU Dr. Öğrt. Üys. Sibel Güzel Yüce Dr. Harun TÜYSÜZ Doç. Dr. Mevlüt KARA Dr. Öğrt. Üyesi. Gülşah AYVAZOĞLU	Osmaniyet Korkuata Üniversitesi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü Gaziantep Üniversitesi	KURUMSAL İYİLEŞME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: BİR GEÇERLİK ve GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Prof. Dr. Derya ŞAHİN Sena KAYA BAKIRCI	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ	THE CODE SERGİSİ: HÜLYA DÜZENLİ İLE SANAT VE TEKNOLOJİ DİYALOĞU
Doç. Dr. Ali KARABABA	Uşak Üniversitesi	LİSE ÖĞRENCİLERİNDE BENLİK SAYGISI İLE OKULA BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL KAYGININ ARACILIK ROLÜNÜN İNCELENMESİ

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 6/ MODERATOR

Aygun Ahmadova Shukur kızı

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ƏLİ VƏLİYEVİN BƏDİİ YARADICILIĞINDA, AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ƏLİ VƏLİYEVİN UŞAQ OXUSU NÜMUNƏLƏRİ
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	AZƏRBAYCAN-MİSİR MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	ADPU	Dilimizdə alınma leksikanın inkişafı
Hüseynova Nərmin	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	“İstiqlal marşı” şeirinin Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığında yeri
Bayramova Xatirə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi” əsərində tərbiyəvi və əxlaqi ideyalar
Ayan Əlizadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Nazim Hikmətin lirikası
Qayıbova Xədicə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Moabit Dəftəri: Xədicənin Macərası

29.03.2026
SUNDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 7/ MODERATOR
Əzizova Məryəm

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Əzizova Məryəm	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Türk Ədəbiyyatında Milli Düşüncənin Təbliği: Ziya Göyalt
Süleymanova Şəbnəm	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLUNUN YARADICILIĞI
İbrahimova İlaha	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	YUNUS İMRƏ YARADICILIĞI
Rüstəmli Ayna	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Əhməd Yəsəvi yaradıcılığı
Hətəmovə Şərafət	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Sultan Vələd
Fərzəliyeva Bixəxanım	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Namiq Kamalın lirikasında vətən və azadlıq ideyaları
Mirzəzadə Rəqsanə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Rəşad Nuri Güntəkin yaradıcılığı
Həziyeva Gülnisə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Azadlıq və ədəbiyyat ideyalarının təmsilçisi: Əbdülhəmid Ziya Paşa

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 8/ MODERATOR

Dr. Ülker Bahşiyeve

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aslanova Günay	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Tofiq Fikrət yaradıcılığında humanizm və azadlıq ideyası
Yusubova Maral Ağayar qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ VƏ MÜASİR İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ
Dr. Ülker Bahşiyeve	ADPU	H.CAVİD,M.HÜSEYN VƏ R.RZA YARADICILIQLARININ TƏHLİLİ (İBRAHİMOVUN ARAŞDIRMALARI ƏSASINDA)
Gülnarə Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Beynəlmiləlləşən dünyada dil və mədəniyyət
Rəhilə Hümətova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İSMİN TƏSİRLİK HALININ QRAMMATİK FUNKSIYALARI
Qasimova Maya Rəhim qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ŞƏXSLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ DÜZGÜN ÜNSİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ
Qasimova Nigar Azad	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	SEMANTİK MEXANİZMLƏR: METONİMİYA VƏ SİNEQDOXANIN TƏHLİLİ

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 9/ MODERATOR

Prof.dr.Elman Quliyev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİL VAHİDLƏRİNİN PRAQMATİK FUNKSİYASI
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİNİN SOSIAL KOMMUNİKASIYA VASİTƏSİ KİMİ ROLU
Prof.dr.Elman Quliyev	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Mirzə İbrahimovun roman yaradıcılığı
Mr , Hussaini Hassan	Abdullahi Fodio University Of Sciences And Technology Kebbi State aleiro	INFLUENCE OF LATENESS TO SCHOOL ON CHEMISTRY ACADEMIC ACHIEVEMENT IN NIGER STATE
Yusubova Maral Ağayar qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Xarici dillərdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisinin aktual problemləri
Gular NURİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TƏLİMDƏ TEXNOLOGİYADAN İSTİFADƏNİN PEDAQOJİ SƏRHƏDLƏRİ
Fəridə Səfərəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	SAVAD TƏLİMİ DÖVRÜNÜN ƏHƏMİYYƏTİ

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 10/ MODERATOR

Öğr.Görevlisi Sayara YERGESHOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Sevinc Əsədova	ADPU	Tədrisin Müasir Problemləri
Pəri Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universite	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏZMUNA UYGUN FORMA VƏ ÜSULLARIN TƏTBİQ EDİLMƏSİ
Pəri Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏAL TƏLİM METOD VƏ ÜSULLARINDAN İSTİFADƏ
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA ŞƏRQ DÜNYASININ BƏDİİ TƏSVİRİ
Öğr.Görevlisi Sayara YERGESHOVA	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi	GİYİM TASARIMINDA HİKAYE PANOSU GELİŞTİRME SÜRECİ
Öğr.Görevlisi Sayara YERGESHOVA	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi	CYANOTYPE TEKNİĞİ İLE BOTANİK BASKI OLUŞTURMA SÜRECİ

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 11/ MODERATOR

Həsənova Amaliya Murad qızı

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Zhaxygul ISSAYEVA Arailym TALAPBEK Aigerim YESZHIYAR	Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi	MODERN BİR ÖĞRENCİNİN PSİKOLOJİK İMAJI
Həsənova Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQİN VƏ SÜNİ NEYRON ŞƏBƏKƏLƏRİNİN BİOLOGİYADA TƏTBİQİ
Həsənova Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ZOOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ PRAKTİK MƏŞĞƏLƏ VƏ LABORATORİYA DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİNDƏ İKT-NİN ROLU
G.Khalmatjanova	Fergana Devlet Üniversitesi	GLOBALİZASYON KOŞULLARINDA KÜMELER SİSTEMİNDE SU KAYNAKLARININ POTANSİYELİNİN ARTIRILMASI
AYNUR HÜSEYNOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	RİTM LƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜQAYİSƏSİ
Kamalə Əzizli	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	Curriculum in language teaching

VI. INTERNATIONAL ÇANAKKALE SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-29, 2026 ANKARA TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

29.03.2026

SUNDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 12/ MODERATOR

Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Engy Abdel Rahman Khamis Zainab Attia Abdallah	Modern University	Artificial Intelligence –How it Affects the Disability Community
HASSAN ZARIOUH MOUNIA MOUZOURI	Mohammed First University Mariners Polytechnic Colleges Inc	A Problem of Implementing Representation
Jobelle Keith B. AYAB Charisse Ann M. BALOBALO Karen Claire A. DE LUNA Alfahid H. SULTAN Satur H. TEPANERO Danellie C. LLAMAS Arvy Noleal OSMA	Mariners Polytechnic Colleges Inc	FLOOD RESILIENCE AND CONTINGENCY PLANNING IN URBAN LOGISTICS HUBS: INSTITUTIONAL PRESSURES AND DUAL-TRACK GOVERNANCE IN NAGA CITY, PHILIPPINES
Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	Inclusive Digital Transformation: Women's Role in Pakistan's AI-Driven Innovation Ecosystem
Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	Mentorship as a Catalyst for Women's Participation in AI and Emerging Technologies in Pakistan
DR CHUKWUEMEKA GODSON EME	National Open University	GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON THE TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT OF AIRTEL NIGERIA
DR CHUKWUEMEKA GODSON EME	National Open University	THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS
Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	Data Analytics for Climate-Responsive Social Protection

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Cüneyt Göncü Tolga Bekler	YENİ, MEVCUT VE TARİHİ YAPILAR KAPSAMINDA YANGIN MERDİVENİ GEREKLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ: AYNI BİNA, ÜÇ FARKLI SONUÇ	1
Kudrethan AYTAÇ Fatma Süphan SOMALI Fevziye Deniz GÜNDOĞDU ÖZALP	YEREL MİMARİ, TEKNOLOJİ VE MALZEMENİN KORUMA VE SÜRDÜRÜLMESİNE YÖNELİK TESPİT YÖNTEMİ: AYVALIK ÖRNEĞİ	6
Mesut CESUR Serkan PALABIYIK	MİMARİ TASARIMDA ESKİZ DİYALEKTİĞİ	9
Elif ALKILINÇ	MİMARİ TASARIM EĞİTİMİNDE KÜTLE ANALİZ ARACI OLARAK MODLAJ TEKNİĞİ	11
S. Aybike TÜRK	BALIKESİR KERVANSARAY OTEL'İN YIKIMINA YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI ANALİZİ	13
Derya DEMİRCAN PALABIYIK	MİMARLIK EĞİTİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE BIM: ULUSLARARASI STANDARTLAR IŞIĞINDA TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ	15
Ayni Deniz KABAKOĞLU	MİMARLIK TARİHİNİN FELSEFİ YENİDEN OKUNMASI: ONTOLOJİK, EPİSTEMOLOJİK VE ESTETİK BİR YAKLAŞIM	18
Tolga SOLAR Pınar AYDAN DEMİRHAN	ÖKZETİK HÜCRESEL YAPILARIN MEKANİK DAVRANIŞI VE TASARIM YAKLAŞIMLARI	30
Berfin TURHAN Kanat Burak BOZDOĞAN	ÇOK KATLI YAPILARIN ANALİZİNDE GUYAN İNDİRGEME YÖNTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	47
İrem SERGEN Volkan ESKİZEYBEK	GÜMÜŞ NANOTEL VE FONKSİYONELLEŞTİRİLMİŞ GRAFEN İLE POLİDİMETİLSİLOKSAN TABANLI ESNEK SICAKLIK SENSÖRLERİ	57
Dinçer ODABAŞ Kanat Burak BOZDOĞAN	2 VE 3 BOYUTLU FARKLI TAŞIYICI SİSTEMLERE SAHİP YAPILARIN DİNAMİK ANALİZİNDE FISHBONE EŞDEĞER MODELLEME YAKLAŞIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	59
İlhami AY Yunus BAŞARAN	SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL DÖNÜŞÜM LİTERATÜRÜNÜN YAPISI VE GELİŞİM EĞİLİMLERİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ (1995–2025)	66
Şaban DENİZLİ Hasan Orhun KÖKSAL	DOLGU DUVAR ELASTİSİTE MODÜLÜNÜN BETONARME ÇERÇEVE SİSTEMLERİN DİNAMİK DAVRANIŞINA ETKİSİ	75
Caner Solar Pınar Aydan DEMİRHAN	EKLEMELİ İMALAT İLE ÜRETİLEN TPMS ESASLI YAPILARIN MEKANİK KARAKTERİZASYONUN İNCELENMESİ	77
Gökтуğ HASEKİOĞLU Mustafa EKMEKÇİ	HASTANE KAYNAKLI KALICI TRAFİK ARTIŞININ KAVŞAK PERFORMANSINA ETKİSİ: MİKROSİMÜLASYON TABANLI SENARYO ANALİZİ	93
Nuri ÇETİN Emin Özgür AVŞAR	GES PROJELERİNDE HARİTA MÜHENDİSLİĞİ UYGULAMALARI	95
İlhami AY Yunus BAŞARAN	SÜRDÜRÜLEBİLİR BETON LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİM EĞİLİMLERİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (1983–2025)	97

Yelda BEKTAŞ	SOSYAL YATIRIM PARADİGMASINA UZUN SÜRELİ BAKIM ÜZERİNDEN HAK TEMELLİ BİR ELEŞTİRİ	107
Betül Zehra ERDEM Talip TÜRÇAN	İSLAM HUKUKUNDA ALACAĞIN TEMLİKİ KURUMUNUN KARŞILIĞI OLARAK MUKAYYET HAVALE	109
Berna DURMUŞ Filiz Tufan Emimi KURTULUŞ	SURİYE KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'DE GÖÇ HUKUKUNUN DÖNÜŞÜMÜ	111
Eralp DEMİR Filiz Tufan Emimi KURTULUŞ	BÜLENT ECEVİT'İN ORTANIN SOLU ESERİNDE TÜRKİYE'NİN SİYASAL SORUNLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*	113
Büşra ÜZEHAN	DİJİTAL DİPLOMASİ VE ALGI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA KIBRIS MESELESİNİN ULUSLARARASI KAMUOYUNDA YENİDEN İNŞASI	116
Ayşe KARABULUT Feyza Nur BEKLER Ramazan ASLAN	6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ SONRASINDA HAK SAHİPLİĞİ UYGULAMALARI: DURUM ÇALIŞMASI	118
Duran OĞURLU	MÜMTAZ PEKER'İN SEÇİM ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ	120
Zeynep Ayşe AKSOY	İSLAM HUKUKU AÇISINDAN FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE KAR MAHRUMİYETİ SORUNU	121
Sema Bayraktar Hacer Nalbant Mehmet Cihan Balcı Meryem Karaca Fatma Gülden Gökçay	NADİR HASTALIĞA SAHİP ÇOCUKLARIN ANNELELERİNİN DUYGUSAL BAKIM GEREKİMLERİ, YAŞANTILARI VE UMUTLARININ İNCELENMESİ: TEMATİK BİR ANALİZ	123
Ece YÜKSEL	YUSUF FRANKO PAŞA DÖNEMİNDE BİR MİSYONERLİK GİRİŞİMİ : CEBEL-İ LÜBNAN ASFURİYE AKIL HASTANESİ	125
Ebru ELÇİ	YAŞLANMA KURAMLARI PERSPEKTİFİNDEN GÜNÜMÜZ YAŞLI BAKIM POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	127
İlayda TARHAN Leyla AYVERDİ	YAPAY ZEKÂ KULLANILARAK ORTAOKUL DÜZEYİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞAM ÜNİTESİYLE İLGİLİ HAZIRLANAN DERS PLANLARININ BİLİMSSEL YARATICILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ	148
Ramazan BULUT	MUKADDİME'DE ŞEHİR KÜLTÜRÜ VE TEMEL UNSURLARI	162
Arda İnan ESERSİN Filiz Tufan Emimi KURTULUŞ	AĞ TOPLUMUNDA ELEKTRONİK SİVİL İTAATSİZLİK: DİJİTAL KAMUSAL ALANDA YENİ DİRENİŞ BİÇİMLERİ*	164
Tutku PEKDAŞ Göksel ÖZTÜRK	AFET RİSK İLETİŞİMİNDE RESMİ KURUMLARIN TWITTER KULLANIMI: KAHRAMANMARAŞ, HATAY VE ADİYAMAN İLLERİ ÖRNEĞİ	166
Muhammet Kemal Karaman Önder Deniz	FROM JOURNALISM TO SOFTWARE: THE RISE OF INFORMATICS SPECIALISTS IN THE DIGITAL NEWS ECONOMY AND THE TRANSFORMATION OF THE NEWS PRODUCTION PROCESS	168
Önder Deniz Muhammet Kemal Karaman	ETHICAL EROSION IN NEW MEDIA JOURNALISM IN TURKEY WITHIN THE DIGITAL COMPETITIVE ENVIRONMENT	174

Özlem İSTANBULLU PAKSOY	GIDA KATKI MADDELERİNİN İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ: MEVCUT KANITLAR VE RİSK DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMLARI	181
Hasan UÇAR Feyza Nur BEKLER	30 EKİM 2020 İZMİR DEPREMİ SONRASI HASAR DAĞILIMI VE YAPISAL KIRILGANLIK: BAYRAKLI İLÇESİ ÖRNEĞİ	183
İrem AKSOY Tijen ÜNER	GEVAŞ OFİYOLİTİ (VAN, DOĞU TÜRKİYE) MAFİK GABROLARININ TÜM KAYA JEOKİMYASAL ÖZELLİKLERİ	185
Emre MÜMİN Elif Su AKKAYA Aykut Göktuğ SOYLU	TÜRKİYE’DE DEVLET ÜNİVERSİTELERİNDEKİ GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI LİSANS PROGRAMLARININ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	187
Elif Su AKKAYA Aykut Göktuğ SOYLU Emre MÜMİN	TÜRKİYE’DEKİ MICHELİN YILDIZLI RESTORANLARIN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİNİN İNCELENMESİ	196
Şirin KOÇAK Amine Hande TUNCER	SHIPİBO KENÉ ÜZERİNE BİR İNCELEME	205
Muhammet BAŞ Celal Teyyar UĞURLU Sibel Güzel Yüce Harun TÜYSÜZ Mevlüt KARA Gülşah AYVAZOĞLU	KURUMSAL İYİLEŞME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: BİR GEÇERLİK ve GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	220
Derya ŞAHİN Sena KAYA BAKIRCI	THE CODE SERGİSİ: HÜLYA DÜZENLİ İLE SANAT VE TEKNOLOJİ DİYALOĞU	223
Ali KARABABA	LİSE ÖĞRENCİLERİNDE BENLİK SAYGISI İLE OKULA BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL KAYGININ ARACILIK ROLÜNÜN İNCELENMESİ	232
Aygun Ahmadova Shukur kızı	ƏLİ VƏLİYEVİN BƏDİİ YARADICILIĞINDA, AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI	234
Aygun Ahmadova Shukur kızı	AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ƏLİ VƏLİYEVİN UŞAQ OXUSU NÜMUNƏLƏRİ	241
Emil Raul oğlu Ağayev	AZƏRBAYCAN-MİSİR MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSi	248
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	Dilimizdə alınma ləksikanın inkişafı	252
Hüseynova Nərmən Bayramova Xatirə	“İstiqlal marşı” şeirinə Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığında yeri	255
	Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi” əsərində tərbiyəvi və əxlaqi ideyalar	258
Ayan Əlizadə	Nazim Hikmətin lirikası	265
Qayıbova Xədicə	Moabit Dəftəri: Xədicənin Macərası	271
Əzizova Məryəm	Türk Ədəbiyyatında Milli Düşüncənin Təbliği: Ziya Göyalt	276
Süleymanova Şəbnəm	ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLUNUN YARADICILIĞI	280
İbrahimova İlaha	YUNUS İMRƏ YARADICILIĞI	285
Rüstəmli Ayna	Əhməd Yəsəvi yaradıcılığı	290
Hətəmov Şərafət	Sultan Vələd	295
Fərzəliyeva Bəxəxanım	Namiq Kamalın lirikasında vətən və azadlıq ideyaları	299
Mirzəzadə Rəqsanə	Rəşad Nuri Güntəkin yaradıcılığı	303
Həziyeva Gülnisə	Azadlıq və ədəbiyyat ideyalarının təmsilçisi: Əbdülməmid Ziya Paşa	307
Aslanova Günay	Tofiq Fikrət yaradıcılığında humanizm və azadlıq ideyası	312

Yusubova Maral Ağayar qızı	AZƏRBAYCAN DİLİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ VƏ MÜASİR İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	316
Ülker Bahşiyeva	H.CAVID,M.HÜSEYN VƏ R.RZA YARADICILIQLARININ TƏHLİLİ (İBRAHİMOVUN ARAŞDIRMALARI ƏSASINDA)	318
Gülınarə Həsənova	Beynəlmilləlləşən dünyada dil və mədəniyyət İSMİN TƏSİRLİK HALININ QRAMMATİK FUNKSİYALARI	321
Rəhilə Hümətova	ŞƏXSİLƏRƏSİ MÜNƏSİBƏTLƏRDƏ DÜZGÜN ÜNSİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ	322
Qasımova Maya Rəhim qızı	SEMANTİK MEXANİZMLƏR: METONİMİYA VƏ SİNEQDOXANIN TƏHLİLİ	327
Qasımova Nigar Azad	DİL VAHİDLƏRİNİN PRAQMATİK FUNKSİYASI	331
ARZU KƏRİMOVA	AZƏRBAYCAN DİLİNİN SOSİAL KOMMUNİKASIYA VƏSİTƏSİ KİMİ ROLU	334
ARZU KƏRİMOVA	Mirzə İbrahimovun roman yaradıcılığı	339
Elman Quliyev	INFLUENCE OF LATENESS TO SCHOOL ON CHEMISTRY ACADEMIC ACHIEVEMENT IN NIGER STATE	344
Mr , Hussaini Hassan	Xarici dillərdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisinin aktual problemləri	347
Yusubova Maral Ağayar qızı	TƏLİMDƏ TEXNOLOGİYADAN İSTİFADƏNİN PEDAQOJİ SƏRHƏDLƏRİ	348
Gular NURİYEVA	SAVAD TƏLİMİ DÖVRÜNÜN ƏHƏMİYYƏTİ	349
Fəridə Səfəraliyeva	Tədrisin Müasir Problemləri	351
Sevinc Əsədova	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏZMUNA UYGUN FORMA VƏ ÜSULLARIN TƏTBİQ EDİLMƏSİ	357
Pəri Paşayeva	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏAL TƏLİM METOD VƏ ÜSULLARINDAN İSTİFADƏ	360
Pəri Paşayeva	AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA ŞƏRQ DÜNYASININ BƏDİİ TƏSVİRİ	364
Emil Raul oğlu Ağayev	GİYSİ TASARIMINDA HİKAYE PANOSU GELİŞTİRME SÜRECİ	369
Sayara YERGESHOVA	CYANOTYPE TEKNİĞİ İLE BOTANİK BASKI OLUŞTURMA SÜRECİ	372
Sayara YERGESHOVA	MODERN BİR ÖĞRENCİNİN PSİKOLOJİK İMAJİ	388
Zhaxygul ISSAYEVA Arailym TALAPBEK Aigerim YESZHIYAR	QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQİN VƏ SÜNİ NEYRON ŞƏBƏKƏLƏRİNİN BİOLOGİYADA TƏTBİQİ	397
Həsənova Amaliya Murad qızı	ZOOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ PRAKTİK MƏŞGƏLƏ VƏ LABORATORİYA DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİNDƏ İKT-NİN ROLU	403
Həsənova Amaliya Murad qızı	GLOBALİZASYON KOŞULLARINDA KÜMELER SİSTEMİNDE SU KAYNAKLARININ POTANSİYELİNİN ARTIRILMASI	406
G.Khalmatjanova	RİTMLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRƏSİ MÜQAYİSƏSİ	412
AYNUR HÜSEYNOVA	Curriculum in language teaching	418
Kamalə Əzizli	Artificial Intelligence –How it Affects the Disability Community	424
Engy Abdel Rahman Khamis Zainab Attia Abdallah	A Problem of Implementing Representation	427
HASSAN ZARIOUH MOUNIA MOUZOURI		428

Jobelle Keith B. AYAB Charisse Ann M. BALOBALO Karen Claire A. DE LUNA Alfahid H. SULTAN Satur H. TEPANERO Danellie C. LLAMAS Arvy Noleal OSMA MUHAMMAD FAISAL	FLOOD RESILIENCE AND CONTINGENCY PLANNING IN URBAN LOGISTICS HUBS: INSTITUTIONAL PRESSURES AND DUAL- TRACK GOVERNANCE IN NAGA CITY, PHILIPPINES	430
MUHAMMAD FAISAL	Data Analytics for Climate-Responsive Social Protection	432
MUHAMMAD FAISAL	Inclusive Digital Transformation: Women's Role in Pakistan's AI-Driven Innovation Ecosystem	434
MUHAMMAD FAISAL	Mentorship as a Catalyst for Women's Participation in AI and Emerging Technologies in Pakistan	436
CHUKWUEMEKA GODSON EME	GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON THE TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT OF AIRTEL NIGERIA	438
CHUKWUEMEKA GODSON EME	THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS	452
Mehmet Emin TEKİN	İRAN'IN BÖLGESEL GÜÇ STRATEJİSİ VE ORTA ASYA GÜVENLİK DİNAMİKLERİNE ETKİLERİ	460

**YENİ, MEVCUT VE TARİHİ YAPILAR KAPSAMINDA YANGIN MERDİVENİ
GEREKLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ: AYNI BİNA, ÜÇ FARKLI SONUÇ**
**INVESTIGATION OF FIRE ESCAPE REQUIREMENTS WITHIN THE SCOPE OF
NEW, EXISTING, AND HISTORICAL BUILDINGS: SAME BUILDING, THREE
DIFFERENT RESULTS**

Cüneyt Göncü¹, Prof. Dr. Tolga Bekler²

¹ Doğal Afetlerin Risk Yönetimi Anabilim Dalı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye, <https://orcid.org/0009-0002-8620-4006>

² Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Mühendislik Fakültesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-9475-8626>

Özet

Yangınlar, günümüzde can ve mal kayıplarına neden olan en kritik doğa ve/veya yapay kaynaklı tehlike türlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Modern yapıların artan hacimleri, karmaşık fonksiyonel kullanımları ve malzeme çeşitliliği, yangın güvenliği uygulamalarını daha teknik ve çok boyutlu bir hale getirmiştir. Bu çalışmada, kamuya ait bir eğitim yapısında yer alan yangın merdivenleri, Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik kapsamında değerlendirilmiş; aynı yapı “yeni yapı”, “mevcut yapı” ve “tarihi yapı” olarak üç farklı senaryoda analiz edilmiştir. Çalışma, yerinde gözlem, mimari plan analizleri ve kullanıcı yükü hesaplamalarına dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, yapı kullanım sınıfı ve fiziksel özellikleri aynı olmasına rağmen, yalnızca yapı statüsüne bağlı olarak yangın merdiveni sayısı, kaçış mesafeleri ve kapı özelliklerinde önemli farklılıklar ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum, tahliye performansında doğrudan etkili olup, özellikle mevcut ve tarihi yapılarda güvenlik düzeyinin göreceli olarak azalmasına yol açabilmektedir. Sonuç olarak, yönetmelikte yer alan farklı uygulamaların daha bütüncül ve standartlaştırılmış bir yaklaşımla ele alınmasının, benzer yapı tiplerinde eşit güvenlik koşullarının sağlanmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Yangın, yangın merdiveni, yapı, yangın yönetmeliği

Abstract

Fires represent one of the most important natural and/or man-made hazards resulting in human and property losses. The increased scale of contemporary buildings and their complex functional requirements have led to fire safety practices becoming more sophisticated and complex. The fire escapes of a public educational building were assessed based on the 'Regulation on the Protection of Buildings Against Fire' and the same building was analyzed under different scenarios; new building, existing building and historic building. The research is based on observations, architectural plan analysis, and user load calculations. The results show that, although the use class and physical characteristics of buildings are the same, differences in the number of fire escapes, evacuation distances, and door characteristics are evident solely based on the status of buildings. This, in turn, affects evacuation performance, causing a relative reduction in safety levels, especially for existing and historic buildings. In conclusion, it is hypothesised that a more comprehensive and standardised approach towards addressing all the different practices as mentioned in the regulation will ensure equal safety conditions for similar types of buildings.

Keywords: Fire, fire escape, buildings, regulation on the fire protection of buildings

1. GİRİŞ

Yangın olgusu, temel olarak kontrol dışı bir yanma reaksiyonu olup, uygun koşullar sağlandığında hızla büyüeyebilen ve yayılabilen bir süreçtir. Yapıların büyüklüğü, kullanım yoğunluğu ve içerdiği yanıcı malzeme miktarı arttıkça, yangın riskinin boyutu da artmaktadır. Bu nedenle modern yapı tasarımında yangın güvenliği, yalnızca müdahale değil, aynı zamanda önleme ve tahliye süreçlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşım gerektirir. Yangın güvenliği kapsamında özellikle kaçış yolları ve yangın merdivenleri, insanların güvenli tahliyesi açısından kritik bileşenlerdir. Ancak Türkiye’de yürürlükte bulunan mevzuat incelendiğinde, aynı fiziksel özelliklere sahip yapıların, yalnızca yapı ruhsat tarihi veya koruma statüsüne bağlı olarak farklı hükümlere tabi olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, tek bir bina örneği üzerinden, farklı yapı statülerine göre yangın merdiveni gerekliliklerinin nasıl değiştiğini ortaya koymak ve bu farklılıkların tahliye güvenliği üzerindeki etkilerini analiz etmektir.

Tutuşma sıcaklığındaki yanıcı maddenin yanma için yeterli oksijenle meydana getirdiği ekzotermik kimyasal zincirleme reaksiyon yanma, yanmanın kontrol dışına çıkmış hali yangın olarak tanımlanmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi [İBB], t.y.).

Yangın ekzotermik bir olaydır, sönmesine veya yayılmasına neden olacak herhangi bir engel karşılaşmadığı takdirde ve söndürülmezse büyüüp yayılmaya devam edecektir (İBB, t.y.).

Yangının ortaya çıkmasına neden olabilecek çeşitli faktörler bulunmaktadır. İlgili kaynakta; bilgisizlik, dikkatsizlik ve ihmâl, gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması, çevredeki yangınların sıçrama yoluyla yayılması, sabotaj, doğal olaylar ve çeşitli kazaların yangına yol açabilen temel etmenler olduğu belirtilmektedir (İBB, t.y.).

Pasif yangın güvenlik önlemleri, yangını önlemekten ziyade yangın sırasında yapıların dayanıklılığını artırmak, yangın riskini azaltmak ve yangının yayılmasını engellemek amacıyla alınan yapısal ve mimari önlemleri kapsar (Özgünler, 2018). Aktif yangın güvenlik önlemleri, yangın sırasında etkin hâle gelen ve belirli hedeflere odaklanan sistemlerdir. Pasif önlemleri tamamlayıcı olarak yapım sırasında veya sonrasında yapıya eklenir. Bunlar arasında yangın söndürme cihazları, otomatik ve manuel alarm ve uyarı sistemleri, otomatik söndürme sistemleri, yangın dolapları, yangın muslukları (hidrantlar), yangın pompaları ile itfaiye su alma ve verme ağızları yer almaktadır (Ankara Büyükşehir Belediyesi [ABB], t.y.).

Türkiye’de yangın güvenliğini düzenleyen temel mevzuat, 2002 yılında yürürlüğe giren **Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik (BYKHY)**’dir (BYKHY, 2002). Ancak 2007 tarihli BYKHY ile yürürlükten kaldırılmıştır (BYKHY, 2007). 2007 BYKHY, mevcut binalar için “Mevcut Binalar Hakkında Uygulanacak Hükümler” başlığı altında özel hükümler öngörmüştür (BYKHY, 2007). Koruma altındaki kültürel miras yapılar için ise “Tarihi Yapılar” başlığı altında hükümler getirilmiştir (BYKHY, 2007).

2. MATERYAL VE METOT

Çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Kampüsü’nde yer alan üç katlı betonarme bir idari yapı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapı içerisinde ofisler, konferans salonları, laboratuvarlar, kütüphane, arşiv, kafeterya ve teknik hacimler gibi farklı amaçlara uygun bölmeler bulunmaktadır. Genel olarak araştırma yöntemi üç temel aşamadan oluşmaktadır; yerinde gözlem ve fiziksel inceleme, mimari planlar üzerinden ölçüm ve alan hesaplamaları ve yönetmelik hükümlerine göre karşılaştırmalı analiz. Bununla birlikte incelenen bina, yeni, mevcut ve tarihi olmak üzere üç farklı yapı maruziyet senaryosu dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Kullanıcı yükü hesaplamalarında yönetmelikte belirtilen m²/kişi katsayıları esas alınmıştır. Buna göre toplam kullanıcı yükü 682 kişi olarak belirlenmiştir. Kat bazında dağılım ise; zemin

kat 276 kişi, birinci kat 189 kişi ve ikinci kat 217 kişi şeklindedir. Analizler de acil çıkış kapısı özellikleri ve yangın merdiveni sayısı ve kaçış merdivenleri göz önünde bulundurulmak üzere iki ana teknik parametre üzerinden yürütülmüştür. İnceleme sonucunda, yangın merdiveni farklılıkları etkisi dikkate alınarak değerlendirilme yapılmıştır.

3. BULGULAR

Elde edilen bulgular, yönetmelik hükümlerinin yapı statüsüne göre farklı uygulanmasının, aynı binada dahi önemli güvenlik farklılıkları oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Acil çıkış kapıları açısından değerlendirildiğinde, yeni yapılarda minimum 80 cm genişlik şartı bulunurken, mevcut yapılarda bu değerin 70 cm'ye düşmesi, tahliye kapasitesinde yaklaşık %20 oranında azalmaya neden olmaktadır. Bu durum, özellikle yoğun kullanıcı yüküne sahip yapılarda tahliye süresini uzatabilecek kritik bir faktördür. Yangın merdivenleri bakımından ise daha çarpıcı bir farklılık gözlenmiştir. Aynı bina için yeni yapı senaryosunda en az 4 merdiven, mevcut yapı senaryosunda 3 merdiven ve tarihi yapı senaryosunda ise mevcut merdivenlerin yeterli kabul edilmesi söz konusudur. Bu durum, tahliye kapasitesinde yaklaşık %25'e varan bir azalma anlamına gelmektedir. Ayrıca mevcut merdivenlerin korunumsuz olması, yangın sırasında duman ve ısı etkisine doğrudan maruziyet riskini artırmaktadır.

Kaçış mesafeleri açısından yapılan değerlendirmelerde, yeni yapı kriterlerine göre uygun olmayan mesafelerin, mevcut yapı kapsamında kabul edilebilir hale geldiği belirlenmiştir. Bu durum, yönetmeliğin esneklik sağlarken aynı zamanda güvenlik seviyesinde farklılaşmaya yol açtığını göstermektedir. Tarihi yapılar özelinde ise koruma önceliği, güvenlik önlemlerinin uygulanmasını sınırlayabilmektedir. Bu da yangın anında tahliye sürecini daha karmaşık ve riskli hale getirebilir. Bu bulgular, mevcut düzenlemelerin mühendislik açısından yeniden ele alınması gerektiğini ve performans temelli bir yaklaşımın daha uygun olabileceğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapım yılı ve yapı statüsüne bağlı olarak aynı büyüklükte ve kullanıcı yüküne sahip binalar, BYKHY kapsamında farklı yangın güvenliği hükümlerine tabidir; yeni yapılarda daha fazla yangın merdiveni gerekebilirken, mevcut yapılarda merdiven sayısı azalabilir ve teknik koşullar sağlandığında mevcut merdivenler yangın merdiveni olarak kullanılabilir. Tarihi yapılarda ise fiziksel ve estetik bütünlüğün korunması nedeniyle mevcut merdivenler ilave düzenleme yapılmaksızın değerlendirilebilmektedir. Bu farklılıklar tahliye kapasitesi ve süresini etkilerken, mevcut ve tarihi yapılar için öngörülen hükümler, kullanıcı yükü ve risk düzeyini dikkate alan bütüncül ve sistematik bir yaklaşımla uygulanmalıdır; bu yaklaşım, uygulamada birlik sağlamaya ve can güvenliğinin artırılmasına katkı sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Yangın ve güvenlik önlemleri tam seti*. (Erişim Tarihi: 09.12.2025) <https://s.ankara.bel.tr/files/3216/4329/0166/12- Yangn Gvenlik nlemleri Tm - 64-.pdf>

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Yangın ve kazalarla mücadele eğitim kitabı*. (Erişim Tarihi: 09.12.2025) https://itfaiye.ibb.gov.tr/img/111657432020_7851983905.pdf

Özgünler, M. (2018). Tarihi binalarda yangına karşı korunma ve mevzuatın irdelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 14–21.

T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2007). *Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik* (Resmî Gazete, Sayı: 26735, 19 Aralık 2007). Ankara, Türkiye: Resmî Gazete.

T.C. İçişleri Bakanlığı ve T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2002). *Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik* (Resmî Gazete, Sayı: 24822, 26 Temmuz 2002). Ankara, Türkiye: Resmî Gazete.

**A METHODOLOGY FOR ASSESSING THE CONSERVATION AND
SUSTAINABILITY OF LOCAL ARCHITECTURE, TECHNOLOGY, AND
MATERIALS: THE AYVALIK EXAMPLE**

**YEREL MİMARİ, TEKNOLOJİ VE MALZEMENİN KORUMA VE
SÜRDÜRÜLMESİNE YÖNELİK TESPİT YÖNTEMİ: AYVALIK ÖRNEĞİ**

Kudrethan AYTAÇ¹, Fatma Süphan SOMALI², Fevziye Deniz GÜNDOĞDU ÖZALP³

¹Mimar, Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0009-6313-8617

²Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, şehir planlama 0000-0003-0242-8345

³Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, danışman, 0000-0002-1233-9322

Özet

Balıkesir ili Ayvalık ilçesi, özellikle 19. ve 20. yüzyılda tarım, denizcilik ve ticaret faaliyetlerinin önem kazanmasıyla birlikte kentleşme çalışmaları hız kazanmış, çeşitli ve yoğun bir mimari yapı envanteri ile öne çıkan bir yerleşim yeridir. Alibey (Cunda) Adası ise, korunaklı ve tepelik bir ada olması nedeniyle, ilçenin ilk gelişen yerleşim alanlarından biridir. Ticari gelişmenin getirdiği zenginleşmenin etkisiyle gelişimi hız kazanan kent dokusu, günümüze kadar büyük ölçüde korunmuştur. Ticarethane, konut, fabrika, değirmen gibi çeşitli yapı türleri; konumları, sayıları, biçimleri, inşalarında kullanılan malzemeleri gibi bilgileri ışığında, inşa edildikleri dönem ile ilgili pek çok tarihi bulgu içerir. Bu sebeple mevcut yapı stokunu muhafaza edebilmek ve doğru şekilde analiz ederek belgelemek Ayvalık kent tarihi araştırmaları açısından oldukça gerekli ve önemlidir.

Ayvalık ana karasında yer alan tarihi dokusunun tespiti ve korunmasına yönelik birçok çalışma bulunmakla birlikte Alibey adasının tarihi dokusuna ilişkin az sayıda çalışma yapılmış olup, sorun tespiti ve çözüme yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın bir parçası olduğu yüksek lisans tez çalışmasıyla, adanın mimari kimliğinin korunmasına yönelik katkı verileceği umulmaktadır.

Alibey Adasında, kentsel, doğal ve arkeolojik sit alanları yer almaktadır. Çalışma, sahil yolundan dik bir şekilde yukarı uzanarak kentsel sit alanını ikiye bölen, günümüzde de Cunda'nın en geniş ve uzun caddelerinden biri olan Cumhuriyet Caddesine odaklanmıştır. Çalışma alanı, sahildeki ticari alanlarla başlayıp, tepeye doğru konut işlevine dönmekte olan mimari stoku kapsamaktadır. Aynı zamanda, hat boyunca, günümüzde turizm kullanımına yönelik dönüştürülen konut yapısı sayısı fazla olup, yapıların sürekli kullanım, yaşlanma ve işlev farklılığından doğan sorunları ve bunların çözüm önerileri için yararlı bir ortam oluşturmaktadır.

Ana cadde üzerindeki yapıların tipolojileri, yapım teknikleri, özgün ve günümüzdeki kullanımları tespit edilmiştir. Yapıların yapım sistemleri, inşa teknikleri ve kullanılan malzemeler örnekler üzerinden anlatılmıştır. İkinci aşamada; yapılarda gözlenen genel bozulma

ve kullanım sorunları, yapıların tahribat düzeyleri, tipoloji ve kullanımlarıyla ilişkilendirilerek saptanmıştır. Tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Böylece Alibey (Cunda) Adası'nın mevcut yapı stokunun güncel durumunun tespiti yapıp hasar almış veya tahrip olmuş yapılar kaydedilerek literatürdeki bir eksiğin giderilmesi hedeflenmiştir. Ek olarak, adanın mimari kültürünün ve kimliğinin korunması ve sürdürülmesi için, bireysel müdahaleler, kentsel kararlar açısından yol gösterici bir çalışmanın altyapısını oluşturmaya yönelik bir adım atılmaya çalışılmıştır. Yapıların yok olmasına veya kimliklerinin kaybolmasına yönelik sorunların daha ortaya çıkmadan engellenmesine yönelik kentsel ve mimari ilkeler belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kültür varlığı, Kültürel sürdürülebilirlik, Yeniden Kullanım, Tespit yöntemi, Cunda (Alibey) Adası

Abstract

The Ayvalık district of Balıkesir province, particularly with the rise of agriculture, maritime activities, and trade in the 19th and 20th centuries, experienced accelerated urbanization and stands out with its diverse and extensive architectural inventory. Alibey (Cunda) Island, being a sheltered and hilly island, is one of the first settlement areas to develop in the district. The urban fabric, which developed rapidly due to the enrichment brought about by commercial development, has been largely preserved to this day. Various building types, such as commercial buildings, residences, factories, and mills, contain numerous historical findings regarding their locations, numbers, forms, and the materials used in their construction, reflecting the period in which they were built. Therefore, preserving and accurately analyzing and documenting the existing building stock is crucial for research into the history of Ayvalık.

While numerous studies exist on the identification and preservation of the historical fabric of the mainland of Ayvalık, few studies have been conducted on the historical fabric of Alibey Island, and no research has been found that focuses on identifying problems and finding solutions. Therefore, it is hoped that this master's thesis, of which this study is a part, will contribute to the preservation of the island's architectural identity.

Alibey Island contains urban, natural, and archaeological sites. The study focuses on Cumhuriyet Street, which extends steeply upwards from the coastal road, dividing the urban site into two, and which is one of the widest and longest streets of Cunda today. The study area encompasses the architectural stock, starting with commercial areas on the coast and gradually transitioning to residential functions towards the hilltop. At the same time, the number of residential buildings converted for tourism use along the route is high, creating a useful environment for identifying problems and proposing their solutions arising from the continuous use, aging and functional differences of these buildings.

The typologies, construction techniques, original and current uses of the buildings on the main street have been identified. The construction systems, building techniques, and materials used are explained through examples. In the second stage; General deterioration and usage problems observed in the structures were identified by correlating them with the level of damage, typology, and use of the buildings. Solutions were developed to address the identified problems.

Thus, the aim was to fill a gap in the literature by determining the current state of the existing building stock of Alibey (Cunda) Island and recording the damaged or destroyed buildings. In addition, an attempt was made to take a step towards creating the infrastructure of a guiding study in terms of individual interventions and urban decisions for the preservation and continuation of the island's architectural culture and identity. Urban and architectural principles were determined to prevent problems related to the destruction or loss of identity of buildings before they even arise.

Keywords: Cultural heritage, Cultural sustainability, Reuse, Detection method, Cunda (Alibey) Island

THE DIALECTICS OF SKETCHING IN ARCHITECTURAL DESIGN

MİMARİ TASARIMDA ESKİZ DİYALEKTİĞİ

Mesut CESUR¹, Doç. Dr. Serkan PALABIYIK²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık, 0009-0000-2157-6867

²Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık, 0000-0002-7949-7130

Özet

Mimari tasarım süreci, tasarımcının zihinsel temsilleri ile somut görselleştirmeleri arasındaki döngüsel bir diyalog olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede eskiz ise tasarımcı ile tasarım problemi arasındaki etkileşimin, Schön (1983) tarafından kavramsallaştırılan ‘yansıtıcı diyalog’ üzerinden somutlaştığı temel operasyonel düzlemdir. Bu yansıtıcı süreç, sadece bir aktarım aracı değil, Goldschmidt’in (1991) ‘The Dialectics of Sketching’ çalışmasında ortaya koyduğu ve çizimin bizzat bir düşünme biçimi olduğunu savunan ‘eskiz diyalektiği’ mekanizmasının merkezini oluşturur. Bu çalışma, tasarımın başlangıç aşamasındaki bu yansıtıcı diyalektik yapıyı, Goldschmidt’in (1991) literatüre kazandırdığı öncü deneysel kurguyu temel alarak anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın metodolojik omurgasını, Goldschmidt’in (1991) tasarım bilişini ölçmeye yönelik protokol analizi tabanlı deneysel kurgusunun yeniden ele alınması oluşturmaktadır. Bu deney kurucusu doğrultusunda, Balıkesir Üniversitesi mimarlık bölümünde üç adet mimarlık üçüncü sınıf öğrencisinin katılımı ile ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, mimarların eskiz pratikleri protokol analizi yoluyla kayıt altına alınarak tasarım hamleleri arasındaki döngüsel geçişler üzerinden mercek altına alınmıştır. Goldschmidt’in teorik çerçevesi doğrultusunda, her bir çizgisel hamlenin tasarımcının zihninde nasıl yeni bir problem alanı tanımladığı ve süreci nasıl ileriye taşıdığı analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, eskiz sürecindeki ‘bilişsel izlerin’, tasarımcının problemi her adımda yeniden yorumlamasına olanak tanıyan diyalektik bir yapıda ilerlediğini göstermektedir. Yapılan deney tekrarı, tasarımcının kendi ürettiği görsel verilerle girdiği bu diyalogun, tasarımın evrimsel başarısı üzerinde belirleyici bir role sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Protokol analizi verileri, tasarımcıların ‘yansıtıcı diyalog’ sayesinde zihinsel temsillerini sürekli güncellediğini ve her bir hamleyle çözüm uzayını yeniden şekillendirdiğini doğrulamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, mimari tasarım sürecinin karmaşık doğasını anlamlandırmak adına ampirik bir çerçeve sunmakta ve Goldschmidt’in 1991 yılında ortaya koyduğu diyalektik yaklaşımın güncel tasarım pratiklerini anlamadaki teorik gücünü tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimari Tasarım, Eskiz, Eskiz Diyalektiği

Abstract

The architectural design process can be defined as a cyclical dialogue between the designer's mental representations and concrete visualisations. Within this framework, the sketch serves as the fundamental operational plane where the interaction between the designer and the design problem is materialised through the 'reflective dialogue' conceptualised by Schön (1983). This reflective process is not merely a means of transmission; it forms the core of the 'sketch dialectic' mechanism, as outlined by Goldschmidt (1991) in his work 'The Dialectics of Sketching', which argues that drawing is itself a form of thinking. This study aims to interpret this reflective dialectical structure in the initial phase of design, building upon the pioneering experimental framework introduced to the literature by Goldschmidt (1991).

The methodological framework of the research is constituted by a re-examination of Goldschmidt's (1991) experimental framework, which is based on protocol analysis to measure design cognition. In line with the experimental framework, an empirical study was conducted with the participation of three third-year architecture students from the Department of Architecture at Balıkesir University. Within the scope of the study, architects' sketching practices were recorded via protocol analysis and examined through the cyclical transitions between design moves. In line with Goldschmidt's theoretical framework, the study analysed how each linear move defines a new problem area in the designer's mind and propels the process forward.

The findings reveal that the 'cognitive traces' within the sketching process unfold in a dialectical structure, enabling the designer to reinterpret the problem at every step. The replication of the experiment demonstrates that this dialogue, in which the designer engages with the visual data they have produced, plays a decisive role in the evolutionary success of the design. Protocol analysis data confirms that designers continuously update their mental representations through "reflective dialogue" and reshape the solution space with each move. Consequently, this study offers an empirical framework for understanding the complex nature of the architectural design process and discusses the theoretical power of Goldschmidt's dialectical approach, first proposed in 1991, in understanding contemporary design practices.

Keywords: Architectural Design, Sketch, Sketch Dialectics

MODELING TECHNIQUE AS A MASS ANALYSIS TOOL IN ARCHITECTURAL DESIGN EDUCATION

MİMARİ TASARIM EĞİTİMİNDE KÜTLE ANALİZ ARACI OLARAK MODLAJ TEKNİĞİ

Elif ALKILINÇ¹

¹Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi

0000-0002-9260-6039

Özet

Mimari tasarım eğitiminde kütle maketleri, fikirlerin üç boyutlu olarak test edildiği en kritik aşamalardan biridir. Çevre verileri ile birlikte, mekan organizasyonu ve kütle kompozisyonunun kavranmasını sağlayan bu aşamada kullanılan geleneksel maket yapım teknikleri (karton, fotoblok vb. malzemeler ile kes-yapıştır teknikleri) genellikle rijit ve doğrusal bir üretim süreci gerektirmektedir. Bu durum, öğrencinin tasarımın erken evrelerinde form üzerine serbestçe denemeler yapmasını kısıtlayabilmektedir. Bu çalışma, mimarlık eğitiminde kütle maketlerinin, modlaj (biçimlendirme/yoğurma) tekniği ile üretilmesinin, öğrencinin form arayışı ve mekânsal algısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

11

Kil, seramik çamuru gibi biçimlendirilebilir malzemelerin kullanıldığı modlaj tekniği, tasarımcıya malzemenin plastik yapısı sayesinde daha dinamik ve geri dönüşlere imkan veren esnek bir araştırma alanı sunmaktadır. Formun sürekli bir devinim içinde üretilmesine olanak tanıyan bu yöntem, rijit malzemelerin aksine, hatanın geri döndürülebilir olduğu bir deneme-yanılma ortamı sunmaktadır. Bu çalışma, mimarlık öğrencilerinin proje geliştirme aşamasında kütle maketlerini modlaj tekniği ile üretmelerinin tasarım sürecine olan etkilerini incelemektedir. Bu yöntemle, öğrencinin sadece görsel değil, aynı zamanda dokunsal bir deneyimle formun doluluk-boşluk oranlarını, plastik değerlerini ve topografya ile kurulan morfolojik ilişkisini hızlı bir şekilde kavrayabilmesi mümkün olabilmektedir.

Elde edilen bulgular, modlaj tekniğinin öğrenciyi geometrik kısıtlamalardan özgürleştirdiğini ve özellikle organik form arayışlarında veya arazi ile bütünleşen tasarımlarda daha sezgisel kararlar verilmesine olanak tanıdığını göstermektedir. Bu teknik sayesinde öğrenci, zihnindeki soyut kütle kararlarını fiziksel bir "eskiz" olarak somutlaştırmakta ve dijital modelleme araçlarının sunamayacağı duyusal bir derinlik kazanmaktadır. Sonuç olarak, yüksek teknolojili dijital tasarım araçlarının egemen olduğu güncel mimarlık eğitiminde, modlaj tekniği ile yapılan kütle maketlerinin, yaratıcı düşüncüyü tetikleyen ve form hissini güçlendiren pedagojik bir araç olarak kullanılmasının önemli olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Mimari tasarım eğitimi, mimari maket, modlaj tekniği

Abstract

In architectural design education, mass models are one of the most critical stages where ideas are tested in three dimensions. Traditional model-making techniques (cut-and-paste techniques using materials like cardboard and foam board) generally require a rigid and linear production process, enabling students to understand spatial organization and mass composition along with environmental data. This can restrict students' ability to freely experiment with form in the early stages of design. This study aims to examine the effects of producing mass models using the modeling technique on students' form exploration and spatial perception in architectural education.

The modeling technique, which uses malleable materials such as clay and ceramic mud, offers the designer a more dynamic and flexible research area that allows for feedback due to the material's plastic nature. This method, which allows for the continuous production of form, provides a trial-and-error environment where errors are reversible, unlike rigid materials. This study examines the effects of architecture students producing mass models using the modeling technique during the project development phase on the design process. This method allows students to quickly grasp the ratios of fullness and emptiness of form, its plastic values, and its morphological relationship with topography through not only a visual but also a tactile experience.

The findings show that the modeling technique frees students from geometric constraints and allows for more intuitive decisions, especially in the search for organic forms or designs integrated with the terrain. Through this technique, students concretize their abstract mass decisions as a physical "sketch," gaining a sensory depth that digital modeling tools cannot offer. In conclusion, in contemporary architectural education dominated by high-tech digital design tools, the use of mass models created using the modeling technique as a pedagogical tool that stimulates creative thinking and strengthens the sense of form is considered important.

Keywords: Architectural design education, architectural models, modeling techniques

**SOCIAL PERCEPTION ANALYSIS REGARDING THE DEMOLITION OF
BALIKESİR KERVANSARAY HOTEL**

**BALIKESİR KERVANSARAY OTEL'İN YIKIMINA
YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI ANALİZİ**

S. Aybike TÜRK

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Mimari
Tasarım, Bina Bilgisi, ORCID: 0000-0003-4839-1867**

Özet

Kent kimliğini güncel ve sıklıkla başvurulmuş kent politikalarından biri olan “yıkım” kavramı üzerinden ele alan ve kendine çalışma konusu olarak yıkımından önce kentin kimliğinde önemli yer tutan Balıkesir Kervansaray Otel’i’ni seçen bu çalışmada, kent-kimlik-bellek üçgeninde bir sorgulama yapılmıştır. Çalışmada, Balıkesir kent merkezinin modernleşme tarihindeki en önemli nirengi noktalarından biri olan Kervansaray Otel’in yıkım süreci ve bu yıkımın toplumsal yansımaları dijital etnografi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel veri setini, yapının yıkımı ve ardından yerini alan küresel fast-food zinciri hakkındaki sosyal medya paylaşımlarına gelen kullanıcı yorumları oluşturmaktadır.

Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle dört ana tema altında tasnif edilmiştir: Mekânın sosyal hayattaki rolüne vurgu yapan “nostaljik bellek”, yapının görsel niteliğini savunan “estetik değer”, yıkım kararına duyulan öfkeyi yansıtan “kültürel yıkım” ve yeni işlevin reddini içeren “dönüşüme tepkiler”. Bulgular, yerel halkın bu süreci yalnızca mimari bir kayıp olarak değil, yaşanmışlıkların silinmesi ve kentsel kimliğin ticarileşmesi olarak kodladığını göstermektedir. Otelin yerini alan küresel marka, katılımcı söylemlerinde "mekânsızlaşma" (placelessness) kavramıyla özdeşleşmekte; yerel bir sembolün standartlaşmış bir tüketim alanına evrilmesi, kent belleğinde radikal bir "kopuş" olarak nitelendirilmektedir.

Çalışma sonucunda, kentsel dönüşüm kararlarının ekonomik ömür veya rant odaklı yaklaşımlar yerine; toplumsal bellek ve mekânsal aidiyet parametreleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Kervansaray Otel örneği, bir kentin hafıza mekânlarının fiziksel yok oluşunun, dijital platformlarda nasıl bir "kolektif yas" ve "yabancılaşma" pratiğine dönüştüğünü somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Kent Belleği, Kervansaray Otel, Kentsel Kimlik.

Abstract

This study, which examines urban identity through the concept of "demolition," a current and frequently used urban policy, and chooses the Balıkesir Kervansaray Hotel—which held a significant place in the city's identity before its demolition—as its subject, conducts an inquiry within the triangle of city-identity-memory. The study examines the demolition process of the Kervansaray Hotel, one of the most important landmarks in the modernization history of Balıkesir city center, and its social repercussions using digital ethnography. The main dataset of the research consists of user comments on social media posts about the demolition of the building and the subsequent replacement by a global fast-food chain.

The obtained data were classified under four main themes using content analysis: "nostalgic memory," emphasizing the role of the space in social life; "aesthetic value," defending the visual quality of the building; "cultural demolition," reflecting the anger felt towards the demolition decision; and "reactions to transformation," encompassing the rejection of the new function. The findings show that the local population codes this process not only as an architectural loss, but also as the erasure of lived experiences and the commercialization of urban identity. The global brand that replaced the hotel identifies with the concept of "placelessness" in its participatory discourse; the evolution of a local symbol into a standardized consumer space is described as a radical "rupture" in the city's memory.

The study argues that urban transformation decisions should be evaluated based on parameters of social memory and spatial belonging, rather than on economic lifespan or profit-oriented approaches. The Kervansaray Hotel example concretely demonstrates how the physical disappearance of a city's memory spaces transforms into a practice of "collective mourning" and "alienation" on digital platforms.

Keywords: City Memory, Kervansaray Hotel, Urban Identity.

**DIGITAL TRANSFORMATION AND BIM IN ARCHITECTURAL EDUCATION:
EVALUATION OF THE CURRENT SITUATION IN TURKIYE IN THE LIGHT OF
INTERNATIONAL STANDARDS**

**MİMARLIK EĞİTİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE BIM: ULUSLARARASI
STANDARTLAR IŞIĞINDA TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT DURUMUN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Derya DEMİRCAN PALABIYIKI

**1Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Mimarlık Bölümü, mimarlık ve tasarımda bilgi
teknolojileri, 0000-0001-8166-6725**

Özet

Yapı Bilgi Modellemesi (BIM), bir binanın mimari, yapısal ve mekanik tüm fiziksel ve işlevsel özelliklerinin dijital olarak temsil edildiği, projenin tüm yaşam döngüsü boyunca sistemli bir şekilde yönetildiği akıllı ve çok boyutlu bir bilgi teknolojisi. Geleneksel iki veya üç boyutlu (3D) çizim araçlarının ötesinde; zaman (4D), maliyet (5D), enerji/sürdürülebilirlik analizleri (6D) ve tesis yönetimini (7D) tek bir merkezi veri tabanında bütünleştiren kapsamlı bir araçtır. BIM süreci, mimarlık ve inşaat (AEC) sektöründe farklı disiplinler (mimarlar, mühendisler ve yükleniciler) arasındaki iletişim zayıflığından doğan fiziksel sistem çakışmalarının henüz tasarım aşamasında tespit edilerek çözülmesi ve böylece projelerin daha hızlı, daha kaliteli ve çok daha uygun maliyetle hayata geçirilmesini sağlaması nedeniyle önemlidir. Geleneksel tasarım yöntemlerini hızla demode kılan ve inşaat endüstrisinde dönüşüm yaratan bu yenilik, günümüzde hem modern endüstri uygulamaları hem de çağdaş mimarlık eğitimi için vazgeçilmez bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bu çalışma, Yapı Bilgi Modellemesi (BIM) teknolojisinin Türkiye'deki mimarlık eğitimindeki mevcut durumunu analiz etmeyi ve uluslararası alanda öncü kabul edilen üniversitelerle karşılaştırmalı bir değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'deki güncel durumu tespit ederek alandaki yapısal eksiklikleri belirlemek ve çağdaş endüstri gereksinimlerine uygun, yenilikçi bir müfredat modeline ilişkin stratejik öneriler sunulması çalışmadaki temel hedeftir.

Çalışma kapsamında, Türkiye'de mimarlık eğitiminde lokomotif rol üstlenen ve uluslararası akreditasyona sahip üç temel kurum incelenmiştir. Karşılaştırma seti olarak ise BIM literatüründe kurucu ve yenilikçi rolleriyle öne çıkan Penn State University, Georgia Tech University, Queensland University of Technology (QUT) ve Liverpool University belirlenmiştir. Araştırma, bu kurumların müfredatlarında yer alan BIM odaklı derslerin içeriklerini ve toplam müfredat içindeki kredi oranlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Yürütülen karşılaştırmalı analizler sonucunda, Türkiye'deki mimarlık müfredatlarında BIM entegrasyonunun ağırlıklı olarak yazılım öğretimi odaklı kaldığı ve müfredat içindeki kredi oranlarının %10-13 gibi sınırlı bir düzeyde seyrettiği saptanmıştır. Buna karşın; Penn State University, Liverpool University, Georgia Tech University ve Queensland University of Technology (QUT) gibi öncü kurumlarda BIM uygulamalarının toplam ders kredilerine oranının %50'lerin üzerine çıktığı saptanmıştır. Ayrıca bu kurumlardaki eğitimin salt bilgisayar destekli üç boyutlu çizim yaklaşımından çıkarak, çok disiplinli süreç yönetimi ve entegre

tasarım odağına kaydığı görülmektedir. Elde edilen bu veriler ışığında, Türkiye'deki mimarlık müfredatlarının uluslararası standartlar doğrultusunda güncellenmesi stratejik bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma; BIM teknolojisinin yalnızca teknik bir araç olmasının ötesinde, akademik eğitim ile inşaat endüstrisinin güncel beklentileri arasındaki boşluğu kapatmadaki potansiyeline ışık tutmakta ve mimarlık eğitiminin bu dönüşüme adapte olması gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Yapı Bilgi Modellemesi(BIM), mimarlık eğitimi, işbirlikçi tasarım.

Abstract

Building Information Modeling (BIM) is a sophisticated and multidimensional information technology that digitally represents all physical and functional characteristics—architectural, structural, and mechanical—of a building, and systematically manages the project throughout its entire life cycle. Beyond traditional two or three-dimensional (3D) drawing tools, it is a comprehensive tool that integrates time (4D), cost (5D), energy/sustainability analyses (6D), and facility management (7D) into a single central database. The BIM process is crucial because it enables the detection and resolution of physical system clashes—arising from poor communication between different disciplines (architects, engineers, and contractors) in the architecture, engineering, and construction (AEC) industry—during the design phase, thereby ensuring that projects are realized faster, with higher quality, and at a much lower cost. This innovation, which rapidly renders traditional design methods obsolete and creates a transformation in the construction industry, has become an indispensable necessity today for both modern industry practices and contemporary architectural education.

This study aims to analyze the current state of Building Information Modeling (BIM) technology in architectural education in Türkiye and present a comparative evaluation with universities considered pioneers internationally. In this regard, the main objective of the study is to determine the current situation in Türkiye, identify structural deficiencies in the field, and offer strategic proposals for an innovative curriculum model suitable for contemporary industry requirements.

Within the scope of the study, three main institutions that play a leading role in architectural education in Türkiye and hold international accreditation were examined. For comparison, Penn State University, Georgia Tech, Queensland University of Technology (QUT), and the University of Liverpool, which stand out due to their founding and innovative roles in the BIM literature, were selected. The research comparatively examines the contents of BIM-focused courses in the curricula of these institutions and their credit ratios within the total curriculum.

As a result of the comparative analyses conducted, it was determined that BIM integration in architectural curricula in Türkiye remains predominantly focused on software teaching, and its credit ratios within the curriculum hover at a limited level of 10-13%. In contrast, it was found that the ratio of BIM applications to total course credits exceeds 50% in pioneering institutions such as Penn State University, University of Liverpool, Georgia Tech, and Queensland University of Technology (QUT). Furthermore, it is observed that education in these institutions is shifting away from a purely computer-aided three-dimensional drawing approach towards a multidisciplinary process management and integrated design focus. In light of these data, updating architectural curricula in Türkiye in accordance with international standards stands out as a strategic necessity.

In conclusion, this research sheds light on the potential of BIM technology to bridge the gap between academic education and the current expectations of the construction industry, beyond merely being a technical tool, and demonstrates the necessity for architectural education to adapt to this transformation.

Keywords: Building Information Modeling (BIM), architectural education, collaborative design.

**MİMARLIK TARİHİNİN FELSEFİ YENİDEN OKUNMASI: ONTOLOJİK,
EPISTEMOLOJİK VE ESTETİK BİR YAKLAŞIM**

**A PHILOSOPHICAL REINTERPRETATION OF ARCHITECTURAL HISTORY: AN
ONTOLOGICAL, EPISTEMOLOGICAL, AND AESTHETIC APPROACH**

Ayni Deniz KABAKOGLU¹

¹Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 0000-0002-9287-405X

Özet

Mimarlık tarihi yazımı, uzun süre boyunca mimari üslupların kronolojik gelişimi, biçimsel analizler ve tipolojik sınıflandırmalar üzerinden şekillenmiştir. Bu yaklaşım, mimari üretimin tarihsel sürekliliğini anlamada önemli katkılar sunmakla birlikte, mimari mekânın insan varoluşu, bilgi üretimi ve duyuşal deneyimle kurduğu felsefi ilişkileri çoğu zaman ikincil düzeye itmiştir. Bu durum, mimarlık tarihinin ağırlıklı olarak stilistik dönüşümler üzerinden okunmasına yol açarak mekânın ontolojik, epistemolojik ve estetik boyutlarının sınırlı biçimde ele alınmasına neden olmuştur. Bu çalışma, mimarlık tarihini felsefi bir perspektiften yeniden ele alarak mimari mekânı ontolojik, epistemolojik ve estetik düzlemler üzerinden bütüncül bir kuramsal çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma, kuramsal literatür taraması ve yorumlayıcı metin analizi yöntemiyle kurgulanmış; mimarlık kuramı ve felsefe alanındaki temel metinler kavram odaklı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Ontolojik düzlemde mimarlık, Heidegger'in "iskân etme" (dwelling) kavramı çerçevesinde insanın dünyada yer edinme biçimi olarak ele alınmaktadır. Epistemolojik düzlemde, Vitruvius'tan Rönesans temsil tekniklerine ve çağdaş dijital tasarım pratiklerine uzanan süreçte mimari bilginin üretim ve aktarım biçimlerinin dönüşümü incelenmektedir. Estetik düzlemde ise Merleau-Ponty, Pallasmaa ve Böhme'nin yaklaşımları doğrultusunda mimari mekânın çok-duyulu ve deneyimsel karakteri analiz edilmektedir. Çalışma, mimarlık tarihinin yalnızca kronolojik bir gelişim çizgisi olarak değil; değişen varlık anlayışları, bilgi sistemleri ve deneyim biçimleri tarafından şekillenen çok katmanlı bir düşünsel alan olarak yeniden okunabileceğini ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Mimarlık tarihi, ontoloji, epistemoloji, estetik

Abstract

The historiography of architecture has long been shaped by a focus on the chronological development of architectural styles, formal analyses, and typological classifications. While this approach has significantly contributed to understanding the historical continuity of architectural production, it has often relegated the philosophical relationships between architectural space and human existence, knowledge production, and sensory experience to a secondary plane. Consequently, this has led to an interpretation of architectural history predominantly through stylistic transformations, thereby limiting the exploration of the ontological, epistemological, and aesthetic dimensions of space. This study aims to reexamine architectural history from a philosophical perspective by analyzing architectural space within an integrated theoretical framework encompassing ontological, epistemological, and aesthetic dimensions.

The research employs theoretical literature review and interpretive text analysis methodologies, evaluating foundational texts in architectural theory and philosophy through a concept-focused approach. On the ontological level, architecture is considered through Heidegger's concept of "dwelling," as a mode of human emplacement within the world. The epistemological dimension investigates the transformation of architectural knowledge production and dissemination, spanning from Vitruvius to Renaissance representational techniques and contemporary digital design practices. On the aesthetic plane, the multi-sensory and experiential nature of architectural space is analyzed in light of the perspectives of Merleau-Ponty, Pallasmaa, and Böhme. The study posits that architectural history can be reinterpreted not merely as a linear progression but as a multi-layered intellectual domain shaped by evolving conceptions of being, systems of knowledge, and modes of experience.

Keywords: Architectural history, ontology, epistemology, aesthetics

1. GİRİŞ

Mimarlık tarihinin nasıl yazıldığı sorusu, yalnızca hangi yapıların incelendiğiyle değil, aynı zamanda mimarlığın hangi kavramsal çerçeveler içinde tanımlandığıyla doğrudan ilişkilidir. Modern mimarlık tarihçiliği, büyük ölçüde anıtsal yapılar, üslup kategorileri ve dönemsel kırılmalar üzerinden şekillenen bir kanon üretmiş; bu süreçte biçimsel analizler ve tipolojik sınıflandırmalar temel açıklama araçları olarak öne çıkmıştır (Watkin, 1980; Kostof, 1995). Bu yaklaşım, mimarlık tarihine sistematik bir yapı kazandırmakla birlikte, mimari mekânın insan varoluşu, bilgi üretimi ve duyuşal deneyimle kurduğu daha derin ilişkileri çoğu zaman arka planda bırakmıştır. Oysa mimarlık tarihinin nesnesi yalnızca fiziksel yapılar değil; aynı zamanda bu yapıları mümkün kılan düşünsel çerçeveler, temsil biçimleri ve deneyim süreçleridir (Colomina, 1994; Vidler, 1992). Bu bağlamda mimarlık tarihini yalnızca "ne üretildiği" üzerinden değil, aynı zamanda "nasıl üretildiği", "nasıl bilindiği" ve "nasıl deneyimlendiği" soruları üzerinden ele almak gerekmektedir. Mimari mekân, yalnızca fiziksel bir nesne değil; varlık anlayışlarının mekânsal ifadesi, bilgi üretim süreçlerinin bir ürünü ve çok-duyulu deneyimlerin kurucu bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın temel iddiası, mimarlık tarihinin yalnızca kronolojik ve stilistik bir gelişim çizgisi olarak okunmasının disiplinin açıklayıcı gücünü sınırladığıdır. Bunun yerine mimarlık tarihini ontolojik (varlık), epistemolojik (bilgi) ve estetik (deneyim) eksenlerinde ele alan bütüncül bir yaklaşım, mimarlık tarihinin kavramsal kapsamını genişleterek disiplinlerarası bir yorumlama zemini sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma üç temel soruya odaklanmaktadır:

- (i) Mimari mekân tarih boyunca hangi varlık anlayışlarının mekânsal yansıması olarak okunabilir?
- (ii) Mimarlık bilgisi hangi temsil teknikleri, kuramsal metinler ve teknolojik araçlar aracılığıyla üretilmiştir?
- (iii) Mekânsal deneyimin duyuşsal ve atmosferik boyutu, mimarlık tarihinin yorumlanmasında nasıl kurucu bir rol oynar?

Bu sorular çerçevesinde çalışma, mimarlık tarihini yalnızca nesnelerin sıralandığı bir alan olarak değil; söylem, temsil ve deneyim süreçleriyle kurulan çok katmanlı bir bilgi alanı olarak yeniden kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışma kapsamında mimarlık tarihi; ontoloji, epistemoloji ve estetik eksenlerinde ele alan bütüncül bir kuramsal çerçeveye dayandırılmaktadır. Bu üçlü yapı, mimarlığın sadece fiziksel bir üretim alanı değil; aynı zamanda varlık, bilgi ve deneyim süreçleriyle ilişkili çok katmanlı bir düşünsel alan olduğunu açıklama aracıdır. Bu çerçeve ile mimarlık tarihi, yalnızca yapıların kronolojik sıralanması olarak değil, farklı ontolojik kabuller, epistemik araçlar ve estetik deneyim biçimleri arasındaki ilişkilerin tarihsel dönüşümü olarak yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Ontoloji, varlık ve varoluşun doğasına ilişkin felsefi sorgulamaları kapsar. Mimarlık bağlamında bu tartışma, mimari mekânın yalnızca fiziksel bir nesne mi yoksa anlam, deneyim ve varoluşla ilişkili bir “yer” mi olduğu sorusu etrafında şekillenir. Martin Heidegger’in “Building Dwelling Thinking” metninde geliştirdiği “iskân etme” (dwelling) kavramı, mimarlığı teknik bir üretimden ziyade insanın dünyada yer edinme biçimi olarak tanımlar (Heidegger, 1971). Bu yaklaşım, mekânı nötr bir kap olmaktan çıkararak anlam üreten bir varlık alanı olarak konumlandırır. Benzer biçimde Norberg-Schulz’un “genius loci” kavramı, mekânın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik bir anlam taşıdığını vurgular. Bu perspektif doğrultusunda mimari mekân, sabit bir nesne değil; tarihsel, kültürel ve deneyimsel bağlamlar içinde sürekli yeniden kurulan çok katmanlı bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla mimarlık tarihi, yalnızca yapıların değil; bu yapılar aracılığıyla ortaya çıkan varlık anlayışlarının, dünya tasavvurlarının ve mekânsal anlam üretim süreçlerinin tarihi olarak okunmalıdır.

Epistemoloji, bilginin doğası, üretimi ve aktarımıyla ilgilenir. Mimarlık bağlamında epistemolojik tartışmalar, mimari bilginin hangi araçlar, temsil teknikleri ve kurumsal yapılar aracılığıyla üretildiği ve meşrulaştırıldığı sorularına odaklanır. Antik dönemde Vitruvius’un *De Architectura* adlı eseri, mimarlık bilgisinin yazılı kuram aracılığıyla sistematik hale getirilmesinin erken örneklerinden biridir. Firmitas, utilitas ve venustas üçlemesi, mimarlığın hem teknik hem de estetik ölçütlerini tanımlayan temel bir epistemik çerçeve sunar (Vitruvius, 1999). Rönesans döneminde perspektif kuramı ve matematiksel oran anlayışı, mimari bilginin üretiminde belirleyici bir dönüşüm yaratmıştır. Perspektif, yalnızca bir temsil tekniği değil, aynı zamanda görme ve bilme biçimini yapılandıran epistemik bir araç haline gelmiştir (Panofsky, 1991). Bu süreçte Alberti ve Wittkower gibi düşünürler, mimarlık bilgisini matematiksel düzen ve rasyonel temsil üzerinden yeniden kurmuşlardır. Modern ve çağdaş dönemde ise mimari bilginin üretimi dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden şekillenmektedir. Parametrik modelleme, algoritmik tasarım ve simülasyon teknikleri, mimarlığın yalnızca üretim araçlarını değil, düşünme biçimlerini de dönüştürmektedir (Carpo, 2017; Picon, 2010). Bu bağlamda Michel Foucault’nun bilgi-iktidar ilişkisine dair yaklaşımı, mimari bilginin tarafsız olmadığını; aksine toplumsal, kurumsal ve ideolojik bağlamlar içinde üretildiğini göstermektedir (Foucault, 1980). Bu perspektif, mimarlık tarihinin aynı zamanda bir söylem ve güç ilişkileri alanı olduğunu ortaya koyar.

Estetik boyut, mimarlığın algılanma ve deneyimlenme biçimlerine odaklanır. Geleneksel estetik yaklaşımlar mimarlığı çoğunlukla görsel güzellik ve biçim üzerinden değerlendirmiştir. Ancak fenomenolojik yaklaşımlar, mimari deneyimin çok-duyulu ve bedensel bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Maurice Merleau-Ponty'nin fenomenolojisi, algının yalnızca görsel değil, bedeninin dünyayla kurduğu ilişkiler üzerinden oluştuğunu vurgular (Merleau-Ponty, 1962). Bu yaklaşım, mimari mekânın yalnızca görülen değil, yaşanan bir deneyim alanı olduğunu gösterir. Juhani Pallasmaa, modern mimarlıkta baskın olan görme merkezli estetik anlayışı eleştirerek mimari deneyimin dokunsal, işitsel ve kinestetik boyutlarını ön plana çıkarır. Mimarlık, bu bağlamda çok-duyulu bir deneyim alanı olarak yeniden düşünülmelidir (Pallasmaa, 2012). Gernot Böhme ise “atmosfer” kavramı aracılığıyla mekânın duygusal ve algısal etkilerini analiz ederek estetiğin deneyimsel boyutunu genişletir. Atmosfer, özne ve nesne arasındaki ilişkide ortaya çıkan, mekânın hissedilen niteliğini ifade eder (Böhme, 1993). Bu doğrultuda mimarlık tarihi, yalnızca biçimlerin değil; aynı zamanda duyusal deneyimlerin, algı biçimlerinin ve atmosferlerin tarihsel dönüşümü olarak da ele alınmalıdır.

Ontoloji, epistemoloji ve estetik düzlemler birbirinden bağımsız değil; aksine mimarlık tarihinin oluşumunda eşzamanlı olarak işleyen ve birbirini sürekli dönüştüren süreçlerdir. Mimari mekân, bir yandan belirli varlık anlayışlarının mekânsal ifadesi olurken, diğer yandan belirli bilgi üretim sistemleri içinde şekillenmekte ve belirli deneyim biçimleri aracılığıyla anlam kazanmaktadır.

Bu üçlü yapı, mimarlık tarihinin yalnızca “ne üretildiği” üzerinden değil; aynı zamanda “hangi ontolojik kabullerle”, “hangi epistemik araçlarla” ve “hangi estetik deneyimlerle” üretildiğini sorgulayan bütüncül bir analiz modeli sunmaktadır. Bu model, mimarlık tarihini statik bir anlatı olmaktan çıkararak dinamik, eleştirel ve çok katmanlı bir düşünsel alan olarak yeniden konumlandırmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, mimarlık tarihini ontolojik, epistemolojik ve estetik boyutlar üzerinden yeniden yorumlamayı amaçlayan nitel bir araştırma olarak kurgulanmıştır. Araştırma, ampirik veri üretimine dayalı bir modelden ziyade, kuramsal literatür taraması ve yorumlayıcı metin analizi yöntemlerine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, mimarlık tarihi ve kuramı alanında metin-temelli bilgi üretimini meşru bir yöntem olarak kabul eden araştırma gelenekleriyle uyumludur (Groat & Wang, 2013).

2.1. Araştırma Tasarımı

Çalışma, kavramsal analiz ve yorumlayıcı tarihsel okuma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bir kuramsal araştırma modeli üzerine kuruludur. Bu doğrultuda mimarlık tarihi, yalnızca kronolojik bir veri seti olarak değil; kavramsal kategoriler aracılığıyla yeniden yapılandırılan bir bilgi alanı olarak ele alınmaktadır. Ontoloji, epistemoloji ve estetik kavramları, analitik çerçevenin temel bileşenleri olarak operasyonalize edilmiştir.

Bu yaklaşım, mimarlık tarihini nesnel bir anlatı olarak kabul etmek yerine, belirli kavramsal araçlar aracılığıyla kurulan bir yorum alanı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla çalışma, açıklayıcı olmaktan çok yorumlayıcı ve yeniden kavramsallaştırıcı bir nitelik taşımaktadır.

2.2. Veri Kaynakları ve Literatür Seçimi

Araştırma kapsamında kullanılan veriler, mimarlık tarihi, mimarlık kuramı ve felsefe literatüründen seçilen temel metinlerden oluşmaktadır. Literatür seçimi, çalışmanın kavramsal çerçevesini destekleyen ve üç analiz düzlemini temsil eden metinler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda:

- Ontolojik düzlem için Heidegger'in "dwelling" kavramı,
- Epistemolojik düzlem için Vitruvius, Rönesans temsil kuramları ve dijital tasarım literatürü,
- Estetik düzlem için Merleau-Ponty, Pallasmaa ve Böhme'nin fenomenolojik ve deneyim odaklı yaklaşımları temel referans noktaları olarak belirlenmiştir.

Buna ek olarak mimarlık tarih yazımına ilişkin eleştirel yaklaşımlar (Colomina, Vidler vb.) ve disiplinler arası kuramsal metinler literatür kapsamına dahil edilmiştir. Bu seçim, mimarlık tarihinin yalnızca yapı odaklı değil; temsil, söylem ve deneyim boyutlarını da içeren genişletilmiş bir alan olarak ele alınmasını sağlamaktadır.

2.3. Analiz Yöntemi: Kavramsal ve Karşılaştırmalı Okuma

Çalışmada kullanılan temel analiz yöntemi, kavram odaklı yorumlayıcı okuma ve karşılaştırmalı analizdir. Bu yöntem iki aşamada uygulanmıştır:

(1) Kavramsal Operasyonizasyon:

Ontoloji, epistemoloji ve estetik kavramları mimarlık bağlamında yeniden tanımlanmış ve analitik kategoriler haline getirilmiştir. Bu süreçte her kavram, belirli kuramsal referanslar aracılığıyla somutlaştırılmıştır (örneğin dwelling, perspektif, atmosfer).

(2) Tarihsel Karşılaştırmalı Okuma:

Belirlenen kavramsal çerçeve, farklı tarihsel dönemlerden seçilen temsili örnekler üzerinden test edilmiştir. Bu doğrultuda:

- Antik dönem → kozmik düzen ve oran
- Ortaçağ → kutsal mekân ve sembolizm
- Modern dönem → işlevsellik ve rasyonalite
- Çağdaş dönem → dijitalleşme ve deneyim başlıca analiz kategorileri olarak ele alınmıştır.

Bu yaklaşım, tekil yapıların detaylı analizinden ziyade, farklı dönemlerde benzer kavramsal sorunsalların nasıl mekânsallaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma, mimarlık tarihinin tüm dönemlerini kapsayan betimleyici bir envanter sunmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine belirli tarihsel kırılma noktaları ve temsili örnekler üzerinden kavramsal bir analiz geliştirmektedir. Bu nedenle çalışma, seçici ve temsili bir örneklem yaklaşımı benimsemektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, ampirik veri üretimi yerine kuramsal metinlere dayanmasıdır. Ancak bu durum, çalışmanın amacı doğrultusunda bir sınırlılık değil; bilinçli bir metodolojik tercihtir. Çünkü araştırma, mimarlık tarihini açıklamaktan çok yeniden kavramsallaştırmayı hedeflemektedir.

2.5. Yöntemin Katkısı

Önerilen yöntem, mimarlık tarihine yönelik üç önemli katkı sunmaktadır:

1. Mimarlık tarihini tek boyutlu kronolojik anlatılardan çıkararak çok katmanlı bir analiz çerçevesine taşır.
2. Mimarlık bilgisinin üretim süreçlerini görünür kılar ve eleştirel bir perspektif kazandırır.
3. Mekânsal deneyimi analizin merkezine alarak estetik boyutu genişletir.

Bu yönüyle yöntem, mimarlık tarihini yalnızca açıklayan değil, aynı zamanda yeniden kuran bir araştırma yaklaşımı önermektedir.

3. BULGULAR

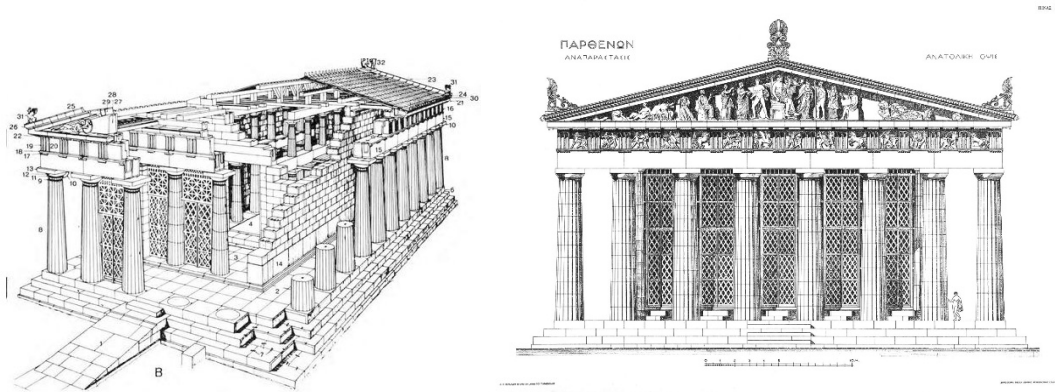
Bu bölümde mimarlık tarihi, ontolojik, epistemolojik ve estetik düzlemler üzerinden analiz edilmekte; her bir düzlem farklı tarihsel örnekler aracılığıyla yorumlanmaktadır. Amaç, mimarlık tarihinin yalnızca biçimsel dönüşümlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda varlık anlayışları, bilgi üretim sistemleri ve deneyim biçimleriyle birlikte şekillendiğini ortaya koymaktır.

3.1. Ontolojik Okuma: Mimari Mekân ve Varlık Anlayışları

Ontolojik düzlemde temel bulgu, mimari mekânın tarih boyunca yalnızca barınma ya da işlevsel bir gereksinimin sonucu olarak değil; dünyanın nasıl anlamlandırıldığına dair bir varlık anlayışının mekânsal ifadesi olarak ortaya çıktığıdır. Heidegger'in "iskân etme" kavramı, bu durumu açıklamak için güçlü bir teorik zemin sunar (Heidegger, 1971).

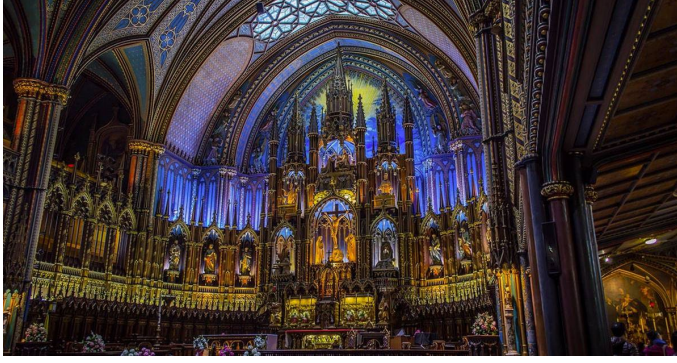
Bu bağlamda farklı tarihsel dönemlere ait mimari örnekler, belirli ontolojik kabullerin mekânsal karşılıkları olarak okunabilir:

Antik dönem mimarlığında yapı, evrensel düzenin yeryüzündeki yansıması olarak kurgulanmaktadır. Gize Piramitleri'nin astronomik yönlenmeleri ve geometrik kesinliği, mimarlığın kozmik düzenle ilişkilendirildiğini gösterirken; Parthenon'un oran sistemi, estetik ile ontolojik düzen arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mimarlık, doğanın düzenini temsil eden bir "kozmetik model" olarak işlev görmektedir.

Şekil 1. Parthenon (Archeyes, 2023).

Ortaçağ mimarlığında mekân, kutsal olanın maddi ifadesi olarak ontolojik bir derinlik kazanır. Gotik katedrallerde ışık ve yükseklik, ilahi olanla ilişki kurmanın araçları haline gelirken; Bizans ve İslam mimarlığında mekân, sembolik ve metafizik anlam katmanları üzerinden kurgulanmaktadır. Bu bağlamda mimarlık, yalnızca yapı değil, bir "dünya görüşünün mekânsal organizasyonu"dur.

Şekil 2. Notre-Dame Basilica (Whelan, 2018).

Modern dönemde mimarlık, işlev, teknoloji ve rasyonalite üzerinden yeniden tanımlanırken; çağdaş dönemde dijital tasarım ve parametrik üretim, mimarlığın ontolojik statüsünü dönüştürmektedir. Gökdelenler, yalnızca mühendislik başarısı değil, aynı zamanda modernitenin güç, hız ve ölçek anlayışının mekânsal ifadesidir. Bu durum, mimarlığın artık doğayı temsil eden değil, yeni “yapay doğalar” üreten bir pratik haline geldiğini göstermektedir.

3.2. Epistemolojik Okuma: Mimari Bilginin Dönüşümü

Epistemolojik düzlemde temel bulgu, mimarlık tarihinin bilgi üretim araçlarıyla birlikte dönüşmesidir. Mimarlık yalnızca fiziksel bir üretim değil, aynı zamanda belirli temsil teknikleri ve bilgi sistemleri aracılığıyla kurulan bir disiplindir.

Vitruvius’un *De Architectura* metni, mimarlık bilgisinin sistematik olarak yazılı hale getirilmesinin erken bir örneğini sunar. Firmitas-utilitas-venustas üçlemesi, mimarlığın hem teknik hem estetik boyutlarını tanımlayan bütüncül bir bilgi modeli oluşturur (Vitruvius, 1999).

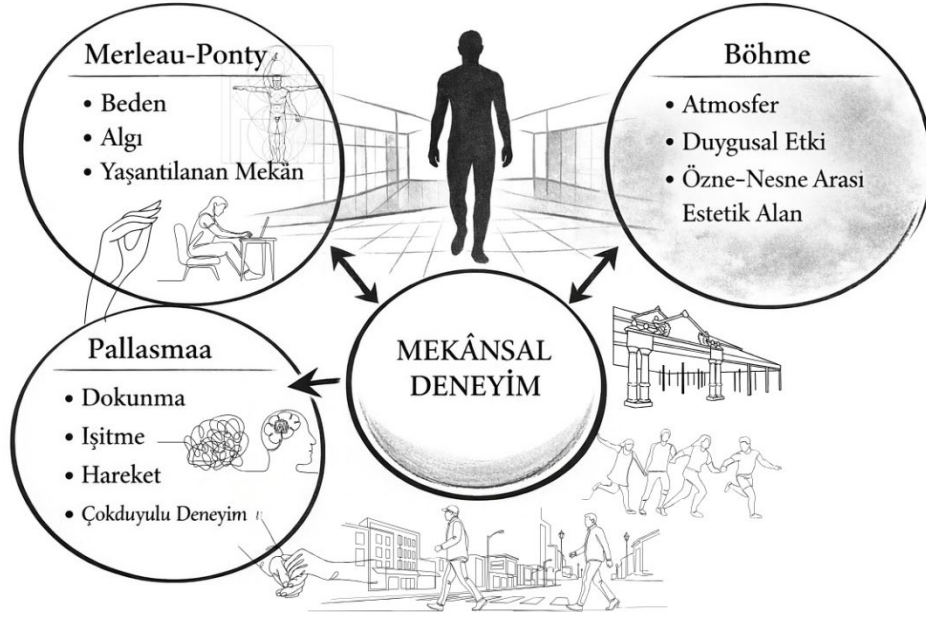
Rönesans döneminde perspektif, yalnızca bir çizim tekniği değil; mekânı anlama ve temsil etme biçimini kökten değiştiren epistemik bir araç haline gelir. Bu dönüşüm, mimarlığın “görsel olarak kanıtlanabilir” bir bilgi alanına dönüşmesine yol açmıştır. Modernizm ile birlikte mimarlık bilgisi, mühendislik, standartlaşma ve üretim teknikleriyle bütünleşir. Mimarlık artık bireysel ustalıktan ziyade sistematik ve rasyonel bir bilgi alanı olarak konumlanır (Frampton, 1992).

Günümüzde parametrik tasarım, algoritmik üretim ve simülasyon teknolojileri, mimari bilginin doğasını köklü biçimde dönüştürmektedir. Tasarım artık yalnızca çizim değil, veri, kod ve süreç temelli bir üretim haline gelmiştir (Carpo, 2017; Picon, 2010). Bu bağlamda Foucault’nun bilgi-iktidar ilişkisi, mimarlık bilgisinin tarafsız olmadığını; aksine belirli güç ilişkileri içinde üretildiğini ortaya koyar (Foucault, 1980).

3.3. Estetik Okuma: Deneyim, Beden ve Atmosfer

Estetik düzlemde temel bulgu, mimarlığın yalnızca görsel bir nesne değil; çok-duyulu bir deneyim alanı olduğudur.

Merleau-Ponty’nin fenomenolojisi, mekânsal deneyimin bedensel ve duyuşal temellerini ortaya koyarak mimarlığın algısal boyutunu yeniden tanımlar (Merleau-Ponty, 1962). Pallasmaa, mimarlığın yalnızca görme duyusuna indirgenmesini eleştirerek dokunma, işitme ve hareket gibi duyuların mekânsal deneyimde belirleyici olduğunu vurgular. Böhme’nin “atmosfer” kavramı ise mekânın duyuşal etkisini analiz ederek estetik deneyimi özne-nesne ilişkisini aşan bir alan olarak tanımlar. Bu bağlamda mimarlık tarihi, yalnızca biçimlerin değil; duyuşal deneyimlerin, algı biçimlerinin ve atmosferlerin dönüşümü olarak da okunmalıdır.

Şekil 3. Mekânsal deneyimin katmanları (Kabakoğlu, 2026).

3.4. Üç Düzlemin Kesişimi: Çok Katmanlı Mimarlık Tarihi

Elde edilen bulgular, mimarlık tarihinin ontolojik, epistemolojik ve estetik düzlemlerin kesişiminde oluştuğunu göstermektedir. Bu üç boyut:

- Mimarlığın **ne olduğunu** (ontoloji),
- Nasıl **bilindiğini ve üretildiğini** (epistemoloji),
- Nasıl **deneyimlendiğini** (estetik) birlikte belirlemektedir.

Bu bütüncül yaklaşım, mimarlık tarihini yalnızca geçmişin betimlenmesi olmaktan çıkararak, anlam üretim süreçlerinin analiz edildiği dinamik bir düşünsel alan haline getirmektedir.

4. MİMARLIK TARİHİNİN DÖNEMLERİ VE FELSEFİ OKUMALAR

Mimarlık tarihi, çoğu zaman doğrusal bir ilerleme anlatısı içinde ele alınsa da, bu çalışma dönemleri yalnızca kronolojik sıralamalar olarak değil; farklı ontolojik, epistemolojik ve estetik rejimlerin kesiştiği dinamik düşünsel alanlar olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, mimarlık tarihinin yalnızca “ne üretildiği” ile değil, aynı zamanda “nasıl anlamlandırıldığı” ve “hangi bilgi rejimleri içinde üretildiği” ile birlikte okunmasını mümkün kılar.

Bu doğrultuda dönemler, tekil ve homojen kategoriler olarak değil; farklı coğrafyalar, bilgi sistemleri ve estetik yaklaşımların eşzamanlı varlığı içinde kavramsallaştırılmaktadır. Aşağıdaki çerçeve, mimarlık tarihinin temel dönemlerini ontoloji, epistemoloji ve estetik eksenlerinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Tablo 1. Dönemsel felsefi okuma çerçevesi

Dönem	Ontolojik Yaklaşım (Mimarlık Nedir?)	Epistemolojik Yaklaşım (Nasıl Bilinir?)	Estetik Yaklaşım (Nasıl Deneyimlenir?)
Antik/Klasik	Mimarlık, düzen, oran ve normatif ilkeler üzerinden tanımlanan nesnel bir varlıktır (Vitruvius, 1999).	Yazılı kuramlar ve ölçü sistemleri temel bilgi kaynağıdır.	Güzellik, uyum ve oran üzerinden rasyonel bir estetik anlayış egemendir.
Ortaçağ (Bizans/İslam/Gotik)	Mekân, kutsal anlamın maddi ifadesi olarak ontolojik bir derinlik taşır.	Zanaat, gelenek ve dini kurumlar bilgi üretiminde belirleyicidir.	Işık, sembolizm ve ritüel deneyim estetik algıyı belirler.
Rönesans	Mimarlık, insan merkezli oran ve düzen ilkeleriyle yeniden tanımlanır (Alberti, 1988).	Perspektif ve temsil teknikleri bilgi üretimini dönüştürür.	Güzellik, akılcı uyum ve matematiksel düzen üzerinden kurulur.
Barok / Erken Modern	Mimarlık, iktidar ve temsil aracı olarak teatral bir ontoloji kazanır.	Patronaj sistemi ve temsil teknikleri belirleyicidir.	Hareket, dramatik etki ve duysal yoğunluk öne çıkar.
19. yy	Mimarlık, yapı sistemi, malzeme ve tarihsel köken üzerinden yeniden tanımlanır.	Arkeoloji, tarihçilik ve bilimsel sınıflandırma gelişir.	“Doğruluk” ve tektonik estetik değer kazanır (Ruskin, 1849).
Modernizm	Mimarlık, işlev ve teknolojiye dayalı evrensel bir dil olarak görülür (Le Corbusier, 1923).	Standartlaşma ve mühendislik bilgisi belirleyicidir.	Sadelik, soyutlama ve işlevsel estetik öne çıkar.
Postmodernizm	Mimarlık, anlam çoğulluğu ve temsil üzerinden kurulan bir dil olarak ele alınır (Venturi, 1966).	Göstergebilim ve söylem analizi önem kazanır.	İroni, eklektisizm ve çoklu anlam estetiği belirleyicidir.
Çağdaş	Mimarlık, ilişkisel, ekolojik ve ağ temelli bir pratik olarak yeniden tanımlanır.	Dijital araçlar ve disiplinlerarası bilgi üretimi öne çıkar.	Atmosfer, deneyim ve sürdürülebilirlik estetikle birleşir.

Mimarlık tarihindeki dönüşümler yalnızca yapılar üzerinden değil, aynı zamanda kuramsal metinler aracılığıyla da izlenebilir. Bu metinler, mimarlığın ontolojik, epistemolojik ve estetik temellerini kuran başlıca düşünsel araçlar olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemsel çerçeve, mimarlık tarihinin sabit bir ilerleme anlatısı olmadığını; aksine farklı ontolojik varsayımlar, epistemolojik araçlar ve estetik değerlerin sürekli yeniden üretildiği bir alan olduğunu göstermektedir (Tablo 2). Antik ve Rönesans dönemlerinde mimarlık, büyük ölçüde ölçülebilir ve rasyonel ilkeler üzerinden tanımlanırken, Ortaçağ’da mekân kutsal ve sembolik bir anlam kazanmıştır. Modernizm, bu çeşitliliği ortadan kaldırarak evrensel bir dil kurmaya çalışmış; ancak postmodern yaklaşımlar bu indirgemeci yapıyı eleştirerek çoğul anlamları yeniden gündeme getirmiştir. Çağdaş dönemde ise mimarlık, yalnızca insan merkezli bir üretim olmaktan çıkarak ekolojik, teknolojik ve deneyimsel boyutlarıyla yeniden tanımlanmaktadır (Kolarevic, 2003). Bu durum, mimarlık tarihinin artık yalnızca geçmişin

incelenmesi değil; aynı zamanda güncel ve geleceğe yönelik bir düşünme alanı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Temsilci metinler üzerinden felsefi okuma

Dönem	Metin	Yazar	Felsefi Katkı
Antik	<i>De architectura</i>	Vitruvius	Mimarlığı normatif ölçütler üzerinden tanımlar; ontolojiyi ölçü ve düzen ile kurar.
Rönesans	<i>De re aedificatoria</i>	Alberti	Mimarlık bilgisini rasyonelleştirir; estetik uyumu teorik temele oturtur.
19. yy	<i>Seven Lamps of Architecture</i>	Ruskin	Estetiği etik değerlerle ilişkilendirir.
Modernizm	<i>Towards a New Architecture</i>	Le Corbusier	Mimarlığı işlevsel ve teknolojik bir sistem olarak yeniden tanımlar.
Postmodernizm	<i>Complexity and Contradiction</i>	Venturi	Modernizmin tekil estetik anlayışını eleştirir.
Çağdaş	<i>Privacy and Publicity</i>	Colomina	Mimarlığı medya ve temsil üzerinden yeniden yorumlar.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada önerilen ontolojik, epistemolojik ve estetik yaklaşım, mimarlık tarihini yalnızca yapıların kronolojik sıralanması olarak ele alan geleneksel tarih yazımı anlayışını aşarak, disiplinin düşünsel kapsamını genişleten bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, mimarlık tarihinin yalnızca “ne üretildiği” ile değil; aynı zamanda “mimarlığın ne olduğu”, “nasıl bilindiği” ve “hangi değer rejimleri içinde anlam kazandığı” sorularını birlikte ele almayı mümkün kılmaktadır (Frampton, 1992; Pérez-Gómez, 1983).

Ontolojik düzeyde bu dönüşüm, mimarlık tarihinin nesnesini radikal biçimde genişletmektedir. Mimarlık artık yalnızca inşa edilmiş yapılarla sınırlı bir alan olarak değil; çizimler, metinler, temsiller, kullanım pratikleri, medya araçları ve kurumsal yapılarla birlikte ele alınan çok katmanlı bir varlık alanı olarak değerlendirilmektedir (Colomina, 1994; Vidler, 1992). Bu yaklaşım, mimari nesnenin sabit ve tekil bir ontolojik statüye sahip olmadığını; aksine tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlamlar içinde sürekli yeniden kurulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mimarlık tarihi, nesnelerin değil, ilişkilerin, pratiklerin ve anlam üretim süreçlerinin tarihi olarak yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Epistemolojik düzlemde ise mimarlık tarihinin bilgi üretim süreçleri çoğullaşmakta ve daha eleştirel bir çerçevede değerlendirilmektedir. Geleneksel tarih yazımında baskın olan “nesnel bilgi” iddiası, yerini çoklu kanıt türlerine dayanan ve yorum süreçlerini görünür kılan bir yaklaşıma bırakmaktadır. Metinler, arşiv belgeleri, görsel temsiller, mekânsal analizler ve kullanıcı deneyimleri, mimarlık bilgisinin üretiminde eşzamanlı olarak işlev görmektedir (Nesbitt, 1996). Bu bağlamda Foucault’nun (1980) bilgi-iktidar ilişkisine dair yaklaşımı, mimarlık tarihinin tarafsız bir anlatı olmadığını; aksine belirli söylemsel ve kurumsal yapıların ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tarih yazımının anlatısal ve retorik doğası, mimarlık tarih metinlerinin kaçınılmaz bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Tarihsel anlatının kurucu yapısı, geçmişin “doğrudan temsili” fikrini problematize ederken, aynı zamanda mimarlık tarihinin ideolojik varsayımlarını görünür kılmaktadır (White, 1973). Bu

durum, özellikle feminist ve postkolonyal yaklaşımlar açısından kritik bir önem taşımaktadır. Feminist eleştiriler, mimarlık tarihindeki kanon oluşum süreçlerini sorgulayarak görünmezleştirilen aktörleri ve mekânsal pratikleri ortaya çıkarmakta (Hayden, 1981); postkolonyal yaklaşımlar ise mimarlık tarihinin coğrafi ve kültürel hiyerarşilerini eleştirel biçimde çözümlemektedir (Said, 1978). Bu perspektifler, mimarlık tarihinin yalnızca bilgi üretimi değil, aynı zamanda güç ilişkileriyle şekillenen bir alan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Estetik düzlemde ise bu çalışma, mimarlığın yalnızca görsel güzellik üzerinden değerlendirilemeyeceğini; estetik deneyimin tarihsel olarak değişen, çok-duyulu ve bağlamsal bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Klasik dönemde oran ve uyum üzerinden tanımlanan estetik değerler, modernizmde sadelik ve işlevsellikle yeniden tanımlanmış; postmodernizmde ise çoğul anlamlar, ironi ve bağlamsallık ön plana çıkmıştır (Venturi, 1966; Jencks, 1977). Çağdaş yaklaşımlar ise estetiği atmosfer, beden ve duysal deneyim üzerinden yeniden düşünmektedir (Pallasmaa, 2005; Böhme, 2017). Bu dönüşüm, mimarlık tarihinin her dönemde farklı bir “değer rejimi” içinde yeniden yazıldığını göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, mimarlık tarihinin ontolojik, epistemolojik ve estetik boyutlar üzerinden yeniden ele alınmasının, disiplinin hem kuramsal hem de metodolojik sınırlarını genişlettiğini ortaya koymaktadır. Mimarlık tarihi artık yalnızca geçmişin belgelenmesi değil; aynı zamanda anlam üretim süreçlerinin, deneyim biçimlerinin ve bilgi rejimlerinin eleştirel olarak analiz edildiği dinamik bir araştırma alanı olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede önerilen yaklaşım, mimarlık tarihine yönelik yeni okuma biçimleri geliştirerek, disiplinin gelecekteki araştırmaları için güçlü bir kuramsal zemin sunmaktadır. Özellikle disiplinlerarası çalışmalar, dijital yöntemler ve eleştirel kuramların entegrasyonu, mimarlık tarihinin daha kapsayıcı, çoğulcu ve eleştirel bir biçimde yeniden yazılmasına katkı sağlayacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Alberti, L. B. (1988). *On the art of building in ten books*. MIT Press.
- Archeyes (2023). <https://archeyes.com/the-parthenon-architectural-excellence-of-ancient-greece/>
- Böhme, G. (2017). *Atmospheric architectures*. Bloomsbury.
- Carmo, M. (2017). *The second digital turn: Design beyond intelligence*. MIT Press.
- Colomina, B. (1994). *Privacy and publicity: Modern architecture as mass media*. MIT Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. Pantheon.
- Frampton, K. (1992). *Modern architecture: A critical history*. Thames & Hudson.
- Groat, L., & Wang, D. (2013). *Architectural research methods* (2nd ed.). Wiley.
- Heidegger, M. (1971). *Building dwelling thinking*. Harper & Row.
- Kolarevic, B. (2003). *Architecture in the digital age*. Spon Press.
- Kostof, S. (1995). *A history of architecture*. Oxford University Press.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Pallasmaa, J. (2020). *Tenin gözleri: Mimarlık ve duyular* (A. U. Kılıç, Çev.; Özgün eser 2005). YEM Yayın.
- Panofsky, E. (1991). *Perspective as symbolic form*. Zone Books.
- Pérez-Gómez, A. (1983). *Architecture and the crisis of modern science*. MIT Press.

- Picon, A. (2010). *Digital culture in architecture*. Birkhäuser.
- Said, E. W. (2020). *Şarkiyatçılık* (B. Ülner, Çev.; Özgün eser 1978). Metis Yayınları.
- Vidler, A. (1992). *The architectural uncanny*. MIT Press.
- Watkin, D. (1980). *The rise of architectural history*. Architectural Press.
- Whelan, R. (2018). Notre-Dame Basilica. <https://www.ancient-origins.net/ancient-places/notre-dame-basilica-0010761>
- Vitruvius. (1999). *Mimarlık üzerine* (Ç. Dürüşken, Çev.; Özgün eser MÖ 1. yy). Alfa Yayınları.

ÖKZETİK HÜCRESEL YAPILARIN MEKANİK DAVRANIŞI VE TASARIM YAKLAŞIMLARI

MECHANICAL BEHAVIOR AND DESIGN APPROACHES OF AUXETIC CELLULAR STRUCTURES

Tolga SOLAR¹, Pınar Aydan DEMİRHAN²

¹Araştırma Görevlisi, İstanbul Arel Üniversitesi, kompozit malzeme mekaniği,

0009-0003-4276-3161

²Doktor Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, kompozit malzeme mekaniği-kompozit

0000-0002-2618-4982

Özet

Ökzetik yapılar, eksenel çekme altında enine genişleme ve basınç altında büzülme sergileyen, negatif Poisson oranına sahip metamateryaller olarak tanımlanmaktadır. Bu sıra dışı mekanik karakteristiğin; yüksek enerji emilimi, darbe direnci ve üstün stres yönetimi gibi çeşitli avantajlar sağlayabildiği değerlendirilmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla ökzetik yapıların havacılık, savunma sanayi ve biyomedikal gibi farklı mühendislik sahalarında kullanım potansiyeli sunduğu öngörülmektedir. Literatürdeki teorik yaklaşımlarda, yapısal analizlerin kayma deformasyonu ve rotasyonel atalet etkilerini de kapsayan Timoshenko modellemesi gibi kapsamlı teorik çerçevelerle ele alınmasının önemine işaret edilmektedir.

Bu çalışmada, negatif Poisson oranına sahip hücresel yapıların mekanik davranışlarını ve tasarım parametrelerini ele alan güncel literatür genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamında; içbükey petek, kiral ve yıldız tabanlı geometrilerin üretim süreçleri, gözeneklilik durumları ve geometrik parametrelerin mekanik karakteristikler üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ayrıca, fonksiyonel derecelendirilmiş (FD) sistemlerin ökzetik çekirdeklerle entegrasyonunun yapısal bütünlük ve enerji sönmleme kapasitesi üzerindeki rolleri üzerinde durulmuştur. Literatür değerlendirmesi sonucunda, geometrik tasarımın performans üzerinde belirleyici bir rol oynayabildiği görülmektedir.

Mevcut çalışmalar üzerinden konuyla ilgili genel bir perspektif sunularak, literatürdeki temel yaklaşımlar özetlenmiştir. Bu derleme, ökzetik yapıların mühendislik uygulamalarındaki tasarımı ve kullanımı hakkında bilgi sunmayı hedefleyen bir referans niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Negatif Poisson oranı; hücresel metamateryaller; mekanik özellikler.

Abstract

Auxetic structures are defined as metamaterials possessing a negative Poisson's ratio, exhibiting lateral expansion under axial tension and contraction under compression. This unusual mechanical characteristic is considered to provide several advantages such as high energy absorption, impact resistance, and superior stress management. Due to these properties, auxetic structures are anticipated to offer potential applications in various engineering fields including aerospace, defense industry, and biomedical engineering. In theoretical approaches within the literature, the importance of addressing structural analyses through comprehensive theoretical frameworks such as Timoshenko modeling, which includes shear deformation and rotational inertia effects, is emphasized.

In this study, the current literature addressing the mechanical behavior and design parameters of cellular structures with negative Poisson's ratio has been generally evaluated. Within the scope of the review, the manufacturing processes of re-entrant honeycomb, chiral, and star-shaped geometries, their porosity conditions, and the effects of geometric parameters on mechanical characteristics have been discussed. In addition, the roles of integrating functionally graded (FG) systems with auxetic cores in terms of structural integrity and energy dissipation capacity have been highlighted. As a result of the literature evaluation, it is observed that geometric design can play a determining role in structural performance.

By presenting a general perspective based on existing studies, the fundamental approaches in the literature have been summarized. This review aims to serve as a reference that provides information on the design and application of auxetic structures in engineering applications.

Keywords: Negative Poisson's ratio; cellular metamaterials; mechanical properties.

1. GİRİŞ

Günlük hayatta karşılaşılan geleneksel malzemelerin büyük çoğunluğu, bir yönde çekildiklerinde bu doğrultuda uzarken, uygulanan yüke dik olan doğrultuda incelmeye eğilimi gösterirler. Malzemenin deformasyon altındaki bu karakteristik davranışı, temel mekanik özelliklerden biri olan Poisson oranı tarafından yönetilmektedir (Kahraman & Genel, 2024; Zhao vd., 2018). Ökzetik malzemeler ise bu durumun aksine sezgilere aykırı bir davranış sergileyerek; boyuna yönde çekildiklerinde enine genişleme yaşar, sıkıştırıldıklarında ise enine yönde büzülerek inceliyorlar (He vd., 2024; Jiang ve Li, 2018). Bu sıra dışı mekanik karakteristik, hücresel birim hücrelerin geometrik tasarımıyla sağlanmakta olup malzemeye yüksek enerji emilimi ve üstün darbe direnci gibi kritik avantajlar kazandırmaktadır (Christensen, 2000).

Bu çalışma, ökzetik yapıların mekanik karakteristiklerini, tasarım parametrelerini güncel literatür ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1.1.Ökzetik Materyaller ve Negatif Poisson Oranı Mekanizması

Mühendislik malzemelerinin mekanik karakteristiklerini belirleyen en temel parametrelerden

(ν)

biri Poisson oranıdır . Klasik tanımıyla Poisson oranı; basit bir çekme deneyi sırasında ölçülen aksel uzama birim şekil değiştirmesinin, malzemede meydana gelen yanal büzülme birim şekil değiştirmesine oranı olarak ifade edilir. Doğada bulunan geleneksel malzemelerin büyük çoğunluğu pozitif Poisson oranına sahiptir; yani bir yönde çekildiklerinde diğer yönde incelmeye eğilimi gösterirler. Ancak "ökzetik" (auxetic) olarak adlandırılan özel metamateryaller

($\nu < 0$)

sınıfları, bu durumun aksine negatif bir Poisson oranına sahiptir (Assidi & Ganghoffer,

2012). Bu benzersiz mekanizma, malzemenin aksel olarak çekildiğinde yanal yönde genişlemesine, basıldığında ise yanal yönde büzülerek darbe bölgesinde yoğunlaşmasına (densification) olanak tanır. İzotropik malzemeler için elastisite teorisi çerçevesinde; kayma

(G) , hacimsel elastisite modülü (K) ve Poisson oranı (v) arasındaki ilişki Denklem (1) ile tanımlanmaktadır:

$$G = \frac{3K(1-2\nu)}{2(1+\nu)} \quad (1)$$

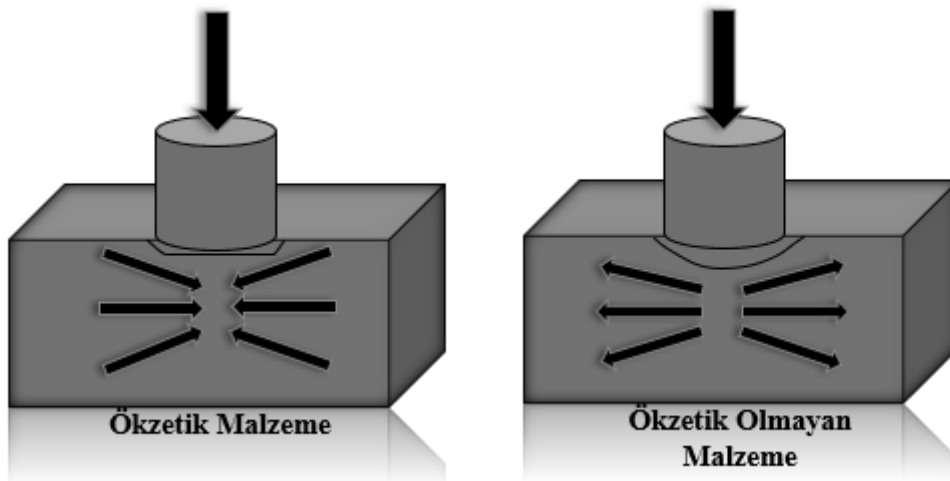
Enerji korunumu ve yapısal kararlılık argümanları, izotropik bir malzemenin Poisson oranının $-1 < \nu < 0.5$

teorik olarak aralığında olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Denklem (1) (-1)

dikkatle incelendiğinde, Poisson oranının negatif sınıra yaklaşmasının malzemenin (G)

kayma direncinde ve hacimsel mukavemetinde belirgin bir artış sağladığı görülmektedir (Huang, 1961; Lakes, 1993).

Ökzetik davranış çoğunlukla malzemenin iç mimarisine bağlıdır ve özellikle **re-entrant hücre yapıları, kiral yapılar ve dönebilen rijit elemanlardan oluşan mekanizmalar** negatif Poisson oranı oluşturabilen temel yapısal tasarımlar arasında yer almaktadır (Wang vd., 2020). Bu yapıların deformasyon mekanizması genellikle hücre kollarının dönmesi, eğilmesi veya açılması şeklinde gerçekleşir ve bu durum aksel yükleme altında enine genişlemeye yol açar. Negatif Poisson oranına sahip bu tür metamateriyal yapılar; yüksek enerji emme kapasitesi, gelişmiş kesme ve darbe direnci, yüksek kırılma tokluğu ve gelişmiş mekanik performans gibi önemli avantajlar sağlamaktadır (Ghasemi vd al., 2026). Bu nedenle ökzetik malzemeler son yıllarda biyomedikal implantlar, koruyucu mühendislik yapıları, havacılık ve otomotiv bileşenleri gibi birçok ileri mühendislik uygulamasında yoğun araştırma konusu haline gelmiştir (Wang vd., 2020; Evans & Alderson, 2000; Mir vd., 2014).

Şekil 1. Negatif ve pozitif Poisson oranına sahip malzemelerin mekanik davranış farkları.

1.2.Ökzetik Materyallerin Mühendislik Uygulamaları ve Kullanım Alanları

Ökzetik malzemelerin sahip olduğu negatif Poisson oranı etkisi, bu yapıların geleneksel malzemelere göre üstün mekanik performans sergilemesini sağlayarak çok geniş bir

mühendislik yelpazesinde uygulama alanı bulmasına yol açmıştır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, bu malzemelerin özellikle yüksek enerji emilim kapasiteleri nedeniyle savunma sanayiinde; patlamaya dayanıklı zırh sistemleri, kurşun geçirmez yelekler ve gelişmiş kask tasarımlarında kritik bir rol oynadığı görülmektedir (Dutta vd., 2021; Huang vd., 2017; Saxena vd., 2016).

Havacılık ve uzay endüstrisinde ise ökzetik yapıların sunduğu "eş yönlü eğrilik" yeteneği, uçak kanatlarının aerodinamik olarak şekil değiştirebilen kanatçıklarında ve hafif sandviç panel çekirdeklerinde tercih edilmesini sağlamaktadır (Wang vd., 2020; Zhao vd., 2021).

Biyomedikal mühendisliği alanında ökzetik malzemeler, akıllı stent tasarımlarında damar çeperine daha iyi tutunma sağlarken, gözenekli yapıları sayesinde kontrollü ilaç salınım sistemlerinde ve yeni nesil protezlerin geliştirilmesinde yenilikçi çözümler sunmaktadır (Evans, 2000). Ayrıca, bu malzemelerin darbe anında yanıl olarak genişlemek yerine darbe noktasında yoğunlaşma eğilimi göstermesi; spor ekipmanları, dizlikler ve darbe sönümleyici tekstil ürünleri gibi koruyucu donanımlarda standart malzemelere oranla çok daha yüksek koruma performansı sergilemelerine olanak tanımaktadır (Ding vd., 2024; Lakes, 1993; Madke ve Chowdhury, 2020).

1.3. Literatürdeki Teorik Yaklaşımlar ve Çalışmanın Amacı

Literatürde ökzetik hücresel yapıların mekanik davranışlarının modellenmesinde farklı teorik yaklaşımlar geliştirilmiş olup, bu yaklaşımlar genel olarak klasik yaklaşımlardan daha gelişmiş ve kapsamlı modellere doğru evrilmiştir. Özellikle hücresel ve gözenekli yapılar söz konusu olduğunda, yalnızca aksel deformasyonları dikkate alan basitleştirilmiş modellerin yetersiz kaldığı; kesit dönmeleri ve kesme etkilerinin de hesaba katıldığı daha bütüncül yaklaşımların gerekliliği ortaya konulmaktadır (Zhao vd., 2022). Bu doğrultuda, yapının gerçek davranışını daha doğru temsil edebilen modelleme yaklaşımlarının kullanılması, elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından kritik önem taşımaktadır (Prawoto, 2012; Alderson & Alderson, 2007).

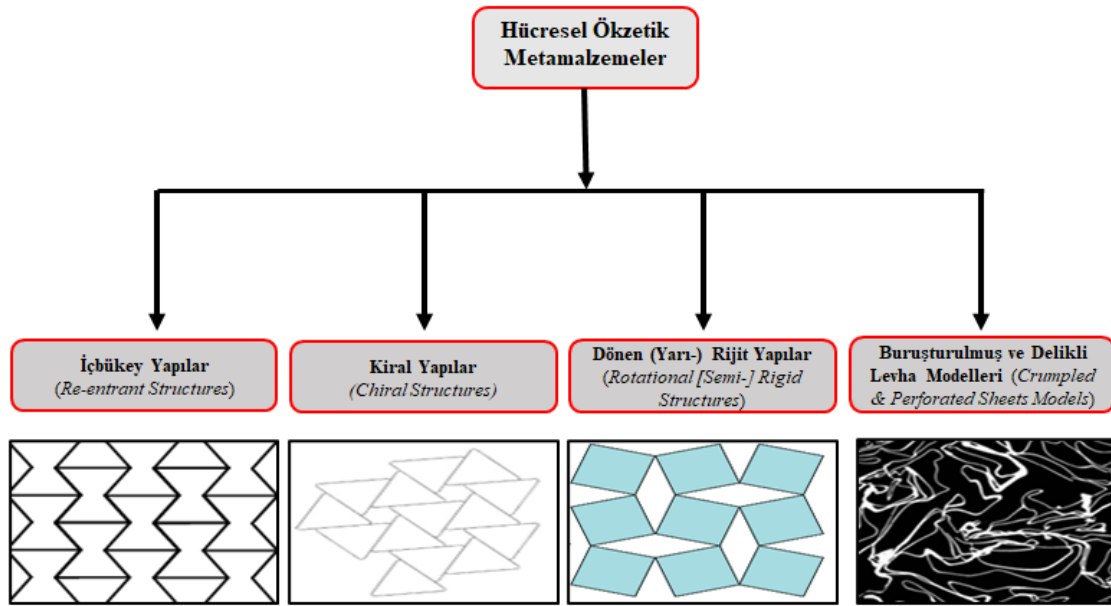
Mevcut çalışmalar incelendiğinde, ökzetik yapıların mekanik performansının yalnızca malzeme özelliklerine değil, aynı zamanda hücresel geometriye doğrudan bağlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, içbükey (re-entrant) petek yapılar, kiral hücresel sistemler ve yıldız tabanlı geometriler literatürde en yaygın incelenen yapı tipleri arasında yer almaktadır (Balan vd., 2023). Bu geometriler, negatif Poisson oranı davranışını farklı deformasyon mekanizmaları üzerinden ortaya koymakta ve her biri kendine özgü mekanik avantajlar sunmaktadır (Airoidi vd., 2015). Ayrıca, bu yapıların gözeneklilik oranı, hücre açıları ve geometrik oranları gibi parametreler, sistemin genel rijitlik, dayanım ve enerji sönümleme kapasitesi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Dudek vd., 2022).

Bu çalışmanın temel amacı, negatif Poisson oranına sahip hücresel yapıların mekanik davranışlarını ve tasarım parametrelerini literatür perspektifinde sistematik bir şekilde ele almak ve farklı hücresel geometrilerin performans üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, içbükey yapılar, kiral yapılar ve dönen rijit ökzetik geometriler detaylı olarak incelenmiş; bu yapıların geometrik parametrelerin ve mekanik özelliklerin ökzetik malzemenin davranışı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

2. HÜCRESEL ÖKZETİK METAMALZEMELERİN GEOMETRİSİ VE MEKANİĞİ

Hücresel ökzetik metamalzemeler, sergiledikleri negatif Poisson oranı etkisinin kaynağı olan birim hücre tasarımlarına ve bu tasarımların yük altındaki kinematik davranışlarına göre sınıflandırılmaktadır (Hou vd., 2024; Novak vd., 2016).

Literatürde bu yapılar; içbükey kolların eğilmesine dayalı re-entrant, düğüm noktalarının rotasyonu ile karakterize edilen kiral (chiral) ve rijit birimlerin birbirine göre dönmesiyle genişleyen dönen birimler gibi temel kategoriler altında toplanmaktadır (Grima vd., 2005; Grima vd., 2007; Hou vd., 2018; Lin vd., 2022).

Şekil 2. Hüresel ökzetik yapıların genel sınıflandırması (Kelkar ve ark. (2020) tarafından sunulan bilgilerden uyarlanmıştır).

2.1.İçbükey (Re-entrant) Ökzetik Yapıların Yapısal Karakteristikleri ve Mekanik Davranışı

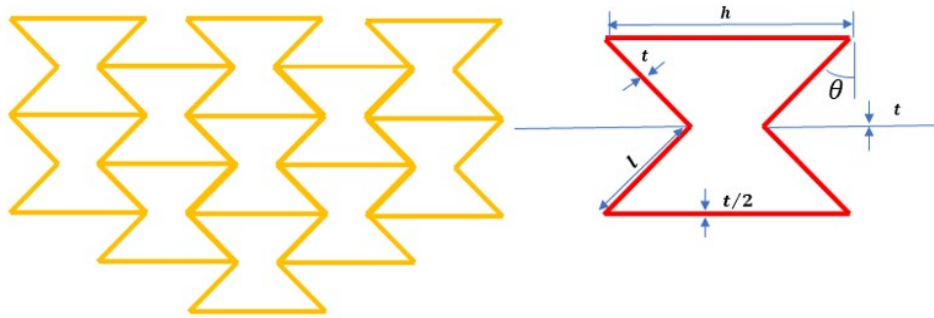
Literatürde yaygın olarak incelenen içbükey (re-entrant) yapılar, negatif açılı altıgen birim hücrelerin periyodik dizilimiyle karakterize edilen temel ökzetik sistemler arasında yer almaktadır (Shen vd., 2023). Bu geometrilerde, 180 dereceden büyük olan iç açılar "negatif açı" olarak tanımlanmakta ve yapının sıra dışı mekanik tepkisini belirlemektedir. Ökzetik mekanizmanın temel çalışma prensibi; tek eksenli çekme yükü altında içbükey kenarların aynı anda eğilme ve çekilme deformasyonuna uğraması ile hem boyuna hem de enine doğrultuda hacimsel genişlemenin meydana gelmesidir (Thang vd., 2022; Changfang vd., 2022). Bu temel formun geometrik parametreleri ve kenar sayılarındaki modifikasyonlar; çift ok başlı (double-arrowhead), üç yıldız, dört yıldız (Wang vd., 2019) ve altı yıldız (Grima vd., 2005) formları gibi çeşitli 2B türevlerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Gibson ve meslektaşlarının (Christensen, 2000) ilk çalışmalarından bu yana, basit tasarım süreçleri ve sundukları fonksiyonel özellikler nedeniyle içbükey ökzetik metamalzemelere olan akademik ilgi artış göstermiştir.

Bu süreçte, hibrit sistemlerin tasarımı literatürde kritik bir yer edinmiştir. Örneğin, içbükey altıgen form ile ince plakalı elemanların birleştirilmesiyle düzlem dışı esneklik ve düzlem içi negatif Poisson oranı (NPR) bir arada sunulabilmektedir (Huang vd., 2017; Wang vd., 2017). Benzer şekilde, kiralite ve içbükey açılı birimlerin entegrasyonu ile elde edilen hibrit yapılar,

geniş bir birim şekil değiştirme aralığında ayarlanabilir efektif rijitlik ve hücre açılma mekanizması sergileyebilmektedir (Jiang & Li, 2018; Sun vd., 2017).

Yapısal performansın iyileştirilmesi amacıyla yürütülen araştırmalarda, hiyerarşik tasarımların Poisson oranı ve enerji emilim kapasitesi üzerinde belirleyici olduğu Sonlu Elemanlar Yöntemi (FEM) ile ortaya konmuştur (Hu vd., 2018). Hiyerarşi derecesinin artmasıyla minimum Poisson oranlarında ciddi düşüşler kaydedilirken, yüksek hızdaki sıkıştırma durumlarında enerji sönümlene performansının arttığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan, gözenekli yapıların mekanik dayanım ve elastik modül gibi özelliklerini iyileştirmek için ana doğrultuda güçlendirilmiş hücre duvarlarının kullanımı, geleneksel tasarımlara kıyasla daha yüksek performans çıktıları sağlamıştır (Hou vd., 2024).

Şekil 3. Re-entrant (içbükey) bal peteği yapısı (Wang vd., 2019 tarafından sunulan bilgilerden uyarlanmıştır).

2.1.1. Geometrik Parametreler ve Bağlı Yoğunluk

Analitik modellerde birim hücre; yatay kol uzunluğu (h) eğik kol uzunluğu (l), kol kalınlığı (t) ve içbükeylik açısı (θ_0) ile tanımlanır.

Malzemenin gözenekliliğini ve hafifliğini belirleyen bağlı yoğunluk $\left(\frac{\rho^*}{\rho_s}\right)$ bu parametrelerin bir fonksiyonu olarak şu şekilde ifade edilir:

$$\frac{\rho^*}{\rho_s} = \frac{\frac{t}{l} \left(\frac{h}{l} + 2 \right)}{2 \sin \theta \left(\frac{h}{l} - \cos \theta_0 \right)}$$

(2)

2.1.2. Poisson Oranı ve Ökzetiklik Şiddeti

İçbükey yapılarda negatif Poisson oranı, dikey yükleme altında içe bükük kolların dışarı doğru doğrularak yapıyı enine genişletmesiyle oluşur. Büyük deformasyonlar dikkate alındığında, açısal değişim ($\Delta\theta_0$) bazlı Poisson oranı denklemi şöyledir:

$$v = -\frac{\varepsilon_x}{\varepsilon_y} = \frac{\frac{\sin\theta_0 - \frac{2t}{l}}{h - \cos\theta_0}}{\frac{\cos\theta_0 - \cos(\theta_0 - \Delta\theta_0)}{\sin\theta_0 - \sin(\theta_0 - \Delta\theta_0)}} \quad (3)$$

2.1.3. Enerji Sönümleme ve Ezilme Mukavemeti

Ökzetik yapıların darbe direnci, geleneksel yapılara göre daha üstündür. Bunun temel sebebi, darbe anında malzemenin darbe noktasına doğru büzülerek o bölgede yerel yoğunlaşma yaratmasıdır.

Statik ezilme gerilmesi (σ_s); düşük hızlarda enerji, yalnızca köşelerdeki plastik mafsallar aracılığıyla sönümlenir.

$$\sigma_s = \frac{\sigma_y - \left(\frac{t}{l}\right)^2 8\theta_0}{16\left(\frac{h}{l} - \cos\theta_0\right)\sin\left(\theta_0 - \frac{2t}{l}\right)} \quad (4)$$

Dinamik ezilme gerilmesi (σ_d); yüksek hızlı darbelerde (genellikle $v > 10 \text{ m/s}$), hücre duvarlarının atalet etkisi baskın hale gelir. Bu durumda ezilme direnci, darbe hızının karesiyle (v^2) orantılı bir artış sergileyerek yapının ani şokları absorbe etme kabiliyetini artırır.

$$\sigma_d = \bar{\sigma}_s + \frac{\sigma_s v^2 \left(\frac{h}{l} + 2\right) \frac{t}{l}}{4\left(\sin\theta_0 - 2\frac{t}{l}\right)(\sin\theta_0 - \cos\theta_0)} \quad (5)$$

2.1.4. Dinamik Hassasiyet İndeksi

Literatürde ökzetik yapıların mekanik performansının sadece geometrik değişkenlere değil, aynı zamanda uygulanan darbe hızına da yüksek derecede bağımlı olduğu bilinmektedir. Hu ve ark. tarafından önerilen ve bu çalışmanın teorik çerçevesinde merkezi bir rol oynayan dinamik hassasiyet İndeksi (I_{ds}), birim hücrenin darbe hızındaki değişimlere karşı sergilediği direnç artışını nicel olarak değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

İçbükey altıgen bal peteği yapıları için dinamik hassasiyet indeksi, hücrenin geometrik parametreleri cinsinden şu şekilde formüle edilmiştir:

$$I_{ds} = \frac{\frac{h}{l} + 2}{2\theta_0 \frac{t}{l}} \quad (6)$$

Sonuç olarak; içbükey geometrilerin sergilediği ökzetik performans, hücre kollarının eğilme kinematiki ve darbe hızına bağlı atalet direnci arasındaki hassas dengeye dayanmaktadır.

Literatürde bu 'eğilme odaklı' mekanizmaya en güçlü alternatif olarak sunulan ve ökzetik karakteristiğini düğüm noktalarının rotasyonu (dönmesi) ile elde eden kiral (chiral) topolojiler, tasarım parametrelerinin çeşitlendirilmesi açısından bir sonraki aşamada ele alınacaktır.

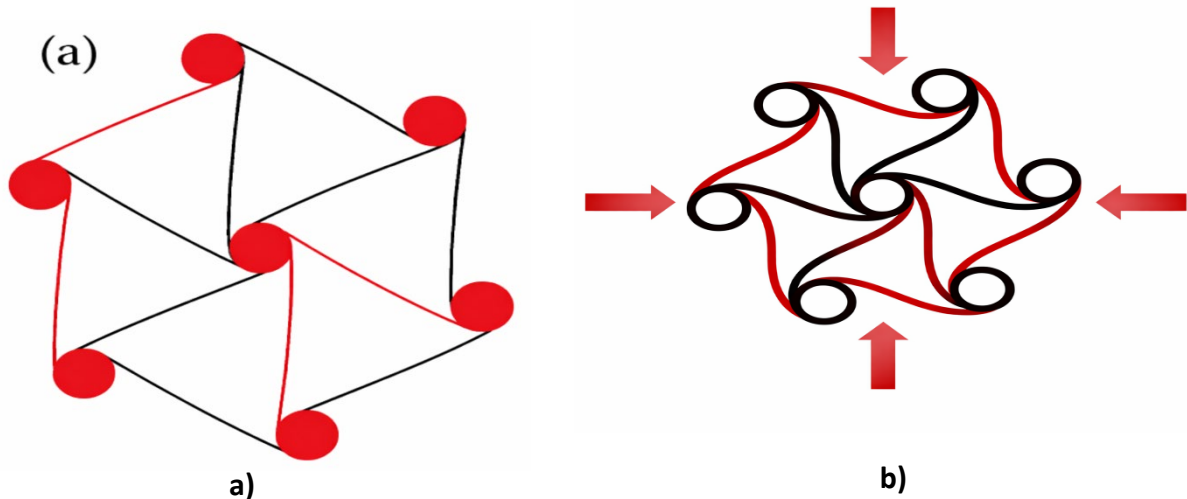
2.2. Kiral (Chiral) Ökzetik Yapıların Yapısal Karakteristikleri ve Mekanik Davranışı

Kiral (chiral) topolojiler, ökzetik metamatzemeler içerisinde yapısal mekaniği en aktif şekilde araştırılan ve geometrik tasarımıyla ön plana çıkan sistemlerden biridir. Kelime kökeni Yunanca "el" (kheir) ifadesine dayanan kiralite kavramı, bu malzeme grubunun yük altındaki fiziksel "dönme" karakteristiğini tanımlamak için kullanılmaktadır (Kelkar vd., 2020; Prawoto, 2012).

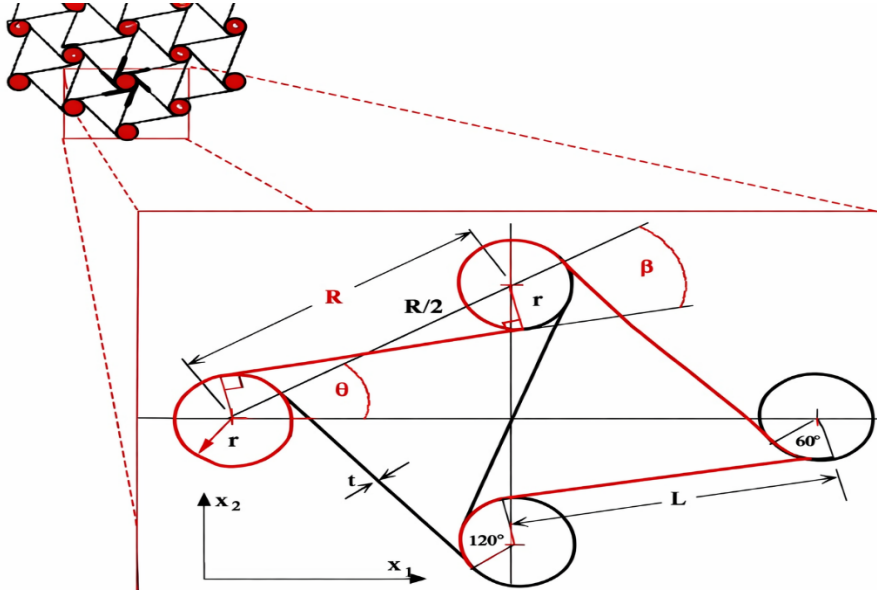
Bu yapılar; merkezi bir düğüm noktası ve bu noktaya teğet olarak bağlanan kollardan oluşmakta olup, geleneksel malzemelerin aksine eksenel çekme altında yanıl genişleme sergileyen "sezgiye aykırı" bir mekanizmaya sahiptir (Zhang vd., 2021).

Kiral sistemlerin temel çalışma prensibi, birim hücrenin dahili deformasyon mekanizmalarına ve geometrik konfigürasyonuna dayanmaktadır (Zhang vd., 2021). Yapılan teorik ve deneysel çalışmalar, kiral yapıların düzlem içi Poisson oranının -1 değerine kadar ayarlanabildiğini göstermiştir (Prawoto, 2012).

Bu yapılar; yüksek kesme rijitliği, batma direnci, mekanik enerjiyi sönümleme performansı ve akustik absorpsiyon gibi üstün özellikler sunmaktadır. Özellikle mikro ölçekli hücresel bal peteklerinden makro ölçekli kompozit laminatlara kadar geniş bir uygulama yelpazesine sahip olan kiral tasarımlar; havacılık, biyomedikal, sensör teknolojileri ve koruyucu sönümleme yapılarının geliştirilmesinde kritik bir potansiyele sahiptir (Qiao & Chen, 2015; Zhang vd., 2021).

Şekil 4. Hexachiral ırım hücrenin şekil değıştirme davranışı. (a) Başlangıç konfigürasyonu (b) Tam deformasyon durumu (Balan vd., 2023 tarafından sunulan bilgilerden uyarlanmıştır).

Şekil 5. Kiral yapıların analizine yönelik olarak önerilen temel birim hücre modeli (Prawoto, 2012 tarafından sunulan bilgilerden uyarlanmıştır).

2.2.1. Düğüm Noktası Yer Değiştirmeleri ve Deformasyon Kinematiği

Kiral petek yapı yüklendiğinde, kiriş (ligament) uçlarının hareketi dairesel düğüm noktalarına teğet olduğundan, bağların boyu dönme olmaksızın kısılrken dairesel düğümler kendi eksenleri etrafında dönme hareketi yapar (Kelkar vd., 2020; Prawoto, 2012). Bir bağın

uçlarından ölçülen açısal sapması (ϕ) , teğet kalma kısıtlaması nedeniyle düğüm noktalarının dönme açısına (ϕ) eşittir. Bu kinematik zorunluluk, kirişlerin düğüm noktaları üzerine "sarılmasına" neden olur ve düğüm merkezlerinin etkin bir şekilde yuvarlanıyormuş gibi ötelenmesiyle sonuçlanır.

Hücresin ortogonal (birbirine dik eksenlerdeki) deformasyonları doğrudan bu düğüm merkezlerinin yer değiştirmesinden kaynaklanır (Christensen, 2000). Bir düğüm noktasının toplam hücrel yer değiştirmesi (e) , bağın açısal sapması (ϕ) ile orantılıdır. Küçük sapmalar için $\sin\phi \approx \phi$ ve kiral geometri gereği bağ açısının $\theta = 30^\circ$ olduğu kabulüyle, hücrel yer değiştirme ve eksenel bileşenleri $(e_1 \text{ ve } e_2)$ şu şekilde ifade edilir:

$$e = r \sin\phi \approx r\phi$$

(7)

$$e_1 = r\phi \cos(30^\circ) = 0.866r\phi$$

(8)

$$e_2 = r\phi \sin(30^\circ) = 0.5r\phi$$

(9)

Burada (r) , dairesel düğüm noktasının yarıçapıdır.

2.2.2. Birim Şekil Değiştirmeler ve Standart Kiriş Teorisi

Yapının makroskopik düzeydeki yatay ve düşey birim şekil değiştirmeleri (ϵ_1, ϵ_2) düğüm noktalarının yer değiştirme miktarlarının (e_1 ve e_2), aralarındaki etkin mesafe olan R ,nin geometrik izdüşümlerine oranlanmasıyla elde edilir:

$$\epsilon_1 = \frac{e_1}{0.866R} = \frac{0.866r\phi}{0.866R} = \frac{r}{R} \phi$$

(10)

$$\epsilon_2 = \frac{e_2}{0.5R} = \frac{0.5r\phi}{0.5R} = \frac{r}{R} \phi$$

(11)

Petek yapı içerisindeki herhangi bir bağın gösterdiği açısal sapma (ϕ), ortak yükleme konfigürasyonu nedeniyle standart kiriş teorisi ile modellenebilir. Katı malzemenin Young modülü E_s olmak üzere; kalınlığında t , genişliğinde d ve uzunluğunda L bir kiriş olarak

$$I = \frac{1}{12} t^3 d$$

modellenen bağın atalet momenti “ ” olarak ifade edilir. Bu yaklaşıma göre, bağın

$$\phi \quad (T)$$

açısal sapması (ϕ) ve etkiyen tork arasındaki ilişki şu şekildedir:

$$\left(\phi = \frac{TL}{6E_s I} \right) \quad \left(T = \frac{6E_s t^3 d}{2L} \phi \right)$$

(12)

$$\epsilon_1, \epsilon_2$$

Her iki yükleme doğrultusu için hesaplanan birim şekil değiştirmeler (ϵ_1, ϵ_2) birbirine eşittir.

$$(v_{12}, v_{21})$$

Bu eşitlik kullanılarak yapının Poisson oranları incelendiğinde, kiral geometrinin özketik davranış sergilediği görülür (Kahraman & Genel, 2024):

$$v_{12} = -\frac{\varepsilon_2}{\varepsilon_1} \quad v_{21} = -\frac{\varepsilon_1}{\varepsilon_2} \quad ,$$

(13)

2.2.3. Enerji Yaklaşımı ile Young Modülünün Hesaplanması

Kiral yapının eşdeğer Young modülü, enerji tabanlı bir yaklaşımla hesaplanabilir. Kiriş (ligament) için iç enerji (U_{rib}) kirişe etki eden torkun (T) açısall sapma açısı (ϕ) üzerinden integrali alınarak bulunur:

$$(U_{rib}) = \int T d\phi$$

(14)

Denklem (10,11) ve (12)'deki ilişkiler birleştirilip her iki uca da bir tork uygulandığı göz önüne alındığında, bir kirişin iç enerjisi şu şekilde ifade edilir:

$$(U_{rib}) = 2 \left(\frac{E_s t^3 d}{4L} \phi^2 \right) = \left(\frac{E_s t^3 d R^2}{2L r^2} \varepsilon^2 \right)$$

(15)

Kiral geometride bir hücre, her biri komşu bir hücreyle paylaşılan üç adet kiriş içerir. Bu nedenle tek bir hücreye düşen enerji, bir kirişin enerjisinin $\frac{3}{2}$ katıdır.

Sürekli ortam mekaniği perspektifinden bakıldığında ise V hacmine sahip eşdeğer bir yapının toplam şekil değiştirme enerjisi (U_{cm}) makroskopik gerilme (σ) ve birim şekil değiştirme (ε) üzerinden şu şekilde tanımlanır:

$$(U_{cm}) = V \int \sigma d\varepsilon = \frac{1}{2} V E \varepsilon^2$$

(16)

$$V = R^2 \left(\frac{\sqrt{3}}{4} \right) d$$

Tek bir üçgensel hücre için hacim V olarak tanımlanır. Bu hacim değeri sürekli ortam enerjisi formülünde yerine konulduğunda:

$$(U_{cm}) = R^2 \left(\frac{\sqrt{3}}{4} \right) d E \varepsilon^2$$

(17)

Hücresel sistemin (yapısal) toplam enerjisi ile sürekli ortam enerjisi birbirine eşitlendiğinde,

(E) yapının düzlem içi Young modülü elde edilir:

$$(E) = E_s \sqrt{3} \left(\frac{t}{L}\right)^3 \left(\frac{L}{r}\right)^3$$

(18)

Farklı yönlerdeki yüklemeler için Young modüllerinin eşit olması, kirişlerin düğüm noktalarına sürekli teğet kalmasını gerektiren kinematik kısıtlamadan kaynaklanmaktadır. Karşılaştırma

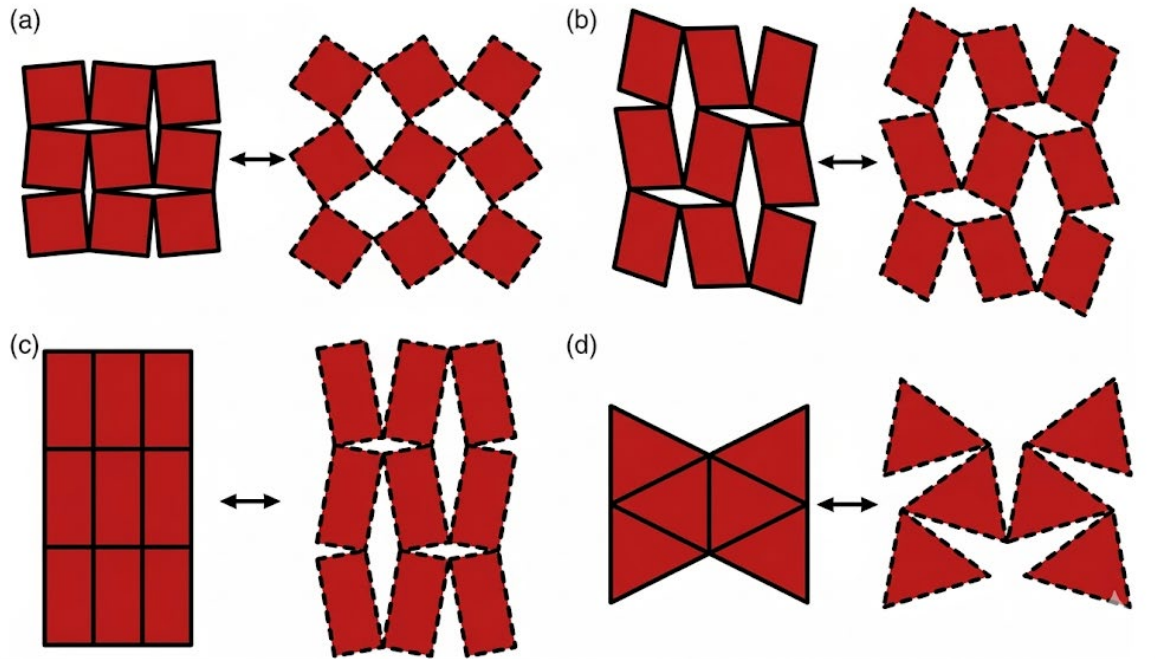
$$E_s \left(\frac{t}{L}\right)^3$$

yapmak gerekirse, Gibson ve Ashby geleneksel petek yapılarda benzer bir bağımlılığı elde etmiş, ancak geometrik faktör farklılık göstermiştir (Prall ve Lakes, 1997).

2.3. Dönen Rijit Ökzetik Yapıların Yapısal Karakteristikleri ve Mekanik Davranışı

Dönen rijit yapılar, birbirlerine köşelerinden menteşelerle bağlı kare, dikdörtgen veya üçgen gibi sert geometrik birimlerden oluşan bir okzetik metamatizme sınıfıdır. Bu yapıların temel mekanik davranışı, birimlerin kendisinin şekil değiştirmesi yerine, uygulanan kuvvet altında birbirlerine göre rotasyon (dönme) hareketi yapmalarına dayanır (Balan vd., 2023).

Yapı çekildiğinde, rijit birimler dışa doğru dönerek aralarındaki boşlukları genişletir ve malzemenin hem boyuna hem de enine yönde aynı anda büyümesini sağlayarak negatif Poisson oranı sergiler. (Grima vd., 2005).

Şekil 6. Farklı geometrilere sahip dönen rijit yapılar (Wang vd., 2020 tarafından sunulan bilgilerden uyarlanmıştır).

Dönen birimlerden oluşan hücresel yapılarda, negatif Poisson oranı etkisi temel olarak iki mekanizmaya dayanmaktadır: birim hücrelerin bağlantı düğümleri etrafında dönmesi ve içbükey eğri kirişlerin deformasyonu. Yapının düşey basınç yükü (y eksen) altındaki enine daralma davranışı ve enerji emilim kapasitesi aşağıdaki formülasyonlarla karakterize edilir (Ding vd., 2024):

2.3.1. Poisson Oranı Analizi

Yapının (xy) ve (yz) düzlemlerindeki birim şekil değişimleri, belirlenen izleme noktalarındaki yanal yer değişimleri üzerinden şu şekilde hesaplanır:

$$\varepsilon_x = \frac{(x_1 - x'_1) + (x_2 - x'_2) + (x_3 - x'_3) + (x_4 - x'_4)}{4L}$$

(19)

$$\varepsilon_z = \frac{(z_1 - z'_1) + (z_2 - z'_2) + (z_3 - z'_3) + (z_4 - z'_4)}{4W}$$

(20)

Düşey eksendeki birim şekil değişim $(\varepsilon_y = \frac{\Delta y}{H})$ referans alınarak, genel Poisson oranları (ν) şu denklemlerle ifade edilir:

$$\nu_{yx} = -\frac{\varepsilon_x}{\varepsilon_y}, \quad \nu_{yz} = -\frac{\varepsilon_z}{\varepsilon_y}$$

(21)

İncelenen literatür analizlerinde, hücrelerin düğüm noktaları etrafında dönme hareketi Poisson oranında ilk çukuru oluştururken, ilerleyen deformasyon aşamalarında eğri kirişlerin içbükey yapısı bu etkiyi sürdürmekte ve "çift negatif Poisson oranı" etkisini ortaya çıkarmaktadır.

3. SONUÇLAR

Bu çalışmada, negatif Poisson oranına sahip hücresel metamateryallerin mekanik davranışları; içbükey (re-entrant), kiral (chiral) ve dönen rijit birimler olmak üzere üç temel kategori altında incelenmiştir. Literatürden elde edilen teorik veriler ve analitik formülasyonlar ışığında aşağıdaki temel sonuçlara ulaşılmıştır:

Geometrik Tasarımın Belirleyiciliği: Ökzetik yapıların sergilediği negatif Poisson oranı etkisinin, malzemenin kimyasal bileşiminden ziyade birim hücrenin geometrik mimarisine bağlı olduğu teyit edilmiştir. Özellikle içbükey yapılarda hücre kollarının eğilme kinematiki, kiral yapılarda ise düğüm noktalarının rotasyonu mekanik tepkiyi domine etmektedir.

Enerji Emilimi ve Dinamik Performans: İçbükey (re-entrant) yapıların darbe anında yükleme bölgesinde yoğunlaşma sergilemesi, bu yapıların geleneksel petek yapılara göre daha yüksek enerji emilim kapasitesine sahip olmasını sağlamaktadır. Özellikle yüksek hızlı darbelerde v^2

atalet etkisinin baskın hale gelmesiyle ezilme direncinin hızın karesiyle () orantılı artması, bu yapıları savunma ve havacılık uygulamaları için ideal kılmaktadır.

Kiral Yapıların Avantajları: Kiral topolojilerin, Poisson oranını -1 değerine kadar sabit tutabilme yeteneği ve yüksek kesme rijitliği sunduğu görülmüştür. Düğüm noktalarının teğetsel ligament hareketiyle dönmesi, bu yapılara eş yönlü bir deformasyon kabiliyeti kazandırmakta ve bu durum özellikle akıllı stentler gibi biyomedikal uygulamalarda yapısal uyum avantajı sağlamaktadır.

Dönen Rijit Yapılar ve Çift NPR Etkisi: Dönen rijit birimlerden oluşan sistemlerin hem düğüm noktalarındaki rotasyon hem de eğri kirişlerin deformasyonu sayesinde "çift negatif Poisson oranı" etkisi yaratabildiği belirlenmiştir. Bu mekanizma, malzemenin geniş bir şekil değiştirme aralığında ökzetik karakteristiğini korumasına olanak tanımaktadır.

4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ

Literatür değerlendirmesi sonucunda, ökzetik yapıların performansını artırmak için fonksiyonel derecelendirilmiş (FD) tasarımların ve hiyerarşik geometrilerin entegrasyonunun kritik olduğu değerlendirilmektedir. Gelecek çalışmalarda, özellikle 3D yazıcı (eklemeli imalat) teknolojilerindeki hata paylarının ve malzeme anizotropisinin ökzetiklik şiddeti üzerindeki etkilerinin deneysel olarak daha derinlemesine incelenmesi gerektiği öngörülmektedir.

Ayrıca, Timoshenko kiriş teorisi gibi yüksek mertebeden teorilerin, mikro ölçekteki kesme deformasyonlarını yakalamadaki başarısı, bu metamalzemelerin daha hassas modellenmesine olanak sağlayacaktır.

Bu derleme, ökzetik hücresel yapıların tasarım parametreleri ile mekanik çıktıları arasındaki korelasyonu ortaya koyarak, hafif ve dayanıklı mühendislik yapılarının geliştirilmesinde temel bir referans teşkil etmeyi hedeflemektedir.

5. KAYNAKLAR

- 1) Airoidi, A., Bettini, P., Panichelli, P., & Sala, G. (2015). Chiral topologies for composite morphing structures– Part II: Novel configurations and technological processes. *Physica Status Solidi B*, 252(7), 1446–1454. <https://doi.org/10.1002/pssb.201584263>
- 2) Alderson, A., & Alderson, K. L. (2007). Auxetic materials. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part G: Journal of Aerospace Engineering*, 221, 565-575. <https://doi.org/10.1243/09544100JAERO185>
- 3) Assidi, M., & Ganghoffer, J.-F. (2012). Composites with auxetic inclusions showing both an auxetic behavior and enhancement of their mechanical properties. *Composite Structures*, 94(8), 2373–2382. <https://doi.org/10.1016/j.compstruct.2012.02.026>
- 4) Balan, P. M., Johnney Mertens, A., & Bahubalendruni, M. V. A. R. (2023). Auxetic mechanical metamaterials and their futuristic developments: A state-of-art review. *Materials Today Communications*, 34, 105285. <https://doi.org/10.1016/j.mtcomm.2022.105285>
- 5) Changfang, Z., Yangzuo, L., Changlin, Z., Jianlin, Z., & Hongwei, Z. (2022). Compressive mechanical behavior for surface auxetic structures. *Journal of Alloys and Compounds*, 894, 162540. <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2021.162540>
- 6) Christensen, R. M. (2000). Mechanics of cellular and other low-density materials. *International Journal of Solids and Structures*, 37, 93–104.
- 7) Ding, L., Zhang, D., Yang, H., Dong, J., & Liao, B. (2024). Curve beam for strengthening the negative Poisson's ratio effect of rotating auxetic metamaterial: Experiments and simulations. *Materials Today Communications*, 38, 107810. <https://doi.org/10.1016/j.mtcomm.2023.107810>

- 8) Dudek, K. K., Iglesias Martínez, J. A., Ulliac, G., & Kadic, M. (2022). Micro-scale auxetic hierarchical mechanical metamaterials for shape morphing. *Advanced Materials*, 2110115. <https://doi.org/10.1002/adma.202110115>
- 9) Dutta, S., Menon, H. G., Hariprasad, M. P., Krishnan, A., & Shankar, B. (2021). Study of auxetic beams under bending: A finite element approach. *Materials Today: Proceedings*, 46, 9782–9787. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.10.457>
- 10) Evans, K. E., & Alderson, A. (2000). Auxetic materials: Functional materials and structures from lateral thinking! *Advanced Materials*, 12(9), 617–628.
- 11) Ghasemi, F., Salari, E., Zamani, A. H., & Rastgoo, A. (2026). Experimental mechanical properties, nonlinear bending and instability analysis of 3D-printed auxetic tubular metastructures using multiscale finite element and Ritz methods. *Mechanics of Advanced Materials and Structures*, 33(1), 2436650. <https://doi.org/10.1080/15376494.2024.2436650>
- 12) Grima, J. N., Gatt, R., Alderson, A., & Evans, K. E. (2005). On the potential of connected stars as auxetic systems. *Molecular Simulation*, 31(13), 913–924. <https://doi.org/10.1080/08927020500401139>
- 13) Grima, J. N., Zammit, V., Gatt, R., Alderson, A., & Evans, K. E. (2007). Auxetic behaviour from rotating semi-rigid units. *Physica Status Solidi (b)*, 244(3), 866–882. <https://doi.org/10.1002/pssb.200572706>
- 14) He, Q., Guo, J., Tao, T., Zhu, J., & Yun, G. (2024). A numerical study on bending behavior of sandwich beam with novel auxetic honeycomb core. *Mechanics of Advanced Materials and Structures*, 31(30), 12867–12884. <https://doi.org/10.1080/15376494.2024.2329311>
- 15) Hou, S., Li, T., Jia, Z., & Wang, L. (2018). Mechanical properties of sandwich composites with 3d-printed auxetic and non-auxetic lattice cores under low velocity impact. *Materials & Design*, 160, 1305–1321. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2018.11.002>
- 16) Hou, X., Wang, B., & Deng, Z. (2024). Tailored energy absorption for a novel auxetic honeycomb structure under large deformation. *Science China Physics, Mechanics & Astronomy*, 67(5), 254611. <https://doi.org/10.1007/s11433-023-2311-3>
- 17) Hu, L. L., Zhou, M. Z., & Deng, H. (2018). Dynamic crushing response of auxetic honeycombs under large deformation: Theoretical analysis and numerical simulation. *Thin-Walled Structures*, 131, 373–384. <https://doi.org/10.1016/j.tws.2018.04.020>
- 18) Huang, J., Zhang, Q., Scarpa, F., Liu, Y., & Leng, J. (2017). Shape memory polymer-based hybrid honeycomb structures with zero Poisson's ratio and variable stiffness. *Composite Structures*, 179, 437–443. <https://doi.org/10.1016/j.compstruct.2017.07.091>
- 19) Huang, T. C. (1961). The effect of rotatory inertia and of shear deformation on the frequency and normal mode equations of uniform beams with simple end conditions. *Journal of Applied Mechanics*, 28(2), 339–344. <https://doi.org/10.1115/1.3641710>
- 20) Jiang, Y., & Li, Y. (2018). 3D printed auxetic mechanical metamaterial with chiral cells and re-entrant cores. *Scientific Reports*, 8(1), 2397. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-20795-2>
- 21) Kahraman, M. F., & Genel, K. (2024). Effect of angle and thickness of cell wall on bending behavior of auxetic beam. *Materials Today Communications*, 108339.

- 22) Kelkar, P. U., Kim, H. S., Cho, K. H., Kwak, J. Y., Kang, C. Y., & Song, H. C. (2020). Cellular auxetic structures for mechanical metamaterials: A review. *Sensors*, 20(11), 3132. <https://doi.org/10.3390/s20113132>
- 23) Lakes, R. S. (1993). Advances in negative Poisson's ratio materials. *Advanced Materials*, 5(4), 293–296. <https://doi.org/10.1002/adma.19930050404>
- 24) Lin, H.-B., Liu, H.-T., & An, M.-R. (2022). In-plane dynamic impact behaviors of a self-similar concentric star honeycomb with negative Poisson's ratio. *Materials Today Communications*, 33, 104474. <https://doi.org/10.1016/j.mtcomm.2022.104474>
- 25) Madke, R. R., & Chowdhury, R. (2020). Anti-impact behavior of auxetic sandwich structure with braided face sheets and 3D re-entrant cores. *Composite Structures*, 236, 111838. <https://doi.org/10.1016/j.compstruct.2019.111838>
- 26) Mir, M., Ali, M. N., Sami, J., & Ansari, U. (2014). Review of mechanics and applications of auxetic structures. *Advances in Materials Science and Engineering*, 2014, 753496. <https://doi.org/10.1155/2014/753496>
- 27) Novak, N., Vesenjak, M., & Ren, Z. (2016). Auxetic cellular materials - a review. *Strojniški vestnik - Journal of Mechanical Engineering*, 62(9), 485–493. <https://doi.org/10.5545/sv-jme.2016.3656>
- 28) Prall, D., & Lakes, R. S. (1997). Properties of a chiral honeycomb with a Poisson's ratio of -1. *International Journal of Mechanical Sciences*, 39(3), 305–314. [https://doi.org/10.1016/S0020-7403\(96\)00025-2](https://doi.org/10.1016/S0020-7403(96)00025-2)
- 29) Prawoto, Y. (2012). Seeing auxetic materials from the mechanics point of view: A structural review on the negative Poisson's ratio. *Computational Materials Science*, 58, 140–153. <https://doi.org/10.1016/j.commatsci.2012.02.012>
- 30) Qiao, J. X., & Chen, C. Q. (2015). Impact resistance of uniform and functionally graded auxetic double arrowhead honeycombs. *International Journal of Impact Engineering*, 83, 47–58. <https://doi.org/10.1016/j.ijimpeng.2015.04.005>
- 31) Saxena, K. K., Das, R., & Calius, E. P. (2016). Three decades of auxetics research—Materials with negative Poisson's ratio: A review. *Advanced Engineering Materials*, 18(11), 1847–1870. <https://doi.org/10.1002/adem.201600053>
- 32) Shen, J., Zeng, Q., Wang, J., Ge, J., Gao, F., & Liang, J. (2023). Study of mechanical properties of a new 3D re-entrant lattice auxetic structure under bending. *Advanced Engineering Materials*, 25(11), 2201509. <https://doi.org/10.1002/adem.202201509>
- 33) Sun, G., Huo, X., Chen, D., & Li, Q. (2017). Experimental and numerical study on honeycomb sandwich panels under bending and in-panel compression. *Materials & Design*, 133, 154–168. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2017.07.057>
- 34) Thang, N. T., Long, N. V., Tu, T. M., Nam, N. H., & Anh, M. C. (2022). Navier solution for static and free vibration analysis of sandwich plate with auxetic honeycomb core resting on Pasternak elastic foundation. *Journal of Science and Technology in Civil Engineering (HUCE)*, 16(3), 18–28. [https://doi.org/10.31814/stce.huce\(nuce\)2022-16\(3\)-02](https://doi.org/10.31814/stce.huce(nuce)2022-16(3)-02)
- 35) Wang, H., Lu, Z., Yang, Z., & Li, X. (2019). A novel re-entrant auxetic honeycomb with enhanced in-plane impact resistance. *Composite Structures*, 208, 758–770. <https://doi.org/10.1016/j.compstruct.2018.10.024>

- 36) Wang, X. T., Wang, B., Li, X. W., & Ma, L. (2017). Mechanical properties of 3D re-entrant auxetic cellular structures. *International Journal of Mechanical Sciences*, 131-132, 381–393. <https://doi.org/10.1016/j.ijmecsci.2017.05.048>
- 37) Wang, Z., Luan, C., Liao, G., Liu, J., Yao, X., & Fu, J. (2020). Progress in auxetic mechanical metamaterials: Structures, characteristics, manufacturing methods, and applications. *Advanced Engineering Materials*, 22(5), 2000312. <https://doi.org/10.1002/adem.202000312>
- 38) Zhang, W., Zhao, S., Sun, R., Scarpa, F., & Wang, J. (2021). Mechanical properties of a hybrid auxetic metamaterial and metastructure system. *Journal of Reinforced Plastics and Composites*, 40(19-20), 762–776. <https://doi.org/10.1177/07316844211009599>
- 39) Zhao, C., Liu, Y., Zhao, C., Zhong, J., Zhu, H., & Zhang, K. (2022). Compressive mechanical behavior for surface auxetic structures. *Journal of Alloys and Compounds*, 894, 162427. <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2021.162427>
- 40) Zhao, X., Gao, Q., Wang, L., Yu, Q., & Ma, Z. D. (2018). Dynamic crushing of double-arrowed auxetic structure under impact loading. *Materials & Design*, 160, 527–537. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2018.09.043>
- 41) Zhao, X., Wei, L., Wen, D., Zhu, G., & Yu, Q. (2021). Bending response and energy absorption of sandwich beams with novel auxetic honeycomb core. *Engineering Structures*, 247, 113204. <https://doi.org/10.1016/j.engstruct.2021.113204>

ÇOK KATLI YAPILARIN ANALİZİNDE GUYAN İNDİRGEME YÖNTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF THE GUYAN REDUCTION METHOD IN THE ANALYSIS OF MULTI-STORY STRUCTURES

Berfin TURHAN, Kanat Burak BOZDOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü – Yapı Mühendisliği

Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0006-7081-0422

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü – Yapı Mühendisliği Anabilim Dalı,

ORCID: 0000-0001-7528-2418

Özet

Yapı mühendisliğinde çok katlı yapıların yatay yükler altındaki davranışı, taşıyıcı sistem elemanlarının rijitlik özellikleri ve bu elemanlar arasındaki etkileşim ile belirlenmektedir. Bu nedenle yapısal davranışa ait bulguların güvenilir biçimde belirlenmesi için yapı sistemlerinin doğru modellenmesi büyük önem taşımaktadır. Günümüzde yapı sistemlerinin yatay yükler altındaki davranışını incelemek için başta Sonlu elemanlar yöntemi olmak üzere çeşitli sayısal yöntem uygulamaları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın olanı Sonlu elemanlar yöntemidir. Sonlu elemanlar yöntemi, sürekli ortamların davranışını incelemek için uygulanan bir analiz yöntemidir. Bu yöntemde yapı elemanı sonlu sayıda küçük parçalara ayrılarak sistemin yaklaşık çözümü elde edilir. Ancak büyük ölçekli yapı sistemlerinde çok sayıda serbestlik derecesi oluşması durumu analiz sürecini karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle analiz süresini hızlandırmak ve sistemin çözümüne yönelik model indirgeme teknikleri geliştirilmiştir. Bu tekniklerden biriside statik indirgeme yöntemi olarak da adlandırılabilen Guyan indirgeme yöntemidir. Guyan indirgeme yöntemi, literatürde Sonlu elemanlar yöntemi kullanılarak çözüm yapılan sistemlerin boyutunu azaltmak için kullanılan en temel model indirgeme yöntemidir. Bu yöntemde, yapıların serbestlik dereceleri ana ve bağımlı olarak ayrılır. Statik denge ilişkilerinden yararlanılarak bağımlı serbestlik dereceleri, ana serbestlik dereceleri cinsinden ifade edilerek sistemden elimine edilir ve bu sayede daha küçük boyutlu indirgenmiş bir sistem elde edilir. Bu çalışma kapsamında Sonlu elemanlar yöntemi kullanılarak farklı taşıyıcı sisteme sahip 2 adet yapı modeline Guyan indirgeme yaklaşımı uygulanmıştır ve indirgenen yapı modeli ile tam model sonuçları karşılaştırılmıştır. Öncelikle yapı sistemine Sonlu elemanlar yöntemi uygulanarak ve sistemin global rijitlik matrisi oluşturulmuştur. Sonrasında sistem davranışını temsil eden ana serbestlik dereceleri korunarak Guyan indirgeme yaklaşımı uygulanmıştır. Bu yöntem sayesinde sistem boyutu küçük ve hesap açısından daha verimli bir hesap modeli elde edilmiştir. Elde edilen indirgenmiş model ile yapı sisteminin yatay yükler altındaki yer değiştirmeleri ve doğal titreşim periyotları hesaplanmıştır. Analiz sonuçları, Guyan indirgeme yaklaşımının tam model sistem davranışını yeterli doğrulukta temsil ettiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Sonlu Elemanlar Yöntemi, Guyan İndirgeme Yöntemi, Çok Katlı Yapı

Abstract

In structural engineering, the behavior of multi-story structures under horizontal loads is determined by the stiffness properties of the structural system elements and the interactions between these elements. Therefore, the accurate modeling of structural systems is of great importance for reliably determining findings related to structural behavior. Today, various numerical methods, primarily the Finite Element Method (FEM), are widely used to analyze the behavior of structural systems under horizontal loads. The most common of these methods is the Finite Element Method. The Finite Element Method is an analysis technique used to study the behavior of continuous media. In this method, the structural element is divided into a finite number of small segments to obtain an approximate solution for the system. However, the presence of a large number of degrees of freedom in large-scale structural systems complicates the analysis process. Therefore, model reduction techniques have been developed to accelerate the analysis time and facilitate the solution of the system. One of these techniques is the Guyan reduction method, also known as the static reduction method. The Guyan reduction method is the most fundamental model reduction method used in the literature to reduce the size of systems solved using the finite element method. In this method, the degrees of freedom of structures are classified into primary and secondary degrees of freedom. By utilizing static equilibrium relationships, the dependent degrees of freedom are expressed in terms of the principal degrees of freedom and eliminated from the system, thereby yielding a reduced-order system of smaller size. Within the scope of this study, the Guyan reduction approach was applied to two structural models with different load-bearing systems using the finite element method, and the results of the reduced-order model were compared with those of the full model. First, the Finite Element Method was applied to the structural system, and the system's global stiffness matrix was established. Subsequently, the Guyan reduction approach was applied while preserving the principal degrees of freedom representing the system's behavior. This method resulted in a computational model with a smaller system size and greater computational efficiency. The displacements of the structural system under horizontal loads and its natural vibration periods were calculated using the reduced model. The analysis results demonstrate that the Guyan reduction approach adequately represents the system behavior of the full model with sufficient accuracy.

Keywords: Finite Element Method, Guyan Reduction Method, Multi-Story Structure

1. GİRİŞ

Günümüzde sonlu eleman yöntemi kullanılarak modellenen çok katlı yapılarda serbestlik boyutunun hızlı artması, model indirgeme tekniklerini sayısal analizde önemli hale getirmiştir. Bu nedenle çok katlı yapıların analizinde serbestlik boyutunu azaltmak amacıyla literatürde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri Guyan indirgeme yöntemidir. Guyan indirme yöntemi ilk olarak Guyan (1965) tarafından önerilmiştir. Aynı dönemde benzer çalışmalar Irons (1965) ile Craig ve Bampton (1968) tarafından da ortaya konmuştur. Guyan indirgeme yöntemi sistemin rijitlik matrisinde daha az önemli olduğu kabul edilen serbestlik derecelerinin sistemden elimine edilmesi esasına dayanır. Bu yaklaşımda serbestlik dereceleri iki gruba ayrılır: korunacak (ana) ve elimine edilecek serbestlikler (bağımlı). Bu yöntemde bağımlı serbestlik derecelerinde atalet (kütle) etkileri ihmal edilmekte olup, yöntemin temeli statik denge ilişkilerinden faydalanılarak oluşturulmaktadır. Bathe (1996), çok katlı yapıların dinamik analizinde indirgeme tekniklerinin gerekliliği ve Guyan indirgeme yönteminin bu bağlamdaki önemini vurgulamıştır. Günümüzde yapılan çalışmalarda ise, klasik Guyan

indirgeme yönteminin doğruluk ve etkinliğini artırmaya yönelik çeşitli geliştirmeler yapılmaktadır.

1.1. Guyan İndirgeme Yöntemi

Guyan indirgeme yöntemi, literatürde yaygın olarak kullanılan statik analizde rijitlik matrisi üzerinden serbestlik derecelerinin indirgenmesine dayanan sayısal bir analiz yöntemidir. Tam model için statik denge denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilir:

$$K u = F \quad (1)$$

Burada, ana ve bağımlı serbestlik dereceleri dikkate alınarak, rijitlik matrisi, yer değiştirme ve kuvvet vektörü ayrıştırılır:

$$\begin{bmatrix} K_{uu} & K_{ud} \\ K_{du} & K_{dd} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u \\ d \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} F_u \\ F_d \end{bmatrix} \quad (2)$$

Denklem (2)'de bağımlı serbestlik derecelerinde dış yük etkisi olmadığı kabul edildiğinden $F_d=0$ alınır. Buna göre bağımlı yer değiştirme vektörü d , ana yer değiştirme vektörü u cinsinden yazılabilir:

$$d = -K_{dd}^{-1} K_{du} u \quad (3)$$

Bu ifade denklem (2) de yerine yazıldığında, indirgenmiş sistemin rijitlik matrisi aşağıdaki şekilde elde edilir:

$$K_{ind} = K_{uu} - K_{ud} K_{dd}^{-1} K_{du} \quad (4)$$

Böylece sistem sadece ana serbestlik dereceleri üzerinden çözülür. Dinamik çözümde serbest titreşim denklemi ana ve bağımlı serbestlik derecelerine göre ayrılabilir:

$$\begin{bmatrix} M_{uu} & M_{ud} \\ M_{du} & M_{dd} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \ddot{u} \\ \ddot{d} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} K_{uu} & K_{ud} \\ K_{du} & K_{dd} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u \\ d \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} F_u \\ 0 \end{bmatrix} \quad (5)$$

Guyan indirgeme yöntemi, bağımlı serbestlikler derecelerine ait yer değiştirme bağıntısı (3), dinamik sistem içinde aynı yaklaşım kullanılır. Bu yaklaşım ivme vektörü içinde geçerlidir.

$$\ddot{\mathbf{d}} = -\mathbf{K}_{dd}^{-1} \mathbf{K}_{du} \ddot{\mathbf{u}} \quad (6)$$

Denklem (3) ve denklem (6) serbest titreşim denkleminde yerine yazılırsa aşağıdaki şekilde elde edilir:

$$\mathbf{M}_{ind} = \mathbf{M}_{uu} - \mathbf{M}_{ud} \mathbf{K}_{dd}^{-1} \mathbf{K}_{du} \quad (7)$$

Ancak bu ifade doğrudan yerine koyma ile elde edilen yaklaşık bir indirgeme olup, Guyan indirgeme yönteminde indirgenmiş kütle matrisinin formu dönüşüm matrisi kullanılarak yazılır. Bu dönüşüm matrisi denklem (8)'de verilmektedir.

$$\mathbf{T} = \begin{bmatrix} \mathbf{I} \\ -\mathbf{K}_{dd}^{-1} \mathbf{K}_{du} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Böylece sistemin yer serbestlik vektörü bu dönüşüm matrisi kullanılarak aşağıdaki biçimde ifade edilir:

$$\begin{bmatrix} \mathbf{u} \\ \mathbf{d} \end{bmatrix} = \mathbf{T} \mathbf{u} \quad (9)$$

Aynı dönüşüm ivme vektörü için de yazılabilir:

$$\begin{bmatrix} \ddot{\mathbf{u}} \\ \ddot{\mathbf{d}} \end{bmatrix} = \mathbf{T} \ddot{\mathbf{u}} \quad (10)$$

Bu dönüşüm ifadeleri denklem (5)'te yerine yazıldığında serbest titreşim denklemi aşağıdaki forma indirgenir:

$$\mathbf{M} \mathbf{T} \ddot{\mathbf{u}} + \mathbf{K} \mathbf{T} \mathbf{u} = \begin{bmatrix} \mathbf{F}_u \\ 0 \end{bmatrix} \quad (11)$$

Eşitliğin her iki tarafı T^T ile çarpılarak denklem (11) düzenlenir.

$$T^T M T \ddot{u} + T^T K T u = T^T \begin{bmatrix} F_u \\ 0 \end{bmatrix} \quad (12)$$

Buna göre indirgenmiş sistemin kütle ve rijitlik matrisleri sırasıyla aşağıdaki gibi elde edilir:

$$M_{ind} = T^T M T, \quad K_{ind} = T^T K T \quad (13)$$

Denklem (13)'te verilen dönüşüm uygulanarak, tam Guyan indirgeme yönteminde indirgenmiş kütle matrisi aşağıdaki gibi elde edilir:

$$M_{ind} = M_{uu} - M_{ud} K_{dd}^{-1} K_{du} - K_{du}^T K_{dd}^{-T} M_{du} + K_{du}^T K_{dd}^{-T} M_{dd} K_{dd}^{-1} K_{du} \quad (14)$$

Böylece indirgenmiş kütle matrisi, bağımlı serbestlik derecelerinin etkilerini de içeren tam Guyan indirgenmiş formu elde edilmiş olur.

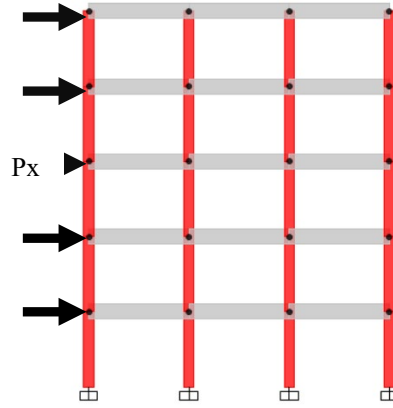
2. YÖNTEM

Bu çalışmada Guyan indirgeme yöntemi, çok katlı çerçeve ve perde-çerçeve sistemlere uygulanmıştır. Yapı modellerinde yatay yer değiştirme, düşey ötelenme ve dönme serbestlik dereceleri dikkate alınarak çözüm gerçekleştirilmiştir. Bu durumda yatay serbestlik dereceleri ana, düşey ötelenme ve dönme serbestlik dereceleri ise bağımlı serbestlik dereceleri olarak seçilmiştir. Bağımlı serbestlik derecelerinde dış yük etkisi olmadığı varsayımı altında, bu serbestliklerin derecelerinin etkisinin statik bağlantılar yardımıyla ana serbestlik derecelerine indirgenmiş ve yaklaşık indirgenmiş kütle matrisi kullanılmıştır. İncelenen yapı modellerinde rijit diyafram varsayımı kullanılmış olup, buna göre her katın tek bir yatay serbestlik derecesi olduğu kabul edilmiştir. Belirtilen varsayımlar altında yöntemin uygulanması MATLAB ortamında gerçekleştirilmiş ve indirgenmiş modelin yatay yer değiştirme ve periyot değerleri, tam sistem modeli ile karşılaştırılmıştır. Tam sistem modelinin analizleri SAP2000 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde Guyan indirgeme yöntemi, farklı yapı modellerine uygulanarak elde edilen sonuçlar sunulmuştur.

3.1. Örnek 1: Çerçeve Sistem

Şekil 1. Çerçeve sistem modeli

Analizde kullanılan çerçeve sistem modeli Şekil 1’de verilmiştir. Modele ait özellikler ise Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çerçeve sistemine ait model geometrisi ve özellikleri

Kat sayısı:	5
Kat yüksekliği:	3 m
Açıklık:	4 m
Kolon ebatları:	0.4x0.4 m
Kiriş ebatları:	0.3x0.6 m
Elastisite Modülü:	3×10^7 kN/m ²
Kat kütlesi:	40 ton
Kat yükü (Px):	50 kN

Tablo 1’de verilen model özellikleri kullanılarak çerçeve sisteminin hem tam modeli hem indirgenmiş Guyan modeli ile analizi yapılmıştır. Çerçeve sistem modeli için SAP2000 programı ve Guyan indirgeme yöntemi ile hesaplanmış olan yatay ötelenme ve doğal titreşim periyodu değerlerinin karşılaştırılması sırasıyla Tablo 2’de ve Tablo 3’de verilmiştir.

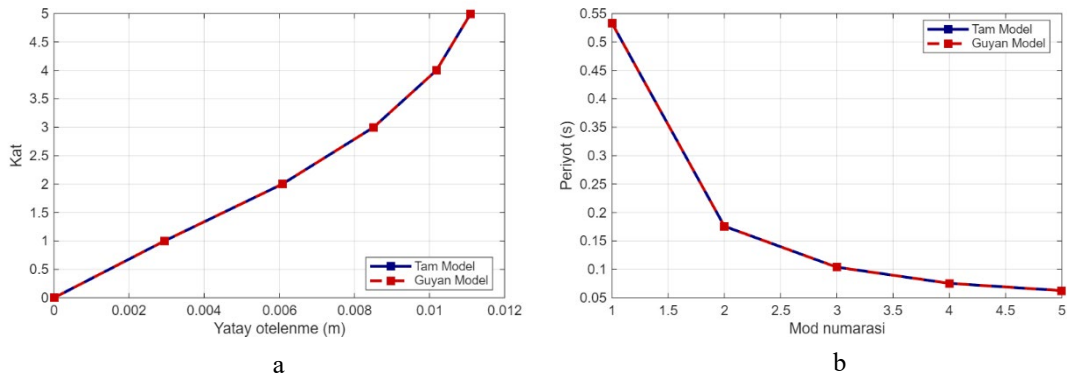
Tablo 2. Çerçeve sistem modeli için yatay ötelenme değerlerinin karşılaştırılması

Kat	Yatay ötelenme (m)	SAP2000 (m)	Bağlı Hata oranı (%)
1	0.0029	0.0029	0
2	0.0061	0.0061	0
3	0.0085	0.0085	0
4	0.0102	0.0102	0
5	0.0111	0.0111	0

Tablo 3. Çerçeve sistem modeli için doğal titreşim periyodu değerlerinin karşılaştırılması

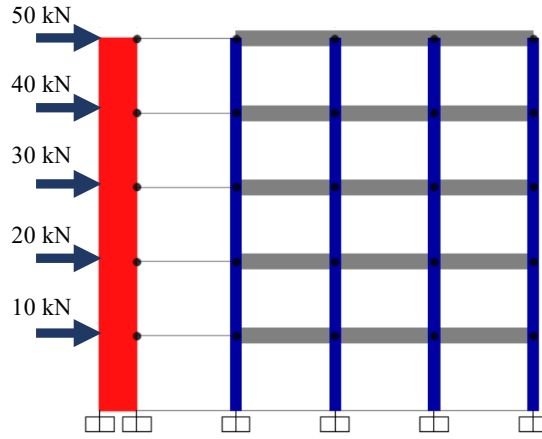
Kat	Doğal periyodu (s)	SAP2000 (s)	Bağlı Hata oranı (%)
1	0.5333	0.5333	0
2	0.1759	0.1759	0
3	0.1039	0.1039	0
4	0.0755	0.0755	0
5	0.0627	0.0627	0

Tam model ile Guyan indirgenmiş model sonuçlarının grafiksel karşılaştırması Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Tam model ile Guyan indirgenmiş modelin grafiksel karşılaştırılması a) yatay ötelenme, b) doğal titreşim periyodu

3.2. Örnek 2: Perde-Çerçeve Sistem

Şekil 3. Perde-Çerçeve sistem modeli

Analizde kullanılan perde-çerçeve sistem modeli Şekil 3’de verilmiştir. Modele ait özellikler ise Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Perde-Çerçeve sistemine ait model geometrisi ve özellikleri

Kat sayısı:	5
Kat yüksekliği:	3 m
Açıklık:	4 m
Kolon ebatları:	0.4x0.4 m
Kiriş ebatları:	0.3x0.6 m
Perde ebatı:	0.25x1.5 m
Elastisite Modülü:	3×10^7 kN/m ²
Kat kütlesi:	30 ton

Tablo 4’de verilen model özellikleri kullanılarak çerçeve sisteminin hem tam modeli hem indirgenmiş Guyan modeli ile analizi yapılmıştır. Perde-Çerçeve sistem modeli için SAP2000 programı ve Guyan indirgeme yöntemi ile hesaplanmış olan yatay ötelenme ve doğal titreşim periyodu değerlerinin karşılaştırılması sırasıyla Tablo 5’de ve Tablo 6’de verilmiştir.

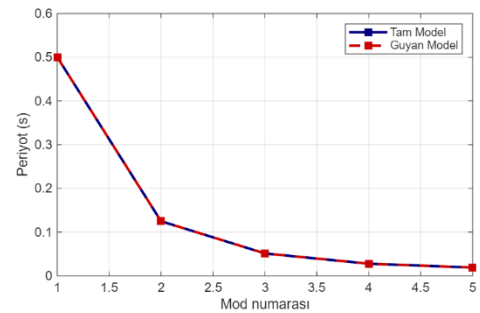
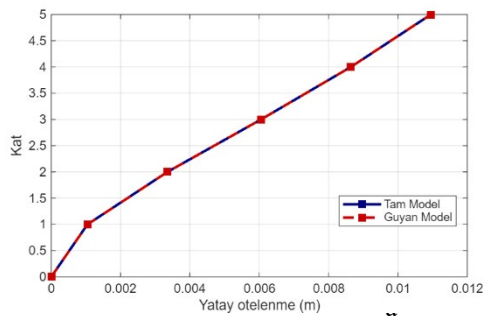
Tablo 5. Perde-Çerçeve sistem modeli için yatay ötelenme değerlerinin karşılaştırılması

Kat	Yatay ötelenme (m)	SAP2000 (m)	Bağlı Hata oranı (%)
1	0.0010	0.0010	0
2	0.0034	0.0034	0
3	0.0061	0.0061	0
4	0.0086	0.0086	0
5	0.0110	0.0110	0

Tablo 6. Perde-Çerçeve sistem modeli için doğal titreşim periyodu değerlerinin karşılaştırılması

Kat	Doğal periyodu (s)	titreşim SAP2000 (s)	Bağlı Hata oranı (%)
1	0.5004	0.5004	0
2	0.1249	0.1249	0
3	0.0512	0.0512	0
4	0.0278	0.0278	0
5	0.0190	0.0190	0

Tam model ile Guyan indirgenmiş model sonuçlarının grafiksel karşılaştırması Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Tam model ile Guyan indirgenmiş modelin grafiksel karşılaştırması a) yatay ötelenme, b) doğal titreşim periyodu

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapılan uygulamalarda, tüm serbestlik derecelerinin dikkate alındığı çözüm ile Guyan indirgeme yöntemi ile elde edilen indirgenmiş model sonuçlarının birbiriyle uyumlu olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları incelendiğinde her iki uygulamadan yola çıkılarak, karşılaştırmada yatay ötelenme ve doğal titreşim periyodu değerlerinin birebir örtüştüğü belirlenmiştir. Bu durum, Guyan modelde ihmal edilen serbestlik derecelerinin sistem davranışındaki etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bağımlı serbestlik derecelerinin elimine edilmesi ile çözümün analiz sürecini hızlandırdığı ve verimli hale getirdiği görülmektedir. Bununla birlikte yöntemin uygulanmasında yapı modellerinin model varsayımları altında farklı yapı sistemleri için uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Guyan indirgeme modeli hem tam model ile uyum sağlaması ve farklı yapı sistemlerine uygulanabilirliği nedeniyle yüksek doğruluk ve hesaplama verimliliği sağlayan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. İlerleyen çalışmalarda ise bu yöntemin farklı yapı sistemleri ve daha karmaşık sistemler üzerinde uygulanması ve değerlendirilmesi, yöntemin kullanım sınırlarının belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Bathe, K. J. (1996). Finite element procedures. Prentice Hall.
- Carpinteri, A. (1997). Structural mechanics: A unified approach. Chapman & Hall.
- Chen, S. H., & Pan, H. H. (1988). Guyan reduction. Communications in Applied Numerical Methods, 4, 549–556.
- Chopra, A. K. (2012). Dynamics of structures (4th ed.). Pearson.
- Clough, R. W., & Penzien, J. (1993). Dynamics of structures (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Craig, R. R., & Bampton, M. C. C. (1968). Coupling of substructures for dynamic analyses. AIAA Journal, 6(7), 1313–1319.
- Guyan, R. J. (1965). Reduction of stiffness and mass matrices. AIAA Journal, 3(2), 380–380.
- Irons, B. M. (1965). Structural eigenvalue problems: elimination of unwanted variables. AIAA Journal, 3(5), 961–962.
- Kim, J.-G., & Lee, P.-S. (2014). An accurate error estimator for Guyan reduction. Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering, 272, 250–267.
- Panayirci, H. M., Pradlwarter, H. J., & Schuëller, G. I. (2011). Efficient stochastic structural analysis using Guyan reduction. Advances in Engineering Software, 42, 187–196.

**FLEXIBLE TEMPERATURE SENSORS BASED ON POLYDIMETHYLSILOXANE
WITH SILVER NANOWIRE AND FUNCTIONALISED GRAPHENE**

**GÜMÜŞ NANOTEL VE FONKSİYONELLEŞTİRİLMİŞ GRAFEN İLE
POLİDİMETİLSİLOKSAN TABANLI ESNEK SICAKLIK SENSÖRLERİ**

İrem SERGEN¹, Volkan ESKİZEYBEK²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biyomühendislik ve
Malzeme Mühendisliği, 0009-0000-0062-5965**

**²Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Malzeme Bilimi ve Mühendisliği,
0000-0002-5373-0379**

Özet

Bu çalışmada, bir diazo boya olan Direct Yellow 50 (DY-50) ile fonksiyonelleştirilmiş grafen nanoplatelet (GNP) ve gümüş nanotel (AgNW) içeren polidimetilsiloksan (PDMS) bazlı esnek iletken kompozit filmler geliştirilmiş ve bunların yapısal, morfolojik, elektriksel ve termal özellikleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Kompozitler, AgNW:GNP oranları ağırlıkça (wt%) 2:1, 1:1 ve 1:2 olacak şekilde hazırlanmış olup, iletken ağ oluşumu ve dolgu maddeleri arasındaki etkileşimin malzeme performansına etkisi değerlendirilmiştir. GNP'ler, yüzey fonksiyonelliğini artırmak ve PDMS matrisi ile etkileşimi iyileştirmek amacıyla azo yapılı bir boya olan DY-50 ile fonksiyonelleştirilmiştir. Yapısal ve morfolojik karakterizasyon X-ışını kırınımı (XRD), taramalı elektron mikroskobu (SEM), Fourier dönüşümlü kızılötesi spektroskopisi (FTIR) ve diferansiyel taramalı kalorimetri (DSC) yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. XRD sonuçları AgNW'lerin yüzey merkezli kübik kristal yapısını doğrulamıştır. SEM analizleri, AgNW'lerin PDMS matrisi içinde homojen dağıldığını ve GNP ile birlikte üç boyutlu bir iletken perkolasyon ağı oluşturduğunu ortaya koymuştur. Elektriksel iletkenlik ölçümleri, AgNW oranının artmasıyla kompozitlerin iletkenliğinin belirgin şekilde yükseldiğini göstermiştir; özellikle 2:1 (w/w) AgNW/GNP oranına sahip film, yoğun ve süreklilik gösteren AgNW perkolasyon ağı sayesinde en yüksek iletkenliği sergilemiştir. $\Delta R/R_0$ -sıcaklık ölçümleri, kompozit filmlerin 25–45 °C aralığında tekrarlanabilir direnç değişimi gösterdiğini ve 1:1 (w/w) AgNW/GNP kompozitinin belirgin negatif sıcaklık katsayısı (TCR) davranışı sergilediğini ortaya koymuştur. DSC analizleri, dolgu maddelerinin PDMS matrisinin termal davranışı üzerinde etkili olduğunu ve hibrit perkolasyon ağının polimer zincir hareketliliğini kısıtlayarak termal kararlılığı artırdığını göstermiştir. Elde edilen bulgular, AgNW ve DY-50 ile fonksiyonelleştirilmiş GNP içeren PDMS kompozitlerinin elektriksel iletkenlik, sıcaklık duyarlılığı ve termal kararlılık açısından optimize edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle geliştirilmiş kompozit filmler, esnek sıcaklık sensörleri, giyilebilir elektronik sistemler ve iletken kaplamalar için yüksek performanslı, kompakt ve esnek bir malzeme platformu sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AgNW, grafen nanoplatelet, PDMS, esnek iletken kompozit, sıcaklık sensörü

Abstract

In this study, flexible conductive composite films based on polydimethylsiloxane (PDMS) and their structural, morphological, electrical, and thermal properties were comprehensively investigated. The composites were made with AgNW:GNP weight ratios of 2:1, 1:1, and 1:2. The effect of filler interactions and the formation of a conductive network on the material's performance was then evaluated. To make the surface more useful and improve its interaction with the PDMS matrix, the GNP was functionalized with DY-50, an azo-based dye. Structural and morphological characterization was carried out using X-ray diffraction (XRD), scanning electron microscopy (SEM), Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR), and differential scanning calorimetry (DSC). The XRD results confirmed the face-centered cubic crystal structure of the AgNWs. SEM analyses demonstrated that the AgNWs were uniformly distributed within the PDMS matrix and, together with the GNP, formed a three-dimensional conductive percolation network. Electrical conductivity measurements showed that the conductivity of the composites increased significantly with increasing AgNW ratio; in particular, the film with a 2:1 (w/w) AgNW/GNP ratio exhibited the highest conductivity due to a dense, continuous AgNW percolation network. $\Delta R/R_0$ temperature measurements showed that the composite films had repeatable changes in resistance between 25 and 45°C. The 1:1 (w:w) AgNW/GNP composite, on the other hand, exhibited a clear negative temperature coefficient of resistance (TCR). DSC analyses indicated that the fillers affect the thermal properties of the PDMS matrix and that the hybrid percolation network improves thermal stability by limiting polymer chain mobility. The findings suggest that PDMS composites containing AgNW and DY-50-functionalized GNP can be optimized for electrical conductivity, temperature sensitivity, and thermal stability. Consequently, the developed composite films offer a high-performance, compact, and flexible material platform for flexible temperature sensors, wearable electronic systems, and conductive coatings.

Keywords: AgNW, graphene nanoplatelet, PDMS, flexible conductive composite, temperature sensor

**2 VE 3 BOYUTLU FARKLI TAŞIYICI SİSTEMLERE SAHİP YAPILARIN DİNAMİK
ANALİZİNDE FISHBONE EŞDEĞER MODELLEME YAKLAŞIMININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**EVALUATION OF THE FISH-BONE EQUIVALENT MODELING APPROACH IN
THE DYNAMIC ANALYSIS OF STRUCTURES WITH DIFFERENT STRUCTURAL
SYSTEMS IN TWO AND THREE DIMENSIONS**

Dinçer ODABAŞ¹, Kanat Burak BOZDOĞAN²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği
Ana Bilim Dalı**

ORCID ID: 0009-0003-8886-5374

²Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-7528-2418

Özet

Çok katlı çerçeve ve perde-çerçeve yapıların deprem yükü altındaki davranışlarının belirlenmesi ve uygun tasarımların yapılabilmesinde ayrıntılı sonlu eleman modelleri kullanılmaktadır. Bu ayrıntılı modellerin analiz ve tasarım aşamaları, belirli süreler ve yüksek maliyetler gerektirebilmektedir. Bu durum birçok araştırmacıyı alternatif yöntemler bulmaya yöneltmiştir. Literatürde, ayrıntılı modelleri yüksek doğrulukta temsil edebilmesi için birçok eşdeğer modelleme yaklaşımı çalışmaları yapılmış ve geliştirilmiştir. Bu çalışmalar, hesaplama zamanı ve maliyetinden yüksek oranda tasarruf etmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşımlardan en yaygın olan eş değer modelleme tekniği de Fishbone (FBM) eşdeğer modelleme yaklaşımıdır. Literatürde genellikle üç farklı yöntem ile Fishbone modelleme yaklaşımı uygulanmaktadır. Bu yöntem ve yaklaşımlar, çok katlı ve çok açıklıklı çerçeve veya perde-çerçeve sistemleri daha az serbestlik derecesine sahip indirgenmiş modellerle temsil etmeyi hedeflemektedir. Böylelikle tasarım ve analiz sürelerinden yüksek oranda tasarruf etmeyi sağlamaktadır. Bu durum maliyetleri de ciddi oranda düşürmekle birlikte ön tasarım aşamaları ve çok sayıda analiz gerektiren araştırmalarda büyük avantajlar sunmaktadır. Bu yaklaşımda, eşdeğer kolonlar bir omurga görevi görürken kirişler ise eşdeğer rijitlikleri ile temsil edilerek sistemin global rijitliği korunmaktadır. Böylelikle kat deplasmanları, görelî kat öteleme oranları ve kat kesme kuvvetleri gibi global davranışlarda ayrıntılı modelleri temsil edebilecek değerler elde edilebilmektedir.

Bu çalışmada farklı taşıyıcı sistemlere sahip 2 ve 3 boyutlu yapılar için Fishbone eşdeğer modelleme yaklaşımları incelenmiş ve literatürde yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fishbone eşdeğer modelleme yaklaşımı, İndirgenmiş bina modeli, Çerçeve sistem, Perde-çerçeve sistem

Abstract

Detailed finite element models are commonly used to determine the seismic behavior of multi-story frame and frame-shear wall structures under earthquake loading and to develop appropriate structural designs. However, the analysis and design of such detailed models may require considerable computational time and cost. For this reason, many researchers have focused on developing alternative modeling approaches. In the literature, numerous equivalent modeling techniques have been proposed to represent detailed structural models with high accuracy while reducing computational effort. These approaches aim to achieve significant savings in both analysis time and computational cost. Among these techniques, one of the most widely used is the Fishbone (FB) equivalent modeling approach. In the literature, the Fishbone modeling approach is generally implemented through three different methods.

These methods aim to represent multi-story and multi-bay frame or frame-shear wall systems using simplified models with fewer degrees of freedom. In this way, substantial reductions in analysis and design time can be achieved. Consequently, this approach significantly reduces computational cost while providing important advantages, particularly during preliminary design stages and in studies requiring a large number of analyses.

In the Fishbone modeling approach, equivalent columns form the spine of the system, while beams are represented through their equivalent stiffness values, thereby preserving the global stiffness characteristics of the structure. As a result, global response parameters such as story displacements, interstory drift ratios, and story shear forces can be obtained with results that closely represent those of detailed structural models.

In this study, Fishbone equivalent modeling approaches for two- and three-dimensional structures with different structural systems are investigated, and the studies reported in the literature are reviewed.

Keywords: FishBone equivalent modeling approach, Reduced building model, Frame system, Frame-shear wall system

1. GİRİŞ

Ülkemiz, aktif tektonik kuşaklar üzerinde yer alan ve tarih boyunca birçok büyük ve yıkıcı depremler yaşamıştır. Yakın zamanda yaşanan Kahramanmaraş depremleri bunun en acı örneklerinden olup maalesef birçok can kaybına sebep olmuştur. Fakat depremler doğal afetler olmakla birlikte insanoğlu tarafından engellenebilmesi imkansızdır. Dolayısıyla insanlar, engelleyemedikleri bir doğal afet olan deprem karşısında gerekli önlemleri almak zorundadır. Depreme karşı dayanıklı yapıların tasarımı, alınması gereken önlemler arasında en önemlilerin başında gelmektedir. Bu durum, yapıların deprem etkisi altındaki davranışlarının doğru ve güvenilir yöntemler ile değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yapıların deprem davranışının doğru şekilde belirlenmesi, can güvenliğinin sağlanması ve ekonomik kayıpların azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır. Celep, Z. (2022).

Günümüzde yapıların deprem analizlerinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerin başında sonlu eleman modeline dayalı analizler gelmektedir. Sonlu eleman modelleri, taşıyıcı sistemin geometrik ve mekanik özelliklerini ayrıntılı biçimde temsil edebilmekte ve doğruluk oranı yüksek sonuçlar sunabilmektedir. Chopra, A. K. (2012). Fakat bu tür modelleri oluşturulması,

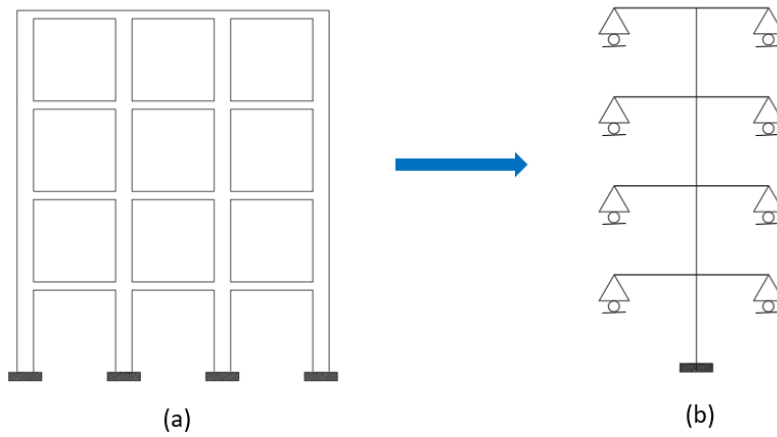
analiz edilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi; zaman, hesap maliyeti, iş gücü ve mühendislik deneyimi açısından önemli bir yük oluşturmaktadır. Bu durum araştırmacıları, yapı davranışlarının ve global dinamik parametrelerin belirlenmesi için alternatif yöntemler bulmaya yöneltmiştir. Nakashima, M., Ogawa, K., & Inoue, K. (2002).

Eşdeğer modelleme yöntemleri, karmaşık ve serbestlik derecesi yüksek modelleri daha basit modellere dönüştürüp benzer davranışları elde etmeyi hedeflemektedir. Bu konuda literatürde birçok çalışma olmakla birlikte bu çalışmalarda öne çıkan yöntemlerden biri de Fish-bone (balık kılçığı) eşdeğer modelleme yöntemidir. Ogawa, K., Kamura, H., & Inoue, K. (1999). Bu yaklaşım, ayrıntılı sonlu eleman modellerine kıyasla yapıyı daha az eleman ve daha az serbestlik derecesine sahip eşdeğer bir modele dönüştürür. Böylelikle tasarım ve analiz sürelerini yüksek oranda düşürerek yapıya ait deprem davranışını yakalamayı hedefler. Jamšek, A., & Dolšek, M. (2020).

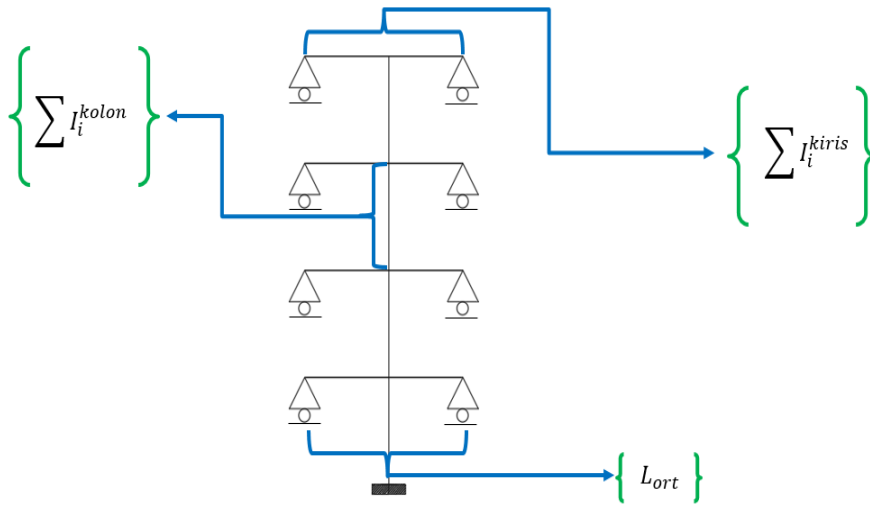
Bu çalışmada, Fishbone eşdeğer modelleme yaklaşımı incelenerek çeşitli modelleme tekniklerine değinilecektir.

1.1. Geleneksel Fishbone Modeli

Bu modelleme tekniği, kat bazında kolonlar ve kirişler için eşdeğer çubuklar oluşturup yapının omurgasını modeller Şekil 1’de verildiği gibi ayrıntılı modeli daha az serbestlik derecesine sahip bir model ile temsil etmeyi hedefler.

Şekil 1. (a) Ayrıntılı sonlu eleman modeli (b) Geleneksel Fishbone modeli

Şekil 2. Geleneksel Fishbone modelinde eşdeğer kolon ve eşdeğer kirişlerin hesaplama ve konumlandırma ayrıntıları

Kolonlar için oluşturulan eşdeğer çubuklar için Şekil 2’de verildiği gibi kat bazındaki kolonların atalet momentleri ve kesme alanları toplam değeri sırasıyla Denklem 1 ve Denklem 2 ile hesaplanarak eşdeğer çubuğa verilir.

$$I_i^{Eş} = \sum I_i^{kolon} \quad (1)$$

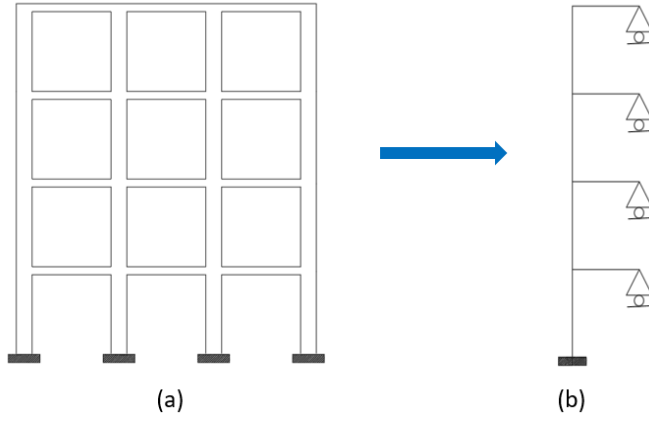
$$A_i^{Eş} = \sum A_i' \quad (2)$$

Kirişler için oluşturulan eşdeğer çubuklar için Şekil 2’de gösterildiği gibi omurganın her iki tarafına ortalama kiriş uzunluğunda eşdeğer kirişler modellenir. Kat bazındaki kirişlerin atalet momentleri toplam değeri Denklem 3 ile hesaplanarak eşdeğer kirişe verilir.

$$I_i^{Eş} = \sum I_i^{kiriş} \quad (3)$$

1.2. Light-Foot Modeli

Geleneksel Fishbone modeline çok benzer bir modelleme tekniğidir. Şekil 3’ gösterildiği gibi aradaki fark, kirişlerin omurganın bir tarafına konumlandırılmasıdır.

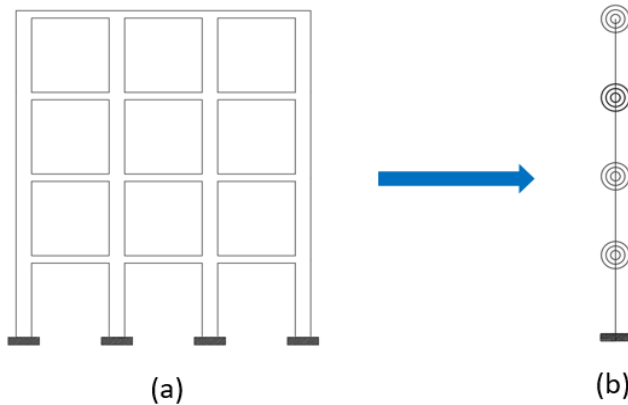

Şekil 3. (a) Ayrıntılı sonlu eleman modeli (b) Light-Foot modeli

Geleneksel Fishbone modelinden farklı olarak eşdeğer kiriş uzunlukları ortalamanın yarısı uzunluğunda alınarak omurganın bir tarafına konumlandırılır. Eşdeğer kolon ve kirişlere ait toplam atalet momenti değerleri geleneksel Fishbone modelinde olduğu gibi Denklem 1, Denklem 2 ve Denklem 3 yardımı ile hesaplanır.

1.3. Kirişsiz Fishbone Modeli

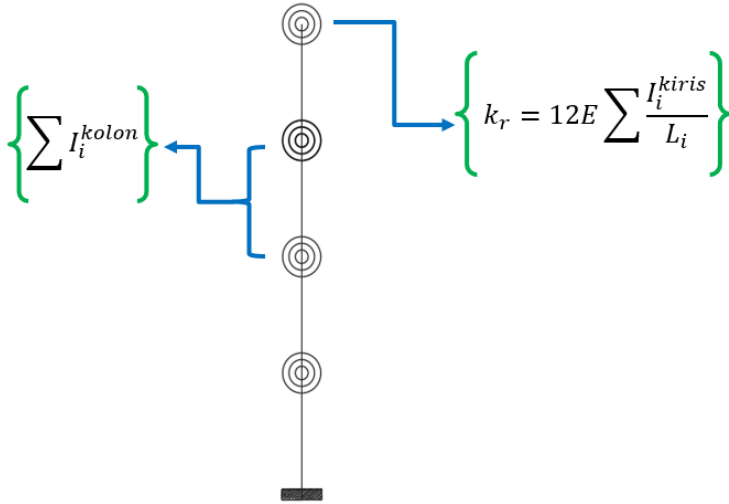
Kirişsiz Fishbone modelinde, Şekil 4’deki gibi diğer iki modellemekten farklı olarak kirişler doğrudan modellenmez.

Şekil 4. (a) Ayrıntılı sonlu eleman modeli (b) Kirişsiz Fishbone modeli

Diğer iki yöntemde olduğu gibi eşdeğer kolonların atalet momenti ve kesme alanları değerleri toplamı Denklem 1 ve Denklem 2 ile hesaplanır. Kirişlerin uç noktalarındaki moment değerleri eşit kabul edilerek Denklem 4 ile hesaplanır. Bu değerler Şekil 5’te gösterildiği gibi ilgili düğüm noktalarına dönel yay olarak eklenir.

$$K_r = M_{AB} + M_{BA} = \frac{12EI}{L} \quad (4)$$

Şekil 5. Kirişsiz Fishbone modelinde eşdeğer kolon ve dönel yayların hesaplanması ve konumlandırma ayrıntıları

2. YÖNTEM

Bu çalışma literatür incelemesine dayalı bir derleme niteliğindedir. Fish-bone eşdeğer modelleme yaklaşımı ve bu modelin deprem mühendisliği alanındaki kullanımı ve mevcut çalışmalar incelenerek özetlenmiştir.

3. BULGULAR

Fishbone modelleme yaklaşımı, zamanla bazı özellikler kazandırılarak araştırmacılar tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Literatürde Modified Fishbone (MFB) Muñoz J, de la Llera J, Poulos A, Vásquez J, Rossetto T (2020), Adapted Fishbone (AFB) Soleimani R, Khosravi H, Hamidi H (2019) ve Geliştirilmiş Fishbone (IFB) Jamšek, A., & Dolšek, M. (2020) olarak geçen ve benzer araştırma ve geliştirme çabaları görülmektedir. Yapı taşıyıcı sistemleri farklılıkları ve dinamik analiz yöntemleri farklılıkları Fishbone modelleme yönteminin geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Yapılan çalışmalarda, doğrusal analiz yöntemleri ile araştırmalar yapılmış ve yöntemin temsil yeteneği araştırılmıştır. Benzer şekilde doğrusal olmayan analizlerde ve gerçek deprem kayıtları altında zaman tanım alanında analizlerde birçok çalışma yapılmış ve yöntemin doğruluğu ve uygulanabilirliği araştırılmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmalarda Fishbone eşdeğer modelleme yönteminin;

1. İki boyutlu betonarme düzlem çerçeve sistemlerde
2. Üç boyutlu çelik yapılarda
3. Üç boyutlu taşıyıcı sistemi çerçevelerden oluşan yapılarda
4. Doğrusal analizlerde
5. Doğrusal olmayan analizlerde

sonlu eleman modellerinin dinamik davranışlarını temsil edebilecek doğrulukta olduğu görülmüştür. Doğrusal analizlerde temsil yeteneği güçlü olmakla birlikte gerçek deprem kayıtları altında yapılan analizler sonucu elde edilen veriler, sonuçların depremlerin karakteristik yapılarına göre değiştiğini göstermektedir.

Dünya literatüründe yapılan birçok araştırma bu çalışma kapsamında incelenmiş ve araştırılmıştır. Türkiye literatüründe yapılan araştırmalarda bu konudaki çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu görülmüş olup literatürümüze katkı sağlayabilmek amaçlanmaktadır. Geliştirilmeye çok açık olan bu yöntemde mevcut çalışmalarda yeteri kadar çeşitli taşıyıcı sistem ayrıntılı araştırılmadığı fark edilmiştir. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda, planda asimetrik yapılar, perde-çerçeve taşıyıcı sisteme sahip yapılar, çaprazlı çelik çerçeveler, dolgu duvarlı yapılar ve global burkulma analizi araştırmaya dahil edilip literatüre katkı sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Celep, Z. (2022). Deprem mühendisliğine giriş ve depreme dayanıklı yapı tasarımı (8. baskı). Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Chopra, A. K. (2012). *Dynamics of structures: Theory and applications to earthquake engineering* (4th ed.). Pearson.

Jamšek, A., & Dolšek, M. (2020). Seismic analysis of older and contemporary reinforced concrete frames with the improved fish-bone model. *Engineering Structures*, 212, 110514.

Khaloo, A. R., & Khosravi, H. (2013). Modified fish-bone model: A simplified MDOF model for simulation of seismic responses of moment resisting frames. *Soil Dynamics and Earthquake Engineering*, 55, 195–210.

Muñoz J, de la Llera J, Poulos A, Vásquez J, Rossetto T (2020). A calibrated simplified model for plane and regular R/C moment resisting frames. 17th World Conference on Earthquake Engineering (17WCEE), Sendai, Japan, Sep 13–18, Paper 8c-0012

Nakashima, M., Ogawa, K., & Inoue, K. (2002). Generic frame model for simulation of earthquake responses of steel moment frames. *Earthquake Engineering & Structural Dynamics*, 31, 671–692.

Ogawa, K., Kamura, H., & Inoue, K. (1999). Modeling of the moment resistant frame to fishbone-shaped frame for the response analysis. *Journal of Structural and Construction Engineering (AIJ)*, 521, 119–126.

Soleimani R, Khosravi H, Hamidi H (2019) Substitute frame and adapted fish-bone model: Two simplified frames representative of RC moment resisting frames. *Eng Struct* 185:68–89.

**STRUCTURE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE SUSTAINABLE URBAN
REGENERATION LITERATURE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS (1995–2025)**

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL DÖNÜŞÜM LİTERATÜRÜNÜN YAPISI VE
GELİŞİM EĞİLİMLERİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ (1995–2025)**

Yunus BAŞARAN¹, İlhami AY²

**¹Assist. Prof., Hakkâri University, Çölemerik Vocational School, Department of
Construction 0009-0002-1420-5077**

**²Assist. Prof., Hakkâri University, Çölemerik Vocational School, Department of
Construction 0000-0002-3506-3234**

Abstract

This study examines the development of the academic literature on sustainable urban regeneration using bibliometric analysis. The main aim of the research is to reveal the evolution of scientific production, research trends, and the intellectual structure of studies related to sustainable urban regeneration. The data used in this research were obtained from the Web of Science (WoS) database. During the data collection process, several keyword combinations related to sustainable urban regeneration were used, and publications between 1995 and 2025 were included in the analysis. As a result of the search process, a total of 448 academic publications were identified and analyzed. Based on the obtained dataset, bibliometric indicators such as the annual distribution of publications, publication types, most productive countries, research categories, and the most cited studies were examined. The findings indicate that academic interest in sustainable urban regeneration has increased significantly, particularly in recent years. Most of the publications were found to be research articles, and the literature is mainly concentrated in fields such as environmental sciences, sustainability studies, and urban planning. In terms of geographical distribution, China appears as the country with the highest number of publications, followed by several European countries that have also made significant contributions to the field. Overall, this study provides a comprehensive overview of the structure and development of the sustainable urban regeneration literature. The results are expected to contribute to a better understanding of the research landscape and to guide future studies in this field.

Keywords: sustainable urban regeneration, bibliometric analysis, urban planning, Web of Science, literature review

Özet

Bu çalışmada sürdürülebilir kentsel dönüşüm alanındaki akademik literatürün gelişimi bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın amacı, sürdürülebilir kentsel dönüşüm konusundaki bilimsel üretimin zaman içerisindeki gelişimini, araştırma eğilimlerini ve literatürün entelektüel yapısını ortaya koymaktır. Çalışmada kullanılan veriler

Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde sürdürülebilir kentsel dönüşüm kavramını ifade eden çeşitli anahtar kelime kombinasyonları kullanılmış ve 1995–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar analiz kapsamına dahil edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda toplam 448 akademik yayına ulaşılmıştır. Elde edilen veri seti üzerinden literatürün yıllara göre yayın eğilimleri, yayın türleri, en üretken ülkeler, araştırma kategorileri ve en çok atıf alan çalışmalar bibliyometrik göstergeler kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, sürdürülebilir kentsel dönüşüm konusuna yönelik akademik ilginin özellikle son yıllarda önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunun araştırma makalesi formatında yayımlandığı ve literatürün ağırlıklı olarak çevre bilimleri, sürdürülebilirlik ve kentsel planlama alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Ülkeler bazında incelendiğinde ise Çin'in en fazla yayına sahip ülke olduğu ve Avrupa ülkelerinin de literatüre önemli katkılar sağladığı belirlenmiştir. Bu çalışma, sürdürülebilir kentsel dönüşüm literatürünün genel yapısını ortaya koyarak alanın gelişim dinamiklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca elde edilen bulguların gelecekte yapılacak araştırmalar için yol gösterici olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: sürdürülebilir kentsel dönüşüm, bibliyometrik analiz, kentsel planlama, Web of Science, literatür analizi

1. INTRODUCTION

Urban regeneration is the process of re-planning, renovating, and developing urban areas that have become problematic from an economic, social, physical, or environmental perspective. Wang et al. (2022) note that prior to the 1980s, the redevelopment process took the form of short-term reconstruction, revitalization, and renovation, whereas more recent efforts have focused on long-term renewal emphasizing community building and strategic governance models. At this point, the concept of sustainability comes into play, and the replanning and development of urban areas in accordance with the principles of environmental, social, and economic sustainability are of great importance. Sustainable urban regeneration is a holistic planning approach that requires addressing physical deterioration, social inequality, and environmental issues in cities simultaneously. Urban regeneration is not merely a physical renewal process but an integrated intervention process aimed at achieving lasting improvements in economic, social, and environmental conditions (Roberts et al., 2017).

As the concept of sustainability has gained greater prominence in urban planning policies in recent years, there has been a significant increase in the literature on sustainable urban regeneration. In particular, the impact of global issues such as climate change, disaster risks, and urban resilience on urban policies has led to a rapid proliferation of academic research in this field. Today, urban regeneration policies developed to ensure the environmental sustainability of cities, reduce social inequalities, and support economic vitality have become an integral part of sustainable urban planning approaches (Bulkeley & Betsill, 2013; Couch et al., 2011; Leichenko, 2011). Furthermore, the necessity for cities to adapt to climate change and become more resilient to disasters has further increased academic and political interest in sustainable urban regeneration efforts (Meerow et al., 2016; Sharifi & Yamagata, 2016).

The topic of sustainable urban regeneration is addressed from various perspectives by different disciplines in the literature. The number of studies on sustainable urban regeneration is steadily increasing, and the need for a systematic mapping of this field is evident. The rapid growth of the literature makes it difficult to systematically assess the field's general trends, effective research themes, and academic collaboration networks. The increase in the number of studies

published in recent years necessitates a comprehensive analysis of research trends and the underlying knowledge structure. In this context, bibliometric analyses are used as a key method for revealing the development process and knowledge structure of research fields.

This study aims to analyze the academic literature in the field of sustainable urban regeneration using bibliometric methods. Bibliometric analyses contribute to understanding the intellectual structure of research fields by revealing publication trends, influential authors and institutions, international collaboration networks, and the evolution of research themes (Aria & Cuccurullo, 2017; Donthu et al., 2021). Therefore, the bibliometric analysis of the sustainable urban regeneration literature is significant for revealing the field's developmental dynamics and identifying potential directions for future research.

Using studies indexed in the Web of Science database, this study examines publication trends, the most influential authors, countries, and research themes in the literature on sustainable urban transformation. In this context, a search was conducted in the database using the term “sustainable” in combination with the keywords “urban regeneration, urban renewal, urban revitalization, urban redevelopment, urban transformation, urban upgrading, urban modernization, urban rehabilitation, urban renaissance, and city revitalization.” The search yielded a total of 448 studies. Bibliometric indicators such as the distribution of publications by year, the most cited studies, the countries with the highest number of publications, and prominent journals were analyzed using the resulting dataset.

2. METHOD

Bibliometrics is an analytical method that enables the quantitative analysis of scientific publications and is widely used to identify trends within a specific field of research. Through this method, bibliometric indicators such as the number of publications, authors, keywords, journals, and countries are analyzed to assess the development of the literature (Donthu et al., 2021; Mayr & Scharnhorst, 2015).

In this study, a bibliometric analysis method was used to examine the scientific development of the literature on sustainable urban regeneration. The research data were obtained from the Web of Science database, one of the most widely used databases for indexing scientific publications. During the data collection process, the following keyword groups were used: “sustainable urban regeneration” OR “sustainable urban renewal” OR “sustainable urban revitalization” OR “sustainable urban redevelopment” OR “sustainable urban transformation” OR “sustainable urban upgrading” OR “sustainable urban modernization” OR “sustainable urban rehabilitation” OR “sustainable urban renaissance” OR “sustainable city revitalization.”

Within the scope of the study, works published between 1995 and 2025 were examined, and the dataset was created by conducting a search in the database based on the defined keywords. The retrieved publications were subjected to necessary filtering and restriction processes to create a suitable dataset for analysis.

Using the created dataset, the distribution of publications by year, the most productive authors, prominent journals, countries, and institutions, as well as frequently used keywords in the literature, were analyzed within the scope of bibliometric indicators. Thus, the general structure of academic production and research trends in the field of sustainable urban transformation were identified.

3. FINDINGS

Studies on sustainable urban regeneration were analyzed from a bibliometric perspective using data obtained from the Web of Science (WoS) database. A search using relevant keywords identified a total of 448 academic studies. It was determined that the first study indexed in the WoS database was the article titled “The Institutional Challenge for Sustainable Urban Regeneration” by Patsy Healey (1995). Figure 1 shows the distribution of studies in the relevant literature by year. Upon examining the figure, it is observed that the number of publications was limited in the early years but experienced a significant increase in subsequent years. In particular, the rise in the number of publications in recent years indicates that academic interest in the research topic is steadily growing. This situation demonstrates that the field is an emerging research topic in the literature.

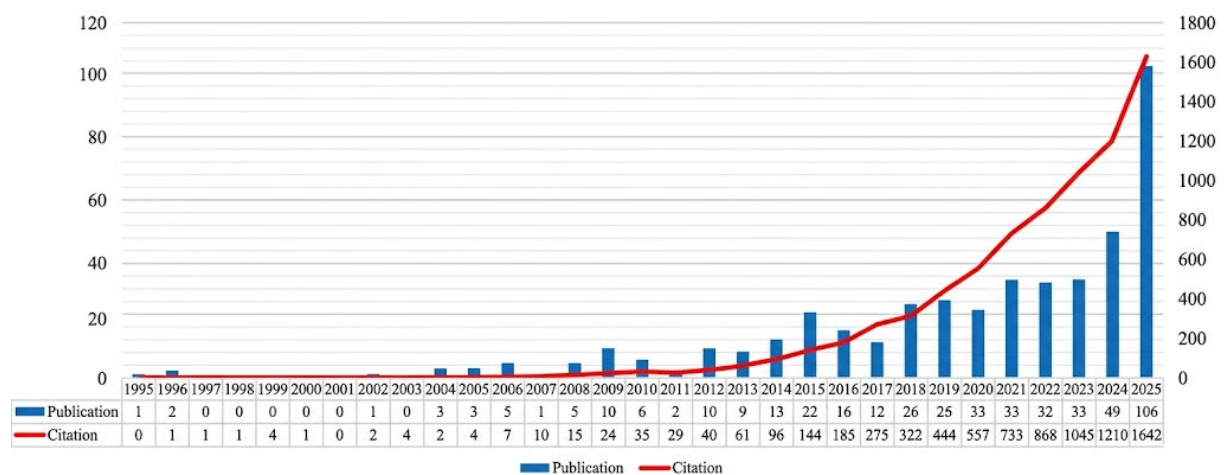

Figure 1. Distribution of academic studies by year

Figure 2 shows the distribution of studies in the literature on sustainable urban regeneration by publication type. Upon examining the figure, it is evident that the vast majority of the studies are research articles. Of the total 448 publications, 366 are research articles, followed by 53 conference papers and 22 review articles. This distribution indicates that academic output in the field of sustainable urban regeneration is predominantly in the form of research articles.

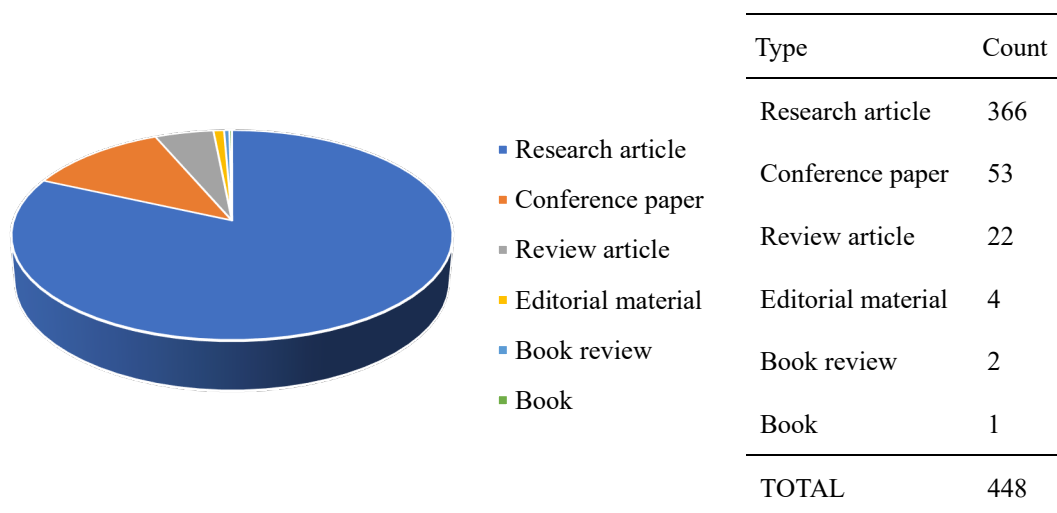

Figure 2. Types of academic publications

Table 1 shows the distribution of academic publications on the topic of sustainable urban regeneration by category. Upon examining the table, it is evident that the majority of studies are concentrated in the Environmental Studies (151) category. This is followed by the Green Sustainable Science Technology (139) and Environmental Sciences (130) categories. Overall, it is clear that the studies are largely concentrated in disciplines centered on the environment, sustainability, and urban planning.

Table 1. Categories of academic publications related to the subject

#	Categories	Count	#	Categories	Count
1	Environmental Studies	151	6	Regional Urban Planning	56
2	Green Sustainable Science Technology	139	7	Engineering Civil	50
3	Environmental Sciences	130	8	Architecture	32
4	Urban Studies	110	9	Energy Fuels	27
5	Construction Building Technology	58	10	Engineering Environmental	27

Figure 3 shows the countries with the highest number of publications on the topic of sustainable urban regeneration. Upon examining the figure, it is evident that China has the highest number of publications, with 149 studies. China is followed by Italy (44) and the United Kingdom (43). It is also noteworthy that countries such as the United States (31), Turkey (24), and Spain (24) have made significant contributions to the literature.

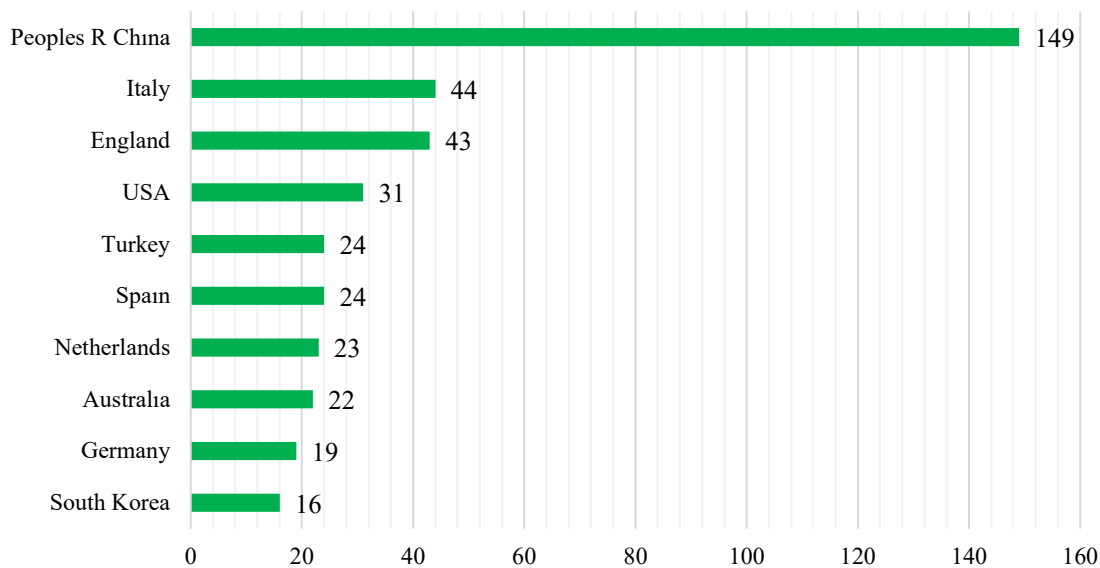

Figure 3. The 10 countries with the most publications on the relevant topic

Table 2 shows the 10 most influential articles in the literature on sustainable urban regeneration, ranked by the number of citations. Upon examining the table, it is evident that the most cited study is the article written by Zheng et al. (2014) and published in the journal Habitat International (355 citations). This study is followed by the work by McCormick et al. (2013), published in the Journal of Cleaner Production, which has received 334 citations. Additionally, the studies by Yung and Chan (2012) and Bai et al. (2018) also stand out for their high citation counts and significant impact on the literature. Overall, it is evident that these studies have made significant contributions to the development of the literature in the field of sustainable urban transformation.

Table 2. The 10 most cited articles

Author(s) Year	Name(s), Title of Study	Source Title	Total Citations
Zheng et al. (2014)	A review of recent studies on sustainable urban renewal	Habitat International	355
McCormick et al. (2013)	Advancing sustainable urban transformation	Journal of Cleaner Production	334
Yung & Chan (2012)	Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage buildings: Towards the goals of sustainable, low carbon cities	Habitat International	281
Bai et al. (2018)	Exploring the relationship between urbanization and urban eco-efficiency: Evidence from prefecture-level cities in China	Journal of Cleaner Production	278
Wamsler et al. (2013)	Planning for climate change in urban areas: from theory to practice	Journal of Cleaner Production	249
Song et al. (2019)	Nature based solutions for contaminated land remediation and brownfield redevelopment in cities: A review	Science of The Total Environment	232
Zhuang et al. (2019)	The role of stakeholders and their participation network in decision-making of urban renewal in China: The case of Chongqing	Cities	148

Table 2. The 10 most cited articles (continued)

Author(s) Year	Name(s), Title of Study	Source Title	Total Citations
Hemphill et al. (2004)	An indicator-based approach to measuring sustainable urban regeneration performance: Part 1, conceptual foundations and methodological framework	Urban Studies	140
Chelleri et al. (2015)	Integrating resilience with urban sustainability in neglected neighborhoods: Challenges and opportunities of transitioning to decentralized water management in Mexico City	Habitat International	127
Huang et al. (2020)	Paths and strategies for sustainable urban renewal at the neighbourhood level: A framework for decision-making	Sustainable Cities and Society	119

4. CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

This study aims to reveal the overall structure of the research field by systematically examining the scientific development of the literature on sustainable urban regeneration using bibliometric methods. In this context, a total of 448 academic studies published between 1995 and 2025 were analyzed as a result of a search conducted in the Web of Science database. The findings indicate that academic interest in the topic of sustainable urban regeneration has increased significantly, particularly in recent years. The rise in the number of publications in the literature demonstrates that issues gaining global importance—such as sustainability, climate change, urban resilience, and environmental planning—are increasingly being linked to urban regeneration policies.

An examination of publication types reveals that the vast majority of studies were published in the form of research articles. This indicates that the topic of sustainable urban transformation is primarily addressed in the academic literature through scientific articles. Furthermore, the limited number of conference papers, review articles, and book chapters in the literature indicates that the field is characterized by an academic production structure heavily based on research articles.

An examination of research categories reveals that studies on sustainable urban transformation are primarily concentrated in disciplines such as environmental sciences, sustainability studies, urban planning, and construction technologies. This situation demonstrates that the topic of sustainable urban transformation is an interdisciplinary research field. The fact that studies are addressed by different disciplines highlights that urban transformation processes are not limited to physical spatial transformation alone; they require a holistic approach encompassing environmental, social, and economic dimensions.

When evaluated by country, China is found to have made the greatest contribution to the literature on sustainable urban transformation. China is followed by countries such as Italy, the United Kingdom, and the United States. This indicates that the topic of sustainable urban transformation has become a significant research area, particularly in countries experiencing rapid urbanization. The fact that Turkey is among the countries contributing to the literature indicates that the topic is garnering increasing attention in national academic studies as well.

Overall, it is evident that the literature in the field of sustainable urban transformation has expanded significantly in recent years and continues to develop as an interdisciplinary research area. In this context, it is assessed that future studies addressing sustainable urban transformation processes in conjunction with themes such as social inequalities, adaptation to climate change, urban resilience, and smart city applications will make significant contributions to the literature. Additionally, the use of diverse databases and the application of more comprehensive bibliometric analysis techniques will contribute to a more detailed understanding of the knowledge structure within this research field.

Based on the findings of this study, several recommendations can be developed for future research in the field of sustainable urban transformation. First, given the interdisciplinary nature of sustainable urban transformation studies, it is important to increase the number of holistic studies that integrate different fields such as environmental sciences, urban planning, architecture, and engineering. Such studies will contribute to a more comprehensive evaluation of the environmental, social, and economic dimensions of urban transformation processes.

Additionally, expanding future bibliometric studies to include not only the Web of Science database but also Scopus and other international databases will enable a more comprehensive analysis of the literature. Furthermore, the use of advanced bibliometric analysis techniques,

such as keyword networks, author collaboration networks, and country collaboration networks, can help reveal the knowledge structure of the research field in greater detail.

Furthermore, addressing sustainable urban transformation practices in conjunction with current research areas—such as climate change, urban resilience, energy efficiency, and smart city applications—is considered crucial for the development of the literature. In this context, future studies that develop both theoretical and applied approaches will contribute to enhancing the effectiveness of sustainable urban transformation policies.

5. REFERENCES

- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix : An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Bai, Y., Deng, X., Jiang, S., Zhang, Q., & Wang, Z. (2018). Exploring the relationship between urbanization and urban eco-efficiency: Evidence from prefecture-level cities in China. *Journal of Cleaner Production*, 195, 1487–1496. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.115>
- Bulkeley, H., & Betsill, M. M. (2013). Revisiting the urban politics of climate change. *Environmental Politics*, 22(1), 136–154. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.755797>
- Chelleri, L., Schuetze, T., & Salvati, L. (2015). Integrating resilience with urban sustainability in neglected neighborhoods: Challenges and opportunities of transitioning to decentralized water management in Mexico City. *Habitat International*, 48, 122–130. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2015.03.016>
- Couch, C., Sykes, O., & Börstinghaus, W. (2011). Thirty years of urban regeneration in Britain, Germany and France: The importance of context and path dependency. *Progress in Planning*, 75(1), 1–52. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2010.12.001>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Healey, P. (1995). The institutional challenge for sustainable urban regeneration. *Cities*, 12(4), 221–230. [https://doi.org/10.1016/0264-2751\(95\)00043-L](https://doi.org/10.1016/0264-2751(95)00043-L)
- Hemphill, L., Berry, J., & McGreal, S. (2004). An Indicator-based Approach to Measuring Sustainable Urban Regeneration Performance: Part 1, Conceptual Foundations and Methodological Framework. *Urban Studies*, 41(4), 725–755. <https://doi.org/10.1080/0042098042000194089>
- Huang, L., Zheng, W., Hong, J., Liu, Y., & Liu, G. (2020). Paths and strategies for sustainable urban renewal at the neighbourhood level: A framework for decision-making. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102074. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102074>
- Leichenko, R. (2011). Climate change and urban resilience. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 3(3), 164–168. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2010.12.014>
- Mayr, P., & Scharnhorst, A. (2015). Scientometrics and information retrieval: weak-links revitalized. *Scientometrics*, 102(3), 2193–2199. <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1484-3>
- McCormick, K., Anderberg, S., Coenen, L., & Neij, L. (2013). Advancing sustainable urban transformation. *Journal of Cleaner Production*, 50, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.01.003>

- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011>
- Roberts, P., Sykes, H., & Granger, R. (2017). The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration. In *Urban Regeneration* (pp. 9–43). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781473921788.n2>
- Sharifi, A., & Yamagata, Y. (2016). Urban Resilience Assessment: Multiple Dimensions, Criteria, and Indicators. In *Urban Resilience* (pp. 259–276). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-39812-9_13
- Song, Y., Kirkwood, N., Maksimović, Č., Zheng, X., O'Connor, D., Jin, Y., & Hou, D. (2019). Nature based solutions for contaminated land remediation and brownfield redevelopment in cities: A review. *Science of The Total Environment*, 663, 568–579. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.347>
- Wamsler, C., Brink, E., & Rivera, C. (2013). Planning for climate change in urban areas: from theory to practice. *Journal of Cleaner Production*, 50, 68–81. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.12.008>
- Wang, M., Zhang, F., & Wu, F. (2022). Governing urban redevelopment: A case study of Yongqingfang in Guangzhou, China. *Cities*, 120, 103420. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103420>
- Yung, E. H. K., & Chan, E. H. W. (2012). Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage buildings: Towards the goals of sustainable, low carbon cities. *Habitat International*, 36(3), 352–361. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.11.001>
- Zheng, H. W., Shen, G. Q., & Wang, H. (2014). A review of recent studies on sustainable urban renewal. *Habitat International*, 41, 272–279. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2013.08.006>
- Zhuang, T., Qian, Q. K., Visscher, H. J., Elsinga, M. G., & Wu, W. (2019). The role of stakeholders and their participation network in decision-making of urban renewal in China: The case of Chongqing. *Cities*, 92, 47–58. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.03.014>

**EFFECT OF THE MODULUS OF ELASTICITY OF INFILL WALLS ON THE
DYNAMIC BEHAVIOR OF REINFORCED CONCRETE FRAME SYSTEMS**

**DOLGU DUVAR ELASTİSİTE MODÜLÜNÜN BETONARME ÇERÇEVE
SİSTEMLERİN DİNAMİK DAVRANIŞINA ETKİSİ**

Şaban DENİZLİ¹, Hasan Orhun KÖKSAL²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi ,Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi , İnşaat Mühendisliği
Ana Bilim Dalı, 0009-0009-6559-9257**

**2Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü,
0000-0002-9489-5145**

Özet

Bu çalışma, dolgu duvarların betonarme çerçeve sistemlerin dinamik davranışı üzerindeki etkisini, özellikle elastisite modülü değişkenini ön plana alarak sistematik biçimde incelemektedir. Özellikle dolgu duvarların elastisite modülündeki değişimlerin yapı periyodu ve kesit kuvvetleri üzerindeki rolü araştırılmıştır. Literatürde dolgu duvarların yapı rijitliği ve dayanımı üzerindeki etkisi uzun süredir tartışılmakta; ancak elastisite modülünün bina periyodu ve kesit kuvvetleri ile birlikte değerlendirilmesine yönelik kapsamlı çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, Eurocode-6, Mann (1982) ve Köksal (2004) tarafından önerilen farklı yaklaşımlar dikkate alınarak dolgu duvarların elastisite modülleri hesaplanmış; eşdeğer diyagonal basınç çubuğu modeli kullanılarak SAP2000 ortamında analizler gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar özel olarak geliştirilen Scilab-2026 programı ile doğrulanmıştır. Çalışmada 1, 3 ve 5 katlı betonarme çerçeve sistemler için hem boş çerçeve hem de dolgu duvarlı modeller oluşturulmuş ve düşey ile yatay yükler altında sistem davranışı karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçları, dolgu duvarların sisteme dâhil edilmesinin yapı rijitliğini önemli ölçüde artırdığını ve temel titreşim periyotlarını azalttığını göstermiştir. Ayrıca yatay deplasmanlarda önemli oranda azalmalar gözlenmiş ve üst katlarda rijitlik katkısının daha belirgin hâle geldiği görülmüştür. Elastisite modülünün etkisi ayrıca incelenmiş ve elastisite modülü değerlerinin iki katına çıkarılmasının sistem rijitliğini artırdığı, ancak yapı periyodu üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, dolgu duvarın varlığının sistem davranışını belirleyen temel unsur olduğunu, elastisite modülündeki değişimin ise ikincil düzeyde bir parametre olarak kaldığını göstermektedir. Farklı bağıntılar kullanılarak hesaplanan elastisite modülleri (Mann, 1982; Eurocode-6; Köksal, 2004) ile oluşturulan modeller benzer sonuçlar üretmiş; küçük farklılıklar gözlenmekle birlikte genel davranışın tutarlı olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, dolgu duvarların yapısal analizlerde tamamen ihmal edilmesinin yapı davranışının gerçekte olduğundan daha esnek tahmin edilmesine yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Deprem mühendisliği uygulamalarında dolgu duvarların uygun bir modelleme yaklaşımı ile temsil edilmesi, sistem davranışının daha gerçekçi şekilde belirlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Elastisite modülünün seçimi de önemli bir parametre olmakla birlikte, sistem davranışını belirleyen temel unsur dolgu duvarın yapısal modele dâhil edilmesidir. Bu çalışma, dolgu duvarların deprem etkisi altındaki yapı davranışına katkısını ortaya koymakta ve elastisite modülü seçiminin yapı periyodu ve deplasmanlar üzerinde ölçülebilir fakat sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Elastisite modülü, dolgu duvar, periyot

Abstract

This study systematically investigates the effect of infill walls on the dynamic behavior of reinforced concrete frame systems, with particular emphasis on the variable of the modulus of elasticity. Specifically, variations in the modulus of elasticity of infill walls and their effects on the structural period and section forces have been examined. In the literature, the influence of infill walls on structural stiffness and strength has long been discussed; however, comprehensive studies evaluating the modulus of elasticity together with building period and section forces remain limited. In this context, the modulus of elasticity of infill walls are determined using different approaches proposed by Eurocode 6, Mann (1982), and Köksal (2004). The simple analyses are conducted in the SAP2000 environment employing the equivalent diagonal compression strut model, and the results were subsequently verified using a specially developed Scilab 2026 program. Within the scope of the study, both bare and infilled frame models are developed for 1-, 3-, and 5-story reinforced concrete frame systems, and their behavior under vertical and lateral loads is compared. The analysis results indicate that the inclusion of infill walls significantly increases structural stiffness and reduces the fundamental vibration periods. In addition, substantial reductions in lateral displacements are observed, and the contribution of infill walls to stiffness is found to be more pronounced in the upper stories. The effect of the modulus of elasticity was also examined, and it was determined that doubling the modulus of elasticity values increased the system stiffness, but its effect on the structural period remained limited. This finding indicates that the presence of infill walls is the primary factor governing system behavior, while variations in the modulus of elasticity remain a secondary parameter. Models developed using the modulus of elasticity calculated from different relationships (Mann, 1982; Eurocode-6; Köksal, 2004) produce similar results. Although minor differences are observed, the overall behavior is found to be consistent. The results indicate that completely neglecting infill walls in structural analyses may lead to an overestimation of structural flexibility. In earthquake engineering applications, the appropriate modeling of infill walls is of critical importance for achieving a more realistic representation of system behavior. Although the selection of the modulus of elasticity is an important parameter, the primary factor governing system behavior is the inclusion of infill walls in the structural model. This study reveals the contribution of infill walls to structural behavior under earthquake effects and demonstrates that the selection of the modulus of elasticity has a measurable but limited influence on the structural period and displacements.

Keywords: Modulus of Elasticity, Infill Wall, Period

**EKLEMELİ İMALAT İLE ÜRETİLEN TPMS ESASLI YAPILARIN MEKANİK
KARAKTERİZASYONUN İNCELENMESİ**
**INVESTIGATION OF THE MECHANICAL CHARACTERIZATION OF TPMS-
BASED STRUCTURES PRODUCED BY ADDITIVE MANUFACTURING**

Caner Solar¹, Pınar Aydan DEMİRHAN²

**¹Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, Kompozit Malzeme Mekaniği,
ORCID: 0009-0007-6457-0984**

**²Doktor Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Kompozit Malzeme Mekaniği,
ORCID: 0000-0002-2618-4982**

Özet

Üç Katlı Periyodik Minimal Yüzey (Triply Periodic Minimal Surface – TPMS) geometrileri, yüksek yüzey alanı/hacim oranı, düşük yoğunluk ve üstün mekanik performans özellikleri sayesinde eklemeli imalat teknolojilerinde yaygın olarak araştırılan yapılar arasında yer almaktadır. Özellikle Gyroid, Schwarz Primitive ve Diamond gibi TPMS tabanlı kafes yapılar, hafiflik ve enerji sönümleme kapasitesi gerektiren mühendislik uygulamalarında önemli avantajlar sunmaktadır.

Bu çalışmada, eklemeli imalat yöntemleri kullanılarak üretilen TPMS esaslı yapıların mekanik davranışlarını inceleyen güncel literatür sistematik olarak değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamında; FDM (Fused Deposition Modeling), SLA (Stereolithography) ve SLM (Selective Laser Melting) gibi farklı üç boyutlu yazıcı teknolojileri ile üretilen TPMS numunelerinin üretilebilirlik sınırları, gözeneklilik oranı ve geometrik parametrelerin (birim hücre boyutu, duvar kalınlığı ve relatif yoğunluk gibi) elastik modül, dayanım ve enerji sönümleme kapasitesi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Literatür değerlendirmesi sonucunda, TPMS geometrisinin ve relatif yoğunluğun yapının mekanik performansı üzerinde belirleyici bir rol oynadığı görülmüş; ayrıca farklı üretim yöntemlerinin mikro yapı kalitesi ve mekanik özellikler üzerinde önemli farklılıklar oluşturduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte mevcut çalışmalar incelenerek literatürdeki araştırma boşlukları ortaya konmuş ve gelecekte yapılabilecek deneysel ve sayısal çalışmalar için potansiyel araştırma yönleri önerilmiştir. Özellikle, fonksiyonel derecelendirilmiş (graded) tasarımların ve hibrit TPMS yapılarının, geleneksel kafes yapılara kıyasla sunduğu yenilikçi çözüm yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışma, karmaşık geometrilerin imalat sonrası yüzey kalitesi ve boyutsal hassasiyet gibi kritik parametrelerinin mekanik güvenilirlik üzerindeki etkilerini tartışarak literatüre bütüncül bir perspektif kazandırmaktadır.

Bu derleme çalışması, TPMS tabanlı yapıların eklemeli imalat süreçlerinde tasarımı, optimizasyonu ve mühendislik uygulamalarında kullanımı açısından kapsamlı bir referans sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: TPMS, Eklemeli İmalat, Literatür İncelemesi, Mekanik Karakterizasyon, 3B Yazıcı Teknolojileri

Abstract

Triply Periodic Minimal Surface (TPMS) geometries have emerged as widely investigated structures in additive manufacturing technologies, owing to their high surface area-to-volume ratio, low density, and superior mechanical performance characteristics. In particular, TPMS-based lattice structures such as Gyroid, Schwarz Primitive, and Diamond offer significant advantages in engineering applications requiring lightweight design and energy absorption capacity.

In this study, the current literature examining the mechanical behavior of TPMS-based structures fabricated using additive manufacturing methods has been systematically reviewed. Within the scope of the review, the manufacturability limits of TPMS specimens produced by various three-dimensional printing technologies including Fused Deposition Modeling (FDM), Stereolithography (SLA), and Selective Laser Melting (SLM) as well as the effects of porosity ratio and geometric parameters (such as unit cell size, wall thickness, and relative density) on elastic modulus, strength, and energy absorption capacity have been analyzed.

The literature review revealed that TPMS geometry and relative density play a decisive role in the mechanical performance of the structures, while different manufacturing methods were found to introduce significant variations in microstructural quality and mechanical properties. Furthermore, existing studies were examined to identify research gaps in the literature, and potential research directions for future experimental and numerical investigations were proposed. Particular emphasis was placed on the innovative solution approaches offered by functionally graded designs and hybrid TPMS structures compared to conventional lattice configurations. In this context, the study contributes a holistic perspective to the literature by discussing the effects of critical post-fabrication parameters such as surface quality and dimensional accuracy of complex geometries on mechanical reliability.

This review study aims to provide a comprehensive reference for the design, optimization, and engineering application of TPMS-based structures within additive manufacturing processes.

Keywords: TPMS, Additive Manufacturing, Literature Review, Mechanical Characterization, 3D Printing Technologies

1. GİRİŞ

Havacılık, otomotiv ve biyomedikal endüstrilerinde malzeme verimliliği ile mekanik dayanım arasındaki dengeyi optimize etme zorunluluğu, hafif ve yüksek enerji sönmülemeli yapıların tasarımını çağdaş mühendisliğin öncelikli araştırma alanlarından biri haline getirmiştir (Gao ve ark., 2015; Ngo ve ark., 2018). Eklemeli imalat (Additive Manufacturing – AM); üç boyutlu şekil verilerinden yola çıkarak malzemenin katman katman biriktirilmesi prensibine dayanan yenilikçi bir üretim teknolojisi olarak, geleneksel imalat yöntemlerinin karmaşık geometri yapılarının üretimindeki yetersizliklerini büyük ölçüde gidermiştir (Gao ve ark., 2015; Ngo ve ark., 2018). Bu teknoloji; iç yapı, malzeme dağılımı ve fonksiyonel gradyanların hassas biçimde kontrol edilmesine olanak tanımakta ve daha önce yalnızca matematiksel soyutlama düzeyinde kalan geometrilerin fiziksel olarak üretilmesini mümkün kılmaktadır (Ngo ve ark., 2018).

Üç Katlı Periyodik Minimal Yüzeyler (Triply Periodic Minimal Surface – TPMS), sıfır ortalama eğriliğe sahip, pürüzsüz yüzeyli ve yüksek gözenekliliğe sahip periyodik yapılar sınıfını temsil etmektedir. Bu yapılar uzayı birbirine bağlı fakat ayrışık iki alt bölgeye ayırmakta olup bu özgün topoloji; yüksek özgül yüzey alanı, çift sürekli faz dağılımı, üstün mekanik dayanım ve enerji sönmüleme kapasitesi ile sonuçlanmaktadır (Maskery ve ark., 2017; Yu ve

ark., 2019). Gyroid, Schwarz Primitive (P) ve Diamond (D) geometrileri, literatürde en kapsamlı biçimde incelenen TPMS tipleri olup her biri kendine özgü deformasyon mekanizmaları ve mekanik performans karakteristiklerine sahiptir (Fashanu ve ark., 2022; Saleh ve ark., 2022). Saleh ve ark., 2022, FDM yöntemiyle üretilen karbon fiber takviyeli PLA esaslı TPMS yapılarda Diamond geometrisinin Gyroid ve Primitive topolojilere kıyasla daha yüksek basma dayanımı, rijitlik ve özgül enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu deneysel olarak göstermiştir. TPMS yapılarının uygulama alanları son derece geniş bir yelpazede yer almakta olup enerji sönümleme yapıları, ısı değiştiriciler, biyomedikal iskele uygulamaları ve akustik metamateryaller bu alanların başında gelmektedir (Giorleo ve ark., 2025; Moroni ve ark., 2006; Pehlivan ve ark., 2025; Zhang ve ark., 2025).

AM teknolojilerinin olgunlaşmasıyla birlikte FDM, SLA ve SLM yöntemleri TPMS yapılarının üretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır (Bahçe ve ark., 2022; Gao ve ark., 2015; Ngo ve ark., 2018). FDM yöntemi, polimer esaslı kafes yapıların prototiplenmesinde düşük maliyet ve geniş malzeme yelpazesi avantajı sunmakla birlikte katman katman yığılma sürecinden kaynaklanan anizotropik mekanik özellikler, tabakalar arası yapışma sınırlılıkları ve askı yapılarıdaki geometrik sapmalar önemli dezavantajlar oluşturmaktadır (Kosedag, 2025; Öztürk, 2020). Kosedag (2025), FDM ile üretilen gyroid yapılarda küçük hücre boyutlarının daha homojen deformasyon ve kontrollü göçme davranışı sağladığını; hücre boyutu arttıkça enerji sönümleme kapasitesinin azaldığını ortaya koymuştur. SLM yöntemi ise Ti-6Al-4V, CoCrNi ve 316L paslanmaz çelik gibi yüksek performanslı metalik malzemelerle birlikte kullanıldığında biyomedikal implant ve havacılık uygulamalarında üstün mekanik özellikler sağlamaktadır (Song ve ark., 2024; Wang ve ark., 2025; Zhou ve ark., 2024). Öte yandan SLM ile üretimde kütle birikimi, merdiven etkisi ve yapışmış partikül oluşumu gibi üretim kaynaklı kusurların boyutsal hassasiyeti olumsuz etkilediği de raporlanmıştır (Bahçe ve ark., 2022).

TPMS yapılarının mekanik davranışına yönelik pek çok çalışma yürütülmüştür. Maskery ve ark. (2017), eklemeli imalatla üretilen çift gyroid kafes yapıların basma altındaki hasar modlarını incelemiş ve ısıl işlemin gevrek kırılmayı azaltarak enerji sönümleme performansını belirgin biçimde iyileştirdiğini göstermiştir. Fashanu ve ark. (2022), TPMS çekirdekli sandviç kompozit yapılarda gyroid ve diamond çekirdeklerin geleneksel bal peteği çekirdeklere kıyasla darbe altında daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi sağladığını ortaya koymuştur. Zhou ve ark. (2024), SLM ile üretilen Ti-6Al-4V esaslı gyroid-honeycomb yapıların geleneksel yapılara kıyasla daha düşük gerilme dalgalanması ve daha yüksek enerji sönümleme performansı sergilediğini göstermiştir. Liu ve ark. (2025), farklı katman düzenlemelerinin yük-yer değiştirme davranışı ve enerji sönümleme performansı üzerinde önemli etkiler oluşturduğunu; özellikle P-H altı katmanlı yapının en yüksek enerji sönümleme kapasitesine sahip olduğunu raporlamıştır.

Homojen tek tip TPMS yapılarının yapısal ayarlanabilirlik açısından taşıdığı sınırlılıklar, fonksiyonel derecelendirilmiş (Functionally Graded – FG) ve hibrit TPMS tasarımlarına olan ilgiyi giderek artırmaktadır. Yu ve ark. (2019), özellikle Schwarz P yapısında gradyan tasarımının enerji sönümleme kapasitesini önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Song ve ark. (2024) ise SLM ile üretilen FG-TPMS yapıların başlangıç tepe kuvvetini azaltarak enerji sönümleme kapasitesini artırdığını deneysel olarak ortaya koymuştur. Qiu ve ark. (2023), üç boyutlu fonksiyonel derecelendirilmiş TPMS yapıların uygun gradyan tasarımı ile homojen yapılara kıyasla belirgin biçimde daha yüksek mekanik performans sergilediğini göstermiştir. Yao ve ark. (2026) ise SLM ile üretilen gradyan kalınlıklı TPMS çekirdekli sandviç yapıların eğilme performansını incelemiş; gradyan katsayısının rijitlik ve enerji sönümleme üzerinde belirleyici olduğunu kanıtlamıştır.

Hibrit ve çok fazlı yaklaşımlar da literatürde giderek artan ilgi görmektedir. Bian ve ark. (2025), farklı hibrit oranlarıyla tasarlanan çok fazlı TPMS kafes yapılarda homojen yapılara kıyasla

belirgin biçimde daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi ve darbe direnci raporlamıştır. Novak ve ark. (2022), TPMS çekirdekli sandviç panellerin aynı yoğunluktaki geleneksel çubuk tabanlı yapılara kıyasla %25'e kadar daha yüksek özgül enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu göstermiştir. Guo ve ark. (2023), mikro-SLM yöntemiyle üretilen TPMS tabanlı ara faz kompozitlerde optimize edilmiş Schwarz Primitive kafes yapılarının basma dayanımı ve özgül enerji sönümleme kapasitesini önemli ölçüde artırdığını raporlamıştır.

Mevcut literatür bütüncül olarak değerlendirildiğinde, farklı AM yöntemlerinin mekanik özellikler ve mikro yapı kalitesi üzerindeki karşılaştırmalı etkilerini sistematik biçimde ele alan kapsamlı derleme çalışmalarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu motivasyonla hazırlanan derleme çalışması; TPMS geometrilerinin matematiksel temellerini, AM yöntemlerinin üretilebilirlik sınırlarını, geometrik parametrelerin mekanik performans üzerindeki etkilerini ve FG ile hibrit tasarımların sunduğu yenilikçi çözüm yaklaşımlarını sistematik biçimde ele almaktadır.

2. TPMS GEOMETRİLERİ VE ÜRETİM YÖNTEMLERİ

2.1 Matematiksel Tanım ve Sınıflandırma

TPMS yapıları, üç boyutlu uzayda üç bağımsız yön boyunca periyodik olarak tekrarlanan ve her noktasında ortalama eğriliği sıfır olan yüzeyler olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzeyler kendisiyle kesişmeyen sürekli bir yapıya sahip olup uzayı birbirine bağlı ancak ayrışık iki alt bölgeye ayırmaktadır (Maskery ve ark., 2017; Yu ve ark., 2019). TPMS geometrileri, trigonometrik fonksiyonların doğrusal kombinasyonlarından oluşan örtük (implicit) denklemlerle ifade edilmekte olup bu sayede parametrik olarak tam anlamıyla kontrol edilebilmektedir (Qiu ve ark., 2023). Bu denklemlerde t parametresi yüzey ofseti olarak adlandırılmakta ve yapının relatif yoğunluğunu doğrudan belirlemektedir. $t = 0$ değeri için yüzey, iki eşit hacimli bölgeye ayıran denge konumundadır.

TPMS yapıları mimari açıdan ağ (skeletal) tipi ve levha (sheet) tipi olarak iki kategoride incelenmektedir. Levha tipi yapıların, aynı relatif yoğunluktaki ağ tipi yapılara kıyasla genellikle daha yüksek mekanik rijitlik ve dayanım sergilediği raporlanmıştır (Guo ve ark., 2023; Saleh ve ark., 2022). Literatürde en yaygın kullanılan TPMS geometrileri ve örtük denklemleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Temel TPMS geometrilerinin örtük denklemleri

Geometri	Örtük Denklem
Gyroid	$\sin(x)\cos(y) + \sin(y)\cos(z) + \sin(z)\cos(x) = t$
Schwarz P	$\cos(x) + \cos(y) + \cos(z) = t$
Diamond	$\sin(x)\sin(y)\sin(z) + \sin(x)\cos(y)\cos(z) + \cos(x)\sin(y)\cos(z) + \cos(x)\cos(y)\sin(z) = t$
Neovius	$3[\cos(x) + \cos(y) + \cos(z)] + 4\cos(x)\cos(y)\cos(z) = t$
I-WP	$2[\cos(x)\cos(y) + \cos(y)\cos(z) + \cos(z)\cos(x)] - [\cos(2x) + \cos(2y) + \cos(2z)] = t$

2.2 Relatif Yoğunluk ve Geometrik Parametreler

TPMS tabanlı yapılarda mekanik performansı belirleyen başlıca geometrik parametreler şunlardır: relatif yoğunluk (ρ^* / ρ_s), birim hücre boyutu (L), duvar kalınlığı (w) ve yüzey ofseti parametresi (t). Bu parametreler birbirleriyle doğrudan ilişkili olup birinin değiştirilmesi diğerlerini de etkilemektedir (Kosedag, 2025; Yu ve ark., 2019). Relatif yoğunluk, TPMS yapısının mekanik performansını belirleyen en kritik parametredir ve genellikle $\rho^* / \rho_s = V_{katı} / V_{toplam}$ şeklinde ifade edilmektedir. Literatürde incelenen çalışmalarda relatif yoğunluğun genellikle %5 ile %50 arasında değiştiği görülmektedir (Maskery ve ark., 2017; Qiu ve ark., 2023).

TPMS yapılarının elastik modülü (E^*) ve basma dayanımı (σ^*) ile relatif yoğunluk arasındaki ilişki Gibson-Ashby güç yasası çerçevesinde ifade edilmektedir (Maskery ve ark., 2017):

$$E^* = C_1 * E_s * (\rho^* / \rho_s)^{n1} \quad (1)$$

$$\sigma^* = C_2 * \sigma_s * (\rho^* / \rho_s)^{n2} \quad (2)$$

$$E_s \quad \sigma_s$$

Burada ve ana malzemenin elastik modülü ve akma dayanımını, C_1 , C_2 geometriye bağlı katsayıları, n_1 ve n_2 ise üstel katsayıları temsil etmektedir. Bu model, farklı TPMS geometrileri için deneysel verilerle kalibre edilerek mekanik özellik tahmininde yaygın biçimde kullanılmaktadır (Bian ve ark., 2025; Maskery ve ark., 2017). Birim hücre boyutunun küçülmesi daha homojen deformasyon ve kararlı göçme davranışı sağlarken, büyük hücre boyutlarında gerilme yoğunlaşmaları ve düzensiz hasar mekanizmaları ortaya çıkabilmektedir (Kosedag, 2025). Kosedag (2025), FDM ile üretilen gyroid yapılarda hücre boyutu arttıkça enerji sönümlene kapasitesinin azaldığını ve hasar mekanizmalarının daha düzensiz hale geldiğini deneysel olarak ortaya koymuştur. Harley ve ark. (2025) ise mikro ölçekli TPMS yapılarda boyut ölçeğine bağlı viskoelastik etkilerin mekanik davranışı belirgin biçimde etkilediğini göstermiştir.

2.3 TPMS Geometrilerinin Karşılaştırmalı Mekanik Özellikleri

Farklı TPMS geometrilerinin mekanik performansları incelendiğinde belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Diamond geometrisi, yüksek bağlantı yoğunluğu ve belirgin yük taşıma yolları sayesinde en yüksek rijitlik ve basma dayanımını sunarken (Saleh ve ark., 2022), Gyroid yapısı eğrisel yüzey morfolojisi sayesinde daha homojen gerilme dağılımı ve izotropiye yakın mekanik davranış sergilemektedir (Fashanu ve ark., 2022; Zhou ve ark., 2024). Primitive (Schwarz P) geometrisi ise daha düşük rijitlik değerlerine sahip olmakla birlikte yüksek üretilebilirliği nedeniyle belirli uygulamalarda tercih edilmektedir (Guo ve ark., 2023; Saleh ve ark., 2022).

Çok katmanlı kompozit yapıların incelendiği çalışmada Liu ve ark. (2025), P-G ve P-H kombinasyonlarından oluşan yapılarda farklı katman düzenlemelerinin yük-yer değiştirme davranışını ve enerji sönümlene performansını belirgin biçimde etkilediğini ortaya koymuştur. Neovius geometrisi ise üç noktalı eğilme testlerinde çekirdek kesme baskınlıklı bir göçme modu sergileyerek diğer geometrilere kıyasla daha yüksek eğilme rijitliği ve dayanımı sağlamaktadır (Peng ve ark., 2021; Yao ve ark., 2026). Bu karşılaştırmalı bulgular, TPMS geometrisi seçiminin uygulama gereksinimlerine göre dikkatli biçimde yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

2.4 Eriyik Yığma Modelleme (FDM)

Eriyik Yığma Modelleme (Fused Deposition Modeling – FDM), termoplastik polimer filamentlerin ısıtılarak ekstrüzyon başlığından geçirilmesi ve katman katman birikmesi prensibine dayanan bir eklemeli imalat yöntemidir. Katman kalınlığı genel olarak 0,15 mm ile 0,5 mm arasında değişmekte olup nozul çapı, ekstrüzyon sıcaklığı ve platform hızı gibi işlem parametreleri nihai ürünün geometrik doğruluğunu ve mekanik özelliklerini doğrudan etkilemektedir (Ngo ve ark., 2018; Öztürk, 2020). PLA, ABS, PETG ve TPU gibi termoplastik malzemeler FDM ile üretilen TPMS yapılarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

FDM yöntemi; düşük maliyet, geniş malzeme yelpazesi ve kolay erişilebilirlik gibi avantajları nedeniyle polimer esaslı TPMS yapılarının prototiplenmesinde tercih edilen bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Gao ve ark., 2015; Ngo ve ark., 2018). Bununla birlikte katman katman yığma sürecinden kaynaklanan anizotropik mekanik özellikler, tabakalar arası yapışma sınırlılıkları ve askı yapılarıdaki geometrik sapmalar FDM yönteminin temel dezavantajları arasında yer almaktadır (Kosedag, 2025; Öztürk, 2020). Kosedag (2025), FDM ile üretilen gyroid TPMS yapılarda küçük hücre boyutlarının daha homojen deformasyon, kontrollü göçme ve daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi sağladığını ortaya koymuştur. Akbay ve ark. (2025), FDM ile üretilen TPMS kafes yapılara karbon fiber kaplama uygulamasının enerji sönümleme kapasitesini ve yük taşıma dayanımını önemli ölçüde artırdığını deneysel olarak göstermiştir. Saleh ve ark. (2022) ise FDM ile üretilen karbon fiber takviyeli PLA esaslı TPMS yapılarda Diamond geometrisinin diğer topolojilere kıyasla en yüksek basma dayanımı ve özgül enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu göstermiştir.

2.5 Stereolitografi (SLA)

Stereolitografi (Stereolithography – SLA), sıvı haldeki fotopolimer reçinenin nokta odaklı bir UV lazer ışını aracılığıyla katman katman seçici olarak kürlenmesi prensibine dayanan bir eklemeli imalat yöntemidir. Katman kalınlığı genel olarak 0,05 mm ile 0,15 mm arasında değişmekte olup bu değer FDM yöntemine kıyasla belirgin biçimde daha düşüktür (Öztürk, 2020). Bu özellik, SLA yöntemine üstün boyutsal hassasiyet ve düzgün yüzey kalitesi kazandırmakta; ince cidarlı ve karmaşık geometrili TPMS yapılarının üretiminde SLA'yı tercih edilen bir seçenek haline getirmektedir.

Harley ve ark. (2025), iki foton polimerizasyon (2PP) yöntemiyle üretilen TPMS mikro-kafes yapıların mekanik davranışını girinti (indentation) testleri ve sayısal analizlerle incelemiş; Diamond geometrisinin Gyroid yapısına kıyasla daha yüksek rijitlik ve enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yapıların boyut ölçeğine bağlı olarak viskoelastik etkiler nedeniyle gerinim hızına duyarlı mekanik davranış sergilediği ve sonlu eleman analizlerinin deneysel sonuçlarla yüksek uyum içinde olduğu belirlenmiştir. SLA yönteminin en kritik süreç parametrelerinden biri imalat sonrası uygulanan kürleme (post-curing) işlemidir; bu parametrelerin optimize edilmemesi yapıda kalıntı gerilmelere ve erken yorulma hasarına neden olabilmektedir (Harley ve ark., 2025; Ngo ve ark., 2018).

2.6 Seçici Lazer Eritme (SLM)

Seçici Lazer Eritme (Selective Laser Melting – SLM), metal toz yataklarının yüksek güçlü lazer ışını ile seçici olarak eritilip katılaştırılması prensibine dayanan toz yataklı füzyon yöntemidir. Ti-6Al-4V, 316L paslanmaz çelik, AlSi10Mg ve CoCrNi gibi yüksek performanslı metalik alaşımlar, SLM ile üretilen TPMS yapılarında en yaygın kullanılan malzemeler arasında yer almaktadır (Song ve ark., 2024; Wang ve ark., 2025; Zhou ve ark., 2024). Wang ve ark. (2025), SLM ile üretilen CoCrNi orta entropi alaşımından imal edilen FG-TPMS yapılarının yarı-statik ve dinamik basma davranışlarını sistematik olarak incelemiştir. CoCrNi alaşımının yüksek

pekleşme hızı, yüksek süneklik ve üstün kırılma tokluğu özellikleri bu malzemeyi SLM ile üretilen TPMS enerji sönümlenme yapıları için son derece uygun kılmaktadır. Yao ve ark. (2026), SLM ile üretilen gradyan kalınlıklı TPMS çekirdekli sandviç yapılarda gradyan katsayısının eğilme rijitliği ve enerji sönümlenme kapasitesi üzerinde belirleyici olduğunu deneysel ve sayısal yollarla kanıtlamıştır.

Tablo 2'de FDM, SLA ve SLM yöntemlerinin TPMS üretimi açısından temel özellikleri karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

Tablo 2. Eklemeli imalat yöntemlerinin TPMS üretimi açısından temel özelliklerinin karşılaştırılması

Özellik	FDM (Fused Deposition Modeling)	SLA (Stereolithography)	SLM (Selective Laser Melting)
Çalışma prensibi	Eritilmiş filamentin termoplastik katmanlı ekstrüzyonu	UV lazer ile fotopolimer reçinenin kirlenmesi	Metal tozun lazer ile eritilmesi
Kullanılan malzemeler	PLA, ABS, PETG, TPU	Fotopolimer reçineler	Ti-6Al-4V, 316L, AlSi10Mg, CoCrNi
Katman kalınlığı	0.15 – 0.50 mm	0.05 – 0.15 mm	0.02 – 0.10 mm
Boyutsal hassasiyet	Orta	Yüksek	Yüksek
Yüzey kalitesi	Düşük – Orta	Çok yüksek	Orta
Mekanik özellikler	Anizotropik, tabakalar arası zayıf bağ	Reçineye bağlı, viskoelastik etkiler	Yüksek dayanım, süneklik ve yoğunluk
Avantajlar	Düşük maliyet, kolay erişim, hızlı prototipleme	Yüksek hassasiyet, kompleks geometri üretimi	Yüksek mukavemet, metal yapı üretimi
Dezavantajlar	Anizotropi, katman ayrılması, geometrik sapma	Post-curing bağımlılığı, kırılma	Yüksek maliyet, üretim kusurları (porozite vb.)
Kritik parametreler	Nozul çapı, sıcaklık, hız, yönelim	UV süresi, sıcaklık, post-curing	Lazer gücü, tarama hızı, toz boyutu
Tipik uygulamalar	Polimer TPMS kafesler, prototip	Mikro kafes yapılar, medikal	Havacılık, biyomedikal implant, enerji sönümleyici yapılar

2.7 Üretim Kaynaklı Kusurlar ve Boyutsal Hassasiyet

Eklemeli imalat süreçlerinde TPMS geometrilerinin üretiminde karşılaşılan en kritik zorluklardan biri, imalat kaynaklı kusurlar ve boyutsal sapmadır (Bahçe ve ark., 2022). Bahçe ve ark. (2022), SLM yöntemiyle üretilen TPMS tabanlı kafes yapıların boyutsal hassasiyetini sistematik olarak incelemiş; üretim sürecinde kütle birikimi, merdiven etkisi ve yapışmış partiküller nedeniyle önemli boyutsal sapmalar oluştuğunu ortaya koymuştur. Özellikle hacim merkezli kübik yapılarda sapmaların daha belirgin olduğu ve üretim doğruluğunun geometrik yapıya bağlı olarak değiştiği raporlanmıştır. FDM yönteminde ise tabaka ara yüzeylerindeki zayıf bağlar ve elyaf yönelim açısının yarattığı anizotropik özellikler mekanik güvenilirliği olumsuz etkilemektedir (Kosedag, 2025; Öztürk, 2020). Post-processing yöntemleri arasında

kimyasal pürüzsüzleştirme, HIP (Hot Isostatic Pressing) ve elektrolitik parlatma, TPMS yüzeylerinin mekanik performansını iyileştirmede etkili çözümler olarak öne çıkmaktadır. Maskery ve ark. (2017), çift gyroid kafes yapılarda ısıtma işlem uygulamasının gevrek kırılmayı azaltarak mekanik davranışa belirgin biçimde iyileştirdiğini göstermiştir.

Tablo 3. TPMS geometrilerinin üretim yöntemi uygunluğu, mekanik performans ve uygulama alanları açısından karşılaştırılması

TPMS Geometrisi	En Uygun Üretim Yöntemi	Gerekçe	Mekanik Performans	Enerji Sönümleme	Üretilirlik	Tipik Uygulama
Gyroid	SLA / SLM	Sürekli yüzey, destek gerektirmez	İzotropiye yakın, stabil deformasyon	Yüksek	Çok iyi (SLA), iyi (SLM)	Biyomedikal implant, enerji sönümleyici yapılar
Diamond	SLM	Yük taşıma yolları güçlü, rijit yapı	Çok yüksek rijitlik ve dayanım	Çok yüksek	Orta (karmaşık geometri)	Havacılık, darbe dayanımlı yapılar
Primitive (Schwarz P)	FDM / SLA	Basit geometri, üretimi kolay	Düşük – orta rijitlik	Orta	Çok (FDM), iyi (SLA)	Filtre, ısı transferi, hafif yapılar
I-WP	SLM	Karmaşık iç bağlantılar, metal gerektirir	Yüksek dayanım	Yüksek	Orta – zor	Yüksek performanslı mühendislik yapıları
Neovius Lidinoid	SLA / SLM	Karmaşık yüzey, yüksek hassasiyet gerekir	Orta – yüksek	Yüksek	Zor	Araştırma, biyomimetik yapılar

Tablo 3'te sunulan karşılaştırmalı değerlendirme, TPMS geometrisi ile üretim yöntemi arasındaki ilişkinin yalnızca üretilebilirlik açısından değil, aynı zamanda mekanik performans ve fonksiyonel davranış açısından da belirleyici olduğunu açıkça göstermektedir. Farklı TPMS topolojilerinin sahip olduğu yüzey sürekliliği, bağlantı yoğunluğu ve geometrik karmaşıklık, tercih edilmesi gereken üretim teknolojisini doğrudan etkilemektedir.

Gyroid geometrisi, sürekli yüzey yapısı ve keskin köşe içermeyen morfolojisi sayesinde destek yapısı gereksinimini minimize etmekte ve bu yönüyle özellikle SLA ve SLM yöntemleri için oldukça uygun bir üretim profili sunmaktadır. Bu yapı, izotropiye yakın mekanik davranışı ve homojen deformasyon karakteristiği ile enerji sönümleme uygulamalarında dengeli bir performans sergilemektedir. Buna karşılık Diamond geometrisi, belirgin yük taşıma yolları ve yüksek düğüm bağlantı yoğunluğu sayesinde en yüksek rijitlik ve dayanım değerlerini sunan TPMS topolojilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu karmaşık yapı, üretim sürecinde yüksek hassasiyet gerektirdiğinden çoğunlukla SLM yöntemi ile başarıyla üretilebilmektedir.

Primitive (Schwarz P) geometrisi ise nispeten daha basit topolojik yapısı ve yüksek üretilebilirliği sayesinde özellikle FDM ve SLA yöntemleri ile kolaylıkla üretilebilmektedir. Bununla birlikte düşük eğilme rijitliği ve sınırlı yük taşıma kapasitesi nedeniyle mekanik performans açısından diğer TPMS geometrilerine kıyasla daha düşük seviyede kalmaktadır. I-

WP, Neovius ve Lidinoid gibi daha karmaşık geometriler ise gelişmiş yük dağılım mekanizmaları ve yüksek enerji sönümleme kapasitesi sunmakla birlikte üretim açısından ileri düzey hassasiyet gerektirmekte ve bu nedenle çoğunlukla SLM veya yüksek çözünürlüklü SLA yöntemleri ile üretilebilmektedir.

Bu bulgular, TPMS tabanlı yapıların tasarımında yalnızca geometri seçiminin değil, aynı zamanda üretim yöntemi ile olan uyumunun da kritik bir tasarım parametresi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla optimum performansın elde edilebilmesi için **geometri-malzeme-üretim yöntemi üçlüsünün birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.**

3. MEKANİK DAVRANIŞ VE PERFORMANS

3.1 Elastik Modül ve Basma Dayanımı

TPMS tabanlı yapıların mekanik davranışı; relatif yoğunluk, birim hücre boyutu, duvar kalınlığı ve geometri tipi gibi parametrelerin birleşik etkisi altında şekillenmektedir. Geometrik parametreler incelendiğinde, relatif yoğunluğun elastik modül ve basma dayanımı üzerinde birincil belirleyici rol oynadığı görülmektedir (Maskery ve ark., 2017; Qiu ve ark., 2023). Relatif yoğunluğun artmasıyla birlikte yapı içerisindeki katı faz oranı artmakta, bu durum rijitlik ve dayanım değerlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte birim hücre boyutunun küçülmesi daha homojen deformasyon ve kararlı göçme davranışı sağlarken, büyük hücre boyutlarında gerilme yoğunlaşmaları ve düzensiz hasar mekanizmaları ortaya çıkabilmektedir (Kosedag, 2025).

Farklı TPMS geometrilerinin mekanik performansları karşılaştırıldığında, Diamond geometrisi yüksek bağlantı yoğunluğu ve belirgin yük taşıma yolları sayesinde en yüksek rijitlik ve basma dayanımını sunarken (Saleh ve ark., 2022), Gyroid yapısı eğrisel yüzey morfolojisi sayesinde daha homojen gerilme dağılımı ve izotropiye yakın mekanik davranış sergilemektedir (Fashanu ve ark., 2022; Zhou ve ark., 2024). Primitive geometrisi daha düşük rijitlik ve dayanım değerlerine sahip olmakla birlikte yüksek üretilebilirliği nedeniyle belirli uygulamalarda tercih edilmektedir (Guo ve ark., 2023; Saleh ve ark., 2022). I-WP ve Neovius yapıları ise gelişmiş yük dağılım mekanizmaları sayesinde yüksek enerji sönümleme kapasitesi sunmakta, ancak üretim zorlukları nedeniyle sınırlı uygulama alanı bulmaktadır (Peng ve ark., 2021; Yao ve ark., 2026).

3.2 Enerji Sönümleme Kapasitesi ve Deformasyon Mekanizmaları

TPMS yapılarının en önemli özelliklerinden biri yüksek enerji sönümleme kapasitesidir. Bu yapılar basma altında genellikle elastik bölge, plato bölgesi ve yoğunlaşma bölgesi olmak üzere üç aşamalı bir deformasyon davranışı sergilemektedir (Fashanu ve ark., 2022; Maskery ve ark., 2017). Özellikle plato bölgesi, yapıların enerji sönümleme kapasitesinin en yüksek olduğu aşamayı temsil etmektedir. Fashanu ve ark. (2022), TPMS çekirdekli yapıların geleneksel bal peteği yapılara kıyasla daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu raporlamıştır. Novak ve ark. (2022), TPMS tabanlı yapıların geleneksel çubuk tabanlı yapılara kıyasla %25'e kadar daha yüksek özgül enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu ortaya koymuştur.

Deformasyon modu açısından incelendiğinde, Primitive geometrisi katman katman çöküş, Gyroid burkulma kaynaklı çatlak yayılması, Diamond ise eğilme-burulma çiftlenmesi ile karakterize edilen farklı göçme mekanizmaları sergilemektedir (Saleh ve ark., 2022). Wang ve ark. (2022), TPMS tabanlı kompozit gözenekli yapılarda iç-dış yüzey kalınlık oranının deformasyon modları ile enerji sönümleme kapasitesi üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bian ve ark. (2025), SLM ile üretilen çok fazlı TPMS kafes yapılarda faz sınırlarının enerji sönümleme davranışını iyileştirdiğini; düşük hibrit oranına sahip tasarımların homojen yapılara kıyasla belirgin biçimde daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi sergilediğini göstermiştir.

4. FONKSİYONEL DERECELENDİRİLMİŞ VE HİBRİT TPMS YAPILARI

4.1 Fonksiyonel Derecelendirilmiş (FG) Tasarımlar

Fonksiyonel derecelendirilmiş (Functionally Graded – FG) TPMS yapıları, yapı boyunca sürekli değişen relatif yoğunluk dağılımı ile optimize edilmiş mekanik tepki elde etmek amacıyla tasarlanmaktadır. FG tasarım metodolojileri üç temel yaklaşım etrafında şekillenmektedir:

- Birim hücre geometrik parametrelerinin kademeli değiştirilmesi yoluyla basamaklı varyasyon,
- Farklı bölgelere farklı TPMS topolojilerinin entegre edilmesi yoluyla morfolojik varyasyon ve
- Birim hücre kalınlığının sürekli değiştirilmesiyle elde edilen kesintisiz gradyan geçişleri (Feng ve ark., 2023; Song ve ark., 2024; Zhang ve ark., 2020).

Yu ve ark. (2019), eklemeli imalat ile üretilen FG-TPMS yapıları incelemiş; özellikle Schwarz P yapısında gradyan tasarımının enerji sönümleme kapasitesini önemli ölçüde artırdığını, buna karşın Gyroid yapısında gradyan ve homojen tasarımlar arasında belirgin bir fark olmadığını raporlamıştır. Song ve ark. (2024), SLM ile üretilen fonksiyonel derecelendirilmiş TPMS yapıların başlangıç tepe kuvvetini azaltarak enerji sönümleme kapasitesini artırdığını; dolgu tipi ile gradyan yönünün mekanik davranış üzerinde belirleyici bir rol oynadığını deneysel olarak ortaya koymuştur. Qiu ve ark. (2023), üç boyutlu FG-TPMS yapıların uygun gradyan tasarımı ve artan hacim oranı ile homojen yapılara kıyasla farklı yükleme yönlerinde belirgin biçimde daha yüksek mekanik performans sergilediğini göstermiştir.

Yao ve ark. (2026), SLM ile üretilen gradyan kalınlıklı TPMS çekirdekli sandviç yapıların üç noktalı eğilme performansını kapsamlı biçimde incelemiş; gradyan katsayısının eğilme rijitliği, maksimum yük taşıma kapasitesi ve enerji sönümleme üzerinde belirleyici bir rol üstlendiğini ve önerilen yapıların geleneksel tasarımlara kıyasla üstün eğilme performansı sunduğunu deneysel ve sayısal yollarla kanıtlamıştır. Zhang ve ark. (2020), TPMS tabanlı FG iskele yapıların biyomekanik performansını incelemiş; Gyroid tabanlı gradyan yapıların doğal kemik dokusuna benzer mekanik davranış sergilediğini raporlamıştır. Feng ve ark. (2023), FG-TPMS yapıların statik ve dinamik yükleme altında deformasyon davranışının yükleme hızından görece bağımsız kaldığını ve geleneksel hücreli yapılara kıyasla üstün enerji sönümleme performansı sunduğunu göstermiştir.

4.2 Hibrit ve Çok Fazlı TPMS Yapıları

Hibrit TPMS yapıları, farklı iki veya daha fazla TPMS geometrisinin tek bir yapı içinde birleştirilmesiyle elde edilmektedir. Bu yaklaşım, tekil bir TPMS tipinin sağlayamadığı çok yönlü mekanik özelliklerin bir arada sunulmasına olanak tanımaktadır. Bian ve ark. (2025), farklı hibrit oranlarıyla çeşitlendirilmiş çok fazlı TPMS kafes yapılarında faz sınırlarının enerji sönümleme davranışını iyileştirdiğini; düşük hibrit oranına sahip çok fazlı TPMS yapıların homojen yapılara kıyasla daha yüksek enerji sönümleme kapasitesi ve darbe direnci sergilediğini ortaya koymuştur.

Guo ve ark. (2023), mikro-SLM yöntemiyle üretilen TPMS tabanlı ara faz kompozitlerde optimize edilmiş Schwarz Primitive kafes yapılarının basma dayanımı ve özgül enerji sönümleme kapasitesini önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Wang ve ark. (2022), PI ve PIP tipi kompozit TPMS yapıların geleneksel köpük yapılara kıyasla daha yüksek enerji sönümleme verimliliği ve daha düşük tepe ezilme kuvveti sağladığını raporlamıştır. Liu ve ark. (2025), P-G dört katmanlı, P-G altı katmanlı ve P-H altı katmanlı olmak üzere üç farklı çok katmanlı

kompozit TPMS yapısının mekanik davranışını incelemiş; P-H altı katmanlı yapının en yüksek enerji sönümleme kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Novak ve ark. (2022), homojen ve fonksiyonel derecelendirilmiş TPMS çekirdekli sandviç panellerin darbe ve patlama dayanımını incelemiş; TPMS çekirdekli panellerin aynı yoğunluktaki geleneksel çubuk tabanlı yapılara kıyasla %25'e kadar daha yüksek özgül enerji sönümleme kapasitesi sunduğunu göstermiştir.

5. MÜHENDİSLİK UYGULAMA ALANLARI

TPMS tabanlı yapılar, üstün mekanik özellikleri ve çok yönlü geometrik uyarlanabilirliği sayesinde pek çok mühendislik alanında uygulama bulmaktadır. Tablo 4'te temel uygulama alanları, kullanılan TPMS geometrisi ve üretim yöntemi açısından karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

Tablo 4. TPMS tabanlı yapıların mühendislik uygulama alanları

Uygulama Alanı	TPMS Geometrisi	Üretim Yöntemi	Anahtar Referans
Biyomedikal İmplant	Gyroid, Diamond, Primitive	SLM (Ti-6Al-4V)	Pehlivan ve ark. (2025)
Enerji Sönümleme	Gyroid, Diamond, FG-TPMS	SLM, FDM	Novak ve ark. (2022); Song ve ark. (2024)
Isı Transferi	Gyroid, Primitive	SLM, SLA	Zhang ve ark. (2025)
Akustik Yapılar	Diamond, Gyroid	SLA, FDM	Giorleo ve ark. (2025)
Havacılık Otomotiv /	Diamond, I-WP	SLM	Bian ve ark. (2025); Wang ve ark. (2022)
Sandviç Yapılar	Gyroid, Diamond, Neovius	SLM, FDM	Yao ve ark. (2026); Fashanu ve ark. (2022)

• Biyomedikal Uygulamalar

TPMS geometrilerinin sürekli ve bağlantılı gözenek yapısı, biyomedikal iskele (scaffold) ve implant tasarımında kritik avantajlar sunmaktadır. Pehlivan ve ark. (2025), TPMS tabanlı hiyerarşik hücresel yapıların süngerimsi kemiği (cancellous bone) taklit ederek biyomedikal implant uygulamaları için uygun mekanik özellikler sağlayabileceğini göstermiştir. Zhang ve ark. (2020), Gyroid tabanlı gradyan yapıların doğal kemik dokusuna benzer mekanik davranış sergilediğini ve ısıl işlemin sünekliği artırarak performansı iyileştirdiğini raporlamıştır. Moroni ve ark. (2006), 3B fiber depolama yöntemiyle üretilen iskele yapılarda gözeneklilik arttıkça elastik özelliklerin azaldığını, viskoz davranışın ise arttığını ortaya koymuştur. Rico-Baeza ve ark. (2023), eklemeli imalat ile üretilen tabanlıklarda TPMS ve BCC hücresel yapıların mekanik performansını sonlu eleman analizleri ile incelemiş ve hücre topolojisi ile görelî yoğunluğun deformasyon üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir.

• Isı Transferi Uygulamaları

TPMS geometrilerinin yüksek yüzey alanı/hacim oranı ve bağlantılı kanal yapısı, ısı değiştiricilerde üstün termal performans elde edilmesini sağlamaktadır. Zhang ve ark. (2025), eklemeli imalat ile üretilen TPMS tabanlı ısı değiştiricilerde uyumlu (conformal) geometrik tasarım yaklaşımının ısı transfer verimliliğini belirgin biçimde artırdığını ve TPMS

geometrilerinin akış düzgünlüğünü iyileştirerek geleneksel yapılara kıyasla daha yüksek ısı transfer verimi sağladığını raporlamıştır.

- **Akustik Uygulamalar**

TPMS yapılarının karmaşık gözenek ağı ve yüksek yüzey alanı, ses yutma ve akustik yalıtım uygulamalarında etkin performans sağlamaktadır. Giorleo ve ark. (2025), eklemeli imalat ile üretilen TPMS yapıların akustik performansını incelemiş; hücre geometrisi, en-boy oranı ve duvar kalınlığının ses yutma kapasitesi üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Diamond yapısının Gyroid geometrisine kıyasla daha yüksek ses yutma performansı sergilediği ve uygun geometrik tasarım ile akustik özelliklerin optimize edilebildiği belirlenmiştir.

- **Enerji Sönümleme ve Koruyucu Yapılar**

TPMS tabanlı yapılar, havacılık, otomotiv ve savunma sektörlerinde hafif ve yüksek enerji sönümlemeli koruyucu yapıların tasarımında giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Wang ve ark. (2022), TPMS tabanlı kompozit gözenekli yapıların çarpışma dayanımını incelemiş ve önerilen yapıların geleneksel köpük yapılara kıyasla daha yüksek enerji sönümleme verimliliği ve daha düşük tepe ezilme kuvveti sağladığını göstermiştir. Zhou ve ark. (2024), SLM ile üretilen Ti-6Al-4V esaslı gyroid-honeycomb yapıların geleneksel bal peteği yapılara kıyasla daha düşük gerilme dalgalanması ve daha yüksek enerji sönümleme performansı sergilediğini; negatif Poisson oranı ve burkulma temelli deformasyon mekanizmasının bu üstün mekanik davranışta önemli rol oynadığını raporlamıştır. Peng ve ark. (2021) ile Peng ve ark. (2023), biyoesinlenmiş TPMS çekirdekli sandviç kirişlerin eğilme davranışını deneysel, teorik ve sayısal yöntemlerle incelemiş; çekirdek göreceli yoğunluğu ve geometrik parametrelerin eğilme performansı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur.

6. LİTERATÜR BOŞLUKLARI VE GELECEK ARAŞTIRMA YÖNLERİ

88

Mevcut literatür incelendiğinde, eklemeli imalat ile üretilen TPMS yapılarının mekanik karakterizasyonu konusunda önemli araştırma boşlukları tespit edilmiştir. Farklı AM yöntemleri ile elde edilen TPMS yapıların mekanik performanslarının doğrudan karşılaştırıldığı bütünsel çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Gao ve ark., 2015; Ngo ve ark., 2018). Özellikle aşağıdaki alanlarda yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır:

Dinamik yükleme koşulları altında (yüksek hız baskı, yorulma, tekrarlı darbe) TPMS yapılarının davranışı hâlâ yetersiz incelenmiştir. Wang ve ark. (2025) tarafından CoCrNi FG-TPMS yapılar üzerinde yürüttüğü çalışma bu alandaki önemli adımlardan birini temsil etmekle birlikte, farklı malzeme ve geometri kombinasyonları için kapsamlı dinamik karakterizasyon çalışmaları gerekmektedir. Üretim kaynaklı kusurların (porozite, boyutsal sapma, yüzey pürüzlülüğü) sayısal modellere entegre edilmesi ve bunların mekanik performans üzerindeki etkilerinin sistematik olarak incelenmesi kritik bir boşluğu temsil etmektedir (Bahçe ve ark., 2022; Kosedag, 2025).

Çok malzemeli (multi-material) eklemeli imalat ile üretilen hibrit TPMS yapılarının mekanik karakterizasyonu üzerine yeterli deneysel veri mevcut değildir. Akbay ve ark. (2025) tarafından gerçekleştirilen karbon fiber kaplamalı TPMS çalışması bu doğrultuda umut verici sonuçlar ortaya koymakla birlikte, sistematik çok malzemeli tasarım optimizasyonu çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Makine öğrenmesi ve yapay zekâ destekli tasarım optimizasyonu yaklaşımlarının TPMS geometrilerine uygulanması yeni bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Fonksiyonel derecelendirilmiş ve hibrit TPMS yapıların, darbe dayanımı ve enerji sönümleme gerektiren mühendislik uygulamalarında daha etkin biçimde kullanılabilmesi için deneysel ve sayısal (FEA) çalışmaların artırılması gerekmektedir (Novak ve ark., 2022; Qiu ve ark., 2023; Song ve ark., 2024).

Uzun vadeli biyolojik bozunma koşullarında biyomedikal TPMS implantlarının mekanik güvenilirliğini inceleyen in vitro/in vivo çalışmaların sayısı hâlâ kısıtlıdır (Pehlivan ve ark., 2025; Zhang ve ark., 2020). Farklı TPMS geometrilerinin termal ve akışkan geçirgenlik özellikleriyle eş zamanlı mekanik optimizasyonu da literatürde sınırlı kalmaktadır (Zhang ve ark., 2025). Gelecekteki çalışmaların bu boşlukları kapatmaya yönelik çok disiplinli ve bütünleşik yaklaşımları benimsemesi, TPMS tabanlı yapıların mühendislik uygulamalarındaki potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için kritik önem taşımaktadır.

7. SONUÇ

Bu çalışmada, eklemeli imalat yöntemleriyle üretilen TPMS esaslı yapıların mekanik karakterizasyonu kapsamlı ve sistematik biçimde incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler, TPMS yapıların mekanik davranışının yalnızca geometrik parametrelere değil, aynı zamanda kullanılan üretim yöntemi ve malzeme özelliklerine güçlü biçimde bağlı olduğunu göstermektedir.

TPMS geometrisi ve relatif yoğunluk, yapının elastik modülü, basma dayanımı ve enerji sönümleme kapasitesi üzerinde birincil belirleyici faktörlerdir (Maskery ve ark., 2017; Qiu ve ark., 2023). Diamond topolojisi yüksek rijitlik ve dayanım değerleri ile öne çıkarken, Gyroid yapısı izotropiye yakın davranışı ve homojen gerilme dağılımı sayesinde dengeli bir mekanik performans sunmaktadır (Fashanu ve ark., 2022; Saleh ve ark., 2022). Primitive geometrisi yüksek üretilebilirlik avantajına rağmen daha düşük mekanik performans sergilemekte; I-WP ve Neovius gibi karmaşık geometriler ise yüksek enerji sönümleme kapasitesine karşın üretim zorlukları nedeniyle sınırlı uygulama alanı bulmaktadır (Peng ve ark., 2021; Yao ve ark., 2026).

Eklemeli imalat yöntemleri açısından değerlendirildiğinde, FDM yönteminin düşük maliyet ve kolay erişilebilirlik avantajı ile prototipleme uygulamalarında öne çıktığı, SLA yönteminin yüksek hassasiyet gerektiren mikro ve karmaşık geometriler için uygun olduğu, SLM yönteminin ise metalik TPMS yapıların üretiminde üstün mekanik özellikler sunduğu belirlenmiştir (Bahçe ve ark., 2022; Harley ve ark., 2025; Ngo ve ark., 2018). Üretim kaynaklı kusurların mekanik performans üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir (Bahçe ve ark., 2022; Kosedag, 2025).

Fonksiyonel derecelendirilmiş ve hibrit TPMS yapılar, homojen yapılara kıyasla daha düşük başlangıç tepe kuvveti ve daha stabil deformasyon davranışı sağlayarak enerji sönümleme performansını önemli ölçüde artırmaktadır (Novak ve ark., 2022; Qiu ve ark., 2023; Song ve ark., 2024). Sonuç olarak, TPMS tabanlı yapıların optimum performans göstermesi için geometri malzeme üretim yöntemi etkileşiminin birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıkça ortaya konulmuştur. Bu çalışma, söz konusu parametreler arasındaki ilişkiyi sistematik biçimde ele alarak TPMS yapıların tasarımı ve mühendislik uygulamalarında kullanımı için kapsamlı bir referans sunmaktadır.

8. KAYNAKLAR

- Akbay, Ö. C., Özdemir, B., Bahçe, E., & Oymak, M. A. (2025). Karbon fiber kaplamalı TPMS kafes yapılarının basma testi analizi. *DÜMF Mühendislik Dergisi*, 16(1), 177–184. <https://doi.org/10.24012/dumf.1616592>
- Bahçe, E., Emir, E., & Güler, M. S. (2022). TPMS tabanlı kafes yapılarının SLM yöntemi ile üretiminde boyut hassasiyetinin incelenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(2), 372–378.
- Bian, Z., Gong, Y., Liu, H., Zhang, J., Zhao, L., & Hu, N. (2025). 3D-printing multiphase triply periodic minimal surfaces lattice: A novel hybrid design with excellent energy absorption and impact resistance. *Thin-Walled Structures*, 215, 113442. <https://doi.org/10.1016/j.tws.2025.113442>
- Fashanu, O., Rangapuram, M., Abutunis, A., Newkirk, J., Chandrashekhara, K., Misak, H., & Klenosky, D. (2022). Mechanical performance of sandwich composites with additively manufactured triply periodic minimal surface cellular structured core. *Journal of Sandwich Structures & Materials*, 24(2), 1133–1151. <https://doi.org/10.1177/10996362211037012>
- Feng, G., Li, S., Xiao, L., & Song, W. (2023). Mechanical properties and deformation behavior of functionally graded TPMS structures under static and dynamic loading. *International Journal of Impact Engineering*, 176, 104554. <https://doi.org/10.1016/j.ijimpeng.2023.104554>
- Gao, W., Zhang, Y., Ramanujan, D., Ramani, K., Chen, Y., Williams, C. B., Wang, C. C. L., Shin, Y. C., Zhang, S., & Zavattieri, P. D. (2015). The status, challenges, and future of additive manufacturing in engineering. *CAD Computer Aided Design*, 69, 65–89. <https://doi.org/10.1016/j.cad.2015.04.001>
- Giorleo, L., Basu, S., & Piana, E. (2025). Acoustic performances of triply periodic minimal surfaces fabricated by additive manufacturing: Effects of cell geometry, aspect ratio, and wall thickness. *Additive Manufacturing*, 108, 104835. <https://doi.org/10.1016/j.addma.2025.104835>
- Guo, X., Ding, J., Li, X., Qu, S., Hsi Fuh, J. Y., Lu, W. F., Song, X., & Zhai, W. (2023). Interpenetrating phase composites with 3D printed triply periodic minimal surface (TPMS) lattice structures. *Composites Part B: Engineering*, 248, 110351. <https://doi.org/10.1016/j.compositesb.2022.110351>
- Harley, W. S., Vidler, C., Tee, Y. L., Kolesnik, K., Heath, D. E., Tran, P., & Collins, D. J. (2025). 3D printing of TPMS microlattice: Indentation characterisation and numerical analysis. *Virtual and Physical Prototyping*, 20(1). <https://doi.org/10.1080/17452759.2024.2432412>
- Hong, H., Hu, M., & Dai, L. (2021). Dynamic mechanical behavior of hierarchical resin honeycomb by 3D printing. *Polymers*, 13(1), 1–14. <https://doi.org/10.3390/polym13010019>
- Hung, P. T., Nguyen-Xuan, H., Phung-Van, P., & Thai, C. H. (2024). Modified strain gradient analysis of the functionally graded triply periodic minimal surface microplate using isogeometric approach. *Engineering with Computers*, 40(5), 2877–2904. <https://doi.org/10.1007/s00366-023-01942-4>
- Kosedag, E. (2025). Investigation of cell size influence on the crushing behavior of gyroid lattices fabricated via FDM. *Mechanics of Advanced Materials and Structures*. <https://doi.org/10.1080/15376494.2025.2486750>
- Liu, E., Lv, Y., Hao, X., Wang, Y., Xiao, G., & Lin, J. (2025). The mechanical behavior and deformation mode of multilayer composite structures based on triply periodic minimal surface elements. *Journal of Thermoplastic Composite Materials*, 38(7), 2645–2669. <https://doi.org/10.1177/08927057241305542>

- Maskery, I., Aboulkhair, N. T., Aremu, A. O., Tuck, C. J., & Ashcroft, I. A. (2017). Compressive failure modes and energy absorption in additively manufactured double gyroid lattices. *Additive Manufacturing*, 16, 24–29. <https://doi.org/10.1016/j.addma.2017.04.003>
- Moroni, L., de Wijn, J. R., & van Blitterswijk, C. A. (2006). 3D fiber-deposited scaffolds for tissue engineering: Influence of pores geometry and architecture on dynamic mechanical properties. *Biomaterials*, 27(7), 974–985. <https://doi.org/10.1016/j.biomaterials.2005.07.023>
- Ngo, T. D., Kashani, A., Imbalzano, G., Nguyen, K. T. Q., & Hui, D. (2018). Additive manufacturing (3D printing): A review of materials, methods, applications and challenges. *Composites Part B: Engineering*, 143, 172–196. <https://doi.org/10.1016/j.compositesb.2018.02.012>
- Novak, N., Borovinšek, M., Al-Ketan, O., Ren, Z., & Vesenjak, M. (2022). Impact and blast resistance of uniform and graded sandwich panels with TPMS cellular structures. *Composite Structures*, 300, 116174. <https://doi.org/10.1016/j.compstruct.2022.116174>
- Öztürk, B. (2020). 3 boyutlu yazıcı ile üretilen sandviç yapıların statik ve dinamik yük altında davranışlarının incelenmesi [Yüksek lisans tezi]. Bursa Teknik Üniversitesi.
- Pehlivan, F., Karamanlı, İ. A., Temiz, A., Öztürk, F. H., & Karaca, M. M. (2025). Hierarchical cellular structures based on TPMS mimicking cancellous bone. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials*, 168, 107037. <https://doi.org/10.1016/j.jmbbm.2025.107037>
- Peng, C., Fox, K., Qian, M., Nguyen-Xuan, H., & Tran, P. (2021). 3D printed sandwich beams with bioinspired cores: Mechanical performance and modelling. *Thin-Walled Structures*, 161, 107471. <https://doi.org/10.1016/j.tws.2021.107471>
- Peng, C., Marzocca, P., & Tran, P. (2023). Triply periodic minimal surfaces based honeycomb structures with tuneable mechanical responses. *Virtual and Physical Prototyping*, 18(1). <https://doi.org/10.1080/17452759.2022.2125879>
- Qiu, N., Zhang, J., Li, C., Shen, Y., & Fang, J. (2023). Mechanical properties of three-dimensional functionally graded triply periodic minimum surface structures. *International Journal of Mechanical Sciences*, 246, 108118. <https://doi.org/10.1016/j.ijmecsci.2023.108118>
- Rico-Baeza, G., Pérez-Soto, G. I., Morales-Hernández, L. A., Cuan-Urquizo, E., & Camarillo-Gómez, K. A. (2023). Additively manufactured foot insoles using body-centered cubic (BCC) and triply periodic minimal surface (TPMS) cellular structures. *Applied Sciences*, 13(23), 12665. <https://doi.org/10.3390/app132312665>
- Saleh, M., Anwar, S., Al-Ahmari, A. M., & Alfaify, A. (2022). Compression performance and failure analysis of 3D-printed carbon fiber/PLA composite TPMS lattice structures. *Polymers*, 14(21), 4595. <https://doi.org/10.3390/polym14214595>
- Solmaz, M. Y., & Çelik, E. (2018). 3 boyutlu yazıcı kullanılarak üretilen bal peteği sandviç kompozitlerin basma yükü altındaki performanslarının araştırılması. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 30(1).
- Song, J., Wang, M., Li, D., & Zhang, J. (2024). Deformation and energy absorption performance of functionally graded TPMS structures fabricated by selective laser melting. *Applied Sciences*, 14(5), 2064. <https://doi.org/10.3390/app14052064>
- Wang, H., Tan, D., Liu, Z., Yin, H., & Wen, G. (2022). On crashworthiness of novel porous structure based on composite TPMS structures. *Engineering Structures*, 252, 113640. <https://doi.org/10.1016/j.engstruct.2021.113640>

- Wang, Z., Zhou, J., Lu, Y., Li, D., Yue, D., Zhang, X., & Chen, B. (2025). Mechanical properties and energy absorption of CoCrNi functionally graded TPMS cellular structures. *Journal of Materials Research and Technology*, 34, 2772–2787. <https://doi.org/10.1016/j.jmrt.2024.12.260>
- Yao, S., Gu, X., Xie, M., Xu, P., Tang, M., Tan, J., & Hao, G. (2026). 3D-printed gradient TPMS sandwich structures: A study on bending performance. *Applied Sciences*, 16(4), 2129. <https://doi.org/10.3390/app16042129>
- Yu, S., Sun, J., & Bai, J. (2019). Investigation of functionally graded TPMS structures fabricated by additive manufacturing. *Materials and Design*, 182, 108021. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2019.108021>
- Zhang, X. Y., Yan, X. C., Fang, G., & Liu, M. (2020). Biomechanical influence of structural variation strategies on functionally graded scaffolds constructed with triply periodic minimal surface. *Additive Manufacturing*, 32, 101015. <https://doi.org/10.1016/j.addma.2019.101015>
- Zhang, Y., Peng, F., Jia, H., Zhao, Z., Wang, P., Duan, S., & Lei, H. (2025). Conformal geometric design and additive manufacturing for special-shaped TPMS heat exchangers. *International Journal of Heat and Mass Transfer*, 247, 127146. <https://doi.org/10.1016/j.ijheatmasstransfer.2025.127146>
- Zhou, H., Zhao, M., He, N., Zhang, T., Ma, X., & Zhang, D. Z. (2024). Compressive response and energy absorption of additive manufactured Ti-6Al-4V triply periodic minimal surface honeycomb structure. *Journal of Alloys and Compounds*, 982, 173744. <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2024.173744>

**IMPACT OF PERMANENT HOSPITAL-INDUCED TRAFFIC INCREASE ON
INTERSECTION PERFORMANCE: A MICROSIMULATION-BASED SCENARIO
ANALYSIS**

**HASTANE KAYNAKLI KALICI TRAFİK ARTIŞININ KAVŞAK PERFORMANSINA
ETKİSİ: MİKROSİMÜLASYON TABANLI SENARYO ANALİZİ**

Göktuğ HASEKİOĞLU¹, Mustafa EKMEKÇİ²

¹**Yüksek Lisans Öğrencisi , ÇOMÜ, Trafik Mühendisliği, ORCID: 0009-0009-1405-5954**

²**Dr. Öğr. Üyesi, ÇOMÜ, Trafik Mühendisliği, ORCID: 0000-0003-2636-1739**

Özet

Bu çalışma, Çanakkale kent merkezinde D550 (Çanakkale-İzmir Asfaltı) ile Marmara Sokak bağlantısında yer alan sinyalizasyon kavşağına, yakın çevresine açılması planlanan özel hastanenin oluşturacağı kalıcı trafik artışının kavşak performansı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Hastanenin faaliyete geçmesiyle birlikte hasta ve ziyaretçi hareketleri, personel ulaşımı, lojistik servisler ve ambulans giriş-çıkışları nedeniyle kavşak üzerindeki trafik talebinin artacağı öngörülmektedir. Bu artışın gecikme, kuyruk uzunluğu, doygunluk oranı, hizmet düzeyi, araç akımı, emisyon ve enerji tüketimi gibi performans göstergeleri üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında açık kaynak kodlu SUMO mikrosimülasyon yazılımı kullanılmaktadır. Kavşağın mevcut geometrisi, şerit düzeni, sinyalizasyon planı ve trafik talebi saha verileriyle belirlenmekte; trafik sayımları, dönüş hareketleri, kuyruk uzunlukları ve hız verileri yardımıyla model kalibrasyonu gerçekleştirilmektedir. Ardından mevcut durum, hastane açılışı sonrası trafik talebi, uyarlamalı sinyal kontrolü ve ambulans önceliği olmak üzere dört farklı senaryo karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın özgün yönü, hastane kaynaklı kalıcı trafik talebini gerçek saha verileriyle desteklenen mikrosimülasyon yaklaşımı üzerinden ele alması ve ambulans önceliği stratejilerini yalnızca acil ulaşım açısından değil, normal trafik akışı ve çevresel etkiler bakımından da değerlendirmesidir. Araştırmanın, karar vericilere yüksek maliyetli fiziksel müdahaleler yerine uygulanabilir sinyalizasyon temelli çözüm önerileri sunması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Mikrosimülasyon, SUMO, kavşak performansı, hastane trafiği, ambulans önceliği

Abstract

This study examines the effects of the permanent traffic increase generated by a private hospital planned to be opened around the signalized intersection located at the connection of D550 (Çanakkale–İzmir Highway) and Marmara Street in the city center of Çanakkale on intersection performance. With the hospital becoming operational, it is anticipated that traffic demand at the intersection will increase due to patient and visitor movements, staff transportation, logistics services, and ambulance arrivals and departures. The study aims to evaluate the effects of this increase on performance indicators such as delay, queue length, degree of saturation, level of service, traffic flow, emissions, and energy consumption. Within the scope of the study, the open-source microsimulation software SUMO is used. The existing geometry of the intersection, lane configuration, signalization plan, and traffic demand are determined using field data; model calibration is carried out with the help of traffic counts, turning movements, queue lengths, and speed data. Subsequently, four different scenarios are compared: the current situation, traffic demand after the hospital opening, adaptive signal control, and ambulance priority. The originality of the study lies in addressing the permanent hospital-induced traffic demand through a microsimulation approach supported by real field data and evaluating ambulance priority strategies not only in terms of emergency accessibility but also with respect to normal traffic flow and environmental impacts. The research is expected to provide decision-makers with feasible signalization-based solution proposals instead of high-cost physical interventions.

Keywords: Microsimulation, SUMO, intersection performance, hospital traffic, ambulance priority

GEOMATICS ENGINEERING APPLICATIONS IN SOLAR POWER PLANT PROJECTS

GES PROJELERİNDE HARİTA MÜHENDİSLİĞİ UYGULAMALARI

Nuri ÇETİN¹, Emin Özgür AVŞAR²

**1Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü Harita Mühendisliği Anabilim Dalı, 0009-0006-4770-826X**

**2Dr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği
Bölümü, 0000-0002-3804-1209**

Özet

Yenilenebilir enerji kaynakları, artan enerji talebi ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında sürdürülebilir çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda Güneş Enerji Santralleri (GES), temiz, çevre dostu ve yaygın uygulanabilirliği sayesinde öne çıkmaktadır. GES projeleri, doğru planlama ve teknik uygulamalarla enerji üretiminde önemli bir alternatif oluşturmakla birlikte, yüksek yatırım maliyetleri ve disiplinler arası çalışma, koordinasyon ve teknik hassasiyet gerektiren çok aşamalı süreçlerdir. Bu nedenle, proje başarısında mühendislik disiplinleri arasındaki doğru uyum kritik bir rol oynamaktadır. Sunulan çalışmanın amacı, GES projelerinin yer seçimi, kurulum ve işletme aşamalarında Harita Mühendisliği disiplininin teknik görev ve sorumluluklarını bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, süreçlerdeki stratejik rolünü ve katkılarını ortaya koymaktır. Çalışmada, teorik altyapının yanı sıra; yer seçiminde Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanlı çok kriterli analizler incelenmiş; saha uygulamalarının inşaat ve altyapı işleri, mekanik kurulum, elektrik işleri ve sistem entegrasyonu aşamalarında kullanılan jeodezik ve topografik ölçme yöntemleri ve veri değerlendirme yaklaşımlarının ortaya çıkardığı geometrik doğruluklar ve sistem verimliliği üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, Harita Mühendisliği disiplini kapsamında uygulanan güncel ölçme teknikleri ve analiz yöntemlerinin; GES projelerinde en uygun yer seçiminin belirlenmesine karar destek sistemi olarak katkı sağladığını, kurulum aşamasında doğru konumlandırma ve yönlendirme analizlerinin gerçekleştirilmesine olanak tanıdığını ve olası hataların minimize edilmesinde etkin rol oynadığını göstermektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer çıkarım ise GES projelerinde; “Konumsal GES Bilgi Sistemi” kurulmasının bakım ve işletme süreçlerini iyileştirerek veri yönetimini güçlendireceği, proje genelinde maliyet etkinliği ve veri sürekliliğini destekleyeceği yönündedir.

Anahtar kelimeler: Güneş enerji santrali, harita mühendisliği, konumlandırma ve yöneltme, coğrafi bilgi sistemleri

Abstract

Renewable energy sources provide sustainable solutions in response to increasing energy demand and climate change mitigation. In this context, Solar Power Plants (SPPs) stand out due to their clean, environmentally friendly nature and wide applicability. While SPP projects represent a significant alternative for energy generation through proper planning and technical implementation, they also involve high investment costs and multi-stage processes that require interdisciplinary collaboration, coordination, and technical precision. Therefore, the correct integration of engineering disciplines plays a critical role in project success. The aim of this study is to assess the technical roles and responsibilities of the Geomatics Engineering discipline in the site selection, construction, and operation phases of SPP projects through a holistic approach, and to reveal its strategic role and contributions throughout these processes. In the study, in addition to the theoretical background, multi-criteria analyses based on Geographic Information Systems (GIS) were examined during site selection; the effects of surveying and topographic measurement methods used in construction and infrastructure works, mechanical installation, electrical works, and system integration phases, as well as data evaluation approaches, on geometric accuracy and system efficiency were analyzed. The findings indicate that the modern measurement techniques and analytical approaches applied within the Geomatics Engineering discipline contribute as a decision-support system in determining the optimal site for SPP projects, enable accurate positioning and alignment analyses during construction, and play an effective role in minimizing positioning and orientation errors. Another conclusion highlighted by the study is that establishing a “Spatial SPP Information System” can improve maintenance and operation processes, strengthen data management, and support cost-effectiveness and data continuity across the entire project.

Keywords: Solar power plant, geomatics engineering, positioning and orientation, geographic information systems

**DEVELOPMENT TRENDS IN THE SUSTAINABLE CONCRETE LITERATURE: A
BIBLIOMETRIC ANALYSIS (1983–2025)**

**SÜRDÜRÜLEBİLİR BETON LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİM EĞİLİMLERİ:
BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (1983–2025)**

İlhami AY¹, Yunus BAŞARAN²

**¹Assist. Prof., Hakkari University, Çölemerik Vocational School, Department of
Construction 0000-0002-3506-3234**

**²Assist. Prof., Hakkari University, Çölemerik Vocational School, Department of
Construction 0009-0002-1420-5077**

Abstract

This study examines the development of the academic literature on sustainable concrete using bibliometric analysis. The main objective of the research is to reveal the evolution of scientific publications related to sustainable concrete and to identify the main research trends in this field. The data used in this study were obtained from the Web of Science (WoS) database. During the data collection process, the keywords “sustainable concrete”, “green concrete”, “eco-friendly concrete”, “environmentally friendly concrete”, and “sustainable cement” were used to search the database. As a result of the search process, a total of 3,931 academic publications were identified and included in the analysis. Based on the obtained dataset, several bibliometric indicators such as the annual distribution of publications, publication types, the most productive authors, leading countries, research categories, and the most cited studies were analyzed. The findings indicate that academic interest in sustainable concrete has increased significantly, particularly after 2010. The results also show that the majority of the publications are research articles and that the literature is mainly concentrated in the fields of civil engineering, materials science, and environmental sciences. Furthermore, alternative binder systems, the use of recycled materials, and technologies aimed at reducing carbon emissions in concrete production have emerged as the most prominent research topics in the literature. Overall, this study provides a comprehensive overview of the structure and development trends of the sustainable concrete literature. The findings are expected to contribute to a better understanding of the research landscape and to guide future studies on sustainable concrete technologies.

Keywords: sustainable concrete, bibliometric analysis, Web of Science, green concrete, sustainable building materials

Özet

Bu çalışmada sürdürülebilir beton alanındaki akademik literatürün gelişimi bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, sürdürülebilir beton konusundaki bilimsel yayınların zaman içerisindeki gelişimini ortaya koymak ve alandaki araştırma eğilimlerini belirlemektir. Çalışmada kullanılan veriler Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde “sustainable concrete”, “green concrete”, “eco-friendly concrete”, “environmentally friendly concrete” ve “sustainable cement” anahtar kelimeleri kullanılarak veri tabanında tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda toplam 3931 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen veri seti üzerinden literatürün yıllara göre yayın eğilimleri, yayın türleri, en üretken yazarlar, en fazla yayın üreten ülkeler, araştırma kategorileri ve en çok atıf alan çalışmalar bibliyometrik göstergeler kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, sürdürülebilir beton konusuna yönelik akademik ilginin özellikle 2010 yılından sonra önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunun araştırma makalesi türünde olduğu ve literatürün ağırlıklı olarak inşaat mühendisliği, malzeme bilimi ve çevre bilimleri alanlarında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Ayrıca sürdürülebilir beton araştırmalarında özellikle alternatif bağlayıcı sistemleri, geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımı ve karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik teknolojilerin öne çıkan araştırma konuları olduğu görülmüştür. Bu çalışma, sürdürülebilir beton literatürünün genel yapısını ortaya koyarak alanın gelişim dinamiklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Elde edilen bulguların sürdürülebilir beton teknolojileri üzerine yapılacak gelecekteki araştırmalar için yol gösterici olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: sürdürülebilir beton, bibliyometrik analiz, Web of Science, yeşil beton, sürdürülebilir yapı malzemeleri

1. INTRODUCTION

The construction sector is responsible for a significant portion of global energy consumption and greenhouse gas emissions. According to data from the United Nations Environment Programme (UNEP), approximately 36% of global final energy consumption is accounted for by buildings and the construction sector (United Nations Environment Programme, 2024). This energy consumption stems from the production of building materials, the construction process, and activities such as heating, cooling, and lighting during the operational phase of buildings. The production process of cement used in reinforced concrete structures, however, has significant environmental impacts due to high energy requirements and chemical reactions. Indeed, it is estimated that cement production accounts for approximately 7–8% of global carbon emissions (Ige et al., 2024).

The significant release of carbon dioxide into the atmosphere during concrete and cement production processes has increased the need for sustainable building materials and low-carbon production technologies. In this context, the concept of sustainable concrete has emerged, aiming to reduce environmental impacts, enhance resource efficiency, and improve the environmental performance of building materials throughout their life cycle (Gartner & Hirao, 2015). Sustainable concrete technologies encompass the use of alternative binding systems, the utilization of industrial byproducts, and production methods aimed at reducing carbon emissions.

In recent years, there has been a significant increase in the number of academic studies on sustainable concrete and low-carbon construction materials. These studies focus particularly on alternative binder systems, the use of recycled materials, and technologies aimed at reducing carbon emissions in concrete production. In this context, numerous studies have been conducted on the environmental performance and mechanical properties of geopolymer concrete and alkali-activated binder systems (Provis, 2018). In addition, the use of recycled aggregates in concrete production and the utilization of industrial byproducts are also key topics in sustainable concrete research (Tam et al., 2005).

The growing interest in the field of sustainable concrete has led to a rapid increase in the number of scientific publications in this area. This situation necessitates a systematic evaluation of research trends in the literature. Bibliometric analysis is a widely used method for identifying the development of scientific publications, research trends, and collaborations among researchers within a specific research field (Donthu et al., 2021). For this reason, a bibliometric analysis of the literature on sustainable concrete is important for understanding the field's development process and identifying future research directions.

The aim of this study is to examine the scientific literature in the field of sustainable concrete using bibliometric methods and to identify research trends in the field. To this end, studies indexed in the Web of Science database were analyzed to assess the distribution of publications by year, the most productive authors, prominent journals, countries, and research themes. During the research process, a search was conducted in the database using the keywords ("sustainable concrete" AND "green concrete" AND "eco-friendly concrete" AND "environmentally friendly concrete" AND "sustainable cement"). Bibliometric analyses were conducted on the retrieved studies, including publication trends, the most prolific authors, the most cited studies, the countries producing the most publications, and the journals with the highest number of publications.

2. METHOD

Bibliometric analysis is a method that enables the quantitative examination of scientific publications based on specific indicators and is widely used to identify trends in the development of research fields. Through this method, bibliometric indicators such as the number of publications, authors, keywords, journals, institutions, and countries are analyzed to assess the overall structure of the literature (Donthu et al., 2021; Mayr & Scharnhorst, 2015).

In this study, a bibliometric analysis method was used to examine the development of the scientific literature in the field of sustainable concrete. The research data were obtained from the Web of Science database, which is widely used for indexing scientific publications. During the data collection process, a search was conducted in the database using the title, abstract, and keywords fields, employing the keywords "sustainable concrete," "green concrete," "eco-friendly concrete," "environmentally friendly concrete," and "sustainable cement."

The publications obtained from the database search were filtered according to specific criteria, and studies published in 2026 and 2027 were excluded from the analysis. After the necessary cleaning and organization processes, a suitable dataset was created for the analysis.

Using the created dataset, the distribution of publications by year, the most productive authors, countries, and the academic studies with the highest number of citations were analyzed within the scope of bibliometric indicators. Thus, the general structure of academic production and research trends in the field of sustainable concrete were identified.

3. FINDINGS

Studies on sustainable concrete were analyzed from a bibliometric perspective using data obtained from the Web of Science (WoS) database. A search of the database based on the identified keywords yielded a total of 3,931 academic studies. It was determined that the first study indexed in the WoS database was a conference abstract titled “*Can Extremely Green Concrete Withstand Fire With Minor Damage,*” published by Suter (1983)

Figure 1 shows the distribution of publications and citations for studies in the sustainable concrete literature by year. Upon examining the figure, it is evident that the first study in this field was published in 1983 and that the number of publications remained quite limited until the early 2000s. However, starting in 2010, there has been a noticeable increase in academic interest in sustainable concrete, accompanied by a significant rise in the number of publications. In particular, following 2018, there was a rapid increase in both the number of publications and citations, indicating that the topic has become a subject of intense focus among researchers. The highest number of publications was reached in 2025. The rise in citation counts also demonstrates that the topic of sustainable concrete is gaining increasing importance in the literature.

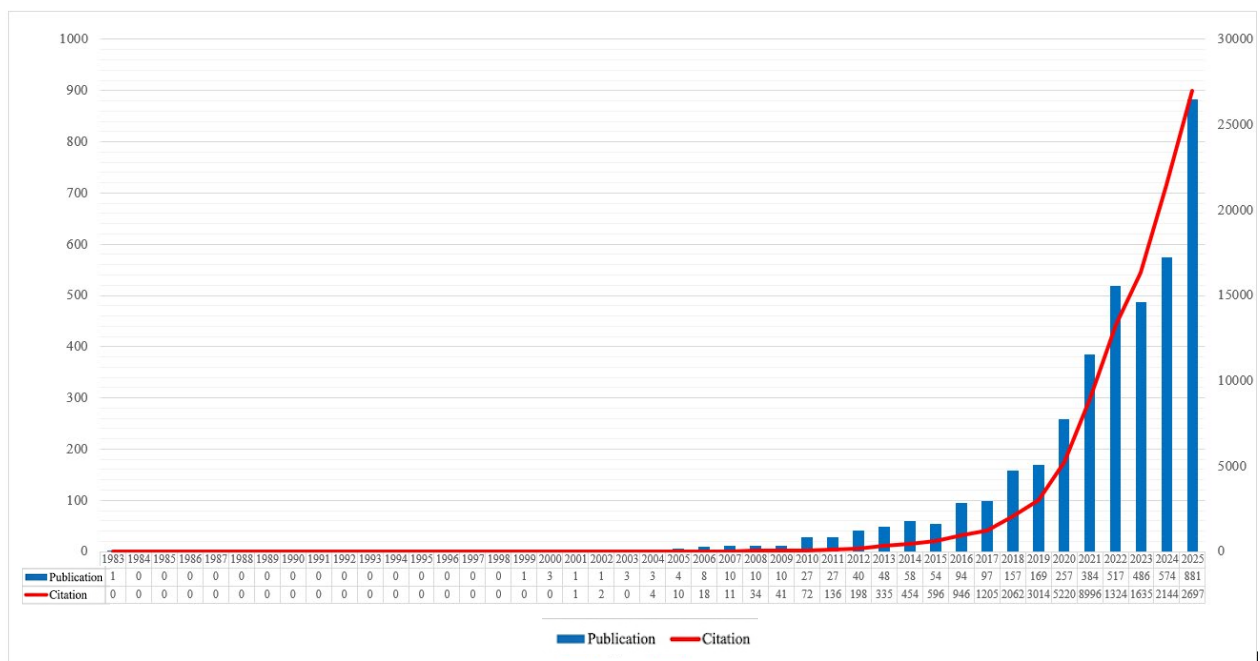

Figure 1. Distribution of academic studies by year

Figure 2 shows the distribution of studies in the sustainable concrete literature by publication type. Upon examining the figure, it is evident that the majority of the studies are research articles. Of the total 3,931 publications, 3,158 are research articles. These are followed by studies in the form of Proceedings Papers (365) and Review Articles (344). However, it is evident that the number of publications in categories such as Editorial Material (30), Correction (10), and Retraction (10) is quite limited. The findings indicate that academic output in the field of sustainable concrete is largely shaped by original research articles.

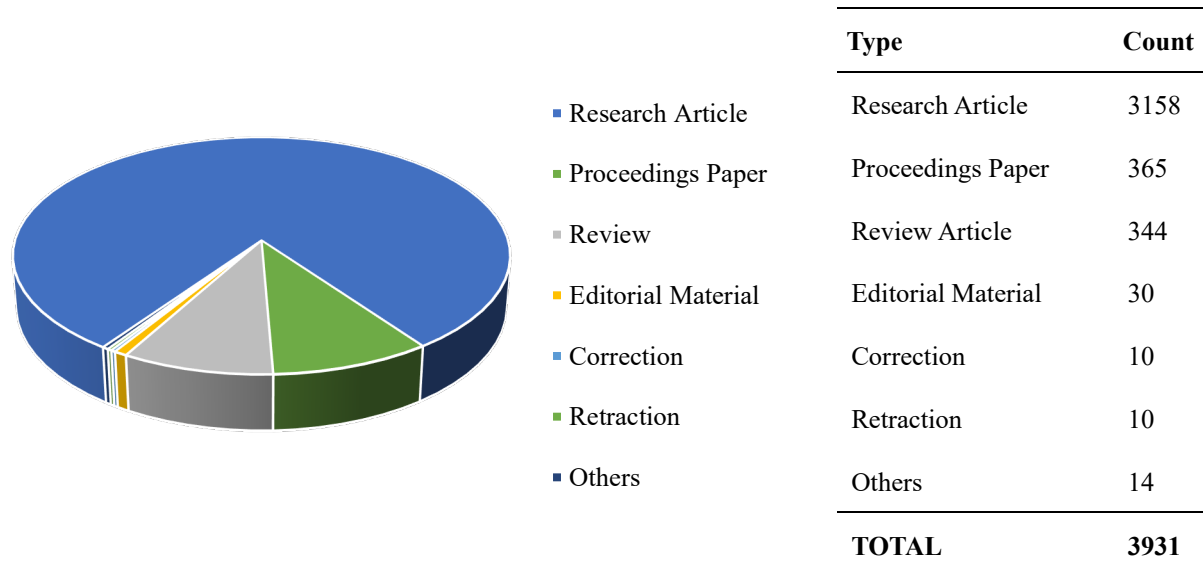

Figure 2. Types of academic publications

Table 1 shows the distribution of academic studies on sustainable concrete according to research categories in the Web of Science database. Upon examining the table, it is evident that the studies are primarily concentrated in the Civil Engineering (1,664), Multidisciplinary Materials Science (1,517), and Construction and Building Technology (1,506) categories. Additionally, the Environmental Sciences (578) and Green Sustainable Science and Technology (546) categories are also prominent areas in the sustainable concrete literature. Furthermore, a significant number of studies are also found in disciplines such as Environmental Engineering (312), Multidisciplinary Engineering (303), and Applied Physics (235). This indicates that sustainable concrete research is not limited to civil engineering alone but constitutes an interdisciplinary research field encompassing environmental sciences, materials science, and various engineering disciplines.

101

Table 1. Categories of academic publications related to the subject

#	Categories	Count	#	Categories	Count
1	Engineering Civil	1664	6	Engineering Environmental	312
2	Materials Science Multidisciplinary	1517	7	Engineering Multidisciplinary	303
3	Construction Building Technology	1506	8	Physics Applied	235
4	Environmental Sciences	578	9	Metallurgy Metallurgical Engineering	208
5	Green Sustainable Science Technology	546	10	Chemistry Physical	196

Figure 3 shows the researchers with the highest number of publications in the sustainable concrete literature. Upon examining the figure, it is evident that the researcher with the most publications in this field is Tayeh, Bassam A., who has a total of 37 publications. This author is followed by Amin, Muhammad Nasir (28), Zeyad, Abdullah M. (27), and Alyousef, Rayed (27). Additionally, researchers such as Mohammadhosseinn, Hossein and Johari, Megat Azmi Megat

have also made significant contributions to the literature with 26 publications. Furthermore, Alabduljabbar, Hisham, and Amran, Mugahed (25), Ahmad, Jawad (23), along with Özkılıç, Yasin Onuralp, and Khan, Kaffayatullah (21), are among the other prominent researchers in the field of sustainable concrete. These findings indicate that the sustainable concrete literature possesses an active academic production structure centered around specific researchers. The inclusion of a researcher from Turkey on this list demonstrates that Turkey is also contributing to the literature in the field of sustainable concrete research.

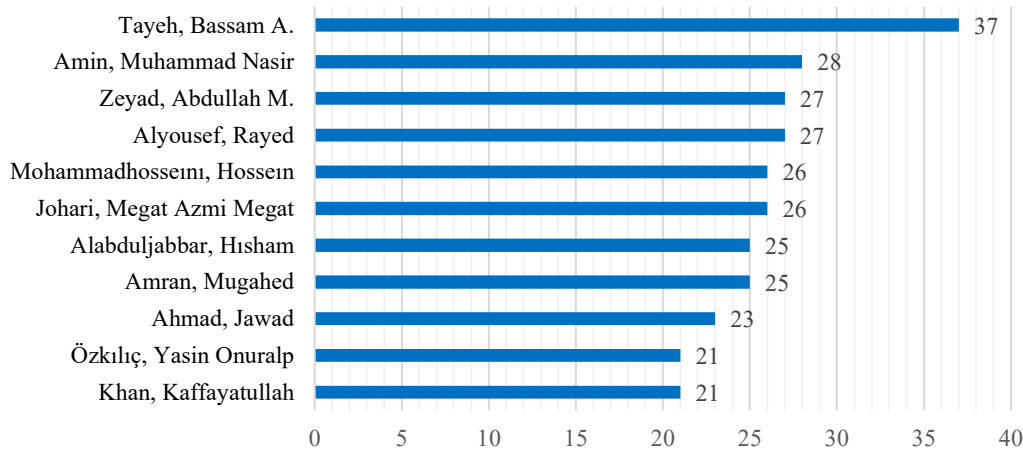

Figure 3. Authors with the most publications

Figure 4 shows the countries with the highest number of publications on sustainable concrete. Upon examining the figure, it is evident that India (732) has produced the most publications in this field. India is followed by China (652) and Saudi Arabia (379), respectively. Additionally, the United States (327) and Malaysia (298) are among the countries making significant contributions to the sustainable concrete literature. Furthermore, Pakistan (263), Australia (233), Iraq (225), Egypt (215), and Iran (186) stand out as other prominent countries in the field of sustainable concrete. The findings indicate that research on sustainable concrete is particularly concentrated in Asian and Middle Eastern countries.

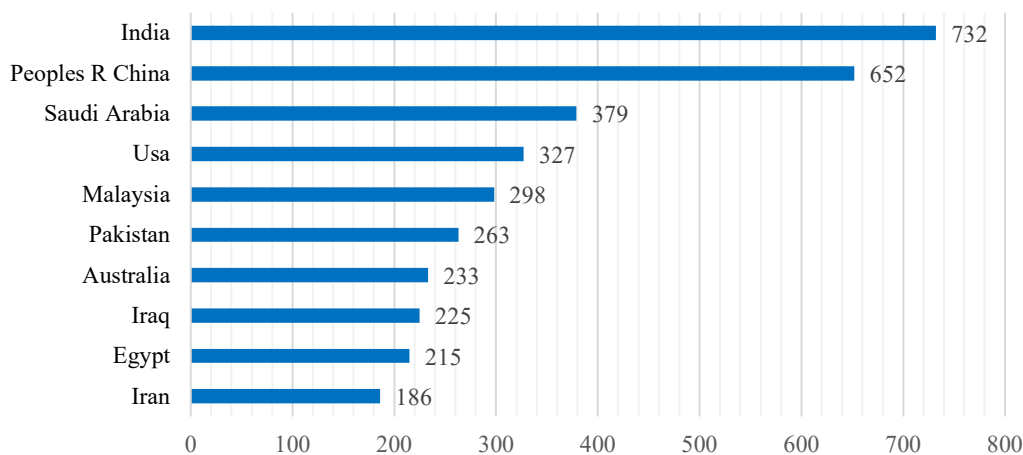

Figure 4. The 10 countries with the most publications on the subject

Table 2 lists the 10 most influential academic studies in the sustainable concrete literature, ranked by the number of citations. Upon examining the table, it is evident that the most cited study is “*The role of inorganic polymer technology in the development of 'green concrete'*” published by Duxson et al. (2007), which has received 1,554 citations. This study is followed by the work published by Schneider et al. (2011), which addresses sustainable cement production, with 1,237 citations. Additionally, the study conducted by Jonkers et al. (2010), which examines the use of bacteria in self-healing concrete technologies, also has a significant impact in the literature with 1,098 citations. Furthermore, studies such as those by Habert et al. (2020), Monteiro et al. (2017), and Van den Heede & De Belie (2012) are among the works that have made significant contributions to the environmental impacts of sustainable concrete and cement production, life cycle assessment, and sustainable concrete technologies. The findings indicate that topics such as environmental impacts, alternative binder systems, self-healing concrete technologies, and the prediction of mechanical properties are key research areas in the literature on sustainable concrete.

Table 2. The 10 most cited articles

Author(s), Year	Title of the Study	Source Name	Total Citations	
Duxson et al. (2007)	The role of inorganic polymer technology in the development of 'green concrete'	Cement and Concrete Research	1554	103
Schneider et al. (2011)	Sustainable cement production-present and future	Cement and Concrete Research	1237	
Jonkers et al. (2010)	Application of bacteria as self-healing agent for the development of sustainable concrete	Ecological Engineering	1098	
Habert et al. (2020)	Environmental impacts and decarbonization strategies in the cement and concrete industries	Nature Reviews Earth & Environment	958	
Monteiro et al. (2017)	Towards sustainable concrete	Nature Materials	865	
Van den Heede & De Belie (2012)	Environmental impact and life cycle assessment (LCA) of traditional and 'green' concretes: Literature review and theoretical calculations	Cement and Concrete Composites	615	
Hemalathe Ramaswamy (2017)	A review on fly ash characteristics - Towards promoting high volume utilization in developing sustainable concrete	Journal of Cleaner Production	594	
Asteris et al. (2021)	Predicting concrete compressive strength using hybrid ensembling of surrogate machine learning models	Cement and Concrete Research	505	
Naderpour et al. (2018)	Compressive strength prediction of environmentally friendly concrete using artificial neural networks	Journal of Building Engineering	484	
Xie et al. (2019)	Effects of combined usage of GGBS and fly ash on workability and mechanical properties of alkali activated geopolymer concrete with recycled aggregate	Composites Part B: Engineering	461	

4. CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

This study aims to systematically examine the scientific development of the sustainable concrete literature using bibliometric methods. In this study, the development of the academic literature in the field of sustainable concrete was examined using bibliometric analysis. As a result of the search conducted in the Web of Science database, a total of 3,931 academic studies published between 1983 and 2025 were analyzed. The findings indicate that academic interest in the topic of sustainable concrete has increased significantly, particularly after 2010. The rapid increase in the number of publications can be interpreted as an indicator of the growing research interest in reducing the environmental impacts of the construction sector and in low-carbon building materials.

When examining publication types, it is observed that the vast majority of studies were published as research articles. This indicates that the topic of sustainable concrete is primarily addressed in the academic literature through original research. Additionally, it is observed that studies in the form of Proceedings Papers and Review Articles also hold a significant share in the literature. This indicates that the field possesses an active scientific production process in terms of both theoretical and applied research.

When examining research categories, it is observed that sustainable concrete studies are primarily concentrated in the fields of civil engineering, materials science, and construction technologies. However, it has also been determined that studies in environmental sciences and sustainability-based research occupy a significant place. This indicates that sustainable concrete research constitutes an interdisciplinary field of study. In particular, reducing environmental impacts, developing alternative binder systems, and utilizing recycled materials in concrete production are among the prominent research topics in the literature.

In an evaluation by country, it is observed that India and China have made the greatest contributions to the sustainable concrete literature. These countries are followed by nations such as Saudi Arabia, the United States, and Malaysia. This indicates that research activities on sustainable concrete technologies are conducted more intensively in countries experiencing rapid urbanization and significant infrastructure investments. Additionally, the concentration of prominent researchers in the literature around specific academic groups indicates that sustainable concrete research is being developed by an active research community.

Overall, it is evident that the sustainable concrete literature has expanded significantly in recent years, and topics related to low-carbon building materials and environmental sustainability are gaining increasing importance in research. This situation indicates that research aimed at reducing the environmental impacts of the construction sector and developing sustainable building materials will continue to grow in the future.

Based on the findings of this study, several recommendations can be developed for future research in the field of sustainable concrete. First, it is recommended that methods such as Life Cycle Assessment (LCA) and carbon footprint analysis be utilized more extensively to evaluate the environmental impacts of sustainable concrete technologies more comprehensively. Such studies will contribute to the development of more sustainable production strategies aimed at reducing the environmental impacts of concrete production processes.

Additionally, increasing research on the use of recycled aggregates, the utilization of industrial by-products, and the development of alternative binder systems is crucial for advancing sustainable concrete technologies. In particular, a more comprehensive examination of the mechanical and environmental performance of low-carbon concrete technologies—such as

geopolymer concrete and alkali-activated binder systems—presents an important research area for future studies.

Furthermore, to enable a more comprehensive analysis of the sustainable concrete literature, it is recommended that future bibliometric studies be expanded to include different databases. The use of Scopus and other international databases in addition to the Web of Science database will contribute to evaluating the knowledge structure of the research field from a broader perspective. Furthermore, the use of advanced bibliometric analysis techniques—such as author collaboration networks, co-occurrence analyses of keywords, and the examination of scientific collaboration networks—will help to elucidate the developmental dynamics of sustainable concrete research in greater detail.

5. REFERENCES

- Asteris, P. G., Skentou, A. D., Bardhan, A., Samui, P., & Pilakoutas, K. (2021). Predicting concrete compressive strength using hybrid ensembling of surrogate machine learning models. *Cement and Concrete Research*, 145, 106449. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2021.106449>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Duxson, P., Provis, J. L., Lukey, G. C., & van Deventer, J. S. J. (2007). The role of inorganic polymer technology in the development of ‘green concrete’. *Cement and Concrete Research*, 37(12), 1590–1597. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2007.08.018>
- Gartner, E., & Hirao, H. (2015). A review of alternative approaches to the reduction of CO₂ emissions associated with the manufacture of the binder phase in concrete. *Cement and Concrete Research*, 78, 126–142. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2015.04.012>
- Habert, G., Miller, S. A., John, V. M., Provis, J. L., Favier, A., Horvath, A., & Scrivener, K. L. (2020). Environmental impacts and decarbonization strategies in the cement and concrete industries. *Nature Reviews Earth & Environment*, 1(11), 559–573. <https://doi.org/10.1038/s43017-020-0093-3>
- Hemalatha, T., & Ramaswamy, A. (2017). A review on fly ash characteristics – Towards promoting high volume utilization in developing sustainable concrete. *Journal of Cleaner Production*, 147, 546–559. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.01.114>
- Ige, O. E., Von Kallon, D. V., & Desai, D. (2024). Carbon emissions mitigation methods for cement industry using a systems dynamics model. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 26(3), 579–597. <https://doi.org/10.1007/s10098-023-02683-0>
- Jonkers, H. M., Thijssen, A., Muyzer, G., Copuroglu, O., & Schlangen, E. (2010). Application of bacteria as self-healing agent for the development of sustainable concrete. *Ecological Engineering*, 36(2), 230–235. <https://doi.org/10.1016/j.ecoleng.2008.12.036>
- Mayr, P., & Scharnhorst, A. (2015). Scientometrics and information retrieval: weak-links revitalized. *Scientometrics*, 102(3), 2193–2199. <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1484-3>
- Monteiro, P. J. M., Miller, S. A., & Horvath, A. (2017). Towards sustainable concrete. *Nature Materials*, 16(7), 698–699. <https://doi.org/10.1038/nmat4930>

- Naderpour, H., Rafiean, A. H., & Fakharian, P. (2018). Compressive strength prediction of environmentally friendly concrete using artificial neural networks. *Journal of Building Engineering*, 16, 213–219. <https://doi.org/10.1016/j.jobbe.2018.01.007>
- Provis, J. L. (2018). Alkali-activated materials. *Cement and Concrete Research*, 114, 40–48. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2017.02.009>
- Schneider, M., Romer, M., Tschudin, M., & Bolio, H. (2011). Sustainable cement production—present and future. *Cement and Concrete Research*, 41(7), 642–650. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2011.03.019>
- Suter, G. T. (1983). Can Extremely Green Concrete Withstand Fire With Minor Damage. *Journal of the American Concrete Institute*, 80(4), 353.
- Tam, V. W. Y., Gao, X. F., & Tam, C. M. (2005). Microstructural analysis of recycled aggregate concrete produced from two-stage mixing approach. *Cement and Concrete Research*, 35(6), 1195–1203. <https://doi.org/10.1016/j.cemconres.2004.10.025>
- United Nations Environment Programme. (2024). *Global Status Report for Buildings and Construction 2024: Towards a zero-emission, efficient and resilient buildings and construction sector*.
- Van den Heede, P., & De Belie, N. (2012). Environmental impact and life cycle assessment (LCA) of traditional and ‘green’ concretes: Literature review and theoretical calculations. *Cement and Concrete Composites*, 34(4), 431–442. <https://doi.org/10.1016/j.cemconcomp.2012.01.004>
- Xie, J., Wang, J., Rao, R., Wang, C., & Fang, C. (2019). Effects of combined usage of GGBS and fly ash on workability and mechanical properties of alkali activated geopolymer concrete with recycled aggregate. *Composites Part B: Engineering*, 164, 179–190. <https://doi.org/10.1016/j.compositesb.2018.11.067>

**A RIGHTS-BASED CRITIQUE OF THE SOCIAL INVESTMENT PARADIGM
THROUGH LONG-TERM CARE**
**SOSYAL YATIRIM PARADİGMASINA UZUN SÜRELİ BAKIM ÜZERİNDEN HAK
TEMELLİ BİR ELEŞTİRİ**

Yelda BEKTAŞ 1

**1Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF,
ORCID ID 0000-0003-3348-6214**

Özet

Sosyal yatırım paradigması, sosyal politikaları gelecekte ekonomik ve sosyal getiriler sağlayacak bir yatırım aracı olarak konumlandırırken genellikle çocuklara, gençlere ve çalışma çağındaki nüfusa yönelik eğitim, istihdam ve erken çocukluk bakımı gibi alanlara odaklanarak insan sermayesinin geliştirilmesini hedefler. Ancak, demografik yaşlanmanın hızla arttığı günümüzde, yaşlı nüfusun sosyal yatırım paradigması içindeki yeri ve uzun süreli bakım hizmetlerinin bu çerçevede nasıl ele alındığı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu çalışma, sosyal yatırım paradigmasının yaşlılığı ve özellikle uzun süreli bakım ihtiyacını yeterince kapsayıp kapsamadığını hak temelli bir eleştirel perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, sosyal yatırım paradigmasının yaşlı bireylerin uzun süreli bakım ihtiyaçlarına yönelik politikaları ne ölçüde şekillendirdiğini ve bu paradigmanın yaşlıların haklarını ne denli göz önünde bulundurduğunu analiz etmektir. Özellikle, uzun süreli bakım hizmetlerinin sadece bir maliyet unsuru olarak mı, yoksa yaşlıların onurlu bir yaşam sürdürme hakkının bir parçası olarak mı değerlendirildiği sorgulanmaktadır. Çalışmada, sosyal yatırım paradigması, yaşlılık politikaları ve uzun süreli bakım literatürünü kapsayan kapsamlı bir doküman analizi ve eleştirel kuramsal inceleme yöntemi benimsenmiştir. Ulusal ve uluslararası politika belgeleri, akademik makaleler ve raporlar incelenerek sosyal yatırım paradigmasının yaşlılık ve uzun süreli bakım alanındaki uygulamaları ve söylemleri değerlendirilmiştir. Analiz, hak temelli yaklaşım çerçevesinde, yaşlıların bağımsızlık, katılım, bakım, kendini gerçekleştirme ve onur hakları ekseninde yürütülmüştür.

Yapılan incelemeler, sosyal yatırım paradigmasının genellikle üretkenlik ve ekonomik getiri odaklı olması nedeniyle, yaşlılık dönemini ve özellikle uzun süreli bakım ihtiyacını ikincil planda bıraktığını göstermektedir. Paradigma, yaşlıları daha çok bir "bağımlılık yükü" olarak algılama eğiliminde olup onların toplumsal katkı potansiyelini ve haklarını yeterince vurgulamamaktadır. Uzun süreli bakım hizmetleri, çoğu zaman bir yatırım olarak değil, bir tüketim veya maliyet kalemi olarak görülmekte bu da hizmetlerin kapsamını ve kalitesini olumsuz etkilemektedir. Hak temelli bir perspektiften bakıldığında, yaşlıların uzun süreli bakıma erişiminin sadece bir sosyal yardım meselesi değil, temel bir insan hakkı olduğu göz ardı edilmektedir. Bu durum, yaşlıların onurlu yaşam hakkını, bağımsızlıklarını ve toplumsal katılımlarını kısıtlayıcı sonuçlar doğurmaktadır. Sosyal yatırım paradigmasının bu eksikliği, yaşlılık politikalarının yeniden gözden geçirilmesi ve uzun süreli bakımın bir hak olarak güvence altına alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Yatırım Paradigması, Yaşlılık, Uzun Süreli Bakım, Hak Temelli Yaklaşım, Sosyal Politika

Abstract

The social investment paradigm positions social policies as an investment tool that will generate economic and social returns in the future, focusing on areas such as education, employment, and early childhood care for children, youth, and the working-age population, with the aim of developing human capital. However, with the rapid increase in demographic aging today, the place of the elderly population within the social investment paradigm and how long-term care services are addressed within this framework have become important topics of discussion. This study aims to examine, from a rights-based critical perspective, whether the social investment paradigm sufficiently covers aging and, in particular, the need for long-term care. The main objective of the study is to analyze the extent to which the social investment paradigm shapes policies addressing the long-term care needs of older individuals and how much this paradigm takes into account the rights of older people. In particular, it will be questioned whether long-term care services are evaluated solely as a cost factor or as part of the right of older people to live with dignity. The study adopts a comprehensive document analysis and critical theoretical review method covering the social investment paradigm, aging policies, and the long-term care literature. National and international policy documents, academic articles, and reports were examined to evaluate the practices and discourses of the social investment paradigm in the fields of aging and long-term care. The analysis was conducted within the framework of a rights-based approach, focusing on the rights of older adults to independence, participation, care, self-fulfillment, and dignity. The studies show that the social investment paradigm generally focuses on productivity and economic returns, thereby relegating old age and, in particular, the need for long-term care to a secondary position. The paradigm tends to perceive older people more as a “burden of dependency” and does not sufficiently emphasize their potential social contribution and rights. Long-term care services are often seen not as an investment but as a consumption or cost item, which negatively affects the scope and quality of services. From a rights-based perspective, the fact that older adults' access to long-term care is not just a matter of social assistance but a fundamental human right is overlooked. This situation has restrictive consequences for the elderly's right to a dignified life, their independence, and their social participation. This deficiency in the social investment paradigm highlights the need to re-examine aging policies and ensure long-term care as a right.

Keywords: Social Investment Paradigm, Older Adults, Long-Term Care, Rights-Based Approach, Social Policy

**THE EQUIVALENT OF ASSIGNMENT OF CLAIMS IN ISLAMIC LAW:
MUKAYYAD HAWALA**
**İSLAM HUKUKUNDA ALACAĞIN TEMLİKİ KURUMUNUN KARŞILIĞI
OLARAK MUKAYYET HAVALE**

Betül Zehra ERDEM¹, Talip TÜRCAN²

**¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı,**

ORCID:0009-0003-5724-7725

**²Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Özel Hukuk Bölümü,
ORCID: 0000-0002-7621-406X**

Özet

Modern hukukta alacaklının hakkını üçüncü bir şahsa devretmesi işlemi olan "alacağın temliki", fıkıh doktrininde alacağın itibari bir mal niteliği taşıması ve teslimin kesinlik arz etmemesi sebebiyle tartışmalı bir konu olmuştur. Klasik fıkıh doktrinine göre, henüz teslim alınmamış ve zimmette soyut olarak duran bir alacağın üçüncü şahıslara devri, "borcun borçla satımı" ve "teslim alınmamış malın satışı" yasakları nedeniyle kural olarak caiz görülmemiştir. Fakihlerin çoğunluğu bu konuyu "borcun borç karşılığında satışı" yasaklayan hadis çerçevesinde ele alsa da havale kurumu rızaya dayalı bir güven mekanizması tesis etmesi sebebiyle istihsan çerçevesinde meşru kılınarak bu ihtiyacı gidermiştir. İslam borçlar hukukunda alacağın temliki işlevi, hukuki sonuçları ve tasarruf mekanizmaları itibarıyla en belirgin şekilde "mukayyet havale" kurumunda karşılık bulmaktadır. Mukayyet havale, borçlunun ödemeyi üçüncü şahıs nezdindeki belirli bir alacağına veya elindeki emanet malına bağlamasıdır. Akdin kurulmasıyla birlikte alacaklının hakkı, tıpkı bir rehin akdinde olduğu gibi doğrudan havaleye konu olan mala taalluk eder ve eski borçlunun o mal üzerindeki talep yetkisi bütünüyle sona erer. Bunun da bir gereği olarak eski borçlu bu malı geri alma hakkı yoktur; eğer yeni borçlu bu malı kendi rızasıyla eski borçluya geri verirse malın bedelini kendi şahsi zimmetinden alacaklıya tazmin etmekle yükümlü olur. Ancak mal eski borçlu tarafından cebren alınırsa, yeni borçlunun tazmin yükümlülüğü ortadan kalkar. Bununla birlikte, mukayyet havale modern temlikteki gibi soyut bir devir işlemi olmayıp kaynağa sıkı sıkıya bağlıdır. Mukayyet havale kaynağa bağlı bir akit olduğundan, havalenin bağlandığı para bir emanet ise ve teslimden önce helak olursa, havale batıl olur ve borç eski borçluya geri döner. Dolayısıyla mukayyet havalede alacak hakkını tam anlamıyla iktisap edebilmek için sözleşmenin kurulması tek başına yeterli olmayıp söz konusu malın veya alacağın fiilen teslim alınması veya o kaynağın sağlam kalması gerekir. Mukayyet havalede hakkın nakli "şartlı ve geçici" bir nitelik taşır. Özellikle Hanefi doktrinine göre üzerine havale yapılan kişi borcu henüz ödemediği iflas ederek ölür veya borcu inkar ederek hakkın ispatı imkansızlaşırsa havale infisah eder ve alacaklı hakkını tahsil etmek için tekrar ilk borçluya geri döner. Bu eski borçluya rücu ihtimali, Türk borçlar hukukundaki kesin ve soyut hak devri modelinden ayıran en temel farktır. Sonuç olarak mukayyet havalenin sağladığı "tasarruf yetkisinin kesilmesi" ve "hakkın belirli bir fona tahsisi" özellikleri, mukayyet havale kurumunun İslam hukuku sınırları içerisinde alacağın temliki mantığıyla çalıştığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: İslam Borçlar Hukuku, Alacağın Temliki, Mukayyet Havale

Abstract

In modern law, the process of transferring a creditor's right to a third party, known as the "assignment of a claim", has been a controversial issue in Islamic jurisprudence due to the claim's nature as an abstract asset and the lack of certainty in its delivery. According to classical Islamic jurisprudence, the assignment of a claim that has not yet been delivered and remains abstractly as a liability to third parties has generally been deemed impermissible due to the prohibitions on "selling a debt for a debt" and "selling undelivered goods". Although most jurists address this issue within the framework of the hadith prohibiting "the sale of debt for debt", the institution of *Hawala* has been legitimized within the framework of *istihsan* (juristic preference) due to its establishment of a consent-based trust mechanism, thereby meeting this need. In Islamic debt law, the function of the assignment of a claim, its legal consequences, and disposal mechanisms are most clearly reflected in the institution of *Mukayyad Hawala* (restricted transfer). A *Mukayyad Hawala* occurs when the debtor links the payment to a specific receivable held by a third party or to goods in their custody. Upon the conclusion of the transfer, the creditor's right relates directly to the property subject to the transfer, just as in a pledge contract, and the former debtor's right to claim that property ceases entirely. As a consequence, the former debtor has no right to reclaim this property; if the new debtor voluntarily returns the property to the former debtor, they are obliged to compensate the creditor for the value of the property from their own personal assets. However, if the property is forcibly taken by the former debtor, the new debtor's obligation to compensate is eliminated. Furthermore, a *Mukayyad Hawala* is not an abstract transfer like a modern assignment but is strictly tied to its source. Since a *Mukayyad Hawala* is a source-dependent contract, if the underlying asset is a deposit and is destroyed before delivery without fault, the transfer becomes void and the debt reverts to the original debtor. Therefore, in a *Mukayyad Hawala* the mere conclusion of the contract is not sufficient to fully acquire the right to claim; the actual delivery of the goods or the preservation of the source is also required. The transfer of rights in a *Mukayyad Hawala* has a "conditional and temporary" nature. Particularly according to the Hanafi doctrine, if the new debtor dies bankrupt before paying the debt or denies the debt, making it impossible to prove the right, the transfer is terminated and the creditor returns to the original debtor to collect the right. This possibility of recourse to the original debtor is the most fundamental difference from the model of definitive and abstract transfer of rights in Turkish debt law. In conclusion the characteristics of "termination of the power of disposal" and "allocation of the right to a specific fund" provided by the *Mukayyad Hawala* demonstrate that this institution operates within the boundaries of Islamic law based on the logic of the assignment of claims.

Keywords: Islamic Debt Law, Assignment of Claims, Mukayyad Hawala

THE TRANSFORMATION OF MIGRATION LAW IN TURKEY AFTER THE SYRIAN CRISIS

SURİYE KRİZİ SONRASI TÜRKİYE’DE GÖÇ HUKUKUNUN DÖNÜŞÜMÜ*

Berna DURMUŞ¹, Filiz Tufan Emini KURTULUŞ²

¹Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID:0009-0009-6792-2679

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimleri, ORCID: 0000-0002-9040-0811

Özet

2010 yılının son dönemlerinde Tunus’ta başlayan ve kısa sürede bölgesel bir akıma dönüşen Arap Baharı, otoriter yönetimleri derinden sarsan, toplumsal dengeleri değiştiren bir dalgaya dönüşerek 2011 yılında Suriye’yi vurmuştur. Bölge ülkelerinde farklı yoğunluklarda hissedilen hareket, Suriye’de otoriter ve kırılğan rejimi sarsarak bölgesel ölçekte kitlesel göç hareketlerini beraberinde getiren Suriye krizini başlatmıştır. Coğrafi konumu ve insani yaklaşımı nedeniyle Türkiye, bu süreçte en fazla Suriyeli sığınmacıyı kabul eden ülkelere biri olmuş ve gelen sığınmacıları “misafir” olarak adlandırmıştır. Türkiye, Suriye’den gelen kitlesel göç akımını yönetebilmek adına göç hukukunda ve işleyişinde önemli değişikliklere adım atmıştır.

Bu çalışma, Suriye krizi sonrasında Türkiye’de göç hukukunda gerçekleşen yapısal dönüşümleri ve göç yönetimi politikalarının gelişen krizler doğrultusunda yaşadığı adaptasyon süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye özelinde gerçekleşen değişim zengin tarihsel deneyime rağmen 2013 sonrasında kurumsallaşmış, uluslararası hukuk normlarına daha yakın, kitlesel göç yönetimini ele alan bir yapıya ulaşmıştır. Bu çerçevede içerisinde 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği temel alınarak, Türkiye’nin kurumsal ve hukuki yaklaşımı değerlendirilmiştir. Çalışmada, geçici koruma sisteminin işleyişi, sığınmacıların hukuki statüsü ve devletin 2013 öncesi dönemde sürdürdüğü parçalı mevzuatın değişimiyle gelen göç yönetim kapasitesindeki artış analitik bir çerçevede ele alınmıştır.

Elde edilen bulgular, Suriye krizinin Türkiye’de göç hukukunda bulunan boşlukları doldurmaya yönelttiğini, hukuki normların yeniden şekillenmesine yol açtığını ve devletin kitlesel göç hareketlerine karşı hukuki ve idari mekanizmalarını güçlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’de değişen göç yönetimi ve hukuki çerçevenin yeniden yapılanması üzerine yürütülecek akademik tartışmalara özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye’de Göç Hukuku, Suriye Krizi, Göç Yönetimi, Kitlesel Göç, Geçici Koruma Sistemi

Abstract

The Arab Spring, which began in Tunisia in the late months of 2010 and rapidly transformed into a regional wave, shook authoritarian regimes and altered social balances, ultimately reaching Syria in 2011. The movement, felt at varying intensities across countries in the region, destabilized the authoritarian and fragile regime in Syria and initiated the Syrian crisis, which triggered mass migration movements on a regional scale. Due to its geographical position and humanitarian approach, Turkey became one of the countries that accepted the highest number of Syrian asylum seekers during this process and referred to the incoming asylum seekers as “guests.” In order to manage the mass migration flow from Syria, Turkey took significant steps toward transforming its migration law and its implementation.

This study aims to examine the structural transformations in migration law in Turkey following the Syrian crisis and the adaptation processes of migration management policies in response to evolving crises. Despite Turkey’s rich historical experience, the transformation that occurred specifically in Turkey became institutionalized after 2013 and evolved into a structure more compatible with international legal norms and capable of addressing mass migration management. Within this framework, Turkey’s institutional and legal approach has been evaluated based on the 2013 Law on Foreigners and International Protection and the 2014 Temporary Protection Regulation. The study analytically examines the functioning of the temporary protection system, the legal status of asylum seekers, and the increase in migration management capacity that emerged through the transformation of the fragmented legislation maintained by the state prior to 2013.

The findings indicate that the Syrian crisis prompted efforts to fill the gaps in migration law in Turkey, led to the reshaping of legal norms, and strengthened the state’s legal and administrative mechanisms in response to mass migration movements. In this context, the study aims to provide an original contribution to academic discussions on the restructuring of migration management and the evolving legal framework in Turkey.

Keywords: Migration Law in Turkey, Syrian Crisis, Migration Management, Mass Migration, Temporary Protection System

**BÜLENT ECEVİT'S BOOK “THE CENTER-LEFT”: PROPOSALS FOR SOLVING
POLITICAL ISSUE**

**BÜLENT ECEVİT’İN ORTANIN SOLU ESERİNDE TÜRKİYE’NİN SİYASAL
SORUNLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Eralp DEMİR¹, Filiz Tufan Emini KURTULUŞ²

**¹Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu
Yönetimi Bölümü, ORCID: 0009-0007-2990-3405**

**²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimleri,
ORCID: 0000-0002-9040-0811**

Özet

Bülent Ecevit’in 1960’ların ortasında kaleme aldığı “Ortanın Solu” kitabı, Türk siyasi düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışma, öncelikle Bülent Ecevit’in “Ortanın Solu” olarak nitelendirdiği ideolojinin açıklamasını, “Aşırı Sağ”dan “Aşırı Sol”a kadar diğer ideolojilerle farkını açıklayarak özellikle siyasal alandaki tespit etmiş olduğu sorunlar ve bunlara getirmiş olduğu çözüm önerileri incelenecektir. Bülent Ecevit’in siyasal düşüncesinde, bireysel özgürlükler ile sosyal adalet dengesi en önemli noktadır. Bireysel özgürlüklerin aşırıya kaçtığı durumlarda sosyal adaletsizliklerin oluşacağı; sosyal adaletin öncelendiği durumlardaysa bireyler üzerinde fazla baskı olacağını düşünmektedir.

Bülent Ecevit’in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise liyakat eksikliğidir. Gerek partizanca düşünceler, gerek ilişkiler içerisindeki düşünceler sebebiyle olsun liyakatsizliğin önlenmesi için işe alım veya yükseltmelerin adil bir süreç dahilinde gerçekleşmesi, objektif sınavlarla bu sürecin desteklenmesini uygun görmüştür.

Çalışma içerisinde Bülent Ecevit’in dış politika yaklaşımına da yer verilmiştir. Dış politikada ulusal bağımsızlık ve barış ilkeleri önceliklenmiştir. Uluslararası örgütler ve yabancı devletler ile kurulacak olan ilişkilerde ulusal bağımsızlığın zedelemeyecek şekilde hareket edilmesi, emperyal düşüncelere karşı bilinçli ve dikkatli politikaların uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Küreselleşme veya dış ilişkiler boyutunda evrensel değerler sahiplenirken kültürel bağımsızlığın zarara uğramadan bu süreçlerin ilerlemesi konusunda dengeli bir yaklaşım gerektiğini savunmuştur.

Bülent Ecevit’in çözüm önerileri, dönemsel bağlam içerisinde incelendiğinde, “Bağımsızlık, Adalet ve Milli Kültür” gibi kavramları merkeze alan bir siyaset anlayışının ürünüdür. Bülent Ecevit’in getirmiş olduğu çözümler sadece yaşadığı dönem zarfında değil, uzun vadede de yaşanan sorunlara çözüm olarak kullanılabilecek niteliktedir.

Araştırma, nitel yöntemler içerisinde doküman analizi tekniği ile içerik incelemesi yöntemi ile yürütülmüştür. Bülent Ecevit'in siyasal metinleri, dönemin politik tartışmaları, dönemin yaşanan sosyo – ekonomik sorunları incelenmiş; “Ortanın Solu” kitabı içerisinde bunlara bulunduğu çözüm önerileri, günümüz siyasal sorunlarıyla da karşılaştırılarak tartışılmıştır. Sonuç olarak “Ortanın Solu” kitabı içerisinde açıklamış olduğu siyasal yaklaşım; Türkiye'nin sosyal adalet, bağımsızlık ve demokratikleşme alanlarında siyasal gelişimine sunulmuş önemli bir ideolojik çerçeve olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Bülent Ecevit, Ortanın Solu, Milli Bağımsızlık

Abstract

Bülent Ecevit's book "The Left of the Center", written in the mid-1960s, marked a significant turning point in the history of Turkish political thought. This study will primarily examine the ideology that Bülent Ecevit termed "The Left of the Center," explaining its differences from other ideologies ranging from the "Far Right" to the "Far Left," and will specifically analyze the problems he identified in the political sphere and the solutions he proposed. In Bülent Ecevit's political thought, the balance between individual freedoms and social justice is the most crucial point. He believes that when individual freedoms are taken to extremes, social injustices will arise; conversely, when social justice is prioritized, excessive pressure will be placed on individuals.

Another point Bülent Ecevit emphasized was the lack of meritocracy. Whether due to partisan considerations or personal connections, he believed that to prevent such favoritism, hiring and promotions should take place within a fair process, supported by objective examinations.

The study also examines Bülent Ecevit's approach to foreign policy. In foreign policy, the principles of national independence and peace were prioritized. He emphasized the need to act in a manner that does not compromise national independence in relations with international organizations and foreign states, and to implement conscious and cautious policies against imperialist ambitions. He argued for a balanced approach to ensure that these processes—such as globalization or international relations—progress without compromising cultural independence, even as universal values are embraced.

When examined within their historical context, Bülent Ecevit's proposed solutions are the product of a political philosophy centered on concepts such as "Independence, Justice, and National Culture." The solutions put forward by Bülent Ecevit are not only relevant to the period in which he lived but are also of a nature that can serve as solutions to problems in the long term.

The research was conducted using the document analysis technique, a qualitative method. Bülent Ecevit's political texts, the political debates of the era, and the socio-economic problems of the time were examined; the solutions he proposed in his book *The Center-Left* were discussed in comparison with today's political issues. In conclusion, the political approach outlined in the book "The Left of the Center" can be described as an important ideological framework for Turkey's political development in the areas of social justice, independence, and democratization.

Keywords: Bülent Ecevit, Center-Left, National Independence

**DIGITAL DIPLOMACY AND PERCEPTION MANAGEMENT IN THE
RECONSTRUCTION OF THE CYPRUS ISSUE IN INTERNATIONAL PUBLIC
OPINION**

**DİJİTAL DİPLOMASİ VE ALGI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA KIBRIS
MESELESİNİN ULUSLARARASI KAMUOYUNDA YENİDEN İNŞASI**

Büşra ÜZEHAN¹

Dr, Siyasi Tarih (Kıbrıs Siyaseti- Doğu Akdeniz Çalışmaları),

ORCID: 0009-0004-4618-7568

Özet

Bu çalışma, Kıbrıs meselesinin geleneksel diplomasi yöntemlerinin ötesine geçerek dijital diplomasi ve algı yönetimi araçları üzerinden nasıl yeniden şekillendiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, devletlerin dış politika araçlarını dönüştürmüş; sosyal medya platformları, uluslararası haber ağları ve dijital iletişim kanalları, kamu diplomasisinin temel unsurları hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, Kıbrıs meselesinin uluslararası kamuoyundaki temsil biçimini de doğrudan etkilemektedir.

Özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği üyeliği sonrasında dijital iletişim araçlarını etkin ve stratejik bir şekilde kullanarak uluslararası alanda söylem üstünlüğü kurduğu görülmektedir. Buna karşılık, Kıbrıs Türk tarafının dijital diplomasi alanındaki görünürlüğü sınırlı kalmakta ve bu durum uluslararası kamuoyunda oluşan algının tek taraflı şekillenmesine neden olmaktadır. Çalışmada, dijital diplomasi kavramı çerçevesinde Kıbrıs meselesinin sosyal medya platformları (özellikle X), uluslararası basın ve resmi devlet hesapları üzerinden nasıl temsil edildiği karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmektedir. Araştırma kapsamında, farklı aktörlerin kullandığı dil, söylem ve içerik stratejileri incelenmiş; dijital ortamda yürütülen algı yönetimi süreçlerinin Kıbrıs meselesinin uluslararası boyutuna etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Kıbrıs meselesinde yalnızca askeri ve siyasi güç unsurlarının değil, aynı zamanda dijital alanda yürütülen söylem mücadelesinin de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle uluslararası tanınırlığı sınırlı aktörler açısından dijital diplomasi, görünürlük ve meşruiyet üretme noktasında kritik bir araç hâline gelmiştir.

Sonuç olarak çalışma, Kıbrıs Türk tarafının uluslararası kamuoyunda daha etkin bir konum elde edebilmesi için dijital diplomasi araçlarını stratejik, planlı ve bütüncül bir yaklaşımla kullanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal iletişim kapasitesinin artırılması, çok dilli içerik üretimi ve uluslararası medya ile etkileşimin güçlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, dijital diplomasi faaliyetlerinin kurumsal bir stratejiye dönüştürülmesi, veri temelli analiz yöntemlerinin kullanılması ve hedef kitle odaklı iletişim politikalarının geliştirilmesi, Kıbrıs meselesinde uluslararası görünürlüğün artırılması açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, akademik çalışmaların ve politika yapımcıların iş birliği içerisinde hareket etmesi, dijital alanda daha etkili ve sürdürülebilir bir iletişim stratejisinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Meselesi, Dijital Diplomasi, Algı Yönetimi, Uluslararası Kamuoyu, Stratejik İletişim

Abstract

This study aims to examine how the Cyprus issue has been reshaped through digital diplomacy and perception management tools beyond traditional diplomatic methods. Developments in globalization and communication technologies have transformed the foreign policy instruments of states; social media platforms, international news networks, and digital communication channels have become fundamental elements of public diplomacy. This transformation has directly influenced the representation of the Cyprus issue in international public opinion.

In particular, it is observed that the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus has established a discourse dominance at the international level by effectively and strategically utilizing digital communication tools following its membership in the European Union. In contrast, the visibility of the Turkish Cypriot side in the field of digital diplomacy remains limited, leading to a one-sided formation of perception in international public opinion. Within this framework, the study analyzes how the Cyprus issue is represented on social media platforms (especially X), international media, and official state accounts through a comparative approach.

Within the scope of the research, the language, discourse, and content strategies employed by different actors are examined, and the effects of perception management processes carried out in the digital environment on the international dimension of the Cyprus issue are evaluated. The findings reveal that not only military and political power elements but also the discourse struggle conducted in the digital sphere play a decisive role in the Cyprus issue. For actors with limited international recognition, digital diplomacy has become a critical tool for enhancing visibility and generating legitimacy.

In conclusion, the study argues that the Turkish Cypriot side needs to utilize digital diplomacy tools in a strategic, planned, and holistic manner in order to achieve a more effective position in international public opinion. In this context, it is recommended to strengthen institutional communication capacity, produce multilingual content, and enhance engagement with international media. Furthermore, transforming digital diplomacy activities into an institutional strategy, employing data-driven analysis methods, and developing target audience-oriented communication policies are of great importance for increasing international visibility regarding the Cyprus issue. In this regard, cooperation between academia and policymakers will contribute to the establishment of a more effective and sustainable communication strategy in the digital sphere.

Keywords: Cyprus Issue, Digital Diplomacy, Perception Management, International Public Opinion, Strategic Communication

**BENEFICIARY DETERMINATION PRACTICES AFTER THE FEBRUARY 6, 2023
KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES: A CASE STUDY**

**6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ SONRASINDA HAK
SAHİPLİĞİ UYGULAMALARI: DURUM ÇALIŞMASI**

Ayşe KARABULUT¹, Feyza Nur BEKLER², Ramazan ASLAN³

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doğal Afetlerin Risk
Yönetimi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0009-0003-0326-9013>**

**²Dr.Ögr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doğal Afetlerin Risk Yönetimi
Anabilim Dalı, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü,
<https://orcid.org/0009-0004-6162-2310>**

**³Dr.Ögr.Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi
Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-5602-6379>**

Özet

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve geniş bir coğrafyayı etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler, Türkiye’de afet yönetimi süreçlerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesine katkı sağlayacak önemli bir deneyim alanı oluşturmuştur. Bu süreçte afetzedelerin barınma hakkının sağlanması ve kalıcı konutlara erişiminde önemli bir aşama olan hak sahipliği uygulamaları, afet sonrası yeniden yapılanma sürecinin temel unsurlarından biri olmuştur. Bu çalışma, Kahramanmaraş depremleri sonrasında yürütülen hak sahipliği uygulamalarını farklı paydaşların deneyimleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında hak sahipliği süreçlerinde görev almış 10 personel ile Kahramanmaraş depremlerinden etkilenmiş 12 hak sahibi afetzede olmak üzere toplam 22 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analiz programı aracılığıyla analiz edilmiş ve tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda hak sahipliği sürecine ilişkin altı temel tema ortaya konmuştur.

Bunlar; Bireysel Afet Deneyimi, Mevcut Uygulamalar, Hak Sahipliği Sürecini Kolaylaştıran Faktörler, Hak Sahipliği Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler, Geleceğe Yönelik İyileştirme Önerileri ve Kalıcı Konutlara İlişkin Deneyim ve Değerlendirmeler olarak belirlenmiştir. Bulgular, hak sahipliği sürecinin afetzedelerin yaşamlarında önemli bir dönüm noktası olduğunu ve uygulamaların hem kurumsal işleyiş hem de bireysel deneyimler açısından farklı boyutlar içerdiğini göstermektedir. Ayrıca süreçte bürokratik işlemler, bilgiye erişim, koordinasyon ve uygulama farklılıkları gibi çeşitli güçlüklerin yaşandığı; buna karşın bazı uygulamaların süreci kolaylaştırıcı rol oynadığı tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının, afet sonrası hak sahipliği uygulamalarının geliştirilmesine, uygulamadaki aksaklıkların giderilmesine ve gelecekte meydana gelebilecek afetlerde daha etkin bir hak sahipliği süreci oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kahramanmaraş Depremleri, İyileştirme Çalışmaları, Barınma İhtiyacı, Hak Sahipliği, Kamu Çalışanları ve Afetzedeler

Abstract

The Kahramanmaraş-centered earthquakes that occurred on February 6, 2023, and affected a wide geographical area have created an important field of experience that will contribute to the development and strengthening of disaster management processes in Türkiye. In this context, beneficiary determination practices, which constitute an important stage in ensuring the housing rights of disaster victims and their access to permanent housing, have become one of the fundamental components of the post-disaster reconstruction process. This study aims to examine the beneficiary determination practices implemented after the Kahramanmaraş earthquakes through the experiences of different stakeholders.

In this research, a qualitative research method was employed, and semi-structured interview techniques were used during the data collection process. Within the scope of the study, interviews were conducted with a total of 22 participants, including 10 personnel who had worked in beneficiary determination processes and 12 disaster victims affected by the Kahramanmaraş earthquakes who were entitled beneficiaries. The obtained data were analyzed using the MAXQDA qualitative data analysis software and evaluated through thematic analysis. As a result of the analysis, six main themes related to the beneficiary determination process were identified.

These themes were determined as: Individual Disaster Experience, Current Practices, Factors Facilitating the Beneficiary Determination Process, Difficulties Encountered in the Beneficiary Determination Process, Suggestions for Future Improvements, and Experiences and Evaluations Regarding Permanent Housing. The findings indicate that the beneficiary determination process constitutes a significant turning point in the lives of disaster victims and that the practices involve different dimensions in terms of both institutional functioning and individual experiences. In addition, it was identified that various challenges were experienced in the process, such as bureaucratic procedures, access to information, coordination, and differences in implementation; however, some practices also played a facilitating role in the process. The results of the study are expected to contribute to the improvement of post-disaster beneficiary determination practices, the elimination of problems encountered in implementation, and the establishment of a more effective beneficiary determination process in future disasters.

Keywords: Kahramanmaraş Earthquakes, Recovery Efforts, Housing Needs, Beneficiary Determination, Public Officials and Disaster Victims

MÜMTAZ PEKER'İN SEÇİM ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Duran OĞURLU*

Bu bildiride, Türkiye'nin tanınan sosyologlarından biri olan Mümtaz Peker'in seçim araştırmaları üzerine görüşleri ele alınacaktır. Göç sosyolojisi ve nüfus sosyolojisi alanında önemli saha araştırmaları yapan Peker, seçim araştırmalarına da önem verir.

Peker, insanımızın siyasete ilgi duyduğunu belirtir. Bu bağlamda Peker, Türkiye'de seçim sonuçlarını öngörmenin önemli olduğunu vurgular. Seçim sonuçlarını öngörmeye izlenecek yolları ele alır. Seçim sonuçlarını öngörmeye seçmenin davranışını iyi analiz etmemiz gerektiğini öne sürer. Peker, seçim sonuçlarını öngörmek için seçmenin davranışını karar verme sürecinde etkileyen faktörlerin neler olduğunun araştırılması gerektiğini ileri sürer.

Peker, Türkiye'de seçim araştırmalarına insanların ilgisinin olduğunu söyler. Seçim araştırmalarını insanların merakla takip ettiğini belirtir. Peker, seçim araştırmalarının niçin yapıldığını ve seçim araştırmalarının kamuoyunu nasıl etkilediğinden söz eder. Ayrıca Peker'e göre, seçim araştırmalarının yapılmasının bir başka nedeni, siyasi partilerin kendi durumlarını öğrenmek istemeleridir. Peker, seçim araştırmalarının ana amacının halkı bilgilendirmeye yönelik çalışmalar olduğunu belirtir.

Peker, seçim araştırmalarında siyasetle doğrudan ilgisi olmayan seçmenlerin ne zaman ve ne şekilde etkilendiği konusunda belirsizlikler yaşandığını belirtir. İlgisiz seçmenlerin, kararlı seçmenler gibi oy kullanacağına dair yaygın bir görüş olduğunu ifade eder. Bu sebeple Peker, ilgisiz seçmenlerin davranışlarını tahmin etme konusunu araştıran araştırmacının, iyi bir analize ihtiyaç duyduğunu dile getirir.

Peker, seçmenleri iki kategoride ele alır. Seçmenlerin gönüllü oy verenler ile zorunlu oy verenlerden oluştuğunu söyler. Araştırma sonuçlarına göre tahminde bulunulması gerektiğini savunur. Ona göre tahminin güvenilirliğini arttıran, kararsız oylar ve ilgisiz oyların görüşme sonuçları ile oy pusulasının eşleşmesidir. Peker, seçim araştırmalarında zamanın kısıtlı olduğundan görüşmecilerin hatalı yanıt verebileceğini ifade ederek bu durumun görmezden gelinmemesi gerektiğini belirtir.

* İzmir Bakırçay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, duzanogurlu@gmail.com, Orcid:0009-0007-9350-2817.

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND THE ISSUE OF DEPRIVATION OF
PROFIT IN TERMS OF ISLAMIC LAW

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE KAR
MAHRUMİYETİ SORUNU

Zeynep Ayşe AKSOY¹,

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (İslam Hukuku),
2330201102@ogr.mehmetakif.edu.tr,

ORCID: 0009-0007-8532-6235

Özet

İslâm hukukunun klasik doktrinin oluşum ve gelişim dönemlerinde vuku bulmayan hukuki meseleler sosyal hayatta kapital düzen, ihtilal ve devrimler gibi köklü değişiklikler meydana geldikçe ortaya çıkmış ve İslâm hukukunun da kapsamına girmiştir. Bu kabilden fikri mülkiyet her ne kadar klasik fıkıhtaki mülkiyet ve hak taksimlerine tam anlamıyla uymasa da “Zarar izale olunur” külli kaidesinde de ifade edildiği üzere zararı gidermek, hak kaybını ve mağduriyetleri önlemek, İslâm hukukunun temel ilkelerinden olduğu için maslahat prensibine dayalı çözümler üretilmelidir. Zira fikri mülkiyet, klasik fıkıhtaki somut eşya (ayn) mülkiyetinden bağımsız, mutlak ve mücerred (soyut) bir mülkiyet türüdür.

Pozitif hukukta maddi zararlar çatısı altında fiili zararlara giren “kâr mahrumiyeti”, İslâm hukukundaki “zarar izale olunur” kaidesi gereğince giderilmesi gereken bir zarar türü addedilmeli ve telif hakkı ihlalleri, korsan yazılımlar gibi her türlü emek hırsızlığı olarak nitelendirilebilecek eylemler İslam hukukunda da suç olarak tanımlanmalıdır. Bu hakların ihlali, kazai olarak ceza kanunlarında ilk kez 1709’dan itibaren kendine karşılık bulmuş fakat diyani açıdan zihinlerde mübah olduğunu düşündürecek boşluk kalmıştır. Bu nedenle çalışmada bu hak türü İslâm hukuku açısından temellendirilmeye çalışılmış ve diyani açıdan bu hakkın ihlalinin “kul hakkı” boyutu vurgulanmıştır.

Çağdaş İslâm hukukçularının "karma nitelikli haklar" olarak adlandırdığı bu fikri haklar, sadece mal varlığını değil; kişinin onur, saygınlık ve marka değeri gibi manevi alanlarını da doğrudan ilgilendirmektedir. Ayrıca manevi haklara verilebilecek zararların giderilmesi amacıyla suç tanımlarının yine yürürlükteki hukuktan istifadeyle net bir biçimde yapılmasının ve İslâm hukuk sistematğine uygun tazminat yükümlülükleri öngörülmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fikri Mülkiyet, Zarar, Kar mahrumiyeti, Maslahat

Abstract

Legal issues that did not arise during the formative and developmental periods of classical Islamic law have emerged as profound changes in social life—such as the capitalist system, revolutions, and upheavals—have taken place, and these have come to fall within the scope of Islamic law. Although intellectual property does not fully conform to the classifications of ownership and rights in classical fiqh, solutions based on the principle of public interest must be developed, as eliminating harm, preventing loss of rights, and averting injustices are fundamental principles of Islamic law, as expressed in the general rule “Harm must be removed.” For intellectual property is an independent, absolute, and abstract form of ownership distinct from the ownership of tangible objects (ayn) in classical fiqh. In positive law, “loss of profits”—which falls under the category of actual damages—should be considered a type of damage that must be remedied in accordance with the principle of “damages must be remedied” in Islamic law; furthermore, actions that can be characterized as any form of theft of labor—such as copyright infringements and pirated software—should also be defined as crimes under Islamic law. The infringement of these rights first found its legal counterpart in criminal codes as early as 1709; however, a gap remained that might lead one to believe such actions were permissible from a religious perspective. For this reason, this study attempts to ground this type of right within Islamic law and emphasizes the “right of the individual” dimension of its infringement from a religious standpoint.

These intellectual property rights, referred to by contemporary Islamic jurists as “mixed-nature rights,” concern not only property but also the individual’s spiritual domains, such as honor, dignity, and brand value. Furthermore, the study emphasizes the necessity of clearly defining criminal offenses—utilizing existing legislation—to address harms inflicted upon moral rights, and of establishing compensation obligations consistent with the Islamic legal system.

Keywords: Islamic Law, Intellectual Property, Harm, Maslahah (Public Interest),

**EXPLORING THE EMOTIONAL CARE NEEDS, LIVED EXPERIENCES, AND
HOPE OF MOTHERS OF CHILDREN WITH RARE DISEASES: A THEMATIC
ANALYSIS**

**NADİR HASTALIĞA SAHİP ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN DUYGUSAL BAKIM
GEREKSİNİMLERİ, YAŞANTILARI VE UMUTLARININ İNCELENMESİ:
TEMATİK BİR ANALİZ**

Sema Bayraktar¹, Hacer Nalbant², Mehmet Cihan Balcı³, Meryem Karaca⁴, Fatma
Gülden Gökçay⁵

¹ İstanbul Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, İstanbul, Türkiye

² İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

³ İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim
Dalı, Çocuk Beslenme ve Metabolizma Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve hastalıkları Hemşireliği
Anabilim Dalı, sema.bayraktar@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4509-6275

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı,

ORCID: 0000-0002-4246-8547

³ Doçent Doktor, İstanbul Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı,
Çocuk Beslenme ve Metabolizma Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3384-8679

⁴Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve
Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Beslenme ve Metabolizma Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-0662-7344

⁵ Prof. Dr, *Emekli Öğretim Üyesi*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve
Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Beslenme ve Metabolizma Bilim Dalı,

ORCID: 0000-0003-3726-5726

Özet

Genellikle genetik kökenli olan nadir hastalıklar (NH), sadece çocukları değil, ailelerini de önemli ölçüde etkileyen karmaşık durumlardır. Bu çalışma, Türkiye'de NA tanısı konmuş çocukların annelerinin duygusal bakım ihtiyaçlarını, yaşam deneyimlerini ve umutlarını araştırmayı amaçlamıştır. Niteliksel bir tasarım kullanılmış ve veriler, annelerle yapılan 18 derinlemesine anlatı görüşmesi yoluyla toplanmıştır. Veriler, Braun ve Clarke'ın çerçevesini takip eden yansıtıcı tematik analiz kullanılarak analiz edilmiştir. Dört ana tema belirlenmiştir: (1) tanıya ilk tepkiler, (2) aile krizi, (3) sosyal yaşamda aksamalar ve (4) istekler ve gelecek beklentileri. Anneler, özellikle tanı sürecinde ve devam eden bakımda belirsizlik, sıkıntı ve suçluluk duyguları da dahil olmak üzere derin duygusal zorluklar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Sosyal izolasyon ve günlük yaşamdaki aksamalar da belirgindi. Aynı zamanda anneler, daha iyi destek, uzmanlaşmış sağlık hizmetlerine erişim ve daha fazla toplumsal farkındalık için

umutlarını dile getirmişlerdir. Bulgular, NH tanısı konmuş çocukların aileleri için hem klinik hem de psikososyal bakım boyutlarını ele alan erken, sürekli ve disiplinler arası desteğe duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Annelerin deneyimlerini ve beklentilerini anlamak, aile merkezli bakımı bilgilendirebilir ve bu popülasyona özel destekleyici müdahalelerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Sağlık profesyonelleri, anneler için duygusal ve psikososyal desteğe öncelik vermelidir; çünkü bu, bakım verme kapasitesini artırabilir ve ailelerin karmaşık sağlık sorunlarıyla daha iyi başa çıkmalarına yardımcı olarak nihayetinde çocuklar için sonuçları iyileştirebilir.

Anahtar Kelimeler: Nadir hastalıklar, anne deneyimleri, psikososyal süreçler, yaşanmış deneyimler, anlam oluşturma, umut, çocuk sağlığı

Abstract

Rare diseases (RDs), often genetic in origin, are complex conditions that significantly affect not only children but also their families. This study aimed to explore the emotional care needs, lived experiences, and hopes of mothers of children diagnosed with RDs in Türkiye. A qualitative design was employed, and data were collected through 18 in-depth narrative interviews with mothers. Data were analyzed using reflexive thematic analysis following Braun and Clarke's framework.

Four main themes were identified: (1) initial reactions to diagnosis, (2) family crisis, (3) disruptions in social life, and (4) wishes and future expectations. Mothers described profound emotional challenges, including uncertainty, distress, and feelings of guilt, particularly during the diagnostic process and ongoing care. Social isolation and disruptions in daily life were also prominent. At the same time, mothers expressed hopes for improved support, access to specialized healthcare services, and greater societal awareness.

The findings highlight the need for early, continuous, and interdisciplinary support for families of children with RDs, addressing both clinical and psychosocial dimensions of care. Understanding mothers' experiences and expectations can inform family-centered care and contribute to developing supportive interventions tailored to this population. Healthcare professionals should prioritize emotional and psychosocial support for mothers, as this may enhance caregiving capacity and help families better cope with complex health conditions, ultimately improving outcomes for children.

Keywords: Rare diseases, mother experiences, psychosocial processes, lived experiences, meaning-making, hope, child health

**A MISSIONARY INITIATIVE DURING THE PERIOD OF YUSUF FRANKO PASHA:
MOUNT LEBANON ASFURİYEH MENTAL HOSPİTAL**

**YUSUF FRANKO PAŞA DÖNEMİNDE BİR MİSYONERLİK GİRİŞİMİ : CEBEL-İ
LÜBNAN ASFURİYEH AKIL HASTANESİ**

Ece YÜKSEL¹

¹Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Yakınçağ Ortadoğu Araştırmaları ,

ORCID numarası: 0000-0002-2093-9256

Özet

19.yüzyılın sonunda Cebel-i Lübnan'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin en somut örneklerinden biri, 1898 yılında temelleri atılan Asfuriyeh Akıl Hastanesi'dir. İsviçreli misyoner Theophilus Waldmeier ve eşi tarafından hayata geçirilen bu proje, bölgedeki geleneksel ve travmatik tedavi yöntemlerine karşı modern tıbbın bir alternatifi olarak doğmuştur. Waldmeier çifti, hastaneyi kurmadan önce Avrupa'daki (İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere) modern psikiyatri merkezlerini incelemiş ve Dr. Bedford Pierce gibi dönemin ünlü uzmanlarından görüş almıştır. Projenin finansmanı için Beyrut'ta din ve cemaat ayrımı gözetmeksizin geniş katılımlı bir komite kurulmuş; başlangıç sermayesi olan 1000 pound, İngiliz banker Charles Smith ve Amerikalı misyonerlerin desteğiyle toplanmıştır. O dönemde bölgede akıl hastalıkları "kötü ruhlar" veya "şeytan çarpması" ile ilişkilendiriliyor, hastalar mağaralarda zincire vurularak şiddet içeren dini ritüellere maruz bırakılıyordu. Waldmeier'in temel felsefesi, akıl hastalığının tıbbi bir durum olduğu ve "medeniyetin bir meyvesi" olarak tedavi edilmesi gerektiği üzerine kuruluydu. Hastaneye sadece Lübnan'dan değil; Mısır, Filistin, Ermenistan ve Anadolu'dan da hastalar kabul edilmiştir. 1908 verilerine göre 116 hastanın bulunduğu kurumda şu dikkat çekici gözlemler yapılmıştır. Erkek hastalarda demans oranı %33,5 iken, bunun temel sebebi olarak alkol tüketimi gösterilmiştir. Akraba evliliklerinden kaynaklanan genetik yatkınlık oranı %19 olarak kaydedilmiştir. Tüberküloz ve sıtma gibi salgınlardan korunmak için güneş alan, havadar odalar ve temiz su kaynaklarına öncelik verilmiştir. Osmanlı yönetimi, özellikle Cebel-i Lübnan Valisi Yusuf Franko Paşa, hastaneye büyük destek vermiştir. Vali, adli vakaların teşhis ve tedavisinde hastaneyi "en güvenilir rehber" olarak tanımlamıştır. 1909 yılında İngiliz Elçisi Sir John Eldon Gorst'un ziyareti ve bağışları, kurumun uluslararası alandaki prestijini pekiştirmiştir. Asfuriyeh, modern ekipmanları ve özverili personeliyle Avrupa'nın seçkin merkezleri arasında yerini almıştır. Bu çalışma ile Cebel-i Lübnan mutasarrıflığında Yusuf Franko Paşa döneminde faaliyet gösteren bir misyoner akıl hastanesi olan Asfiruyeh , arşiv belgeleri, bütün birincil kaynaklar ve günümüze kadar yapılan çalışmalar çerçevesinde bir analiz yapılarak değerlendirilerek literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir

Anahtar kelimeler: Asfuriyeh Akıl Hastanesi, Cebel-i Lübnan, Theophilus Waldmeier, Yusuf Franko Paşa.

Abstract

One of the most concrete examples of missionary activities carried out in Mount Lebanon at the end of the 19th century is the Asfuriyeh Mental Hospital, the foundations of which were laid in 1898. This project, brought to life by the Swiss missionary Theophilus Waldmeier and his wife, emerged as a modern medical alternative to the traditional and traumatic treatment methods in the region. Before establishing the hospital, the Waldmeiers examined modern psychiatric centers in Europe (Switzerland, Germany, France, and England) and consulted renowned experts of the period, such as Dr. Bedford Pierce. To finance the project, a broad-based committee was established in Beirut, regardless of religion or community affiliation; the initial capital of 1,000 pounds was raised with the support of British banker Charles Smith and American missionaries. At that time, mental illnesses in the region were associated with "evil spirits" or "demonic possession," and patients were often chained in caves and subjected to violent religious rituals. Waldmeier's core philosophy was based on the premise that mental illness is a medical condition and should be treated as a "fruit of civilization." The hospital admitted patients not only from Lebanon but also from Egypt, Palestine, Armenia, and Anatolia. According to 1908 data, the following remarkable observations were made in the institution, which housed 116 patients: while the rate of dementia in male patients was 33.5%, alcohol consumption was cited as the primary cause. The rate of genetic predisposition resulting from consanguineous marriages was recorded at 19%. Priority was given to sunny, airy rooms and clean water sources to protect against epidemics such as tuberculosis and malaria. The Ottoman administration, especially the Governor of Mount Lebanon, Yusuf Franko Pasha, provided great support to the hospital. The Governor described the hospital as the "most reliable guide" in the diagnosis and treatment of forensic cases. The visit and donations of the British Envoy Sir John Eldon Gorst in 1909 consolidated the institution's international prestige. With its modern equipment and dedicated staff, Asfuriyeh took its place among the elite centers of Europe. This study aims to contribute to the literature by analyzing and evaluating Asfuriyeh, a missionary mental hospital operating during the reign of Yusuf Franko Pasha in the Mutasarrifate of Mount Lebanon, within the framework of archival documents, all primary sources, and contemporary studies.

Keywords: Asfuriyeh Mental Hospital, Mount Lebanon, Theophilus Waldmeier, Yusuf Franko Pasha

YAŞLANMA KURAMLARI PERSPEKTİFİNDEN GÜNÜMÜZ YAŞLI BAKIM POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebru ELÇİ

Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Yoksulluk Çalışmaları Doktora
Programı

<https://orcid.org/0000-0002-8350-9958>

Özet

Bu araştırmanın amacı, yaşlanma kuramlarını biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla değerlendirerek günümüz dünyasında yaşlı bakımına ilişkin düzenlemelerle bu kuramlar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada, yaşlılığın yalnızca biyolojik gerileme süreci olarak değil; bireyin işlevselliğini, psikososyal uyumunu, toplumsal rollerini ve bakım gereksinimlerini etkileyen çok boyutlu bir yaşam evresi olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, biyolojik yaşlanma kuramları ile psikolojik ve sosyolojik yaşlanma yaklaşımlarının yaşlı bakım hizmetlerinin planlanması, bakım anlayışının dönüşümü ve bakım politikalarının şekillenmesi üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu kapsamda yaşlanma kuramlarına ilişkin kuramsal literatür ile yaşlı bakımına yönelik ulusal ve uluslararası politika belgeleri incelenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yaşlanmaya ilişkin uygulamaları değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen Dünya Sağlık Örgütü ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yaşlanmaya ilişkin politika ve uygulamaları, yaşlı bakımında geleneksel ve yalnızca koruyucu yaklaşımlardan uzaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Güncel bakım anlayışının; aktif ve sağlıklı yaşlanma, kişi merkezli hizmet sunumu, toplum temelli bakım, yerinde yaşlanma, yaş dostu çevreler ve uzun süreli bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi gibi ilkeler etrafında şekillendiği görülmektedir. Sonuç olarak, çağdaş yaşlı bakım politikaları yaşlı bireyi pasif bir bakım alıcısı olarak değil; desteklenmesi, güçlendirilmesi ve toplumsal yaşam içinde varlığını sürdürmesi gereken bir özne olarak ele almaktadır. Bu nedenle yaşlılığa yönelik politika geliştirme süreçlerinde kuramsal birikim ile uygulama alanı arasındaki ilişkinin birlikte değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Yaşlanma Kuramları, Yaşlı Bakımı

Abstract

This study aims to examine the relationship between theories of ageing and contemporary regulations on elderly care by evaluating these theories from biological, psychological, and sociological perspectives. In this context, old age is considered not merely as a process of biological decline, but as a multidimensional stage of life that affects an individual's functionality, psychosocial adjustment, social roles, and care needs. Accordingly, the study discusses the influence of biological theories of ageing, as well as psychological and sociological approaches, on the planning of elderly care services, the transformation of care perspectives, and the shaping of care policies. As a qualitative research method, document analysis was employed in the study. Within this framework, the theoretical literature on ageing theories, together with national and international policy documents related to elderly care, was examined. In addition, the ageing-related practices of the World Health Organization and the Ministry of Family and Social Services were evaluated. The findings indicate that the policies and practices implemented by the World Health Organization and the Ministry of Family and Social Services reflect a shift away from traditional and merely protective approaches to elderly care. It is observed that the contemporary understanding of care is shaped around principles such as active and healthy ageing, person-centred service delivery, community-based care, ageing in place, age-friendly environments, and the strengthening of long-term care services. Consequently, contemporary elderly care policies approach older adults not as passive recipients of care, but as individuals who should be supported, empowered, and enabled to maintain their presence in social life. In this respect, evaluating the relationship between theoretical knowledge and the field of practice together is of great importance in the process of developing ageing-related policies.

Keywords: Ageing, Theories of Ageing, Elderly Care

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte yaşlı nüfusun artışı, yaşlılığa ilişkin sosyal politika, sağlık hizmeti ve bakım uygulamalarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı verilerine göre, 2050 yılına kadar dünya genelinde 65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %16'ya ulaşması beklenmektedir (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2019). Bu demografik dönüşüm, yaşlılığın yalnızca bireysel bir yaşam evresi değil, aynı zamanda sosyal politika, sağlık yönetimi ve bakım hizmetleri açısından kapsamlı sonuçlar doğuran toplumsal bir olgu olduğunu göstermektedir.

Yaşlı nüfusun artışıyla birlikte, yaşlı bireylerin kronik hastalıklar, işlev kaybı, bakım gereksinimi, sosyal izolasyon ve çevresel uyum gibi çok boyutlu sorunları daha görünür hale gelmiştir. Bu nedenle yaşlılığa yönelik politikalar, yalnızca hastalıkların tedavisine ya da biyolojik gerilemenin yönetimine indirgenememekte; bireyin bağımsızlığını koruyan, toplumsal katılımını destekleyen ve yaşam kalitesini artıran bütüncül uygulamalara yönelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşlı bireylerin gereksinimlerine duyarlı sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, uzun süreli bakım sistemlerinin güçlendirilmesi ve yaş dostu çevrelerin oluşturulmasının önemine dikkat çekmektedir (World Health Organization [WHO], 2015; DSÖ, 2021). Bu yaklaşım, yaşlı bakımı yalnızca kurumsal bakım ya da fiziksel destek hizmeti olarak değil, bireyin işlevselliğini sürdürmesine yardımcı olan çok katmanlı bir süreç olarak ele almaktadır.

Yaşlılık olgusunun çok boyutlu niteliği, onu açıklamaya çalışan kuramsal yaklaşımların da çeşitlenmesine yol açmıştır. Biyolojik yaşlanma kuramları, yaşlılığı hücresel yıpranma, genetik

programlanma, bağışıklık sistemi değişimleri ve fizyolojik işlev kayıpları üzerinden açıklarken; psikolojik kuramlar bireyin uyum kapasitesi, bilişsel değişimleri, benlik bütünlüğü ve yaşam doyumuna odaklanmaktadır. Sosyolojik kuramlar ise yaşlı bireyin toplumsal rolleri, sosyal ilişkileri, çevreyle etkileşimi ve toplum içindeki konumu üzerinden yaşlanmayı anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bakımına ilişkin güncel düzenlemelerin ve uygulamaların anlaşılabilmesi, yaşlanmanın yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla değerlendirilmesini gerektirmektedir. Günümüzde yaşlı bakım politikalarında gözlenen dönüşüm, kurumsal ve geleneksel bakım anlayışından uzaklaşarak evde bakım, toplum temelli bakım, aktif yaşlanma, yaş dostu çevreler, sosyal katılım ve yaşam boyu destek mekanizmaları gibi alanlara yönelmiştir. Yaşlı bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımının desteklenmesi, eğitim olanaklarına erişimlerinin artırılması ve teknolojik gelişmelerden yararlanmalarının sağlanması, çağdaş yaşlılık politikalarının önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2017; Oğlak & Canatan, 2020; Karasoy & Yıldırım, 2023). Bunun yanında, yaş dostu kentler ve erişilebilir yaşam alanları oluşturulmasına yönelik uygulamalar da yaşlı bireylerin bağımsız ve güvenli yaşamlarını sürdürmeleri açısından önem taşımaktadır (DSÖ, 2021; Eşrefoğlu, 2024). Bu gelişmeler, yaşlı bakımının yalnızca bakım verme yükümlülüğü olarak değil, hak temelli, kapsayıcı ve çok boyutlu bir destek alanı olarak yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Bu çerçevede yaşlanma kuramları, güncel yaşlı bakım politikalarının kuramsal arka planını anlamada önemli bir referans noktası sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı, yaşlanma kuramlarını biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla değerlendirerek günümüz dünyasında yaşlı bakımına ilişkin düzenlemelerle bu kuramlar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış; yaşlanma kuramlarına ilişkin kuramsal literatür ile yaşlı bakımına ilişkin ulusal ve uluslararası politika belgeleri bu doğrultuda değerlendirilmiştir.

1.1. Yaşlanma Kuramları

Yaşlılık, bireyin yaşamında biyolojik, psikolojik ve toplumsal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu değişimlerin yalnızca bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda toplumsal yapı ve işleyiş üzerindeki yansımaları da önemlidir. Yaşlanma sürecinin karmaşıklığını anlamak ve bu süreci yönetmek için biyolojik, psikolojik ve toplumsal kuramların ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmuştur (Aitken, M., & Rudolph, 2012; Aldwin ve diğ., 2017). Bu kuramlar, yaşlanmanın her bir boyutunu ayrıntılı bir şekilde açıklayarak bireylerin ve toplumların yaşlanma sürecine daha iyi uyum sağlamalarına olanak tanır. Biyolojik, psikolojik ve toplumsal yaşlanma kuramları, yaşlanma sürecinin farklı boyutlarını açıklayarak yaşlı bireylerin bu süreçte karşılaşılabilecekleri zorluklara dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu kuramlar, yalnızca yaşlanmanın doğasını anlamakla kalmayıp, aynı zamanda yaşlı bireylerin refahını artırmaya yönelik bilimsel ve sosyal stratejiler geliştirilmesini mümkün kılmaktadır.

1.1.1. Biyolojik Yaklaşımlar

Yaşlılığı açıklamaya yönelik biyolojik yaklaşımlar, 8 kategoride toplanmıştır. Bunlar; Yaşam Hızı (Enerjisi) Kuramı, İmmünolojik ve Endokrin Yaşlanma Kuramı, Serbest Radikaller Kuramı, Telomer Kuramı, Otoimmün Kuramı, Aşınma ve Yıpranma Kuramı, Çapraz Bağlanma (Kollajen) Kuramı ve Genetik Programlama Kuramıdır.

Yaşam Hızı (Enerjisi) Kuramı, Max Rubner tarafından 1908 yılında ortaya konmuş olup, canlıların sınırlı bir enerji rezerviyle doğduğu ve bu enerjinin tüketimiyle yaşlanmanın ilerlediğini savunur. Kurama göre metabolizma hızı ile yaşam süresi arasında ters yönlü bir ilişki vardır; metabolik hızı yüksek olan canlıların daha kısa, düşük olanların ise daha uzun yaşadığı ileri sürülmektedir (Ferrucci ve diğ., 2012). Bu yaklaşım, enerji tüketimi ile yaşam

süresi arasında bağ kurmakla birlikte, bazı türlerde bu ilişkinin istisnalar göstermesi nedeniyle tek başına yeterli görülmemektedir (Speakman, 2005; Escala, 2022; Holmes & Austad, 1995).

İmmünolojik ve Endokrinal Yaşlanma Kuramı, yaşlanmayı bağışıklık ve endokrin sistemlerdeki işlev kayıpları üzerinden açıklar. Yaşla birlikte timüs bezinin küçülmesi, T hücrelerinin azalması ve bağışıklık sisteminin zayıflaması enfeksiyon, otoimmün hastalık ve kanser riskini artırmaktadır (Fulop ve diğ. 2014; Castle, 2000). Bunun yanında melatonin ve dehidroepiandrosteron sülfat (DHEA-S) gibi hormonların azalması, homeostatik dengeyi bozarak yaşlanma sürecini hızlandırmaktadır (Knight, 1995). Bu kurama göre; yaşlanma sürecinde hormonal dengelerin korunması ve bağışıklık sisteminin desteklenmesi oldukça önemlidir.

Serbest Radikaller Kuramı, Denham Harman tarafından 1956 geliştirilmiş olup yaşlanmanın temelinde oksidatif stresin yer aldığını ileri sürer. Serbest radikallerin DNA, proteinler ve lipitler üzerinde oluşturduğu hasar, hücresel işlevlerde bozulmaya yol açmakta; özellikle mitokondriyal DNA bu süreçten önemli ölçüde etkilenmektedir (Harman, 1956; Ashok & Ali, 1999; Afanas'ev, 2010). Serbest radikal üretimi çevresel faktörlerden de etkilenmektedir. Yaş ilerledikçe antioksidan savunma sistemlerinin zayıflaması da bu hasarı artırmaktadır (Wickens, 2001; Hekimi ve diğ., 2011).

Telomer Kuramı ise yaşlanmayı, kromozom uçlarında bulunan telomerlerin her hücre bölünmesinde kısalmasıyla açıklar. Telomer kısalması hücrenin bölünme kapasitesini sınırlandırmakta ve hücresel yaşlanmayı hızlandırmaktadır (Kasubowska, 2008; Blackburn, 1991). Telomerlerin kısalmasının kardiyovasküler hastalıklar, diyabet ve nörodejeneratif hastalıklarla ilişkili olduğu; stres, enflamasyon ve oksidatif süreçlerden de etkilendiği belirtilmektedir (Epel ve diğ., 2004; Armanios & Blackburn, 2012).

Otoimmün Kuramı, bağışıklık sisteminin yaşlanma sürecine etkisini konu alır. Bu kurama göre bağışıklık sistemi zamanla vücudun kendi dokularını yabancı olarak algılamaya başlayarak otoimmün tepkiler geliştirmektedir. Yaşlanma sürecinde ortaya çıkan bu bozulma, hücresel ve dokusal hasarı artırmakta; aynı zamanda kronik enflamasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum, hem otoimmün hastalıkların görülme sıklığını artırmakta hem de yaşlı bireylerin enfeksiyonlara karşı savunmasızlığını belirginleştirmektedir. Ayrıca bağışıklık hücrelerinin yanıt verme kapasitesindeki azalma, yaşa bağlı kronik hastalıkların gelişimine de zemin hazırlamaktadır (Franceschi & Campisi, 2014; Watad, 2017).

Aşınma ve Yıpranma Kuramı, August Weismann tarafından 1882 yılında geliştirilmiştir. Bu kuram, organizmanın zamanla maruz kaldığı hasarın birikmesi ve onarım kapasitesinin azalması nedeniyle yaşlandığını savunur. Yaş ilerledikçe hücrelerin ve dokuların kendini yenileme gücü zayıflamakta, bu durum da organizmada işlev kayıplarına yol açmaktadır. Hücrelerde oluşan mutasyonlar, çevresel etkenler ve oksidatif stres yaşlanma sürecini derinleştirmektedir (Jin, 2010; Mitteldorf, 2010). Ayrıca bu kuram, yaşlanmanın yalnızca zamanın ilerlemesiyle değil, yaşam boyunca biriken biyolojik hasarın yeterince onarılamamasıyla ilişkili olduğunu vurgular. Bu yönüyle, bedende biriken hasar ile tamir mekanizmalarındaki zayıflama arasındaki ilişkiyi açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Benzer şekilde Çapraz Bağlanma (Kollajen) Kuramı, özellikle kollajen gibi proteinlerde oluşan kimyasal bağlanmaların dokuların sertleşmesine ve işlev kaybına yol açtığını belirtir. Bu kurama göre proteinler, nükleik asitler ve lipitler zamanla kimyasal köprülerle bağlanarak daha az esnek hale gelmektedir. Bu durum da dokuların elastikiyetini azaltarak hücresel işlevleri olumsuz etkilemektedir. Özellikle kollajende meydana gelen çapraz bağ birikimi, ciltte kırışıklık, damar yapısında sertleşme ve eklem hareketlerinde azalma gibi yaşlanma belirtileriyle ilişkilendirilmektedir. Glikasyon süreci ve glikasyon son ürünleri olan AGE (Advanced Glycation End Products-AGE) birikimi bu bağlamda önemlidir. Ayrıca bu birikimin

diyabet gibi hastalıklarda daha belirgin hale geldiği ve yaşa bağlı komplikasyonları artırabildiği belirtilmektedir (Monnier & Cerami, 1982; Aronson, 2003).

Son olarak Genetik Programlama Kuramı, yaşlanmanın genetik olarak önceden belirlenmiş bir süreç olduğunu öne sürmektedir. Bu kurama göre hücrelerin bölünme kapasitesi sınırlıdır ve belirli bir eşiğin aşılmasıyla hücresel yaşlanma, yani senesens süreci başlamaktadır. Hücrelerin sınırlı bölünme kapasitesi, onarım mekanizmalarının yavaşlaması ve hasarlı proteinlerin birikimi bu yaklaşımın temelini oluşturur (Wang, ve diğ., 2018; Öksüzokyar ve diğ., 2016). Ayrıca bu kuram, yaşlanma sürecinin düzenleyici genler tarafından kontrol edildiğini ve zamanla hücresel onarım ile protein yenilenme mekanizmalarının etkinliğinin azaldığını vurgular. DNA replikasyonu sırasında biriken hatalar ile lipofuksin ve hasarlı protein birikimi de hücresel işlev kaybını artıran unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, genetik etkenlerin çevresel ve epigenetik faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır (Ren ve diğ., 2017).

Biyolojik yaşlanma yaklaşımları genel olarak, yaşlanmayı hücresel hasar birikimi, genetik sınırlılıklar, metabolik süreçler, bağışıklık sistemi değişimleri ve onarım mekanizmalarındaki zayıflama üzerinden açıklamaktadır. Bu kuramlar, yaşlanmanın bedensel ve fizyolojik temellerini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, her bir yaklaşım yaşlanma sürecinin yalnızca belirli bir yönünü öne çıkarmakta; bu nedenle tek başına yeterli bir açıklama sağlamamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, biyolojik yaklaşımlar yaşlanmanın çok faktörlü bir süreç olduğunu ve genetik, çevresel ve hücresel etkenlerin birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.1.2. Psikolojik Yaklaşımlar

Yaşlılığı açıklamaya yönelik psikolojik yaklaşımlar, 12 kategoride toplanmıştır. Klasik Dönem psikolojik yaşlanma teorileri 1940-1970 yılları arasını kapsar. Bunlar; Gelişimsel Görev/Etkinlik Teorisi, Psikososyal Gelişim Teorisi, Emsal Teorisi, İlişki Kesme Teorisi, Yaş ve Yaşlanma Kişilik Teorisi, Bilişsel Kişilik ve Yaşlanma Teorisi'dir. Modern dönem Psikolojik Yaşlanma Teorileri 1970-1990 yılları arasını kapsar. Bu teoriler, Yaşam Boyu Gelişim ve Yaşlanma Tabanlı Telif ile Seçici Optimizasyon Teorisi, Azalmış İşlem Kaynağı Teorisi, Kişilik ve Yaşlanma, Davranışsal Genetik ve Yaşlanma'dır. Yeni dönem psikolojik yaşlanma teorileri ise 1980'li yılların sonları ile 1990'lı yılları kapsar. Bunlar; Yaşlanmanın Üstünlüğü ve Yaşlanmanın Dinamiği'dir.

Gelişimsel Görev-Etkinlik Teorisi, yaşlanma sürecinde bireyin sosyal açıdan meşgul olarak, aktif bir üretkenlik içerisinde olmasının hem yaşam memnuniyetleri hem de psikososyal uyumları üzerinde belirleyici olduğunu savunur (Havighurst, 1961). Bu yaklaşıma göre yaşlı bireyler, emeklilik ve eş kaybı gibi yaşam değişimlerine uyum sağlarken eski rollerinin yerine yeni ve anlamlı roller koymalıdır (Özcan, 2019). Teori, yaşlılıkta sosyal ilişkilerin ve fiziksel etkinliklerin sürdürülmesini başarılı yaşlanmanın temel unsurlarından biri olarak görür. Bu yönüyle Çekilme Teorisi'ne karşı geliştirilmiş; aktif kalmanın izolasyonu azalttığı ve yaşam doyumunu artırdığı vurgulanmıştır (Lemon ve diğ., 1972; Galli ve diğ., 2016).

Erikson'un Psikososyal Gelişim Teorisi, kişilik gelişimini yaşam boyu süren bir süreç olarak ele alır ve bireyin her yaşam evresinde belirli bir psikososyal krizle karşılaştığını savunur (Erikson, 1950, s. 219). Bu krizlerin sağlıklı biçimde çözülmesi, bireyin kişilik bütünlüğü ve psikososyal uyumu açısından belirleyicidir. Teorinin yaşlılık dönemine karşılık gelen son evresi, "Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk" aşamasıdır. Bu evrede birey yaşamını değerlendirir; geçmişini anlamlı ve doyurucu bulanlar benlik bütünlüğüne ulaşırken, pişmanlık ve tatminsizlik yaşayanlarda umutsuzluk gelişebilmektedir (Erikson, 1950). Evrelerin yaş aralıklarının kaynaklara göre küçük farklılıklar gösterebildiği belirtilmektedir (Sacco, R. G. 2013).

Emsal Teorisi (Counterpart Theory), psikolojik yaşlanmayı bireyin kendilik algısı, geçmiş yaşam deneyimleri ve içinde bulunduğu sosyal çevre arasındaki etkileşim üzerinden açıklar. Bu yaklaşıma göre yaşlanma, bireyin geçmiş benliği ile mevcut sosyal bağlamı arasında denge kurma süreci olarak şekillenir (Birren & Fisher, 1991). Teori, bireylerin geçmiş kimliklerini ve toplumsal rollerini koruma çabasını psikolojik uyumun temel unsurlarından biri olarak görmektedir (Birren, 1980). Ayrıca yaşlanmanın sabit bir süreç olmadığı, içsel ve çevresel koşullara göre değişebildiği; bu nedenle bireyin yaşam tarzı ve deneyimlerinin yaşlanma sürecini etkileyebildiği vurgulanmaktadır (Özcan, 2019).

İlişki Kesme Teorisi (Disengagement Theory), yaşlanma sürecinde bireyin sosyal rollerinden ve ilişkilerinden kademeli olarak çekilmesini doğal ve işlevsel bir süreç olarak açıklar. Cumming ve Henry'ye göre bu geri çekilme, biyolojik, psikolojik ve toplumsal unsurların birleşimiyle ortaya çıkar ve hem birey hem toplum açısından uyum sağlayıcı bir nitelik taşır (Cumming ve Henry, 1961). Teori, yaş ilerledikçe sosyal kopuşun artmasını beklemekte ve bunu sistemin dengeleyici yapısıyla ilişkilendirmektedir. Ancak sonraki çalışmalar, sosyal katılımın yaşam doyumunu artırdığını göstererek bu yaklaşımın genelleştirici yönünü eleştirmiştir (Ragini & Salwan, 2022).

Yaş ve Yaşlanma Kişilik Teorisi (Personality Theory of Age and Aging), bireyin kişilik özelliklerinin yaşlanma sürecindeki uyumunu ve yaşam deneyimleriyle ilişkisini açıklayan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre kişilik özellikleri genel olarak yaşam boyu süreklilik gösterse de çevresel etkenlere bağlı bazı değişimler ortaya çıkabilmektedir (Zucker ve diğ., 2002). Neugarten, yaşlanma sürecini bütünlümlü, savunucu, pasif bağımlı ve kopuk kişilik tipleri üzerinden ele almış; bu kişilik örüntülerinin bireyin yaşam olaylarına, krizlere ve toplumsal rollere verdiği tepkileri yansıttığını belirtmiştir. Böylece başarılı yaşlanmanın, biyolojik ve sosyal değişimlere uyum ile benlik bütünlüğünü koruma arasında kurulan dengeye bağlı olduğu vurgulanmaktadır (Özcan, 2019).

Bilişsel Kişilik ve Yaşlanma Teorisi, yaşlanma sürecinde bilişsel işlevler ile kişilik yapısı arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamaktadır. Thomae, biyolojik, sosyolojik ve etkileşimsel bakış açılarını birleştirerek bireyin yaşlanmaya verdiği psikolojik tepkilerin yalnızca nesnel değişimlerden değil, bu değişimleri algılama ve anlamlandırma biçiminden de etkilendiğini belirtmiştir (Thomae, 1970). Bu yaklaşıma göre yaşlı bireyler, bilişsel gerilemeye karşı uyum stratejileri geliştirir; bilişsel ve motivasyonel sistemlerin yeniden dengelenmesi başarılı uyum açısından önem taşır (Özcan, 2019). Seçim, Optimizasyon ve Telafi modeli de bu uyum sürecini destekleyen önemli bir çerçeve sunmaktadır (Baltes ve Baltes, 1990).

Yaşam Boyu Gelişim ve Yaşlanma Tabanlı Telafi ile Seçici Optimizasyon Teorisi (SOC), yaşlanmayı çok boyutlu ve dinamik bir uyum süreci olarak ele alır. Teoriye göre bireyler, yaşla birlikte azalan biyolojik, psikolojik ve sosyal kaynaklara karşı seçim, optimizasyon ve telafi stratejileri geliştirir. Bu kapsamda birey, önceliklerini yeniden belirler, mevcut kapasitesini en verimli biçimde kullanır ve kayıpları karşılamak için alternatif yollar üretir (Baltes & Baltes, 1990). Özellikle yaşlılıkta sınırlı kaynakların anlamlı hedeflere yönlendirilmesi uyumu kolaylaştırmaktadır. Bu stratejilerin yaşam doyumunu ve iyi oluşu desteklediği de düşünülmektedir. (Freund ve Baltes, 2002).

Azalmış İşlem Kaynağı Teorisi, yaşlanmayla birlikte bilişsel performansta görülen düşüşü, bilgi işleme hızının yavaşlaması ve sınırlı zihinsel kaynaklarla açıklar. Bu yaklaşıma göre yaşlı bireylerin bilişsel görevlerde daha yavaş işlem yapmaları, genel performansın azalmasına neden olmaktadır. Özellikle dikkat, bellek ve problem çözme gibi temel işlevlerde gözlenen gerileme, işlem kaynaklarındaki azalmayla ilişkilendirilmektedir. Teori, bilişsel yaşlanmanın nörolojik ve çevresel etkenlerin etkileşimiyle şekillendiğini de vurgular (Salthouse, 1996). Ancak yüksek ve

düşük düzey bilişsel işlemlerdeki hız kaybının nasıl oluştuğunu tam açıklayamaması nedeniyle eleştirilmektedir (Özcan, 2019).

Kişilik ve Yaşlanma, yaş ilerledikçe kişilik yapılarında ortaya çıkan değişim ve süreklilikleri inceleyen bir yaklaşımdır. Bu alan, Erikson'un yaşam boyu gelişim anlayışına dayanmakta; özellikle yaşlılıkta bireyin "bütünlüğe karşı umutsuzluk" çatışmasıyla yüzleştiğini vurgulamaktadır (Erikson, 1950). Buna göre bireyin yaşamını anlamlı ve tutarlı görmesi benlik bütünlüğünü, pişmanlık duygusu ise umutsuzluğu beslemektedir; ancak bu modelin ampirik desteğinin sınırlı olduğu belirtilmiştir (Whitbourne, 1996). Levinson ise yaşam yapısı kuramıyla kişilik gelişimini sosyal roller, kimlik ve yaşam deneyimleri çerçevesinde ele almış; yaşamın ortak ama bireysel olarak deneyimlenen evrelerden oluştuğunu savunmuştur (Levinson, 1978; Özcan, 2019).

Davranışsal Genetik ve Yaşlanma Teorisi, yaşlanma sürecinde görülen bireysel farklılıkları genetik yapı ile çevresel etkenlerin etkileşimi üzerinden açıklar. Bu yaklaşıma göre bireyin genetik özellikleri, bilişsel, duygusal ve sosyal değişimleri etkilediği gibi çevreyle kurduğu ilişkiyi de biçimlendirmektedir (Plomin & Neiderhiser, 1992). Teori, yaşamın farklı dönemlerinde genetik ve çevresel etkilerin ağırlığının değişebileceğini; özellikle ileri yaşlarda genetik faktörlerin daha belirgin hale gelebileceğini savunur (Plomin & McClearn, 1990). Bu nedenle yaşlanma, genetik miras ile çevresel koşulların birlikte değerlendirilmesini gerektiren çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmaktadır (Plomin & Neiderhiser, 1992).

Yaşlanmanın Üstünlüğü Teorisi (Gerotranscendence Theory), yaşlanmayı yalnızca fiziksel ya da bilişsel gerileme olarak değil, bireyin varoluşsal bakışında meydana gelen derin bir dönüşüm olarak ele alır (Tornstam, 1989). Bu yaklaşıma göre birey, yaşlandıkça daha fazla bilgelik, huzur ve manevi farkındalık geliştirebilir (Rajani & Jawaidd, 2015). Teori; kozmik bakışın genişlemesi, benlik algısında derinleşme ve sosyal seçicilik gibi üç temel değişim alanına dikkat çeker (Tornstam, 2011). Ayrıca yaşlı bireylerde bu dönüşümü desteklemek amacıyla zaman-mekân, bağlantı ve bütünlük temelli bazı transpersonal egzersizler önerilmiştir (Rempel, 2013). Bu yönüyle teori, yaşlılığı ruhsal gelişimle ilişkilendirir (Rajani & Jawaidd, 2015).

Yaşlanmanın Dinamiği/Dallanması Teorisi (Gerodynamics/Branching Theory), yaşlanmayı doğrusal değil, dinamik ve çok yönlü bir süreç olarak ele alır. Schroots'a göre bireyin yaşlanma deneyimi, yaşam boyunca karşılaştığı olaylar ve bu olaylara verdiği tepkiler doğrultusunda farklı yönlerde dallanabilmektedir (Schroots, J. J. 1996). Teori, termodinamiğin ikinci yasası ve kaos teorisinden yararlanarak yaşlanmayı düzensizlik ve değişim içeren bir sistem olarak açıklar. Buna göre travma, hastalık ya da yaşam olayları bireyi farklı gelişim yollarına yönleltebilir; bu yollar daha yüksek ya da daha düşük yaşam kalitesi ve beklentisiyle ilişkilendirilebilir (Schroots, 2003, s. 195). Ancak teoriyi destekleyen deneysel çalışmalar sınırlıdır (Özcan, 2019).

Psikolojik yaşlanma yaklaşımları genel olarak, yaşlanmayı yalnızca kayıp ve gerileme süreci olarak değil; bireyin uyum sağlama, anlam üretme, benlik bütünlüğünü koruma ve değişen yaşam koşullarına karşı yeni stratejiler geliştirme süreci olarak ele almaktadır. Bu kuramlar, yaşlılıkta bilişsel değişimlerin, kişilik örüntülerinin, yaşam doyumunun ve psikososyal uyumun önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, her yaklaşım yaşlanmanın farklı bir psikolojik boyutunu öne çıkardığı için tek başına yeterli bir açıklama sunmamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, psikolojik yaklaşımlar yaşlanmanın bireysel deneyim, çevresel koşullar ve yaşam boyu gelişimle birlikte anlaşılması gereken çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir.

1.1.3. Sosyolojik Yaklaşımlar

Yaşlılığı açıklamaya yönelik sosyolojik yaklaşımlar, 8 kategoride toplanmıştır. Bunlar, Yaşamdan Geri Çekilme Kuramı, Rol Bırakma Kuramı, Eksiklik Kuramı, Aktivite Kuramı, Süreklilik Kuramı, Modernleşme Kuramı, Toplumsal Değiş Tokuş Kuramı ve Sosyo-Çevresel Kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşamdan Geri Çekilme Kuramı (Disengagement Theory), yaşlanma sürecinde bireyin toplumsal rollerden ve sosyal etkileşimlerden kademeli olarak uzaklaşmasını açıklayan bir sosyolojik yaklaşımdır. Bu kurama göre yaşla birlikte fiziksel ve bilişsel kapasitede görülen azalma, bireyin toplumsal yaşama katılımını sınırlandırırken toplum da yaşlı bireyi daha pasif rollere yönlendirerek bu süreci desteklemektedir (Mabry & Bengtson, 2005). Cumming ve Henry'nin yaklaşımında bu çekilme, bireyin iç dünyasına yönelmesi ve çevreyle ilişkilerinin zayıflamasıyla ilişkilidir (Sezer, & Tenlik, 2019, s. 28). Ancak kuram, yaşlılıkta aktif katılımı savunan Aktivite Kuramı ile çelişmekte ve bu nedenle eleştirilmektedir (Eroğul & Zabun, 2021).

Rol Bırakma Kuramı (Role Exit Theory), yaşlılıkta bireyin emeklilik, eş kaybı ve statü değişimi gibi nedenlerle toplumsal rollerini terk etmesini ve bu süreçte yaşadığı uyum güçlüklerini açıklamaktadır (Ebaugh, 1988). Blau'ya göre bu süreç, bireyin topluma katkısını azaltan ve eski rol beklentilerinin yerine yeni, daha gerçekçi uyum stratejilerinin geliştirilmesini gerektiren bir dönüşümdür (Bölüktaş, 2019). Kuram, rol bırakmanın her bireyde aynı etkiyi yaratmadığını; bazı kişilerde özgürleşme, bazılarında ise kayıp ve belirsizlik duygusu oluşturabildiğini vurgular (Ebaugh, 1988). Bu yönüyle, benlik algısı ve toplumsal kimlik ilişkisini açıklamada da önem taşımaktadır (Özdemir & Önk, 2020).

Eksiklik Kuramı (Deficit Theory), yaşlı bireylerin genç bireylere göre zamanla daha az aktif hale geldiğini, hareket kabiliyetlerinin ve ilgi düzeylerinin azaldığını savunan bir yaklaşımdır. Bu kurama göre yaşlanma, bireyin fiziksel işlevlerinde gerilemeye yol açmakta ve birey giderek eksilen bir varlık olarak değerlendirilmektedir (Akkaş, 2020). Kuram, yaşlılığı yalnızca biyolojik değil, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla da ele alarak yaşlanmanın çok yönlü sonuçlarına dikkat çeker. Bununla birlikte, bilinç ve zihinsel işlevlerde gözlenen değişimlerin her zaman yalnızca yaşlanmaya bağlanamayacağı, sosyal ve ekonomik etkenlerin de bu süreçte belirleyici olduğu belirtilmektedir (Varışlı, 2017).

Aktivite Kuramı, yaşlılıkta yaşam doyumunun sürdürülmesini bireyin sosyal, fiziksel ve zihinsel etkinliklerini devam ettirmesine bağlayan bir yaklaşımdır. Bu kurama göre orta yaşlardan itibaren sürdürülen etkinliklerin nicelik ve niteliğinin korunması, yaşlılıkta iyi oluşu desteklemektedir (Özgür, 2021). 1950 ve 1960'lı yıllarda geliştirilen bu kuram, yaşlı bireylerin sosyal etkinliklere katılımı ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır (Yamaner & Eyuboğlu, 2018). Geri çekilme kuramına tepki olarak geliştirilen Aktivite Kuramı, yaşlı bireyin toplumsal rollerden uzaklaşmasını değil, kaybedilen rollerin yerini alacak yeni faaliyetlerle aktif kalmasını savunmaktadır (Gönüllü, 2022).

Süreklilik Kuramı (Continuity Theory), bireylerin kişilik özellikleri, alışkanlıkları ve yaşam örüntülerinin yaşlılıkta da büyük ölçüde devam ettiğini savunan bir yaklaşımdır. Robert Atchley ve George L. Maddox'un katkılarıyla gelişen bu kuram, yaşam evreleri arasında kopuştan çok devamlılık bulunduğunu ve bireyin geçmiş deneyimlerini yaşlılıkta da sürdürme eğiliminde olduğunu öne sürmektedir (Yamaner & Eyuboğlu, 2018). İçsel özellikler ile geçmiş rollerin sürekliliği, bireyin yaşlılık dönemine uyumunu kolaylaştırmaktadır (Akkaş, 2020). Bu yönüyle kuram, bireylerin sağlık, çevre ve sosyoekonomik değişimlere verdikleri tepkileri anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Lange & Grossman, 2010).

Modernleşme Kuramı (Modernization Theory), modernleşme sürecinin yaşlı bireylerin toplumsal statüsü üzerindeki etkilerini açıklayan bir yaklaşımdır. Cowgil ve Holmes'a göre sanayileşme, kentleşme, eğitimde dönüşüm ve sağlık alanındaki teknolojik ilerlemeler, yaşlıların geleneksel toplumlarda sahip oldukları güçlü konumun zayıflamasına yol açmıştır (Bölüktaş, 2019). Kuram, özellikle tarım toplumlarında yaşlı bireylerin üretim araçları üzerindeki denetimleri nedeniyle daha yüksek statüye sahip olduğunu, modern toplumlarda ise bu konumun gerilediğini savunur (Yamaner & Eyuboğlu, 2018). Bu nedenle modernleşme, yaşlı bireylerin toplumsal marjinalleşmesini ve yeni sosyal düzene uyum güçlüklerini açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Erdoğan, 2024).

Toplumsal Değiş Tokuş Kuramı (Social Exchange Theory), toplumsal ilişkileri maliyet, fayda ve karşılıklılık temelinde açıklayan önemli bir kuramsal yaklaşımdır (Cook & Rice, 2013). Yaşlanma bağlamında bu kuram, bireyin ilerleyen yaşla birlikte değişen rol, beceri ve kaynaklarının sosyal ilişkilerini nasıl etkilediğini açıklar. Özellikle kuşaklar arası alınan ve verilen desteklerdeki denge ya da dengesizlik, yaşlı bireyin sosyal etkileşimlerini belirleyebilmektedir. Bu süreçte bireyin toplumsal konumu ve sorumlulukları yaşam döngüsüne bağlı olarak değişmekte, bazı roller zayıflamakta ya da dönüşmektedir (Çubukcu & Çiçek, 2023). Kuram ayrıca yaşlılık statüsünün modernleşme ile ilişkisini de tartışmaktadır (Akyıldız, 2023).

Sosyo-Çevresel Kuram (Socio-Environmental Theory), yaşlanma sürecini bireyin kişisel kaynakları ile içinde bulunduğu sosyal ve fiziksel çevrenin karşılıklı etkileşimi üzerinden açıklar. Gubrium'a göre çevresel etkiler ile sağlık, gelir ve eğitim gibi kişisel kaynaklar, yaşlı bireyin davranış esnekliğini ve toplumsal yaşama katılımını belirlemektedir (Gubrium, 1972). Bu kuram, aile yapısı, mesleki yaşam, sosyal ilişkiler, dini inançlar ve yerel çevre gibi unsurların yaşlanmayı doğrudan şekillendirdiğini vurgular (Erdoğan, 2024). Ayrıca bireyin etkinlik düzeyi, toplumsal normlar, bireysel farklılıklar ve kişisel anlam dünyasıyla birlikte değerlendirilmekte; aktif kalmanın moral düzeyini olumlu etkilediği belirtilmektedir (Vurgun, 2017).

Sosyolojik yaşlanma yaklaşımları genel olarak, yaşlanmayı bireyin toplumsal rolleri, sosyal ilişkileri, statüsü ve çevresiyle kurduğu etkileşim üzerinden açıklamaktadır. Bu kuramlar, yaşlılığın yalnızca bireysel bir süreç olmadığını; toplumsal yapı, kültürel değerler, ekonomik koşullar ve çevresel düzenlemeler tarafından da biçimlendirildiğini göstermektedir. Bazı yaklaşımlar yaşlılıkta geri çekilmeyi vurgularken, bazıları aktif katılımı, sürekliliği ve çevresel desteği ön plana çıkarmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, sosyolojik yaklaşımlar yaşlanmanın toplumsal bağlamdan bağımsız düşünülmemeyeceğini ve yaşlı bireyin yaşam kalitesinde sosyal çevrenin belirleyici bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2. Dünya Sağlık Örgütü ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Yaşlanmaya İlişkin Uygulamaları

Yaşlanmaya ilişkin güncel politika ve uygulamalar, yaşlılığı yalnızca biyolojik gerileme süreci olarak değil; bireyin işlevselliği, bağımsızlığı, toplumsal katılımı ve bakım gereksinimleriyle birlikte değerlendiren çok boyutlu bir çerçevede ele almaktadır. Bu yaklaşımın uluslararası düzeydeki en belirgin yansımalarından biri Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlanma politikalarında görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, yaşlanma alanındaki çalışmalarını Birleşmiş Milletler Sağlıklı Yaşlanma On Yılı (2021–2030) doğrultusunda sürdürmektedir (Dalmaz & Karaağaç, 2025). Bu süreçte yaş ve yaşlanmaya ilişkin düşünce ve davranışların dönüştürülmesi ile yaşlı bireylerin kapasitelerini destekleyen toplulukların oluşturulması hedeflenmiştir. Yaşlı bireylere duyarlı kişi merkezli bütünsel bakım ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunulması ile ihtiyaç duyan yaşlılar için uzun süreli bakım hizmetlerine erişimin sağlanması da gerekli adımlar olarak tanımlanmıştır (World Health Organization [WHO], 2020).

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşı bakımına ilişkin en önemli uygulama çerçevelerinden biri, Yaşlılar için Entegre Bakım Yaklaşımı (Integrated Care for Older People-ICOPE)'dur. ICOPE, sağlık ve sosyal hizmetlerin yaşı bireylerin gereksinimlerine göre yeniden yapılandırılmasını, bakımın kişi merkezli ve eşgüdümlü biçimde yürütülmesini ve yaşlılıkta içsel kapasite ile işlevsel yeterliliğin korunmasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım, yaşı bakımını yalnızca hastalık odaklı bir müdahale alanı olarak değil; fiziksel ve zihinsel kapasitelerdeki gerilemeyi önlemeye veya yavaşlatmaya çalışan, bakım verenleri destekleyen, kişiselleştirilmiş bakım planlarına dayanan bütüncül bir süreç olarak tanımlamaktadır (WHO, 2024). Bu nedenle DSÖ'nün yaklaşımı, biyolojik yaşlanma kuramlarının vurguladığı işlev kayıplarını, psikolojik kuramların öne çıkardığı uyum ve benlik bütünlüğünü, sosyolojik kuramların dikkat çektiği çevresel destek ve toplumsal katılım boyutunu bir araya getiren çağdaş bir bakım modeline karşılık gelmektedir (WHO, 2020).

Türkiye'de yaşlanma alanındaki politika çerçevesi ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan Yaşlanma Vizyon Belgesi ve Yaşı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023–2025) ile somutlaştırılmıştır. Yaşlanma Vizyon Belgesi'nde, yaşı bireylerin fiziki, ekonomik ve hukuki ihtiyaçlarının gözetilmesi ve “insanlık onuruna yakışır bir şekilde yaşlanma hakkı”nın esas alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Belgede ayrıca Türkiye'nin yaşlanma alanındaki öncelikli yaklaşımının hak temelli ve kapsayıcı bir politika anlayışıyla bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanmalarını sağlamak ve yaş temelli ayrımcılığa maruz kalmadan toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılımlarını desteklemek olduğu ifade edilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023a). Bu yaklaşım, yaşlılığı yalnızca sosyal yardım ya da bakım hizmeti bağlamında değil, toplumsal katılım, hak, eşitlik ve sosyal içerme bağlamında değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Yaşı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023–2025) ise söz konusu vizyonu uygulamaya dönüştüren temel politika metnidir. Eylem planında altı ana politika alanı belirlenmiştir: aktif ve sağlıklı yaşlanma, toplumsal hayata katılım, herkes için yaş dostu ve erişilebilir ortamlar, afet ve insani bakımdan acil durumlar, yaşı hakları ile uygulama ve izleme. Belgede, aktif ve sağlıklı yaşlanma perspektifinin temelinde yaşı bireylerin sağlık hizmetlerinden etkili biçimde yararlanması, yerinde yaşlanma ilkesi doğrultusunda kendi seçtikleri çevrede gerekli destekleri alarak bağımsız şekilde yaşayabilmesi ve uzun dönemli bakım hizmetlerinin toplum temelli bir anlayışla sunulması gerektiği açıkça belirtilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b). Bu yönüyle eylem planı, bağımlılık odaklı geleneksel bakım anlayışından uzaklaşarak bağımsız yaşamı destekleyen ve yaşı bireyin çevresi içinde güçlendirilmesini amaçlayan bir perspektif sunmaktadır.

Bakanlığın uygulamaları içinde öne çıkan alanlardan biri, uzun süreli bakım ve gündüz hizmetlerinin güçlendirilmesidir. Eylem planında yaşı bireylere yönelik gündüz hizmet sunan merkezlerin nitelik ve nicelik bakımından güçlendirilmesi, evde bakım yardımına ilişkin mevzuat çalışmalarının yürütülmesi ve yaşı bireylere yönelik evde bakım ve sosyal hizmet uygulamalarının çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca demans ve Alzheimer alanında ihtisaslaşmış gündüz hizmet merkezlerinin yaygınlaştırılması ve yer değiştiren yaşı bireyler için gündüz hizmet merkezlerinde uyum programları geliştirilmesi hedeflenmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b). Ayrıca demansa ilişkin farkındalığın artırılması ve Ulusal Demans Eylem Planı hazırlanmasına yönelik çalışmalar da planın sağlık ve bakım boyutunu güçlendiren önemli hedefler arasında yer almaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b). Bu düzenlemeler, yaşı bakımının yalnızca kurumsal yatılı bakım ile sınırlandırılmadığını; gündüzlü, yerinde ve ihtiyaca göre çeşitlendirilmiş bakım modellerinin giderek daha fazla önemsendiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Yaşı Destek Programı (YADES) da önemli bir uygulama aracıdır. Bakanlığın resmî sayfasında YADES'in 2016'dan 2025'e kadar süreklilik gösteren bir program olarak

yürütüldüğü görülmektedir. Eylem planında YADES kapsamında belediyelerin yaşlılara yönelik evde bakım, psiko-sosyal destek ve kültürel faaliyet hizmetlerinin desteklenmesine açıkça yer verilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). Bu durum, yaşlı bakımında merkezi idare ile yerel yönetimlerin iş birliğine dayalı, yerinde yaşlanmayı ve sosyal katılımı destekleyen bir modelin benimsendiğini göstermektedir. Özellikle psiko-sosyal destek ve kültürel faaliyetlerin bakım çerçevesi içine alınması, yaşlı bakımının yalnızca fiziksel gereksinimlerin karşılanması olarak görülmediğini, psikolojik ve sosyal boyutların da kurumsal olarak tanındığını ortaya koymaktadır.

Bunun yanında Bakanlık, kurumsal bakım hizmetlerini de sürdürmektedir. Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği'nde, bu kuruluşların amacının 60 yaş üzerindeki yaşlıların saptanması, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlandırılması ve verilecek hizmetin türü ile niteliğinin düzenlenmesi olduğu belirtilmektedir. Yönetmelik, söz konusu kuruluşların muhtaç yaşlıların sosyal, psikolojik ve fiziksel gereksinimlerini karşılamakla ve sürekli bakım ile rehabilitasyon gereksinimi duyan bireylere hizmet vermekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.-a). Ayrıca Yaşlı Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın görevleri arasında yaşlılara yönelik yatılı, gündüz ve kısmi zamanlı hizmetlere ilişkin ilke, usul ve standartların belirlenmesi, bu hizmetlerin planlanması, izlenmesi ve farklı kurumlarla iş birliği içinde yürütülmesi de yer almaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.-b). Bu yönüyle Türkiye'deki yaşlı bakım hizmetlerinin hem kurumsal hem toplum temelli hem de karma modelleri içeren çok katmanlı bir yapıda ele alındığı söylenebilir.

Bakanlığın yaşlanma politikalarının bir başka önemli boyutu yaş dostu ve erişilebilir çevreler oluşturulmasıdır. Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı'nda yaş dostu ve erişilebilir ortamlar, yaşlı bireyler dâhil herkesin aktif ve bağımsız yaşayabilmesine imkân sağlayan güvenli çevreler olarak tanımlanmaktadır. Belgede, yaşam kalitesi, sağlık, katılım ve güvenliğin artırılması için yapıların, hizmetlerin ve ürünlerin yaşlı bireyler için erişilebilir hale getirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b). Bu yaklaşım, yaşlı bakımının yalnızca kişiye sunulan profesyonel hizmetlerden ibaret olmadığını; bireyin yaşadığı fiziksel ve sosyal çevrenin de bakımın niteliğini doğrudan belirlediğini göstermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, Dünya Sağlık Örgütü ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yaşlanmaya ilişkin uygulamalarının, yaşlılığı çok boyutlu ve hak temelli bir perspektifle ele alan çağdaş bir anlayışa dayandığı görülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Nitel araştırma, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Bowen, 2009). Araştırmada incelenen olgu veya olaylarla bağlantılı bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak incelenmesi ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması ise, doküman analizi olarak ifade edilmektedir. Bu analiz yöntemi araştırmacı için zaman ve diğer kaynaklarda tasarruf sağlamaktadır. Aynı zamanda bu yöntem, incelenen olgu ve olayların da önem sırasının oluşturulmasını, veri kaynaklarının tasnif edilmesini ve yeni veri setleri oluşturulmasını da kolay hale getirmektedir (Armstrong, 2021). Buradan hareketle bu araştırmada, yaşlanma kuramları biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla ele alınmış, günümüz dünyasında yaşlı bakımına ilişkin düzenlemelerle bu kuramlar arasındaki ilişki doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Günümüz yaşlı bakım politikaları, yaşlılığı yalnızca biyolojik gerileme ve bakım bağımlılığı üzerinden tanımlayan dar yaklaşımlardan uzaklaşarak daha bütüncül, kişi merkezli ve hak

temelli bir çerçeveye yönelmiştir. Bu dönüşüm, yaşlanma kuramlarının doğrudan ve tekil bir biçimde politikalara aktarılmasından çok, farklı kuramsal yaklaşımların belirli unsurlarının çağdaş bakım anlayışı içinde yeniden yorumlanmasıyla açıklanabilir. Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlıklı yaşlanma yaklaşımı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın aktif ve sağlıklı yaşlanma, yerinde yaşlanma, toplum temelli bakım ve yaş dostu çevreler vurgusu birlikte değerlendirildiğinde, güncel politikaların özellikle biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yaşlanma kuramlarından seçici biçimde beslendiği görülmektedir. Bu nedenle, günümüz bakım politikalarını tek bir yaşlanma kuramının uygulamadaki karşılığı olarak değil, çok kuramlı bir sentezin kurumsallaşmış görünümü olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir. Bu yorum, Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlılığı "işlevsel yeterlilik" ve "içsel kapasite" ekseninde ele alan çerçevesi ile Birleşmiş Milletler Sağlıklı Yaşlanma On Yılı kapsamındaki dört eylem alanının birlikte okunmasıyla da desteklenmektedir (World Health Organization, 2015; WHO, 2020; WHO, 2020; WHO, 2024).

Öncelikle, biyolojik yaşlanma kuramlarıyla güncel bakım politikaları arasında önemli fakat sınırlı bir uyum bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2015 tarihli raporunda sağlıklı yaşlanmanın merkezine "işlevsel yeterlilik" yerleştirilmiş; içsel kapasitede görülen azalmaların çevresel ve bakım temelli düzenlemelerle telafi edilebileceği vurgulanmıştır. Raporda ayrıca uzun süreli bakımın amacının, ileri yaşta bireyin temel hakları ve insan onuruyla uyumlu bir işlevsellik düzeyini sürdürebilmesini sağlamak olduğu belirtilmektedir (WHO, 2015). Bu yaklaşım, serbest radikaller, telomer, genetik programlama, immünolojik/endokrin yaşlanma ve aşınma-yıpranma gibi biyolojik kuramların işaret ettiği kapasite kaybı, kırılabilirlik ve fizyolojik gerileme olgusunu bütünüyle reddetmemekte; tersine, bakım sistemlerini bu gerilemenin etkilerini azaltacak biçimde kurgulamaktadır. Ancak burada belirleyici olan nokta, çağdaş politikanın biyolojik gerilemeyi nihai belirleyen olarak kabul etmemesidir. Dünya Sağlık Örgütü, içsel kapasite azalsa bile destekleyici çevreler ve uygun hizmetler sayesinde bireyin yapmak istediği şeyleri sürdürebileceğini açıkça ortaya koymaktadır (WHO, 2015). Dolayısıyla biyolojik kuramların günümüz politikasına etkisi, "yaşlılık kaçınılmaz kayıptır" önermesi düzeyinde değil; "işlev kaybı bakım politikalarında dikkate alınmalıdır" düzeyinde kalmaktadır. Başka bir ifadeyle biyolojik kuramlar politika için açıklayıcı bir arka plan sağlamakta, fakat normatif yön verici rolü tek başına üstlenmemektedir.

Psikolojik yaşlanma kuramlarıyla günümüz bakım politikaları arasındaki ilişki ise çok daha belirgindir. Dünya Sağlık Örgütü'nün ICOPE yaklaşımı, sağlık ve sosyal hizmetlerin yaşlı bireyin ihtiyaçları, öncelikleri ve değerleri doğrultusunda kişi merkezli ve eşgüdümlü biçimde sunulmasını öngörmektedir. Bu yaklaşım, yaşlı bireyin yalnızca hastalıklarının değil, günlük yaşam hedeflerinin, tercih ettiği yaşam düzeninin ve işlevsel kapasitesinin de dikkate alınmasını gerektirir (WHO, 2024). Bu bakımdan ICOPE'un özellikle Erikson'un benlik bütünlüğü yaklaşımı, Bilişsel Kişilik ve Yaşlanma Teorisi ile Seçici Optimizasyon ve Telafi (SOC) modeline daha yakın bir bakım mantığı taşıdığı söylenebilir. Çünkü bu politika çerçevesi yaşlı bireyi pasif bir bakım nesnesi olarak değil, değişen koşullara uyum sağlayabilen, öncelik belirleyebilen ve kapasite kayıplarını alternatif yollarla dengeleyebilen bir özne olarak konumlandırmaktadır. Bu yorum, yaşlı bireyin "değerleri ve öncelikleriyle uyumlu kişiselleştirilmiş müdahale" vurgusunun ICOPE eğitim ve uygulama materyallerinde açıkça yer almasıyla da desteklenmektedir (WHO, 2024; WHO, t.y.-a).

Aynı yönelim Türkiye'de de görülmektedir. Yaşlanma Vizyon Belgesi ile Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı'nda aktif ve sağlıklı yaşlanmanın geliştirilmesi, bireyin kendi seçtiği çevrede gerekli destekleri alarak bağımsız biçimde yaşayabilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, sağlık hizmetlerinin yaş dostu anlayışla güçlendirilmesi ve uzun dönemli bakım hizmetlerinin bağımsız yaşamı teşvik eden toplum temelli bir yaklaşımla sunulması temel ilkeler arasında sayılmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023a, 2023b). Bu ifadeler,

psikolojik yaşlanma kuramlarının vurguladığı uyum, özerklik, anlamlı rollerin sürdürülmesi ve yaşam doyumunun korunmasıyla güçlü bir paralellik göstermektedir. Özellikle gündüz hizmet merkezlerinin güçlendirilmesi, evde bakım ve sosyal hizmetlerin çeşitlendirilmesi, demans ve Alzheimer özelinde ihtisaslaşmış merkezlerin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Göç nedeniyle yer değiştiren yaşlı bireyler için uyum programlarının planlanması; yaşlı bireyin psikososyal uyumunu, bilişsel gereksinimlerini ve öznel iyilik halini dikkate alan bir bakım anlayışına da işaret etmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b). Bu nedenle güncel uygulamaların psikolojik kuramlarla ilişkisi yalnızca dolaylı değil, aynı zamanda işlevsel düzeydedir.

Sosyolojik yaşlanma kuramları ile günümüz yaşlı bakım politikaları arasındaki bağ ise en güçlü ilişki alanlarından birini oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaş dostu çevreler yaklaşımı, yaşlı bireylerin kapasiteleri ve koşulları arasındaki çeşitliliği tanıyan, onların ihtiyaç ve tercihlerine yanıt veren, kararlarını saygıyla karşılayan ve kırılgan grupları koruyan politika ve hizmetlerin geliştirilmesini öngörmektedir (WHO, 2024). Birleşmiş Milletler Sağlıklı Yaşlanma On Yılı'nın dört temel eylem alanı arasında da toplulukların yaşlı bireylerin kapasitelerini desteklemesi, kişi merkezli bütünlük bakım ve uzun süreli bakıma erişim açık biçimde yer almaktadır (WHO, 2020). Bu çerçevede özellikle Aktivite Kuramı, Süreklilik Kuramı ve Sosyo-Çevresel Kuram ile yüksek düzeyde örtüşmektedir. Çünkü bu kuramlar yaşlı bireyin toplumsal ilişkilerini, çevreyle bağı, mevcut rollerini ve alışkanlıklarını sürdürmesini yaşlılıkta iyi oluşun önemli belirleyicileri arasında görmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün "toplulukların kapasiteleri desteklemesi" ve "yaş dostu çevreler" vurgusu, yaşlılığın sosyal katılım ve çevresel düzenleme boyutunu merkezileştirerek bu kuramsal çizgiyi politika diline dönüştürmektedir.

Türkiye'deki uygulamalar da benzer biçimde sosyolojik kuramlarla uyumludur. Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı'nda yaş dostu ve erişilebilir ortamların yapı, hizmet ve ürünlerin yaşlı bireyler için erişilebilir hale getirilmesiyle mümkün olduğu belirtilmekte; ayrıca yaşlı bireylerin toplumsal hayata ayrımcılığa uğramadan ve etkin biçimde katılmalarının sağlanması hedeflenmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023a, 2023b). YADES kapsamında belediyeler eliyle evde bakım, psiko-sosyal destek ve kültürel faaliyetlerin desteklenmesi de yaşlı bireyin yerel çevre içinde, gündelik yaşam bağlarını koruyarak desteklenmesi anlayışını yansıtmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). Bu uygulamalar, Süreklilik Kuramı'nın savunduğu yaşam örüntülerinin korunması ile Sosyo-Çevresel Kuram'ın çevresel koşullar ve kişisel kaynaklar arasındaki etkileşime yaptığı vurgu bakımından açıklayıcı görünmektedir. Başka bir ifadeyle, güncel bakım politikaları yaşlı bireyi yalnızca "korunacak kişi" olarak değil, mevcut çevresinde yaşamını sürdürebilen toplumsal özne olarak ele almaktadır.

Buna karşılık, geri çekilme ve eksiklik kuramlarının günümüz politikalarına ilham veren değil, daha çok aşılmaya çalışılan yaklaşımlar olduğu söylenebilir. Çünkü hem Dünya Sağlık Örgütü hem de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, yaşlı bireyin toplumsal hayattan çekilmesini ya da kaçınılmaz biçimde pasifleşmesini normatif bir hedef olarak sunmamaktadır. Tam tersine, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımı, karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, kendi çevrelerinde bağımsız yaşamalarının desteklenmesi ve bakım hizmetlerinin sosyal izolasyonu azaltacak şekilde kurgulanması öne çıkmaktadır (WHO, 2020; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023a, 2023b). Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlılıkla mücadeleyi sağlıklı yaşlanma on yılının temel eylem alanlarından biri olarak tanımlaması da bu dönüşümün ideolojik boyutunu göstermektedir; çünkü yaşlılığı edilgenlik, yük veya yetersizlik üzerinden kuran bakış açısı, çağdaş politikada sorunlu bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır (WHO, 2020; WHO, 2021). Bu nedenle geri çekilme ve eksiklik kuramlarının, güncel bakım politikalarının dayanağı olmaktan

çok, modern hak temelli yaşlılık yaklaşımının karşısında konumlanan eski paradigmalara işaret ettiği ileri sürülebilir.

4. SONUÇ

Yaşlanma, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları iç içe geçen çok katmanlı bir süreçtir. Bu nedenle yaşlılık olgusunu ve yaşlı bakımına ilişkin güncel uygulamaları tek boyutlu bir yaklaşımla açıklamak yeterli değildir. Bu çalışmada ele alınan yaşlanma kuramları, yaşlılığın yalnızca fizyolojik gerilemeden ibaret olmadığını; bireyin bilişsel uyumu, benlik algısı, toplumsal rolleri, çevresiyle ilişkisi ve yaşam doyumu ile birlikte değerlendirilmesi gereken karmaşık bir yaşam evresi olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönüyle biyolojik kuramlar yaşlanmanın bedensel temellerini açıklarken, psikolojik kuramlar bireyin uyum süreçlerini, sosyolojik kuramlar ise toplumsal katılım ve çevresel etkileşim boyutunu görünür kılmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen Dünya Sağlık Örgütü ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yaşlanmaya ilişkin politika ve uygulamaları, yaşlı bakımında geleneksel ve yalnızca koruyucu yaklaşımlardan uzaklaşıldığını göstermektedir. Güncel bakım anlayışının; aktif ve sağlıklı yaşlanma, kişi merkezli hizmet sunumu, toplum temelli bakım, yerinde yaşlanma, yaş dostu çevreler ve uzun süreli bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi gibi ilkeler etrafında şekillendiği görülmüştür. Bu durum, özellikle aktivite, süreklilik, sosyo-çevresel yaklaşım ve seçici optimizasyon-telafi gibi kuramların günümüz yaşlı bakım politikalarıyla daha güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, çağdaş yaşlı bakım politikaları yaşlı bireyi pasif bir bakım alıcısı olarak değil; desteklenmesi, güçlendirilmesi ve toplumsal yaşam içinde varlığını sürdürmesi gereken bir özne olarak ele almaktadır. Bu çerçevede yaşlanma kuramları, yalnızca yaşlılığı açıklayan kuramsal yapılar değil, aynı zamanda yaşlı bakım politikalarının düşünsel zeminini anlamada önemli araçlardır. Bu nedenle yaşlılığa yönelik politika geliştirme süreçlerinde kuramsal birikim ile uygulama alanı arasındaki ilişkinin birlikte değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

5. KAYNAKÇA

Afanas'ev, I. (2010). Signaling and damaging functions of free radicals in aging—free radical theory, hormesis, and TOR. *Aging and disease*, 1(2), 75-88. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3295029/>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023a). Yaşlanma vizyon belgesi. https://aile.gov.tr/media/135665/yaslanma_vizyon_belgesi_.pdf

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023b). Yaşlı hakları ulusal eylem planı (2023–2025). https://aile.gov.tr/media/133624/yasli_haklari_ulusal_eylem_plani.pdf

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025). Yaşlı Destek Programı(YADES)-2025. <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/yades/yades2025/>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.-a). Huzurevleri ile huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri yönetmeliği. <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/huzurevleri-ile-huzurevi-yasli-bakim-ve-rehabilitasyon-merkezleri-yonetmeligi/>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.-b). Yaşlı bakım hizmetleri daire başkanlığı görevleri. <https://www.aile.tr/eyhgm/sayfalar/yasli-bakim-hizmetleri-daire-baskanligi-gorevleri-1/>

Aitken, M., & Rudolph, M. (2012). Biological and social theories of aging. *Occupational therapy with elders: Strategies for the COTA*, 19-26. <https://bhasvictechscyr2.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/03/biological-and-social-theories-of-ageing.pdf>

Akkaş, İ. (2020). Sosyolojik bağlamda yaşlılık ve sosyal dışlanma. 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu(Usves) Tam Metin Kitabı, Asos Yayınevi. Elazığ. <https://doi.org/10.4324/9781410600288>

Akyıldız, N. A. (2023). Spatial arrangements supporting active ageing within the framework of theories of ageing. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(60), 441-470. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1366772>

Aldwin, C. M., Igarashi, H., Gilmer, D. F., & Levenson, M. R. (2017). Health, illness, and optimal aging: Biological and psychosocial perspectives. Springer Publishing Company. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=9S4oDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=There+is+a+need+to+develop+biological,+psychological+and+social+theories+to+understand+the+complexity+of+the+aging+process+and+to+manage+this+process.&ots=F-hFKkunb_&sig=0adzj129mJIYBTK9318JsiyCuvI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Armanios, M., & Blackburn, E. H. (2012). The telomere syndromes. *Nature Reviews Genetics*, 13(10), 693-704. <https://www.nature.com/articles/nrg3246>

Armstrong, C. (2021). Key methods used in qualitative document analysis. *OSF Preprints*, 1(9), 1-9. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3996213

Aronson, D. (2003). Cross-linking of glycated collagen in the pathogenesis of arterial and myocardial stiffening of aging and diabetes. *Journal of hypertension*, 21(1), 3-12. https://journals.lww.com/jhypertension/abstract/2003/01000/cross_linking_of_glycated_collagen_in_the.2.aspx

Ashok, B. T., & Ali, R. (1999). The aging paradox: free radical theory of aging. *Experimental gerontology*, 34(3), 293-303. [https://doi.org/10.1016/S0531-5565\(99\)00005-4](https://doi.org/10.1016/S0531-5565(99)00005-4)

Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (Eds.). (1990). Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511665684>

- Birren, J. E. (1980). Progress in research on aging in the behavioral and social sciences. *Human Development*, 23(1), 33-45. <https://doi.org/10.1159/000272536>
- Birren, J. E., & Fisher, L. M. (1991). Aging and slowing of behavior: Consequences for cognition and survival. In *Psychology and Aging: Nebraska Symposium on Motivation* (Vol. 39, pp. 1-37). University of Nebraska Press, Lincoln, NE. [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=GMMi6Zd5_WsC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Birren,+J.+E.+\(1988\).+Counterpart+Theory&ots=YWIjZLoyi&sig=2mJqnWThlcPnyaxbS6e76sMZekw&redir_esc=y#v=onepage&q=Birren%2C%20J.%20E.%20\(1988\).%20Counterpart%20Theory&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=GMMi6Zd5_WsC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Birren,+J.+E.+(1988).+Counterpart+Theory&ots=YWIjZLoyi&sig=2mJqnWThlcPnyaxbS6e76sMZekw&redir_esc=y#v=onepage&q=Birren%2C%20J.%20E.%20(1988).%20Counterpart%20Theory&f=false)
- Blackburn, E. H. (1991). Structure and function of telomeres. *Nature*, 350(6319), 569-573. <https://www.nature.com/articles/350569a0>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bölüktaş, R. P. (2019). Yaşlanma teorileri ve geriatrik değerlendirme. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul. https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/4041/yaslanma_teorileri_ve_geriatrik_degerlendirme.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Castle, S. C. (2000). Clinical relevance of age-related immune dysfunction. *Clinical Infectious Diseases*, 31(2), 578-585. <https://doi.org/10.1086/313947>
- Cook, K. S. & Rice, E. (2013). Social Exchange Theory In *Handbook of Social Psychology, Handbooks of Sociology and Social Research*. John Delamater (Eds.). Springer, USA. https://wellsarchive.com/ohms_viewer/cognition.pdf#page=66
- Cumming E. and Henry W., (1961). *Growing Old: The Process of Disengagement*. Basic Books, New York, Reprint: Arno, New York. <https://doi.org/10.1017/S0144686X00004025>
- Çubukcu, A. T., & Çiçek, A. (2023). Yaş altmış iş bitmemiş: Yaşlılık. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(2), 491-503. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/article/1406305>
- Dalmaz, M., & Karaağaç, H. (2025). Türkiye’de Yaşlı Hizmetlerinin Gelişimi: BM Sağlıklı Yaşlanma On Yılı Bağlamında Bir Değerlendirme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 79-94. <https://doi.org/10.55109/tushad.1696980>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021). *Avrupa’da Yaş Dostu Ortamlar: Politika Eylem Alanları El Kitabı*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/349476/WHO-EURO-2021-4152-43911-61847-tur.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ebaugh, H. R. F. (1988). *Becoming an ex: The process of role exit*. University of Chicago Press. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=r0tyeGgsG5gC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Role+Exit+Theory&ots=lbac9fmU9m&sig=YhdzbJ9l5p8EcPSZAYWDYLFoZF8&redir_esc=y#v=onepage&q=Role%20Exit%20Theory&f=false
- Epel, E. S., Blackburn, E. H., Lin, J., Dhabhar, F. S., Adler, N. E., Morrow, J. D., & Cawthon, R. M. (2004). Accelerated telomere shortening in response to life stress. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(49), 17312-17315. <https://doi.org/10.1073/pnas.0407162101>
- Erdoğan, F. (2024). Türkiye’de popülizm ve emeklilik sistemi. (Doktora Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Denizli. <https://hdl.handle.net/11499/57541>
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton & Company Inc. <https://archive.org/details/dli.ernet.19961/page/n5/mode/2up?q=eight>

- Eroğul, N., & Zabun, B. (2021). Ortaöğretim Sosyoloji Ders Kitaplarının Yaşlılığın Sosyolojik Öğretimi Açısından İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(1), 635-662. <https://doi.org/10.37217/tebd.902965>
- Escala, A. (2022). Universal relation for life-span energy consumption in living organisms: Insights for the origin of aging. *Scientific Reports*, 12(1), 2407. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8861023/pdf/41598_2022_Article_6390.pdf
- Eşrefoğlu, H. (2024). Yaş Dostu Kentler. *Senectus*, 2(1), 69-87. <https://doi.org/10.26650/senectus.2024.2.1.0022>
- Ferrucci, L., Schrack, J. A., Knuth, N. D., & Simonsick, E. M. (2012). Aging and the energetic cost of life. *Journal of the American Geriatrics Society*, 60(9), 1768. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3569852/>
- Franceschi, C., & Campisi, J. (2014). Chronic inflammation (inflammaging) and its potential contribution to age-associated diseases. *Journals of Gerontology Series A: Biomedical Sciences and Medical Sciences*, 69(Suppl_1), S4-S9. <https://doi.org/10.1093/gerona/glu057>
- Freund, A. M., & Baltes, P. B. (2002). Life-management strategies of selection, optimization and compensation: Measurement by self-report and construct validity. *Journal of personality and social psychology*, 82(4), 642. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.82.4.642>
- Fulop, T., Witkowski, J. M., Pawelec, G., Alan, C., & Larbi, A. (2014). On the immunological theory of aging. *Interdiscip Top Gerontol*, 39, 163-176. https://www.researchgate.net/profile/Alan-Cohen-8/publication/262680819_The_Immunological_Theory_of_Aging/links/54c6e2870cf22d626a35d282/The-Immunological-Theory-of-Aging.pdf
- Galli, R., Moriguchi, E. H., Bruscatto, N. M., Horta, R. L., & Pattussi, M. P. (2016). Active aging is associated with low prevalence of depressive symptoms among Brazilian older adults. *Revista Brasileira de Epidemiologia*, 19, 307-316. <https://www.scielo.org/article/rbepid/2016.v19n2/307-316/>
- Gönüllü, C. (2022). Aktivite kuramı çerçevesinde yaşlıların eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 26-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/72433/1120369>
- Gubrium, J. F. (1972). Toward a socio-environmental theory of aging. *The Gerontologist*, 12(3), Part 1, 281-284. https://doi.org/10.1093/geront/12.3_Part_1.281
- Harman, D. (1956). Aging: A Theory Based On Free Radical And Radiation Chemistry, *Journal of Gerontology*, 11(3), 298-300. <https://doi.org/10.1093/geronj/11.3.298>
- Havighurst, R. J. (1961). Successful aging. *The Gerontologist*, 1, 8-13. <https://doi.org/10.1093/geront/1.1.8>
- Hekimi, S., Lapointe, J., & Wen, Y. (2011). Taking a “good” look at free radicals in the aging process. *Trends in cell biology*, 21(10), 569-576. [https://www.cell.com/trends/cell-biology/abstract/S0962-8924\(11\)00134-6?cc=y%3D&_returnURL=http%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS0962892411001346%3Fshowall%3Dtrue](https://www.cell.com/trends/cell-biology/abstract/S0962-8924(11)00134-6?cc=y%3D&_returnURL=http%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS0962892411001346%3Fshowall%3Dtrue)
- Holmes, D. J., & Austad, S. N. (1995). Birds as animal models for the comparative biology of aging: a prospectus. *Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences & Medical*

Sciences, 50(2), 59-66.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=63868cedfe0aae50a9b9457f534dbd18364cff82>

Jin, K. (2010). Modern biological theories of aging. *Aging and disease*, 1(2), 72-74.
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2995895/>

Karasoy, G., & Yıldırım, B. (2023). Yaşlılara Yönelik Dijital Teknolojiler ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Geronteknolojik Sosyal Hizmet Uygulamasını Doğurabilir mi?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(3), 727-742. <https://doi.org/10.33417/tsh.1084299>

Kaszubowska, L. (2008). Telomere shortening and ageing of the immune system. *J Physiol Pharmacol*, 59(Suppl 9), 169-186.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=15f19317779791182f7c36222604dae551197ac9>

Knight, J. A. (1995). The process and theories of aging. *Annals of Clinical & Laboratory Science*, 25(1), 1-12. <http://www.annclinlabsci.org/content/25/1/1.full.pdf+html>

Lange, J., & Grossman, S. (2010). Theories of aging. *Gerontological nursing competencies for care*, Jones And Bartlett Publishers, 50-73.
https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=8IUdasfPWSYC&oi=fnd&pg=PA50&dq=Lange+ve+Grossman,+s.+62.+&ots=PKQdm7jnLv&sig=e_lsGp0g3PSNFhkvWXNGHzdrYsU&redir_esc=y#v=onepage&q=Neugarten&f=false

Lemon, B. W., Bengtson, V. L., & Peterson, J. A. (1972). An exploration of the activity theory of aging: Activity types and life satisfaction among in-movers to a retirement community. *Journal of gerontology*, 27(4), 511-523. https://academic.oup.com/geronj/article-abstract/27/4/511/589236#google_vignette

Levinson, D. J. (1978). The seasons of a man's life. Ballantine Books.
https://openlibrary.org/books/OL17023321M/The_Seasons_of_a_man%27s_life

Mabry, J. B., & Bengtson, V. L. (2005). Disengagement theory. *Encyclopedia of ageism*. Routledge, Taylor & Francis Group. New York and London. 113-117.
https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=yA4fDAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA113&dq=Disengagement+Theory&ots=HNSxXGcg8y&sig=qkUnysvxfyPdUQ1oHib7SNZF2g&redir_esc=y#v=onepage&q=Disengagement%20Theory&f=false

Mitteldorf, J. (2010). Aging is not a process of wear and tear. *Rejuvenation research*, 13(2-3), 322-326. <https://www.liebertpub.com/doi/abs/10.1089/rej.2009.0967>

Monnier, V. M., & Cerami, A. (1982). Nonenzymatic glycosylation and browning in diabetes and aging: studies on lens proteins. *Diabetes*, 31(3), 57-63.
<https://doi.org/10.2337/diab.31.3.S57>

Oğlak, S., & Canatan, A. (2020). Yaşam boyu öğrenme ve aktif yaşlanma bakış açısından Üçüncü Yaş Üniversiteleri: İyi uygulama örnekleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(2), 131-141. <https://doi.org/10.46414/yasad.726075>

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2017). Preventing Ageing Unequally. Paris: OECD Publishing.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/10/preventing-ageing-unequally_g1g7dbdd/9789264279087-en.pdf

Öksüzokyar, M. M., Eryiğit, S. Ç., Düzen, K. Ö., Mergen, B. E., Sökmen, Ü. N., & Öğüt, S. (2016). Biyolojik yaşlanma nedenleri ve etkileri. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Health Sciences Institute, 4(1). <https://dergipark.org.tr/en/pub/maeusabed/issue/24655/260781>

Özcan, N. A. (2019). Psikolojik Yaşlanma Teorileri. Türkiye Klinikleri Geriatrics-Special Topics, 5(3), 103-112. <https://www.neslihanarici.com/img/2020/12/psikolojik-yaslanma-teorileri222.pdf>

Özdemir, B. D., & Önk, Ü. Y. (2020). Yerli çocuk çizgi filmlerinde ideolojik bir söylem olarak yaşlılık: TRT Çocuk örneği. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, (36), 161-185. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1324344>

Özgür, A. Ö. (2021). Yaşlı istihdamının sosyo-psikolojik analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi, (Doktora Tezi), İzmir, Türkiye. <https://www.proquest.com/openview/88778c8fd90a91f982d86aa25eb290e5/1?cbl=2026366&diss=y&pq-origsite=gscholar>

Plomin, R., & McClearn, G. E. (1990). Human behavioral genetics of aging. In J. E. Birren & K. W. Schaie (Eds.), Handbook of the psychology of aging (3rd ed., pp. 67-78). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-101280-9.50010-3>

Plomin, R., & Neiderhiser, J. M. (1992). Genetics and experience. Current Directions in Psychological Science, 1(5), 160-163. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11510328>

Ragini, K., & Salwan, M. K. (2022). Disengagement theory. The Research Reservoir of Paramedical Sciences, 8(1), 87-93. https://anapublishingprivate.com/wp-content/uploads/2023/11/article_21_trr_june_2022_mrs_kolla_ragini_dr_manjit_kaur_salwan_full.pdf

Rajani, F., & Jawaid, H. (2015). Theory of gerotranscendence: An analysis. European Psychiatry, 30(1), 1467. https://www.researchgate.net/profile/Fahreen-Rajani/publication/279250873_Theory_of_Gerotranscendence_An_Analysis/links/5a8f3a620f7e9ba429697986/Theory-of-Gerotranscendence-An-Analysis.pdf

Rempel, A. R. (2013). Gerotranscendence and Successful Aging: The Lived Experience (Doctoral dissertation), University of St. Thomas, Minnesota. <https://researchonline.stthomas.edu/esploro/outputs/graduate/Gerotranscendence-and-Successful-Aging--The/991015131729603691>

Ren, R., Ocampo, A., Liu, G. H., & Belmonte, J. C. I. (2017). Regulation of stem cell aging by metabolism and epigenetics. Cell metabolism, 26(3), 460-474. <https://doi.org/10.1016/j.cmet.2017.07.019>

Sacco, R. G. (2013). Re-envisioning the eight developmental stages of Erik Erikson: the Fibonacci life-chart method (FLCM). Journal of Educational and Developmental Psychology, 3(1), 140-146. https://epe.bac-lac.gc.ca/100/201/300/jrn_educational_developmental_psych/2013/JEDP-V3N1-ALL.pdf#page=144

Salthouse, T. A. (2004). What and when of cognitive aging. Current directions in psychological science, 13(4), 140-144. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00293.x>

Schroots, J. J. F. (1996). Theoretical developments in the psychology of aging. The Gerontologist, 36(6), 742-748. <https://doi.org/10.1093/geront/36.6.742>

Schroots, J. J. F. (2003). Life-course dynamics: A research program in progress from the Netherlands. *European Psychologist*, 8(3), 192-199. <https://doi.org/10.1027//1016-9040.8.3.192>

Sezer, Ü. S., & Tenlik, Ö. (2019). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yaşlılık Ve Sosyal Dışlanma. 10. Ulusal Yaşlılık Kongresi. 25-27 Nisan 2019 Denizli. 27-34. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/64037608/10.-Ulusal-Yaslilik-Kongresi-Bildirileri-libre.pdf?1595935299=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DKusaklararası_bilgi_transferindeki_degis.pdf&Expires=1742637624&Signature=YQUC3DN2DMqaa4Ae2sYuP8Azj4jHWmqvFznPhauoknVpV7xR76~g2w2Il~Zxwk69EEmmE8Nzi4qkGGe07F8UuCzaN-

Speakman, J. R. (2005). Body size, energy metabolism and lifespan. *The Journal of Experimental Biology*, 208, 1717–1730. <https://doi.org/10.1242/jeb.01556>

Thomae, H. (1970). Theory of aging and cognitive theory of personality. *Human development*, 13(1), 1-16. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1002/per.2410040306>

Tornstam, L. (1989). Gero-transcendence: A reformulation of the disengagement theory. *Aging Clinical and Experimental Research*, 1, 55-63. <https://link.springer.com/article/10.1007/BF03323876>

Tornstam, L. (2011). Maturing into gerotranscendence. *Journal of Transpersonal Psychology*, 43(2). <https://www.atpweb.org/jtparchive/trps-43-11-02-000.pdf#page=56>

United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2019). World population ageing 2019. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/aging_t_heme_world_population_ageing_2019_10_key_messages.pdf

Varışlı, B. (2017). Katmerli ayrımcılık: 65 yaş üstü kişilerle yapılan niteliksel araştırma, İstanbul Sancaktepe ve Şişli, 2015-2016 (Doctoral dissertation, Maltepe University (Turkey)). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Vurgun, L. (2017). Türkiye’de Bakıma Muhtaç Yaşlılara Yönelik Kurumsal Sosyal Hizmetlerin İnsanileştirilmesi (Bir Model Önerisi). (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/56493.pdf>

Wang, X., Zhang, H., Su, L., & Lv, Z. (2018). 6 The Genetic Program of Aging. In *Aging: Exploring a Complex Phenomenon*. CRC Press, Taylor & Francis Group. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=WEQPEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA117&ots=FvkU3sEjxk&sig=NceJmGb2-6OBtAptCOTtDMEPL-Y&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Wadat, A., Bragazzi, N. L., Adawi, M., Amital, H., Toubi, E., Porat, B. S., & Shoenfeld, Y. (2017). Autoimmunity in the elderly: insights from basic science and clinics-a mini-review. *Gerontology*, 63(6), 515-523. https://web.archive.org/web/20180724123519id_/https://www.karger.com/Article/Pdf/478012

Whitbourne, S. K. (2002). *The aging individual: Physical and psychological perspectives*. Springer Publishing Company. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=yV8-WsurUXoC&oi=fnd&pg=PR7&ots=Hbs1OraWt0&sig=PW3B9syir_-giAwod2lm4LNSknM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Wickens, A. P. (2001). Ageing and the free radical theory. *Respiration physiology*, 128(3), 379-391. [https://doi.org/10.1016/S0034-5687\(01\)00313-9](https://doi.org/10.1016/S0034-5687(01)00313-9)

World Health Organization (WHO). (2015). World report on ageing and health. World Health Organization.
https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

World Health Organization. (2020). UN Decade of Healthy Ageing: Plan of Action 2021–2030. World Health Organization. <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/decade-of-healthy-ageing/decade-proposal-final-apr2020-en.pdf>

World Health Organization. (2021). Global report on ageism. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>

World Health Organization (WHO). (2024). Integrated care for older people (ICOPE): guidance for person-centred assessment and pathways in primary care, 2nd ed. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240103726>

World Health Organization. (t.y.-a). ICOPE training programme. <https://www.who.int/tools/icope-training-programme>

Yamaner, F., & Eyuboğlu, Ö. Ü. E. (2018). İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Araştırma Örnekleri. Nobel Yayınları, Ankara. https://www.researchgate.net/profile/Fatih-Cavdar/publication/330194218_TURKIYE_'DE_VERGI_DENETIMINE_ILISKIN_SORUNLAR_VE_ONERILER/links/5f7ee59192851c14bcb69d9a/TUeRKIYE-DE-VERGI-DENETIMINE-ILISKIN-SORUNLAR-VE-OeNERILER.pdf

Zucker, A. N., Ostrove, J. M., & Stewart, A. J. (2002). College-educated women's personality development in adulthood: Perceptions and age differences. *Psychology and Aging*, 17(2), 236. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=b9596c2b0accbcd64806437ebc27db33e97158f1>

**YAPAY ZEKÂ KULLANILARAK ORTAOKUL DÜZEYİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR
YAŞAM ÜNİTESİYLE İLGİLİ HAZIRLANAN DERS PLANLARININ BİLİMSEL
YARATICILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ**

**EXAMINING LESSON PLANS DEVELOPED FOR THE SUSTAINABLE LIVING
UNIT AT THE MIDDLE SCHOOL LEVEL USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN
TERMS OF SCIENTIFIC CREATIVITY**

İlayda TARHAN¹, Leyla AYVERDİ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Fen Bilgisi Eğitimi, <https://orcid.org/0009-0008-0418-7120>

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi
Eğitimi, <https://orcid.org/0000-0003-2142-0330>

Özet

Bu araştırmada, üretken yapay zekâ araçlarından ChatGPT 5.0 kullanılarak ortaokul düzeyinde fen bilimleri dersi için “Sürdürülebilir Yaşam” ünitelerine yönelik ders planları hazırlanmış ve hazırlanan planlar bilimsel yaratıcılık açısından incelenmiştir. Araştırma doküman analizi deseniyle yürütülmüştür. Çalışmanın veri kaynağını, ChatGPT kullanılarak 5E öğretim modeline uygun olarak oluşturulan 5, 6, 7 ve 8. sınıf düzeylerine ait toplam yedi ders planı oluşturmuştur. Ders planları, Tran ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen Yaratıcılık Dersi Değerlendirme Kriterleri’nin (Assessment Criteria of a Lesson for Creativity: ACLC) uzman görüşleri doğrultusunda bilimsel yaratıcılık açısından fen ders planlarının incelenmesine uyarlanmasıyla elde edilen kriterler kullanılarak değerlendirilmiştir. Kriterler dört düzeyli derecelendirme sistemiyle puanlanmaktadır. Ders planları bilimsel yaratıcılık ile ilgili lisansüstü ders almış iki bağımsız puanlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Puanlayıcılar arası uyumu belirlemek için hesaplanan Cohen Kappa değerlerinin .62 ile .90 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ders planları değerlendirme kriterleri olan bilimsel yaratıcı yeterlikler, bilimsel bilgi ve beceriler, öğretim ve değerlendirme yöntem ve araçları, öğretim yöntemleri, öğrenme ortamı ve sınıf yönetimi boyutlarında değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, ChatGPT kullanılarak hazırlanan ders planlarının genel olarak bilimsel yaratıcılığı destekleyen öğretim unsurlarını ileri düzeyde (3) ve üst düzeyde (4) içerdiğini göstermiştir. Özellikle 8. sınıf ders planlarının yaratıcılık unsurlarını daha fazla içerdiği, 7. sınıfa ait birinci planın yaratıcılık unsurlarını daha az içerdiği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, uygun öğretmen yönlendirmeleriyle bilimsel yaratıcılığı destekleyecek ders planları tasarımlarında öğretmene yardımcı olarak ChatGPT’nin kullanılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, ChatGPT, bilimsel yaratıcılık, Sürdürülebilir Yaşam ünitesi, ders planı

Abstract

This study aimed to examine lesson plans prepared for the “Sustainable Living” unit in middle school science courses using the generative artificial intelligence tool ChatGPT 5.0, in terms of scientific creativity. The research was conducted using a document analysis design. The study's data source consisted of seven lesson plans developed with ChatGPT for 5th, 6th, 7th, and 8th-grade levels, structured according to the 5E instructional model. The lesson plans were evaluated using criteria adapted from the Assessment Criteria of a Lesson for Creativity (ACLC) developed by Tran et al. (2017), which was applied to analyze science lesson plans in terms of scientific creativity, based on expert opinions. The criteria were scored using a four-level rating system. The lesson plans were evaluated independently by two raters who had taken graduate-level courses on scientific creativity. To determine inter-rater reliability, Cohen's Kappa coefficients were calculated, ranging from .62 to .90. The lesson plans were evaluated across the dimensions of scientific creative competencies, scientific knowledge and skills, teaching and assessment methods and tools, modes of teaching, learning environment, and classroom management. The findings indicated that the lesson plans generated using ChatGPT generally included instructional elements that support scientific creativity at expanding (3) and excelling (4) levels. In particular, the 8th-grade lesson plans were found to include more creativity-related elements, whereas the first lesson plan for the 7th grade included fewer creativity elements. The results suggest that, with appropriate teacher guidance, ChatGPT can be used as a supportive tool for teachers in designing lesson plans that foster scientific creativity.

Keywords: Artificial intelligence, ChatGPT, scientific creativity, Sustainable Living unit, lesson plan.

1. GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ) kavramı ilk kez 1956 yılında John McCarthy tarafından kullanılmıştır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan YZ kavramı insan zekâsı gerektiren işleri yapmakla sistemleşmiş bir alandır. YZ sistemleri öğrenme, karar verme, uyum sağlama ve veri işleme gibi işlemleri gerçekleştirmektedir (Jutel vd., 2023; Gil de Zúñiga vd., 2024). YZ teknolojilerindeki hızlı ilerlemenin eğitim alanına da yansıdığını görmek mümkündür. Eğitim alanında özellikle üretken YZ araçları ders planlamasında ve öğrenme materyali geliştirmede kullanılmaya başlanmıştır. Bu araçlar, hızlı geri bildirim sağlamakta, öğretim sürecini etkili biçimde yapılandırmakta ve farklı öğrenme ihtiyaçlarına yönelik içerik üretiminde önemli olanaklar sunmaktadır. ChatGPT gibi üretken YZ tabanlı sohbet robotlarının ders planlama, materyal geliştirme ve değerlendirme süreçlerinde öğretmenlere destek sunduğu belirtilmektedir (İncemen ve Öztürk, 2024; Ergun, 2023).

Türkiye’de eğitimde YZ alanında yapılan çalışmaların arttığını söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmaların büyük ölçüde öğretmen ve öğretmen adaylarının görüşleri, farkındalıkları ve algıları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin, Çam ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının YZ’nin teknolojinin öğretim süreçlerinde kullanımına ilişkin olumlu görüşlere sahip oldukları belirtilmektedir. Keskin (2024) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenler, YZ tarafından hazırlanan planları olumlu değerlendirmişlerdir. Ancak teknolojik zorluklar ve YZ kullanımı konusunda yeterli beceriye sahip olmak konusunda endişelerini de dile getirmişlerdir.

Fen eğitiminde YZ kullanımı ise öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunması, sanal laboratuvarlar aracılığıyla sınıf öğrenmesinin fiziksel sınırlılıklarının aşılmasıyla öğrenmenin sanal ortamlara taşınması, öğrencilere sağlanan anlık dönütler ve otomatik değerlendirme sistemleriyle öğretmenin işini kolaylaştırması gibi katkılar sunmaktadır (Kenan, 2025). Yapılan

çalışmalarda YZ destekli uygulamaların öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği (Arduç, 2025) ve öğrencilerin YZ destekli fen ders uygulamalarına ilişkin olumlu görüşler belirttikleri ortaya çıkmıştır (Torun ve Karamustafaoğlu, 2025). Fen bilimleri öğretmenlerinin ise YZ'nin işleri kolaylaştırması ve bilgiye hızlı erişim sağlaması gibi avantajlarına ilişkin görüş belirtmelerinin yanı sıra öğrencileri tembelleşmesi, akademik dürüstlük sorunları ve öğretim sürecinin niteliği gibi konularda kaygılarının olduğu belirlenmiştir (Işık ve Köse, 2024).

Alan yazında YZ'nin öğretim tasarımı süreçlerine entegrasyonuna ilişkin çalışmalarla da karşılaşmak mümkündür. 5E öğretim modeli ve/veya teknolojik uygulamalarla birleştirilen YZ destekli uygulamaların öğrenme çıktılarını ve öğretim tasarımı kalitesini artırabildiği belirlenmiştir (Bai vd., 2024; Tao vd., 2024; Wei vd., 2024). Powell ve Courchesne (2024), ChatGPT kullanarak istenen müfredat çerçevesi ve 5E öğretim modeliyle uyumlu ders planı oluşturup geliştirmenin mümkün olduğunu belirlemişlerdir. Ancak YZ araçlarının ders planlarında yinelenmelere, şüpheli bileşenlere, eksik ayrıntılara ve sahte kaynaklara yer verdiğine ilişkin sonuçları da raporlamışlardır. Lee ve Zhai (2024) yaptıkları çalışmada fen bilimleri öğretmen adaylarının ChatGPT'nin yüksek kaliteli soru sorma, kendi kendine öğrenme, bireyselleştirilmiş öğrenme desteği ve biçimlendirici değerlendirme sağlayacağına ilişkin görüşlerini belirtmişlerdir. Ancak öğretmen adayları YZ kullanarak hazırladıkları planların doğruluğu ve öğrencilerin ChatGPT'ye aşırı bağımlı olma riskleri konusunda da endişelerini dile getirmişler. Kalenda ve arkadaşları (2024) yaptıkları çalışmada lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin ChatGPT'nin kendi alanlarında eksiksiz bir ders planı yazma yeteneğine ilişkin olumlu algılara sahip olmalarına rağmen oluşturulan planların içeriğini analiz etmek için bir çalışma yaptıklarında bu algılarında azalma olduğunu görmüşlerdir. Öğrenciler, ChatGPT'yi uygulamalı bir eğitimci olarak ders planlaması için kullanmayı planladıklarını belirtmiş, ancak çıktıların gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Alan yazında incelenen bu çalışmalar birlikte düşünöldüğünde, YZ'nin planlama süreçlerinde kullanımının öğrenme içeriğini ve değerlendirme süreçlerini zenginleştirebileceğine ve kişiselleştirebileceğine ilişkin sonuçlara ulaşılmaktadır. Ancak alan yazında ortaokul düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında (2024) tüm sınıf düzeylerinde yer alan “Sürdürülebilir Yaşam” ünitesi ile ilgili YZ kullanılarak ders planlama süreçlerine ilişkin bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Eğitimde sürdürülebilirlik, bireylerin küresel problemleri anlaması ve bu sorunlara çözüm üretebilmesi açısından önem taşımaktadır (Bapoğlu Dümenci vd., 2023). Bu çalışma “Sürdürülebilir Yaşam” ünitesine ilişkin YZ kullanılarak oluşturulan ders planlarını bilimsel yaratıcılık açısından inceleyerek alan yazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Alan yazında YZ tarafından hazırlanan planların bilimsel yaratıcılık açısından incelenmesine ilişkin çalışmalarla da karşılaşılmamıştır. Ancak 21. yüzyılda yaratıcılık ve bilimsel yaratıcılık kavramları öğretimde üzerinde çok sık durulan kavramlardır. Okullarda yaratıcılığı ve bilimsel yaratıcılığı geliştirmek için öğretim programları geliştirilmekte ve uygulanmaktadır (Avcu ve Yaman, 2026; Ayverdi ve Öz Aydın, 2022; Ülger, 2016). Bilimsel yaratıcılık, öğrencilerin bilgileri ezberleyen bireyler olmasından ziyade, bilimsel bilgileri kullanarak 21. yüzyılın karmaşık problemlerine çözüm üretmelerini gerektirir (Pinar vd., 2025). Sürdürülebilirlik konusu da öğrencilerin bilimsel anlamda yaratıcı çözümler üretmeleri gereken küresel konulardan biri olduğu için bu çalışmada “Sürdürülebilir Yaşam” ünitesi seçilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmada, üretken YZ araçlarından ChatGPT 5.0 kullanılarak ortaokul düzeyinde fen bilimleri dersi için “Sürdürülebilir Yaşam” ünitelerine yönelik ders planları hazırlanmış ve hazırlanan planlar bilimsel yaratıcılık açısından incelenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, YZ kullanılarak ortaokul düzeyinde sürdürülebilirlik ünitesiyle ilgili hazırlanan ders planlarının bilimsel yaratıcılık açısından incelenmesini amaçlayan bir doküman analizi çalışmasıdır. Doküman analizi kitap, ders kitabı, sınav soruları, rapor, blog, video, fotoğraf gibi önceden var olan belgelerin araştırma verisi olarak incelenmesidir. Özellikle saha çalışması yapmanın zor, pahalı veya etik açıdan sıkıntılı olduğu durumlarda önemli bir alternatiftir (Morgan, 2022). Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenerek belirli ölçütler doğrultusunda değerlendirilmesine olanak sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir (Bowen, 2009). Bu bağlamda, araştırmada ders planları birer doküman olarak ele alınmış ve belirlenen ölçütler çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma doküman inceleme süreci adımlarına uygun olarak sürdürülmüştür. Çalışmanın planlanması, dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, bulguların sorgulanması, iyileştirilmesi ve analizi aşamaları takip edilmiştir. Planlama adımında incelenecek YZ planları oluşturulmuş ve bu planlardan verilerin nasıl toplanacağına karar verilmiştir. Doküman toplama adımında planlar sınıf düzeyi göz önüne alınarak sıralanmış ve bilgisayarda depolanmıştır. Gözden geçirme kısmında tüm planların eksiksiz bir şekilde depolandığı netleştirilmiştir. Sorgulama kısmında tüm planların içeriklerindeki veriler incelenmiştir. İyileştirme adımında inceleme gözden geçirilmiştir. Böylece bağımsız puanlayıcılar planların içerikleri ile ilgili bilgi edinmişlerdir. Analiz adımında planların incelenmesi, Tran ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen Yaratıcılık Dersi Değerlendirme Kriterleri'nin (ACLC) uzman görüşleri doğrultusunda bilimsel yaratıcılık açısından fen ders planlarının incelenmesine uyarlanmasıyla elde edilen kriterler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.2. İncelenen Dokümanlar

Araştırmanın veri kaynağını, ChatGPT kullanılarak ortaokul düzeyinde Sürdürülebilirlik ünitesine yönelik olarak oluşturulan toplam yedi ders planı oluşturmaktadır. YZ'nin ders planı oluşturma sürecinde kullanılmak üzere farklı promptlar denenmiş ve istenilen planların niteliğini en iyi tanımlayan prompt seçilmiştir. Sonrasında çalışmada kullanılan planların tümü aynı prompt kullanılarak oluşturulmuştur. Bu prompt öğrencilerin bilimsel yaratıcılıklarının Fen Bilimleri dersi kapsamında geliştirilmek istendiğini, 5E'ye uygun ders planı hazırlanacağını, sınıf düzeyini, üniteyi, konuyu, öğrenme çıktılarını içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Belirlenen prompt 5E öğrenme modeli şablonuyla birlikte YZ ile paylaşılmış ve şablona uygun olarak ders planı hazırlaması istenmiştir. Şablonda 5E öğrenme modelindeki adımların detaylı açıklaması da yer almaktadır. Bu doğrultuda: 5. sınıf düzeyi için 1 ders planı, 6., 7. ve 8. sınıf düzeyleri için ikişer ders planı YZ kullanılarak oluşturulmuştur. Bu durumun nedeni 5. sınıfta ünitenin bir bölüm içermesi, diğer sınıf düzeylerinde ikişer bölümden oluşmasıdır. 5. sınıf düzeyinde MEB Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda (2024) ünitenin tam adı "Sürdürülebilir Yaşam ve Geri Dönüşüm", konu adı ise "Evsel Atıklar ve Geri Dönüşüm"dür. 6. sınıf düzeyinde ünite "Sürdürülebilir Yaşam ve Etkileşim", konular ise "Biyçeşitlilik" ve "İnsan ve Çevre Etkileşimi"dır. 7. sınıf düzeyinde ünite "Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji", konular ise "Besin Zinciri ve Enerji Akışı" ve "Sürdürülebilir Yaşam"dır. 8. sınıf düzeyinde ünite "Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri", konular ise "Enerji Dönüşümleri" ve "Madde Döngüleri ve Çevre Sorunları"dır. Planlar hazırlandıktan sonra doküman analizi basamaklarına uygun olarak inceleme işlemi gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı: Ders Planlarında Bilimsel Yaratıcılık Değerlendirme Rubriği

Bu araştırmada ders planlarının bilimsel yaratıcılık açısından değerlendirilmesinde, Tran ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen Yaratıcılık Dersi İçin Değerlendirme Kriterleri [Assessment Criteria of a Lesson for Creativity (ACLC)] uzman görüşleri doğrultusunda bilimsel yaratıcılık açısından fen ders planlarının incelenmesine uyarlanarak kullanılmıştır. ACLC, yaratıcılığı teşvik eden öğretimi değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş kapsamlı bir değerlendirme çerçevesi olup, öğretmenlerin ders planı hazırlama ve uygulama süreçlerini yaratıcılık kapsamında analiz etmeye olanak tanımaktadır. ACLC genel yaratıcılık odağında geliştirildiği ve sadece ders planı değil, planların uygulamasını da içeren bazı maddeler içerdiği için mevcut hâliyle kullanılamamıştır. Mevcut çalışma kapsamında amaç YZ tarafından oluşturulan planları bilimsel yaratıcılık açısından incelemek olduğu için kriterler uyarlanmıştır. Öncelikle kriterler ders planlarının bilimsel yaratıcılık çerçevesinde incelenmesine hale getirilerek 5 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlar arası uyumu belirlemek için Kapsam Geçerliği Oranı (KGO) Lawshe'in (1975) formülüne göre hesaplanmıştır. KGO değerinin 5 uzman tarafından yapılan değerlendirmelerde, maddelerin aynen kullanılabilmesi için .99 ve üzeri olması gerekir (Akt. Yurdugül, 2005). Bu şekilde olan maddeler aynen kullanılmıştır. Diğer maddelerden KGO değeri .70'in üzerinde olanlarda düzeltme yapılmış ve diğer maddeler çıkarılmıştır. Son düzenlemelerle Rubriğin nihai hali oluşturulmuştur.

Ölçekte yer alan her madde, dört düzeyli derecelendirme sistemi kullanılarak puanlanmıştır:

- (1) Henüz Belirgin Değil: Ders planında bilimsel yaratıcılığa ilişkin kriteri yansıtan herhangi bir belirti bulunmamaktadır.
- (2) Gelişmekte: Ders planında bilimsel yaratıcılığa ilişkin kriteri yansıtan sınırlı düzeyde kanıt bulunmaktadır.
- (3) İleri düzey: Performansa ilişkin bazı kanıtlar, söz konusu kriterle düzenli olarak ve zaman zaman yüksek kalite işaretleri göstermektedir. Ders planı, bilimsel yaratıcılık özelliklerine ilişkin kriteri düzenli olarak ve bazen yüksek kalite işaretleriyle yansıtmaktadır.
- (4) Üst Düzey: Ders planı, bilimsel yaratıcılığa ilişkin kriteri güçlü ve tutarlı biçimde yansıtmaktadır.

Her ders planı, bu puanlama sistemi doğrultusunda 2 bağımsız değerlendirici tarafından incelenmiş ve her plan için toplam bilimsel yaratıcılık puanı hesaplanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, ACLC'den uyarlanan kriterler kullanılarak analiz edilmiştir. YZ kullanılarak oluşturulan her ders planı, iki bağımsız puanlayıcı tarafından dört düzeyli derecelendirme sistemi doğrultusunda değerlendirilmiş ve her plan için toplam bilimsel yaratıcılık puanı hesaplanmıştır. Ders planları değerlendirme kriterleri olan bilimsel yaratıcı yeterlikler, bilimsel bilgi ve beceriler, öğretim ve değerlendirme yöntem ve araçları, öğretim yöntemleri, öğrenme ortamı ve sınıf yönetimi boyutlarında değerlendirilmiştir. Puanlayıcılar arası uyumu belirlemek için hesaplanan Cohen Kappa değerlerinin .62 ile .90 arasında değiştiği belirlenmiştir. Landis ve Koch (1977) tarafından önerilen uyum değerlerine göre .61-.80 arası yüksek uyum ve .81-1.00 arası ise neredeyse mükemmel uyuma karşılık gelmektedir. Puanlayıcılar bireysel değerlendirmelerini yapıp uyum katsayıları hesaplandıktan sonra bir araya gelerek görüş birliği sağlayıncaya kadar değerlendirmelerini tartışmışlardır. Planların rubrik doğrultusunda yapılan değerlendirmeleri bulgular kısmında detaylı olarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

YZ kullanılarak “Sürdürülebilir Yaşam” ünitesine ilişkin 5., 6., 7. ve 8. sınıf düzeyinde oluşturulan planların bilimsel yaratıcılık açısından rubrik ile puanlanmasından elde edilen bulgular (iki bağımsız puanlayıcının son değerlendirmeleriyle görüş birliği sağlanan son puanlama) Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1

Sürdürülebilir Yaşam ünitesi konularına ilişkin YZ kullanılarak oluşturulan planların bilimsel yaratıcılık açısından puanlanması

Bileşen	Alt bileşenler	Planlar						
		5S	6S1	6S2	7S1	7S2	8S1	8S2
1.Bilimsel yeterlikler	yaratıcı	1.1.Öğrenci merakının geliştirilmesi-keşif	4	4	4	4	4	4
		1.2. Öğrenci hayal gücünün geliştirilmesi	4	4	4	3	4	4
		1.3. Öğrencilerin bilimsel anlamda yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi	3	4	4	3	4	4
		1.4. Öğrencilerin bilimsel anlamda yaratıcı ürünleri	3	3	3	3	4	4
2.Bilimsel bilgi ve beceriler		2.1. Öğrencinin konu ve disiplinlerarası bilgisinin geliştirilmesi	4	4	4	4	4	4
		2.2. Öğrencinin konu ve disiplinlerarası becerilerinin geliştirilmesi	4	4	4	4	4	4
		2.3. İş birliği ve farkındalık	4	4	4	4	4	4
3. Öğretim değerlendirme yöntem ve araçları	ve	3.1. Bilimsel anlamda yaratıcı öğretim yöntemleri ve araçlarının kullanımı	4	4	4	3	4	4
		3.2. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı	3	3	3	2	4	4
		3.3. Mevcut bilgi ve deneyim kullanımı	4	4	4	4	4	4
		3.4. Gerçek yaşam problemlerinin kullanımı	4	4	4	3	4	4
		3.5. Bilimsel anlamda yaratıcı yeterliliklerin değerlendirilmesi	3	4	4	3	3	4
		3.6. Bilimsel anlamda yaratıcı ürünlerin değerlendirilmesinde Torrance (1979) göstergeleri	2	3	3	3	4	4
4. Öğretim yöntemleri		4.1. Bireysel ve grup çalışması	4	4	4	4	4	4
5. Öğrenme ortamı		5.1. Olumlu sınıf ilişkileri	4	4	4	4	4	4
6. Sınıf yönetimi		6.1. Farklı öğrenme ihtiyaçları ve yetenekleri dikkate alma	3	3	3	3	4	4
		6.2. Bilimsel anlamda yaratıcı etkinlikler için zaman	4	3	3	3	4	4
Toplam Puan			61	63	63	57	67	68

153

Tabloda kullanılan kısaltmalar: 5S: 5. sınıf planı, 6S1: 6. sınıf 1. plan, 6S2: 6. sınıf 2. plan, 7S1: 7. sınıf 1. plan, 7S2: 7. sınıf 2. plan, 8S1: 8. sınıf 1. plan, 8S2: 8. sınıf 2. plan.

Tablo 1 incelendiğinde “Sürdürülebilir Yaşam” ünitelerine ilişkin olarak hazırlanan planların genel olarak bilimsel yaratıcılığı destekleyen öğretim unsurlarını ileri düzeyde (3) ve üst düzeyde (4) içerdiği görülmektedir. Sadece 5. sınıf için hazırlanan planın (“Evsel Atıklar ve Geri Dönüşüm” konusundaki plan) bilimsel anlamda yaratıcı ürünlerin değerlendirilmesinde Torrance (1979) göstergeleri kriterinde ve 7. sınıf 1. planının (“Besin Zinciri ve Enerji Akışı” konusundaki plan) ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı kriterinde gelişmekte (2) düzeyinde kriteri karşıladığı ortaya çıkmıştır. Özellikle planların aldıkları puanlar incelendiğinde 8. sınıf ders planlarının (“Enerji Dönüşümleri” ve “Madde Döngüleri ve Çevre Sorunları” konularındaki planlar) bilimsel yaratıcılık unsurlarını daha fazla içerdiği (68’er puan), 7. sınıfa ait birinci planın (“Besin Zinciri ve Enerji Akışı” konusundaki plan) bilimsel yaratıcılık unsurlarını daha az içerdiği (57 puan) belirlenmiştir. Öğrenci merakının geliştirilmesi-keşif, öğrencinin konu ve disiplinlerarası bilgisinin geliştirilmesi, öğrencinin konu ve disiplinlerarası becerilerinin geliştirilmesi, iş birliği ve farkındalık, mevcut bilgi ve deneyim kullanımı, bireysel ve grup çalışması, olumlu sınıf ilişkileri alt bileşenlerinde tüm planlar kriteri üst düzeyde karşılamıştır. Buna karşın bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı ile bilimsel anlamda yaratıcı ürünlerin değerlendirilmesinde Torrance (1979) göstergeleri alt bileşenlerinde planlar arasında önemli farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Ders planlarında incelenen bilimsel yaratıcılık bileşenlerine ilişkin örnek alıntılar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

ChatGPT kullanılarak oluşturulan ders planlarında incelenen bilimsel yaratıcılık bileşenlerine ilişkin örnek alıntılar

Bileşen	Alt bileşen ve Örnek alıntı	İlgili ders planı
1.Bilimsel yaratıcı yeterlikler	1.1.Öğrenci merakının geliştirilmesi-keşif +Öğrenci ve öğretmen soruları Öğretmen sınıfa karışık evsel atıkların olduğu bir çöp torbası getirir. “Bu çöp torbasını azaltmamız mümkün mü?” sorusu yöneltilir. Öğrenciler atıkları inceleyerek ilk fikirlerini söyler. “Geri dönüşüm olmasaydı dünyamız nasıl olurdu?” temalı kısa video izletilir. Öğrenciler dikkat çeken noktaları söyler; öğretmen tahtada anahtar kavramları toplar: <i>atık, geri dönüşüm, ayrıştırma, sürdürülebilirlik.</i> 1.2. Öğrenci hayal gücünün geliştirilmesi +Bilimsel yaratıcı hayal gücü ve yeniden bilimsel yaratıcı hayal gücü Öğrencilere şu soru yöneltilir: “Bu ekosistemde tek bir türün yok olması sizce ne gibi sonuçlar doğurabilir?” Öğrenciler kısa tahminlerde bulunur. Öğretmen öğrencilerin bilimsel merakını uyandırmak için şu soruyu ekler: “Peki, biyoçeşitlilik neden önemli olabilir?”	5. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Geri Dönüşüm” ünitesi, “Evsel Atıklar ve Geri Dönüşüm” konusu 6. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Etkileşim” ünitesi, “Biyoçeşitlilik” konusu

1.3. Öğrencilerin bilimsel anlamda yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi

+Öğrencilerin eleştirel yorumlar yapma fırsatı

Öğrencilerden:

- “Kömür ucuzdur ama çevreyi kirletir.” gibi önermeler üzerinde mantıksal çelişkiler bulmaları istenir.
- Geçerli ve geçersiz fikirler birlikte tartışılır.

+ Öğrencilerin sorunları çözmek veya yeni ürünler yaratmak için en iyi/benzersiz fikirleri veya çözümleri seçmesi

Yakın çevreden veya Türkiye’den bir çevre sorunu örneği verilir (ör. kış aylarında hava kirliliği – Erzurum, Ankara, İstanbul). Öğrenciler:

- Çevre sorununu tanımlar.
- Nedenlerini ve sonuçlarını yazar.
- Veriye dayalı çözüm tahmini yapar.
- Çözüm önerileri geliştirir (doğal gaz, yalıtım, güneş enerjisi, toplumsal bilinç).
- En iyi çözümü seçerler.

Gruplar çözüm önerilerini sınıfa sunar.

1.4. Öğrencilerin bilimsel anlamda yaratıcı ürünleri

+ Bilimsel anlamda yaratıcı sorular/cevaplar

Öğretmen,

- "Ormanda yaşayan bir kurt ortadan kaybolursa sizce neler değişir?" sorusunu sorar.

Öğrencilerin tahminleri alınır, beyin fırtınası yapılır.

+ Bilimsel anlamda yaratıcı fikirler/çözümler

Öğrencilere

- "Bir canlı türü yok olursa besin zinciri nasıl etkilenir?" problemi verilir.

Gruplar çözüm üretir ve yaratıcı senaryolar geliştirir.

6. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Etkileşim” ünitesi, “İnsan ve Çevre Etkileşimi” konusu

7. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi, “Besin Zinciri ve Enerji Akışı” konusu

2.Bilimsel bilgi ve beceriler

2.1. Öğrencinin konu ve disiplinlerarası bilgisinin geliştirilmesi

+ Derin konu bilgisi ve disiplinlerarası bilgi

Öğrencilerden bir problem durumu belirlemeleri istenir (örnek: suyun gereksiz akıtılması, gereksiz ışık kullanımı).

(Amaç: problem tanımlama, dikkat çekme ve bilimsel yaratıcılık için düşünsel hazırlık.)

2.2. Öğrencinin konu ve disiplinlerarası becerilerinin geliştirilmesi

7. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi, “Sürdürülebilir Yaşam” konusu

7. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi,

	+Konuyla ilgili beceriler ve disiplinlerarası beceriler Öğrenciler, belirledikleri problemle ilgili kısa bir araştırma planı oluşturur. Gruplar okulda veya sınıfta yaptıkları gözlemleri kaydeder (örneğin hangi musluklar daha çok açık kalıyor?). Basit veri toplama formları kullanılır. Öğrenciler, gözlemlerine dayanarak ilk çözüm fikirlerini üretir. Atık malzemelerle taslak model oluşturmaya başlar (örneğin: su tasarruflu musluk modeli, ışık uyarı sistemi taslağı).	“Sürdürülebilir Yaşam” konusu
	2.3. İş birliği ve farkındalık +Öğrenci-öğrenci / öğretmen iş birliği Öğrenciler 3 gruba ayrılır. Her grup kendi içinde iş birliği yaparak farklı bir değişkeni inceler: 1. Işık şiddeti 2. CO₂ miktarı 3. Sıcaklık Her gruba basit deney düzenekleri verilir (ışık kaynağı, su bitkisi, CO₂ kaynağı vb.). Öğrenciler değişkeni değiştirerek hipotez oluşturur, gözlem yapar ve sonuçlarını kaydeder.	8. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri” ünitesi, “Enerji Dönüşümleri” konusu
3. Öğretim ve değerlendirme yöntem ve araçları	3.1. Bilimsel anlamda yaratıcı öğretim yöntemlerinin ve araçlarının uygun şekilde kullanılması Öğretme – Öğrenme Yöntem ve Teknikleri • 5E Öğrenme Modeli • Sorgulamaya dayalı öğrenme • Beyin fırtınası • Deney – gözlem • Grup tartışması • Problem çözme • Kavram haritası • Tahmin-gözlem-açıklama (TGA) 3.2. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı Dünyada ve Türkiye’de iklim değişikliğine bağlı çevresel sorunların kısa bir video/animasyon ile gösterimi yapılır. 3.3. Mevcut bilgi ve deneyim kullanımı Öğretmen derse şu soruyla başlar: • “Bir gün uyandığınızda yağmurun hiç yağmadığını, tarım ürünlerinin kuruduğunu ve hava kalitesinin ciddi şekilde bozulduğunu görseniz nedeni ne olurdu?” Öğrenciler tahminlerde bulunur ve fikirlerini post-it üzerine yazar. 3.4. Gerçek yaşam problemlerinin kullanımı	8. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri” ünitesi, “Enerji Dönüşümleri” konusu 8. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri” ünitesi, “Madde Döngüleri ve Çevre Sorunları” konusu

Ülkemizdeki iklim değişikliğine bağlı bir çevre sorunu seçilir: Kuraklık, orman yangınları, sel, hava kirliliği, tarımsal verim düşüşü vb. Öğrencilerden şu görevleri gerçekleştirmeleri istenir:

- Problemi bilimsel olarak yapılandır (sebebi-sonuç ilişkileri)
- Verilere dayalı tahmin yap
- Çözüm önerileri geliştir
- Önerileri mantıksal temellendirme ile destekle

Gruplar sürdürülebilirlik odaklı çözüm tasarımı hazırlar:

- “Yağmur suyu hasadı sistemi”
- “Karbon ayak izi azaltım planı”
- “Geri dönüşüm odaklı okul modeli”

3.5. Bilimsel anlamda yaratıcı yeterliliklerin değerlendirilmesi

- Yaratıcı çözüm önerileri kontrol listesi
- “Bilimsel yaratıcılık açısından bugün hangi yeni fikri ürettim?”

3.6. Bilimsel anlamda yaratıcı ürünlerin değerlendirilmesinde Torrance (1979) göstergeleri

Öğrenciler sera tasarımında değişkenleri kontrol ederek özgün çözümler üretir.

8. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri” ünitesi, “Enerji Dönüşümleri” konusu

157

4. Öğretim yöntemleri	4.1. Bireysel ve grup çalışması Öğrenciler gruplara ayrılır. Her gruba atık kartları verilir ve “dönüştürülebilir / dönüştürülemez” sınıflaması yaparlar. Gruplar sonuçlarını tahtaya yazar.	5. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Geri Dönüşüm” ünitesi, “Evsel Atıklar ve Geri Dönüşüm” konusu
5. Öğrenme ortamı	5.1. Olumlu sınıf ilişkileri Tartışma ortamında saygı kuralları hatırlatılır.	6. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Etkileşim” ünitesi, “İnsan ve Çevre Etkileşimi” konusu
6. Sınıf yönetimi	6.1. Farklı öğrenme ihtiyaçları ve yetenekleri dikkate alma Özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırma etkinlikleri: • Daha karmaşık modeller tasarlama (örneğin kendi su filtre projesi) • Veri analizini grafiklerle ifade etme • Alternatif yenilenebilir enerji prototipi önerme 6.2. Bilimsel anlamda yaratıcı etkinlikler için zaman Öğretmen, bilimsel yaratıcılığı geliştirmek için: • “Başka nasıl çözülebilirdi?” sorusunu yöneltir.	7. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi, “Sürdürülebilir Yaşam” konusu 7. sınıf “Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi, “Sürdürülebilir Yaşam” konusu

Tablo 2 incelendiğinde, ders planlarında bilimsel yaratıcılığın bileşenlerine ilişkin örnekler görülmektedir. Tablo 2'ye göre genel anlamda ders planları bilimsel yaratıcılık unsurlarını önemli ölçüde örnekleyen bir yapı oluşturmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada “Sürdürülebilir Yaşam” ünitesiyle ilgili, ortaokul düzeyinde YZ kullanılarak oluşturulan 5E öğrenme modeline uygun, toplam 7 ders planı bilimsel yaratıcılık açısından incelenmiştir. Planlar ACLC'nin uzman görüşleri doğrultusunda bilimsel yaratıcılık açısından fen ders planlarının incelenmesine uyarlanmasıyla elde edilen kriterler kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen puanlama sonucunda 7.sınıf 1.planın (Sürdürülebilir Yaşam ve Enerji” ünitesi “Besin Zinciri ve Enerji Akışı” konusu) toplam puanı en düşük, 8.sınıf planlarının (Sürdürülebilir Yaşam ve Madde Döngüleri” ünitesi “Enerji Dönüşümleri” ve “Madde Döngüleri ve Çevre Sorunları” konuları) ise en yüksek toplam puana sahip olduğu belirlenmiştir. 7. sınıf 1. planın en düşük toplam puanı alması, bilimsel yaratıcılık düzeyinin yalnızca sınıf seviyesine değil de planın yapısı, kullanılan etkinlik türleri ve yaratıcı ürün çeşitliliğine de bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, yaratıcılığı teşvik eden öğretimin planlama sürecinin kritik önem taşıdığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, YZ ders planlarının genel olarak bilimsel yaratıcılığı teşvik eden öğretim bileşenlerini yüksek düzeyde karşıladığını göstermektedir. Bu sonuç alan yazında 5E öğretim modeli ve/veya teknolojik uygulamalarla birleştirilen YZ destekli uygulamaların öğrenme çıktılarını ve öğretim tasarımı kalitesini artırabildiğine ilişkin sonuçlarla örtüşmektedir (Bai vd., 2024; Tao vd., 2024; Wei vd., 2024). Mevcut çalışmada özellikle öğrenci merakının geliştirilmesi-keşif, öğrencinin konu ve disiplinlerarası bilgi-becerisinin geliştirilmesi, iş birliği ve farkındalık, mevcut bilgi ve deneyim kullanımı, bireysel ve grup çalışması, olumlu sınıf ilişkileri gibi kriterlerde yüksek puanlar elde edilmiştir. Korucu-Kış (2024), ChatGPT'nin öğretmenlerin yeni bakış açıları geliştirmesini, birden fazla fikri keşfetmesini ve öğretim sürecini zenginleştirmesini sağladığını belirtmektedir. Mevcut çalışmada özellikle bilimsel anlamda yaratıcı öğretim yöntemleri ve araçlarının kullanımı, disiplinlerarası bilgi ve becerilerin geliştirilmesi gibi kriterlerde yüksek puanlar elde edilmesi, Korucu-Kış'ın (2024) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Mevcut araştırmanın bir diğer sonucu da bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı ile bilimsel anlamda yaratıcı ürünlerin değerlendirilmesinde Torrance (1979) göstergeleri gibi bazı kriterlerde sınıflar ve planlar arasında belirgin farklılıkların olduğunun görülmesidir. Bu bulgu, YZ kullanılarak üretilen planların bilimsel yaratıcılığı destekleme potansiyelinin her zaman aynı olmadığını göstermektedir. Zira araştırmacılar tarafından planları elde etmek için her seferinde aynı prompt ve şablon YZ ile paylaşılmış, ancak ortaya çıkan ürünlerin nitelikleri birbirinden farklı olmuştur. Bu durum Işık ve Köse'nin (2024) çalışmalarında ortaya çıkan, öğretmenlerin YZ tarafından yapılan planlamada öğretim sürecinin niteliğine ilişkin kaygıları ile örtüşmektedir. Powell ve Courchesne (2024), Lee ve Zhai (2024) ile Kalenda ve arkadaşları (2024) de yaptıkları çalışmalarda YZ tarafından hazırlanan planların mutlaka gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Tarafımızdan yapılan çalışma sonucunda da YZ tarafından üretilen planların bilimsel yaratıcılık açısından kalitesinin birbirinden farklı olması, bu planların öğretmenler tarafından gözden geçirilerek iyileştirilmesinin gerektiğini ortaya koyması açısından alan yazındaki çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Genel olarak sonuçlar, ChatGPT'nin fen eğitiminde bilimsel yaratıcılığı destekleyen planlar hazırlamada kullanılabileceğini, ancak tek başına yeterli olmadığını, öğretmenin yönlendirmelerinin ve kontrollerinin planın kalitesinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Dumlu ve arkadaşları (2024) ChatGPT'nin ders planı şablonlarını eksiksiz doldurabildiğini, ancak kullanılan sürüme bağlı olarak öğretmen merkezli ya da öğrenci merkezli yaklaşımlar

sunabildiğini belirtmektedir. Bu durum, ChatGPT'nin öğretmenin yerini alan bir unsurdan ziyade öğretim tasarım sürecini destekleyen bir yardımcı araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kartal (2023) İngilizce öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının ChatGPT'yi ders planlamalarına ve sınıf etkinliklerine dahil etmek için yaratıcı yöntemlere yöneldiklerinde, yaratıcılığın arttığını belirlemiştir. Ancak üretilen içeriğe aşırı bağımlılık ihtimali, etik sorunlar ve YZ tarafından üretilen bilgilerin doğruluğunu değerlendirmek için dijital okuryazarlık becerilerinin gerekliliği gibi durumlar üzerinde de durmuştur. Bu sonuç da YZ'nin dikkatli kullanılması gerektiği noktasında mevcut araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Chouihat ve arkadaşları da (2024) yaptıkları çalışmada ChatGPT'nin yaratıcı öğretim fikirleri üretme konusunda öğretmenlerden belirgin biçimde üstün olmadığını, öğretmenlerin merkezi bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Alan yazında incelenen bu çalışmalar ve mevcut araştırmanın sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, YZ'nin planlama süreçlerinde kullanımının planı bilimsel yaratıcılık açısından zenginleştirebileceği, ancak öğretmen yönlendirmesinin ve öğretmen kontrollerinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Mevcut araştırma MEB Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda (2024) tüm sınıf düzeylerinde yer alan "Sürdürülebilir Yaşam" ünitesi ile ilgili YZ kullanılarak oluşturulan ders planlarını bilimsel yaratıcılık açısından inceleyerek alan yazına bir katkı sunmuştur. Sürdürülebilirlik tüm insanları ilgilendiren küresel bir konu olduğu için bu konunun bilimsel anlamda yaratıcı bir yaklaşımla öğretimi önem taşımaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar, ders planlarının yaratıcılığı desteklediğini ancak öğretmen yönlendirmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bu nedenle öğretmenlerin ChatGPT'yi hazır plan üreticisi olarak kullanmak yerine bilimsel anlamda yaratıcı öğretimi destekleyen bir yardımcı araç olarak kullanmaları önerilebilir. Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Mevcut çalışma ChatGPT 5.0 kullanılarak oluşturulan "Sürdürülebilir Yaşam" ünitesi ile ilgili 7 adet ders planı ile sınırlıdır. Bu durum sonuçların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı YZ araçlarının oluşturdukları ders planlarının bilimsel yaratıcılık açısından incelenmesi önerilebilir. Yine farklı üniteler ve dersler için YZ kullanılarak ders planlarının oluşturulması ve bilimsel yaratıcılık açısından incelenmesi önerilebilir. Mevcut çalışmada YZ kullanılarak oluşturulan planlar ACLC kriterlerinin uyarlanmasıyla elde edilen bir rubrikle incelenmiştir. İnceleme sadece planlar üzerinden yapılmıştır. Planların gerçek sınıf ortamında uygulanması ve öğrenci üzerindeki etkisi incelenmemiştir. Bu da çalışmanın başka bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda oluşturulan planların gerçek sınıf ortamında uygulanması, öğretmen ve öğrencilerin görüşlerinin alınması önerilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Arduç, M. A. (2025). Teknoloji odaklı fen öğretiminde yapay zekânın fene yönelik tutuma etkisi: Basit makineler örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 1-19. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1497243>
- Avcu, Y. E., & Yaman, Y. (2026). Differentiated science with IVR: Effects on gifted students' engagement, self-regulation, and scientific creativity. *Gifted Child Quarterly*, 00169862251398018. <https://doi.org/10.1177/00169862251398018>
- Ayverdi L., Öz Aydın S. (2022). The effects of instructional design based on the STEM approach on the teaching process of training of gifted secondary school students. *Hacettepe University Journal of Education*, 37(1), 254–273. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2020062717>
- Bai, S., Lo, C. K., & Yang, C. (2025). Enhancing instructional design learning: a comparative study of scaffolding by a 5E instructional model-informed artificial intelligence chatbot and a

- human teacher. *Interactive Learning Environments*, 33(3), 2738-2757. <https://doi.org/10.1080/10494820.2024.2420184>
- Bapoğlu Dümenci, S. S., Aral, N., Gürsoy, F., Demir, E., Kadan, G., Tosun, S., ... & Çekiç, Y. (2023). Non-depleting energy in the museum. *Frontiers in Psychology*, 14, 1286669. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1286669>
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Chouihat, A., Saidani, A., & Teyebi, S. (2025). Creativity in generating lesson plans: Teachers versus chat GPT. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 17 (1), 228-241. <https://doi.org/10.48047/intjecse/v17i1.21>
- Çam, M. B., Çelik, N. C., Güntepe, E. T., & Durukan, Ü. G. (2021). Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojileri ile ilgili farkındalıklarının belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(48), 263-285. <https://izlik.org/JA54YD38JK>
- Dumlu, B. Ö., Gezer, E., & Yıldız, B. (2024). Eşitsizlik Konusunda ChatGPT ile Hazırlanan Ders Planlarının İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(1), 337-358. <https://doi.org/10.37217/tebd.1338959>
- Ergun, M. (2023, Temmuz). *Fen bilimleri öğretiminde ders planı tasarlayan yapay zekâ: chatgpt örneği* [Özet Bildiri]. III. Uluslararası yapay zekâ ve veri bilimi kongresi, İzmir, Türkiye.
- Gil de Zúñiga, H., Goyanes, M., & Durotoye, T. (2024). A scholarly definition of artificial intelligence (AI): Advancing AI as a conceptual framework in communication research. *Political Communication*, 41(2), 317-334. <https://doi.org/10.1080/10584609.2023.2290497>
- Işık, E., & Köse, M. (2025). Fen bilimleri öğretmenlerinin artırılmış gerçeklik, metaverse, yapay zekâ ve eğitimde uygulamalarıyla ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 6(2), 149-169. <https://doi.org/10.47156/jide.1587315>
- İncemen, S., & Öztürk, G. (2024). Farklı eğitim alanlarında yapay zekâ: Uygulama örnekleri. *International Journal of Computers in Education*, 7(1), 27-49. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12600022>
- Jutel, M., Zemelka-Wiacek, M., Ordak, M., Pfaar, O., Eiwegger, T., Rechenmacher, M., & Akdis, C. A. (2023). The artificial intelligence (AI) revolution: How important for scientific work and its reliable sharing. *Allergy*, 78(8). <https://doi.org/10.1111/all.15778>
- Kalenda, P. J., Rath, L., Abugasea Heidt, M., & Wright, A. (2025). Pre-service teacher perceptions of ChatGPT for lesson plan generation. *Journal of Educational Technology Systems*, 53(3), 219-241. <https://doi.org/10.1177/00472395241301388>
- Kartal, G. (2024). The influence of ChatGPT on thinking skills and creativity of EFL student teachers: a narrative inquiry. *Journal of Education for Teaching*, 50(4), 627-642. <https://doi.org/10.1080/02607476.2024.2326502>
- Kenan, A. (2025). Fen eğitiminde yapay zekâ: Uygulamalar, pedagojik dönüşüm ve etik yaklaşımlar. In: Uslu, S. (ed.), *Eğitim bilimlerinde akademik araştırma ve değerlendirmeler*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub682.c2862>
- Keskin, Y. (2024). Yapay zekâ ile hazırlanan 9. Sınıf coğrafya ders ve etkinlik planlarının uygulanabilirliğine yönelik coğrafya öğretmenlerinin görüşleri. *Turan-Sam*, 16(62), 129-141. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1247775>

- Korucu-Kış, S. (2024). Zone of proximal creativity: An empirical study on EFL teachers' use of ChatGPT for enhanced practice. *Thinking Skills and Creativity*, 54, 101639. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2024.101639>
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). An application of hierarchical kappa-type statistics in the assessment of majority agreement among multiple observers. *Biometrics*, 33(2), 363. <https://doi.org/10.2307/2529786>
- Lee, GG., & Zhai, X. (2024). Fen bilimleri öğreniminde ChatGPT kullanımı: Öğretmen adaylarının ders planlaması üzerine bir çalışma. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 17, 1643-1660. <https://doi.org/10.1109/TLT.2024.3401457>
- MEB. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı. <https://tymm.meb.gov.tr/ogretim-programlari/ders/fen-bilimleri-dersi>
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044>
- Pinar, F. I. L., Panergayo, A. A. E., Sagcal, R. R., Acut, D. P., Roleda, L. S., & Prudente, M. S. (2025). Fostering scientific creativity in science education through scientific problem-solving approaches and STEM contexts: a meta-analysis. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*, 7(1), 18. <https://doi.org/10.1186/s43031-025-00137-9>
- Powell, W., & Courchesne, S. (2024). Opportunities and risks involved in using ChatGPT to create first grade science lesson plans. *PloS One*, 19(6), e0305337. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0305337>
- Tao, R., Tian, J., & Liang, Y. (2024, July). *Virtual simulation aids for ai curriculum learning: A quantitative evaluation with the 5E instructional model*. International Symposium on Educational Technology (ISET) (pp. 119-123). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ISET61814.2024.00032>
- Torrance (1979). The search for satori and creativity. Creative Education Foundation.
- Torun, B., & Karamustafaoğlu, O. (2025). Fen öğretiminde chatgpt kullanımı hakkında öğrenci görüşleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 14(1), 240-249. <https://doi.org/10.30703/cije.1609145>
- Tran, T. B. L., Ho, T. N., Mackenzie, S. V., & Le, L. K. (2017). Developing assessment criteria of a lesson for creativity to promote teaching for creativity. *Thinking Skills and Creativity*, 25, 10-26. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2017.05.006>
- Ulger, K. (2016). The creative training in the visual arts education. *Thinking Skills and Creativity*, 19, 73-87. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2015.10.007>
- Wei, X., Wang, L., Lee, L. K., & Liu, R. (2025). Multiple generative AI pedagogical agents in augmented reality environments: A study on implementing the 5E model in science education. *Journal of Educational Computing Research*, 63(2), 336-371. <https://doi.org/10.1177/07356331241305519>

URBAN CULTURE AND ITS FUNDAMENTAL ELEMENTS IN THE MUQADDIMAH

MUKADDİME'DE ŞEHİR KÜLTÜRÜ VE TEMEL UNSURLARI

Ramazan BULUT1

1 Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Din Sosyolojisi,

ORCID 0000-0003-2457-2444

Özet

Sosyolojinin kurucu ve öncü isimlerinden olan İbn Haldun (1332-1406)'un Mukaddime adlı eseri başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlere dair zengin ve çığır açıcı bir içeriğe sahiptir. Mukaddime'nin temel kavramlarından olan Umran, eserde beşeri her türlü sosyal yaşam pratiklerini açıklayıcı şekilde kullanılmaktadır. Mukaddime'de şehir olgusu, devlet/mülk kavramı ile ilişkilendirilir. Asabiyet ve Umran kavramları İbn Haldun'un terminolojisinde kapsayıcı ve analitik bir işlev görmektedir. Şehir asabiyet tarafından inşa edilirken aynı zamanda Umran'ın gelişim merkezidir. Asabiyet çevreden merkeze gelerek mülkü kurmakta ve kendini yaşatacak bir şehirli/hadari Umran yaratmaktadır. Şehir kültürü, kentte yaşayan insanların birlikte ürettikleri sosyal düzen, kurumlar, değerler ve her türlü yaşam pratiğinin bütünüdür. Şehir kültürü Hadari Umran birlikte kurulmakta, güçlenmekte ve sürdürülmektedir. Şehri kurmanın bazı gerekli şartlarından bahseden İbn Haldun, şehirlerin kurulmasında coğrafyanın önemini vurgular. O'na göre şehir güçlü bir siyasal iktidarın varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Ancak burada şehirleşmenin maddi kaynağı ise servet birikimidir. İbn Haldun şehirleşmeyi ekonomik ve siyasal iki şarta bağlamaktadır. Şehirleşme refahın artmasına paralel şekilde mekânsal ve kültürel bir değişim ve gelişmeyi ifade eder. Aynı şekilde İbn Haldun görkemli binaların inşa edilmesini de şehrin ve devletin güçlülüğü ile ilişkilendirmektedir. Siyasal iktidarın ömrünün uzunluğu ile o şehrin imarı, yüksek ve görkemli binalar ve büyük çarşıların inşası arasında bağlantı vardır. Şehirleşme kültürel benzeşme ve bütünleşmeyi daha doğrusu yeni bir kültür sentezini doğurmaktadır. İbn Haldun'a göre bedevilikten devlete ve şehirleşmeye giden süreçte toplumlar kendinden önceki şehirliğin kültürlerini taklit ederler. Şehirde iktisadi gelişmenin toplumsal ve kültürel yansımaları birçok sahada kendini göstermektedir. Bedeviler arasında gelişme göstermeyen çeşitli sanatlar şehirlerde Umran'ın temel unsurlarındandır. Hadari Umran'da iş birliği ve uzmanlaşma ilerlemesi insanların çalışma zamanları kısılmasına, emeklerinin ise maişetin ihtiyaçlarından daha fazlasına yani artı değerın çoğalmasına neden olmaktadır. Bundan ötürü Hadari Umran'da ilim ve sanatlar gelişmektedir. Şehir kültürünün diğer unsurlarının başında meslekler ve iş bölümü gelmektedir. Şehrin gelişmişliği ile mesleki çeşitlilik artmaktadır. Sanat ve kültürün zenginliği şehir kültürünün doğal tezahürüdür. Rafine kültür, ekonomik refah ve lüks tüketim paradoksal şekilde şehrin gelişmiş Umran'ın göstergesi olmakla birlikte aynı zamanda yozlaşma ve Umran'ın çöküşüne neden olmaktadır. Mukaddime 14. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte şehir çalışmaları ve sosyolojisi disiplinlerine ışık tutarak günümüzün modern kentlerine dönük yeni yaklaşımlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mukaddime, Şehir Kültürü, Umran

Abstract

One of the founding and pioneering figures of sociology, Ibn Khaldun (1332–1406), produced a work titled *Muqaddimah* that contains rich and groundbreaking content related to the social sciences, especially sociology. One of the fundamental concepts of the *Muqaddimah*, *Umrān*, is used in the work to explain all forms of human social life practices. In the *Muqaddimah*, the phenomenon of the city is associated with the concept of the state or *mulk* (sovereignty). The concepts of *asabiyyah* (social solidarity) and *umran* function as comprehensive and analytical terms in his terminology. While the city is constructed by *asabiyyah*, it is also the center of the development of *umran*. *Asabiyyah* moves from the periphery to the center to establish political authority and creates an urban or *hadari umran* that will sustain itself.

Urban culture refers to the whole set of social order, institutions, values, and all kinds of life practices produced collectively by people living in the city. Urban culture is established, strengthened, and maintained together with *hadari umran*. Ibn Khaldun mentions some necessary conditions for founding a city and emphasizes the importance of geography in the establishment of cities. According to him, a city emerges with the presence of a strong political authority of the state. However, the source of urbanization here is the accumulation of wealth. Ibn Khaldun connects urbanization to two conditions: economic and political. Urbanization expresses spatial and cultural change and development parallel to the increase of prosperity. Ibn Khaldun associates the construction of magnificent buildings with the strength of the city and the state. The longer the lifespan of political power, the stronger the connection between the development of the city and the construction of high and magnificent buildings and marketplaces. Urbanization leads to cultural similarity and integration, or more precisely, to the emergence of a new cultural synthesis.

According to Ibn Khaldun, in the process leading from Bedouin life to the state and urbanization, societies imitate the cultures of earlier urban communities. In cities, the social and cultural reflections of economic development manifest themselves in many fields. Various arts that do not develop among Bedouins become fundamental elements of *umran* in cities. In *hadari umran*, the progress of cooperation and specialization shortens people's working time and increases their production beyond the necessities of livelihood, in other words, it increases surplus value. For this reason, sciences and arts develop in *hadari umran*. Among the other elements of urban culture are professions and the division of labor. As the city develops, occupational diversity increases. The richness of art and culture is a natural manifestation of urban culture. Refined culture, economic prosperity, and luxury consumption are paradoxically indicators of developed *umran*, but at the same time they lead to corruption and the decline of *umran*.

From the 14th century to the present, the *Muqaddimah* provides thought-provoking approaches and analyses in the fields of urban studies and sociology, making it important for understanding contemporary cities as well.

Keywords: *Muqaddimah*, Urban culture, *Umrān*

**ELECTRONIC CIVIL DISOBEDIENCE IN THE NETWORK SOCIETY: NEW
FORMS OF RESISTANCE IN THE DIGITAL PUBLIC SPHERE**

**AĞ TOPLUMUNDA ELEKTRONİK SİVİL İTAATSİZLİK: DİJİTAL KAMUSAL
ALANDA YENİ DİRENİŞ BİÇİMLERİ***

Arda İnan ESERSİN¹, Filiz Tufan Emini KURTULUŞ²

¹ Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ağ Toplumunda Elektronik Sivil İtaatsizlik: Dijital Kamusal Alanda Yeni Direniş Biçimleri 0009-0004-6087-003X

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimleri, ORCID:0000-0002-9040-0811

Özet

Sivil itaatsizlik, demokratik toplumlarda vatandaşların hukuksal veya politik düzenlemelere gösterdiği şiddetsiz, toplu ve vicdani sebepler çerçevesinde gerçekleştirdikleri protesto şeklini ifade etmektedir. Kavramın teorik temelleri önemli oranda Henry David Thoreau'nun bireysel direniş anlayışıyla şekillenmiş, sonrasında Jhon Rawls tarafından liberal demokratik düzen içerisinde meşru bir siyasal protesto çeşidi olarak yapılandırılmıştır. Klasik literatürde sivil itaatsizlik büyük bir oranda fiziksel kamusal alanlarda uygulanan protesto, oturma eylemi veya boykot gibi uygulamalarla bağdaştırılmıştır. Fakat dijital iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ve internet tabanlı sosyal ağların gündelik yaşamda önemli bir konum kazanması, kolektif eylem şekillerinin de dönüşmesine sebep olmuştur.

Bu dönüşüm neticesinde ortaya çıkan “elektronik sivil itaatsizlik”, dijital medya aracılığıyla gerçekleştirilen kolektif eylem ve protesto şekillerini ifade etmektedir. Online imza kampanyaları, dosya medya üzerinden organize edilen protestolar, dijital bilgi teşhiri ve koordineli çevrimiçi eylemler bu yeni direniş biçiminin öne çıkan örnekleri arasında yer edinmektedir. Bu çalışma, elektronik sivil itaatsizlik kavramını kuramsal bir çerçeve içerisinde değerlendirerek dijital çağda sivil itaatsizlik pratiklerinin nasıl değişime uğradığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada elektronik sivil itaatsizlik, dijital kamusal alanın büyümesi ve kişilerin ağlar aracılığıyla kolektif hareket edebilme yeteneğinin artması bağlamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bu yeni protesto biçimleri, ifade özgürlüğü, dijital gözetim, veri güvenliği ve hukuki sorumluluk gibi birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple elektronik sivil itaatsizlik yalnızca teknolojik ilerlemelerin bir sonucu değil, aynı zamanda demokratik katılımın yeni çeşitlerinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli bir siyasi pratik olarak ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu bildiri, dijital çağda sivil itaatsizlik pratiklerinin değişim ve dönüşümünü analiz ederek elektronik sivil itaatsizliğin demokratik siyaset ve kamusal alan üzerindeki etkilerini tartışmayı amaç edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Şiddetsizlik, dijital, protesto, dönüşüm, itaatsizlik

Abstract

Civil disobedience refers to a form of protest carried out by citizens in democratic societies, which is non-violent, collective and based on moral grounds, in response to legal or political regulations. The theoretical foundations of the concept were largely shaped by Henry David Thoreau's understanding of individual resistance, and were subsequently framed by John Rawls as a legitimate form of political protest within a liberal democratic order. In classical literature, civil disobedience has largely been associated with forms of protest carried out in physical public spaces, such as sit-ins or boycotts. However, the advancement of digital communication technologies and the growing prominence of internet-based social networks in everyday life have led to a transformation in the forms of collective action. The "electronic civil disobedience" that has emerged as a result of this transformation refers to forms of collective action and protest carried out via digital media. Online petition campaigns, protests organised via social media, the digital display of information, and coordinated online actions are among the prominent examples of this new form of resistance. This study aims to examine how practices of civil disobedience have evolved in the digital age by evaluating the concept of electronic civil disobedience within a theoretical framework. In this study, electronic civil disobedience is examined within the context of the expansion of the digital public sphere and the increasing ability of individuals to act collectively through networks. However, these new forms of protest also give rise to numerous debates concerning freedom of expression, digital surveillance, data security and legal liability. For this reason, electronic civil disobedience is treated not merely as a consequence of technological advancements, but as a significant political practice that paves the way for the emergence of new forms of democratic participation. Consequently, this paper aims to analyse the transformation of civil disobedience practices in the digital age and to discuss the effects of electronic civil disobedience on democratic politics and the public sphere.

Keywords: Non-violence, digital, protest, transformation, disobedience

**THE USE OF TWITTER BY OFFICIAL INSTITUTIONS IN DISASTER RISK
COMMUNICATION: THE CASE OF KAHRAMANMARAŞ, HATAY AND
ADIYAMAN PROVINCES**

**AFET RİSK İLETİŞİMİNDE RESMÎ KURUMLARIN TWITTER KULLANIMI:
KAHRAMANMARAŞ, HATAY VE ADIYAMAN İLLERİ ÖRNEĞİ**

Tutku PEKDAŞ¹, Göksel ÖZTÜRK²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doğal Afetlerin Risk
Yönetimi Anabilim Dalı,**

**²Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doğal Afetlerin Risk Yönetimi
Anabilim Dalı, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, <https://avesis.comu.edu.tr/911>**

Özet

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında Kahramanmaraş, Hatay ve Adıyaman illerinde faaliyet gösteren resmî kurumların Twitter aracılığıyla yürüttükleri afet risk iletişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, afet sürecinde resmî kurumların sosyal medya platformlarını bilgilendirme, yardım faaliyetlerinin koordinasyonu, psikososyal destek sağlama ve dezenformasyonla mücadele amacıyla nasıl kullandıkları ele alınmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, ilgili illerdeki resmî kurumların deprem sonrası süreçte paylaştıkları Twitter içerikleri doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kurumların kriz döneminde gerçekleştirdikleri paylaşımlar; bilgilendirme, yardım çağrıları, koordinasyon faaliyetleri ve yanlış bilgilerin düzeltilmesi gibi kategoriler çerçevesinde analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, Twitter'ın kriz dönemlerinde hızlı bilgi akışı sağlaması ve vatandaşların ihtiyaçlarını görünür kılması açısından önemli bir iletişim aracı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte afet yönetimi sürecinde sosyal medyanın etkin kullanımının; altyapı yetersizlikleri, kurumlar arası koordinasyon eksiklikleri ve dezenformasyonun yayılması gibi nedenlerle sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, afet yönetimi süreçlerinde sosyal medya kullanım kapasitesinin güçlendirilmesi, yanlış bilgiyle mücadele mekanizmalarının geliştirilmesi ve sosyal medya platformlarının kriz iletişimi stratejilerine daha etkin biçimde entegre edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Twitter gibi dijital iletişim araçlarının planlı ve bilinçli kullanımı kriz dönemlerinde doğru ve güvenilir bilginin hızlı biçimde yayılmasına katkı sağlayarak afetlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: Afet yönetimi, kriz iletişimi, sosyal medya, dezenformasyon

Abstract

This study aims to examine how official institutions used Twitter for disaster risk communication following the earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. The research focuses on the provinces of Kahramanmaraş, Hatay and Adıyaman and evaluates how public institutions utilized social media during the disaster process for purposes such as information sharing, coordination of aid activities, provision of psychosocial support, and combating misinformation.

Within the scope of the study, the Twitter posts shared by official institutions during the disaster period were analyzed through qualitative content analysis. The analysis focuses on the types of messages shared, the communication strategies used, and the role of Twitter in crisis communication during the disaster management process.

The findings indicate that Twitter played an important role as a rapid communication tool in crisis situations by enabling the dissemination of information and making citizens' needs visible. However, the results also show that the effective use of social media in disaster management was limited due to infrastructural deficiencies, coordination problems among institutions, and the spread of disinformation.

In this context, the study highlights the need to strengthen the capacity of social media use in disaster management processes, improve mechanisms to combat misinformation, and integrate social media platforms more effectively into crisis communication strategies. The systematic and conscious use of digital platforms such as Twitter can contribute to the rapid dissemination of accurate and reliable information and help reduce the negative impacts of disasters.

Keywords: Disaster management, crisis communication, social media, disinformation

FROM JOURNALISM TO SOFTWARE: THE RISE OF INFORMATICS
SPECIALISTS IN THE DIGITAL NEWS ECONOMY AND THE
TRANSFORMATION OF THE NEWS PRODUCTION PROCESS

GAZETECİLİKTEN YAZILIMA: DİJİTAL HABER EKONOMİSİNDE
BİLİŞİMCİLERİN YÜKSELİŞİ VE HABER ÜRETİM SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Muhammet Kemal Karaman¹, Önder Deniz²

¹Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-3238-6641>

²Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-4583-0713>

Abstract

The new media era has completely transformed the process of news production and consumption. This new era has made traditional news production processes a part of the digital software system. Instead of traditional journalism, digital journalism has come to the forefront and has transformed the journalist into an actor who increasingly resembles a software specialist. This transformation has occurred so rapidly that the education system has not been able to keep pace with it. Although a department called “New Media” has been established in higher education, it has not yet reached a level that can meet the needs of the new news production process. Neither the educational infrastructure nor the physical infrastructure of these departments is suitable for this transformation. The development of internet tools has suddenly changed the role of the journalist and the economic structure, completely transforming the journalism sector. This study aims to open a discussion on the direction in which the profession and the news economy are evolving. The essence of our study consists of evaluating the current situation and what may happen in the future.

168

Keywords: News ecosystem, new media, journalism, informatics, digital media tools.

Özet

Yeni medya çağı, haber üretim ve tüketim sürecini tamamen değiştirmiştir. Bu yeni çağ, geleneksel haber yapım süreçlerini dijital yazılım sisteminin bir parçası hâline getirmiştir. Geleneksel gazetecilik yerine dijital gazetecilik öne çıkmış, gazeteciyi de yazılımcıya dönüşen bir aktör hâline getirmiştir. Bu süreç o kadar hızlı bir dönüşüm oluşturmuştur ki eğitim sistemi bu hıza uyum sağlayamamıştır. Yükseköğretimde yeni medya adı altında bir bölüm oluşmuş olsa da bu bölüm yeni haber yapım sürecinin ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye dönüşmemiştir. Bu bölümlerin ne eğitsel altyapısı ne de fiziksel altyapısı buna uygundur. İnternet araçlarının gelişmesi, bir anda gazetecinin rolünü ve ekonomik yapıyı değiştirerek gazetecilik iş kolunu tamamen farklılaştırmıştır. Bu çalışmada, mesleğin ve haber ekonomisinin nereye evrileceğine ilişkin bir tartışma açılması hedeflenmektedir. Çalışmamızın özünü, mevcut durum ile gelecekte ne olacağının değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Haber ekosistemi, yeni medya, gazetecilik, bilişim, dijital medya araçları

INTRODUCTION

SEO, Headline Writing Techniques, Social Media Algorithms, Data Journalism, Digital Storytelling, Basic Web Technology Knowledge, Visual and Video Editing, Analytical Tools, Mobile Journalism, and the Use of Artificial Intelligence Tools are elements that a journalist must know in order to be competent in the digital field (Doby, 2023; Giomelakis & Veglis, 2015; Lopezosa et al., 2020). This structure shows no similarity at any point with the traditional media tools that we refer to as either self-taught or formally trained journalism. Competence in digital media has almost become a part of the informatics sector. This situation has also changed traditional journalism education; especially in higher education, New Media departments in the field of communication have moved ahead of traditional journalism departments (Chan-Olmsted & Jung, 2023; Gioltzidou et al., 2024). However, in order for new media education to be delivered in its full sense, the educational structure and infrastructure of these departments must be compatible with the digital world.

Today, the news trade has largely slipped out of the hands of traditional media. Digital platforms have now become the main element of the news trade (Anyanwu et al., 2024; Huan, 2024). In this structure, the algorithmic system constitutes the main determinant in issues such as the prominence of news, its clickability, and its ability to receive advertising. Especially search engine algorithms play an active role throughout the entire process of news production. Within this structure, the journalist ceases to be simply a journalist and becomes an informatics specialist. In addition, in the rapidly changing structure of the internet, journalists must constantly renew themselves in order to maintain continuity. This situation may lead to outcomes such as journalists not being able to allocate time to investigative journalism, which is the fundamental dynamic of news, or not giving it sufficient importance (Karadimitriou et al., 2022).

In fact, it should not be forgotten that a journalist is a person who thinks what has not been thought of. In other words, a journalist is a worker of ideas, not an informatics specialist (Mathews et al., 2023; Wunderlich et al., 2022). Unfortunately, in order to survive in the digital forest, a journalist must become an informatics specialist. The aim of this study is to discuss where employees and institutional structures in the changing journalism ecosystem are evolving.

1. Changing Revenue Structure in the Media

In traditional media, the process of news production (newspapers, magazines, radio and television) is based on the rules of news gathering and writing. The main income group of traditional media, in cases where there is no state support, consists of advertising revenues. Advertising is the primary source of income for traditional media tools (Albarran, 2023; Vitalis et al., 2023). In new media tools, as in traditional media tools, advertising is also the main source of income. However, in traditional media the control of the advertising process is largely in the hands of the media itself. In contrast, in new media tools this control depends on the algorithms and software systems of social media platforms. This situation causes algorithms to become the determining factor for journalists engaged in the news trade.

Internet news sites have to shape their news according to the demands of the algorithm. This is because the main control of advertising is largely left to internet tools. While this situation makes newspapers or journalists dependent on informatics companies, it also transforms journalists into informatics specialists. The aim is no longer the ethics or quality of the news; instead, content is shaped according to what the algorithms demand in terms of images, sound, and text (Trattner et al., 2022).

2. Algorithmic Journalism

Scanning large data sets, finding patterns that carry news value, producing automated texts, ranking and personalizing content, verification, classification, and supporting editors through recommendation systems demonstrate that algorithms have become a necessary structure in new media journalism to increase the visibility of news. As a result, ethical problems arise such as lack of transparency, biased outcomes due to prejudiced data, the blurring of editorial responsibility, the risk of producing or multiplying misinformation, and readers being trapped in filter bubbles (Areeb et al., 2023). In traditional journalism, all of these are perceived as unethical. This situation may also push new media journalism beyond ethical boundaries.

Within this structure, individuals practicing journalism must possess the following qualifications. Otherwise, it becomes extremely difficult for them to survive within the system:

- Basic HTML knowledge
- Basic CSS knowledge
- Ability to use WordPress and content management systems
- Ability to use SEO tools
- Ability to use Google Search Console
- Ability to use Google Trends
- Ability to use Google Analytics and web analysis tools
- Ability to perform data analysis with Excel
- Ability to use Google Sheets
- Ability to use data visualization tools
- Ability to use photo editing software
- Ability to use video editing software
- Ability to use social media management tools
- Ability to use podcast and audio editing programs
- Ability to use mobile journalism applications
- Ability to produce content with artificial intelligence
- Having digital security knowledge

These skills are an indication that the journalism profession has completely changed its form. For media organizations that do not have staff with these abilities, practicing algorithm-based journalism has become almost impossible (Filimowicz, 2023; Laapotti & Raappana, 2022).

3. Journalism of the Future

The process of news gathering and writing has completely changed with the development of the digital world and the widespread use of mobile devices. Only a very small part of the news gathering process remains something that a journalist can physically carry out. In order for a journalist to produce news, almost all processes, except speaking with people and collecting information from the field for research purposes, can now be carried out in the digital environment. The main reason for this situation is the processing of information coming from mobile phones that almost every individual carries with them. In this process, exclusive news constitutes the main structure on which the journalist must focus. If a journalist wants to survive

in this ecosystem, they must give greater importance to exclusive news (Pantic, 2022; Trifonova Price & Antonova, 2024). It should not be forgotten that “a journalist is a person who thinks what has not been thought of.” Within this awareness, the journalist must investigate their exclusive news like a detective by using digital methods and producing it through different ways of thinking. This is the fundamental condition for sustaining the profession.

It should not be forgotten that in today’s structure, a journalist can continue the profession of journalism without establishing an institutional structure. Social media tools have opened the way for this completely. For this reason, journalists who produce exclusive news have gained a more important position. The situation today is the same; the social media account of a journalist who produces good news can have more followers than the institutional account of a century-old media company (Gutierrez Lopez et al., 2023; Walters, 2022). In this way, the journalist can fully demonstrate themselves and avoid being exposed to institutional restrictions. Journalism carried out within this awareness, together with the features mentioned above, can ensure the continuation of the profession.

4. The Institutional Structure of Journalism

Traditional newspapers have almost completely ended their print publications. In addition, many magazines are published only with the support of commercial enterprises and entirely for advertising purposes. News has moved away from print publication. However, television journalism still continues. In this process, television journalism still maintains its popular structure. Nevertheless, journalists who broadcast independently, do not use satellite broadcasting, and publish only in the digital environment seriously challenge television journalism (Jerónimo et al., 2022; Sharma, 2024). In this process, television journalism tries to overcome this pressure by broadcasting on popular social media platforms such as YouTube, Instagram, and Twitter. Despite this, it experiences similar problems in the institutional process, just like newspapers. By highlighting commentators and visual elements or by transferring information circulating on social media into their news, they try to survive in this digital competitive world. The most critical point of this process is that television journalism cannot adapt to the fast and visual consumption habits of the new generations. For this reason, television journalism cannot appeal to new generations. These generations prefer to receive news through social media tools. It is quite difficult to make a generation that does not watch television follow the news on television. Therefore, it has become almost impossible for new generations to watch a television medium that they cannot control (Oeldorf-Hirsch & Srinivasan, 2022; Swart, 2023).

In the coming period, the possibility that institutions producing news on television will shrink is quite high. They will transform into a more niche and more specific structure. They will shift their broadcasts mainly to social media. This transformation will occur very rapidly, and news channels that broadcast with fewer staff and in smaller environments will emerge.

CONCLUSION

In the digital environment, the process of news production has transformed into a structure completely controlled by digital platforms and advertising companies. Processes such as which news will come to the forefront and which news will receive more advertising have turned into an algorithmic structure. The way of generating income from the news trade has completely changed. Both journalists and news organizations have been affected by this transformation. The traditional process of news production and publication has become a part of the digital environment. In order to survive, journalists have had to go beyond basic informatics knowledge. Almost every journalist has turned into an informatics specialist. News organizations, which represent the other side of this process, have had to move their broadcasts

to social media. Due to shrinking advertising revenues, they have moved toward downsizing in terms of staff and physical structure.

In this new structure, journalists who are proficient in social media software and news channels broadcasting on social media have become more visible. Especially with Generation Z, the change in news consumption habits has caused journalists working in the sector to work almost like software developers. The only traditional element of this process appears as exclusive news. Exclusive news still continues to be a part of traditional journalism. In this process, higher education institutions unfortunately have not been able to keep pace with this transformation. Although the change is visible in higher education, it has not been fully integrated into this process for various reasons.

As a result, in the future the news trade will completely come under the control of digital platforms. In this process, rather than independent news, “demanded” news will come to the forefront. Whether this news serves the public interest may remain in the background. However, one thing should not be forgotten in journalism: if there is no public interest in the news, it cannot be considered news.

REFERENCES

- Albarran, A. B. (2023). *The media economy*. Routledge.
- Anyanwu, C., Imiti, A. L., & Anyanwu, C. J. (2024). Traditional news media as agents of authenticity: Nigerian audiences weathering the onslaught of new media streaming. *Journalism and media*, 5(2), 456-466.
- Areeb, Q. M., Nadeem, M., Sohail, S. S., Imam, R., Doctor, F., Himeur, Y., ... & Amira, A. (2023). Filter bubbles in recommender systems: Fact or fallacy—A systematic review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 13(6), e1512.
- Chan-Olmsted, S. M., & Jung, J. (2023). Mapping the evolution of media management and industry studies in *Journalism & Mass Communication Quarterly*: 100-year retrospective and future directions. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 100(4), 847-874.
- Doby, J. (2023). SEO-optimized writing: removing the mystery. *COGNITIONIS Scientific Journal*, 6(2), 434-454.
- Filimowicz, M. (Ed.). (2023). *AI and the future of creative work: Algorithms and society*. Taylor & Francis.
- Gioltzidou, G., Mitka, D., Gioltzidou, F., Chrysafis, T., Mylona, I., & Amanatidis, D. (2024). Adapting traditional media to the social media culture: A case study of Greece. *Journalism and Media*, 5(2), 485-499.
- Giomelakis, D., & Veglis, A. (2015). Employing search engine optimization techniques in online news. *Studies in media and communication*, 3(1), 22-33.
- Gutierrez Lopez, M., Porlezza, C., Cooper, G., Makri, S., MacFarlane, A., & Missaoui, S. (2023). A question of design: Strategies for embedding AI-driven tools into journalistic work routines. *Digital Journalism*, 11(3), 484-503.
- Huan, C. (2024). China opportunity or China threat? A corpus-based study of China's image in Australian news discourse. *Social Semiotics*, 34(5), 808-825.
- Jerónimo, P., Correia, J. C., & Gradim, A. (2022). Are we close enough? Digital challenges to local journalists. *Journalism Practice*, 16(5), 813-827.
- Karadimitriou, A., von Krogh, T., Ruggiero, C., Biancalana, C., & Bomba, M. (2022). Investigative journalism and the watchdog role of news media: Between acute challenges and

exceptional counterbalances. In *Success and failure in news media performance: Comparative analysis in the Media for Democracy Monitor 2021* (pp. 101-125). Nordicom, University of Gothenburg.

Laapotti, T., & Raappana, M. (2022). Algorithms and organizing. *Human Communication Research*, 48(3), 491-515.

Lopezosa, C., Codina, L., Díaz-Noci, J., & Ontalba-Ruipérez, J. A. (2020). SEO and the Digital News Media: From the Workplace to the Classroom. *Comunicar: Media Education Research Journal*, 28(63), 63-72.

Mathews, N., Bélair-Gagnon, V., & Carlson, M. (2023). “Why I quit journalism:” Former journalists’ advice giving as a way to regain control. *Journalism*, 24(1), 62-77.

Oeldorf-Hirsch, A., & Srinivasan, P. (2022). An unavoidable convenience: How post-millennials engage with the news that finds them on social and mobile media. *Journalism*, 23(9), 1939-1954.

Pantic, M. (2022). Local media in a digital market: Establishing niche and promoting original reporting to ensure sustainability. *Journalism practice*, 16(8), 1736-1752.

Sharma, S. (2024). Risks and challenges of digital journalism/journalists. In *Handbook of Digital Journalism: Perspectives from South Asia* (pp. 577-589). Singapore: Springer Nature Singapore.

Swart, J. (2023). Tactics of news literacy: How young people access, evaluate, and engage with news on social media. *New media & society*, 25(3), 505-521.

Trattner, C., Jannach, D., Motta, E., Costera Meijer, I., Diakopoulos, N., Elahi, M., ... & Moe, H. (2022). Responsible media technology and AI: challenges and research directions. *AI and Ethics*, 2(4), 585-594.

Trifonova Price, L., & Antonova, V. (2024). Challenges and opportunities for journalism in the Bulgarian COVID-19 communication ecology. *Journalism Practice*, 18(1), 119-136.

Vitalis, P. O., Onyejelem, T. E., & Okuneye, A. P. (2023). Understanding advertising in the era of social media. *Information System and Smart City*, 3(1), 502-502.

Walters, P. (2022). Reclaiming control: How journalists embrace social media logics while defending journalistic values. *Digital Journalism*, 10(9), 1482-1501.

Wunderlich, L., Hölig, S., & Hasebrink, U. (2022). Does journalism still matter? The role of journalistic and non-journalistic sources in young peoples’ news related practices. *The International Journal of Press/Politics*, 27(3), 569-588.

ETHICAL EROSION IN NEW MEDIA JOURNALISM IN TURKEY WITHIN THE
DIGITAL COMPETITIVE ENVIRONMENT

TÜRKİYE’DE DİJİTAL REKABET ORTAMINDA YENİ MEDYA
HABERCİLİĞİNDE ETİK ÇÖZÜLME

Önder Deniz¹, Muhammet Kemal Karaman²

¹Doç Dr., Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-4583-0713>

²Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-3238-6641>

Abstract

The mobile world is one of the most important forces driving the transformation of communication tools. The area in which this impact is felt most intensely is the process of news production and access to news. Traditional news media such as newspapers, magazines, television, and radio have increasingly been replaced by access to news through mobile phones. With the widespread use of mobile phones, traditional news media have largely lost their popularity in the news consumption process. This situation has compelled media organizations to produce news in the internet environment. In this new structure, revenue-generating mechanisms have also changed, and an economic model based on whether news content is read on online platforms has emerged. For media organizations operating on the internet, the main way to increase advertising revenue has become ensuring that news content is read more widely. Since the main criteria for advertising distribution in the digital environment today are page clicks and the amount of time spent on a page, journalism has at times been driven toward unethical practices. In this context, clickbait has become a widely used unethical method in internet journalism. This study aims to reveal the negative effects of this unethical practice on press ethics.

Keywords: Clickbait, ethics in new media, digital competition, disinformation, algorithm

Özet

Mobil dünya, iletişim araçlarının değişiminde başrol oynayan en önemli etkenlerden biridir. Bu etkinin en yoğun biçimde hissedildiği alan ise haber üretimi ve habere erişim sürecidir. Gazete, dergi, televizyon ve radyo gibi geleneksel haber mecralarının yerini, mobil telefonlar aracılığıyla habere erişim almaya başlamıştır. Mobil telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel haber araçları, haber alma sürecindeki popülerliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu durum, medya kuruluşlarını internet ortamında haber üretmeye zorunlu bırakmıştır. Bu yeni yapıda gelir elde etme araçları da dönüşmüş, çevrim içi platformlarda haberin okunup okunmamasına bağlı bir ekonomik model ortaya çıkmıştır. İnternet ortamında faaliyet gösteren medya işletmeleri için reklam gelirlerini artırmanın temel yolu, haber içeriklerinin daha fazla okunması hâline gelmiştir. Günümüzde internet ortamında reklam dağıtımının temel ölçütü sayfa tıklanması ve sayfada geçirilen süre olduğundan, habercilik zaman zaman etik dışı

yöntemlere yönelmektedir. Bu doğrultuda clickbait ya da Türkçe karşılığıyla tık tuzağı, internet haberciliğinde yaygın biçimde başvurulmuş etik dışı bir yöntem dönüşmüştür. Bu çalışma, söz konusu etik dışı yöntemin basın etiği üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tık tuzağı, yeni medyada etik, dijital rekabet, dezenformasyon, algoritma

INTRODUCTION

With the widespread use of mobile phones and 3G technology, communication tools have gradually begun to take shape around mobile devices. In this process, traditional media tools such as newspapers, magazines, television, and radio have largely been replaced by mobile phones. After a while, mobile phones became the most basic means of communication for individuals (Bhalla & Bhalla, 2010; Sharma, 2013; Vora, 2015). As technology companies continuously invested in mobile devices, cellular internet infrastructure developed, and 4G and 5G technologies came into use, mobile devices reached an almost monopolistic position in the field of communication (Lehr et al., 2021; Shukurillaevich et al., 2019). Appearing at times in the form of laptops, tablets, or smartphones, these tools have become structures capable of meeting a large part of the functions offered by traditional media tools on their own and have become an inseparable part of social life.

Mobile devices stand out compared to other traditional tools because they are more easily accessible and offer a structure based entirely on user control. This situation has also directly affected the ways in which news is received. News consumption has largely shifted to this area depending on the speed and ease of access provided by mobile devices. Especially as traditional media tools began to be less preferred by consumers, institutional media enterprises producing news were also forced to move their content to online platforms (Klinenberg, 2005; Schlesinger & Doyle, 2015).

This transformation has also led to serious changes in advertising revenues, which had been one of the most important sources of income for traditional media tools. As advertisements moved to online platforms, the more a news site's video, text news, or visual content was clicked on or watched on the internet, the more the enterprise's advertising revenues increased (Al-Subhi, 2022; Ren, 2024). Thus, the value and visibility of a news site began to be evaluated largely through the traffic it received. It turned into a system in which more visitors meant more income.

However, although site traffic appears to be a positive structure on paper, in today's fast, digital environment where news is spread through almost every channel, it has become quite difficult for a news site to be visible. Today, due to the influence of corporate enterprises, official institutions' social media accounts, and citizen journalism, news production has turned into an activity that almost everyone can carry out. In such an environment, it has become extremely difficult for a news site to achieve high traffic and, accordingly, receive advertising revenue (De Bruijn et al., 2025; Mutsvairo & Salgado, 2022).

For this reason, corporate media enterprises resort to various methods in order to keep readers on their own sites and ensure that news content is clicked on. However, some of these methods are considered controversial, and even problematic, in terms of journalism ethics. These methods are:

1. The use of clickbait headlines
2. Misleading or exaggerated headlines
3. Content fragmentation (multi-page news / galleries)
4. The production of content based on emotional exploitation
5. SEO manipulation
6. Misleading redirection through social media
7. Headlines containing incomplete information (creating a curiosity gap)
8. Incompatibility between the news and the headline
9. Artificial agenda-setting around popular topics
10. Presenting sponsored content as if it were news
11. Blurring the distinction between advertising and news
12. Shocking or fear-based headlines
13. Republishing the same news with different headlines
14. Directing the reader with expressions such as “click for more”
15. Algorithm-oriented content production (traffic-oriented rather than public-interest-oriented)

These methods can be regarded as practices that literally prepare the end of the journalism profession. In this study, these methods will be discussed, and why preventing them is important for preserving respect for and trust in the press will be examined.

176

1. Factors Driving Press Enterprises Toward Unethical Behaviour

In Turkey, press enterprises operating in the internet environment have two main important sources of income. The first of these is official announcements and advertising revenues, and the second is the advertising revenues provided through the algorithmic structures of businesses that advertise in the digital environment. In both revenue models, click-through rates and the level at which the news is viewed by the user appear as basic criteria. For this reason, it has become necessary for news sites to produce elements that will attract users' attention and keep them on the site (Aksoy, 2023; Hernández & Puello, 2024). No matter how qualified the news produced may be, if that news is not clicked on, read, or watched, reaching these two sources of income becomes quite difficult for internet news sites.

However, overcoming this problem is extremely difficult in today's media environment. This is because the institutional news sources, which are now the main foundation of an internet news channel, produce and publish their own news directly themselves. Today, a large number of institutions share developments related to themselves instantly through their own websites and social media accounts (Kumar & Nanda, 2024). This situation greatly weakens the function of internet news sites as news sources in the traditional sense. For example, among the most important news sources of a local newspaper are the governorship, the municipality, and the provincial directorates in the relevant region. However, the fact that these institutions actively share their own activities on their own digital media eliminates the quality of news sites as original news sources in these areas.

The same situation also applies to private enterprises. For example, when a provincial police department publishes the public security activities it carries out on its own website or social media accounts, the later publication of that news by an internet news site often does not

produce any original value. This is because the news has already reached the public firsthand and directly.

In today's world, where social networks have developed, it has become quite difficult for corporate internet news sites to struggle against such negative conditions. Large institutions, just like media organizations, employ professionals within their structures who specialize in communication and have received education in communication sciences (Ratten, 2023; Van Der Meer et al., 2023). This situation is turning into a structure that challenges press enterprises even more in terms of news production, speed, visibility, and competition.

2. The Place of the Press Advertisement Institution in This Process

With the legal amendment made in 2022, regulations were introduced in the Press Law and in the legislation governing the Press Advertisement Institution in order to enable internet news sites in Turkey to benefit from official announcements and advertising revenues as well (Law No. 7418, 2022; Press Law No. 5187, 2004; Press Advertisement Institution Law No. 195, 1961). After this amendment, corporate internet news sites began to receive official announcements and advertisements as of 2023 under the framework of the Regulation on Official Advertisements and Commercial Advertisements (Regulation on Official Advertisements and Commercial Advertisements, 2023). However, the inclusion of traffic data among the criteria determined for internet news sites to benefit from this revenue has directed press enterprises toward meeting these criteria (Press Advertisement Institution Law No. 195, 1961; Regulation on Official Advertisements and Commercial Advertisements, 2023). This situation has prepared the ground for some news sites to resort to unethical practices in order to attract readers to their own platforms.

The fact that criteria such as the number of clicks, the rate of unique visitors, and the time spent on the page come to the forefront in the distribution of official announcements and advertisements rather than the quality of the content directs internet news sites toward certain patterns of behaviour in order not to be deprived of this income (Regulation on Official Advertisements and Commercial Advertisements, 2023; Press Advertisement Institution, 2024). The unethical journalism practices that emerge within this framework may cause a perception to arise among press enterprises that they are being pushed into unethical behaviour by the state. Such a structure leads to the quality of news production remaining in the background and journalism being evaluated entirely through quantitative criteria. As a result, the reader also has difficulty finding a news site that is close to them, reliable, and qualified.

3. The Role of Digital Platforms

Structures called search engines, social media platforms, digital platform companies, technology giants (Big Tech), and platform capitalism companies are among the most decisive actors in this process (Fletcher et al., 2023). In order for the internet to be used efficiently and effectively in the field of news, these companies need to undertake a more active role. In particular, limiting unethical news practices through artificial intelligence-supported algorithms is of great importance for the sustainability of internet journalism (Al-Zubaidi et al., 2024). The widespread circulation of content aimed only at misleading and gaining clicks will, in the long term, also create an economic and structural burden for digital platforms. For this reason, digital platforms need to position their algorithms in a more selective way and in a manner that will bring more qualified content to the forefront.

Today, some platforms such as Google have gradually begun to put various practices into operation in this regard. These practices are shaped in line with user feedback regarding news content containing unethical elements. However, we still do not have sufficiently clear information about how these feedbacks are reflected in Google's algorithms and to what extent

they are effective on the visibility of news. Nevertheless, when these initiatives are considered as a beginning, they can be seen as an important development especially for users who want to reach reliable and healthy news. For this reason, digital platforms need to undertake a more active and responsible role in the process of protecting ethical standards in internet journalism (Hartley et al., 2023).

In new media, the consumer's access to news within an ethical framework is actually the result of a multi-layered algorithmic process. In this process, immediately after the news is produced, artificial intelligence systems are largely able to detect whether the content in question complies with ethical principles. When algorithms are structured in this direction, the circulation of unethical news in the internet environment can be prevented to a significant extent. At the same time, studies on algorithmic curation show that platform environments may also encourage click-oriented content strategies, which makes ethical intervention at the algorithmic level even more necessary (Lischka & Garz, 2021).

CONCLUSION

In this process, without departing from the principles of press freedom, internet algorithms should bring ethical journalism to the forefront through artificial intelligence-supported ethical supervision mechanisms and should regulate the distribution of advertisements accordingly. Search engines and internet service providers should be able to identify news produced in an unethical manner in advance through artificial intelligence-based detection tools and remove them from the system. However, for this process to be successful, it is possible not only through the intervention of a single actor, but through the existence of a threefold structure to be established by the joint initiatives of consumers, news producers, and lawmakers. Apart from this, the chance of success of structures that will be developed in a one-sided manner is quite low.

The process of unethical news production and publication has existed in every period. This situation was also seen in traditional media tools. Nevertheless, mainstream media organizations did not resort to unethical news publishing methods as intensively as they do today. However, mainstream media organizations publishing through new media tools are also unfortunately turning toward unethical practices due to the goal of obtaining advertising revenue and increasing click-through rates. For this reason, unless the ethical understanding that existed in traditional media is carried over into new media news production processes, the institutional structure of the journalism profession may be seriously damaged and may even face the risk of disappearing over time.

REFERENCES

- Aksoy, C. (2023). Digital business ecosystems: An environment of collaboration, innovation, and value creation in the digital age. *Journal of business and trade*, 4(2), 156-180.
- Al-Subhi, A. S. (2022). Metadiscourse in online advertising: Exploring linguistic and visual metadiscourse in social media advertisements. *Journal of Pragmatics*, 187, 24-40.
- Al-Zubaidi, M., Hassounah, A., Alshurideh, M., Kurdi, B. A., & Salloum, S. A. (2024). Ethics and journalistic challenges in the age of artificial intelligence. *Frontiers in Communication*, 9, Article 1465178.
- Bhalla, M. R., & Bhalla, A. V. (2010). Generations of mobile wireless technology: A survey. *International Journal of computer applications*, 5(4), 26-32.

- De Bruijn, M., Mutsvairo, B., Bruls, L., Cissé, M. G., Langguth, J., Orgeret, K. S., ... & Schroeder, D. T. (2025). "Aren't we all journalists?" Citizen journalism, disinformation and the weaponization of social media in conflict torn Mali. *Journalism*, 26(5), 1027-1046.
- Fletcher, R., Nielsen, R. K., Cornia, A., & Stecula, D. A. (2023). Comparing the platformization of news media systems: A cross-country analysis. *Media, Culture & Society*, 45(8), 1507–1525.
- Hartley, J. M., Petre, C., Bengtsson, M., & Kammer, A. (2023). Autonomies and dependencies: Shifting configurations of power in the platformization of news. *Digital Journalism*, 11(8), 1375–1390.
- Hernández, A. C. C., & Puello, A. C. (2024). Marketing and social networks. External strategic analysis of a company providing digital advertising services. *Procedia Computer Science*, 241, 360-364.
- Klinenberg, E. (2005). Convergence: News production in a digital age. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 597(1), 48-64.
- Kumar, V., & Nanda, P. (2024). Social media as a learning tool: A perspective on formal and informal learning. *International Journal of Educational Reform*, 33(2), 157-182.
- Law No. 7418. (2022, October 18). Law on the amendment of the Press Law and certain laws. *Official Gazette of the Republic of Türkiye*, No. 31987.
- Lehr, W., Queder, F., & Haucap, J. (2021). 5G: A new future for Mobile Network Operators, or not?. *Telecommunications Policy*, 45(3), 102086.
- Lischka, J. A., & Garz, M. (2021). Clickbait news and algorithmic curation: A game theory framework of the relation between journalism, users and platforms. *New Media & Society*, 25(8), 2073–2094.
- Mutsvairo, B., & Salgado, S. (2022). Is citizen journalism dead? An examination of recent developments in the field. *Journalism*, 23(2), 354-371.
- Press Advertisement Institution Law No. 195. (1961). Law on the establishment of the Press Advertisement Institution. *Mevzuat Bilgi Sistemi*.
- Press Advertisement Institution. (2024). Communiqué on the procedures and principles regarding the technical rules that internet news sites must comply with. *Basın İlan Kurumu*.
- Press Law No. 5187. (2004). Press Law. *Mevzuat Bilgi Sistemi*.
- Ratten, V. (2023). The Ukraine/Russia conflict: Geopolitical and international business strategies. *Thunderbird International Business Review*, 65(2), 265-271.
- Regulation on Official Advertisements and Commercial Advertisements. (2023, February 1). *Official Gazette of the Republic of Türkiye*, No. 32091
- Ren, Q. (2024). Advertising and content creation on digital content platforms. *Marketing Science*, 43(4), 734-750.
- Schlesinger, P., & Doyle, G. (2015). From organizational crisis to multi-platform salvation? Creative destruction and the recomposition of news media. *Journalism*, 16(3), 305-323.
- Sharma, P. (2013). Evolution of mobile wireless communication networks-1G to 5G as well as future prospective of next generation communication network. *International Journal of Computer Science and Mobile Computing*, 2(8), 47-53.

Shukurillaevich, U. B., Sattorovich, R. O., & Amrillojonovich, R. U. (2019, November). 5G technology evolution. In 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-5). IEEE.

Van Der Meer, T. G., Hameleers, M., & Ohme, J. (2023). Can fighting misinformation have a negative spillover effect? How warnings for the threat of misinformation can decrease general news credibility. *Journalism Studies*, 24(6), 803-823.

Vora, L. J. (2015). Evolution of mobile generation technology: 1G to 5G and review of upcoming wireless technology 5G. *International journal of modern trends in engineering and research*, 2(10), 281-290.

**EFFECTS OF FOOD ADDITIVES ON HUMAN HEALTH: CURRENT EVIDENCE
AND RISK ASSESSMENT APPROACHES**

**GIDA KATKI MADDELERİNİN İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ: MEVCUT
KANITLAR VE RİSK DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMLARI**

Özlem İSTANBULLU PAKSOY¹

**¹Dr. Gıda Mühendisi, Gıda ve Yem Kontrol Merkez Araştırma Enstitüsü, Numune
Kabul ve Rapor Düzenleme Bölüm Başkanlığı, Bursa, TÜRKİYE**

ORCID ID: 0000-0003-3282-3389

Özet

Gıda katkı maddeleri, işlenmiş gıdaların raf ömrünü uzatmak, görünümünü iyileştirmek, dokusunu stabilize etmek ve lezzetini artırmak amacıyla gıda endüstrisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, modern beslenme alışkanlıklarında işlenmiş gıdaların tüketiminin artması, bu maddelerin uzun vadeli sağlık etkileri konusunda bilimsel ve toplumsal endişeleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, yakın tarihli toksikolojik, biyokimyasal ve epidemiyolojik bulgular doğrultusunda yaygın olarak kullanılan bazı gıda katkı maddelerinin biyolojik etkilerine ilişkin güncel bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında özellikle koruyucular (nitritler ve nitratlar, benzoatlar), renklendiriciler (tartrazin, gün batımı sarısı), lezzet arttırıcılar (monosodyum glutamat) ve yapay tatlandırıcılar (aspartam ve sukraloz) gibi yaygın katkı maddeleri ele alınmıştır. Mevcut bilimsel kanıtlar, bu maddelerin büyük çoğunluğunun düzenleyici kurumlar tarafından belirlenen kabul edilebilir günlük alım (ADI) sınırları içerisinde tüketildiğinde güvenli kabul edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, aşırı veya uzun süreli maruziyet durumunda bazı katkı maddelerinin oksidatif stres oluşumunu artırabileceği, metabolik bozukluklara katkıda bulunabileceği, aşırı duyarlılık reaksiyonlarını tetikleyebileceği ve bağırsak mikrobiyotasının dengesini etkileyebileceği yönünde bulgular da bulunmaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, katkı maddelerinin sağlık üzerindeki etkilerinin yalnızca tek bir bileşğe bağlı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini; bireysel duyarlılık, kümülatif maruziyet düzeyi ve farklı katkı maddeleri arasındaki olası etkileşimlerin de risk değerlendirmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, mevcut risk değerlendirme yaklaşımları, düzenleyici perspektifler ve literatürdeki araştırma boşlukları da çalışmada ele alınmaktadır. Özellikle uzun süreli ve geniş örneklem gruplarını içeren insan çalışmalarının sınırlı olması, bu alanda daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular gıda katkı maddelerinin kontrollü tüketiminin önemini vurgulamakta; tüketici güvenliğinin sağlanabilmesi için şeffaf etiketleme uygulamalarının, düzenleyici denetimlerin ve sürekli bilimsel değerlendirmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, hem halk sağlığının korunmasına hem de gıda güvenliği politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gıda katkı maddeleri, insan sağlığı, toksikoloji, metabolizma, risk değerlendirmesi, işlenmiş gıdalar

Abstract

Food additives are widely used in the food industry to extend the shelf life of processed foods, improve their appearance, stabilize their texture, and enhance their flavor. However, the increased consumption of processed foods in modern dietary habits has raised scientific and societal concerns about the long-term health effects of these substances. This study aims to provide an up-to-date assessment of the biological effects of some commonly used food additives in light of recent toxicological, biochemical, and epidemiological findings. The research specifically addresses common additives such as preservatives (nitrites and nitrates, benzoates), colorants (tartrazine, sunset yellow), flavor enhancers (monosodium glutamate), and artificial sweeteners (aspartame and sucralose). Current scientific evidence indicates that the vast majority of these substances are considered safe when consumed within the acceptable daily intake (ADI) limits set by regulatory bodies. However, there is also evidence that in cases of excessive or prolonged exposure, some additives can increase oxidative stress, contribute to metabolic disorders, trigger hypersensitivity reactions, and affect the balance of the gut microbiota.

Recent studies have shown that the health effects of additives should not be evaluated solely based on a single compound; individual sensitivity, cumulative exposure level, and possible interactions between different additives also play an important role in risk assessment. In this context, current risk assessment approaches, regulatory perspectives, and research gaps in the literature are also addressed in the study. In particular, the limited number of human studies involving long-term and large sample groups indicates the need for more comprehensive research in this area.

In conclusion, the findings emphasize the importance of controlled consumption of food additives; they reveal the necessity of transparent labeling practices, regulatory controls, and continuous scientific evaluation to ensure consumer safety. This approach will contribute both to the protection of public health and to the development of food safety policies.

Key Words: Food additives, human health, toxicology, metabolism, risk assessment, processed foods

**DAMAGE DISTRIBUTION AND STRUCTURAL VULNERABILITY AFTER
THE OCTOBER 30, 2020 IZMİR EARTHQUAKE: THE CASE OF BAYRAKLI
DISTRICT**

**30 EKİM 2020 İZMİR DEPREMİ SONRASI HASAR DAĞILIMI VE
YAPISAL KIRILGANLIK: BAYRAKLI İLÇESİ ÖRNEĞİ**

Hasan UÇAR¹, Feyza Nur BEKLER²

¹*Yüksek Lisans Öğrencisi, Doğal Afetlerin Risk Yönetimi Anabilim Dalı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, <https://orcid.org/0009-0006-8517-6129>, Çanakkale, TÜRKİYE*

²*Dr.Öğr.Üyesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-9941-8105>*

Özet

Bu araştırmada, merkez üssü Seferihisar açıkları olan İzmir depreminin ardından sismik enerjinin asimetrik şekilde yoğunlaştığı ve en yüksek yapısal tahribatın kaydedildiği Bayraklı ilçesindeki hasar dağılımı ile mevcut yapı stokunun özellikleri incelenmiştir. Nicel araştırma deseniyle yürütülen bu çalışmada; afet sonrası ilgili kamu kurumlarınca gerçekleştirilen saha hasar tespit verileri ile yayımlanan resmi raporlar temel alınmıştır.

Elde edilen bulgular, sismik hasarın Bayraklı ilçesinde istatistiksel olarak anlamlı bir yığılma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Makro ölçekli analizlerde, araştırma evrenindeki toplam hasarlı binaların %25,24'ünün ($f=1.553$) ve hasarlı bağımsız bölümlerin %34,00'ünün ($f=18.013$) bu ilçede yer aldığı görülmüştür. Daha spesifik bir bağlamda, "Yıkık, Ağır Hasarlı ve Acil Yıkılacak" statüsündeki yüksek riskli yapı grubunun %37,15'inin ($f=175$) tek başına Bayraklı sınırları içerisinde bulunduğu görülmüştür. İlçedeki toplam 87.117 binanın taşıyıcı sistemi incelendiğinde; stokun %74,33'ünün ($f=64.758$) betonarme, sismik dayanımı görece daha düşük olan kalan %25,67'lik ($f=22.359$) kısmının ise yığma yapılardan oluştuğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, depremin merkez üssüne olan uzaklığına rağmen yapısal yıkımın Bayraklı ekseninde en üst düzeye çıkması, hasarın yalnızca depremin büyüklüğü gibi kaynak parametreleriyle açıklanamayacağını düşündürmektedir. Bu durumun, bölgenin yerel zemin koşulları (zemin büyütmesi, rezonans etkisi) ile ilçe yapı stokunun dörtte birini oluşturan yığma binaların yapısal kırılganlıklarının birleşik bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Mevcut bulgular ışığında, kentsel dirençlilik ve afet risk azaltma stratejileri kapsamında; Bayraklı gibi mikro-bölgeleme açısından yüksek risk taşıyan alanların ve mevcut yığma yapı stokunun kentsel dönüşüm süreçlerinde ivedilikle önceliklendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Deprem, Hasar, Bayraklı, Yapı, Afet.

Abstract

In this study, the distribution of damage and the characteristics of the existing building stock in the Bayraklı district—where seismic energy was asymmetrically concentrated and the highest structural destruction was recorded following the İzmir earthquake centered off the coast of Seferihisar—were examined. This study, conducted with a quantitative research design, is based on field damage assessment data and official reports published by relevant public institutions in the aftermath of the disaster.

The findings reveal that seismic damage shows a statistically significant accumulation in the Bayraklı district. Macro-scale analyses demonstrated that 25.24% ($f=1,553$) of the total damaged buildings and 34.00% ($f=18,013$) of the damaged independent units in the research universe were located in this district. In a more specific context, it was observed that 37.15% ($f=175$) of the high-risk building group—classified as "Collapsed, Severely Damaged, and to be Urgently Demolished"—was located within the boundaries of Bayraklı alone. When the load-bearing systems of the total 87,117 buildings in the district were analyzed, it was understood that 74.33% ($f=64,758$) were reinforced concrete, while the remaining 25.67% ($f=22,359$) consisted of masonry structures with relatively lower seismic resistance.

In conclusion, the fact that structural destruction reached its peak on the Bayraklı axis despite its distance from the earthquake's epicenter suggests that the damage cannot be explained solely by source parameters such as the magnitude of the earthquake. It is evaluated that this situation is a combined result of local soil conditions (soil amplification, resonance effect) and the structural vulnerabilities of the masonry buildings, which constitute one-fourth of the district's building stock. In light of the current findings, within the scope of urban resilience and disaster risk reduction strategies, it is concluded that areas carrying high risk in terms of micro-zonation—such as Bayraklı—and the existing masonry building stock must be prioritized immediately in urban transformation processes.

Keywords: Earthquake, Damage, Bayraklı, Structure, Disaster.

**GEOCHEMISTRY OF DEPLETED HARZBURGITES FROM THE KINIK
OPHIOLITE, WESTERN ANATOLIA, TÜRKİYE
GEVAŞ OFİYOLİTİ (VAN, DOĞU TÜRKİYE) MAFİK GABROLARININ TÜM KAYA
JEOKİMYASAL ÖZELLİKLERİ**

İrem AKSOY¹, Tijen ÜNER²

1Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, jeoloji mühendisliği,

ORCID: 0000-0001-9969-0627

2Doç. Dr., Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, jeoloji mühendisliği,

ORCID: 0000-0001-6059-9148

Özet

Mafik gabrolar, ofiyolitik kabuk kesitlerinin temel bileşenlerinden biri olup, okyanusal litosfer içerisinde manto kökenli magmaların kristalleşmiş ürünlerini temsil etmektedir. Bu nedenle, okyanusal kabuğun oluşumu sırasında gerçekleşen magmatik evrim, farklılaşma süreçleri ve tektonik ortamların anlaşılması açısından önemli kısıtlamalar sunarlar. Bu çalışma, Gevaş Ofiyoliti'ne (Van, Doğu Türkiye) ait mafik gabroların tüm kaya jeokimyasal verilerini sunarak, magmatik yakınlıklarını ve tektonik anlamlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

İncelenen gabrolar tipik mafik bileşimler sergilemekte olup, SiO₂ içerikleri yaklaşık %43–51 ve MgO değerleri yaklaşık %6–15 arasında değişmektedir. Bu bileşimsel aralık, genel olarak tutarlı bir sistem içinde değişen derecelerde magmatik farklılaşmaya işaret etmektedir. Kayaçlar düşük K₂O (<%1) ve TiO₂ (<%1.5) içerikleri ile karakterize olup, bu durum okyanusal gabrolar için tipik olan toleyitik bir yakınlığa işaret etmektedir.

İz element dağılımları uyumsuz elementlerde belirgin fakirleşme göstermekte; kondrit normalize nadir toprak elementleri (REE) diyagramları ise hafif REE'lerde ağır REE'lere göre genellikle düz ya da hafif fakirleşmiş bir desen sunmaktadır. Bu özellikler, deplesyonlu bir manto kaynağından türeme ve sınırlı zenginleşme süreçleri ile uyumludur.

Majör ve iz element trendlerinin tutarlı biçimde korunmuş olması, sınırlı kabuksal kirlenmeye ve birincil magmatik imzaların büyük ölçüde muhafaza edildiğine işaret etmektedir. Genel olarak bu jeokimyasal özellikler, Gevaş Ofiyoliti mafik gabrolarının okyanusal kabuk kökenli olduğunu desteklemekte ve ofiyolitik ortamlardaki magma üretim ve farklılaşma süreçlerine ilişkin önemli kısıtlamalar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mafik gabro; Ofiyolitik kabuk; Tüm kaya jeokimyası; REE desenleri; Doğu Türkiye

Abstract

Mafic gabbros constitute essential components of ophiolitic crustal sections and represent crystallized products of mantle-derived magmas within oceanic lithosphere. As such, they provide valuable constraints on magma evolution, differentiation processes, and tectonic settings during oceanic crust formation. This study presents comprehensive whole-rock geochemical data from mafic gabbros of the Gevaş Ophiolite (Van, Eastern Turkey) in order to assess their magmatic affinity and broader tectonic implications.

The investigated gabbros exhibit typical mafic compositions, with SiO₂ contents ranging between approximately 43–51 wt.% and MgO values between ~6–15 wt.%. These variations reflect differing degrees of magmatic differentiation within a broadly coherent compositional spectrum. The rocks are characterized by low K₂O (<1 wt.%) and TiO₂ (<1.5 wt.%) concentrations, consistent with a tholeiitic affinity commonly associated with oceanic gabbros formed at mid-ocean ridge or related extensional settings.

Trace element systematics indicate depletion in incompatible elements, while chondrite-normalized rare earth element (REE) patterns are generally flat to slightly depleted in light REE relative to heavy REE. Such features point to derivation from a depleted mantle source and limited enrichment processes. The preservation of systematic major and trace element trends suggests minimal crustal contamination and the retention of primary magmatic signatures.

Overall, the geochemical characteristics of the Gevaş Ophiolite mafic gabbros support an oceanic crustal origin and provide important constraints on magma generation and differentiation processes within ophiolitic environments.

Keywords: Keyword, keyword, keyword Mafic gabbro; Ophiolitic crust; Whole-rock geochemistry; REE patterns; Eastern Turkey

**A REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF GASTRONOMY AND CULINARY ARTS
UNDERGRADUATE PROGRAMS IN STATE UNIVERSITIES IN TÜRKİYE**

**TÜRKİYE’DE DEVLET ÜNİVERSİTELERİNDEKİ GASTRONOMİ VE MUTFAK
SANATLARI LİSANS PROGRAMLARININ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Emre MÜMİN

**Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Bölümü, Çanakkale.**

Elif Su AKKAYA

**Bilim Uzmanı, Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları
Bölümü, Mersin.**

Aykut Göktuğ SOYLU

**Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve
Mutfak Sanatları Bölümü, Kayseri.**

ÖZET

Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi, turizm sektörünün gelişimiyle birlikte yükseköğretim kurumlarında giderek daha fazla önem kazanan bir alan haline gelmiştir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de devlet üniversiteleri bünyesinde yer alan gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının gelişimini çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve veriler Yükseköğretim Kurulu Atlas veri tabanından elde edilmiştir. Çalışma kapsamında gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının üniversite türüne göre dağılımı, coğrafi bölgelere göre dağılımı, bağlı oldukları fakülteler, program kontenjanları ve doluluk oranları ile programların açılma yılları analiz edilmiştir. Araştırma bulguları gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının Türkiye’de özellikle son yıllarda önemli ölçüde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Programların büyük bir bölümünün devlet üniversitelerinde yer aldığı ve önemli ölçüde turizm fakülteleri bünyesinde faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca programların Türkiye’nin farklı bölgelerinde yer almakla birlikte bazı bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Kontenjan ve yerleşen öğrenci sayıları incelendiğinde programların doluluk oranlarının oldukça yüksek olduğu ve gastronomi eğitime yönelik öğrenci talebinin güçlü olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin Türkiye’de hızlı bir gelişim sürecinde olduğunu ve yükseköğretim sistemi içerisinde giderek daha önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Çalışmanın gastronomi eğitiminin mevcut durumunun ortaya konulmasına katkı sağlayacağı ve gelecekte yapılacak araştırmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi eğitimi, gastronomi ve mutfak sanatları, lisans eğitimi, Türkiye.

ABSTRACT

Gastronomy and culinary arts education is a field of higher education that is becoming increasingly important in line with the increasing importance of the tourism sector. The purpose of this study is to examine the development of gastronomy and culinary arts education in state universities in Turkey in terms of various variables. Document analysis is utilized in this research to analyze the data collected from the Atlas of Yükseköğretim Kurulu. The results of this study indicate that there is a significant increase in gastronomy and culinary arts education in Türkiye, especially in recent years. According to the results of this study, most of the gastronomy and culinary arts education programs are in state universities and are affiliated with tourism faculties. Although there are gastronomy and culinary arts education programs in various regions of Türkiye, it is also clear that there are areas where these programs are concentrated. When analyzing the quotas of these programs, it is obvious that there is a very high occupancy rate in gastronomy education programs. It is considered that this study will contribute to the definition of gastronomy education and that it is a guide to future research.

Keywords: Gastronomy education, gastronomy and culinary arts, undergraduate education, Türkiye.

GİRİŞ

Turizm sektörü içerisinde gastronomi, destinasyon deneyimini etkileyen önemli unsurlardan biri olarak ele alınmaktadır. Turistlerin seyahat deneyimlerinde yiyecek ve içecek tüketimi, bazı durumlarda destekleyici bir unsur olarak kalırken bazı durumlarda deneyimin merkezine yerleşebilmektedir. Bu nedenle gastronomi, turistik deneyimin yapısını açıklayan çalışmalarda dikkate alınan bir alan haline gelmiştir (Quan & Wang, 2004; Kivela & Crotts, 2006).

Gastronomiye yönelik ilginin artması, bu alanda eğitim ihtiyacını da artırmıştır. Gastronomi eğitimi, yiyecek ve içecek bilgisi, mutfak uygulamaları, kültürel birikim ve mesleki becerilerin birlikte ele alındığı bir eğitim alanı olarak değerlendirilmektedir. Konuya ilişkin çalışmalarda gastronominin tarih, kültür, tat, üretim, tüketim ve yaşam biçimiyle ilişkili çok boyutlu bir alan olduğu; bu nedenle gastronomi eğitiminin de uygulama ağırlıklı mesleki yapının ötesinde daha geniş bir akademik çerçevede düşünülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Santich, 2004).

Türkiye’de gastronomi eğitiminin gelişimi, turizm eğitiminin dönüşümüyle yakından ilişkilidir. Alana ilişkin tarihsel değerlendirmelerde, aşçılık ve gastronomi eğitiminin önce mesleki nitelikte bir yapı gösterdiği, daha sonra yükseköğretim düzeyinde kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda gastronomi ve mutfak sanatları programlarının sayısındaki artış, bu alanın yükseköğretim sistemi içindeki görünürlüğünü artırmıştır (Şat, Sezen, & Doğdubay, 2023). Benzer biçimde Türkiye’de gastronomi eğitiminin niteliğini inceleyen araştırmalarda da üniversitelerde gastronomi eğitiminin yaygınlaştığı ve alanın akademik kapasitesinin değerlendirilmesinin önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Albayrak, 2022).

Gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının zaman içerisindeki gelişimi, alanın kurumsal yapısını anlamak açısından önem taşımaktadır. Program sayılarındaki değişim, programların üniversite türlerine göre dağılımı ve yükseköğretim sistemi içerisindeki konumu, gastronomi eğitiminin mevcut durumuna ilişkin genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında yer alan gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının gelişimini incelemektir. Bu kapsamda Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının zaman içerisindeki değişimi, üniversite türlerine göre dağılımı

ve yükseköğretim sistemi içerisindeki genel görünümü ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın gastronomi eğitiminin Türkiye’deki gelişim sürecine ilişkin genel bir çerçeve sunması ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu kapsamda programların yükseköğretim sistemi içindeki gelişim sürecine ilişkin bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının sayısı yıllara göre nasıl değişim göstermektedir?
- 2) Gastronomi ve mutfak sanatları lisans programları devlet ve vakıf üniversitelerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 3) Gastronomi ve mutfak sanatları lisans programları Türkiye’de hangi bölgelerde yoğunlaşmaktadır?
- 4) Gastronomi ve mutfak sanatları lisans programları yükseköğretim kurumlarında hangi fakülte veya yüksekokullar bünyesinde yer almaktadır?

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma konusu ile ilgili yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecini ifade etmektedir (Bowen, 2009). Bu yöntem, özellikle kurumlara ilişkin verilerin incelenmesi ve mevcut durumun ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler, Türkiye’deki yükseköğretim programlarına ilişkin resmi bilgileri içeren Yükseköğretim Kurulu Atlas sistemi (YÖK Atlas) üzerinden elde edilmiştir. YÖK Atlas, Türkiye’deki üniversite programlarına ilişkin kontenjan, yerleşme ve program bilgilerini içeren bir veri tabanı niteliği taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında YÖK Atlas sisteminde yer alan devlet üniversitelerindeki gastronomi ve mutfak sanatları lisans programları incelenmiştir.

Gastronomi ve mutfak sanatları programlarında lisans düzeyinde ilk eğitim 2003 yılında Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi altında gastronomi ve mutfak sanatları programı olarak verilmeye başlanmıştır. Devlet üniversiteleri kapsamında ilk olarak Gazi Üniversitesi ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi kapsamında 2010 yılında eğitim verilmeye başlanmıştır (Aksoy & Şahin, 2018; Görkem & Sevim, 2011).

Veri toplama sürecinde YÖK Atlas sisteminde devlet üniversiteleri bünyesinde yer alan gastronomi ve mutfak sanatları lisans programları belirlenmiştir. Daha sonra bu programlara ilişkin üniversite adı, üniversite türü, bulunduğu şehir ve programın yer aldığı fakülte bilgileri kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler tanımlayıcı analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Tanımlayıcı analiz, elde edilen verilerin belirli kategoriler çerçevesinde düzenlenmesi ve yorumlanmasını içermektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu doğrultuda gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının sayısı, üniversite türlerine göre dağılımı ve bölgesel dağılımı frekans ve yüzde değerleri kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının yapısal özellikleri; üniversitelerin bölgesel dağılımı, üniversite türü, programların bağlı olduğu fakülteler, kontenjan ve doluluk oranları ile programların açılma yılları açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda tablolar doğrultusunda sunulmuştur.

Tablo 1’de gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin bulunduğu üniversitelerin Türkiye’nin coğrafi bölgelerine göre dağılımı yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının en fazla İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Bu bölgelerde 11’er üniversite (%18,9) bulunmaktadır. Bunu Akdeniz Bölgesi (%17,2; n=10) ve Ege Bölgesi (%15,5; n=9) izlemektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde 8 üniversite (%13,7) bulunurken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 5 üniversite (%8,6) ve Marmara Bölgesi’nde ise 4 üniversite (%6,8) yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının Türkiye’nin farklı bölgelerine yayılmış olmakla birlikte özellikle İç Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık Marmara Bölgesi’nin program sayısı açısından görece daha düşük bir paya sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Bölümlerin Bağlı Olduğu Üniversitelerin Bölgesel Dağılımları

Üniversitenin Bulunduğu Bölge	Üniversite Sayısı (n)	Yüzdesi (%)
Marmara	4	6,8
İç Anadolu	11	18,9
Ege	9	15,5
Akdeniz	10	17,2
Karadeniz	11	18,9
Güneydoğu Anadolu	5	8,6
Doğu Anadolu	8	13,7
Toplam	58	100

Gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin üniversite türüne göre dağılımı Tablo 2’de sunulmaktadır. Bulgular incelendiğinde programların önemli bir bölümünün devlet üniversitelerinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre toplam 93 üniversitenin 58’i (%62,3) devlet üniversitesi, 35’i (%37,7) ise vakıf üniversitesidir. Bu durum gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin Türkiye’de ağırlıklı olarak kamu yükseköğretim kurumları bünyesinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte vakıf üniversitelerinin de önemli bir paya sahip olduğu ve alanın yükseköğretim sisteminde giderek yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Bölümün Bağlı Olduğu Üniversitenin Türü

Üniversite Türü	Üniversite Sayısı (n)	Yüzdesi (%)
Devlet	58	62,3
Vakıf	35	37,7
Toplam	93	100

Tablo 3’te gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin bağlı olduğu fakültelerin dağılımı gösterilmektedir. Bulgulara göre bölümlerin büyük çoğunluğunun Turizm Fakülteleri bünyesinde yer aldığı görülmektedir. Toplam 58 bölümün 48’i (%82,7) turizm fakültelerine bağlıdır. Bunun dışında Uygulamalı Bilimler Fakültesi (%8,6; n=5), Güzel Sanatları, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi (%3,4; n=2) ile İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi (%1,7; n=1), Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi (%1,7; n=1) ve Güzel Sanatlar Fakültesi (%1,7; n=1) bünyesinde yer alan programlar da bulunmaktadır.

Bu bulgu, gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin Türkiye’de büyük ölçüde turizm eğitimi ile ilişkili bir akademik yapı içerisinde konumlandığını göstermektedir. Bununla birlikte bazı üniversitelerde programların tasarım, sanat veya uygulamalı bilimler odaklı fakültelerde de yer alabildiği görülmektedir.

Tablo 3. Bölümün Bağlı Olduğu Fakültelerin Dağılımları

Bölümün Bağlı Olduğu Fakülte	Bölüm Sayısı (n)	Yüzdesi (%)
Turizm Fakültesi	48	82,7
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi	1	1,7
Uygulamalı Bilimler Fakültesi	5	8,6
Güzel Sanatları, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi	2	3,4
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi	1	1,7
Güzel Sanatlar Fakültesi	1	1,7
Toplam	58	100

Gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin kontenjan ve doluluk oranlarına ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmaktadır. Buna göre incelenen programların toplam kontenjanı 2980 kişi olarak belirlenmiştir. Bu kontenjanlara yerleşen öğrenci sayısı ise 2974 olup programların doluluk oranı %99,7 olarak hesaplanmıştır.

Bu sonuç gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarına yönelik öğrenci talebinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Kontenjanların neredeyse tamamının dolmuş olması, gastronomi eğitiminin yükseköğretim düzeyinde tercih edilen ve popüler programlardan biri haline geldiğini ortaya koymaktadır.

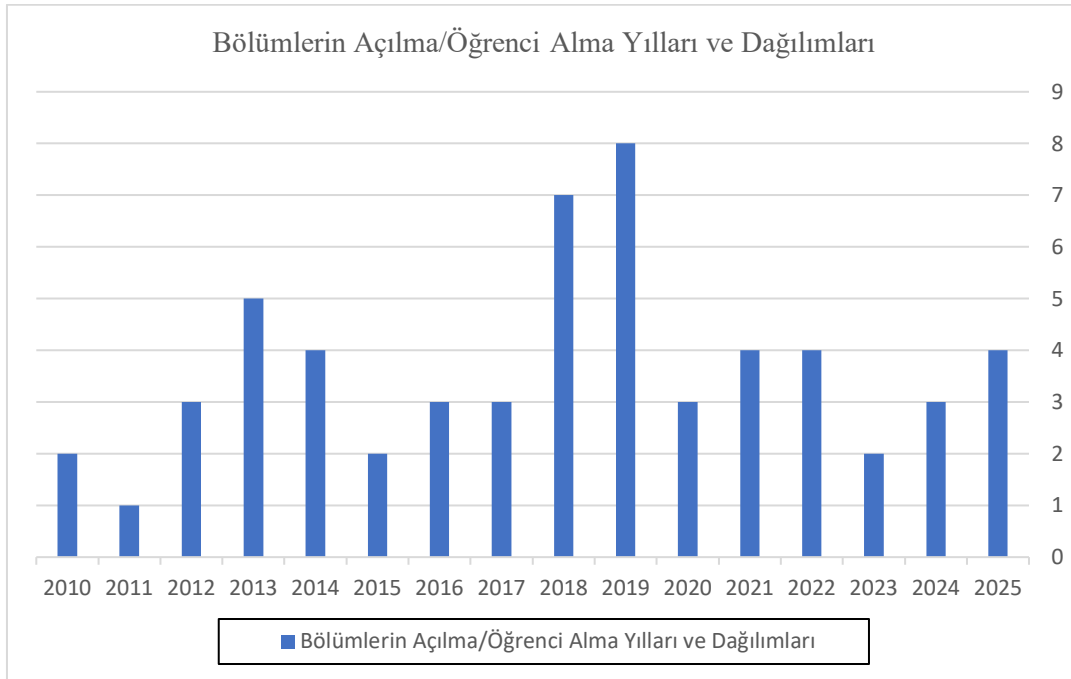
Tablo 4. Bölümlerin Toplam Kontenjanı ve Doluluk Oranı

Bölümlerin Son Yıl Kontenjanları (N)	Bölümlere Yerleşen Kişi Sayısı (N)	Doluluk Oranı (%)
2980	2974	99,7

Gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının açılma veya öğrenci almaya başlama yıllarına ilişkin dağılım Tablo 5’te gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde programların özellikle 2018 yılı sonrasında önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. En fazla program açılan yıllar 2019 (%13,7; n=8) ve 2018 (%12; n=7) olarak belirlenmiştir. Ayrıca 2021, 2022 ve 2025 yıllarında da program sayısında belirli bir artış gözlenmektedir. Erken dönemlerde program sayısının oldukça sınırlı olduğu, örneğin 2010 yılında yalnızca 2 programın (%3,4) bulunduğu görülmektedir. İzleyen yıllarda program sayısının kademeli olarak arttığı ve özellikle 2018 sonrası dönemde gastronomi eğitiminin yükseköğretim sistemi içerisinde hızlı bir yaygınlaşma sürecine girdiği söylenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının son yıllarda önemli bir gelişim gösterdiği ve yükseköğretim kurumlarında giderek daha fazla yer bulduğu görülmektedir.

Tablo 5. Bölümlerin Açılma/Öğrenci Alma Yılları ve Dağılımları

Bölümün Açılma Yılı/Öğrenci Alınan Yıl	Sayısı (n)	Yüzdesi (%)
2010	2	3,4
2011	1	1,7
2012	3	5,1
2013	5	8,6
2014	4	6,9
2015	2	3,4
2016	3	5,1
2017	3	5,1
2018	7	12
2019	8	13,7
2020	3	5,1
2021	4	6,9
2022	4	6,9
2023	2	3,4
2024	3	5,1
2025	4	6,9
Toplam	58	100

Şekil 1. Bölümlerin Açılma/Öğrenci Alma Yılları ve Dağılımları

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında yer alan gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının gelişimi; program sayılarının yıllara göre değişimi, üniversite türlerine göre dağılımı, bölgesel yoğunlaşma ve programların bağlı olduğu fakülteler açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular gastronomi eğitiminin Türkiye’de özellikle son yıllarda hızlı bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının sayısında özellikle 2018 yılı sonrasında belirgin bir artış görülmektedir. Bu durum gastronominin turizm deneyimi içerisindeki öneminin artması ve gastronomi turizmine yönelik akademik ve sektörel ilginin yükselmesi ile ilişkilendirilebilir. Literatürde de gastronomi alanının turizm deneyiminin önemli bileşenlerinden biri haline geldiği ve bu durumun gastronomi eğitime yönelik talebi artırdığı ifade edilmektedir (Kivela & Crotts, 2006; Quan & Wang, 2004). Program sayılarındaki artış, gastronomi alanının yükseköğretim sistemi içerisinde giderek daha görünür hale geldiğini göstermektedir.

Üniversite türlerine göre dağılım incelendiğinde gastronomi ve mutfak sanatları programlarının önemli bir bölümünün devlet üniversitelerinde yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu, gastronomi eğitiminin Türkiye’de ağırlıklı olarak kamu yükseköğretim kurumları bünyesinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte vakıf üniversitelerinin de dikkate değer bir paya sahip olması, gastronomi eğitiminin yükseköğretim sistemi içerisinde yaygınlaşan bir alan haline geldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda vakıf üniversitelerinin uygulama odaklı eğitim programlarına yönelmesi, gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin açılmasını teşvik eden unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin Türkiye’nin farklı bölgelerine dağıldığını, ancak bazı bölgelerde daha yoğunlaştığını göstermektedir. Programların özellikle İç Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşması, turizm

eğitiminin bu bölgelerdeki üniversitelerde daha yaygın olmasıyla ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte Marmara Bölgesi'nde program sayısının görece düşük olması dikkat çekici bir durumdur. Marmara Bölgesi'nin yükseköğretim kurumları açısından gelişmiş bir yapıya sahip olmasına rağmen gastronomi programlarının sınırlı olması, bölgede farklı alanlara yönelik akademik uzmanlaşmanın daha belirgin olmasıyla açıklanabilir. Bunun yanında özel üniversitelerin özellikle İstanbul'da yoğun bir şekilde bulunmasının bu durumun bir nedeni olduğu söylenebilir.

Bulgular ayrıca gastronomi ve mutfak sanatları programlarının büyük ölçüde turizm fakülteleri bünyesinde yer aldığını göstermektedir. Bu durum gastronomi eğitiminin Türkiye'de turizm eğitimi ile güçlü bir kurumsal ilişki içerisinde geliştiğini ortaya koymaktadır. Literatürde de gastronominin turizm faaliyetleri ile yakın ilişkisi vurgulanmakta ve gastronomi eğitiminin turizm eğitimi içerisinde önemli bir alt alan olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Santich, 2004). Bununla birlikte bazı programların uygulamalı bilimler veya güzel sanatlar gibi farklı fakülteler bünyesinde yer alması, gastronomi alanının disiplinlerarası bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Programların kontenjan ve doluluk oranlarına ilişkin bulgular da gastronomi alanına yönelik öğrenci talebinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Kontenjanların neredeyse tamamının dolması, gastronomi ve mutfak sanatları programlarının öğrenciler tarafından tercih edilen bölümler arasında yer aldığını göstermektedir. Bu durum gastronomi sektörünün istihdam olanakları, medyada gastronomiye yönelik artan ilgi ve gastronomi turizminin gelişimi ile ilişkilendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde araştırma bulguları, gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının Türkiye'de son yıllarda hızlı bir yaygınlaşma sürecine girdiğini ve gastronomi eğitiminin yükseköğretim sistemi içerisinde giderek daha önemli bir konuma geldiğini göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının sayısı zaman içerisinde artış göstermiş ve özellikle 2018 yılı sonrasında belirgin bir yaygınlaşma süreci yaşanmıştır. Bu durum gastronominin turizm sektörü içerisindeki öneminin artması ve gastronomi alanına yönelik akademik ilginin yükselmesi ile ilişkilendirilebilir. Programların büyük bölümünün devlet üniversitelerinde yer alması gastronomi eğitiminin kamu yükseköğretim kurumları tarafından önemli ölçüde desteklendiğini göstermektedir.

Araştırma ayrıca gastronomi ve mutfak sanatları programlarının Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer almakla birlikte bazı bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra programların büyük ölçüde turizm fakülteleri bünyesinde yer alması gastronomi eğitiminin turizm eğitimi ile güçlü bir kurumsal bağa sahip olduğunu göstermektedir. Programların yüksek doluluk oranlarına sahip olması ise gastronomi alanına yönelik öğrenci talebinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma Türkiye'de gastronomi ve mutfak sanatları lisans programlarının gelişimine ilişkin genel bir çerçeve sunması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte araştırma yalnızca YÖK Atlas verileri ve devlet üniversiteleri ile sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda gastronomi programlarının müfredat yapısı, uygulama altyapısı, akademik kadro özellikleri ve mezunların istihdam durumları gibi konuların incelenmesi gastronomi eğitiminin niteliğinin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M., & Şahin, A. (2018). Yiyecek içecek eğitiminde gastronomi ve mutfak sanatları ile kulinoloji programlarına dair bir karşılaştırma. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(12), 7-20.
- Albayrak, A. (2022). Evaluation of gastronomy education quality in Turkey in terms of faculty members. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28, 100498. <https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2022.100498>
- Görkem, O., & Sevim, B. (2011). Gastronomi turizmi ve Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde mutfak eğitiminin genel görünümü. *I. Uluslararası Turizm ve Otelcilik Sempozyumu* (s. 73-83). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kivela, J., & Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy’s influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354–377. <https://doi.org/10.1177/1096348006286797>
- Quan, S., & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297–305. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00130-4](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00130-4)
- Santich, B. (2004). The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training. *International Journal of Hospitality Management*, 23(1), 15–24. [https://doi.org/10.1016/S0278-4319\(03\)00069-0](https://doi.org/10.1016/S0278-4319(03)00069-0)
- Şat, R., Sezen, T. S., & Doğdubay, M. (2023). Türkiye’de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318–334. <https://doi.org/10.17123/atad.1316644>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (II. baskı)*. Seçkin Yayıncılık.

**ANALYSIS OF CUSTOMER COMPLAINTS AT MICHELIN-STARRED
RESTAURANTS IN TÜRKİYE**

**TÜRKİYE’DEKİ MICHELİN YILDIZLI RESTORANLARIN MÜŞTERİ
ŞİKÂyetLERİNİN İNCELENMESİ**

Elif Su AKKAYA

**Bilim Uzmanı, Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları
Bölümü, Mersin.**

Aykut Göktuğ SOYLU

**Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve
Mutfak Sanatları Bölümü, Kayseri.**

Emre MÜMİN

**Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Bölümü, Çanakkale.**

ÖZET

Keşifsel nitelik taşıyan bu çalışmada amaç Türkiye’deki Michelin yıldızlı restoranlara dair şikâyetleri inceleyerek ve sınıflandırarak şikâyetlerin ne yönde olduğunu analiz etmek ve bunun sonucunda önerilerde bulunmaktır. Çalışmanın evrenini Micheli yıldızlı restoranlar oluştururken, örneklemini ise Türkiye’deki Michelin yıldızlı restoranlar oluşturmaktadır. İncelenen restoranların 7’si İstanbul’da, 5’i İstanbul dışında hizmet vermektedir. Veri toplama süreci 7-12 Ocak 2026 tarihleri arasında TripAdvisor sosyal paylaşım platformu üzerinden yapılmış müşteri yorumlarının toplanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler ilgili literatür dikkate alınarak 5 faktör altında kategorize edilerek frekans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde İstanbul’daki Michelin yıldızlı restoranlara dair en fazla tekrar eden şikâyet başlığının yemek kalitesi başlığının altında olduğu görülürken; diğer şehirlerdeki Micheli yıldızlı restoranlara dair en fazla şikâyetin hizmet kalitesi başlığının altında olduğu gözlemlenmiştir. Toplamda en çok şikâyet edilen başlığın yemek kalitesi başlığı olduğu görülmüştür. Bulgular dikkate alınarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Michelin yıldızı, restoran, şikâyet, TripAdvisor, gastronomi.

ABSTRACT

The purpose of this exploratory study is to analyze and classify the complaints about the Michelin-starred restaurants in Turkey, identify the nature of the complaints, and provide recommendations based on the study. The population of this study is the Michelin-starred restaurants, and the sample of this study is the restaurants in Turkey. Among the restaurants included in the study, seven restaurants in Istanbul and five restaurants outside of Istanbul will be included. The data will be collected using the TripAdvisor website, and the data will be aggregated from January 7th to January 12th, 2026. After collecting the data, the data will be classified into five categories based on the relevant literature. After examining the results of the study, the most common complaint category about the Michelin-starred restaurants in Istanbul

will be related to the quality of the food, while the most common complaint category about the restaurants outside of Istanbul will be related to the quality of the service. It has been identified that the most common complaint category about the Michelin-starred restaurants is related to the quality of the food. Recommendations will be provided based on the results of the study.

Keywords: Michelin Star, restaurant, complaint, TripAdvisor, gastronomy.

GİRİŞ

Restoran sektörü yüzyıllar boyunca evrilen ve toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarındaki değişimlerle şekillenen bir endüstridir. Modern anlamda restoran kavramı, 18. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkmış ve zamanla hem Avrupa hem de diğer bölgelere yayılım göstermiştir (Spang, 2000). Zaman geçtikçe ve yayılım sağlandıkça restoranlar, sadece yemek yeme ihtiyacının giderildiği yerler değil aynı zamanda sosyalleşme, prestij ve deneyim odaklı işletmeler haline gelmiştir (Flandrin ve Montanari, 1999).

20. yüzyılın başlarında restoranların kalitesini ve hizmet standartlarını değerlendiren rehberlerin ortaya çıkması, yeme – içme sektöründe bir dönüm noktası olmuştur. Bu rehberlerin önde geleni olan Michelin Rehberi, zamanla dünya genelinde en prestijli gastronomi ödüllerinden biri haline gelmiştir (Lane, 2014). Bu ödüle Michelin yıldızı adı verilmektedir. Bir restoranın Michelin yıldızı almış olması; her alanda en iyi hizmeti verdiğini göstermektedir. Buradan özetle Michelin yıldızının bir restoranın mutfak sanatları, hizmet kalitesi ve deneyim konularında en yüksek standartları oluşturduğunu simgelemektedir. Bu bağlamda Michelin yıldızlı restoranların, yeme – içme sektöründeki en prestijli mekanlar arasında yer aldığı ve müşterilere eşsiz bir deneyim sunma vaadiyle öne çıktığı söylenebilmektedir (Surler ve Johnson, 2005). Fakat her işletmede olduğu gibi Michelin yıldızlı restoranlar bile yüksek standartlarını koruma çabalarına rağmen müşteri şikâyetleriyle karşılaşabilmektedir. Bu şikâyetler genellikle hizmet kalitesi, yemeklerin sunumu, personel davranışları ve restoran atmosferi gibi başlıklar altında sınıflandırılabilir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988). Burada önemli olan kısım Michelin yıldızlı restoranların müşteri şikâyetlerini nasıl ele aldığı, hem anlık memnuniyetin sağlanmasında hem de uzun vadeli müşteri sadakati ve marka itibarı açısından kritik rol oynamaktadır (Mattila, 2001; Zeithaml, Berry ve Parasuraman, 1996).

Müşteri memnuniyeti ve şikâyet yönetimi üzerine yapılan çalışmalara, restoranların başarısında bu süreçlerin kritik rollerini ortaya koymaktadır (Hennig-Thurau ve Klee, 1997; Maxham ve Netemeyer, 2002). Hoffman ve Bateson (2011) çalışmalarında Michelin yıldızlı restoranlar bağlamında yapılan çalışmaların, bu restoranların yüksek hizmet standartlarını sürdürmesi ve müşteri sadakatini artırma çabalarının anlaşılması açısından sınırlı kaldığını belirtmektedir. Yapılan çalışma Türkiye’deki Michelin yıldızlı restoranların müşteri şikâyetlerinin ne yönde olduğunu analiz etmek ve bu doğrultuda önerilerde bulunmak amacıyla çevrimiçi bir platform olan TripAdvisor platformu üzerinden veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. TripAdvisor; müşterilerin restoran deneyimlerini paylaştığı ve 1-5 arası puan sistemi üzerinden değerlendirdiği deneyim paylaşım platformlarından biri olup, bu çalışmada gerçek müşteri geri bildirimlerine dayalı verilerin analiz edilmesinin konuya yönelik derinlemesine bir anlayış sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Michelin Yıldızı

Michelin yıldızı yeme – içme sektöründe restoranın kalitesinin en yüksek göstergelerinden biri olarak kabul edilen prestijli bir ödüldür. İlk olarak 1900 yılında Fransa’da Michelin kardeşler tarafından kurulan Michelin Rehberi, uzun yol sürücülerini için tasarlanmış bir seyahat rehberi olarak çıkış yapmıştır (Brennan, 2020). 1926 yılında rehberde restoran değerlendirmeleri de eklenmesiyle 1931 yılında bu değerlendirmeler bir, iki ve üç yıldız sistemiyle sınıflandırılmaya başlandı (Cobbold, 1998). Bu yıldızların sınıflandırılması sunulan yemeklerin kalitesini, kullanılan malzemelerin niteliğini, yenilikçiliği, şefin mutfak kimliğini, yemeklerin fiyat – performans dengesini ve diğer teknik detayları simgelemektedir (Sainz ve McConnell, 2020).

Michelin rehberinin tarihsel gelişimi ve yıldız sisteminin geçmişten günümüze gelişimi ele alındığında, modern gastronomi dünyasında bir restoranın başarısının nasıl değerlendirildiğine dair önemli bir çerçeve sunmaktadır. Michelin yıldızları, bir restoranın sadece kalitesini değil, aynı zamanda restoran deneyimi ve sürdürülebilirlik bağlamında da önemli bir ölçüt olarak görülebilmektedir (Surlmont ve Johnson, 2005).

Michelin yıldızları restoranlar için büyük bir prestijin göstergesi olurken aynı zamanda ticari bağlamda da önemli bir gelir sağlamaktadır. Bunun sebebi olarak ise; Michelin yıldızı kazanan restoranların müşteri sayısında yadsınamayacak kadar büyük bir artış ve medyatik imajında ise belirgin bir yükselişe geçmesine neden olması olarak gösterilebilmektedir (Karpik, 2010). Ödülün anlamının bu kadar büyük olmasının restoranlar üzerinde büyük bir baskı yaratması da göz ardı edilememelidir. Restoranlardaki Michelin yıldızını koruma çabası, restoranların finansal ve operasyonel bağlamda sürdürülebilirlikleri üzerinde ciddi bir etki yaratabilmektedir (Surlmont ve Johnson, 2005). Buna örnek olarak, restoranın yıldız kaybetmesi durumunda gelirindeki gözle görülebilen ciddi düşüşler ve hatta bazı durumlarda restoranın kapanmasına kadar neden olması gösterilebilmektedir (Lane, 2011).

Michelin yıldızının bir diğer önemli boyutu, restoranların müşteri şikâyetleriyle nasıl başa çıktığına dair önemli ipuçları sunmasıdır. Yüksek standartların korunması gerekliliği, Michelin yıldızlı restoranlarda müşteri memnuniyetinin ön planda tutulmasını zorunlu kılmaktadır (Rao ve Bergen, 2021). Michelin rehberinin göz önünde bulundurduğu kriterler arasında yemeklerin sunumu, hizmetin tutarlılığı ve müşteri geri bildirimlerine verilen yanıtlar gibi unsurlar da yer almaktadır (Lane, 2011). Bu bağlamda da Michelin yıldızlı restoranların müşteri ilişkileri yönetiminde daha titiz ve proaktif olmalarını gerekliliğini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Ellis, 2020).

Michelin yıldızları incelendiğinde, bir Michelin yıldız restoranın “kendi kategorisinde çok iyi” olduğunu, iki Michelin yıldız “mükemmel bir mutfak” olduğunu ve üç Michelin yıldız ise “özel bir yolculuğa değer olağanüstü bir mutfak deneyimi” olduğunu göstermektedir (Lane ve Lupinacci, 2004). Bu değerlendirme süreci tamamen anonim olarak gerçekleştirilen ziyaretler ve müfettişlerin titiz incelemeleriyle yapılmaktadır. Müfettişler, sadece restoranda sunulan yemekleri değil, aynı zamanda hizmet kalitesi, ambiyans ve müşteri deneyimi de değerlendirmektedir (Ellis, 2020).

Müşteri Şikâyet Davranışı

Müşteri şikâyet davranışı, müşteri memnuniyetinin yanı sıra sadakati de derinden etkilediğinden restoran işletmeciliğinde önemli bir role sahiptir. Restoran deneyimi esnasında yaşanan olumsuzluklar, müşterilerin şikâyet davranışına yönelmelerine neden olabilmektedir.

Bu şikayetler genel olarak yemek kalitesi, hizmet kalitesi, fiyat, temizlik ve ambiyans gibi faktörler altında sınıflanabilmektedir (Mattila, 2001).

Müşteri şikâyet davranışı “telafi talebi” ve “sosyal fayda arayışı” motivasyonlarıyla ortaya çıkmaktadır. Telafi talebi, yaşanan olumsuz deneyimin düzeltilmesi veya zararın telafi edilmesi olarak açıklanabilmektedir (Tax, Brown ve Chandrashekar, 1998). Sosyal fayda arayışı ise, temelde diğer müşterileri ve restoran yönetimini bilgilendirme amacı taşımaktadır. Bu tür şikâyet davranışı, bilhassa sosyal medya gibi kamusal platformlarda yaygınlık göstermekte ve restoranın itibarını ciddi şekilde etkileyebilmektedir (Sparks ve Browning, 2011).

Müşteri şikâyetleri yalnızca memnuniyetsizliklerin ifade edildiği bir araç değil, aynı zamanda restoranların hizmet kalitesini iyileştirmesi için de oldukça önem arz eden bir geri bildirim kaynağıdır (Davidow, 2003). Etkili bir şikâyet yönetimi süreci, sadece olumsuzlukların giderilmesini değil, aynı zamanda müşteri memnuniyetinin artırılmasını da sağlamaktadır (Boshoff & Leong, 1998). Maxham ve Netemeyer (2002), çalışmalarında restoranların şikâyetleri hızlı ve etkin bir şekilde ele almalarının, müşteri sadakatini önemli ölçüde artırdığını belirtmişlerdir.

Müşteri şikâyetleri 4 farklı şekilde gerçekleşebilmektedir;

1. Sözlü Şikâyetler
2. Yazılı Şikâyetler
3. Sessiz Şikâyetler
4. Ağızdan Ağıza Şikâyetler.

YÖNTEM

Yapılan araştırmada İstanbul ve İzmir’deki Michelin yıldızlı restoranlara dair şikayetler incelenmiş ve sınıflandırılarak şikayetlerin ne yönde olduğunu analiz etmek ve bunun sonucunda önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır. Keşifsel nitelik taşıyan araştırmada, TripAdvisor yorumları ikincil veri olarak kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Michelin yıldızlı restoranlar oluştururken, örneklemini İstanbul ve İzmir’deki Michelin yıldızlı restoranlar oluşturmaktadır. Araştırmanın analiz birimi sosyal paylaşım platformlarından biri olan TripAdvisor üzerinden restoranları deneyimleyen müşterilerin yorumlarıdır. Müşteri yorumları 7-12 Ocak 2026 tarihinde site üzerinden yapılan yorumlar içerisinde kodlanarak alınmıştır. Verilerin TripAdvisor platformu üzerinden toplanmasının sebebi ise sosyal çevrimiçi platformlar arasında en sık aranan internet sitesinin TripAdvisor olması (Xiang ve Gretzel, 2010) ve kullanıcı profilleri incelendiğinde gelir düzeyi yüksek sık seyahat eden ve bilgilendirme odaklı paylaşım yapan kullanıcılar olduğu görülmektedir (Gretzel, Yoo ve Purifoy, 2007). Elde edilen veriler beş faktör altında kategorize edilerek frekans analizi uygulanmıştır. Verilerin kategorize edilmesi ilgili literatür dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin gizliliği açısından restoran isimleri kullanılmamış, bunun yerine restoranlar kodlar vasıtası ile isimlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada, Michelin yıldızlı 12 işletmeye dair TripAdvisor internet sitesi üzerinden yapılan şikâyetler ilgili alan yazında uygun olduğu şekilde beş başlık altında frekans analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler ışığında; TripAdvisor sitesinde Michelin yıldızlı 12 restorana yapılan 412 olumsuz yorum içerisinde beş deneyim faktörüne yönelik olarak 555 şikâyet olduğu tespit edilmiştir. Bu şikâyetlerden 417’si İstanbul’da bulunan Michelin yıldızlı restoranlara

yapılırken, 138 şikâyet ise İstanbul dışındaki Michelin yıldızlı restoranlara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. İstanbul’da bulunan Michelin Yıldızlı 5 restoran içerisinde en fazla şikâyet alan restoranların sırası ile; F (N=215), B (N=98) ve E (N=54) olduğu tespit edilmiştir. Deneyim faktörleri içerisinde en fazla şikâyet edilen konular sırası ile; yiyecek kalitesi (f=160), hizmet kalitesi (f=122) ve fiyat (f=49) olarak belirlenmiştir. Analiz bulgularına ilişkin veriler Tablo.1’de gösterilmektedir.

Tablo.1 Michelin Yıldızlı İstanbul Restoranlarına Dair Müşteri Şikâyetlerinin Frekans Tablosu

Restoran Deneyim Unsurları	Ambiyans		Fiyat		Hijyen		Hizmet Kalitesi		Yiyecek Kalitesi		Toplam
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Restoranlar											N
A	4	13,7	7	24,1	0	0	9	31	9	31	29
B	6	6,1	19	19,3	2	2	28	28,5	43	43,8	98
C	0	0	0	0	0	0	1	50	1	50	2
D	3	23	3	23	0	0	2	15,3	5	38,4	13
E	6	11,1	8	14,8	0	0	18	33,3	22	40,7	54
F	28	13	40	18,6	6	2,7	63	29,3	78	36,2	215
G	2	33,3	1	16,6	0	0	1	16,6	2	33,3	6
N	49		78		8		122		160		417
(%)	11,7		18,7		1,9		29,2		38,3		100

TripAdvisor sitesinde, İstanbul dışında bulunan Michelin yıldızlı 5 restorana yapılan şikâyetler incelendiğinde; Beş deneyim faktörüne yönelik olarak toplam 138 şikâyet olduğu tespit edilmiştir. İstanbul dışında bulunan Michelin Yıldızlı 5 restoran içerisinde en fazla şikâyet alan restoranların sırası ile; K (N=80), J (N=26) ve H (N=21) olduğu tespit edilmiştir. Deneyim faktörleri içerisinde en fazla şikâyet edilen konular sırası ile; hizmet kalitesi (f=51), yiyecek kalitesi (f=43) ve fiyat (f=30) olarak belirlenmiştir. Analiz bulgularına ilişkin veriler Tablo.2’de gösterilmektedir.

Tablo. 2 Michelin Yıldızlı Diğer Restoranlara Dair Müşteri Şikâyetlerinin Frekans Tablosu

Restoran Deneyim Unsurları	Ambiyans		Fiyat		Hijyen		Hizmet Kalitesi		Yiyecek Kalitesi		Toplam
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Restoranlar											N
H	1	4,7	5	23,8	1	4,7	7	33,3	7	33,3	21
I	0	0	0	0	0	0	1	50	1	50	2
J	3	11,5	5	19,2	1	3,8	8	30,7	9	34,6	26
K	8	10	18	22,5	0	0	29	36,2	25	31,2	80
L	0	0	2	22,2	0	0	6	66,6	1	11,1	9
N	12		30		2		51		43		138
(%)	8,6		21,7		1,4		36,9		31,1		100

Araştırmada, TripAdvisor internet sitesi üzerinden şikâyetle bulunulan beş deneyim faktörünün toplam oranlarını belirlemek adına, bütün şikâyetler toplanarak frekans analizine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen frekans analizi bulgularına göre en çok şikâyet alan deneyim unsurları sırası ile; yiyecek kalitesi (f=203), hizmet kalitesi (f=173) ve fiyat (f=108) olarak tespit edilmiştir. Analiz bulgularına yönelik veriler Tablo.3'te verilmektedir.

201

Tablo. 3 Michelin Yıldızlı Restoranlara Dair Müşteri Şikâyetlerinin Frekans Tablosu

Restoran Deneyim Unsurları	f	%	Toplam	
			N	%
Amibiyans	61	10,9	555	100
Fiyat	108	19,4		
Hijyen	10	1,8		
Hizmet Kalitesi	173	31,1		
Yiyecek Kalitesi	203	36,5		

SONUÇ VE ÖNERİLER

Michelin yıldızlı restoranlar, genellikle yeme içme deneyiminin zirve noktası olarak görülmektedirler. Bu restoranlar verdikleri hizmetin yüksek standartta olması ile Michelin yıldızını hak etmektedirler. Michelin yıldızlı restoranlardan da bu sebepten ötürü beklenti üst düzey olmakta, müşteriler kusursuz bir yeme içme deneyimi beklentisi içerisinde bu restoranlara gelmektedirler. Bundan dolayı Michelin yıldızlı restoranlarda çeşitli nedenlerden ötürü şikâyet davranışı görülebilmektedir. Araştırma bulgularından hareket ile; Michelin yıldızlı restoranlarda şikâyet davranışının temelinde yiyecekler ile ilgili veya hizmet kalitesi ile

ilgili sorunların yer aldığı söylenebilir. Yüksek beklenti ile gidilen Michelin restoranlarında yaşanan olumsuz durumlar yeme içme deneyimini derinden sarsmakta, bu da şikâyet davranışının görülmesinde neden olmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus; Michelin yıldızlı restoranların, müşteri şikâyetlerini bir kriz olarak değil; bir öğrenme fırsatı olarak görmeleri gerekliliğidir. Çünkü, şikâyetlerin doğru bir şekilde ele alınması, yalnızca mevcut sorunun çözülmesine değil; aynı zamanda işletmenin genel hizmet kalitesinin artırılmasına da katkıda bulunmaktadır (Johnston & Mehra, 2002). Michelin yıldızlı restoranlar gibi yüksek standartlara sahip işletmeler, müşteri şikâyetlerini hızla ele alarak, müşterilerin memnuniyetini sağlama konusunda büyük bir titizlik göstermelidirler (Zemke ve Bell, 2000). Ayrıca, şikâyetlerin çıkış noktasını bilmek de şikâyetleri çözüme kavuşturmada kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda, hizmet kalitesi ilgili şikâyetlerin genellikle dikkat, profesyonellik ve koordinasyon sorunlarıyla ilgili olduğu; yiyecek kalitesiyle ilgili şikâyetlerin ise genellikle tutarlılık, sunum ve lezzet ile ilgili olduğu araştırma bulguları neticesinde söylenebilir. Müşteri şikâyetlerine doğru bir biçimde, çözüm odaklı bir yaklaşmak; personel eğitimi, kalite kontrolü ve etkili iletişimi içeren kapsamlı bir süreci de beraberinde getirmektedir. Hizmet kalitesini arttırmak amacı ile; personel eğitimine ağırlık vermek, performans ölçüm sistemi geliştirerek bunu etkin bir biçimde kullanmak, ast-üst ilişkilerini ve personelin kendi arasındaki iletişimi güçlendirmek, dil bariyerini kaldırmak adına yabancı dil öğrenimini teşvik etmek ve hem müşterilerin hem de personelin gerçekleştirilen hizmet sunumu ile ilgili olarak görüşlerini, iyileştirme önerilerini dikkate alarak, yapılabilecek iyileştirmeleri yürürlüğe koymak yararlı olabilecektir. Yemek kalitesini arttırmak adına ise; kalite yönetim süreçleri etkin bir biçimde uygulanmalı, menünün gelişimi ve değişimi sağlıklı bir biçimde sağlanmalı, mutfak personelinin eğitim süreçleri yakından takip edilmeli, mutfak personelinin müşteriler ile olan ilişkisi sağlanmalı ve müşteri yorumları bu hususta dikkate alınmalı ve hizmet hatalarını telafi yöntemleri samimi ve içten bir biçimde kullanılmalıdır. İleriki araştırmalarda, müşteri şikâyetlerini yerinde ve yüz yüze bir biçimde görüşerek daha derinlemesine araştırmalar gerçekleştirilebilir. Müşteri şikâyetinin çıkış sebepleri ve çözümsüzlük durumunda meydana gelen süreçler incelenebilir. Michelin yıldızının şikâyet davranışını ne yönde etkilediği araştırılabilir. Şikâyet telafi süreçlerinin nasıl işletildiği restoran yöneticileri ile görüşülerek irdelenebilir.

KAYNAKÇA

- Spang, R. L. (2000). *The Invention of the Restaurant: Paris and Modern Gastronomic Culture*. Harvard University Press.
- Lane, C. (2014). The Michelin-starred restaurant sector as a cultural industry: A cross-national comparison of restaurants in the UK and Germany. *Food, Culture & Society*, 17(2), 257-276.
- Flandrin, J. L. ve Montanari, M. (1999). *Food: A Culinary History from Antiquity to the Present*. Columbia University Press.
- Surlemont, B. ve Johnson, C. (2005). The role of guides in artistic industries: Michelin and the French restaurant industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 15(6), 577-590.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Mattila, A. S. (2001). Emotional bonding and restaurant loyalty. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(6), 73-79.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

Hennig-Thurau, T. ve Klee, A. (1997). The impact of customer satisfaction and relationship quality on customer retention: A critical reassessment and model development. *Psychology & Marketing*, 14(8), 737-764.

Maxham, J. G. ve Netemeyer, R. G. (2002). A longitudinal study of complaining customers' evaluations of multiple service failures and recovery efforts. *Journal of Marketing*, 66(4), 57-71.

Hoffman, K. D. ve Bateson, J. E. G. (2011). *Services Marketing: Concepts, Strategies, & Cases*. Cengage Learning.

Brennan, J. (2020). The Michelin Guide: A History of Excellence in Culinary World. *Gastronomy Today Journal*, 15(3), 45-59.

Cobbold, T. (1998). Michelin: A Culinary Institution. *Journal of Gastronomy*, 12(2), 110-123.

Sainz, R. ve McConnell, J. (2020). Evaluating Excellence: The Criteria Behind Michelin Stars. *Culinary Arts Review*, 9(4), 205-218.

Lane, J. ve Lupinacci, F. (2004). The Business of Michelin Stars: An Economic Perspective. *Journal of Culinary Economics*, 5(1), 77-94.

Ellis, A. (2020). The Pressure of Perfection: Michelin Stars and Restaurant Sustainability. *Sustainability in Gastronomy*, 3(2), 145-162.

Karpik, L. (2010). *Valuing the Unique: The Economics of Singularities*. Princeton University Press.

Surlemont, B. ve Johnson, C. (2005). Michelin Stars and the Dynamics of Innovation in Haute Cuisine. *Innovation in Gastronomy Journal*, 11(1), 34-52.

Rao, H. ve Bergen, S. (2021). Managing Reputation in the Culinary World: The Role of Michelin Stars. *Journal of Hospitality Management*, 29(2), 89-103.

Mattila, A. S. (2001). Emotional bonding and restaurant loyalty. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(6), 73-79.

Tax, S. S., Brown, S. W. ve Chandrashekar, M. (1998). Customer evaluations of service complaint experiences: Implications for relationship marketing. *Journal of Marketing*, 62(2), 60-76.

Sparks, B. A. ve Browning, V. (2011). The impact of online reviews on hotel booking intentions and perception of trust. *Tourism Management*, 32(6), 1310-1323.

Davidow, M. (2003). Organizational responses to customer complaints: What works and what doesn't. *Journal of Service Research*, 5(3), 225-250.

Boshoff, C. ve Leong, J. (1998). Empowerment, attribution and apologizing as dimensions of service recovery: An experimental study. *International Journal of Service Industry Management*, 9(1), 24-47.

Maxham, J. G. ve Netemeyer, R. G. (2002). A longitudinal study of complaining customers' evaluations of multiple service failures and recovery efforts. *Journal of Marketing*, 66(4), 57-71.

Johnston, R. ve Mehra, S. (2002). Best-practice complaint management. *Academy of Management Executive*, 16(4), 145-154.

Xiang, Z. ve Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179-188.

Gretzel, U., Hyan-Yoo, K., ve Purifoy, M. (2007). Online travel review study: The role and impact of online travel reviews. College Station, TX: Laboratory for Intelligent Systems in Tourism.

A STUDY ON SHIPIBO KENÉ

SHIPIBO KENÉ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Şirin KOÇAK¹, Amine Hande TUNCER²

¹Doçent, Uşak Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü, Seramik Tasarımı, ORCID ID 0000-0001-6367-8060

²Araştırma Görevlisi, Uşak Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Tekstil ve Moda Tasarımı, ORCID ID 0009-0009-7976-3417

Özet

Bu çalışma, Peru Amazonları'nda yaşayan Shipibo-Conibo adlı yerli halka ait Kené ikonografisinin seramik ve tekstil yüzeylerindeki kullanımını disiplinler arası bir perspektifle incelemeyi amaçlar. Shipibo kültüründe Kené desenleri estetik bir bezeme tekniği olmakla birlikte; ritim, ses ve kozmolojik bilgiyi görselleştiren bir yüzey dili olarak değerlendirilir. Bu bağlamda desen, kültürel hafızanın bir taşıyıcısı ve aktarım aracı olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Araştırma Kené desenlerinin hem geleneksel tekstil uygulamalarında (yüzey işleme teknikleri, nakış vb.) hem de seramik yüzeylerdeki kullanım biçimlerini karşılaştırmalı olarak ele alır. Tekstilde iplik, boya ve el işçiliği aracılığıyla oluşturulan ritmik ve süreklilik gösteren çizgisel yapıların; seramikte slip, kazıma ve yüzey dekor teknikleri ile yorumlandığı ve kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, desenin malzemedan bağımsız bir sistem olarak varlığını sürdürdüğünü, farklı disiplin ve yüzeylerde yeniden inşa edilebildiğini ortaya koyar. Çalışma kapsamında tekstil kökenli Shipibo Kené desen tekniğinin seramik malzemeye aktarılmasıyla ortaya çıkan dokunsal ve görsel etkileşimlere örnekler verilmiştir. Sonuç olarak, Shipibo Kené ikonografisinin seramik ve tekstil disiplinlerinde çok katmanlı bir yüzey dili sunduğu; bu yönüyle kültürel sürdürülebilirlik bağlamında disiplinler arası tasarım yaklaşımlarına güçlü bir zemin oluşturduğuna dikkat çekmek istenmiştir. Çalışma, geleneksel bir motif yönteminin çağdaş sanat ve tasarım pratikleri içinde yeniden yorumlanmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Geleneksel bir görsel dilin disiplinler arası yaklaşımlar aracılığıyla yeniden üretilmesi ve çağdaş tasarım pratikleri içinde sürdürülebilir bir anlatı alanına dönüştürülmesine yönelik özgün bir model önerisi sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Shipibo Kené, Tekstil, Seramik, Yüzey Tasarımı, Disiplinler arası Teknikler

Abstract

This study aims to examine the use of Kené iconography belonging to the Shipibo-Conibo indigenous people living in the Peruvian Amazon on ceramic and textile surfaces from an interdisciplinary perspective. In Shipibo culture, Kené patterns are not only an aesthetic decorative technique but are also regarded as a surface language that visualizes rhythm, sound, and cosmological knowledge. In this context, the pattern plays a significant role as a carrier and medium of cultural memory. The research comparatively examines the forms of use of Kené patterns both in traditional textile applications (surface treatment techniques, embroidery, etc.) and on ceramic surfaces. It is observed that the rhythmic and continuous linear structures created in textiles through thread, dye, and handwork are interpreted and utilized in ceramics through slip, engraving, and surface decoration techniques. This demonstrates that the pattern persists as a system independent of the material and can be reconstructed across different disciplines and surfaces. The study provides examples of the tactile and visual interactions resulting from the transfer of the textile-based Shipibo Kené pattern technique to ceramic material. In conclusion, this study aims to highlight that Shipibo Kené iconography offers a multi-layered visual language in the fields of ceramics and textiles; in this regard, it provides a strong foundation for interdisciplinary design approaches within the context of cultural sustainability. The study aims to contribute to the reinterpretation of a traditional motif within contemporary art and design practices. It proposes an original model for the reinterpretation of a traditional visual language through interdisciplinary approaches and its transformation into a sustainable narrative space within contemporary design practices.

Keywords: Shipibo Kené, Textiles, Ceramics, Surface Design, Interdisciplinary Techniques

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Peru Amazonları'nda yaşayan Shipibo-Conibo topluluğuna ait Kené ikonografisinin seramik ve tekstil yüzeylerdeki üretim ve temsil biçimlerini disiplinlerarası bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Kené, yalnızca estetik bir desen sistemi değil; doğa, insan ve kozmoloji arasındaki ilişkileri görünür kılan, kültürel belleğin ve bilgi aktarımının temel araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın önemi, geleneksel bir görsel dilin farklı malzeme ve disiplinler aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünü ve dönüştürüldüğünü analiz etmesinden kaynaklanmaktadır. Shipibo-Conibo kültüründe Kené, tekstil, seramik, beden süsleme ve gündelik nesneler üzerinde yeniden üretilerek kültürel sürekliliğin temel bileşenlerinden biri haline gelmektedir. Bu durum, desenin belirli bir yüzeye bağlı olmayan, aksine farklı materyaller arasında dolaşabilen bir bilgi sistemi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çalışma, kültürel sürdürülebilirlik bağlamında geleneksel motiflerin çağdaş tasarım pratikleri içerisindeki yeniden üretim potansiyeline odaklanmaktadır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, Kené'nin yalnızca dekoratif bir unsur olmadığı, aksine çok katmanlı bir anlam sistemi olarak işlev gördüğü yönündeki antropolojik yaklaşımlara dayanmaktadır. Angelika Gebhart-Sayer'e göre Kené desenleri, şamanik ritüellerde söylenen icaros adı verilen şifa şarkılarının görselleştirilmiş biçimleridir ve bu yönüyle görsel ve işitsel bir sistemin kesişiminde yer almaktadır (Gebhart-Sayer, 1985). Benzer şekilde, Kené'nin ritim,

tekrar ve süreklilik ilkeleri üzerinden doğadaki akışkan yapıları ve ilişkisel ağları temsil ettiği; bu nedenle bir tür “görsel dil” olarak işlev gördüğü belirtilmektedir (Belaunde, 2009).

Bu bağlamda Kené, yüzeyin yalnızca fiziksel bir alan değil, aynı zamanda kültürel, sembolik ve deneyimsel bir “ara yüzey” olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Çalışma, bu yaklaşım doğrultusunda, tekstil ve seramik yüzeylerin Kené ikonografisi aracılığıyla nasıl ortak bir ifade alanı oluşturduğunu incelemekte ve disiplinler arası tasarım pratikleri açısından yeni bir değerlendirme modeli önermektedir. Ayrıca, geleneksel bilgi sistemlerinin korunması ve yeniden yorumlanmasının, kültürel ve ekolojik sürdürülebilirlik açısından taşıdığı önem de çalışmanın temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Shipibo-Conibo kültürüne ait Kené ikonografisinin seramik ve tekstil yüzeylerdeki kullanımını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kapsamında tasarlanmıştır. Araştırmada, kültürel ve görsel bir fenomen olarak Kené’nin anlam katmanlarını ortaya koymak amacıyla betimsel analiz ve karşılaştırmalı görsel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın verilerini, Shipibo-Conibo kültürüne ilişkin literatürde yer alan akademik yayınlar, müze koleksiyonları, resmi marka web sayfaları ve dijital arşivlerde yer alan görsel örnekler oluşturmaktadır. Bu kapsamda özellikle Kené desenlerinin tekstil ve seramik yüzeylerdeki temsil biçimlerini ortaya koyan örnekler seçilmiş; bu örnekler, biçimsel özellikleri, kompozisyon yapıları ve sembolik içerikleri açısından incelenmiştir. Örneklem belirlenirken, desenlerin farklı yüzeylerdeki kullanım çeşitliliğini yansıtmaya dikkat edilmiş ve amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir.

Verilerin analizinde, desenlerin çizgisel yapısı, ritim ve tekrar ilişkisi, yüzey tasarımı, doluluk-boşluk dengesi ve kompozisyon bütünlüğü gibi görsel parametreler temel alınmıştır. Bunun yanı sıra, Kené desenlerinin kültürel ve sembolik anlamları, ilgili literatür doğrultusunda yorumlanarak analiz sürecine dahil edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, yalnızca biçimsel bir çözümleme ile sınırlı kalmayıp, desenlerin taşıdığı kültürel, ritüel ve kozmolojik anlamları da değerlendiren bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir.

3. BULGULAR

Bir yağmur ormanı olan Amazonlar, Güney Amerika kıtasında bulunur, Peru, Brezilya, Kolombiya, Venezuela, Ekvador, Bolivya, Guyana, Surinam, Fransız Guyanası olmak üzere dokuz ülkeyi kapsar. Amazon nehrinin etrafındaki Amazon Havzası dünyanın en büyük yağmur ormanıdır, Amazon’da yaşayan yerli halklar için de kültürel kimliklerini taşıdıkları yaşam alanlarıdır.

Peru Amazonları’nda yaşayan Shipibo- Conibo topluluğu (literatürde Shipibo Konibo olarak da bilinir), kuşaktan kuşağa aktarılan Kené olarak adlandırılan özgün bir görsel kültür üretimi gerçekleştirilmektedir. Kené tekniği estetik bir yüzey düzenlemesi olmanın ötesinde, karmaşık geometrik desenler aracılığıyla hem görsel hem de sembolik anlamlar taşıyan bir teknik olarak öne çıkar. Bu desenler, Shipibo topluluğunun fiziksel ve ruhlar dünyaları arasında kurduğu ilişkinin somut bir ifadesidir. Kültürel belleğin önemli bir çıktısı olarak bilinir.

Şekil 1. Amazon Havzası

3.1. Kené Sanatının Üretim Pratiği

Kené, Shipibo kadınları tarafından nesiller boyunca aktarılan geleneksel bir üretim pratiği olarak varlığını sürdürmektedir. Bu tekniğin aktarımı, erken yaşlardan itibaren gözlem ve deneyim yoluyla gerçekleşmektedir. Genç kızlar, anneleri ve büyükanneleri aracılığıyla bu tekniğin desen oluşturma becerilerini edinmektedir. Kené üretim süreci yalnızca teknik bir uygulama değil, aynı zamanda sezgisel ve meditatif bir yaratım süreci olarak değerlendirilir. Bu teknikle ilgili dikkat çekici diğer bir unsur ise Kené desenlerinin oluşturulmasında ölçü aletleri ya da ön çizim tekniklerinin kullanılmamasıdır. Bunun yerine karmaşık ve simetrik kompozisyonlar doğrudan yüzey üzerinde, sezgisel bilgi ve deneyime dayalı olarak inşa edilmektedir. Bu durum, üretim sürecinin bedensel hafıza ve kültürel bellekle ilişkili olduğunu gösterir. Shipibo-Conibo topluluğu, yaklaşık 25.000 kişilik nüfusuyla Peru'nun en büyük yerli gruplarından biri olup, ağırlıklı olarak Ucayali Nehri havzası boyunca; Loreto, Madre de Dios ve Huánuco bölgelerinde, ayrıca Lima'nın Rímac ilçesinde yer alan Cantagallo yerleşiminde yaşamını sürdürmektedir. Bu topluluğun kültürel üretim pratikleri, seramikten tekstile, gündelik araç gereçlerden beden süslemelerine kadar geniş bir yelpazede kendini gösteren Kené kavramı etrafında şekillenmektedir. Shipibo-Conibo dilinde “tasarım” anlamına gelen Kené, yalnızca biçimsel bir düzenleme değil; kültürel kimliğin, bilgi aktarımının ve estetik anlayışın temel bileşeni olarak işlev görmektedir.

Kené tasarımlarının üretiminde, doğanın gizli yollarını görünür kıldığına inanılan vizyoner deneyimlerin belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, özellikle Ayahuasca ve Chakruna gibi bitkisel karışımlar aracılığıyla elde edilen algısal deneyimlerin, desenlerin oluşumunda önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Söz konusu deneyimler, yalnızca bireysel bir algı süreci değil; aynı zamanda topluluğun doğa ile kurduğu ilişkisel ve kozmolojik sistemin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Kené'nin taşıdığı bu çok katmanlı anlam yapısı, ulusal düzeyde de tanınmış; 2008 yılında Peru devleti tarafından Kené sanatı, ülkenin somut olmayan kültürel mirası olarak kabul edilmiştir. Bu kabul, Kené'nin yalnızca estetik bir üretim değil, aynı zamanda ekolojik bilgi, ruhsal deneyim ve kültürel süreklilik açısından taşıdığı derin önemin resmî olarak tescillenmesi anlamına gelmektedir (Bağlantı 1).

Kené ikonografisi, Shipibo-Conibo düşünce sisteminde yaşamın bütüncül ve karşılıklı ilişkiler ağına dayanan yapısını yansıtan bir görsel dil olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda her bir desen, yalnızca biçimsel bir düzenleme değil, belirli kavramları, ilişkileri ve kozmolojik anlamları temsil eden sembolik bir birim olarak işlev görmektedir. Örneğin, baş formuna gönderme yapan *Mápo Kené*, liderlik, güç ve yönlendirme kavramlarıyla ilişkilendirilirken; *Mayá Kené*, göl yüzeyinin durağanlığından esinlenerek birlik, uyum ve dinginlik fikrini temsil etmektedir. Buna karşılık *Xao Kené*, karşıt güçlerin bir aradalığını ifade eden bir kompozisyon

olarak, denge ve birlikte var olma ilkesinin doğal düzen içindeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu motifler, doğanın işleyişinin birlik, ikilik ve sürekli dönüşüm ilkelerine dayandığını ortaya koyan sembolik anlatılar olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra Kené repertuarı, doğrudan çevresel gözlem ve deneyime dayanan çok sayıda motif içermektedir. Bitkisel formları ve akışkan çizgileri temsil eden kavisli desenler, doğanın organik yapısını yansıtırken; “düz desen” olarak adlandırılan kompozisyonlar, doğrusal ağaç formlarına referans vermektedir. “Kemik deseni”, özellikle balık tüketimiyle ilişkilendirilen iskelet yapılarından esinlenirken; “örümcek deseni”, ağ yapısının karmaşıklığını ve ilişkisel örgütlenmesini görselleştirmektedir. “Çiçek deseni” ise çan çiçeklerinden türeyen, genellikle çok renkli ve küçük ölçekli nakış uygulamalarıyla ifade edilen bir yüzey kurgusunu temsil etmektedir. Bu çeşitlilik, Kené’nin yalnızca soyut bir desen sistemi olmadığını; aksine doğa, gündelik yaşam ve kültürel deneyimle doğrudan ilişkili, çok katmanlı bir anlam üretim alanı sunduğunu göstermektedir (Belaunde, 2009).

Kené statik değildir. Shipibo-Conibo’ların çevresindeki değişikliklere göre gelişen, yaşayan bir uygulamadır. Müzelere hapsolmuş sanatın aksine, Kené hareket halindedir. Nehirlerin yön değiştirmesi, bitkilerin solup büyümesi ve gökyüzündeki takımyıldızların yer değiştirmesi gibi, daha büyük döngülerin bir parçası olarak gelişir. Her çizgi ve desen, Shipibo-Conibo halkının doğanın döngüleri ve ilişkileri hakkındaki anlayışını yansıtmaktadır. Bu bilgi genellikle nesiller boyu kadınlar tarafından aktarılır. Shipibo-Conibo kültüründe bir sanatçının ustalığı, desen üretiminde sergilediği çizgisel kontrol ve kompozisyonel bütünlük üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çizgilerin akıcılığı, eğrilerin sürekliliği ve açısal geçişlerin hassasiyeti; yüzeydeki boşlukların dengeli dağılımı ile ele alınmaktadır. Söz konusu unsurların uyumlu, ritmik ve çoğunlukla simetrik bir bütünlük içinde düzenlenmesi, estetik başarının temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, kompozisyonlarda bilinçli olarak tercih edilen sınırlı asimetri, yüzey dinamizmini artıran ve görsel sürekliliği güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Kené desenleri, estetik bir yüzey kurgusunun ötesinde sembolik ve işlevsel bir koruma mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Shipibo-Conibo şifa pratiklerinde önemli bir yere sahip olan ve *Onanya* olarak adlandırılan şifacılar, ritüel süreçlerde Kené desenlerini etkin bir biçimde kullanmaktadır. Bu bağlamda desenler, yalnızca görsel olarak uygulanmakla kalmayıp, *icaros* adı verilen kutsal ilahiler aracılığıyla seslendirilmekte ve böylece etkin kılınmaktadır. Söz konusu uygulama, Kené’nin görsel, işitsel ve deneyimsel boyutları bir araya getiren çok katmanlı bir sistem olduğunu göstermekte; aynı zamanda onun yenilenme, koruma ve iyileştirme işlevlerini bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktadır (Belaunde, 2009).

3.2. Shipibo Tekstil Üretimi

Shipibo-Conibo tekstil üretimi, yalnızca teknik bir dokuma pratiği değildir. Kültürel bilginin, kolektif hafızanın ve toplumsal kimliğin aktarıldığı bir üretim tekniğidir. Geleneksel olarak kadınlar tarafından sürdürülen bu üretim süreci, pamuk lifinin hazırlanmasından ipliğe dönüştürülmesine, dokuma tezgahlarında yüzeyin oluşturulmasına kadar emek yoğun ve çok aşamalı bir süreç içermektedir. Bu süreçte her bir dokuma üreticisinin birikimini, deneyimini ve kültürel aidiyetini yansıtan özgün bir anlatı taşıyıcısına dönüşür. Kené desenleri, tekstil üretim pratiğinin temel görsel dilini oluşturur. Shipibo-Conibo kozmolojisine göre Kené, yol, sınır ve tasarım anlamlarını içeren çok katmanlı bir kavramdır. Dünyalar arası ilişkiyi temsil eder. Bu desenler, doğrudan gözlemlenen bir gerçekliğin ürünü olmaktan ziyade; rüya, vizyon ve ritüel deneyimler aracılığıyla algılanan düşünsel bir alandan türemektedir. Özellikle *Ayahuasca* kullanımıyla ortaya çıkan desenlerin hem görsel hem de işitsel karşılıkları bir

deneyim sunar. Bu bağlamda tekstil yüzeylerine aktarılan Kené, şifa şarkıları (icaros) ile ilişkilendirilen bir “görsel müzik” sistemi olarak da tanımlanır (Bağlantı 2).

Şekil 2. Shipibo Kené tekniği ile kumaş üzerine uygulama yapan yerli bir sanatçı

Bu çerçevede Kené, yalnızca tekstil yüzeyinde yer alan bir bezeme unsuru değil; seramik, beden ve gündelik nesneler üzerinde de yeniden üretilen bir bilgi sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte konut yapılarından araç gereçlere kadar pek çok yüzeyin Kené ile kaplanmış olması, bu desenlerin yaşamın tüm alanlarını kapsayan bütüncül bir kültürel sistemin parçası olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Shipibo tekstilleri, yalnızca maddi bir üretim değildir. İnsan, doğa ve ruhsal dünya arasında kurulan ilişkilerin somutlaştığı çok katmanlı bir yüzey pratiği olarak değerlendirilebilir. Shipibo-Conibo tekstil üretiminde Kené desenleri, yalnızca boyama yoluyla değil, aynı zamanda nakış (işleme) teknikleri aracılığıyla da uygulanmaktadır. Özellikle kadın etekleri (chitonti)’de Kené desenleri nakış ile işlenerek üretilir. Kadın giysilerinde görülen bu uygulamalarda, desenin çizgisel yapısı ince ve ritmik dikişler aracılığıyla yüzeye aktarılmakta; böylece Kené’nin karakteristik akışkan ve süreklilik gösteren yapısı korunmaktadır (Şekil 2). Bu durum, Kené’nin belirli bir üretim tekniğine bağlı olmadığını, aksine farklı malzeme ve teknikler aracılığıyla yeniden üretilebilen bir görsel sistem olduğunu ortaya koymaktadır

Tablo 1. Shipibo-Conibo Kené tekstil uygulama aşamaları

Geleneksel tekstil ve giyim ürünleri kültürel kimlik ve süreklilik açısından önem taşımaktadır; bu tür üretimlerin korunması ve yeniden yorumlanması, kültürel sürdürülebilirliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir (Özkan Kuş & Çelik & Kılınç, 2023, s. 713). Bu bağlamda, küresel moda endüstrisinin yerli bilgi sistemleriyle kurduğu ilişkiler de dikkat çekici bir alan oluşturur. Örneğin Dior markası tarafından Ekim 2024’te

gerçekleştirilen bir işbirliği kapsamında, Shipibo-Conibo sanatçısı Sara Flores'in Kené sanatından esinlenerek geliştirdiği motifler, klasik "Lady Dior" çanta serisine uygulanmıştır. Dior'un resmi platformlarında paylaşılan içeriklerde sanatçı, bu işbirliğinin kendi kültürel mirasını, topluluğunu ve yaşadığı coğrafyayı görünür kılması açısından önemli bir fırsat sunduğunu ifade etmektedir.

Şekil 3. Sara Flores ve Dior işbirliği ile "Lady Dior" çanta üretim süreci

Geçmiş, bugün ve geleceğin mükemmelliğinin gerçek bir sinerjik birleşimi olan Perulu sanatçı Sara Flores'in eserleri, Ucayali Nehri kıyısında yaşayan Shipibo-Conibo halkının geleneklerinin merkezinde yer alan asırlık bir uygulama olan Kené'den ilham almaktadır. Kültürel mirasına güçlü bir şekilde bağlı olan sanatçının eserleri, Amazon ekosisteminin birbiriyle bağlantılı yapısını yansıtan hipnotik labirentler ortaya koymaktadır. Dior Lady Art için, bu topluluğun eşsiz becerilerini ve mirasını öne çıkarmak isteyen sanatçı, bitki pigmentleri kullandığı kişisel çalışmalarını yansıtan detaylara sahip iki çanta tasarlar. Her ikisi de incelikle işlenmiş yılan motifine sahiptir. Yerli halkın karakteristik özelliği olan bu tasarımın estetik uyumu, ruhsal şifa vaat eder: bakışlar, vuruşların kasıtlı izlediği yörüngeleri takip eder. Sapına bir yılan dolanmış bu model, siyah boncuklardan oluşan bir takımyıldızını andıran ışıltısıyla göz kamaştırırken, ikinci modelde ise gümüş mücevherler kullanılmıştır. (Bağlantı 3).

3.3. Amazon Sanat Geleneği: Shipibo Çömlekçiliği

Conibo köylerinde yaşayan kadınlar 1200 yılı aşkın bir süredir çömlekler, ahşap oymalar ve tekstil ürünlerini süslemek için çarpıcı geometrik desenler yaratmaktadırlar. Shipibo-Conibo halkı, özellikle kadınlar tarafından yapılan kené desenli çömlekler ve seramikler başta olmak üzere sanatsal eserleriyle tanınır. Her kadın, atalarının mirasını zenginleştirirken aynı zamanda son derece geleneksel bir üretime sadık kalarak kendi desenini tasarlamaya devam etmektedirler. Gelenekleri hâlâ güçlü bir şekilde devam etmektedir ve bu gelenekler, şamanistik dinlerinde ve el sanatlarında, özellikle de Shipibo kadınlarının çömleklerine, giysilerine, tekstil ürünlerine ve vücutlarına çizdikleri desenlerde kendini göstermektedir. Günümüzde Shipibo-Conibo kadınları, M.S. 800 ile 1600 yılları arasında gelişen çok renkli seramik sanatının mirasını ve geleneğini sürdürmektedir; bu durum, günümüz kadınlarının 1200 yılı aşkın süredir varlığını sürdüren bir Amazon sanat geleneğinin mirasçıları olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Marajó Çömleği, Marajó Adası, Brezilya, kil, astar, 16 x 19 cm., M.S. 400–1300

Amazon havzasında bilinen en eski çanak çömlekler Brezilya'nın Marajó Adası'ndan çıkmıştır. Amazon Nehri'nin ağzında yer alan ada, MÖ 1400'lere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir ve kendine özgü oyma ve boyamalı çömleklerinin yanı sıra, Amazon'un başka hiçbir yerinde rastlanmayan, yüksek statülü şef toplumlarının varlığını kanıtlayan platform höyükleriyle de dikkat çekmektedir. (Bağlantı 4).

Şekil 5. Marajó Kâsesi, Gurupi Nehri, Maranhão Eyaleti, Brezilya, kil, boya, 14 x 11 x 5 cm., M.S. 400–1300

Bu kırmızı çömlek kâse, Amazon Nehri'nin ağzında bulunan Marajó Adası'nın doğu kesiminde yaşayanlar tarafından yapılmıştır (Şekil 5). Marajó seramikleri genellikle oyma, kazıma, şekillendirme ve boyama teknikleriyle süslenir. Kazıma dekorlu bu kâse, orijinalinde beyaz renkte boyanmıştır. Muhtemelen ziyafetlerde, çeşitli ritüel toplantılarda ve törenlerde kullanılmıştır. (Bağlantı 5).

Şekil 6: Marajó Kâsesi, Marajó Adası, Pará Eyaleti, Brezilya kil, boya, 13 x 8 cm., M.S. 400–1300

Shipibo halkı, kadınların başlıca sanatçılar olduğu az sayıdaki yerli topluluktan biri olmasıyla dikkat çekmekle kalmaz, aynı zamanda yaygın olarak görülen erkek odaklı kutlamaların aksine, kadınların ergenliğe geçişini simgeleyen ayrıntılı bir geçiş töreni de düzenler. Bu gri çömlek, oyma süslemelerle kaplı olup siyah ve beyaz renkte boyanmıştır (Şekil 6). Günlük kullanımdan ziyade tören amaçlı olarak yapılmıştır. Bu tür seramikler Marajó Adası ile sınırlıdır ve Amazon'un diğer bölgelerinde görülmez.

Amazon Nehri'nin güney kolu boyunca yerleşik olan Shipibo-Conibo yerli halkı, yaklaşık 100-300 kişilik küçük köylerde yaşamaktadır. Yüzyıllar boyunca, Shipibo ve Conibo halkları önce aynı köylerde yaşayarak ve birbirlerinin geleneklerini benimseyerek, ardından aynı dili konuşmaya başlayarak ve sonunda birbirleriyle evlenerek yavaş yavaş tek bir grup haline gelmiştir. Bu halk, dünyanın en prestijli müzelerinde sergilenmekte olan eşsiz çömlekleriyle ünlenmiştir (Bağlantı 6).

Şekil 7. Shipibo kadın figürlü su kabı, San Francisco de Yarinacocha, Peru, kil, boya, 23 x 28 cm., 1965, Amerikan Yerlileri Ulusal Müzesi, Washington, DC, ABD

Peru'daki Yukarı Amazon'un güney kolu olan Ucayali Nehri kıyısındaki Shipibo halkı, dünyanın en kaliteli çok renkli, astar boyamalı çömleklerinden bazılarını üretmektedir. Burada gösterilen küçük su kabı (ainbo chomo) gibi seramikler, mükemmelleştirilmesi on bin yıldan fazla süren benzersiz bir tekniği yansıtmaktadır (Şekil 7). Bu süreç, kapların yapımında kullanılan killeri yüksek gerilme mukavemetine sahip bir kompozit malzemeye dönüştürerek, Shipibo seramik sanatçılarının Amerika kıtasındaki yerli topluluklar arasında en büyük, en ince, sucuk tekniğiyle yapılmış, karmaşık silüetli kapları yaratmalarını mümkün kılmıştır. Shipibo sanatı, barok tarzda üç katmanlı bir üslupta, karmaşık, iki taraflı simetrik geometrik desenlerle süslenmiş multimedya eserlerinde karşımıza çıkar. İlk olarak işlenen üst katman, düz çizgili ve eğrisel desenlerden oluşan geniş form çizgilerinden oluşur; bu katman, ikincil paralel ince çizgiler ve üçüncül karmaşık dolgu öğeleriyle zenginleştirilir. Her desen benzersizdir ve sanatsal incelik büyük değer taşır. Sanatçının ilham kaynağı, rüyalar ve hayallerin yanı sıra, renkli damarlı iponquënë bitkisinin yapraklarıyla göz kapaklarını kaplayarak bu bitkinin karmaşık desenlerini özümseme çabasıdır; bu bitki, küçük ama karmaşık desenli zırh başlı bir yayın balığının adını almıştır. Bu desenler, aslen Banisteriopsis caapi asmasından elde edilen psikotropik bir çay olan ayahuasca (veya nishi) ve güçlü tütün (romë rao) kullanan erkek ve nadir görülen menopoz sonrası kadın şamanların halüsinojenik vizyonlarından türemiştir.

Mitler dünyasında bu desenler gökyüzünü, ağaçları, insanları, kulübeleri, hayvanları kesintisiz bir desen anlayışıyla ifade ederdi. Zamanla bu dil birliği gök dünyası, yer dünyası ve su altı dünyası şeklinde düzlemlere ayrıştı. Aynı anda, periyodiklik (gündüz ve gece, ya da zaman), ölümlülük ve türleşme ortaya çıktı ve geometrik çizgiler parçalandı. Artık bu desenler yalnızca çömleklerin üst kısımlarında, insanların yüzlerinde ya da savaş sopalarının bıçaklarında görülmeye başlandı. Shipibo halkının günümüzdeki gelirini kadınların ürettikleri tekstil, takı ve çömlek ürünleri oluşturmaktadır. Ancak bu çömlekler gelir kaynağı olmasının ötesinde güzellikleri, çok renkli desenleri ile üç katmanlı yaşam evrelerinin taşınabilir küçük temsilcileri konumundadırlar (Bağlantı 7).

Şekil 8. Conibo Çömleği, Amazonas Eyaleti, Brezilya, Kil, boya, 19 x 34 cm., 1910

Shipibo ve Conibo halkları, giysilere, insanların yüzlerine, savaş sopalarına, küreklerine ve çömleklere boyadıkları, oydukları ve işledikleri karmaşık geometrik desenleriyle tanınırlar. Murayá'ların (şamanların) kozmolojik vizyonlarından kaynaklanan bu desenler, yaprak damarları veya anakondanın derisi gibi doğada rastlanan karmaşık motifleri çağrıştırır. Shipibo halkı gibi, Conibo halkı da çömleklerini parlatmak ve güneşi yansıtmak için bir reçine ile kaplar (Bağlantı 8).

Şekil 9. Shipibo Kâsesi, 1960 civarı, Red River Müzesi, Idabel, Oklahoma, ABD

Tablo 2. Shipibo- Conibo çömleklerinin üretim aşamaları

Kadınlar, bölgedeki kurak mevsimde, yani yaklaşık olarak haziran ile ağustos ayları arasında, çömlekçilikle uğraşırlar. Sürecin ilk adımı, koyu ve açık renkli kil toplayıp bu iki türü birbirine yoğurmaktır. Sanatçılar daha sonra kili küçük şeritler halinde yuvarlar. Bu kil şeritlerini küçük katmanlar halinde üst üste koyarak, sucuk yöntemi ile şekillendirir ve birleştirir, böylece kâsenin duvarlarını yavaş yavaş oluştururlar. Birkaç katman eklendikten sonra, şeklin bozulmasını önlemek için üzerine daha fazla katman eklemekten önce çömleği güneşte kurumaya bırakmaları gerekir, kurutma sonrasında çömleğin şeklini tamamlarlar. Sucuk yöntemiyle şekillendirilen bu çömlekler Güney Amerika kıtasında üretilen en ince çömlekleri oluştururlar. Temel şekli oluşturduktan sonra, kadınlar büyük bir tohum kullanarak yüzeyi temizlerler ve çömleği parlatırlar. Bu işlem, Shipibo çömlekçiliğinin karakteristik özelliği olan yumurta kabuğu inceliğini elde etmek için gereklidir. Yüzeyi parlatmayı bitirdikten sonra dekorlama aşamasına geçerler. Yapım aşamasının ardından, parçalar beyaz veya kırmızı bir arka plan oluşturmak üzere astar boyasıyla astarlanır. Kadınlar daha sonra, genellikle kendi saçlarından yaptıkları küçük fırçalarla desenleri çizerler. Çömleğin üst kısmından başlayarak deseni çizerler, önce kalın çizgileri, sonra iki yana paralel olarak daha ince çizgileri eklerler. Dekorlama işlemini tamamladıktan sonra fırınlama işlemi için hazırlıklar yapılır. Çömleği metal bir kabın içine koyarak üzerini kül ile kaplarlar ve pişirim işlemini gerçekleştirirler. Pişirim sonrasında çömleğin yüzeyini temizlerler, su geçirmezlik özelliği kazandırmak ve çömlek yüzeyindeki renkleri canlı hale getirmek amacıyla reçine ile parlatırlar.

Shipibo çömlekleri, bu halkın kozmolojisini yansıtan karmaşık geometrik desenlerle kaplıdır. Shipibo halkı, “kené” olarak bilinen bu desenlerin dünyadaki her şeyi kapladığını inanırlar (Bağlantı 9). Çömleklerin yüzeylerine kültürlerini ve kozmolojilerini yansıtan labirentimsi geometrik desenleri uygularken kare, eşkenar dörtgen, sekizgen ve haç unsurlarını kullanırlar. Bu haç gece gökyüzünü domine eden ve evreni dört çeyreğe ayıran Güney Haçı takımıyıldızını temsil etmektedir. Tasarımlarda yer alan diğer semboller arasında kozmik yılan, anakonda ve çeşitli bitki motifleri, özellikle de ayin ilacı Ayahuasca’nın hazırlanmasında kullanılan caapi asması bulunmaktadır. Shipibo sanatında görsel ve işitsel unsurlar arasında ilginç bir bağ vardır: Shipibo’lar desenlere bakarak bir şarkıyı veya ilahiyi dinleyebilir ve tersine, bir şarkıyı dinleyerek bir desen çizebilirler (Bağlantı 10).

Günümüz Shipibo- Conibo çömleklerini üreten sanatçıların arasında yer alan Lily Sandoval Peru'nun Pucallpa kenti yakınlarındaki Shipibo-Conibo yerli topluluğuna mensup usta bir seramik sanatçısıdır. Sanatçı kili kendisi toplar, eserlerini çukur fırınında pişirir ve renkli kil kullanarak topluluğuna özgü kutsal desenlerle dekore eder. Elde fırça ile uygulanan desenler, bu kadim medeniyetin kozmolojisi ve kültürünün merkezinde yer alan ayahuasca geleneğini yansıtmaktadır.

Şekil 10. Lily Sandoval, el yapımı seramik vazo

4. SONUÇ

Bu çalışma, Shipibo-Conibo kültürüne ait Kené ikonografisinin seramik ve tekstil yüzeylerdeki üretim ve temsil biçimlerini disiplinler arası bir perspektifle ele alarak, söz konusu desen sisteminin yalnızca estetik bir yüzey düzenlemesi değil, aynı zamanda kültürel, sembolik ve işlevsel bir bilgi sistemi olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Kené'nin farklı malzemeler üzerinde yeniden üretilebilen, süreklilik gösteren ve kültürel belleği taşıyan bir görsel dil olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Özellikle tekstil ve seramik yüzeylerdeki uygulamalar, desenin malzemedan bağımsız bir sistem olarak varlığını sürdürdüğünü ve farklı üretim tekniklerine uyarlanabildiğini ortaya koymuştur.

Tartışma bağlamında değerlendirildiğinde, Kené ikonografisinin yalnızca biçimsel bir tasarım unsuru olarak ele alınmasının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Angelika Gebhart-Sayer (1985) tarafından vurgulandığı üzere, bu desenler şamanik ritüellerde icra edilen *icaros* ile ilişkili olup, görsel ve işitsel deneyimlerin kesişiminde konumlanmaktadır. Bu durum, Kené'nin çok duyulu bir sistem olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca Kené'nin beden, nesne üzerinde yaygın biçimde kullanılması, onun yalnızca dekoratif değil, aynı zamanda koruyucu, iyileştirici ve kimlik kurucu bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Çalışma aynı zamanda, geleneksel motif sistemlerinin çağdaş tasarım pratikleri içerisindeki konumunu tartışmaya açmaktadır. Kené'nin farklı disiplinlerde yeniden üretilmesi, kültürel sürdürülebilirlik açısından önemli bir potansiyel taşımakla birlikte, bu süreçte etik temsiliyet, kültürel sahiplik ve bağlamsal kopuş gibi sorunların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu noktada yerli bilgi sistemlerinin yalnızca estetik bir referans olarak değil, bütüncül anlam yapılarıyla birlikte ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Kené ikonografisi, disiplinler arası bir yüzey dili olarak seramik ve tekstil arasında güçlü bir bağ kurmakta; aynı zamanda kültürel, ekolojik ve sembolik bilgi sistemlerinin çağdaş tasarım pratikleri içerisindeki yeniden üretimi için önemli bir model sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, geleneksel bir görsel sistemin modern tasarım bağlamında nasıl sürdürülebileceğine ilişkin kuramsal ve uygulamaya dönük katkılar sağlamaktadır.

5. KAYNAKLAR

Gebhart-Sayer, A. (1985). The Geometric Designs of the Shipibo-Conibo in Ritual Context. *Journal of Latin American Lore*, 11(2), 143–175.

Belaunde, L. E. (2009). Kené: arte, ciencia y tradición en diseño. Lima: Instituto Nacional de Cultura.

Özkan Kuş, N., Çelik, D., & Kılınç, N. (2023). Giyim sanatı açısından Kırşehir Müzesi işlik ve cepkenlerinin araştırılması. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(42), 712–727.

Bağlantı 1: <https://www.gob.pe/institucion/cultura/noticias/1071283-mincul-jornada-intercultural-acerco-a-ciudadania-el-arte-kene-legado-ancestral-del-pueblo-indigena-u-originario-shipibo-konibo>

Bağlantı 2: https://www.xapiriground.org/design-heritage/shipibo-textiles?utm_source=chatgpt.com

Bağlantı 3: https://www.dior.com/en_int/fashion/news-savoir-faire/folder-news-and-events/dior-lady-art-9

Bağlantı 4: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/241938.html>

Bağlantı 5: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/149744.html>

Bağlantı 6: <https://www.dailyartmagazine.com/shipibo-pottery-peruvian-amazon/>

- Bağlantı 7: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/239608.html#about>
- Bağlantı 8: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/181949.html#about>
- Bağlantı 9: <https://lammuseum.wfu.edu/2023/10/shipibo-conibo-ceramic-vessel/>
- Bağlantı 10: <https://indigoarts.com/galleries/shipibo-pottery-amazon-peru>

5.1. Görsel Kaynaklar

- Şekil 1: <https://ekolojibirligi.org/dunyadaki-en-buyuleyici-orman-amazon-yagmur-ormanlari/>
- Şekil 2: <https://folkartmarket.org/>
- Şekil 3: https://www.dior.com/en_int/fashion/news-savoir-faire/folder-news-and-events/dior-lady-art-9
- Şekil 4: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/241938.html>
- Şekil 5: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/149744.html>
- Şekil 6: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/146334.html>
- Şekil 7: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/239608.html>
- Şekil 8: <https://americanindian.si.edu/exhibitions/infinityofnations/amazon/181949.html>
- Şekil 9: <https://www.dailymartmagazine.com/shipibo-pottery-peruvian-amazon/>
- Şekil 10: <https://cielohandcrafted.com/products/shipibo-ceramic-vessel-2>
- Tablo 1: <https://www.xapiriground.org/design-heritage/shipibo-ceramics>
- Tablo 2: <https://www.xapiriground.org/design-heritage/shipibo-ceramics>

**THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL RESILIENCE SCALE: A VALIDITY
and RELIABILITY STUDY**

**KURUMSAL İYİLEŞME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: BİR GEÇERLİK ve
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

**Muhammet BAŞ1, Celal Teyyar UĞURLU2, Sibel Güzel Yüce3, Harun TÜYSÜZ4,
Mevlüt KARA5, Gülşah AYVAZOĞLU6**

1Doç. Dr., Osmaniye Korkutaz Üniversitesi, Çocuk Gelişimi,

ORCID: 0000-0001-9309-8702

2 Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-7933-9327

3 Dr. Öğrt. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-9816-1624

4 Dr., Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-5670-7430

5 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Nizip Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-6381-5288

**6. Dr. Öğrt. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil
Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-0830-4570**

220

Özet

Bu çalışmanın amacı Kurumsal İyileşme Ölçeğini geliştirerek, Türk okul yöneticilerinde ön psikometrik değerlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Hatay il sınırlarından görev yapan 710 okul yöneticisi çalışmaya dâhil edilmiştir. Ölçeğin ön psikometrik analizleri arasında kapsam geçerlik indeksi, yapı geçerliği yer almaktadır. 63 maddelik madde havuzu oluşturulduktan sonra kapsam geçerlik indeksinin hesaplanması için 10 uzmandan geri dönüt alınmış ve madde havuzu 55 maddeye indirgenmiştir. Bu yapı için toplanan verilerin öncelikle Barlett Küresellik testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk katsayıları incelenmiştir. KMO=.98 ve Bartlett Küresellik Testi değeri $\chi^2= 24560,873$ olarak hesaplanmıştır (sd=1485, $p<.01$). Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda toplam varyansın %71.69'unu açıklayan 21 maddeli ve 3 faktörlü yapı elde edilmiştir. Birinci faktör “Önleyici Hazırlık ve Stratejik Farkındalık” olarak adlandırılmıştır. Birinci faktörün madde faktör yük değerleri .67 – .81 arasındadır. İkinci faktör, “Katılımcı Liderlik ve Kolektif Güç” olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktörün madde faktör yük değerleri .54 – .96 arasındadır. Üçüncü faktör ise “Uyarlanabilir Dayanıklılık ve Toparlanma” olarak tanımlanmıştır. Üçüncü faktörün madde faktör yük değerleri .56 – .85 arasındadır. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) önce belirlenen yapının iç tutarlılığını değerlendirmek için AFA'dan sonra Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış olup Cronbach alfa katsayıları hesaplanmış olup Uyarlanabilir Dayanıklılık ve Toparlanma” faktörü için $\alpha=.94$, “Katılımcı Liderlik ve Kolektif Güç” faktörü için $\alpha=.91$, “Önleyici Hazırlık ve Stratejik Farkındalık” faktörü için $\alpha=.92$ ve modelin bütünü için $\alpha=.97$ hesaplanmıştır. Ortaya çıkan bu yapı için yeniden veri toplanmış ve bu veriler ile

DFA yapılmış, uyum iyiliği değerleri $CMIN=704,792$, $sd=184$, $CMIN/sd=3,830$, $CFI=.930$, $IFI=.931$, $TLI=.920$, $RMSEA=.090$, $SRMR=.0408$ olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılmıştır. Bu sonuçlara göre Kurumsal İyileşme Ölçeğinin okul yöneticilerinde geçerli bir şekilde kullanılabileceği söylenebilir. Sonraki çalışmalarda ölçüt geçerliği, madde analizi, Mcdonald omega güvenirlik değerleri hesaplanabilir.

Anahtar kelimeler: Dayanıklılık, kurumsal iyileşme, ölçek geliştirme, geçerlik

Abstract

The purpose of this study is to develop the Organizational Resilience Scale and examine its preliminary psychometric values among school administrators in Türkiye. In line with this objective, 710 school administrators working within the borders of Hatay province were included in the study. The preliminary psychometric values of the scale include content validity index, construct validity. After creating a 63-item pool, feedback was obtained from 10 experts to calculate the content validity index, and the item pool was reduced to 55 items. For this structure, the data collected were first examined using the Bartlett Sphericity test and Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) sample adequacy coefficients. $KMO=.98$ and Bartlett Sphericity Test value $\chi^2=24560.873$ were calculated ($sd=1485$, $p<.01$). As a result of Exploratory Factor Analysis (EFA), a 21-item, 3-factor structure explaining 71.69% of the total variance was obtained. The first factor was named “Preventive Preparation and Strategic Awareness.” The item factor loadings for the first factor ranged from .67 to .81. The second factor was named “Participatory Leadership and Collective Power.” The factor loadings for the second factor ranged from .54 to .96. The third factor was defined as “Adaptive Resilience and Recovery.” The factor loadings for the third factor ranged from .56 to .85. Additionally, to assess the internal consistency of the structure determined prior to confirmatory factor analysis (CFA), Cronbach's alpha coefficients were calculated after AFA. Cronbach's alpha coefficients were calculated as follows: $\alpha=.94$ for the “Adaptive Resilience and Recovery” factor, $\alpha=.91$ for the “Participatory Leadership and Collective Power” factor, $\alpha=.92$ for the “Preventive Preparedness and Strategic Awareness” factor, and $\alpha=.97$ for the model as a whole. Data was re-collected for this emerging structure, and DFA was performed with these data. The goodness-of-fit values were found to be $CMIN=704.792$, $df=184$, $CMIN/df=3.830$, $CFI=.930$, $IFI=.931$, $TLI=.920$, $RMSEA=.090$, $SRMR=.0408$. The findings were discussed in light of the relevant literature. Based on these results, it can be said that the Organizational Resilience Scale can be validly used with school administrators. In subsequent studies, criterion validity, item analysis, and McDonald's omega reliability values can be calculated.

Keywords: Resilience, Organizational Resilience, scale development, validity

**DİJİTAL ÇAĞDA SANAT VE TEKNOLOJİ: HÜLYA DÜZENLİ’NİN THE CODE
SERGİSİ ÜZERİNDEN KAVRAMSAL VE DUYUSAL BİR ANALİZ**

**ART AND TECHNOLOGY IN THE DIGITAL AGE: A CONCEPTUAL AND
SENSORY ANALYSIS OF HÜLYA DÜZENLİ’S THE CODE EXHIBITION**

Derya Şahin¹, Sena Kaya²

¹İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, ORCID: 0000-0002-6814-898X

²İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ORCID: 0009-0008-9946-1304

ÖZET

Bu çalışma, dijital çağda sanat ve teknoloji arasındaki ilişkinin dönüşümünü, bu dönüşümün estetik ve kavramsal boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Hülya Düzenli’nin “*The Code*” başlıklı sergisi üzerinden yürütülen nitel bir durum çalışmasına dayanmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve eser analizleri aracılığıyla toplanmış ve tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Bulgular, sanatçının teknolojiyi yalnızca araçsal bir unsur olarak değil, aynı zamanda anlam üretimini dönüştüren kavramsal bir yapı olarak ele aldığını göstermektedir. Düzenli’nin geliştirdiği “renk alfabesi” ve mekâna özgü yerleştirme stratejileri, görsel algının ötesine geçerek dokunsal ve çok duyulu bir estetik deneyim üretmektedir. Bu yaklaşım, sanatın erişilebilirliği ve duysal çeşitliliği bağlamında yeni tartışma alanları açmaktadır.

Ayrıca sanatçının yapay zekâ ve NFT gibi güncel teknolojilere yönelik eleştirel mesafesi, dijital sanatın hızla tüketilen yapısına karşı kavramsal derinliği önceleyen bir tutumu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, çağdaş sanatta teknolojinin rolünü yalnızca üretim teknikleri üzerinden değil, estetik, etik ve epistemolojik boyutlarıyla yeniden değerlendirmeye katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital sanat, sanat ve teknoloji, Hülya Düzenli, The Code, çağdaş sanat

ABSTRACT

This study examines the transformation of the relationship between art and technology in the digital age, focusing on its aesthetic and conceptual dimensions. The research is based on a qualitative case study of Hülya Düzenli's exhibition "*The Code*." Data were collected through semi-structured interviews and artwork analyses, and analyzed using thematic analysis.

The findings reveal that the artist approaches technology not merely as a tool but as a conceptual framework that actively shapes meaning production. Düzenli's "color alphabet" and site-specific installation strategies extend beyond visual perception, creating a multi-sensory aesthetic experience grounded in tactile engagement. This approach opens new discussions on accessibility and sensory diversity in contemporary art.

Furthermore, the artist's critical stance toward emerging technologies such as artificial intelligence and NFTs reflects a resistance to the rapid commodification of digital art, emphasizing conceptual depth over technological novelty. In this respect, the study contributes to the re-evaluation of technology in contemporary art, addressing its aesthetic, ethical, and epistemological implications.

Keywords: Digital art, art and technology, Hülya Düzenli, The Code, contemporary art

1.GİRİŞ

Dijital teknolojilerin son yıllarda hızla gelişmesi, yalnızca gündelik yaşam pratiklerini değil, aynı zamanda sanat üretimi ve deneyimleme biçimlerini de köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Özellikle sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve çevrim içi platformlar aracılığıyla sanat, fiziksel mekânın sınırlarını aşarak çok katmanlı ve etkileşimli deneyim alanlarına evrilmiştir. Bu süreçte izleyici, pasif bir gözlemci olmaktan çıkarak, sanat yapıtıyla etkileşime giren aktif bir katılımcıya dönüşmektedir (Bostancı & Bostancı).

Sanat ve teknoloji arasındaki ilişki tarihsel olarak karşılıklı bir etkileşim içinde gelişmiş; her yeni teknolojik araç, sanatsal ifade biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Özellikle dijital teknolojilerin üretim süreçlerine dahil olmasıyla birlikte, sanatın gerçeklik ile kurduğu ilişki de dönüşüme uğramış; temsile dayalı yaklaşımlar yerini deneyim, simülasyon ve sanallık temelli üretimlere bırakmıştır (Sağlamtimur, 2010). Bu bağlamda, Lev Manovich'in vurguladığı üzere yeni medya, yalnızca teknik bir araç değil, aynı zamanda estetik kodları dönüştüren ve anlatı biçimlerini yeniden yapılandıran bir sistem olarak değerlendirilmektedir.

Dijitalleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte sanat, müze, galeri ve bienal gibi geleneksel sergileme alanlarının ötesine geçerek çevrim içi platformlara taşınmış; bu durum sanatın dolaşımını ve erişilebilirliğini önemli ölçüde artırmıştır (Nilüfer, 2022). Sanal müzecilik ve dijital sergiler, izleyicilere zamandan ve mekândan bağımsız bir deneyim sunarak sanatın algılanma biçimlerini dönüştürmektedir (Grau, 2003). Bu dönüşüm, yalnızca sergileme pratiklerini değil, aynı zamanda sanatın ontolojik ve epistemolojik konumunu da yeniden tartışmaya açmaktadır.

Bu bağlamda çağdaş sanat üretiminde teknoloji, yalnızca bir araç değil; anlam üretimini şekillendiren kavramsal bir çerçeve olarak öne çıkmaktadır. Sanatçılar, teknolojiyi estetik bir unsur olmanın ötesinde, düşünsel bir sorgulama alanı olarak kullanmakta; özellikle dijital sanat ve internet sanatı gibi akımlar, klasik sanat anlayışına alternatif üretim biçimleri geliştirmektedir (Dolunay & Boyraz, 2013). Bu dönüşüm, sanatın duyuşal sınırlarını genişleterek çoklu algı biçimlerine dayalı yeni estetik deneyimler üretmektedir.

Bu çalışmada, Hülya Düzenli'nin "*The Code*" başlıklı sergisi, sanat ve teknoloji ilişkisinin kavramsal ve duyuşal boyutları çerçevesinde ele alınmaktadır. Sanatçının üretim pratiğı, dijital araçları yüzeysel bir gösteri unsuru olarak kullanmak yerine, insan, doğa, zaman ve hafıza arasındaki ilişkileri çok katmanlı bir deneyim alanı içinde yeniden kurmayı amaçlamaktadır. Özellikle sanatçının geliştirdiğı "renk alfabesi", görsel algının ötesine geçerek dokunsal ve çok duyulu bir estetik dil önerisi sunmakta; bu yönüyle sanatın erişilebilirliğı ve duyuşal çeşitliliğı bağlamında özgün bir katkı ortaya koymaktadır.

Serginin ikinci bölümünde yer alan mekâna özgü yerleştirmeler ise doğa, zaman ve hafıza kavramlarını katmanlı bir anlatı içinde ele alarak izleyici ile eser arasında duyuşal ve duygusal bir bağ kurmaktadır. Sanatçının yapay zekâ ve NFT gibi güncel dijital teknolojilere yönelik eleştirel yaklaşımı ise, çağdaş sanatın hızla ticarileşen ve tüketilen yapısına karşı kavramsal derinliğı önceleyen bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, sanat ve teknoloji ilişkisini yalnızca teknik ya da estetik bir düzlemde değil; aynı zamanda kavramsal, etik ve duyuşal boyutlarıyla ele alarak, çağdaş sanat pratiklerinin yeniden düşünülmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM

Bu araştırma, sanat ve teknoloji ilişkisini çağdaş sanat pratiğı bağlamında derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Durum çalışması, belirli bir olguya ilişkin bağlamsal ve çok katmanlı verilerin bütüncül olarak analiz edilmesine olanak tanınması bakımından bu araştırma için uygun bir yöntem olarak tercih edilmiştir.

Araştırmanın çalışma nesnesini, Hülya Düzenli'nin "*The Code*" başlıklı sergisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma, tekil bir sanatsal üretim pratiğini derinlemesine inceleyen tek durumlu bütüncül desen kapsamında ele alınmıştır.

Veri toplama sürecinde iki temel yöntem kullanılmıştır:

1. sanatçı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler,
2. sergide yer alan eserlerin ve mekânsal yerleştirmelerin görsel ve kavramsal analizi.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacıya önceden belirlenen sorular çerçevesinde ilerlerken aynı zamanda yeni temaların ortaya çıkmasına olanak tanıyan esnek bir veri toplama süreci sunmuştur. Bu doğrultuda sanatçının üretim süreci, teknolojiye yaklaşımı ve serginin kavramsal arka planına ilişkin derinlemesine veriler elde edilmiştir.

Elde edilen veriler, nitel veri analiz tekniklerinden biri olan tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Analiz sürecinde öncelikle görüşme verileri ve görsel materyaller kodlanmış, ardından benzer anlam örüntüleri doğrultusunda kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler, sanatçının teknolojiye yaklaşımı, duyuşal deneyim üretimi, mekânsal kurgu ve erişilebilirlik gibi temalar altında toplanarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini artırmak amacıyla veri çeşitliliğı sağlanmış; görüşme verileri ile eser analizleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca doğrudan alıntılara yer verilerek yorumların veri temelli olması gözetilmiştir. Araştırmacı, analiz sürecinde yorumlayıcı bir yaklaşım benimseyerek bulguları sanat kuramı ve ilgili literatür çerçevesinde ele almıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, Hülya Düzenli ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeden elde edilen veriler ve sergiye ilişkin çözümlemeler birlikte değerlendirilmiştir. Bulgular; sanatçının teknolojiyle ilişkisi, mekân odaklı sergi anlayışı, görme engellilere yönelik geliştirdiği renk alfabesi, dijital sergilemeye ilişkin görüşleri ve yapay zekâyâ yönelik eleştirel yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Görüşme verileri doğrudan alıntılarla desteklenmiş, alıntılar yorumlayıcı bir çerçeve içinde çözümlenmiştir.

3.1. Teknolojiye yaklaşım: Mesafeli fakat dışlamayan bir tutum

Görüşme verileri, sanatçının teknolojiye bütünüyle karşı olmadığını; ancak teknolojiyi sanatın özüne yerleştiren bir anlayışı da benimsemediğini göstermektedir. Sanatçı, yapay zekâyâ ilişkin ilgisinin bir dönem oluştuğunu, fakat bu ilginin derinleşmediğini açıkça belirtmektedir. Bu durum, onun teknolojiyle ilişkisinin bir heyecan ya da modaya kapılma değil, seçici ve eleştirel bir değerlendirme üzerinden kurulduğunu düşündürmektedir.

Sanatçı bu süreci şu sözlerle anlatmaktadır:

“Yapay zekayla ben, birkaç sene önce, ilgilenmişim. Birkaç sene demişim ama fazla ilgilenmemişim herhalde. Fakat o zaman anladım ki benim kodlar, yazılar vs. çalışmam lazım, çünkü bir öğrenmeyi tercih edelim. Ona vaktim yoktu. Aynı zamanda araştırma yapıyoruz. Bayağı uzun zaman kurumdaydım. Dolayısıyla bunu yapay zekayla ilgili araştırmayı bırakmışım. Genel olarak çağdaş anlatım biçimlerine ve multidisipliner yaklaşıma açık bir kişiliğim var. Bu yolla yapılan işler hoşuma da gidiyor. Her şey değil tabii ki ama hani zaten ne yaparsanız yapın her şeyi sizin de beğenmeniz mümkün olmaz.”

Bu alıntı, sanatçının yapay zekâyı kategorik biçimde reddetmediğini; ancak onu yeterli kuramsal ve teknik donanım gerektiren bir alan olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda sanatçı, dijital araçlardan tamamen uzak olmadığını da vurgulamaktadır:

“Dolayısıyla ben dijital olarak işler yapmadım fakat bilgisayar programlarının bazılarını benim jenerasyonum için tabii iyi bir şey oldu. Photoshop, işte Illustrator gibi program varmış. Onu çok iyi kullanıyorum. Bazı resimlerimde de eskiden böyle dijital olarak yapılmış bölümler vardı. Çıktıları alıyordum ve ben de bu çıktıları kullanabiliyordum. Yani teknolojiye duruma yaklaşımım bu kadardan pek tepeye gitmiyordu.”

Burada belirgin olan nokta, sanatçının dijital teknolojiyi araçsal düzeyde kullanabildiği, fakat sanatsal üretimini onun üzerine kurmadığıdır. Bu nedenle sanatçının teknolojiye yaklaşımı, “teknoloji karşıtı” olmaktan çok “teknolojiyi sınırları içinde değerlendiren” bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

3.2. Mekânın belirleyici rolü ve dijital sergi kurgusu

Görüşme verileri, sanatçının üretim sürecinde mekânın belirleyici bir rol taşıdığını açıkça göstermektedir. Sanatçı kendisini doğrudan bir enstalasyon sanatçısı olarak tanımlamasa da, sergileme ve yerleştirme pratiklerine büyük önem vermektedir. Onun yaklaşımında mekân, yalnızca yapıtların sergilendiği pasif bir alan değil; üretimi yönlendiren etkin bir öğedir.

Sanatçı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir diğer durum da sergileme konusundaki hassasiyetim. Yani ben bir enstalasyon sanatçısı değilim tabii ki bazı işler yapmış olmakla birlikte, bakın, enstalasyon işlerini de seviyorum ama bunun bir yani küratöryel konuşmalarda, yaptığım sergilemeyi enstalasyon bağlamında görmesem de yani yapıtın kendisi, enstalasyon, yani fikrin kendisi, yapıtın kendisi olmayabilir ama her durumda sergileme ya da yerleştirme çok kıymetli bir şey. Bir sergi oluştururken mekânı seçtikten sonra yapıtları üretmeye başlıyorum çünkü o mekân beni yürütüyor.”

Bu ifade, sanatçının sergiyi önceden tamamlanmış eserlerin sonradan yerleştirildiği bir düzenleme olarak görmediğini; aksine mekânın üretim sürecini başlatan ve yönlendiren bir unsur olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu anlayış, dijital sergi kurulumunda da devam etmektedir:

“Ben bu platformda o sergiyi gezdim. Sonra bana böyle bir sergi teklif etti. Sanal olarak biz bir galeri inşa ettik, duvarların uzunluğunu, gölgelerin nasıl olacağını, nereden geleceğini vesaire ve duvarın adını da ben koydum. ‘Blind Curve’ koymamızın nedeni benim bir grup düşünmemin idi aslında. Bütün alanı da altın yapacaktık ama çok yansıtma oluyor diye vazgeçtik. Serginin adını da aslında ‘The Code’ diye koyduk.”

Bu alıntı, dijital ortamın sanatçı tarafından yalnızca çevrim içi bir teşhir alanı olarak değil, mimari ve kavramsal olarak tasarlanan bir sergi mekânı olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Böylece “The Code”, fiziksel olmayan ama mekânsal olarak kurgulanmış bir sergi deneyimi sunmaktadır.

3.3. Renk alfabesi ve dokunsal estetik: Algının yeniden düşünülmesi

Araştırmanın en özgün bulgularından biri, sanatçının görme engellilere yönelik geliştirdiği renk alfabesidir. Görüşme verileri, bu sistemin herhangi bir teknik yenilik arzusundan değil, doğrudan yaşanmış bir karşılaşmadan ve empatik bir sorgulamadan doğduğunu göstermektedir.

Sanatçı, bu sürecin başlangıcını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Şöyle, bir öğrencim vardı kendisi görme engelli. Körlerle ilgili bir derneğe, ve onların desteklediği kör eğitimi yapan bir okula yardım amaçlı olarak benden bir sergi açmamı istemişlerdi. Satıştan elde edilen bir sosyal sorumluluk projesi olarak. Öncelikle şunu söyleyeyim ki ben sanatçıların böyle sürekli bir sosyal sorumluluk projesinin aracı olmalarından yana değilimdir. Bence sanatçılar da başkalarının sorumluluğu altında destek görmeleri gereken bir konudur. Fakat çok güvendiğim bir yapılanmaydı ve ben bu teklifi kabul ettim.”

Bu başlangıç, sanatçının projeye salt yardım amaçlı yaklaşmadığını, süreci eleştirel bir bilinçle değerlendirdiğini göstermektedir. Ancak asıl dönüşüm, okul ziyaretinde yaşanan bedensel deneyimle ortaya çıkmaktadır:

“Sonra, bu güvenişin ne olduğunu anlamak için bu okula gittim. Beraber gittik zaman zaman ve okulda tabii çalışanlar, öğretmenler ve idare kesimi tabii bana okulu gezdirdiler. Duvarlarda böyle küçük beyaz kabartmalar vardı, haritalar. Duvar böyle beyazdı. Zaman zaman Amerika kıtası işliyordu, Avrupa falan diye. Ve bir anda gözümü kapatıp dokunma ihtiyacı duydum ve dokunduğum zaman göremedim gördüğüm şeyi. Ve bundan çok etkilendim. Fakat eski resimlerimi göstermeyi düşünmüyorum. Ben bu durum üzerine yeni bir şey yapacağım fakat ne yapacağımı da bilmiyorum. Dolayısıyla bir yardımın ötesinde başka bir empati alanıydı benim için.”

Bu alıntı, sanatçının görme, dokunma ve algı arasındaki ilişkiyi kendi bedeni üzerinden sorgulamaya başladığını göstermektedir. Bu sorgulama giderek daha kuramsal bir düzleme taşınmaktadır:

“Düşünmeye başladım ki onlar nasıl görüyorlar? Elleriyle görüyorlar. Görme organları farklı. Peki, bu dokunulma durumu dünyevi olan yani varlık üzerinden bir algı ve varlığı anlamaları, dokunabilecekleri bütün varlıkları kastediyorum. İşte ama varlığı algılamaları onların görmeye değil, hatta adeta daha iyi bir şey fakat kavramı nasıl anlatacaklar? Yani hürriyet, üzüntü, iyilik gibi kavramları nasıl anlatmıştık? Alegoriler olarak anlattık.”

Burada sanatçı, yalnızca nesnelerin değil soyut kavramların da nasıl temsil edileceği sorusuna yönelmektedir. Renk konusundaki temel problem de bu noktada açığa çıkmaktadır:

“Diyelim ki siz kör bir insana rengi anlatıyorsunuz. Çünkü onlar için görmedikleri en temel şey renk. Bizim gördüğümüz, onların görmediği bir şey. Renk ise bir kavram. Kimyasal bir özelliği ve fizikî bağlamları var. Ama sonuçta kırmızıyı biz adlandırdığımız için o kırmızı. Ve ışık yoksa renk de yok. Dolayısıyla bu renk kavramı üzerine bir ressam olarak yetişmiş bir kişi ve hocalık yapan bir insan olarak rengi yeni bir boyutuyla kavramaya başladım diyebilirim.”

Bu düşünsel dönüşüm, sanatçıyı renk için alternatif bir gösterge sistemi kurmaya yöneltmiştir:

“Nasıl ‘A’ figürü bize ‘A’ sesinin karşılığı olarak bize tanımlanmışsa ben onlara rengin karşılığında bir tanım, bir gösterge koyabileceğimi düşündüm ve buradan hareket ederek klasik elemanlar arasında bir ilişkilendirilme oluşturmaya çalıştım. Çünkü biliyorsunuz bizim iki temel elemanımız var. Bunlardan bir tanesi çizgi, diğeri renk. Dolayısıyla her ikisinin de gerek kıvrık, gerek plastik gerek eğri, yani ifade aracı olarak karşılıkları var. İşte yatay bir çizginin dinginlik vermesi, dikeyin ciddiyet vermesi, eğrilerin heyecan vermesi gibi. Dolayısıyla çizginin karakterleriyle rengi ilişkilendirilmeye karar verdim.”

Sonuçta ortaya çıkan sistem yalnızca erişilebilirlik odaklı bir pedagojik araç değil, aynı zamanda sanatın duyuşal sınırlarını genişleten özgün bir estetik model olarak değerlendirilebilir.

3.4. Renk alfabesinin sınırları: Disiplinlerarası iş birliği gereksinimi

Sanatçı, geliştirdiği renk alfabesini bireysel düzeyde anlamlı bulmakla birlikte, onun toplumsal ve eğitsel düzeyde uygulanabilir hale gelebilmesi için disiplinlerarası bir yapıya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle proje, yalnızca sanatçının kişisel sezgisiyle ilerleyebilecek bir alan olarak görülmemektedir.

Sanatçı bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Zaten benim açımdan bir zorluğu yok. Ama yani geliştirme sırasında tabii ki bazı zorluklar var. Çünkü burada bir ekip çalışması yapmamız lazım. Örneğin, test için gelen ekipte beş ayrı meslek grubundan kişi vardı. Endüstri ve ürün tasarımcısından psikoloğa kadar, farklı birimlerden. Bunun eğitime ve gündelik kullanıma geçmesi sırasında belki de bu noktaların başka uzmanlaşan kişilerin çalışmaları lazım. Bunu da fark ediyorum. Ama ben böyle bir yapılanma imkanı bulamadığım için bu çalışmayı yapmıyorum.”

Bu ifade, sanat ile eğitim, psikoloji ve tasarım gibi alanların kesişiminde yeni bir araştırma hattı açıldığını göstermektedir. Sanatçı ayrıca bu sistemin farklı mecralarda gelişmeye açık olduğunu da belirtmektedir:

“Bu kodu değiştirmek mümkün. Çünkü şeyi bir yapmadım mesela. Renk maviyi yapıyorum ama mavinin çeşitlerini yapmıyorum ya da maviyi yapıyorum ama mavinin tonlarını da yapmıyorum. Halbuki bunları yapmam mümkün. Yani kafam onlarla çalışıyor.”

Dolayısıyla renk alfabesi, tamamlanmış ve sabit bir sistemden çok, açık uçlu ve geliştirilebilir bir araştırma-üretim alanı olarak görülmelidir.

3.5. Dijital sergileme ve kültürel direnç

Görüşme verileri, dijital sergilemenin sanat çevrelerinde eşit biçimde kabul görmediğini; aksine önemli bir direnç alanı yarattığını ortaya koymaktadır. Sanatçının bu konudaki gözlemleri dikkat çekicidir:

“Ben bir grup sanatçı dostumla bu sergiyi açmadan önce bir sohbette böyle bir sergi yaptığımı anlattığımda ilginç şeyler oldu. Aralarında bir bölünme oldu. Bir kısmı çok enteresan çok güzel

dedi. Bir kısmı, kendisi de üniversitelerde hocalık yapan arkadaşlarım vardı, çok saçma buldular. Hatta yanlış buldular. Yani böyle bir platformdan sanatı açımdan karşılamadılar çünkü yapıtın kendisinin gerçekliği ve verdiği etkiyi asla böyle bir ortamda veremeyeceğini söylediler.”

Bu alıntı, dijital serginin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda kültürel bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, izleyici alışkanlıklarının da fiziksel mekâna bağlı kaldığı anlaşılmaktadır:

“Mesela ben bu sergiyi insanlara bildirdiğim zaman diyorlar ki, ‘Ne güzel sergi var.’ Sonra da, ‘Peki ama nerede, nereye gideceğiz?’ diyorlar. İşte o zaman anlıyorum ki bütün konuşma boşa geçmiş yani. Henüz platformun durumunun pek farkında değiller.”

Buna rağmen sanatçı, çağın gereklilikleri açısından bu tür sergilerin önemli olduğunu savunmaktadır:

“Ben bu çağda bir sanatçının öncelikle kontektstüel olması gerektiğini çok önemli bir nokta olarak düşünüyorum. Kendi çağının içinde olmalı. Bu çağ iletişimin, teknolojinin, bakışın çağı. Bunların içinde olanlar ve olmayanları tarif edecektir.”

Dolayısıyla dijital sergileme, sanatçı için yalnızca bir alternatif sergileme yöntemi değil, çağdaş sanatçının kendi zamanıyla kurduğu ilişkinin bir göstergesidir.

3.6. Yapay zekâya yönelik eleştirel tutum: yaratıcı özne insan olarak kalmaktadır

Sanatçının yapay zekâ konusundaki yaklaşımı açık biçimde eleştireldir. Görüşme verileri, onun yapay zekâyı insan yaratıcılığının yerine geçebilecek bir özne olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ, sanatçının düşüncesinde, veri tarayan ve komutlara göre çıktı veren bir sistemdir; asıl yaratıcı karar ise insan zihnine aittir.

Sanatçı bu görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir:

“Şimdi yapay zekayla sanatın, sanatçının durumu ve sanata yapay zeka yapabilir mi? Bakın... siz bilgisayarın karşısına geçtiniz diyelim... ama oraya nasıl bir gölge atacağına karar verecek olan sizin kafanız. Dolayısıyla yapay zeka aslında bir istatistik alanı. Biz veri tabanını tarayarak sizin yerinize bir şey yapıyor. Ama yapay zekaya da talimatı siz veriyorsunuz değil mi? Aldığınız sonuç çok hızlı ve çok büyük bir veri tabanının taranmasıyla size bir şey verilmesi onun her şeyi yaptığı anlamına gelmiyor. Gene her şeyi yapan insanın kafası.”

Sanatçı, bu düşüncesini somut bir örnekle de desteklemektedir:

“Geçen gün bir öğrenci mesela Chat GPT’ye çevirmiş yaptığı şeyi... yaseminlerden bir yasemin çiçeğiyle güçlendirerek iki figürün birbirine sarılış anını hayal etmiş ve yaptırmış yapay zekaya. Şimdi ya bunu yapay zeka yaparsa işte böyle oldu. Çünkü yapay zeka buraya yasemin çiçeğinin de papatya koymuş. Halbuki yaseminin dalı bu dalı sanatsal bir tür bitki şekillerinin bir topluluğu bir de dağınık halleri var. Sen bu bitkiyi inceleyip, araştırıp kreatif olarak onun temelini, kendisini özümsememiş, anlamamışsan tasarımı yönlendiremezsin.”

Bu alıntı, sanatçının yapay zekânın yüzeyde benzer imgeler üretebileceğini, ancak derin bilgi, gözlem, birikim ve sezgi olmadan yaratıcı doğruluk sağlayamayacağını düşündüğünü göstermektedir. Bu nedenle onun yaklaşımında yapay zekâ, sanatta belirleyici özne değil; ancak sınırlı bir yardımcı araçtır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, sanat ve teknoloji arasındaki ilişkinin çağdaş sanat bağlamında nasıl yeniden tanımlandığını, Hülya Düzenli’nin “*The Code*” sergisi üzerinden inceleyerek çok katmanlı bir değerlendirme sunmuştur. Elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin sanatsal üretim süreçlerine

yalnızca teknik bir katkı sunmakla kalmadığını; aynı zamanda sanatın kavramsal, duyuşal ve toplumsal boyutlarını dönüştüren bir çerçeve oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, sanatçının teknolojiye yaklaşımının indirgemeci bir araçsallıktan ziyade, eleştirel, seçici ve bağlamsal bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu durum, çağdaş sanatta sıklıkla karşılaşılan teknoloji-merkezli üretim anlayışına karşı, insan merkezli yaratıcı süreçlerin hâlâ belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim sanatçının yapay zekâyâ yönelik yaklaşımı, teknolojinin yaratıcı özne olamayacağı; aksine insanın estetik sezgisi, bilgi birikimi ve deneyimi tarafından yönlendirilen bir araç olarak işlev gördüğü yönündedir. Bu bulgu, McCormack, Gifford ve Hutchings'in (2019) yapay zekâ temelli üretimlerde yaratıcılığın hâlâ insan merkezli olduğunu vurgulayan görüşleriyle örtüşmektedir.

Çalışmanın önemli katkılarından biri, sanatçının geliştirdiği “renk alfabesi” üzerinden duyuşal deneyimin yeniden kurgulanmasına ilişkin ortaya koyduğu yaklaşımdır. Görme engelli bireylerin sanat deneyimine katılımını hedefleyen bu sistem, sanatın yalnızca görsel bir alan olmadığı; dokunsal ve kavramsal boyutlarıyla çok duyuşal bir deneyim alanı sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, erişilebilirlik kavramını yalnızca teknik bir düzenleme olarak değil, estetik üretimin merkezine yerleştirilen bir ilke olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, Bishop'un (2012) katılımcı sanatın toplumsal kapsayıcılığı estetik yapıların merkezine yerleştirdiğine ilişkin görüşleriyle paralellik göstermektedir.

Bununla birlikte, araştırma bulguları sanat üretiminin giderek daha fazla disiplinlerarası bir karakter kazandığını ortaya koymaktadır. Renk alfabesi örneğinde olduğu gibi, sanat, psikoloji, eğitim bilimleri ve endüstriyel tasarım gibi farklı alanların kesişiminde konumlanmakta; bu durum sanatçının üretim pratiğini bireysel bir süreç olmaktan çıkararak kolektif ve araştırma temelli bir yapıya dönüştürmektedir. Bu yönüyle çalışma, çağdaş sanatın yalnızca estetik değil, aynı zamanda bilgi üretimiyle ilişkili bir alan olduğunu göstermektedir.

Dijital sergileme pratiklerine ilişkin bulgular ise, teknolojik dönüşümün yalnızca üretim süreçlerinde değil, sanatın algılanma biçimlerinde de kırılmalar yarattığını ortaya koymaktadır. Dijital sergilerin sunduğu mekânsızlık, erişilebilirlik ve çoklu deneyim olanaklarına rağmen, sanat izleyicisinin ve bazı sanat çevrelerinin hâlâ fiziksel mekân temelli bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, dijitalleşmenin teknik bir dönüşümden ziyade aynı zamanda kültürel bir adaptasyon süreci olduğunu göstermektedir. Sanatçının “kontekstüel sanatçı” vurgusu, bu noktada önem kazanmakta; sanatçının kendi çağının teknolojik ve düşünsel koşulları içinde konumlanmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, sanat ve teknoloji ilişkisini yalnızca dijital araçların kullanımı üzerinden değil; aynı zamanda etik, estetik ve epistemolojik boyutlarıyla ele alarak literatüre katkı sunmaktadır. Özellikle sanatın çok duyuşal deneyim üretme kapasitesi, erişilebilirlik bağlamında yeniden düşünülmesi gereken bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Lupton'un (2021) tasarımın bireysel deneyim ile toplumsal değerleri bir araya getirme potansiyeline ilişkin yaklaşımı, sanatın dijital çağda üstlendiği yeni rolü açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak, dijital çağda sanat, yalnızca yeni araçlarla üretilen bir ifade biçimi değil; aynı zamanda algının, deneyimin ve anlamın yeniden yapılandırıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hülya Düzenli'nin “*The Code*” sergisi, bu dönüşümün somut bir örneği olarak, sanat ile teknoloji arasındaki ilişkinin yüzeysel bir entegrasyonun ötesinde, derinlikli ve eleştirel bir diyalog içinde ele alınabileceğini göstermektedir.

5.KAYNAKLAR

- Akın, D., & Çakmak, S. (2023). Sanal gerçeklik: Sanat mekânlarının dijital dönüşümü. *Akademik Sanat*, (20), 107–122.
- Bishop, C. (2012). *Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship*. Verso Books.
- Bostancı, C., & Bostancı, E. (2025). Sanat ve tasarımda sanal gerçeklik teknolojisi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 8(3).
- Grau, O. (2003). *Virtual art: From illusion to immersion*. MIT Press.
- Lupton, E. (2021). *Design is storytelling*. Chronicle Books.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. MIT Press.
- McCormack, J., Gifford, T., & Hutchings, P. (2019). Autonomy, authenticity, authorship and intention in computer-generated art. *Computational Creativity*, 9(1), 45–60.
- Paul, C. (2015). *Digital art* (3rd ed.). Thames & Hudson.
- Sağlamtimur, Ö. Z. (2010). *Dijital sanat*. Hayalperest Yayınevi.
- Düzenli, H. (2025). *The Code sergisi üzerine yarı yapılandırılmış görüşme* [Yayınlanmamış görüşme].

**EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL ANXIETY IN THE
RELATIONSHIP BETWEEN SELF-ESTEEM AND SCHOOL ENGAGEMENT IN
HIGH SCHOOL STUDENTS**

**LİSE ÖĞRENCİLERİNDE BENLİK SAYGISI İLE OKULA BAĞLILIK
ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL KAYGININ ARACILIK ROLÜNÜN
İNCELENMESİ**

Ali KARABABA¹

**¹Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
ORCID: 0000-0003-0458-3437**

Özet

Okul, bireylerin çok yönlü gelişiminde merkezi rol oynayan bir sistemdir. Buna göre, birey ve okul arasındaki bağ özellikle eğitim psikolojisi alanında önemli konu hedeflerinden biri haline gelmiştir. Alan yazın, okula bağlılığın okul memnuniyeti veya akademik başarı gibi öğrenci gelişiminin çeşitli yönleriyle ilişkili aynı zamanda olumlu psiko-sosyal sonuçlara katkıda bulunabilen bir psikolojik yapı olduğu konusunda hem fikirdir. Aksine, düşük okul bağlılığı okul terkenden ruhsal sağlık problemlerine kadar bir dizi olumsuz sonuçla ilişkilidir. Bu bağlamda, okul bağlılığının öncüllerini ortaya çıkarma girişimleri anlamlı bir hedef gibi görünmektedir. Önceki araştırmalar benlik saygısının okula bağlılığın pozitif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğunu kanıtlamıştır. Ancak, bu ilişkinin altında yatan mekanizmalara ilişkin sınırlı bir anlayış söz konusudur. Bundan dolayı, mevcut araştırma lise öğrencilerinde benlik saygısı, sosyal kaygı ve okula bağlılık arasındaki doğrudan ilişkileri ve benlik saygısı ile okula bağlılık arasındaki sosyal kaygının aracılık rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma ilişkisel tarama modeli ışığında yürütülmüş olup uygun örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda, mevcut araştırma yaşları 14 ile 18 arasında değişen liseye devam eden 382 (195 kız ve 187 erkek) katılımcı ile yürütülmüştür. Araştırma kapsamında katılımcılar demografik form ile birlikte benlik saygısı, sosyal kaygı ve okula bağlılık ölçümlerini tamamlamışlardır. İlk olarak, korelasyon bulguları benlik saygısının sosyal kaygı ile negatif ve okula bağlılık ile pozitif yönde anlamlı ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Ayrıca, sosyal kaygı ile okula bağlılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İkinci olarak, aracılık analizi benlik saygısı ile okula bağlılık arasında sosyal kaygının kısmi aracılık rolünü üstlendiğini doğrulamıştır. Sonuç olarak, mevcut araştırma bulgularının hem gelecek araştırma girişimlerine hem de lise öğrencilerinin okula bağlılık düzeylerini arttırmaya dönük önleyici ve müdahale çabalarına rehberlik etmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Benlik saygısı, sosyal kaygı, okula bağlılık, lise öğrencileri

Abstract

School is a system that plays a central role in the multifaceted development of individuals. Thus, the relationship between the student and the school is a key focus in educational psychology. The literature agrees that school engagement is a psychological construct associated with various aspects of student development, such as school satisfaction or academic achievement, and can also contribute to positive psychosocial outcomes. Conversely, low school engagement is associated with a range of negative consequences, from school dropout to mental health problems. In this context, attempts to uncover the antecedents of school engagement seem like a meaningful goal. Previous research has shown that self-esteem is a significant positive predictor of school engagement. However, there is a limited understanding of the underlying mechanisms of this relationship. Therefore, the present research aims to examine the direct relationships between self-esteem, social anxiety, and school engagement in high school students and the mediating role of social anxiety between self-esteem and school engagement. The research was conducted in light of the relational screening model, and the convenience sampling method was adopted. In this context, the current research was conducted with 382 participants (195 girls and 187 boys) attending high school, aged between 14 and 18. Participants completed a demographic form along with measurements of self-esteem, social anxiety, and school engagement. First, correlation findings showed a significant negative correlation between self-esteem and social anxiety and a significant positive correlation between self-esteem and school engagement. Furthermore, a significant negative correlation was found between social anxiety and school engagement. Second, mediation analysis confirmed that social anxiety played a partial mediating role between self-esteem and school engagement. In conclusion, it is hoped that the findings of this research will guide both future research initiatives and preventive and intervention efforts aimed at increasing school engagement levels among high school students.

Keywords: Self-esteem, social anxiety, school engagement, high school students

ALI VALIYEV'S ARTISTIC CREATION IN AZERBAIJAN CHILDREN'S

ƏLİ VƏLİYEVİN BƏDİİ YARADICILIĞINDA, AZƏRBAYCAN UŞAQ
ƏDƏBİYYATI

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü

Anahtar kelimeler: kadın, hayat, mektup, trajedi, roman, haber, epik, zaman

Keywords: woman, life, letter, tragedy, novel, news, epic, time

Həyatda elə adamlar var ki, onların əsil müəllimi həyat özü olur. İctimai varlıq onları bərkə-boşa salır, çətinliklərdən keçirir, sınaqlardan çıxarır. Belələri həyatı, insanların arzu və dərdlərini dərinlən bilir, xalq ruhunu incəliklərinə qədər duyub dərk etmək iqtidarına malik olurlar. Belə adamlardan biri də yazıçı Əli Vəliyevdir. Gözəl oçerklər, maraqlı romanlar və povestlər, yüzlərlə hekayə müəllifi kimi tanıdığımız Azərbaycan xalq yazıçısı, nasir və publisist Əli Qara oğlu Vəliyev 24 fevral 1901-ci ildə Erməni tapdağı altında olan Zəngəzurun Sisyan rayonunun Ağdu kəndində anadan olmuşdur.

Əli Vəliyevin uşaqlığı və gəncliyi çox faciəli olmuşdur. O, doğma adamlarının hamısını faciəli surətdə itirmiş, atası, anası, üç bacısı və bacısı uşaqları öz gözləri qarşısında xəstəlikdən, ya da acından ölmüşlər. Ac-susuz, evsiz-eşiksiz və paltarsız özgə qapılarında qalan 18 yaşlı gənc tamamilə ümitsiz qalır. Yazıçı sənədli əsərlərinin hamısında bu illəri xatırladır. Onun “Budağın xatirələri” romanının birinci kitabında, “Turaclıya gedən yol”, “Qarabağda qalan izlər” romanlarında, “Sənət eşqi”, “Qohumlar” povestlərində, “Durna qatarı”ndakı bir sıra oçerklərində qaçqınlıq illərinin acınacaqlı real səhnələrlə təsvir edilmişdir.

Əli Vəliyev yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Güclü həyat müşahidəsini şeirə çevirməkdə çətinlik çəkən müəllif çox çəkmədən özünün bütün fəaliyyətini nəsr və mətbuatla bağlayır. Bu sahədə yazıçı, oçerk və publisistikadan məktub formasından tutmuş, nəsrin roman və povest kimi iri janrlarına qədər elə bir sahəsini tapmaq olmaz ki, Əli Vəliyev orada yaradıcılıq yolu olmasın. Əli Vəliyevin ilk ədəbi yazısı 1924-cü ildə, “Nənəmin cəhrəsi” adlı ilk hekayələr kitabı 1930-cu ildə çap edilmişdir.

Əli Vəliyev həm də görkəmli jurnalist və publisistdir. “Zəngəzur qartalları” (1970), Əmək Qəhrəmanı adına layiq görülmüş azərbaycanlı qadınlara həsr olunmuş “Durna qatarı” (1972) oçerki çap edilmişdir. Əli Vəliyev uşaqları da unutmamış, onlar üçün də “Ərköyün”, (1944) “Madarın dastanı”, (1955) “Uşaqlara sovgat”, (1962), “Əziz nəvələrimə” (1964) adlı əsərlər yazmışdır. Sadəlik, təbiilik Əli Vəliyevin bədii üslubunun əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi özünü göstərmişdir. Onun əsərləri başqa xalqların dillərinə də tərcümə edilmişdir.

Əli Vəliyev haqqında indiyədək çox yazılsa da, onun həyatı və yaradıcılığı barədə nisbətən tam təsəvvür oyadan bir əsər, vəsait əldə yoxdur. Halbuki yoxsullar, savadsızlar mühitindən,

muzduruluqdan xalq yazıçısı zirvəsində gəlib çıxan bir şəxsin keçdiyi mərhələ ümumən cəmiyyətdə unikal hadisələr və yaxın tariximizin canlı səhifələri qədər əhəmiyyətlidir. O, mənalı həyatının çoxunu ədəbi yaradıcılığa həsr etmişdir. Görkəmli nasir uşaq və gənclərin sevimli yazıçısı, publisist bir çox əsərlər müəllifi Əli Qara oğlu Vəliyev 1983-cü ildə Bakı şəhərində yaxınlarının əhatəsində həyatla vidalaşmışdır. Ondan bizə yadigar qalan onun ölməz əsərləri, romanları, povestləri, oçerkləri və hekayələri olmuşdur.

Yazıcının “Madarın dastanı” hekayəsi nağıl əsasında işlənmiş ən yaxşı hekayələrdən biridir. Təsirli, inandırıcı bədii lövhələrin zəngin xalq dili ilə ifadəsi ziddiyyətli, dramatik vəziyyətlər əsəri oxunaqlı etmişdir. Burada müəllif xalqın azadlıq arzularını və qarşılıqlı məhəbbətini tərənnüm etmişdir. Hekayənin qəhrəmanı ata-ananın yeganə övladı olan Madardır. Naxırçı Közərmişin “gözünün ağı-qarası bircə evladı olan” Madar bir sıra gözəl müsbət xasiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. İradə onu tay-tuşlarından, əsərin digər personajlarından fərqləndirən ən böyük keyfiyyəti olmuşdur.

Biri var idi, biri yox idi, uzaq məmləkətlərin birində Bir padşah var idi. Bu padşahın gözünün ağı-qarası gözəl və ağıllı bir qızı var idi. Padşahın arzusu qızını çox dövlətli və ona arxa və dayaq çıxan bir ailə ilə evləndirib toy etmək idi. Lakin günlərin bir günü ona xəbər çatır ki, qızı bir naxırçının oğluna aşiq olub. Padşah vəzirinin vasitəsilə geniş araşdırmalar aparır və məlum olur ki, qızının sevdiyi oğlanın adı Madardır. Madar isə məmləkətdə naxırçılıq edən Közərmişin oğludur.

Ata-anasına padşahın qızına vurulduğunu söyləyən Madar və onlara padşahın qızına elçi getməklərini təkid edir. Ata-anası ona yalvarırlar ki, bu sevdadan əl çəksin. Ancaq onların yalvarışları heç bir nəticə vermir. Axırı ələcsiz qalıb padşahın qapısına elçi göndərməyi qərara alırlar. Məmləkətin ağsaqqallarına yalvarıb-yaxardılar ki, elçi getməyə razılıq versinlər. Əvvəlcə ağsaqqallar tərəfindən rədd edildilər, sonra “elçiyə zaval yoxdur” deyib, razılıq aldılar.

Adətə uyğun olaraq gedib “elçi daşının” üstündə oturdular. Padşaha xəbər çatdı ki, naxırçı Közərmişin ailəsi sənin qızın Laləyə elçi gəlib. Padşah qəzəbindən bıqlarını çeynədi. Nə cavab verəcəyini bilməyib hökm etdi ki, Közərmiş də, oğlu Madarı da dara çəksinlər. İşin qanla qutaracağını düşünən vəzir: Qibleyi-aləm, sizin qızınız Lalə xanım buyurmuşdur ki, atam məni Madara verməsə özümü sağöldürəcəm. Bu sözləri eşidən padşahın rəngi ağappaq oldu. Yaşı altmışdan keçməsinə baxmayaraq, axırıncı arvaddan bir qızı olmuşdu. O, qızının xətrini dünyalar qədər istəyirdi. Dərhal bir az qabaq verdiyi hökmü dəyişdirdi. Ancaq qızının naxırçı oğluna getməsinə əsla razı ola bilməzdi. Elə bil bu xəbərdən sonra bütün dünya uçub padşahın başına tökülmüşdü. O, dar düşüncələr, qaranlıq fikirlər içində qərq olduğu vaxt vəzir dedi. Vəzir: Qibleyi-aləm sağ olsun, məhəbbətə güc ola bilməz. Siz insanların özünə hökm edə bilərsiniz. İstədiyiniz şəxsi istədiyiniz kimi öldürə bilərsiniz. Siz yer üzünün allahısınız. Lakin insanların ürəyinə hakim ola bilməzsiz. Ələlxüsus məhəbbət kimi müqəddəs bir hissə. Qibleyi-aləm! Könül sevən göyçək olar. Məhəbbət üçün böyük-küçük, var-dövlət sədd ola bilməz. Məhəbbətin qarşısında şah da, rəiyyət də diz çökür. Odur ki, məsləhət bilirəm elçilərə “hə” cavabı verəsiniz. Padşah: vəzir, sən nə cəsarətlə başından yekədanışırsan? Sən necə cürət edib mənə bu mənasız təklifi söyləyirsən? Sən necə rəva görürsən ki, mənim qızım, padşah qızı, bir naxırçı oğluna ərə getsin? Yox, vəzir, görünür sən mənə sədaqətlə xidmət eləmirsən. Vəzir: padşahım! Mənim sözümə qulaq asın! Siz elçilərə “hə” cavabı verib yola salın. Sonra xəbər göndərin ki, oğlan gərək elə bir çiçək tapıb gətirə ki, ilin heç bir fəslində solmaya.

Beləliklə, naxırçı oğlu çiçək axtarmaq üçün bütün ömrü boyu gəzər, bu cür çiçəyi tapa bilməz. Lalə xanım bir-iki il gözlər, oğlanın gəlmədiyini görüncə ondan soyuyar. Sonra siz onu istədiyiniz şəxsə ərə verə bilərsiniz... Padşah: Bir az qabaq dediklərin yadından çıxdımı? Sözlərini nə tez unuttun? Özün deyirsən ki, könül sevən göyçək olar, məhəbbət üçün sədd ola bilməz. Mən sənə sual verirəm, məhəbbətə vaxt, zaman mane ola bilərmi? Vəzir: Qibleyi-aləm!

Cavanların məhəbbəti çox qaynar olduğu kimi çox tez də sönmür. Gəlin siz mənimlə razılaşın. Vəzir padşahı inandırdı. Padşah razılaşdı. Madara xəbəri çatdırdılar. Bu xəbərdən sonra, Madar isə solmaz çiçəyi tapmaqla yanaşı, padşahla, vəzirdən necə qisas alacağını düşünürdü.

Əsərdə bir-birinə bənzəməyən müxtəlif obrazlar vardır. Madarın atası Közərmiş və anası Xeyri obrazları əsərdə çox yer almasalarda, oğullarına qarşı valideyin sevgisi hekayə boyu öz əksini tapmışdır. “Qızılquşlar oymağından solmaz gülü kim mənə gətirsə qızımı ona verəcəm, gətirməyənün boynunu vuracam” deyərək Madarı gedər gəlməz yola göndərməklə ondan canını qurtarmaq istəyir.

Lakin nağıl boyu oxucu maraqlı və xalq içindən çıxan əmək adamlarına, pəhlivan qamətli çobanlara, əkinçiliklə məşqul olan cütçülər, dəvə sahibləri, tilsimli adamın ayı cildinə saldıqı gənc və xalq qüvvəsini təmsil edən xeyirxah və qəhrəmanlara yol göstərən müdrik insanlara rast gəlmək olur. Ağıllı məsləhətlərin və göyərçinlərin açıqları sirlər, Madarı şər qüvvələrin əlindən xilas edir.

Hekayədə ayı cildinə salınmış oduncu oğlunun başına gələn hadisələr, əsərdə ayrıca bir süjet xətti kimi görünür və hekayəni bir qədər maraqlı edir. Əsərin sonunda isə Padşah Madarın gücü və qüvvəsi qarşısında məğlub olur.

Əli Vəliyev Azərbaycan təbiətinin, folklorunun çox gözəl bilicisi idi. Onun bir çox əsərlərində, xüsusən uşaqlar üçün yazılan hekayələrində bu gün bizim məktəblilərimiz, xalqımız üçün hava və su kimi lazım olan Vətən sevgisi, yurda, ocağa bağlılıq hissi var. Bu xüsusda onun Şuşaya həsr etdiyi “Qənirsiz gözəl” hekayəsini misal göstərə bilərik. Müasirlik Əli Vəliyev yaradıcılığının ümdə xüsusiyyətidir. Ədibin kiçik hekayələrindən tutmuş iri romanlarına qədər bütün əsərlərində bu keyfiyyəti görürük. Məsələn: ən kiçik hekayələrindən olan “Atlı qadın” hekayəsində (1943) xalqın igid qızı Həcərin bədii surəti kiçik bir təfərrüatın köməyi ilə ustalıqla müəyyənəşdirilmişdir. Ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov bu hekayəni “bədi təfəkkürün ən yaxşı məhsullarından biri” adlandırmışdır. II Dünya müharibəsinin qızğın dövründə yazılmış bu əsərlə yazıçı öz oxucularını mərdliyə və qəhrəmanlığa, Həcərin adı ilə bağlı ənənələri davam etdirməyə çağırır, hünərliyin, ölməzliyin ideyasını təsbit edir. Əli Vəliyevin oçerk, hekayə, povest və romanları Azərbaycan nəsrində müasirlik ruhunun aparıcı keyfiyyət olduğunu göstərsək yanılmırıq.

Müəllifin ilk iri həcmli əsəri “Qəhrəman” romanı (1937) təkamül nəticəsində meydana gəlmişdir. Müasirlik ruhu güclü olan ilk Azərbaycan romanlarındanır. “Qəhrəman” romanında yazıçı, bu dövrə qədər yazdığı hekayələrdə təsvir etdiyi kəndin ayrı-ayrı problemlərini ümumiləşdirir, vahid axara salır, epik genişliyə çıxarır, dövrün, zamanın inqilabi ziddiyyətlərini, vuruşlarını ön plana çəkir, kənddə üz-üzə gələn ölüm-dirim meydanına çıxan qüvvələri təsvir edir. Romanda 1914-cü ildən 1928-ci illərə qədər bir dövrdə Azərbaycanda baş verən bir sıra hadisələr təsvir olunur. Müəllif cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində vacib və əhəmiyyətli hadisələri isti-isti həqiqi yazıçı gözü ilə seçib ayırmış, ədəbiyyatın gücü ilə öz müasirlərinə həmin hadisələrin iştirakçılarına çatdırmış, onları düşündürən suallara cavab vermişdir. Roman işıqlı gələcək uğrunda, insanların səadəti naminə mübarizə aparan XX əsrin 30-cu illər həyatını inandırıcı əks etdirmişdir.

Əli Vəliyevin “Çiçəkli” (1952), “Gülşən” (1953), “Ürək dostları” (1956), “Təzəgül” (1965), “Narahat adam” (1966), “Zamanın ulduzları” (1954) kimi iri həcmli əsərləri kənddə gedən quruculuq işlərinin, dinamik inkişafın bədii salnaməsidir. Müasir Azərbaycan kəndinin həyatını və xalq dilinin koloritini nəsrimizə gətirən Əli Vəliyev bu kimi romanlar yaradaraq oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Ədibin, vaxtında qələmə alınmış “Zəngəzur qartalları” əsəri əlimizdə olan canlı tarixi sənədə çevrilmişdir.

Əli Vəlivevin “Budağın xatirələri” (1963-1964) romanı oxucular üçün daha da maraqlıdır. Yazıçı həyatında görüb yaşadıklarını avtobioqrafik səciyyəli “Budağın xatirələri”ndə o qədər bədii ustalqla, həssas duyğularla qələmə alıb ki, təkcə bu əsərlə də Azərbaycan ədəbiyyatında əbədlilik qazana bilərdi; bu kitab zəngəzurluların timsalında bədnam qonşularımızın xalqımızın başına gətirdiyi faciələrin bədii, tarixi salnaməsidir. Zəngəzurun bənzərsiz təbiətinin, coğrafiyasının, yer-yurd adlarının-toponomikasının mükəmməl ensiklopediyasıdır, bugünkü, gələcək nəsillər üçün yaddaş kitabıdır, müdrik ağsaqqal öyüdüdür, həm də ağır müsibətlər görüb yaşamış müəllifin daxili mənəvi zənginliyini, bənzərsiz ədəbi istedadını dəyərləndirmək baxımından unikal mənbə, ədəbi söz abidəsidir.

Müəllif, avtobioqrafik romanı olan “Budağın xatirələri” əsərində Vüqarlı kəndinin təsviri ilə başlayır. Bu təsvirlərdə yazıçının doğma torpağa böyük məhəbbətlə döyünən ürəyinin çırıntıları eşidilməkdədir: “Kəndimiz Salvartı dağının ətəyindədir. Dağın başından qoç daşın üstünə çıxıb kəndə baxanda iftixarımdan sinəm qabardı. Yaxşı ki, buranın adını Vüqarlı qoyublar. Doğrudan da, adına layiq kənddir. Kənddə cavanlar var ki, qaçarağına köhlən at çatmır. Qızlar var ki, tər qönçə misalındadır, sifətinə baxmaq olmur, gəlinlər var ki, yenicə açılmış gülə oxşayır, deyirsən bəs qüdrətin qələmi ilə çəkilib. Qadınlar var ki, elə bil həşəmlənmiş qızılgüldür, yanağına baxdıqca baxmaq istəyirsən. Kişilər var ki, danışanda ağzından mənə, mərifət, qabiliyyət tökülür. Vüqarlının dünyagörmüş qocalarının sinəsi dastanla doludur. Ağbirçək qarılar o qədər nağıl bilirlər ki, ilin üç yüz altmış beş günü danışsalar yenə də qurtarmaz”.

Əli Vəliyev öz publisist yazılarında yeni cəmiyyətin üstünlüklərini göstərmək və yeni həyatı tərənnüm etməklə bərabər, köhnəliyi, onun qəbul olunmayan qalıqlarını kəsərli qələmlə tənqid edirdi. Ədib habelə o dövrdə “Gənc işçi” qəzetində ictimai-siyasi həyatın müxtəlif sahələrinə aid bir sıra məqalələr çap etdirmişdir. Yazıçı, 1924-cü ildə Qala-Maştağa qəzasında mövhumat əleyhinə bir neçə məqalə yazmış, onun qələmə aldığı “Allahın səyahəti” adlı felyeton dini fanatizm qalıqları ilə kəskin mübarizəyə yönəldilib. O, Bakı kəndlərinin bəzilərinə cahil mollaların, fırıldaqçıların camaatı aldadıb soymaları barədə də yazdığı məqalələrlə ilə çıxış edirdi. Həmin məqalələr böyük səs-küyə səbəb olmuşdur.

Dilinin zənginliyi, xalq danışığından bəhrələnən, şəxsiyyətindən doğan səmimiyyəti ilə Əli Vəliyev dövrünün ən çox oxunan, sevilən yazıçılarından olub. Janrından asılı olmayaraq əsərlərindən duyulan torpaq, çörək ətri, halallıq qoxusu bu gün də öz təzəliyini, tərəvətini qoruyub saxlayır. İstedadı və yaradıcı zəhməti ilə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına, dilin zənginləşməsinə sayısız töhfələr vermiş yazıçı sözün çəkisini, namusunu ləyaqətlə qorumuş, sovet rejiminin ən çətin sınaqlarından alnıaçıq, üzuağ çıxaraq, mənliyini, qürurunu, ədəbiyyata, dostu sədaqətini hər şeydən uca tutmuşdur. Ədibin xarakterinin ana xətti-mənəvi təmizlik, xalqına, mənsub olduğu dövlətə, ailəsinə və dünyanın bütün yaxşı adamlarına sədaqətli olması idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Z.Xəlil və F.Əsgərli-Uşaq ədəbiyyatı, dərslik. ADPU-nun nəşriyyatı Bakı-2007, səh-489
2. Xəlilzadə F. Silsilə romanlar müəllifi, Əli Vəliyev haqqında Mədəniyyət.Bakı-2010. - 15 dekabr. - N 88. -səh- 13
3. Əsgərli F. Əli Vəliyev (1901-1983) : haqqında və əsərlərindən nümunələr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. – Bakı- Pedaqoji Universitet, 2012. - S. 280-290.

Özet

AZERBAIJAN ÇOCUĞ EDEBİYATINDA ALİ VALİYEV'İN SANATSAL YARATILIŞI

Hayatta gerçek öğretmeni hayatın kendisi olan insanlar vardır. Toplumsal varoluş onları zorlaştırır, zorluklara sokar, imtihanlardan çıkarır. Bu tür insanlar hayatı, insanların istek ve sorunlarını derinden bilirler, insanların ruhunu en ince ayrıntısına kadar duyma ve anlama yeteneğine sahiptirler. Bu insanlardan biri de yazar Ali Valiyev'dir. Güzel denemeler, onlarca roman ve kısa öykülerin yazarı olarak tanınan Azerbaycanlı halk yazarı, nesir yazarı ve gazeteci Ali Gara oğlu Valiyev, 24 Şubat 1901'de Zengezur'un Sisyan ilçesinin Ağdu köyünde Ermeni yönetimine bağlı olarak doğdu.

Ali Valiyev'in çocukluğu ve gençliği çok trajikti. Tüm akrabalarını trajik bir şekilde kaybetti, babası, annesi, üç kız kardeşi ve çocukları gözleri önünde hastalıktan ve açlıktan öldü. Aç, susuz, evsiz ve kıyafetsiz kalan 18 yaşındaki genç, tamamen umutsuz durumda. Yazar tüm belgesel çalışmalarında bu yıllardan bahseder. "Dalın Hatıraları" adlı romanının ilk kitabında, "Turaçlı Yolu", "Karabağ'da Bırakılan İzler", "Sanat Sevgisi", "Akrabalar" adlı romanlarında mülteci yıllarının acı gerçek sahneleri anlatılıyor.

Ali Valiyev yaratıcılığına şiirle başladı. Hayata dair güçlü gözlemini şiire dönüştürmekte zorlanan yazar, kısa sürede tüm faaliyetlerini düzyazı ve basınla kapatır. Bu alanda, yazar kayıtlarından, deneme ve gazetecilik yazılarından mektup biçimine, roman ve kısa öykü gibi temel düzyazı türlerine kadar Ali Valiyev'in elini denemediği alan yoktur. Ali Valiyev'in ilk edebi eseri 1924'te, "Büyükannenin Yüzü" adlı ilk öykü kitabı 1930'da yayımlandı.

Ali Valiyev aynı zamanda tanınmış bir gazeteci ve yayıncıdır. "Zangezur gartalları" (1970), Emek Kahramanı unvanına layık görülen Azerbaycan kadınlarına ithaf edilen "Vinç treni" (1972) adlı makale yayımlandı. Ali Valiyev çocukları da unutmadı, onlar için "Şımartmak", (1944), "Madar Masalı", (1955), "Çocuklara Hediye", (1962), "Sevgili Torunlarım" (1964). Sadelik, doğallık Ali Valiyev'in sanatsal tarzının temel özelliklerinden biri olarak kendini göstermiştir. Eserleri başka dillere çevrildi.

Ali Valiyev hakkında çok şey yazılmasına rağmen onun hayatı ve yaratıcılığı hakkında nispeten tam bir resim veren hiçbir eser veya malzeme yoktur. Ancak yoksul ve okuma yazma bilmeyen bir çevreden gelip, ücretli bir yazarlıktan halk yazarlığının zirvesine ulaşan bir insanın geçirdiği aşama, toplumdaki benzersiz olaylar ve yakın tarihimizin yaşayan sayfaları kadar önemlidir. Anlamlı yaşamının çoğunu edebi yaratıcılığa adanmış. Ünlü nesir yazarı, çocukların ve gençlerin gözdesi, gazeteci ve birçok eserin yazarı Ali Gara Oğlu Veliyev, 1983 yılında akrabalarının yanında Bakü'de vefat etti. Onun ölümsüz eserleri, romanları, hikâyeleri, denemeleri ve hikâyeleri bize kaldı.

Ali Valiyev, Azerbaycan doğası ve folklorunun büyük bir uzmanıydı. Pek çok eserinde, özellikle çocuklar için yazdığı öykülerinde, bugün okul çocuklarımızın ve insanlarımızın, insanlarımız için hava ve su kadar gerekli olan Anavatan sevgisini, ocağa bağlılığı alacakları duygusu var. Bu konuda Şuşa'ya ithaf edilen "Yüzü Olmayan Güzel" hikâyesini örnek verebiliriz. Modernlik Ali Valiyev'in yaratıcılığının temel özelliğidir. Kısa öykülerden büyük romanlara kadar yazarın tüm eserlerinde bu niteliği görüyoruz. Örneğin; en küçük öykülerden biri olan Atlı Kadın (1943) adlı öyküde, halkın yiğit kızı Hacer'in sanatsal imgesi, küçük bir detayın yardımıyla ustaca anlatılmıştır. Edebiyat eleştirmeni Kamran Memmedov bu hikâyeyi "sanatsal düşüncenin en iyi ürünlerinden biri" olarak nitelendirdi. Yazar, Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın en yoğun olduğu dönemde yazdığı bu eseriyle okuyucularını cesarete ve kahramanlığa, Hacer adıyla ilgili gelenekleri sürdürmeye çağırmış, zanaatkarlık ve ölümsüzlük fikrini tesis etmiştir. Azerbaycan nesirinde modernlik ruhunun önde gelen nitelik olduğunu gösterirsek Ali Valiyev'in denemeleri, öyküleri, anlatıları ve romanları yanılmaz.

Ali Valiyev'in ilk büyük ölçekli eseri olan "Kahraman" (1937) romanı, evrimin bir sonucu olarak yaratılmıştır. Güçlü bir modernlik ruhu taşıyan ilk Azerbaycan romanlarından biridir. Ali Valiyev, "Kahraman" romanında bu döneme kadar yazdığı hikâyelerde anlattığı köyün ayrı ayrı sorunlarını özetlemekte, bunları tek bir derede toplamakta, destansı bir boyuta genişletmekte, devrimciliği ön plana çıkarmaktadır. Dönemin ve zamanın çelişkileri ve savaşları, köyde hayata ve ölüme gelen güçler anlatılıyor. Roman, 1914'ten 1928'e kadar Azerbaycan'da meydana gelen bir dizi olayı anlatıyor. Yazar, toplumun gelişiminin belli bir aşamasında, önemli ve önemli olayları gerçek bir yazarın gözüyle seçip ayırmış, bunları edebiyatın gücüyle çağdaşlarına aktarmış, onları düşündüren soruları yanıtlamıştır

Abstract

239

LITERATURE

There are people in life whose real teacher is life itself. Social existence makes it difficult for them, puts them in difficulties, and takes them out of tests. Such people know life, people's desires and problems deeply, and have the ability to hear and understand people's souls in the smallest detail. One of these people is the writer Ali Valiyev. Known as the author of beautiful essays, dozens of novels and short stories, Azerbaijani folk writer, prose writer and journalist Ali Gara oglu Valiyev was born on February 24, 1901 in the village of Agdu in the Sisyan district of Zangezur, under the Armenian administration. Ali Valiyev's childhood and youth were very tragic. He tragically lost all his relatives, his father, mother, three sisters and children died of illness and hunger before his eyes. Left hungry, thirsty, homeless and without clothes, the 18-year-old young man is in a completely hopeless situation. The author mentions these years in all his documentary works. The first book of his novel "Dalın Metıraları" (Memories of the Branch), "Turaçlı Yolu" (Road to Turaçlı), "Karabağda Bırakılan Traces" (Traces Left in Karabakh), "San Sevgisi" (Love of Art), and "Krabalar" (Relatives) tell the bitter real scenes of the refugee years.

Ali Valiyev started his creativity with poetry. The writer, who had difficulty in transforming his strong observation of life into poetry, soon closed all his activities with prose and the press. In this field, there is no field that Ali Valiyev did not try his hand at, from author records, essays and journalistic writings to the form of letters, novels and basic prose genres such as short stories. Ali Valiyev's first literary work was published in 1924, and his first book of stories called "Grandmother's Face" was published in 1930.

Ali Valiyev is also a well-known journalist and publisher. "Zangezur gartalları" (1970) and "Crane train" (1972), dedicated to Azerbaijani women who were awarded the title of Hero of Labor, were published. Ali Valiyev did not forget children either, for them he wrote "Spoiling" (1944), "Madar Tale" (1955), "Gift for Children" (1962), "My Dear Grandchildren" (1964). Simplicity and naturalness have proven to be one of the main features of Ali Valiyev's artistic style. His works have been translated into other languages.

Although much has been written about Ali Valiyev, there are no works or materials that give a relatively complete picture of his life and creativity. However, the stage that a person who came from a poor and illiterate environment and reached the peak of folk writing from a paid writer is as important as the unique events in society and the living pages of our recent history. He devoted most of his meaningful life to literary creativity. The famous prose writer, the favorite of children and young people, journalist and author of many works, Ali Gara Oglu Veliyev, passed away in Baku in 1983, surrounded by his relatives. His immortal works, novels, stories, essays and tales have remained with us.

Ali Valiyev was a great connoisseur of Azerbaijani nature and folklore. In many of his works, especially in his stories written for children, there is a feeling that today our schoolchildren and people will receive the love of the Motherland, devotion to the hearth, which is as necessary for our people as air and water. In this regard, we can give the story "Faceless Beauty", dedicated to Shusha, as an example. Modernity is the main feature of Ali Valiyev's creativity. We see this quality in all the works of the writer, from short stories to great novels. For example, in one of the smallest stories, the story "The Horsewoman" (1943), the artistic image of the brave daughter of the people, Hajar, is skillfully described with the help of a small detail. Literary critic Kamran Mammadov called this story "one of the best products of artistic thought." With this work, written during the most intense period of the Great Patriotic War, the writer called on his readers to courage and heroism, to continue the traditions associated with the name Hajar, and established the idea of craftsmanship and immortality. If we show that the spirit of modernity is the leading quality in Azerbaijani prose, Ali Valiyev's essays, stories, narratives and novels are infallible. Ali Valiyev's first large-scale work, the novel "Hero" (1937), was created as a result of evolution. It is one of the first Azerbaijani novels that carries a strong spirit of modernity. In his novel "Hero", Ali Valiyev summarizes the separate problems of the village he narrated in the stories he wrote up until this period, gathers them in a single stream, expands them to an epic dimension, and brings revolutionism to the forefront. The contradictions and wars of the period and time, the forces that came to life and death in the village are narrated. The novel narrates a series of events that took place in Azerbaijan from 1914 to 1928. At a certain stage in the development of society, the author selected and separated important and significant events with the eyes of a real writer, conveyed them to his contemporaries with the power of literature, and answered the questions that made them think.

ALI VALIYEV'S ARTISTIC CREATION IN AZERBAIJAN CHILDREN'S

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ƏLİ VƏLİYEVİN UŞAQ OXUSU
NÜMUNƏLƏRİ

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: kadın, hayat, mektup, trajedi, roman, haber, epik, zaman

Keywords: woman, life, letter, tragedy, novel, news, epic, time

Həyatda elə adamlar var ki, onların əsil müəllimi həyat özü olur. İctimai varlıq onları bərkə-boşa salır, çətinliklərdən keçirir, sınaqlardan çıxarır. Belələri həyatı, insanların arzu və dərdlərini dərinlən bilir, xalq ruhunu incəliklərinə qədər duyub dərk etmək iqtidarına malik olurlar. Belə adamlardan biri də yazıçı Əli Vəliyevdir. Gözəl oçerklər, maraqlı romanlar və povestlər, yüzlərlə hekayə müəllifi kimi tanıdığımız Azərbaycan xalq yazıçısı, nasir və publisist Əli Qara oğlu Vəliyev 24 fevral 1901-ci ildə Erməni tapdağı altında olan Zəngəzurun Sisyan rayonunun Ağdu kəndində anadan olmuşdur.

Əli Vəliyevin uşaqlığı və gəncliyi çox faciəli olmuşdur. O, doğma adamlarının hamısını faciəli surətdə itirmiş, atası, anası, üç bacısı və bacısı uşaqları öz gözləri qarşısında xəstəlikdən, ya da acından ölmüşlər. Ac-susuz, evsiz-eşiksiz və paltarsız özgə qapılarında qalan 18 yaşlı gənc tamamilə ümitsiz qalır. Yazıçı sənədli əsərlərinin hamısında bu illəri xatırladır. Onun “Budağın xatirələri” romanının birinci kitabında, “Turacılıya gedən yol”, “Qarabağda qalan izlər” romanlarında, “Sənət eşqi”, “Qohumlar” povestlərində, “Durna qatarı”ndakı bir sıra oçerklərində qaçqınlıq illərinin acınacaqlı real səhnələrlə təsvir edilmişdir.

Əli Vəliyev yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Güclü həyat müşahidəsini şeirə çevirməkdə çətinlik çəkən müəllif çox çəkmədən özünün bütün fəaliyyətini nəsr və mətbuatla bağlayır. Bu sahədə yazıçı, oçerk və publisistikadan məktub formasından tutmuş, nəsrin roman və povest kimi iri janrlarına qədər elə bir sahəsinə tapmaq olmaz ki, Əli Vəliyev orada yaradıcılıq yolu olmasın. Əli Vəliyevin ilk ədəbi yazısı 1924-cü ildə, “Nənəmin cəhrəsi” adlı ilk hekayələr kitabı 1930-cu ildə çap edilmişdir.

Əli Vəliyev həm də görkəmli jurnalist və publisistdir. “Zəngəzur qartalları” (1970), Əmək Qəhrəmanı adına layiq görülmüş azərbaycanlı qadınlara həsr olunmuş “Durna qatarı” (1972) oçerki çap edilmişdir. Əli Vəliyev uşaqları da unutmamış, onlar üçün də “Ərköyün”, (1944) “Madarın dastanı”, (1955) “Uşaqlara sovgat”, (1962), “Əziz nəvələrimə” (1964) adlı əsərlər yazmışdır. Sadəlik, təbiilik Əli Vəliyevin bədii üslubunun əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi özünü göstərmişdir. Onun əsərləri başqa xalqların dillərinə də tərcümə edilmişdir.

Əli Vəliyev haqqında indiyədək çox yazılsa da, onun həyatı və yaradıcılığı barədə nisbətən tam təsəvvür oyadan bir əsər, vəsait əldə yoxdur. Halbuki yoxsullar, savadsızlar mühitindən, muzdurluqdan xalq yazıçısı zirvəsində gəlib çıxan bir şəxsin keçdiyi mərhələ ümumən cəmiyyətdə unikal hadisələr və yaxın tariximizin canlı səhifələri qədər əhəmiyyətlidir. O, mənalı həyatının çoxunu ədəbi yaradıcılığa həsr etmişdir. Görkəmli nasir uşaq və gənclərin sevimli yazıçısı, publisist bir çox əsərlər müəllifi Əli Qara oğlu Vəliyev 1983-cü ildə Bakı şəhərində yaxınlarının əhatəsində həyatla vidalaşmışdır. Ondan bizə yadigar qalan onun ölməz əsərləri, romanları, povestləri, oçerkləri və hekayələri olmuşdur.

Yazıçının “Madarın dastanı” hekayəsi nağıl əsasında işlənmiş ən yaxşı hekayələrdən biridir. Təsirli, inandırıcı bədii lövhələrin zəngin xalq dili ilə ifadəsi ziddiyyətli, dramatik vəziyyətlər əsəri oxunaqlı etmişdir. Burada müəllif xalqın azadlıq arzularını və qarşılıqlı məhəbbətini tərənnüm etmişdir. Hekayənin qəhrəmanı ata-ananın yeganə övladı olan Madardır. Naxırçı Közərmişin “gözünün ağı-qarası bircə evladı olan” Madar bir sıra gözəl müsbət xasiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. İradə onu tay-tuşlarından, əsərin digər personajlarından fərqləndirən ən böyük keyfiyyəti olmuşdur.

Biri var idi, biri yox idi, uzaq məmləkətlərin birində Bir padşah var idi. Bu padşahın gözünün ağı-qarası gözəl və ağıllı bir qızı var idi. Padşahın arzusu qızını çox dövlətli və ona arxa və dayaq çıxan bir ailə ilə evləndirib toy etmək idi. Lakin günlərin bir günü ona xəbər çatır ki, qızı bir naxırçının oğluna aşiq olub. Padşah vəzirinin vasitəsilə geniş araşdırmalar aparır və məlum olur ki, qızının sevdiyi oğlanın adı Madardır. Madar isə məmləkətdə naxırçılıq edən Közərmişin oğludur.

Ata-anasına padşahın qızına vurulduğunu söyləyən Madar və onlara padşahın qızına elçi getməklərini təkid edir. Ata-anası ona yalvarırlar ki, bu sevdadan əl çəksin. Ancaq onların yalvarışları heç bir nəticə vermir. Axırı ələcsiz qalıb padşahın qapısına elçi göndərməyi qərara alırlar. Məmləkətin ağsaqqallarına yalvarıb-yaxardılar ki, elçi getməyə razılıq versinlər. Əvvəlcə ağsaqqallar tərəfindən rədd edildilər, sonra “elçiyə zaval yoxdur” deyib, razılıq aldılar.

Adətə uyğun olaraq gedib “elçi daşının” üstündə oturdular. Padşaha xəbər çatdı ki, naxırçı Közərmişin ailəsi sənin qızın Laləyə elçi gəlib. Padşah qəzəbindən bığlarını çeynədi. Nə cavab verəcəyini bilməyib hökm etdi ki, Közərmiş də, oğlu Madarı da dara çəksinlər. İşin qanla qutaracağını düşünən vəzir: Qibleyi-aləm, sizin qızınız Lalə xanım buyurmuşdur ki, atam məni Madara verməyə özümü sağöldürəcəm. Bu sözləri eşidən padşahın rəngi ağappaq oldu. Yaşı altmışdan keçməsinə baxmayaraq, axırıncı arvaddan bir qızı olmuşdu. O, qızının xətrini dünyalar qədər istəyirdi. Dərhal bir az qabaq verdiyi hökmü dəyişdirdi. Ancaq qızının naxırçı oğluna getməsinə əsla razı ola bilməzdi. Elə bil bu xəbərdən sonra bütün dünya uçub padşahın başına tökülmüşdü. O, dar düşüncələr, qaranlıq fikirlər içində qərq olduğu vaxt vəzir dedi. Vəzir: Qibleyi-aləm sağ olsun, məhəbbətə güc ola bilməz. Siz insanların özünə hökm edə bilərsiniz. İstədiyiniz şəxsi istədiyiniz kimi öldürə bilərsiniz. Siz yer üzünün allahısınız. Lakin insanların ürəyinə hakim ola bilməzsiz. Ələlxüsus məhəbbət kimi müqəddəs bir hissə. Qibleyi-aləm! Könül sevən göyçək olar. Məhəbbət üçün böyük-küçük, var-dövlət sədd ola bilməz. Məhəbbətin qarşısında şah da, rəiyyət də diz çökür. Odur ki, məsləhət bilirəm elçilərə “hə” cavabı verəsiniz. Padşah: vəzir, sən nə cəsarətlə başından yekədanışırsan? Sən necə cürət edib mənə bu mənasız təklifi söyləyirsən? Sən necə rəva görürsən ki, mənim qızım, padşah qızı, bir naxırçı oğluna ərə getsin? Yox, vəzir, görünür sən mənə sədaqətlə xidmət eləmirsən. Vəzir: padşahım! Mənim sözümə qulaq asın! Siz elçilərə “hə” cavabı verib yola salın. Sonra xəbər göndərin ki, oğlan gərək elə bir çiçək tapıb gətirə ki, ilin heç bir fəslində solmaya.

Beləliklə, naxırçı oğlu çiçək axtarmaq üçün bütün ömrü boyu gəzər, bu cür çiçəyi tapa bilməz. Lalə xanım bir-iki il gözlər, oğlanın gəlmədiyini görüncə ondan soyuyar. Sonra siz onu istədiyiniz şəxsə ərə verə bilərsiniz... Padşah: Bir az qabaq dediklərin yadından çıxdımı?

Sözlərini nə tez unuttun? Özün deyirsən ki, könül sevən göyçək olar, məhəbbət üçün sədd ola bilməz. Mən sənə sual verirəm, məhəbbətə vaxt, zaman mane ola bilərmi? Vəzir: Qibleyi-aləm! Cavanların məhəbbəti çox qaynar olduğu kimi çox tez də sönmür. Gəlin siz mənimlə razılaşıın. Vəzir padşahı inandırdı. Padşah razılaşdı. Madara xəbəri çatdırdılar. Bu xəbərdən sonra, Madar isə solmaz çiçəyi tapmaqla yanaşı, padşahla, vəzirdən necə qisas alacağını düşünürdü.

Əsərdə bir-birinə bənzəməyən müxtəlif obrazlar vardır. Madarın atası Közərmiş və anası Xeyri obrazları əsərdə çox yer almasalarda, oğullarına qarşı valideyin sevgisi hekayə boyu öz əksini tapmışdır. “Qızılquşlar oymağından solmaz gülü kim mənə gətirsə qızımı ona verəcəm, gətirməyənə boynunu vuracam” deyərək Madarı gedər gəlməz yola göndərməklə ondan canını qurtarmaq istəyir.

Lakin nəgıl boyu oxucu maraqlı və xalq içindən çıxan əmək adamlarına, pəhlivan qamətli çobanlara, əkinçiliklə məşqul olan cütçülər, dəvə sahibləri, tilsimli adamın ayı cildinə saldıqı gənc və xalq qüvvəsini təmsil edən xeyirxah və qəhrəmanlara yol göstərən müdrik insanlara rast gəlmək olur. Ağıllı məsləhətlərin və göyərçinlərin açdıqları sirlər, Madarı şər qüvvələrin əlindən xilas edir.

Hekayədə ayı cildinə salınmış oduncu oğlunun başına gələn hadisələr, əsərdə ayrıca bir süjet xətti kimi görünür və hekayəni bir qədər maraqlı edir. Əsərin sonunda isə Padşah Madarın gücü və qüvvəsi qarşısında məğlub olur.

Əli Vəliyev Azərbaycan təbiətinin, folklorunun çox gözəl bilicisi idi. Onun bir çox əsərlərində, xüsusən uşaqlar üçün yazılan hekayələrində bu gün bizim məktəblilərimiz, xalqımız üçün hava və su kimi lazım olan Vətən sevgisi, yurda, ocağa bağlılıq hissi var. Bu xüsusda onun Şuşaya həsr etdiyi “Qənirsiz gözəl” hekayəsini misal göstərə bilərik. Müasirlik Əli Vəliyev yaradıcılığının ümdə xüsusiyyətidir. Ədibin kiçik hekayələrindən tutmuş iri romanlarına qədər bütün əsərlərində bu keyfiyyəti görürük. Məsələn: ən kiçik hekayələrindən olan “Atlı qadın” hekayəsində (1943) xalqın igid qızı Həcərin bədii surəti kiçik bir təfərrüatın köməyi ilə ustalıqla müəyyənəşdirilmişdir. Ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov bu hekayəni “bədi təfəkkürün ən yaxşı məhsullarından biri” adlandırmışdır. II Dünya müharibəsinin qızgın dövründə yazılmış bu əsərlə yazıçı öz oxucularını mərdliyə və qəhrəmanlığa, Həcərin adı ilə bağlı ənənələri davam etdirməyə çağırır, hünərliyin, ölməzliyin ideyasını təsbit edir. Əli Vəliyevin oçerk, hekayə, povest və romanları Azərbaycan nəsrində müasirlik ruhunun aparıcı keyfiyyət olduğunu göstərsək yanılmarıq.

Müəllifin ilk iri həcmli əsəri “Qəhrəman” romanı (1937) təkamül nəticəsində meydana gəlmişdir. Müasirlik ruhu güclü olan ilk Azərbaycan romanlarındanır. “Qəhrəman” romanında yazıçı, bu dövrə qədər yazdığı hekayələrdə təsvir etdiyi kəndin ayrı-ayrı problemlərini ümumiləşdirir, vahid axara salır, epik genişliyə çıxarır, dövrün, zamanın inqilabi ziddiyyətlərini, vuruşlarını ön plana çəkir, kənddə üz-üzə gələn ölüm-dirim meydanına çıxan qüvvələri təsvir edir. Romanda 1914-cü ildən 1928-ci illərə qədər bir dövrdə Azərbaycanda baş verən bir sıra hadisələr təsvir olunur. Müəllif cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində vacib və əhəmiyyətli hadisələri isti-isti həqiqi yazıçı gözü ilə seçib ayırmış, ədəbiyyatın gücü ilə öz müasirlərinə həmin hadisələrin iştirakçılarına çatdırmış, onları düşündürən suallara cavab vermişdir. Roman işıqlı gələcək uğrunda, insanların səadəti naminə mübarizə aparan XX əsrin 30-cu illər həyatını inandırıcı əks etdirmişdir.

Əli Vəliyevin “Çiçəkli” (1952), “Gülşən” (1953), “Ürək dostları” (1956), “Təzəgül” (1965), “Narahat adam” (1966), “Zamanın ulduzları” (1954) kimi iri həcmli əsərləri kənddə gedən quruculuq işlərinin, dinamik inkişafın bədii salnaməsidir. Müasir Azərbaycan kəndinin həyatını və xalq dilinin koloritini nəsrimizə gətirən Əli Vəliyev bu kimi romanlar yaradaraq oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Ədibin, vaxtında qələmə alınmış “Zəngəzur qartalları” əsəri əlimizdə olan canlı tarixi sənədə çevrilmişdir.

Əli Vəlivevin “Budağın xatirələri” (1963-1964) romanı oxucular üçün daha da maraqlıdır. Yazıçı həyatında görüb yaşadıklarını avtobioqrafik səciyyəli “Budağın xatirələri”ndə o qədər bədii ustalılıqla, həssas duyğularla qələmə alıb ki, təkcə bu əsərlə də Azərbaycan ədəbiyyatında əbədlilik qazana bilərdi; bu kitab zəngəzurluların təmsalında bədnam qonşularımızın xalqımızın başına gətirdiyi faciələrin bədii, tarixi salnaməsidir. Zəngəzurun bənzərsiz təbiətinin, coğrafiyasının, yer-yurd adlarının-toponomikasının mükəmməl ensiklopediyasıdır, bugünkü, gələcək nəsillər üçün yaddaş kitabıdır, müdrik ağsaqqal öyüdüdür, həm də ağır müsibətlər görüb yaşamış müəllifin daxili mənəvi zənginliyini, bənzərsiz ədəbi istedadını dəyərləndirmək baxımından unikal mənbə, ədəbi söz abidəsidir.

Müəllif, avtobioqrafik romanı olan “Budağın xatirələri” əsərində Vüqarlı kəndinin təsviri ilə başlayır. Bu təsvirlərdə yazıçının doğma torpağa böyük məhəbbətlə döyünən ürəyinin çırıntıları eşidilməkdədir: “Kəndimiz Salvartı dağının ətəyindədir. Dağın başından qoç daşın üstünə çıxıb kəndə baxanda iftixarımdan sinəm qabardı. Yaxşı ki, buranın adını Vüqarlı qoyublar. Doğrudan da, adına layiq kənddir. Kənddə cavanlar var ki, qaçarağına köhlən at çatmır. Qızlar var ki, tər qönçə misalındadır, sifətinə baxmaq olmur, gəlinlər var ki, yenicə açılmış gülə oxşayır, deyirsən bəs qüdrətin qələmi ilə çəkilib. Qadınlar var ki, elə bil həşəmlənmiş qızılgüldür, yanağına baxdıqca baxmaq istəyirsən. Kişilər var ki, danışanda ağzından mənə, mərifət, qabiliyyət tökülür. Vüqarlının dünyagörmüş qocalarının sinəsi dastanla doludur. Ağbirçək qarılar o qədər nağıl bilirlər ki, ilin üç yüz altmış beş günü danışsalar yenə də qurtarmaz”.

Əli Vəliyev öz publisist yazılarında yeni cəmiyyətin üstünlüklərini göstərmək və yeni həyatı tərənnüm etməklə bərabər, köhnəliyi, onun qəbul olunmayan qalıqlarını kəsərli qələmlə tənqid edirdi. Ədib habelə o dövrdə “Gənc işçi” qəzetində ictimai-siyasi həyatın müxtəlif sahələrinə aid bir sıra məqalələr çap etdirmişdir. Yazıçı, 1924-cü ildə Qala-Maştağa qəzasında mövhumat əleyhinə bir neçə məqalə yazmış, onun qələmə aldığı “Allahın səyahəti” adlı felyeton dini fanatizm qalıqları ilə kəskin mübarizəyə yönəldilib. O, Bakı kəndlərinin bəzilərinə cahil mollaların, fırıldaqçıların camaatı aldadıb soymaları barədə də yazdığı məqalələrlə ilə çıxış edirdi. Həmin məqalələr böyük səs-küyə səbəb olmuşdur.

Dilinin zənginliyi, xalq danışığından bəhrələnən, şəxsiyyətindən doğan səmimiyyəti ilə Əli Vəliyev dövrünün ən çox oxunan, sevilən yazıçılarından olub. Janrından asılı olmayaraq əsərlərindən duyulan torpaq, çörək ətri, halallıq qoxusu bu gün də öz təzəliyini, tərəvətini qoruyub saxlayır. İstedadı və yaradıcı zəhməti ilə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına, dilin zənginləşməsinə sayısız töhfələr vermiş yazıçı sözün çəkisini, namusunu ləyaqətlə qorumuş, sovet rejiminin ən çətin sınaqlarından alnıaçıq, üzuağ çıxaraq, mənliyini, qürurunu, ədəbiyyata, dostu sədaqətini hər şeydən uca tutmuşdur. Ədibin xarakterinin ana xətti-mənəvi təmizlik, xalqına, mənsub olduğu dövlətə, ailəsinə və dünyanın bütün yaxşı adamlarına sədaqətli olması idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Z.Xəlil və F.Əsgərli-Uşaq ədəbiyyatı, dərslik. ADPU-nun nəşriyyatı Bakı-2007, səh-489
2. Xəlilzadə F. Silsilə romanlar müəllifi, Əli Vəliyev haqqında Mədəniyyət.Bakı-2010. - 15 dekabr. - N 88. -səh- 13
3. Əsgərli F. Əli Vəliyev (1901-1983) : haqqında və əsərlərindən nümunələr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. – Bakı- Pedaqoji Universitet, 2012. - S. 280-290.

Özet

AZERBAIJAN ÇOCUĞ EDEBİYATINDA ALİ VALİYEV'İN SANATSAL YARATILIŞI

Hayatta gerçek öğretmeni hayatın kendisi olan insanlar vardır. Toplumsal varoluş onları zorlaştırır, zorluklara sokar, imtihanlardan çıkarır. Bu tür insanlar hayatı, insanların istek ve sorunlarını derinden bilirler, insanların ruhunu en ince ayrıntısına kadar duyma ve anlama yeteneğine sahiptirler. Bu insanlardan biri de yazar Ali Valiyev'dir. Güzel denemeler, onlarca roman ve kısa öykülerin yazarı olarak tanınan Azerbaycanlı halk yazarı, nesir yazarı ve gazeteci Ali Gara oğlu Valiyev, 24 Şubat 1901'de Zengezur'un Sisyan ilçesinin Ağdu köyünde Ermeni yönetimine bağlı olarak doğdu.

Ali Valiyev'in çocukluğu ve gençliği çok trajikti. Tüm akrabalarını trajik bir şekilde kaybetti, babası, annesi, üç kız kardeşi ve çocukları gözleri önünde hastalıktan ve açlıktan öldü. Aç, susuz, evsiz ve kıyafetsiz kalan 18 yaşındaki genç, tamamen umutsuz durumda. Yazar tüm belgesel çalışmalarında bu yıllardan bahseder. "Dalın Hatıraları" adlı romanının ilk kitabında, "Turaçlı Yolu", "Karabağ'da Bırakılan İzler", "Sanat Sevgisi", "Akrabalar" adlı romanlarında mülteci yıllarının acı gerçek sahneleri anlatılıyor.

Ali Valiyev yaratıcılığına şiirle başladı. Hayata dair güçlü gözlemini şiire dönüştürmekte zorlanan yazar, kısa sürede tüm faaliyetlerini düzyazı ve basınla kapatır. Bu alanda, yazar kayıtlarından, deneme ve gazetecilik yazılarından mektup biçimine, roman ve kısa öykü gibi temel düzyazı türlerine kadar Ali Valiyev'in elini denemediği alan yoktur. Ali Valiyev'in ilk edebi eseri 1924'te, "Büyükannenin Yüzü" adlı ilk öykü kitabı 1930'da yayımlandı.

Ali Valiyev aynı zamanda tanınmış bir gazeteci ve yayıncıdır. "Zangezur gartalları" (1970), Emek Kahramanı unvanına layık görülen Azerbaycan kadınlarına ithaf edilen "Vinç treni" (1972) adlı makale yayımlandı. Ali Valiyev çocukları da unutmadı, onlar için "Şımartmak", (1944), "Madar Masalı", (1955), "Çocuklara Hediye", (1962), "Sevgili Torunlarım" (1964). Sadelik, doğallık Ali Valiyev'in sanatsal tarzının temel özelliklerinden biri olarak kendini göstermiştir. Eserleri başka dillere çevrildi.

Ali Valiyev hakkında çok şey yazılmasına rağmen onun hayatı ve yaratıcılığı hakkında nispeten tam bir resim veren hiçbir eser veya malzeme yoktur. Ancak yoksul ve okuma yazma bilmeyen bir çevreden gelip, ücretli bir yazarlıktan halk yazarlığının zirvesine ulaşan bir insanın geçirdiği aşama, toplumdaki benzersiz olaylar ve yakın tarihimizin yaşayan sayfaları kadar önemlidir. Anlamlı yaşamının çoğunu edebi yaratıcılığa adadı. Ünlü nesir yazarı, çocukların ve gençlerin gözdesi, gazeteci ve birçok eserin yazarı Ali Gara Oğlu Veliyev, 1983 yılında akrabalarının yanında Bakü'de vefat etti. Onun ölümsüz eserleri, romanları, hikâyeleri, denemeleri ve hikâyeleri bize kaldı.

Ali Valiyev, Azerbaycan doğası ve folklorunun büyük bir uzmanıydı. Pek çok eserinde, özellikle çocuklar için yazdığı öykülerinde, bugün okul çocuklarımızın ve insanlarımızın, insanlarımız için hava ve su kadar gerekli olan Anavatan sevgisini, ocağa bağlılığı alacakları duygusu var. Bu konuda Şuşa'ya ithaf edilen "Yüzü Olmayan Güzel" hikâyesini örnek verebiliriz. Modernlik Ali Valiyev'in yaratıcılığının temel özelliğidir. Kısa öykülerden büyük romanlara kadar yazarın tüm eserlerinde bu niteliği görüyoruz. Örneğin; en küçük öykülerden biri olan Atlı Kadın (1943) adlı öyküde, halkın yiğit kızı Hacer'in sanatsal imgesi, küçük bir detayın yardımıyla ustaca anlatılmıştır. Edebiyat eleştirmeni Kamran Memmedov bu hikâyeyi "sanatsal düşüncenin en iyi ürünlerinden biri" olarak nitelendirdi. Yazar, Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın en yoğun olduğu dönemde yazdığı bu eseriyle okuyucularını cesarete ve kahramanlığa, Hacer adıyla ilgili gelenekleri sürdürmeye çağırmış, zanaatkarlık ve ölümsüzlük fikrini tesis etmiştir. Azerbaycan nesirinde modernlik ruhunun önde gelen nitelik olduğunu gösterirsek Ali Valiyev'in denemeleri, öyküleri, anlatıları ve romanları yanılmaz.

Ali Valiyev'in ilk büyük ölçekli eseri olan "Kahraman" (1937) romanı, evrimin bir sonucu olarak yaratılmıştır. Güçlü bir modernlik ruhu taşıyan ilk Azerbaycan romanlarından biridir. Ali Valiyev, "Kahraman" romanında bu döneme kadar yazdığı hikâyelerde anlattığı köyün ayrı ayrı sorunlarını özetlemekte, bunları tek bir derede toplamakta, destansı bir boyuta genişletmekte, devrimciliği ön plana çıkarmaktadır. Dönemin ve zamanın çelişkileri ve savaşları, köyde hayata ve ölüme gelen güçler anlatılıyor. Roman, 1914'ten 1928'e kadar Azerbaycan'da meydana gelen bir dizi olayı anlatıyor. Yazar, toplumun gelişiminin belli bir aşamasında, önemli ve önemli olayları gerçek bir yazarın gözüyle seçip ayırmış, bunları edebiyatın gücüyle çağdaşlarına aktarmış, onları düşündüren soruları yanıtlamıştır.

Abstract

LITERATURE

There are people in life whose real teacher is life itself. Social existence makes it difficult for them, puts them in difficulties, and takes them out of tests. Such people know life, people's desires and problems deeply, and have the ability to hear and understand people's souls in the smallest detail. One of these people is the writer Ali Valiyev. Known as the author of beautiful essays, dozens of novels and short stories, Azerbaijani folk writer, prose writer and journalist Ali Gara oglu Valiyev was born on February 24, 1901 in the village of Agdu in the Sisyan district of Zangezur, under the Armenian administration. Ali Valiyev's childhood and youth were very tragic. He tragically lost all his relatives, his father, mother, three sisters and children died of illness and hunger before his eyes. Left hungry, thirsty, homeless and without clothes, the 18-year-old young man is in a completely hopeless situation. The author mentions these years in all his documentary works. The first book of his novel "Dalın Metıraları" (Memories of the Branch), "Turaçlı Yolu" (Road to Turaçlı), "Karabağda Bırakılan Traces" (Traces Left in Karabakh), "San Sevgisi" (Love of Art), and "Krabalar" (Relatives) tell the bitter real scenes of the refugee years.

Ali Valiyev started his creativity with poetry. The writer, who had difficulty in transforming his strong observation of life into poetry, soon closed all his activities with prose and the press. In this field, there is no field that Ali Valiyev did not try his hand at, from author records, essays and journalistic writings to the form of letters, novels and basic prose genres such as short stories. Ali Valiyev's first literary work was published in 1924, and his first book of stories called "Grandmother's Face" was published in 1930.

Ali Valiyev is also a well-known journalist and publisher. "Zangezur gartalları" (1970) and "Crane train" (1972), dedicated to Azerbaijani women who were awarded the title of Hero of Labor, were published. Ali Valiyev did not forget children either, for them he wrote "Spoiling" (1944), "Madar Tale" (1955), "Gift for Children" (1962), "My Dear Grandchildren" (1964). Simplicity and naturalness have proven to be one of the main features of Ali Valiyev's artistic style. His works have been translated into other languages.

Although much has been written about Ali Valiyev, there are no works or materials that give a relatively complete picture of his life and creativity. However, the stage that a person who came from a poor and illiterate environment and reached the peak of folk writing from a paid writer is as important as the unique events in society and the living pages of our recent history. He devoted most of his meaningful life to literary creativity. The famous prose writer, the favorite of children and young people, journalist and author of many works, Ali Gara Oglu Veliyev, passed away in Baku in 1983, surrounded by his relatives. His immortal works, novels, stories, essays and tales have remained with us.

Ali Valiyev was a great connoisseur of Azerbaijani nature and folklore. In many of his works, especially in his stories written for children, there is a feeling that today our schoolchildren and people will receive the love of the Motherland, devotion to the hearth, which is as necessary for our people as air and water. In this regard, we can give the story "Faceless Beauty", dedicated to Shusha, as an example. Modernity is the main feature of Ali Valiyev's creativity. We see this quality in all the works of the writer, from short stories to great novels. For example, in one of the smallest stories, the story "The Horsewoman" (1943), the artistic image of the brave daughter of the people, Hajar, is skillfully described with the help of a small detail. Literary critic Kamran Mammadov called this story "one of the best products of artistic thought." With this work, written during the most intense period of the Great Patriotic War, the writer called on his readers to courage and heroism, to continue the traditions associated with the name Hajar, and established the idea of craftsmanship and immortality. If we show that the spirit of modernity is the leading quality in Azerbaijani prose, Ali Valiyev's essays, stories, narratives and novels are infallible. Ali Valiyev's first large-scale work, the novel "Hero" (1937), was created as a result of evolution. It is one of the first Azerbaijani novels that carries a strong spirit of modernity. In his novel "Hero", Ali Valiyev summarizes the separate problems of the village he narrated in the stories he wrote up until this period, gathers them in a single stream, expands them to an epic dimension, and brings revolutionism to the forefront. The contradictions and wars of the period and time, the forces that came to life and death in the village are narrated. The novel narrates a series of events that took place in Azerbaijan from 1914 to 1928. At a certain stage in the development of society, the author selected and separated important and significant events with the eyes of a real writer, conveyed them to his contemporaries with the power of literature, and answered the questions that made them think.

AZƏRBAYCAN-MİSİR MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSI

REFLECTION OF AZERBAIJAN-EGYPT MULTICULTURAL CULTURAL RELATIONS IN AZERBAIJANI FINE ARTS

Emil Raul oğlu Ağayev

**Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University**

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan–Misir multikultural mədəni əlaqələrinin təsviri sənətimizdə əksi araşdırılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycanın xarici siyasətində mühüm istiqamətlərdən biri müxtəlif ölkələrlə qurulan diplomatik və mədəni münasibətlərdir. Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovşağında yerləşən Azərbaycan multikultural dəyərlərə sadıq qalaraq digər xalqların mədəni irsinə hörmətlə yanaşmışdır. Bu baxımdan Misirlə əlaqələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır və iki ölkə arasındakı dostluq münasibətləri rəssamlarımızın yaradıcılığında öz bədii əksini tapmışdır.

Məqalədə Azərbaycan rəssamlarının Misirə həsr olunmuş əsərləri təhlil edilir. Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadənin 2006-cı ildə təqdim etdiyi “Misir təəssüratları” silsiləsi bu baxımdan xüsusi yer tutur. Silsilədə Misirin qədim memarlıq abidələri, piramidalar, səhralar, dəvələr və gündəlik həyat səhnələri bədii-estetik həllini tapmışdır. “Səyahətçilər”, “Gizada ‘taksi’ dayanacağı”, “Daimi dostlar”, “Namaz vaxtı” kimi əsərlər Misir həyatının koloriti və fəlsəfi məzmununu əks etdirir.

Eyni zamanda Tahir Salahovun “Sfinks”, Hafiz Məmmədovun “Luksorda məbəd” və Nadir Əbdürrəhmanovun “Qızmar gün” əsərlərində Misirin tarixi-mədəni simvolları obrazlı şəkildə təqdim olunmuşdur. Avangard üslubun nümayəndəsi Mirnadir Zeynalov isə “Misirə yürüş” və “Misir mənzərəsi” əsərlərində qədim ölkənin simvollarını müasir bədii yanaşma ilə ifadə etmişdir.

Nəticə olaraq, Azərbaycan–Misir multikultural mədəni əlaqələri təsviri sənətimizdə zəngin mövzu dairəsi formalaşdırmış və gələcək yaradıcılıq axtarırları üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Misir, təsviri incəsənət, rəssamlıq, multikulturalizm

Abstract. The article explores the reflection of Azerbaijan–Egypt multicultural cultural relations in Azerbaijani fine arts. It is emphasized that one of the key directions of Azerbaijan’s foreign policy is the establishment of diplomatic and cultural relations with various countries. Located at the crossroads of Western and Eastern civilizations, Azerbaijan has remained committed to multicultural values and has shown respect for the cultural heritage of other nations. In this context, relations with Egypt are of particular importance, and the friendship between the two countries has found artistic expression in the works of Azerbaijani painters.

The study analyzes artworks dedicated to Egypt by Azerbaijani artists. People’s Artist Cəmil Müfidzadə’s series “Egyptian Impressions,” presented in 2006, occupies a special place in this regard. The series artistically reflects Egypt’s ancient architectural monuments, pyramids, deserts, camels, and scenes of everyday life. Works such as “Travelers,” “Taxi Stop in Giza,” “Eternal Friends,” and “Time for Prayer” convey the colorfulness and philosophical depth of Egyptian life.

In addition, Tahir Salahov’s “Sphinx,” Hafız Məmmədov’s “Temple in Luxor,” and Nadir Əbdürrəhmanov’s “Scorching Sun” vividly present Egypt’s historical and cultural symbols. The avant-garde artist Mirnadir Zeynalov expressed the ancient country’s imagery through a modern artistic approach in his works “Campaign to Egypt” and “Egyptian Landscape.”

In conclusion, Azerbaijan–Egypt multicultural cultural relations have formed a rich thematic field in Azerbaijani fine arts and created broad opportunities for future artistic exploration.

Keywords: Azerbaijan, Egypt, fine arts, painting, multiculturalism.

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas uğurlarından biri xarici ölkələrlə olan diplomatik münasibətləridir. Multikultural ənənələrin uğurla inkişaf etdiyi ölkəmizdə digər xalqların mədəni irsinə hörmətlə yanaşılır. Qərb və şərq sivilizasiyalarının birləşdiyi kəsişmədə Azərbaycan incəsənət, mədəniyyətin inkişafına da öz töhfələrini vermişdir. Multikultural mədəni əlaqələrin, uğurlu siyasi münasibətlərin tarixən geniş yayıldığı ölkələr sırasında Misirin adını xüsusilə vurğulamalıyıq. Hər iki ölkənin dostluq əlaqələri təsviri sənətimizdə rəssamlarımız tərəfindən maraqlı kompozisiyalarla təqdim edilmişdi. Misirin memarlığı, tarixi, sənət əsərləri sənətkarlarımızın diqqət mərkəzində olmuşdur.

Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadə 2006-cı ildə Bakıda sənətsevərlərə təqdim etdiyi “Misir təəssüratları” silsiləsi onun dünyanın qədim memarlıq möcüzələri ilə zəngin ölkəyə yaradıcılıq səfərinin nəticəsi idi. Silsilənin 2006-cı ildə təqdimatı zamanı maraqlı xüsusiyyətlərdən biri ekspozisiyaya xəttatlıq nümunəsi daxil edilmişdir. Belə ki, salona daxil olan tamaşaçıları ərəb qrafikası ilə yazılmış “Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə” müqəddəs kəlamı qarşılayırdı. Silsiləyə daxil olan hər bir əsər tamaşaçıları Misirə səyahət etdirir. “Səyahətçilər” əsərində yorğun insanlar dəvələrin üzərində uzun səfərlərini davam edirlər, qızmar günəş isə onları müşayət edir. XXI əsrin taksilərini isə rəssam “Gizada “taksi” dayanacağı” əsərində təqdim edir. Misirlilərin pramidaları, dəvələrin sahibinin maraqlı obraz həllinə əsaslanması şərq ölkəsinin mədəniyyətinin əsas simvollarıdır. Cəmil Müfidzadə “Daimi dostlar” və “İki dost” kompozisiyalarında fəlsəfi ideya insanın yaxın dostu olan dəvənin təsvir elementləri canlandırılmışdı. “Doğma musiqi”, “Tənha yolçu”, “Ziyarətçilər”, “Müqəddəs şəhər”, “Namaz vaxtı”, “Şəhzadə”, “Karvan”, “Şahmat”, “Doğma yerlər”, “Gənc bədəvilər” əsərlərinin hər biri özündə Misir təəssüratlarını birləşdirir.

İll 1. Cəmil Müfidzadə “Daimi dostlar” (2004)

Tahir Salahovun “Sfinks” (1972), Hafiz Məmmədov “Luksorda məbəd” (1959), Nadir Əbdürrəhmanov “Qızmar gün” (1959) əsərləri də ideya məzmun, süjet rəngarəngliyi ilə Misir mədəniyyətini təqdim edir.

İll 2. Hafiz Məmmədov “Luksorda məbəd” (1959)(kətan, yağlı boya 70x50 sm)

Avanqard istiqamətin görkəmli nümayəndəsi Mirnadir Zeynalov “Misirə yürüş” (2012) əsərində qədim tarixi ilə seçilən ölkənin simvolları təqdim edilmişdi. Karton üzərində, tuş, akril texnikaları ilə “Misir mənzərəsi” (2010) kompozisiyası rəng, perspektiv təsvir həllinə əsaslanmışdı.

İll 3. Mirnadir Zeynalov “Misir mənzərəsi” (2010)(karton, akril, tuş, 50x70 sm)

Azərbaycan-Misir multikultural mədəni əlaqələri gələcəkdə də inkişaf edərək rəssamlarımız üçün yeni imkanlar yaradacaq.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Əliyev Z. “Cizgilərə hopan ömür” //Bakı Oskar 2011// 275 s
2. Müzəffərli D. “Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan” //Bakı 2016 // 119 s

THE DEVELOPMENT OF BORROWED VOCABULARY IN OUR LANGUAGE

DİLİMİZDƏ ALINMA LEKSİKANIN İNKİŞAFI

Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı

ADPU, f.ü.f.d., baş müəllim

İD 0009 0005 0068 4590

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilində alınma leksikanın formalaşması, dilin müxtəlif dövrlərdə alınmalar hesabına zənginləşməsi məsələləri təhlil olunur. Alınma sözlərin, əsasən, ictimai-siyasi, elmi, mədəni və texniki sahələrdə dilin ifadə imkanlarını genişləndirdiyi vurğulanır. Həmçinin milli qarşılığı olan alınmalardan istifadədə nəzarətin gücləndirilməsi məsələsi diqqətə çatdırılır.

Alınma leksikada istifadə dilin tarixi inkişafı və digər dillərlə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində formalaşmış təbii bir prosesdir. Alınma leksika, əsasən, terminoloji sahədə daha fəaldır.

Alınma sözlərin nəzarətsiz və həddindən artıq işlədilməsi zamanı milli sözlərin passivləşməsi, dil mədəniyyətinin zəifləməsi, bəzən də nitqin ağır görünməsi halları baş verir. Xüsusən də, gündəlik nitqimizdə milli qarşılığı olan alınmalardan istifadə dilin təbii axarını pozur.

Açar sözlər: alınma leksika, dilin lüğət tərkibi, fonetik uyğunlaşma

Summary

The article analyzes the formation of borrowed vocabulary in the Azerbaijani language, the enrichment of the language due to borrowings in different periods. It is emphasized that borrowed words expand the expressive capabilities of the language mainly in the socio-political, scientific, cultural and technical spheres. The issue of strengthening control over the use of borrowed words with national equivalents is also brought to attention.

The use of borrowed words in the lexicon is a natural process formed as a result of the historical development of the language and interaction with other languages. Borrowed vocabulary is mainly more active in the field of terminology.

When borrowed words are used uncontrolled and excessively, national words become passive, language culture weakens, and sometimes speech becomes heavy. In particular, the use of borrowed words with national equivalents in our everyday speech disrupts the natural flow of the language.

Keywords: borrowed vocabulary, vocabulary composition of the language, phonetic adaptation

Məlumdur ki, bir dilin leksik sistemi sosial, mədəni, iqtisadi amillərin təsiri ilə formalaşır və zamanla inkişaf edir. Bu prosesdə alınma leksika da inkişaf edir və dilimizin leksik tərkibində yer alır. Dilimiz müəyyən tarixi dövrlərdə digər dillərlə əlaqədə olmuş və bu dillərin leksikasından çoxsaylı leksik vahidlər almışdır. Bu alınma sözlər dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsi və inkişafında müəyyən rol oynamışdır.

Dillərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, eyni zamanda sözlərin təbii prosesidir. Reformatski qeyd edir ki, sözlərin prosesi həm ekstarlinqvistik, həm də dildaxili qaydalarla şərtləndirilmiş mürəkkəb hadisədir (1,s.104).

Alınma leksika dedikdə dilə başqa dildən keçən və zamanla qəbul olunan, eyni zamanda dilin fonetik, morfoloji sistemində uyğunlaşan sözlər nəzərdə tutulur. Bu sözlərdən bəziləri o qədər dinamik işləyir ki, daxil olduğu dilin fonetik və qrammatik qaydalarına adaptasiya olunur və bu səbəbdən onları milli sözlərdən ayırmaq çətinlik törədir.

Alınma sözlərin dilimizdə yayılmasının əsas səbəbləri kimi elmi-texniki tərəqqi, terminoloji ehtiyac və eyni zamanda prestij amilini də qeyd etməliyik. Alınma leksikanın inkişafını nəzərdən keçirək:

Ərəb və fars mənşəli alınmalar islamdan sonra dilimizə daxil olmuşdur. Bu sözlər, əsasən, elm, din, ədəbiyyat sahəsini əhatə etmişdir. Qeyd edək ki, bu alınmalar klassik ədəbiyyatımızda çox dinamik olmuşdur.

Rus və Avropa dillərindən gələn sözlər, əsasən, XIX-XX əsrlərdə dilimizə daxil olmuşdur. Belə sözlərin bəziləri dilimizə birbaşa, bir qismi isə vasitəçi dil hesabına gəlmişdir. Alınma prosesi ictimai-siyasi quruluşdan asılıdır. SSRİ-nin tərkibində olarkən dilimizə rus sözlərinin daxil olması daha sürətlə getmişdir.

Hər bir dilin leksik tərkibinə alınma sözlər daxil olur. Bu, istər dinamik dil, istərsə də passiv dil olsun, fərq etmir. Xüsusən də, bu gün qloballaşma və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişaf etdiyi bir zamanda dilimizə alınma sözlər durmadan daxil olur. Qeyd edək ki, ingilis dilindən keçən sözlər kəmiyyətcə çoxluq təşkil edir. Bu sözlərdən elələri var ki, hələ tam normalaşmamışdır, ancaq aktiv istifadə olunur. Yəni Qərbdən dilimizə birbaşa alınmalar daxil olmaqdadır. Bəzən bir sözün türkcə qarşılığı olsa da, dilimiz Avropa mənşəli qarşılığı seçir. Məsələn, mentalitet sözü fransız sözüdür. Qarşılığı müxtəlif türk dillərində zəhniyyət, anlayış, örnək, düşüncə kimi verilsə də, ən çox mentalitet sözünün işlənməsinə üstünlük verilir (2,s. 79).

Alınma sözlərin dilin inkişafında rolunu inkar edə bilmərik. Qeyd edək ki, alınmalar dilimizin terminoloji ehtiyaclarını ödəyir, elmi və texniki inkişafa uyğunlaşmanı təmin edir, eyni zamanda üslubi imkanları genişləndirir.

Alınmalardan yersiz və məqsədsiz istifadə dilin daxili imkanlarını kölgədə qoya bilər. Bu səbəbdən onlardan balanslı şəkildə istifadə etmək lazımdır. Prof. M. qasımov "Dilimiz və vəzifələrimiz" adlı məqaləsində son illərdə Türkiyə türkcəsindən alınıb azərbaycan dilində işlədilən söz və terminlərə öz münasibətini bildirmişdir (3).

Alınma sözlər ilk olaraq KİV-in dilində görünməyə başlayır. Amma qeyd edək ki, bu sözlərin bəziləri zəruri alınma yox, varvarizmlərdir. Bu baxımdan onlardan istifadə zamanı diqqətli olmaq lazımdır.

Alınma sözlərin milli sözlərlə əvəzlənməsi prosesi məsələsinə diqqət etdikdə görürük ki, yalnız dilimizdə deyil, türk dillərinin əksəriyyətində bu prosesi izləmək mümkündür. Məsələn, sektor-bölge, vitse-prezident-başkan (Türkiyə türkcəsi), kvorm-yetərsay, monitoring-

n'zar't?resurs-ehtiyat, anket-sorğu, meyil-tendensiya, informasiya-məlumat (azərbaycanca), rubrika-aydar, auditoriya-dərisxana, plyaj-jağajay (qazaxça) və s.

Alınma sözlərin milli qarşılıqlarla əvəzlənməsi dilin təbii inkişafına xidmət edir. Dilimizin söz yaradıcılığı imkanları aktivləşir, milli dilşüurunun formalaşmasına töhfə verir, dilin saflığını qoruyur. Təbii ki, bütün alınmaları əvəz etmək mümkün deyil. Onların əksəriyyəti artıq dilimizin quruluşuna uyğunlaşıb. Eyni zamanda media dilində alınmalardan çox istifadə olunur. Həmçinin etiraf etmək lazımdır ki, cəmiyyətin bir hissəsi milli qarşılıqlara laqeyd münasibət bəsləyir.

Alınma sözlərin milli sözlərlə əvəzlənməsində terminoloji komissiyanın fəaliyyəti, orfoqrafiya və izahlı lüğətlərin yenilənməsi, media sahəsində normativ dil təşviqi məsələləri mühüm rol oynayır.

Alınma sözlərin milli sözlərlə əvəzlənməsi dilin inkişafına qarşı deyil, onun təbii inkişafının təmin olunmasına xidmət edir. Məqsəd alınmaları dildən tamamilə çıxarmaq deyil, qarşılığı olanları işlətməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М., 1955, с.104.
2. İ.Kazımov Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası, II cild, Bakı, 2010
3. M.Qasımov. Dilimiz və vəzifələrimiz. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 1999, №3, s.59-60

“İSTİQLAL MARŞI” ŞEİRİNİN MEHMET AKİF ƏRSOY YARADICILIĞINDA YERİ

THE PLACE OF THE POEM "INDEPENDENCE MARCH" IN MEHMET AKİF ERSOY'S WORK

Hüseynova Nərmin

Azərbaycan, Bakı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid: 0009-0000-9480-8120

ÖZET

Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mehmet Akif Ersoy yaradıcılığında vətənpərvərlik, azadlıq və milli birlik ideyaları mühüm yer tutur. Şairin ən məşhur əsərlərindən biri olan “İstiqlal marşı” türk xalqının istiqlal mübarizəsinin bədii ifadəsi kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu şeir Türkiyə xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizəni, vətən sevgisini və milli ruhunu əks etdirən mühüm poetik nümunədir. Məqalədə şairin yaradıcılığında “İstiqlal marşı”nın yeri və ideya-bədii xüsusiyyətləri araşdırılır.

Anahtar kelimələr: Mehmet Akif Ersoy, İstiqlal marşı, türk ədəbiyyatı, vətənpərvərlik, azadlıq.

ABSTRACT

The ideas of patriotism, freedom and national unity occupy an important place in the work of Mehmet Akif Ersoy, one of the prominent representatives of Turkish literature. The Independence March, one of the poet's most famous works, is of great importance as an artistic expression of the Turkish people's struggle for independence. This poem is an important poetic example reflecting the struggle of the Turkish people for freedom, love of homeland and national spirit. The article examines the place and ideological and artistic features of the "Independence March" in the poet's work.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Independence March, Turkish literature, patriotism, freedom.

GİRİŞ

Türk ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Mehmet Akif Ersoy şair, publisist və ictimai xadim kimi türk mədəniyyətində mühüm yer tutur. Onun yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlər, vətən sevgisi, azadlıq ideyaları və xalqın taleyi əsas mövzulardan biri kimi diqqəti cəlb edir. Şairin əsərləri türk xalqının ictimai-siyasi həyatını, milli mübarizə ruhunu və mənəvi dünyasını əks etdirən mühüm bədii nümunələr kimi qiymətləndirilir.

Mehmet Akif Ersoy yaradıcılığında xüsusi yer tutan əsərlərdən biri də Türkiyənin dövlət himni olan “İstiqlal marşı”dır. Bu əsər türk xalqının istiqlal uğrunda apardığı mübarizəni, azadlıq əzmini və vətənə olan dərin sevgisini poetik şəkildə ifadə edir. “İstiqlal marşı” yalnız bir şeir deyil, həm də milli ruhun, azadlıq ideyasının və xalqın birlik iradəsinin bədii təəcəssümü kimi dəyərləndirilir.

YÖNTEM

Türk milli ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Mehmet Akif Ersoy yaradıcılığında vətənpərvərlik və milli azadlıq ideyaları xüsusi yer tutur. Onun yaradıcılığının ən mühüm nümunələrindən biri olan “İstiqlal marşı” türk xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin bədii ifadəsi kimi meydana gəlmişdir. Bu şeirin yaranma tarixi və qəbul olunması prosesi Türkiyə tarixinin mühüm hadisələri ilə sıx bağlıdır.

XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə milli istiqlal mübarizəsinin gücləndiyi bir dövrdə dövlət üçün milli marş yazılması məqsədilə müsabiqə elan edilmişdir. Maarif Vəkalətindən şairlərə “İstiqlal marşı dəvəti” adlı elanda müsabiqənin məqsəd və şərtləri haqqında belə yazılırdı: “Millətimizin daxili və xarici istiqlalı uğrunda keçirmiş olduğu mücadiləni ifadə və tərənnüm etmək üçün “İstiqlal marşı” müsabiqəsi təşkil olunmuşdur... Məmləkətimizdəki bütün qələm sahiblərini xidmət göstərməyə dəvət edirik. İthaf olunacaq əsərlər bir-iki ay sonra – 23 dekabr 1920-ci ildə Maarif Vəkaləti nəzdində olan “*Heyyati-ədəbiyyə*” tərəfindən dəyərləndiriləcəkdir. Dəyərləndiriləcək əsərin yalnız sözləri üçün 500 lirə mükafat olacaqdır. Bəstə üçün təsis ediləcək 500 lirədən ötrü ayrıca müsabiqə keçiriləcəkdir. Bütün müraciətlər Ankarada Böyük Millət Məclisi Maarif Vəkalətinə göndəriləcəkdir”. (Quliyev, 2025, s. 202)

Müsabiqəyə yüzlərlə şeir təqdim edilsə də, onların heç biri xalqın milli ruhunu və mübarizə əzmini tam ifadə edə bilməmişdir. Buna görə də Maarif naziri Həmdullah Sübhü milli marşın yazılması üçün ümidlərini əsasən Mehmet Akif Ersoya bağlamışdır. Lakin şair əvvəlcə müsabiqədə iştirak etmək istəməmişdir. Bunun səbəbi isə qalibə veriləcək pul mükafatı idi. Mehmet Akif Ersoy hesab edirdi ki, milli marş pul qarşılığında yazılmamalıdır və belə bir əsər yalnız xalqın duyğularından və imanından doğmalıdır. Buna baxmayaraq, şairin dostlarının və dövlət nümayəndələrinin təkidi nəticəsində o, müsabiqəyə qatılmağa razı olur, lakin ona çatacaq pulun müsəlman qadın və uşaqların ehtiyacını ödəmək üçün “*Darül-məsa*” adlı təşkilata verilməsini xahiş edir. Bu barədə 17 mart 1921-ci il tarixli “*Hakimiyyəti-milliyə*” qəzetində “Akif “İstiqlal marşı” ödülünü qadın və uşaqlara bağışlayır” adlı məlumat dərc olunur.

BULGULAR

Məlum olduğu kimi, Mehmet Akif Ersoy qısa müddət ərzində “İstiqlal marşı”nın mətnini yazaraq müsabiqəyə təqdim etmişdir. Şeir ilk dəfə əsgərlər arasında oxunmuş və böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Daha sonra bu şeir qəzetlərdə dərc edilmiş və xalq arasında geniş yayılmışdır.

1921-ci ilin 12 mart tarixində Türkiyə Böyük Millət Məclisində keçirilən iclasda “İstiqlal marşı” müzakirəyə çıxarılmışdır. Deputatlar şeiri böyük rəğbətlə qarşılamış və onun Türkiyənin dövlət himni kimi qəbul olunmasını təklif etmişlər. Şeir məclisdə ayaq üstə dinlənilmiş və alqışlarla qəbul edilmişdir. (Quliyev, 2025, s. 205)

Şeirin ilk misraları türk xalqının azadlıq və vətən sevgisini ifadə edən güclü poetik nümunə kimi diqqəti cəlb edir:

“Qorxma, sönməz bu şafəqlərdə üzən al bayraq,

Sönmədən yurdumun üstündə tütən ən son ocaq.

O mənim millətimin ulduzudur, parlayacaq,

O mənimdir, o mənim millətimindir ancaq.”

Bu misralarda şair türk xalqının azadlıq ruhunu, milli qürurunu və gələcəyə olan inamını poetik şəkildə ifadə etmişdir. (Quliyev, 2025, s. 207)

*“Dalğalan sən də şəfəqlər kimi, ey şanlı hilal!
Olsun artıq tökülən qanlarımın hamısı halal!
Əbədiyyən sənə yoxdur, xalqıma yoxdur izmehlal!
Haqqıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyət,
Haqqıdır Haqqa tapan millətimin istiqlal!”*

Bu son bənd isə millətin azadlıq və istiqlal uğrunda verdiyi fədakarlığı, şəhid qanlarının müqəddəsliyini və bayraqla istiqlalın əbədiliyini ifadə edir. Şair burada həm milli qüruru, həm də haqq uğrunda mübarizə ruhunu vurğulayır. Yəni, bayraq dalğalansın, qanlar halal olsun, millət azad yaşasın – bu haqq və milli şüurun simvoludur.

SONUÇ

Beləliklə, Mehmet Akif Ersoyun “İstiqlal marşı” şeiri türk xalqının milli azadlıq mübarizəsinin bədii simvoluna çevrilmişdir. Bu şeir yalnız bir dövlət himni deyil, eyni zamanda xalqın azadlıq ideallarını, vətən sevgisini və milli birliyini əks etdirən mühüm ədəbi abidədir. Şairin yaradıcılığında “İstiqlal marşı” xüsusi yer tutur və onun poetik irsinin ən qiymətli nümunələrindən biri hesab olunur. Bu əsər türk xalqının tarixində mühüm yer tutmaqla yanaşı, milli kimliyin və vətənpərvərlik ruhunun ifadəsi kimi bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
3. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
5. Çetin M. İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy. Ankara, Kültür Bakanlığı, 2003.

CƏLALƏDDİN RUMİNİN “MƏSNƏVİ” ƏSƏRİNDƏ TƏRBİYƏVİ VƏ ƏXLAQİ İDEYALAR

EDUCATIONAL AND MORAL IDEAS IN JALALUDDİN RUMİ'S "MASNAVİ"

Bayramova Xatirə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid: 0009-0009-7990-2480

Özet

Bu məqalədə Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərindəki tərbiyəvi və əxlaqi ideyalar geniş şəkildə araşdırılmışdır. Əsərdəki müxtəlif hekayələr, rəmzi obrazlar və fəlsəfi nümunələr vasitəsilə insanın mənəvi inkişafı, əxlaqi davranış və ilahi eşq yolu izah olunur. Rumi vurğulayır ki, əsl kamillik yalnız zahiri hərəkətlərlə deyil, daxili niyyət, şüurlu davranış və səmimi cəhddə əldə edilir. İnsan həyatındakı hər bir qarşılaşma və çətinlik - dostluq, mənəvi axtarış, əzmkarlıq və dözümlülük - düzgün yanaşıldıqda mənəvi təcrübəyə çevrilir və insanı kamilliyə yaxınlaşdırır.

Məsnəvi əsərindəki rəmzi motivlər oxucuya mənəvi aydınlıq və düşünmə bacarığı qazandırır. Rumi, insanın ağıl, şüur və səmimiyyətlə hərəkət etməsinin əhəmiyyətini önə çıxarır, mənəvi inkişafın yalnız davamlı çalışqanlıq və ilahi eşq yolu ilə mümkün olduğunu göstərir. Bu baxımdan, əsər həm əxlaqi dəyərlərin təbliği, həm də ruhani rəhbərlik funksiyasını yerinə yetirir.

Məsnəvi yalnız ədəbiyyat nümunəsi kimi qiymətləndirilməyib, eyni zamanda insanın daxili inkişafı, əxlaqi yetişməsi və mənəvi kamilliyə çatması üçün əvəzsiz bir rəhbərdir. Əsər oxucuya bildirir ki, həyatın mənəvi ölçülərində hər bir addım - hər qərar, hər davranış, hər çətinlik - diqqət və şüurla qiymətləndirilməli, mənəvi təcrübə və kamilliyin formalaşması üçün istifadə edilməlidir.

Açar sözlər: Cəlaləddin Rumi, Məsnəvi, Mənəvi tərbiyə, Əxlaqi dəyərlər, İlahi eşq

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the moral and educational ideas in Jalal al-Din Rumi's Masnavi. Through various stories, symbolic figures, and philosophical examples, the work illustrates human spiritual development, ethical behavior, and the path of divine love. Rumi emphasizes that true perfection is achieved not only through external actions but also through sincere intention, conscious conduct, and devoted effort. Every encounter and challenge in life - including friendship, spiritual pursuit, perseverance, and patience - can become a source of moral and spiritual growth when approached thoughtfully, guiding individuals toward perfection.

The symbolic motifs in the Masnavi offer readers spiritual insight and enhance reflective thinking. Rumi highlights the importance of acting with wisdom, consciousness, and sincerity, showing that spiritual development is possible only through continuous effort and devotion to divine love. In this sense, the work serves both as a guide for ethical values and as a source of spiritual leadership. The Masnavi is not merely a literary masterpiece but also an invaluable guide for personal development, moral cultivation, and the attainment of spiritual perfection. It instructs readers that every step in life - every decision, action, and challenge - should be evaluated with awareness and sincerity to foster moral growth and spiritual maturity.

Keywords: Jalaluddin Rumi, Masnavi, Spiritual education, Moral values, Divine love

Giriş

“Elm sahilsiz bir deryadır, alim isə sahilsiz deryaya dalmış bir səyyahdır.”

- Mövlanə Cəlaləddin Rumi

Şərq ədəbiyyatının və təsəvvüf düşüncəsinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Cəlaləddin Rumi 30 sentyabr 1207-ci ildə indiki Bəlx şəhərində anadan olmuşdur. Bəzi mənbələrdə onun doğum tarixi 1200, 1201 və ya 1203-cü il kimi də göstərilir. Mövlananın əsl adı Məhəmməd, “Cəlaləddin” isə onun ləqəbi olmuşdur. Tarixi mənbələrdə o, eyni zamanda “Xudavəndigar” (hökmdar) adı ilə də yad edilir. “Mövlana” sözü isə “bizim əfəndimiz” mənasını daşıyaraq daha çox xalqın sevdiyi, hörmət bəslədiyi alim və övliyalara verilən ad kimi işlədilmişdir.

Ruminin “Rumi” adı ilə tanınması onun həyatının böyük bir hissəsinin keçdiyi Anadolu torpaqları - Rum diyarı ilə bağlıdır. O, müxtəlif mənbələrdə Cəlaləddin Bəlx və Cəlaləddin Konəvi adları ilə də xatırlanır.

Cəlaləddin Ruminin atası Bahəddin Vələd dövrünün məşhur sufi alimlərindən biri olmuş və “Sultanül-üləma” - yəni “alimlərin sultanı” ləqəbi ilə tanınmışdır. Atasının elmi və mənəvi təsiri Ruminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bahəddin Vələd ailəsi ilə birlikdə Bəlx şəhərini tərk edərək müxtəlif şəhərləri dolaşmış, sonda isə Səlcuq hökmdarı Ələddin Keyqubadın dəvəti ilə Konya şəhərinə köçmüşdür.

Cəlaləddin Rumi gənclik illərindən etibarən islami elmləri dərinlən öyrənmiş, sufi düşüncəsi ilə yaxından tanış olmuşdur. Onun mənəvi dünyasının formalaşmasında atasından sonra Seyid Bürhanəddin Tirmizi və xüsusilə Şəms Təbrizi ilə görüşü mühüm rol oynamışdır. Şəms Təbrizi ilə qarşılaşma Ruminin həyatında dönüş nöqtəsi olmuş, onun yaradıcılığında dərin mənəvi və fəlsəfi düşüncələrin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

Yöntem

Bu tədqiqatda Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərində yer alan tərbiyəvi və əxlaqi ideyaların araşdırılması məqsədilə əsasən mətnin elmi-təhlili üsulundan istifadə edilmişdir. Araşdırma zamanı əsərdəki hekayətlər, rəmzi obrazlar və hikmətli fikirlər təhlil edilərək onların insan tərbiyəsi və mənəvi kamillik baxımından əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat prosesində təsviri, müqayisəli və interpretasiya metodlarından da istifadə olunmuşdur. “Məsnəvi”də təqdim olunan əxlaqi və tərbiyəvi ideyalar digər elmi mənbələr və tədqiqatlarla müqayisə edilərək ümumiləşdirilmişdir. Bununla yanaşı, əsərdə yer alan düşüncələrin insanın mənəvi inkişafı və əxlaqi dəyərlərin formalaşması baxımından rolu elmi şəkildə şərh edilmişdir.

Bulgular

Cəlaləddin Ruminin zəngin ədəbi və fəlsəfi irsi yalnız türk ədəbiyyatında deyil, eyni zamanda Şərq və Qərb mədəniyyətində də mühüm yer tutur. Onun müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı Məsnəvi, Divani-Kəbir, Fihi-Mafih, Məcalisi-Səba və Məktubat kimi əsərləri dünya ədəbi-bədii fikrinin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Bu əsərlər vasitəsilə müəllif insanın mənəvi kamilləşməsi, əxlaqi dəyərlərin qorunması və ilahi eşq anlayışı kimi mövzuları geniş şəkildə təqdim etmişdir. (Quliyev, 2025, s. 80) Rumi həm də böyük bir din alimi kimi tanınırdı. Onun yaradıcılığının əsas mənbəyi İslam dini, xüsusilə Qurani-Kərim və Peyğəmbər kəlamları olmuşdur. Rumi özünün mənəvi bağlılığını belə ifadə etmişdir: “Bu can bu bədəndə olduğu müddətdə mən Quranın xidmətçisiyəm və seçilmiş Məhəmmədin yolunun tozuyam.” Bu fikir onun yaradıcılığının dini və mənəvi əsaslara söykəndiyini göstərir. (Quliyev, 2025, s. 82). Ruminin düşüncə dünyasında təsəvvüf mühüm yer tutur. O, sufi dünyagörüşünü və insanın mənəvi kamilliyə çatmaq yolunu müxtəlif rəmzlər və düşüncələr vasitəsilə izah etmişdir. Bu baxımdan “səma” anlayışı onun yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sufilər səmanı yalnız musiqi və hərəkət kimi deyil, eyni zamanda mənəvi yüksəlişə və ilahi həqiqətə yaxınlaşmağa aparan bir yol kimi qəbul edirlər. Ruminin fikrincə, səma insanın daxili aləmini nurlandıran və onu həqiqətə aparan vasitələrdən biridir.

Ruminin yaradıcılığının zirvəsi hesab olunan Məsnəvi əsəri altı cilddən və 25 mindən çox beytdən ibarətdir. Bu əsər müəllifin dərin fəlsəfi düşüncələrinin və mənəvi təcrübəsinin bədii ifadəsi kimi qiymətləndirilir. “Məsnəvi” insanı haqq və həqiqət yoluna yönəltmək, onun qəlbində ilahi eşq və mənəvi saflıq yaratmaq məqsədi daşıyır. Rumi bu əsərində müxtəlif hekayələr və rəmzi obrazlar vasitəsilə insanın mənəvi kamilləşmə yolunu izah etmişdir.

Əsərin başlanğıcında yer alan “Neyin ayrılıqdan şikayəti” bölməsi xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu hissədə ney qamışlıqdan ayrıldığı üçün çəkdiyi həsrəti dilə gətirir. Rəmzi mənada isə bu motiv insan ruhunun öz ilkin mənbəyindən - ilahi həqiqətdən ayrılmasını və yenidən ona qovuşmaq arzusunu ifadə edir. Beləliklə, ney obrazı insanın daxili aləmini, onun mənəvi axtarışlarını və ilahi eşqə qovuşmaq istəyini simvolizə edir.

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərində yer alan “Məğrur kişi ilə ayının dostluğu” adlı hekayədə ağıl və düşüncənin əhəmiyyətindən bəhs edilir. Müəllif bu hekayə vasitəsilə insan həyatında dost seçiminin nə qədər mühüm olduğunu göstərməyə çalışır. Hekayədə ayı dostunu narahat edən milçəyi qovmaq istəyir. Lakin hadisələrin gedişində onun düşünmədən hərəkət etməsi faciə ilə nəticələnir. Bu vəziyyət əsərdə belə ifadə olunur:

“Ayı hirsləndi tamam, hiddətdən döndü tamam,

Dağdan bir yekə daşı götürdü, yondu tamam.”

Bu misralar ayının düşüncəsiz və emosional davranışını göstərir. O, dostunu qorumaq niyyəti ilə hərəkət etsə də, ağıl və müdriklikdən uzaq olduğu üçün doğru qərar verə bilmir. Hekayənin davamında isə ayının bu hərəkətinin nəticəsi daha açıq şəkildə təsvir edilir:

“Guya milçəyi vurdu, milçək ölmədi, haşa!

Xürd-xəşil etdi tamam, yatanın başın o daş.”

Bu hissədə müəllif simvolik şəkildə göstərir ki, ağılsız dost bəzən açıq düşməndən daha təhlükəli ola bilər. Rumi hekayənin sonunda bu fikri daha ümumi və fəlsəfi şəkildə ifadə edir:

“Ayı məhəbbəti tək əbləhin məhəbbəti.” (Rumi, 2007, s. 151)

Bu misra nadan insanın sevgisinin və dostluğunun zahirdə səmimi görünsə də, əslində zərərli nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini bildirir. Beləliklə, hekayə insanlara dost seçərkən yalnız səmimiyyətə deyil, həm də ağıl və müdrikliyə diqqət yetirməyin vacibliyini göstərir. Bu baxımdan əsər tərbiyəvi və əxlaqi mənə daşıyaraq oxucunu düşünlü müş davranışa və düzgün seçimlər etməyə çağırır.

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərində yer alan digər hekayə Allah-Taaladan Musaya gələn vəhy üzərində qurulub. Hekayədə insanın ilahi eşq və bağlılıq yolunda ağıl və şüurla hərəkət etməsinin əhəmiyyəti göstərilir. Hekayənin əsas parçalarından biri belədir:

“Gəldi Haqq tərəfindən, Musaya belə xitab, Sən ey təzə doğan ay, göz aç, axtar Məni tap! Sənin Şərqini etdim, İlahi Nuruyla ağ, Haqqam, incidim səndən, Məni etmədin sorag!” (Rumi, 2007, s. 154). Bu misralarda Rumi insanın Allah qarşısında məsuliyyətini və ilahi əlaqəyə diqqət yetirməsinin vacibliyini simvolik şəkildə təsvir edir. Musa obrazı yeni doğan bir ay kimi təqdim olunur – ilahi nurla işıqlanmalı, Allahın yolunu axtarmalıdır. Hekayə göstərir ki, ilahi diqqət və eşqə cavab vermək yalnız insanın şüuru və səmimiyyəti ilə mümkündür.

Hekayənin davamında Rumi bu fəlsəfi mənanı daha aydın şəkildə ifadə edir:

“Bəli, incitdin, mənim əziz bəndəm. Onu mən bil. Hörmət et, incitmə. Onun incik düşməsi, mənim inciməyimdir! Varsa həmnəşin olmaq, arzusu Haqqı ilə!”

Burada müəllif vurğulayır ki, insanın davranışı, niyyəti və düşüncəsi ilahi ölçüdə qiymətləndirilir. Hər bir səhv və ya doğru hərəkət, insanın daxili dünyası ilə Allah arasındakı əlaqəyə təsir göstərir. Rumi oxucuya bildirir ki, ilahi hüsurda şüur və səmimiyyət olmadan hərəkət etmək zərərli, və insan daim özünü Allahın əzəli nizamına uyğun olaraq yönləndirməlidir.

Nəticə olaraq, bu hekayə vasitəsilə müəllif insanın mənəvi tərbiyəsi, ağıl və eşq yolunda səmimiyyət mövzularını oxucuya çatdırır. Hekayənin tərbiyəvi məqsədi budur ki, insan hər hərəkətində və niyyətində ağıl, şüur və ilahi ölçünü nəzərə almalı, yalnız zahiri görünüşə deyil, daxili kamilliyə önəm verməlidir.

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərində yer alan “Peyğəmbərin xəstəyə baş çəkməsi” hekayəsi, insanın mənəvi həyatda şüurlu və səmimi hərəkət etməsinin vacibliyini göstərən tərbiyəvi nümunələrdən biridir. Hekayədə Peyğəmbərin xəstəyə baş çəkməsi yalnız sadə bir vizit kimi

təsvir edilməyib; bu, sevgi, diqqət və ilahi ehtiram kimi yüksək mənəvi dəyərləri simvolizə edir. Hekayədə belə ifadələr yer alır:

“Peyğəmbər baş çəkməkçin, xəstə üstünə getdi,
Xəstə dostunun isə, ölüm məqamı yetdi!”

Bu parçada göstərilir ki, Allahın razılığını qazanmaq və mənəvi dəyərləri yaşatmaq üçün edilən hərəkətlər həm niyyət, həm də şüur ilə olmalıdır. Xəstəyə baş çəkmək sadəcə ritual və ya zahiri görünüş üçün deyil, səmimi diqqət və şəfqət ifadəsi olmalıdır. Rumi burada oxucuya bildirir ki, ilahi hüzarından uzaqlaşmaq, həqiqətdə dostlardan, əzizlərdən də ayrı qalmaq deməkdir:

“Övliya hüzarından, əgər uzaqda qalsan,
Həqiqətdə Tanrıdan, sanki uzaqdasan sən.”

Hekayənin davamında müəllif səmimi niyyətlə hərəkət etməyin əhəmiyyətini daha geniş şərh edir:

“Göyərçin tək söylə sən, hanı, hanı, O hanı?!

Gizli xəzinələrin, dərviş ol, yerin tanı!

Qapı-qapı dolan sən, get məkandan-məkana,

Axtar onu, axtar sən, axtar qəlb yana-yana!” (Rumi, 2007, s. 159)

262

Bu misralar Ruminin təsəvvüf fəlsəfəsini əks etdirir: insan ilahi eşq və hikməti yalnız axtarmaq, şüurlu səylə hərəkət etmək və övliyadan öyrənmək vasitəsilə əldə edə bilər. Oxucuya verilən tərbiyəvi mesaj aydındır: səmimi niyyət və davamlı cəhd olmadan həqiqi mənəvi kamillikə çatmaq mümkün deyil.

Nəticə olaraq, bu hekayə vasitəsilə Rumi insanlara həm şüurlu, səmimi və diqqətli davranış, həm də mənəvi axtarış və çalışqanlıq ideyasını çatdırır. Hekayədə göstərilir ki, ilahi eşq yolunda hər bir addım - xəstəyə baş çəkmək, doğru niyyətlə başqasına yardım etmək, övliyadan öyrənmək - insanın mənəvi kamilliyinə xidmət edir və Allahın razılığını qazanmağa imkan yaradır.

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərində yer alan “Axirət əzabının çətinliklərinin bəyanı” hekayəsi, insanın mənəvi inkişaf yolunda dözümlü, əzmkarlıq və cihad anlayışlarını dərinlən işıqlandırır. Hekayədə Harut və Marut obrazları vasitəsilə göstərilir ki, insan axirət əzabının şiddətini anlamaq və ona hazırlıq görmək üçün bu dünyada müəyyən əzab və çalışqanlıqla məşğul olmalıdır:

“Axirət əzabının vəsfinin, heç həddi yox. Dünyanın əziyyəti, asandır, həddindən çox. Ey xoş ol şəxslərə ki, cihad etməklə məşğul, Bu dünyada əzabkeş, Haqqa yetməklə məşğul. O dünya əzabından, qurtula bilsin deyər, Ömür əzabla keçər, yenə dözər, hər şeyə.”

Bu hissədə Rumi vurğulayır ki, dünya əzabı və çətinlikləri, əgər şüurlu şəkildə qəbul edilərsə, axirət əzabından qurtuluşun vasitəsi ola bilər. Burada “əzabkeşlik” yalnız fiziki dözümlük deyil, eyni zamanda ruhi tərbiyə və mənəvi hazırlıqdır. Hekayədəki ifadələr oxucuya öyrədir ki, insan həyatını mənəvi məqsədlərlə yaşamaq, hər hərəkətində ağıl, səmimiyyət və davamlılıq nümayiş etdirməlidir.

Digər bir parçada müəllif insanın daxili vəziyyətini və Tanrı ilə əlaqəsini təsvir edir:

“Onu zikr etməklə, qalmışam öz-özümə, Özümdən bixəbərim, bir olmuşam dözümlə. İndi sən özünü, görməsəydin mən əgər, Bilməzdim ki, xislətin, bütün cahana dəyər.” (Rumi, 2007, s. 177). Burada Rumi göstərir ki, mənəvi dözümlük və əzab, insanı özünü tanımağa və Tanrıya yaxınlaşmağa aparır. İnsan yalnız zahiri hərəkətlərlə deyil, daxili təmiz niyyət və şüurla Allahın yolunda çalışmalıdır. Hekayə həm də oxucuya bildirir ki, əsl tərbiyəvi inkişaf öz-özünü kəşf etmək və daxili dözümlə mənəvi çətinliklərə qarşı durmaqla mümkündür.

Nəticə etibarilə, bu hekayə Ruminin təsəvvüf fəlsəfəsini əks etdirir: axirət əzabına hazır olmaq üçün bu dünyada şüurlu çalışmaq, dözümlü olmaq və mənəvi cəhd göstərmək lazımdır. Hekayədə göstərilən əzab və dözümlülük yalnız zahiri deyil, həm də daxili və ruhi cəhətdən insanı yetişdirir, onu Allahın razılığına doğru yönəldir.

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərindəki hekayələr, insanın mənəvi yolunu, əxlaq və ağıl prinsipini dərinlən işıqlandıran nümunələrlə zəngindir. Rumi bu hekayələr vasitəsilə oxucuya göstərir ki, həyatdakı hər bir hadisə və qarşılaşma - dostluq, ilahi eşq, dözümlülük – şüurlu davranış və səmimi niyyətlə qiymətləndirilə bilər. Məğrur kişi ilə ayının hekayəsi ağılsız və düşüncəsiz davranışın doğura biləcəyi nəticələri göstərir; bu, oxucuya mənəvi və sosial münasibətlərdə şüurlu seçim etməyin vacibliyini xatırladır. Musa və İlahi eşq hekayəsi isə insanın Allah qarşısında səmimiyyəti və daim ilahi hüzzuru axtarmasının önəmini vurğulayır; göstərir ki, mənəvi kamilliyə yalnız davamlı cəhd, şüurlu axtarış və övliyadan öyrənmə yolu ilə çatmaq mümkündür. Axirət əzabının çətinlikləri hekayəsi isə oxucuya dünyadakı əziyyət və dözümlülüyn mənəvi tərbiyədə və axirətə hazırlıqda nə qədər vacib olduğunu açıq şəkildə bildirir.

Bütün bu nümunələr birləşərək oxucuya Ruminin tərbiyəvi və əxlaqi mesajını verir: insan yalnız zahiri hərəkətləri ilə deyil, daxili niyyəti, ağıl və şüuru ilə də həyatını yönləndirməli, mənəvi eşq və dözümlülük yolunda davamlı səylə irəliləməlidir. Rumi oxucuya bildirir ki, əsl kamillik, həm səmimiyyət, həm ağıl, həm də davamlı çalışqanlıqla əldə edilir və hər bir maneə, hər bir çətinlik bu yolun bir hissəsi kimi mənimsənilməlidir. Bu baxımdan, Məsnəvi yalnız ədəbiyyat nümunəsi deyil, həm də insanın daxili inkişafını, əxlaq və mənəvi təcrübəsini formalaşdıran güclü bir təlimatdır.

Sonuç

Cəlaləddin Ruminin Məsnəvi əsərindəki hekayələr, oxucuya yalnız ədəbi zövq bəxş etmir, eyni zamanda insanın mənəvi inkişaf, əxlaqi dəyərlər və daxili kamillik yolunda rəhbər rolunu oynayır. “Məğrur kişi ilə ayının dostluğu” hekayəsi ağılsız və düşüncəsiz hərəkətlərin ciddi nəticələrə səbəb ola biləcəyini göstərir və oxucuya dostluq, insan münasibətləri və səmimi niyyətin vacibliyini xatırladır. “Musa və İlahi eşq” hekayəsi isə insanın Allah qarşısında səmimiyyəti, eşqi və davamlı axtarışının əhəmiyyətini vurğulayır. Burada Rumi oxucuya bildirir ki, mənəvi kamilliyə yalnız şüurlu cəhd, səbr və övliyadan öyrənmə yolu ilə çatmaq mümkündür. “Axirət əzabının çətinlikləri” hekayəsi isə göstərir ki, dünyada qarşılaşdığımız

çətinliklər və əzablar, əgər səmimi niyyətlə və şüurlu şəkildə qəbul edilərsə, insanı həm mənəvi cəhətdən formalaşdırır, həm də axirət əzabından qoruyur.

Bu hekayələr bir araya gələndə, Ruminin oxucuya verdiyi əsas mesaj açıq şəkildə ortaya çıxır: həyatın mənəvi ölçülərində səmimiyyət, ağıllı qərarlar, dözümlülük və davamlı cəhd insanı kamilliyə aparan yoldur. Hər bir maneə, hər bir çətinlik və hər bir münasibət, əgər düzgün qəbul edilərsə, insanın daxili dünyasını zənginləşdirir, onu mənəvi olgunluğa yaxınlaşdırır. Rumi göstərir ki, əxlaqi və mənəvi tərbiyə yalnız zahiri davranışlarla deyil, daxili niyyət və şüurlu hərəkətlərlə əldə edilir.

Nəticədə, Məsnəvi oxucuya həm mənəvi və əxlaqi dərs, həm də ruhi rəhbərlik verir. İnsan Ruminin təqdim etdiyi hekayələr vasitəsilə öyrənir ki, həyatın hər anı mənəvi təcrübə və sınaqdır; və hər bir sınaq, əgər şüurlu və səmimi şəkildə qarşılanarsa, insanı həm dünyada, həm də axirətdə uğura və mənəvi kamilliyə çatdırır. Bu baxımdan, Məsnəvi yalnız ədəbiyyat əsəri deyil, həm də insanın daxili inkişafına, əxlaqi yetişməsinə və ilahi eşq yolunda yönəlməsinə xidmət edən əvəzsiz bir təlimatdır.

Kaynaklar

1. Quliyev, E. (2025). Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil.
2. Quliyev, E. (2009). Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU.
3. Quliyev, E. (2010). Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri (həmmüəlliflərlə). Bakı: ADPU.
4. Quliyev, E. (2011). Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı.
5. Mövlana Cəlaləddin Rumi. (2007). Məsnəviyyat Məsnəviləri. Bakı.

NAZİM HİKMƏTİN LİRİKASI

THE LYRICS OF NAZİM HİKMAT

Ayan Əlizadə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid: 0009-0002-7099-3661

“Nazim Hikmət dünyanı dolaşan bir Türkiyə şarkısıdır”.(Əziz Nesin)

ÖZET

Seni düşünmek güzel şey,
ümitli şey,
dünyanın en güzel sesinden
en güzel şarkıyı dinlemek gibi bir şey...
Fakat artık ümit yetmiyor bana,
ben artık şarkı dinlemek değil,
şarkı söylemek istiyorum...

265

Nazim Hikmət türk ədəbiyyatının ən məşhur şairlərindən biridir. O, 1902-ci ildə Saloniki şəhərində anadan olmuşdur. Nazim Hikmət gənc yaşlarından ədəbiyyata maraq göstərmiş və şeir yazmağa başlamışdır. O, bir müddət Moskva şəhərində təhsil almış və burada ədəbiyyat və incəsənət sahəsində biliklərini inkişaf etdirmişdir.

Nazim Hikmət həyatının böyük bir hissəsini siyasi baxışlarına görə həbsxanada və sürgündə keçirmişdir. Buna baxmayaraq, o, yaradıcılığını davam etdirmiş və dünya ədəbiyyatına dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Şair 1963-cü ildə Moskvada vəfat etmişdir.

Nazim Hikmətin lirikasında əsas mövzular sevgi, vətən sevgisi, azadlıq, insanlıq və sülh ideyalarıdır. Onun şeirləri səmimi, emosional və sadə dillə yazılmışdır. Şair insanların azad və xoşbəxt yaşamasını arzulayır və şeirlərində humanist fikirləri ön plana çəkir.

Nazim Hikmət lirikasının əsas xüsusiyyətləri sərbəst şeir forması, güclü emosional ifadə, sadə və təsirli dil, həmçinin insan və həyat sevgisinin tərənnümüdür. Buna görə də onun şeirləri bu gün də oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanır və dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutur.

Anahtar kelimeler: lirika, ustad, vətən sevgisi, məhəbbət, türk ədəbiyyatı.

ABSTRACT

"Nazim Hikmet is a Turkish song that travels around the world". (Aziz Nesin)

It's nice to think of you

hopeful thing

from the most beautiful voice in the world

something like listening to the best song...

But I don't have enough hope anymore,

I'm not listening to songs anymore

i want to sing...

Nazim Hikmet is one of the most famous poets of Turkish literature. He was born in 1902 in Thessaloniki. Nazim Hikmet showed interest in literature from a young age and started writing poetry. He studied for some time in Moscow, where he developed his knowledge in the field of literature and art.

Nazim Hikmat spent a large part of his life in prison and exile due to his political views. Despite this, he continued his creativity and contributed valuable works to world literature. The poet died in 1963 in Moscow.

The main themes in Nazim Hikmet's lyrics are the ideas of love, patriotism, freedom, humanity and peace. His poems are written in sincere, emotional and simple language. The poet wishes people to live freely and happily and puts humanistic ideas in the foreground in his poems.

The main features of Nazim Hikmat's lyrics are free form of poetry, strong emotional expression, simple and effective language, as well as glorification of human and life love. Therefore, even today, his poems are received with great interest by readers and occupy an important place in world literature.

Key words: lyrics, master, love of country, love, Turkish literature.

GİRİŞ

Qədim ənənələrə malik olan Türkiyə ədəbiyyatının inkişaf tarixində XIX-XX. əsrlərin özünəməxsus bir yeri var. Həmin dövrlərdə ədəbiyyat yeni mərhələyə qədəm qoymuş və ayrı-ayrı ədəbi simaların timsalında inkişaf etməyə başlamışdı. Bu ədəbiyyatı daha da zənginləşdirən, onu keyfiyyət baxımından tamamilə yeni bir zirvəyə qaldıran qüdrətli sənətkarlardan biri də Nazim Hikmət olmuşdur.

Nazim Hikmət (1901-1963) XX. əsr Türkiyə ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan, qiymətli ədəbi irsə malik olan bir sənətkardır. O, özünün romantik ruhlu, coşğun pafoslu, dərin mündəricəli əsərləri ilə müasir Türk ədəbiyyatının inkişafına böyük təkan vermişdir. Nazim Hikmət həm mübariz ictimai xadim, həm də istedadlı şair və dramaturq idi. Lakin poeziya onun yaradıcılığının ana xətti, istedadının ən qüvvətli istiqamətidir. Onun lirikasının nəinki vətəninə sərhədləri daxilində, o cümlədən dünyanın bir çox ölkələrində sevilməsinin və geniş şəkildə məşhurlaşmasının səbəbi əsərlərinin mövzu müxtəlifliyi, ideya-məzmun baxımından zənginliyi, təsir gücünün qüvvətliliyindədir. Bunun digər bir səbəbi şairin bəşəri, beynəlxalq mövzulara öz yaradıcılığında geniş yer verməsi, yalnız Türk xalqının deyil, bütün dünya azadlıqsevərlərinin apardığı mübarizəni özünəməxsus bir dillə ifadə etməsi idi. Görkəmli şair yaradıcılığa başladığı ilk gündən bir millətin deyil, bütün dünya xalqlarının azadlıq ideallarını əks etdirməyə çalışırdı. Bütün yaradıcılığı boyunca Türk xalqının həyatından, ruhundan və

ənənələrindən bəhrələnən Nazim Hikmət yaradıcılığının heç bir mərhələsində çərçivələrə sığmamış, məhdudiyyətlərə məhəl qoymamış, bütün dünya xalqlarının ədəbiyyatlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməyə çalışmışdır. O, dünya mədəniyyətinin əxz etdiyi qabaqcıl və diqqətəlayiq nə varsa, demək olar ki, hamısını yaradıcılığında geniş ümumiləşdirmələr yolu ilə əks etdirməyə nail olmuşdur. Bunu Nazim Hikmət kitablarından birində özü belə ifadə edirdi: “Şeirlərimin kökü yurdumun torpaqlarındadır. Amma budaqları ilə bütün torpaqlara, Şərqdə, Qərbdə, Güneydə, Quzeydə ucsuz-bucaqsız yayılan bütün torpaqlara, o torpaqlarüstündə qurulmuş mədəniyyətlərə, böyük dünyamıza uzanmaq istədim. İnsan oğlu, harda, nə zaman və hansı dildə olursa-olsun, ürəyimə və düşüncəmə uyğun bir şeir söyləmişsə, onun söylənişindəki ustalığı incələməyə, ondan bir şey öyrənməyə çalışdım. Yalnız öz ədəbiyyatımıza aid olanlara deyil, Şərq və Qərb ədəbiyyatının bütün sənətkarlarını özüm üçün ustad bildim” (*Təhməzoğlu 2008: 6*).

Nazim Hikmətin poeziya sahəsində ilk qələm təcrübələrindən biri “Serviliklərdə” adlı şeirdir. Bu şeirdə şair təbiət mənzərəsi fonunda insanın kədər və duyğularını poetik şəkildə ifadə edir.

Bir inilti duydum serviliklərdə

Dedim: burada da ağlayan var mı?

Yoxsa tek başına bu kuytu yerde,

Eski bir sevgiliyi anan rüzgar mı?

Gözlere inerken siyah örtüler,

Umardım ki artık ölenler güler,

Yoxsa hayatında sevmiş ölüler,

Hala servilerde ağlıyorlar mı?

YÖNTEM

N. Hikmət poeziyasında Vətən sevgisi xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Şairin harada olmasından asılı olmayaraq onun poeziyasında oxucu böyük bir yanğını – Vətənə qovuşmaq, həsrətə son qoymaq istəyini görür. “O divar” şeirində ilk baxışda məhbəs barmaqlıqları arxasından azadlığa can atan bir insan obrazının canlandığını görürük. Lakin bu insan adı məhbus deyil, Vətən təşnəli şairin özüdür. Barmaqlıqlar da adı məhbəs barmaqlıqları yox, simvolik mənada şairin Vətəni sarımsı, şair üçün Vətənə gəlməyə əngəllər törədən barmaqlıqlardır. Şair barmaqlıqlar arasından adi bir çölə deyil, məhz həsrətində olduğu doğma Vətəninə tamaşa edir. Belə demək mümkünsə, Vətənli günlərini «yaşamaq imkanı» əldə edir, həsrət yarasına qanı ilə su səpir. Elə həmin şeirin ardınca yazdığı “O divara cavab” şeirində bir mübarizə dinamikası hökm sürür. Şairin sözlərindən görünür ki, o, fırlanan dünyanın «qayğıları» ilə nəinki tanışdır, həm də «mübarizə bu gün də var, yarın da» fəlsəfəsi ilə yaşamağı, fəaliyyət göstərməyi, bir sözlə, bunları həyata tətbiq etməyi arzulayan mübariz şəxsiyyətdir.

Sükun yok, hareket var,

bugün yarına çıkar,

yarın bugünü yıkar

ve bu durmadan akar

akar

akar.

Biz bugünün kahramanı,

yarının

münadisimiz.

Bu durmadan akan,

yıkıp yapan

akışın

çizgilenmiş sesimiz.

Şairin fikrincə, nə qədər ki, hər şey olduğu kimi qalacaq, cəmiyyətdə köklü dəyişikliklər baş verməyəcək, bu divar işıqlı sabahın, tarixin axınının qarşısını kəsəcək.

BULGURLAR

Türkiyə ədəbiyyatında lirikanın əsasən məhəbbəti tərənnüm və peyzajı təsvir edən bir janr olması fikrini cəsarətlə məhv edən şair sosial-siyasi həyatın təsvirinə güclü meyl edirdi. O, insanı real sosial münasibətlər müstəvisində təsvir edir və bunu şəxsi həyəcanlarının ifadəsi ilə çarpazlaşdırırdı. Şairin yaradıcılığında bu iki tendensiya həm də ayrı-ayrılıqda çıxış edirdi. Nazim Hikmət əslində lirik şair olsa da, uzun illər şəxsi hisslərini ifadə etməkdən çəkinmişdir. O düşünürdü ki, şəxsi hisslərə meyl inqilabi ruhlu bir insanın şüurunu kütləşdirə bilər. Xatirələrindən birində yazırdı ki, “mən 20-ci illərdə poeziyamdan “ürək”, “məhəbbət”, “hiss” sözlərini tamamilə çıxarmışdım. Mənə elə gəlirdi ki, “ürək” sözü idrakın yox, hissin rəmzidir. Onu xarab bir diş kimi çıxarıb atmaq lazımdır”. “İçimdəki qurd” şeirində o, məhəbbəti insan bədənində soxulan bir qurd hesab edir:

Sen

benim

minare boyunda çam gövdəmə,

yumuşaq beyaz

bir kurt gibi girdin,

Karşımda:

demirleri kıpkızıl

bir şimendifer ocağı gibi yanmak

senin en basit hünerin.

Şairin fikrincə, ən böyük arzusu yalnız çiçəkli bağçası olan kiçik bir evdə sakit ömür keçirmək olan bir qadın onun mübarizəsini, məqsədini, amalını heç vaxt anlaya bilməz. Şair yalnız o zaman xoşbəxt ola bilər ki, bütün cəmiyyətdə dinclik, firavanlıq, əmin-amanlıq hökm sürsün. Axı şairin böyük əlləri özünün də dedi ki, böyük işlər üçün yaradılıb (“Mavi gözlü diy, kiçik qadın və xanıməli çiçəyi”):

O mavi gözlü bir devdi.

Minnacık bir kadın sevdi.

Kadının hayali minnacık bir evdi,

bahçesinde ebruli

hanımeli

açan bir ev.

Bir dev gibi seviyordu dev.

Ve elleri öyle büyük işler için

hazırlanmıştı ki devin,

yapamazdı yapısını,

çalamazdı kapısını

bahçesinde ebruliiii

hanımeli

açan evin.

Şair bəzən fikirlərində ziddiyyətlərə yol verir, məhəbbətin heç də həmişə qarşılıqlı olmasına ehtiyac olmadığını bildirir. “Tahirlə Zöhrə məsələsi” şeirində Nazim Hikmət göstərir ki, birini dəlicəsinə sevmək üçün onun da səni sevməsi heç də şərt deyil, məhəbbətin qarşılıqlı olması onu gücləndirməz, möhkəmləndirməz, qarşılıqlı olmayan məhəbbət də əbədi ola bilər. Şairin fikrincə, məhəbbət yolunda ölmək heç də ayıb deyil, əksinə şərəfdir:

Seversin dünyayı dolu-dizgin

ama o bunun farkında değildir

ayrılmak istemezsin dünyadan

ama o senden ayrılacak

yani sen elmayı seviyorsun

diye elmanın da seni sevmesi şart mı?

Yani Tahiri Zühre sevmeseydi artık

yahut hiç sevmeseydi

Tahir ne kaybederdi Tahirliğinden?

Lakin inqilab mövzusu onun yaradıcılığında nə qədər qüvvətli və aparıcı olsa da, bu, onun poeziyasının yeganə istiqaməti deyildi. Şairin mövzusu etibarilə zəngin və çoxcəhətli olan poeziyasında eşq özünəməxsus bir yer tutur. Həyatı boyunca sevib-sevilən şair xatirələrinin birində belə yazırdı: «Mən hər gün aşiq oluram. Həyat yoldaşıma, təbiətə, insanlara, quşlara, ideallarıma, hər şeyə aşiq oluram. Və çox şükür ki, aşiqəm. Mənə elə gəlir ki, bir insana, bir ağaca, bir meşəyə, bir düşüncəyə, bir fikrə aşiq olmadan yaşamaq, yaşamaq deyil» (*Vala N. 1965: 55*).

Şair ilk məhəbbət şeiri olan “Gözləri siyah qadın, o qədər gözəlsən ki...” adlı şeirini uşaqlıq məhəbbəti Səbiyə üçün yazmışdı. Sonralar müxtəlif vaxtlarda həyatında çoxlu sayda qadınların olmasına baxmayaraq şairin həyat yoldaşı Pirayəyə olan məhəbbəti tamam fərqli olmuş və bu məhəbbət onun yaradıcılığına da çox böyük təsir göstərmişdir. “Səni düşünürkən gəncləşirəm” dediyi Pirayə xanım şairin yalnız həyat yoldaşı olmamış, yaxın dostu, keşməkeşli mübarizə yollarında yol yoldaşı olmuşdur. Ən çətin anlarda belə bu qadının həyatda olması, yaşaması Nazim Hikmət üçün bir ümid olmuşdur. Uzun müddət ona ilham mənbəyi olmuş bu qadınla Nazim Hikmət yalnız dörd-beş il birlikdə yaşaya bilmişdir. Lakin qorxular, təqiblər, dəhşətli sarsıntılar içərisində o, on iki il hər qadının bacarmayacağı səbrlə, sədaqətlə Nazim Hikmət’in

yolunu gözləmişdir. Şair 1932-ci ildən 1948-ci ilə qədər məktublarla göndərdiyi şeirləri sonralar “Pirayə üçün yazılan 21-21 arası şeirlər” başlığı altında toplamışdır.

Nazim həbsdə ikən durmadan çalışır, şeirlər yazır, yazdıqlarını Pirayə xanıma göndərir, israrla ondan oxuyub münasibətini bildirməsini xahiş edirdi. Pirayə xanım da Nazimə yazdığı məktublarında bu şeirlər haqqında maraqlı fikirlər söyləyirdi. Nazim həyat yoldaşına göndərdiyi məktublardan birində belə yazırdı: “Tanıdığım bütün insanlar arasında sən qədər şeirdən anlayan bir dostu rast gəlmədim. Məktubunun başlığında yazdığın sətirlər ədəbiyyatı necə də ən məhrəm tərəfdən anladığını sübut eləməkdədir. Ədəbiyyatla həyatı birlik halında görən, hər şeyi sezən bir insan kimi mən sənə bir daha heyran oldum”. (*Quliyev Elman. “Türk xalqları ədəbiyyatı” Bakı, 2011, 568 səh.*)

SONUÇ

Dünyanın bir sıra ölkələrini gəzən şairin özünün də dediyi kimi, “misraları qolları tək hər yerdən İstanbula uzandı, hər yerdən İstanbula sarı yüyürdü”. Lakin vətəninə bir daha görmək ümidilə yaşayan şair istəyinə nail ola bilmədi.

O, ölməmişdən əvvəl canından çox sevdiyi vətəninə – Türkiyəni görə bilmədi. Ancaq şair ən böyük arzusuna çatdı, Türkiyə ədəbiyyatına dünya şöhrəti qazandırdı. İndi Nazim Hikmət’in ölümündən yarım əsrə yaxın bir müddət keçir. Lakin o, bu gün də bütün dünyada yeni Türk ədəbiyyatının yaradıcısı, milli azadlıq hərəkatının ən böyük tərənnümçüsü kimi tanınır və sevilir.

KAYNAKLAR

1. Babayev, Aqşin (1978), “Nazim Hikmət”. Bakı: “İşıq” mətbəəsi.
2. Babayev, Aqşin (2002), Mavi gözlü divi xatırlarkən. Nazim Hikmət - 100. “Yeni Azərbaycan” qəzeti.
3. Quliyev Elman. “Türk xalqları ədəbiyyatı” Bakı, 2011, 568 səh.
4. Nazim Hikmət (1961), Seçilmiş əsərləri, iki cildə, I cild. Bakı: “Azərnəşr” mətbəəsi.
5. Nazim Hikmət (1961), Seçilmiş əsərləri, iki cildə, II cild. Bakı, “Azərnəşr” mətbəəsi.
6. Təhməzoğlu, Rəşid (2008). Nazim Hikmətin yaradıcılığında şərq. Bakı: “Əli” mətbəə evi.

MOABIT DƏFTƏRİ: XƏDİCƏNİN MACƏRASI

THE MOABIT NOTEBOOK: KHADIJA'S ADVENTURE

Qayıbova Xədicə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi

ORCID: 0009-0000-5374-2524

ÖZET

“Moabit Dəftəri” silsiləsi Musa Cəlilin yaradıcılığının ən yüksək zirvələrindən biridir və şairin qəhrəmanlıq ruhu, mənəvi iradəsi və vətənə bağlılığının parlaq ifadəsidir. Ağır əsirlik şəraitində yazılmış bu şeirlər insanın mənəvi möhkəmliyini və sarsılmaz inamını göstərir. Musa Cəlil əsirlikdə olmasına baxmayaraq, vətən sevgisini, azadlıq arzusunı və gələcəyə ümidini qoruyub saxlamışdır.

Şair kiçik kağız parçalarını birləşdirərək iki dəftər hazırlamış, birində 60, digərində isə 50 şeir olmaqla əsirlik illərində yazdığı poetik irsin mühüm hissəsini toplamışdır. Şeirlər həm vətənpərvərlik, həm də insan ruhunun gücünü poetik şəkildə əks etdirir. Onlar Tatar ədəbiyyatında və dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutmuşdur və bir çox dilə tərcümə edilmişdir. Silsilədə həm dramatik, həm də gündəlik həyat hadisələrinə diqqət yetirilmişdir. Xüsusilə “Xədicə” şeiri gündəlik hadisələri incə yumor və sosial müşahidə ilə təqdim edir. Şeirdə, Xədicənin gec qayıtması və paltarının cırılması hadisəsi ətrafında qurulmuş süjet vasitəsilə insanların başqalarını təqlid etməsi, yeni görünən hər şeyi dəb kimi qəbul etməsi kimi sosial davranışlar yumorla göstərilmişdir.

Bu şeirlər yalnız şəxsi hisslərin ifadəsi deyil, həm də xalqın vətənpərvərlik ruhu, azadlıq arzusu və mənəvi möhkəmliyinin bədii nümunəsidir. Silsilə oxucuda həm emosional təsir yaradır, həm də şairin müşahidə qabiliyyəti, incə yumoru və gündəlik həyatın poetikləşdirilməsi bacarığını göstərir.

Anahtar kelimələr: Musa Cəlil, “Moabit Dəftəri”, “Xədicə” şeiri

ABSTRACT

The “Moabit Notebook” series represents one of the highest peaks of Musa Jalil’s literary work, vividly reflecting the poet’s heroic spirit, moral resolve, and deep devotion to his homeland. Composed under harsh captivity, these poems demonstrate the strength of the human spirit and unwavering faith. Despite being imprisoned, Musa Jalil preserved his love for his country, his desire for freedom, and his hope for the future.

The poet compiled two notebooks by joining small pieces of paper, one containing 60 poems and the other 50, thus gathering a significant portion of the poetic heritage he created during his captivity. The poems express both patriotism and the resilience of the human soul in a poetic form. They have occupied an important place in Tatar literature as well as world literature and have been translated into many languages.

The series addresses both dramatic events and everyday life. In particular, the poem “Khadija” portrays daily incidents with subtle humor and social observation. Through the plot of Khadija returning home late and tearing her dress, the poem humorously depicts social behaviors such as people imitating others without thinking and treating anything new or unusual as a fashion trend.

These poems are not only expressions of personal feelings but also artistic examples of a people’s patriotic spirit, desire for freedom, and moral fortitude. The series leaves a strong emotional impact on readers while also showcasing the poet’s observational skills, delicate humor, and ability to poeticize everyday life.

Keywords: Musa Jalil, “Moabit Notebook”, “Khadija” poem

GİRİŞ

272

“Moabit dəftəri” şeirlər silsiləsi Musa Cəlil yaradıcılığının ən yüksək zirvələrindən biri hesab olunur və şairin qəhrəmanlıq ruhunun, mənəvi iradəsinin və vətənə dərin bağlılığının parlaq bədii ifadəsidir. 1942–1944-cü illərdə, ağır əsirlik şəraitində, həyatla ölüm arasında yazılmış bu şeirlər silsiləsi böyük mənəvi gücün və sarsılmaz inamın nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Şair son dərəcə çətin şəraitdə yaşasa da, qəlbində vətən sevgisini, azadlıq arzusunu və gələcəyə olan ümidini qoruyub saxlamışdır. Bu şeirlərdə insanın mənəvi möhkəmliyi, iradəsi və əyilməz ruhu aydın şəkildə hiss olunur. Moabit dəftəri, Musa Cəlilin ölüm təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığı bir vaxtda qələmə aldığı şeirlərdən ibarət olub, yalnız şairin ədəbi yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Tatar ədəbiyyatında xüsusi və seçilən yer tutur. Bu əsər həm bədii dəyərinə, həm də yaranma şəraitinin dramatikliyinə görə ədəbiyyat tarixində diqqət çəkən nümunələrdən sayılır. Əsərə “Moabit dəftəri” adı şairin özü tərəfindən verilməmişdir. Araşdırmaçılar sonradan bu şeirlər toplusunu belə adlandırmışlar. Bunun səbəbi isə şairin həmin şeirləri Berlin şəhərində yerləşən Moabit həbsxanası adlı zindanda yazması ilə bağlıdır. Buna görə də bu şeirlər silsiləsi sonradan “Moabit dəftərləri” adı ilə ədəbiyyata daxil olmuşdur.

YÖNTEM

Şair əsirlik şəraitində son dərəcə çətin vəziyyətdə yaşayırdı. Buna baxmayaraq, o, yaradıcılığından əl çəkməmiş, şeir yazmaq üçün müxtəlif yollar tapmışdır. Kampta böyük çətinliklə əldə etdiyi kiçik kağız parçalarını bir-birinə əlavə edərək iki dəftər hazırlamış və yazdığı şeirləri həmin dəftərlərə köçürmüşdür. Bu fakt şairin iradəsinin, sözə və sənətə olan bağlılığının gücünü göstərir.

Birinci dəftər ərəb əlifbası ilə yazılmış 60 şeirdən ibarətdir. Bu şeirlərdə şairin vətən sevgisi, azadlıq arzusu, insan ləyaqətinə inamı və gələcəyə olan ümidi poetik ifadəsini tapmışdır. Həmin şeirlər həm məzmun, həm də ideya baxımından dərin və təsirlidir.

Dəftərin son səhifəsinə Musa Cəlil öz vəsiyyətini belə qeyd etmişdir:

“Tatarca yazını bilən və bu dəftəri oxuyan dost! Bunu tatarın məşhur şairi Musa Cəlil yazdı. Onun həyat hekayəsi isə belədir: 1906-cı ildə doğuldu. Evi Kazanda və Moskvadadır. Ölkədə ən böyük şairlərdən biri kimi göstərilir. 1942-ci ildə müharibəyə qatıldı və əsir düşdü. Əsirlikdə çox əzab çəkdi, qırx ölüm təhlükəsindən sonra sağ qalaraq sonda Berlinə göndərildi. Berlində gizli siyasi təşkilata qoşulmaq və sovet təbliğatı aparmaq ittihamı ilə həbs edildi. Bəlkə onu ölüm cəzasına məhkum edəcəklər. O ölür, lakin onun əsirlik illərində yazdığı 115 şeiri var. O, bunlar üçün narahatdır. Buna görə də 115 şeirindən heç olmasa 60-nı bu dəftərə köçürmək üçün çalışdı. Əgər bu kitab sənin əlinə keçərsə, şeirləri diqqətlə və səliqə ilə təmiz bir dəftərə köçür, saxla və müharibədən sonra Kazana xəbər ver. Qoy desinlər ki, bunlar tatar xalqının vəfat etmiş şairinin şeirləridir. Mənim vəsiyyətim budur.” Musa Cəlil, 1943. Dekabr

Musa Cəlil ikinci dəftərini latın əlifbası ilə qələmə almışdır. Şair əvvəlcə 33 şeirini birbaşa dəftərə yazmış, daha sonra isə tapdığı ayrı-ayrı kağız parçalarına qeyd etdiyi 17 şeiri də həmin dəftərə əlavə etmişdir. Beləliklə, bu dəftərdə toplanan şeirlər şairin əsirlik dövründə yazdığı poetik irsin mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Dəftər “Cırlarım” (“Türkülərim”) şeiri ilə başlayır və “Nazlı Söyerkə” (“Nazlı Sevgili”) şeiri ilə tamamlanır. Bu şeirlərdə şairin hiss və düşüncələri, vətənə bağlılığı, həyat və azadlıq arzusu poetik şəkildə ifadə olunmuşdur. Şeirlərin başlanğıcı və sonu müəyyən mənada şairin daxili dünyasını, duyğularını və yaradıcılıq istiqamətini də əks etdirir.

Moabit dəftərlərindəki şeirlər öz ölkəsində olduğu kimi, dünyada da böyük maraq görmüş, şeirlərin bir çox dilə tərcüməsi edilmişdir. Musa Cəlilin Moabit dəftərlərinin ikisində yer alan cəmi 94 şeir Tatar türkcəsi və Türkiyə türkcəsi mətnləri birlikdə oxucuların istifadəsinə təqdim edilmişdir. Həmçinin, mövcudluğu bilinən, amma hələ ortaya çıxarıla bilməyən üçüncü Moabit dəftərindən də bir şeir yer almışdır.

“Moabit dəftəri”ndə toplanmış şeirlər yalnız şəxsi hisslərin ifadəsi deyil, həm də vətənə bağlılığın, mənəvi möhkəmliyin və insan iradəsinin gücünün bədii nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Bu əsərlər sonralar geniş oxucu kütləsinə çatdırılmış və həm Tatar, həm də dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutmuşdur. Silsilədə vətənə sonsuz sədaqət, doğma torpağa bağlılıq, düşməne qarşı barışmaz münasibət və qələbəyə olan sarsılmaz inam dərin poetik ümumiləşdirmə ilə ifadə edilmişdir. Şair öz taleyini xalqın taleyi ilə birləşdirərək əsərlərində vətən uğrunda mübarizə aparan insanların mənəvi gücünü, dözümlülüyünü və ümidini tərənnüm edir. Bu əsərlər təkcə şəxsi hisslərin ifadəsi deyil, həm də bir xalqın azadlıq və müstəqillik arzularının bədii əksidir. Bu şeirlər göstərir ki, ən ağır şəraitdə belə insanın mənəvi gücü və idealları sarsılmaya bilər. Şair öz yaradıcılığı ilə sübut edir ki, söz və fikir azadlığı insanın ən böyük mənəvi dayaqlarından biridir. Eyni zamanda, silsiləyə daxil olan “Yaz gələr”, “Elim-obam”, “Oğluma”, “Yaz iməciliyi” və digər çoxsaylı şeirlərdə vətən təbiətinin gözəllikləri böyük məhəbbətlə tərənnüm olunur. Baharın gəlişi, torpağın oyanışı, kənd həyatının zəhməti və sadəliyi kimi motivlər şairin qəlbində yaşayan vətən sevgisi ilə birləşərək xüsusi poetik rəng qazanır.

Bu şeirlərdə doğma torpağın təbiəti, el-oba həyatının sadəliyi və insanların zəhmətkeşliyi obrazlı təsvirlərlə verilir. Şair xatirələrində vətənin yaşıllıqlarını, geniş tarlalarını, əmək dolu günlərini canlandırır. Bu təsvirlər yalnız təbiət gözəlliklərinin tərənnümü deyil, həm də vətənə olan məhəbbətin və mənəvi bağlılığın ifadəsidir. Həmçinin, şeirlərdə yurd həsrəti və doğma

torpağa qovuşmaq arzusu da güclü şəkildə hiss olunur. Şair vətənindən uzaqda olsa da, düşüncələri daim doğma el-obada dolaşır. O, xalqının gələcəyinə inanır, azad günlərin gələcəyinə ümid edir və bu ümid onun şeirlərinə güclü emosional təsir bəxş edir.

BULGULAR

“Moabit dəftəri” şeirlər silsiləsində yer alan “Xədicə” şeiri digər əsərlərdən fərqli olaraq gündəlik həyat hadisələrinə fokuslanır və incə bədii yumor vasitəsilə oxucuya həm əyləncəli, həm də düşündürücü təsir bağışlayır. Şeir, şairin yalnız vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq mövzularına deyil, həm də insan davranışlarını müşahidə etmək və onları poetik formada təqdim etmək qabiliyyətinə malik olduğunu göstərir.

Şeirin süjeti sadə bir hadisə üzərində qurulmuşdur. Xədicə bir gün bağçaya gəzməyə gedir və evə gec qayıdır. Onun bağçada olduğunu bilməyən qarovulçu bağın qapısını bağlayır. Evə qayıtmaq istəyən Xədicə başqa çıxış yolu tapmadığı üçün divardan aşmalı olur. Bu zaman onun paltarının ətək hissəsi cırılır. Səhər tezdən işə getməli olduğuna görə ətəyini tikməyə vaxt tapa bilmir və həmin halda geyinmək məcburiyyətində qalır. Ətrafdakı insanlar isə bu vəziyyətin təsadüfi olduğunu anlamayıb bunu yeni bir geyim dəbi kimi qəbul edirlər və öz paltarlarını da eyni şəkildə kəsərək geyinməyə başlayırlar.

Ay Xədicə, Xədicə!

Evə qayıtdın gecə,

Bir günün içindəcə

Dəb çıxartdın gör necə!

Qızlar, gecə gəzməyin,

Hasarları aşmayın,

Ətəkləri qısaltıb

- Dəbdir!- deyə çaşmayın!

Şeir son iki bəndində “yeni dəb macərəsinin” poetik mənalandırılmasındakı incə yumor diqqətdən yayınmır. (4, səh.493) Burada müəllif insanların bəzən düşünmədən başqalarını təqlid etməsini, hər yeni görünən şeyi dəb kimi qəbul etməsini yumorlu bir üslubla göstərir. “Yeni dəb macərəsi” ifadəsi, şairin incə yumorunu və sosial müşahidə qabiliyyətini açıq şəkildə ortaya qoyur.

Hadisənin sadə görünməsinə baxmayaraq, şeir sosial mənə daşıyır və cəmiyyətdəki bəzi davranışların tənqidi kimi də dəyərləndirilə bilər. Bu əsər əvvəlki qeyd olunan mətnlərlə də məntiqi şəkildə əlaqələnilir. Musa Cəlil əsirlik illərində yazdığı şeirlərdə yalnız vətən sevgisi, azadlıq arzusu və qəhrəmanlıq ruhunu deyil, həm də həyatın müxtəlif tərəflərini, insan davranışlarını və gündəlik hadisələri bədii şəkildə təsvir etmişdir. “Xədicə” şeirinə sosial və psixoloji aspektdən baxarsa, təsvir olunan hadisə yalnız əyləncəli deyil, həm də insan davranışlarının təhlili baxımından maraqlıdır. İnsanlar başqalarının etdiyini düşünmədən təqlid edir, yeni və fərqli görünən hər şeyi dəb kimi qəbul edirlər. Bu, şair tərəfindən yumor və ironik tərzdə təqdim edilərək oxucuya düşündürücü mesaj verir. Beləliklə, şeir təkcə bir hekayə deyil, həm də cəmiyyətin bəzi davranış modellərinə incə tənqiddir.

Şairin əsirlik şəraitində belə gündəlik hadisələri müşahidə etməsi və onları poetik surətdə təqdim etməsi onun yaradıcılıq gücünü göstərir. Bu xüsusiyyət “Moabit dəftəri” silsiləsinin digər şeirlərindən fərqli olaraq “Xədicə” şeirini unikal edir. Həmçinin, şeir şairin həyatın müxtəlif aspektlərinə diqqətini, insanlara və sosial mövzulara baxışını da əks etdirir:

Yumor və incə ironiyadan istifadə edərək, şair ciddi bir hadisəni əyləncəli və yüngül bir hekayəyə çevirir. Oxucu həm gülür, həm də baş verənləri təhlil edir. Gündəlik həyatın poetikləşdirilməsi kimi sadə bir hadisə, yəni paltarın cırılmasını poetik dil və təsvir vasitəsilə oxucuya canlı şəkildə çatdırılır. Sosial müşahidə kimi isə insanların başqalarını təqlid etməsi, modaya meylləri və sosial davranışlarının tənqidi şeir vasitəsilə ifadə olunur.

Bu şeirin ədəbiyyatdakı yeri olduqca dərinidir. “Xədicə” şeiri “Moabit dəftəri” silsiləsindəki digər əsərlərdən fərqli olaraq gündəlik həyat və yumor üzərində qurulub. Silsilənin əsas mövzuları olan vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq və azadlıq ideyalarından kənara çıxaraq, oxucuya şairin müşahidə qabiliyyətini və incə yumorunu göstərir. Bu xüsusiyyət şeiri həm bədii, həm də sosial baxımdan maraqlı edir. Əsərin dəyəri həm də odur ki, şair əsirlik şəraitində belə insan təbiətini, gündəlik həyatın detallarını və cəmiyyətin reaksiyalarını müşahidə etmiş, onları poetik və düşündürücü formada təqdim etmişdir. Bu şeir oxucuda həm gülümsəmə, həm də təhlil etmə hissi yaradır.

SONUÇ

Moabit Dəftəri” silsiləsi Musa Cəlilin yaradıcılığının zirvəsini təşkil edir və şairin qəhrəmanlıq ruhunu, mənəvi möhkəmliyini və vətənə bağlılığını parlaq şəkildə əks etdirir. Şeirlər əsirlik şəraitində yazılsa da, insan ruhunun gücünü, azadlıq arzusunı və ümidini ifadə edir.

Silsilədə həm dramatik, həm də gündəlik həyat motivləri yer alır. Xüsusilə “Xədicə” şeiri sadə bir hadisəni incə yumor və sosial müşahidə ilə təqdim edərək şairin müşahidə qabiliyyətini və poetik bacarığını ortaya qoyur. İnsanların təqlidçilik meylləri və yeni görünən hər şeyi dəb kimi qəbul etmələri yumor vasitəsilə göstərilir. Bu şeirlər silsiləsi vətənpərvərlik ideyalarının, azadlıq arzularının və insan ruhunun gücünün bədii ifadəsi kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Oxucu bu əsərləri oxuduqca şairin qəlbində yaşayan vətən sevgisini, ümidini və mənəvi möhkəmliyini aydın şəkildə hiss edir. “Moabit dəftəri” həm ədəbiyyat tarixində, həm də vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlər sırasında xüsusi yer tutur və bu gün də oxuculara dərin təsir bağışlamaqda davam edir.

KAYNAKLAR

1. Alsu Kamalievə – Musa Celil’in “Moabit Defterleri” Üzerine Bir İnceleme
2. Alsu Kamalievə – Tutsak Şiirler (Tatar Şairi Musa Celil’in Moabit Defterleri Şiirleri)
3. Gözde Güngör – Tatar Şairi Musa Celil ve Moabit Defterleri
4. Quliyev Elman – Türk Xalqları Ədəbiyyatı (təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş 4-cü nəşr), Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 632 səh.

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ DÜŞÜNCƏNİN TƏBLİĞİ: ZİYA GÖYALP

**THE PROPAGATION OF NATIONAL IDEOLOGY IN TURKISH LITERATURE:
ZIYA GÖKALP**

Əzizova Məryəm

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid:0009-0003-1992-4959

ÖZET:

Türk ədəbiyyatında milli düşüncənin formalaşması və inkişafı Ziya Gökalpın yaradıcılığı ilə sıx bağlıdır. Türkçülük ideologiyasının əsas nəzəriyyəçilərindən biri olan Ziya Gökalp milli kimlik, milli mədəniyyət və xalqın mənəvi dəyərlərinin qorunması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun poeziyası, publisistik yazıları və elmi əsərləri türk millətinin özünü dərk etməsi və milli şüurun möhkəmlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gökalpın yaradıcılığında türkçülük ideyası yalnız siyasi çərçivədə deyil, həm də mədəni və ədəbi müstəvidə təqdim olunur. Milli dilin, folklorun və xalq ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi milli tərəqqinin əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Ziya Gökalpın əsərlərində milli düşüncənin ifadə formaları və onun türk ədəbiyyatına təsiri elmi baxımdan təhlil edilir.

Anahtar kelimələr: Türkçülük ideologiyası, Milli düşüncə, Milli kimlik, Türk millətçiliyi, Ədəbiyyat və ideologiya

ABSTRACT:

The formation and development of national thought in Turkish literature is closely associated with the works of Ziya Gökalp. As one of the main theorists of Turkism, Ziya Gökalp paid special attention to issues such as national identity, national culture, and the preservation of the spiritual values of the people. His poetry, journalistic writings, and scholarly works played an important role in strengthening national consciousness and self-awareness among the Turkish nation. In Gökalp's works, the idea of Turkism is presented not only in a political context but also within cultural and literary frameworks. The protection and development of the national language, folklore, and folk traditions are regarded as essential conditions for national progress. The forms of expression of national thought in Ziya Gökalp's works and his influence on Turkish literature are analyzed from a scholarly perspective.

Keywords: Turkism ideology, National thought, National identity, Turkish nationalism, Literature and ideology

GİRİŞ:

“Fikirlərimin atası Ziya Gökalpdır”

Mustafa Kamal Atatürk

XX əsrin əvvəlləri Türkiyə tarixində milli düşüncənin gücləndiyi və milli oyanış prosesinin sürətləndiyi bir dövr kimi səciyyələnir. Bu dövrdə baş qaldıran milli hərəkətlər təkcə siyasi sahədə deyil, həm də ədəbi və mədəni həyatda mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə türk millətinin birliyi ideyasını ön plana çəkən türkçülük düşüncəsi geniş yayılaraq cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə təsir göstərmişdir. Türk xalqlarının ortaq dil, mədəniyyət və tarixi köklər ətrafında birləşməsi ideyası bu dövrdə ideoloji bir istiqamətə çevrilmişdir. Bu ideyaların formalaşması və yayılmasında böyük xidmət göstərən şəxslərdən biri də türk mütəfəkkiri, sosioloq və şair Ziya Gökalp olmuşdur.

Ziya Gökalp 1876-cı ildə Diyarbəkirdə dünyaya gəlmişdir. Onun ailə mühiti və aldığı tərbiyə gələcək dünyagörüşünün formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Atası Mehmed Tefvik dövrünün tanınmış ziyalılarından və qəzetçilərindən biri idi. O, yenilikçi düşüncəyə malik bir insan kimi cəmiyyətin inkişafına xidmət edən ideyaları müdafiə edirdi. Belə bir mühitdə böyüyən Ziya Gökalp erkən yaşlarından elmə, xüsusilə fəlsəfə və ictimai düşüncəyə böyük maraq göstərmişdir. Diyarbəkir hərbi rüşdiyyəsində təhsil aldıqdan sonra o, müxtəlif fəlsəfi cərəyanlarla tanış olmuş və riyazi fəlsəfə, İslam fəlsəfəsi kimi sahələri dərinlən öyrənməyə başlamışdır. Eyni zamanda o, bir neçə xarici dili mənimsəmiş, ərəb, fars, fransız və kürd dillərini öyrənərək elmi biliklərini daha da genişləndirmişdir.

277

Ziya Gökalpın həyatında çətin və dramatik mərhələlər də olmuşdur. Gərgin elmi fəaliyyət, ictimai təzyiqlər və şəxsi problemlər bir müddət onun psixoloji vəziyyətinə təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən o, intihara cəhd etmiş, lakin möcüzə nəticəsində sağ qalmışdır. Bu hadisədən sonra o, həyatını yenidən quraraq fəaliyyətini davam etdirmişdir. İstanbulda təhsilini davam etdirərkən baytarlıq məktəbində oxumuş və eyni zamanda siyasi fəaliyyətə qoşulmuşdur. Gizli siyasi təşkilatlarla əlaqəsinə görə həbs olunmuş və bir müddət həbsdə qaldıqdan sonra Diyarbəkirə qayıtmışdır. Burada o, müəyyən nəzarət altında saxlanılsa da, ictimai fəaliyyətindən geri çəkilməmişdir.

YÖNTEM:

XX əsrin əvvəlləri Türkiyə tarixində milli düşüncənin gücləndiyi və milli oyanış prosesinin sürətləndiyi bir dövr kimi səciyyələnir. Bu dövrdə baş qaldıran milli hərəkətlər təkcə siyasi sahədə deyil, həm də ədəbi və mədəni həyatda mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə türk millətinin birliyi ideyasını ön plana çəkən türkçülük düşüncəsi geniş yayılaraq cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə təsir göstərmişdir. Türk xalqlarının ortaq dil, mədəniyyət və tarixi köklər ətrafında birləşməsi ideyası bu dövrdə ideoloji bir istiqamətə çevrilmişdir. Bu ideyaların formalaşması və yayılmasında böyük xidmət göstərən şəxslərdən biri də türk mütəfəkkiri, sosioloq və şair Ziya Gökalp olmuşdur.

Ziya Gökalpın həyatında çətin və dramatik mərhələlər də olmuşdur. Gərgin elmi fəaliyyət, ictimai təzyiqlər və şəxsi problemlər bir müddət onun psixoloji vəziyyətinə təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən o, intihara cəhd etmiş, lakin möcüzə nəticəsində sağ qalmışdır. Bu hadisədən sonra

o, həyatını yenidən quraraq fəaliyyətini davam etdirmişdir. İstanbulda təhsilini davam etdirərkən baytarlıq məktəbində oxumuş və eyni zamanda siyasi fəaliyyətə qoşulmuşdur. Gizli siyasi təşkilatlarla əlaqəsinə görə həbs olunmuş və bir müddət həbsdə qaldıqdan sonra Diyarbəkirə qayıtmışdır. Burada o, müəyyən nəzarət altında saxlanılsa da, ictimai fəaliyyətindən geri çəkilməmişdir.

1908-ci ildə baş verən siyasi dəyişikliklər Ziya Gökalpın yenidən fəal ictimai-siyasi fəaliyyətə qoşulmasına imkan yaratdı. O, Diyarbəkirdə "İttihad və Tərəqqi" hərəkatının fəaliyyətində iştirak etmiş və türk millətçiliyi ideyalarının yayılması üçün çalışmışdır. 1910-cu ildə Selanikdə keçirilən konqresdə iştirak etməsi onun ideoloji fəaliyyətinin daha geniş miqyas almasına səbəb oldu. Bu dövrdə Ömər Seyfəddin və Ali Canib kimi gənc millətçi ziyalılarla birlikdə türkçülük ideyalarının təbliğində mühüm rol oynadı.

Ziya Gökalp sonralar İstanbul Darülfünununda fəaliyyət göstərmiş və xüsusilə gənclər arasında milli düşüncənin formalaşmasına böyük təsir etmişdir. Onun mühazirələri və yazıları türk gənclərində milli kimlik şüurunun güclənməsinə səbəb olmuşdur. Birinci dünya müharibəsindən sonra Osmanlı imperiyasının zəifləməsi və xarici dövlətlərin Türkiyəyə təsirinin artması milli ideyaların müdafiəçilərinə qarşı təzyiqlərin güclənməsinə gətirib çıxardı. Bu dövrdə Ziya Gökalp da ingilislər tərəfindən Maltaya sürgün edilmişdir. 1921-ci ildə sürgündən qayıtdıqdan sonra o, əvvəlcə İstanbula, daha sonra isə Ankara və Diyarbəkirə getmişdir.

BULGULAR:

Türkiyədə milli dövlətin qurulması Ziya Gökalpın ideyalarının həyata keçməsi üçün yeni şərait yaratdı. O, Türkiyə Böyük Millət Məclisinə üzv seçildi və milli ideologiyanın formalaşmasında mühüm rol oynadı. Ziya Gökalpın düşüncəsində türkçülük yalnız siyasi birlik ideyası deyil, həm də ortaq dil, mədəniyyət, tarix və mənəvi dəyərlər üzərində qurulan bir milli identiklik konsepsiyası idi. O hesab edirdi ki, türk millətinin güclənməsi üçün milli mədəniyyət qorunmalı və inkişaf etdirilməlidir. Bu baxımdan o, "Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" prinsipini irəli sürərək milli kimliyin qorunması ilə müasir inkişaf arasında balans yaratmağa çalışmışdır.

Ziya Gökalpın türkçülük ideyaları yalnız Türkiyə ilə məhdudlaşmamış, ümumilikdə bütün türk dünyasının mədəni yaxınlaşmasını nəzərdə tutmuşdur. Onun Turançılıq konsepsiyası türk xalqlarının ortaq mədəni və mənəvi bağlarını gücləndirmək ideyasına əsaslanırdı. Bu ideyalar türk ədəbiyyatına, ictimai fikrinə və milli ideologiyanın formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir.

Türkçülük ideyalarının yorulmaz təbliğatçısı, sosioloq, filosof və şair Ziya Gökalp 1924-cü ildə İstanbulda vəfat etmişdir. Qısa, lakin məhsuldar ömrü ərzində o, türk milli düşüncəsinin formalaşmasına böyük töhfə vermiş və türkçülük ideologiyasının əsas nəzəriyyəçilərindən biri kimi tarixdə mühüm yer tutmuşdur.

Ziya Gökalp türk dilinin inkişafı və milli dil məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. “Türkçülüyn əsasları” əsərində o, Türkiyənin milli ədəbi dilinin İstanbul ləhcəsi olduğunu bildirirdi. Onun fikrincə, İstanbul türkcəsində iki fərqli qat var idi: biri danışığda istifadə olunan, lakin yazıda az yer alan dil, digəri isə yazıda işlənən, amma gündəlik danışığıdan uzaq olan dil idi. Gökalp danışığ İstanbul türkcəsini əsas götürərək xalq ədəbiyyatının ruhunu daşıyan dili milli ədəbi dil hesab edirdi. O, yaradıcılığında da xalq dilinə yaxın milli ədəbi üsluba üstünlük verərək əsərlərinin bədii keyfiyyətini yüksəltmişdir.

Gökalp üçün vətən anlayışı yalnız coğrafi məkanla məhdudlaşmırdı. Onun düşüncəsində vətən nə Diyarbəkir, nə də Türkiyə ilə məhdudlaşdı; vətən türklərin birliyini simvolizə edən Turan idi. “Vətən” şeirində də ifadə etdiyi kimi, vətən geniş və əbədi bir diyar olan Turandır.

Şair Turan torpaqlarına dərin sevgi bəsləyir və bu torpaqların daim yaşamasını, yüksəlməsini arzulayırdı. Onun fikrincə, insan millət və vətən naminə öz şəxsi maraqlarını qurban verməyə hazır olmalıdır. “Əxlaq” şeirində də millət sevgisi, fədakarlıq və vətənə bağlılıq ideyaları ön plana çıxarılır. Gökalp millətin varlığını onun vətənə sədaqəti ilə əlaqələndirir və insanları millət yolunda fədakarlığa çağırır.

SONUÇ:

Nəticə etibarilə, Ziya Gökalp türkçülük ideologiyasının nəzəri əsaslarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynamış görkəmli fikir adamlarından biri kimi qiymətləndirilir. Onun irəli sürdüyü ideyalar türk milli kimliyinin dərk edilməsi, milli mədəniyyətin qorunması və inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ziya Gökalp türk toplumunun modernləşmə prosesində milli dəyərlərlə müasir düşüncə arasında vəhdətin yaradılmasını zəruri hesab etmiş və bu istiqamətdə sistemli nəzəri baxışlar irəli sürmüşdür.

Onun əsərlərində milli dil, milli mədəniyyət və milli şüur məsələləri türkçülük ideologiyasının əsas komponentləri kimi təqdim olunur. Bu baxımdan Ziya Gökalpın yaradıcılığı yalnız ictimai-siyasi fikir tarixində deyil, həm də türk ədəbiyyatının və milli ideoloji düşüncəsinin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. Onun ideyaları sonrakı dövrlərdə türk dünyasında milli düşüncənin möhkəmlənməsinə və milli-mədəni dəyərlərin sistemli şəkildə dərk olunmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Buna görə də Ziya Gökalpın elmi-nəzəri irsi müasir dövrdə də aktuallığını qoruyan mühüm ideoloji və mədəni mənbələrdən biri kimi dəyərləndirilir.

KAYNAKLAR:

- 1.Elman Quliyev.Ziya Gökalp:Türkçülüyn milli hərəkət səviyyəsinə yüksəlməsində xidməti olan şəxsiyyətlərdən biri.Xalq cəbhəsi.2019.N1
2. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil, 2025.
- 3.Məsaim Abdullayev.Türkçülüyn nəzəri yaradıcısı.Xalq qəzeti.2025

ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLUNUN YARADICILIĞI

ABULLATİF BANDEROGLU'S CREATIVITY

Süleymanova Şəbnəm

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid:0009-0000-4446-8818

ÖZET

Əbdüllətif Bəndəroğlu İraq-türkmən ədəbiyyatının tanınmış şair və yazıçılarından biridir. O, yaradıcılığında əsasən türkmən xalqının həyatı, milli kimliyi, vətən sevgisi və ictimai problemləri əks etdirmişdir. Şair əsərlərində xalqın dərindən, sevincini və gələcəyə olan ümidlərini poetik şəkildə ifadə etməyə çalışmışdır.

Onun yaradıcılığında vətənpərvərlik və milli birlik ideyaları xüsusi yer tutur. Bəndəroğlu sadə, aydın və təsirli dil istifadə edərək oxucuların diqqətini xalqın taleyinə və milli dəyərlərə yönəltmişdir.

Şairin "Gurgur baba", "Qərənfil", "Acı mənim, ümid sənin, qasırğalar hamımızın" kimi poemaları və şeirləri onun yaradıcılığının ən tanınmış nümunələrindəndir. Bu əsərlərdə müəllif həm xalqın keçirdiyi çətinlikləri, həm də gələcəyə olan inamını göstərir.

Ümumilikdə, Əbdüllətif Bəndəroğlu İraq-türkmən ədəbiyyatında milli ruhu, vətən sevgisini və xalqın duyğularını əks etdirən əsərləri ilə seçilən sənətkarlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Anahtar kelimələr: Əbdüllətif Bəndəroğlu, Gurgur baba, vətən sevgisi, poemalar.

ABSTRACT

Abdullatif Banderoglu is one of the well-known poets and writers of Iraqi- Turkmen literature. In his works, he mainly reflects the life of the Turkmen people, their national identity, love for the homeland, and various social problems. Through his poetry, the author tries to express the sorrows, joys, and hopes of his people in a poetic and emotional way.

Patriotism and the idea of national unity hold an important place in his творчество. Banderoglu uses a simple, clear, and expressive language, which helps readers better understand the feelings and struggles of the Turkmen people.

Among his most famous works are the poems "Gurgur Baba," "Qaranfil," and "Acı mənim, ümid sənin, qasırğalar hamımızın." In these works, the poet describes both the hardships experienced by his people and their hope for a better future.

In general, Abdullatif Banderoglu is considered one of the important representatives of Iraqi-Turkmen literature, known for reflecting national spirit, love for the homeland, and the emotional world of his people in his works.

Key words: Abdullatif Banderoglu, Gurgur baba, Love for the homeland, Poems.

GİRİŞ

İraq-türkmən ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri Əbdüllətif Bəndəroğludur. O, 1937-ci ildə Kərkük vilayətinin Tuzxurmatu qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir və əsərlərində doğma yurduna böyük sevgi göstərmişdir.

Bəndəroğlu orta təhsilini Kərkük şəhərində almışdır. Onun ədəbiyyata marağı erkən yaşlardan yaranmışdır. 1950-ci ildə yazdığı "Yavaş" adlı şeir onun yaradıcılığının başlanğıcı hesab edilir. Daha sonra "Nazim Hikmətə bir məktub" adlı şeiri ilə diqqət çəkmişdir. 1958-ci ildə "Əl-insaniyyə" qəzetində dərc olunan şeiri onun mətbuatda yayımlanan ilk əsəri sayılır.

Yazıçı müəyyən dövrlərdə siyasi səbəblərə görə təzyiqlərlə qarşılaşmışdır. Buna görə bir müddət Yunanıstan və Bolqarıstanda mühacir həyatı yaşamış, Sofiyada çıxan türk dilli qəzet və jurnallarda əsərlərini çap etdirmişdir.

1965-ci ildə yenidən İraqa qayıdan Bəndəroğlu ədəbi və ictimai fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, "Yurd" qəzetinin nəşrində iştirak etmiş və türkmən xalqının tarixi ilə mədəniyyətinin tanıtılmasına töhfə vermişdir.

Əbdüllətif Bəndəroğlu zəngin yaradıcılığa malik yazıçılardandır. Onun "Günəş şərqi", "Yurd torpağı", "Gurgur baba", "Şərq insanları", "Qərənfil", "Yolun sonundakı" və "Gecənin qanayan yarası" kimi kitabları ədəbiyyatda mühüm yer tutur. O, həm də türkmən və Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında tədqiqatlar aparmışdır. Bununla yanaşı onun Azərbaycanla bağlı sıx əlaqələrinin inkişafında görkəmli ədəbiyyatşünas Qəzənfər Paşayev böyük rol oynamışdır. Çox təəssüflər olsun ki Bəndəroğlu 2008-ci ildə dünyaya gözlərini yummuşdur.

YÖNTEM

Əbdüllətif Bəndəroğlu müasir İraq-türkmən ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış yazıçı və şairlərdən biridir. Onun yaradıcılığı həm bədii, həm də elmi istiqamətdə türkmən xalqının tarixi, dili və milli kimliyinin öyrənilməsi və təbliği baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Müəllif müxtəlif araşdırmalarında türkmənlərin mənşəyi, onların dil xüsusiyyətləri və ədəbi ənənələri haqqında fikirlər irəli sürmüş, bu mövzulara həsr olunmuş əsərlər yazmışdır.

Bəndəroğlunun yaradıcılığının ilkin mərhələsi XX əsrin 50–60-cı illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə onun poeziyasında türk dünyasının tanınmış şairi Nazim Hikmətin təsiri hiss olunur. Şair azadlıq, ədalət və insan ləyaqəti kimi mövzulara toxunaraq cəmiyyətin problemlərini poetik dillə ifadə etmişdir. Onun şeirlərində sadə və təsirli üslub, güclü emosional çalarlar və ictimai mövzular üstünlük təşkil edir.

Əbdüllətif Bəndəroğlunun poeziyasında vətən sevgisi, milli kimlik və dilə bağlılıq əsas mövzulardan biridir. O, əsərlərində türkmən xalqının taleyini, onların keçmişini və gələcək arzularını bədii şəkildə ifadə etmişdir. Şair insanın torpağa bağlılığını, doğma yurdun dəyərini və xalqın azad yaşamaq istəyini xüsusi vurğulamışdır. Bu baxımdan onun poeziyası yalnız bədii dəyər daşıyır, həm də milli düşüncənin formalaşmasına xidmət edir.

Bəndəroğlunun bir çox şeirlərində vətənpərvərlik ideyaları, yad qüvvələrin təzyiqinə qarşı etiraz və azadlıq arzusu öz əksini tapır. Şair xalqın sərvətlərinin talan edilməsinə və ədalətsizliyə qarşı kəskin münasibət bildirərək bu mövzuları poetik obrazlar vasitəsilə ifadə etmişdir.

Bununla yanaşı, onun yaradıcılığında dil və milli mənsubiyyət məsələsi xüsusi yer tutur. Şair türkmən dilinin qorunmasını və inkişaf etdirilməsini vacib hesab etmiş, öz əsərlərində bu dilin gözəlliyini və ifadə imkanlarını nümayiş etdirmişdir. Bunu onun “insan və torpaq” şeirində açıq-aşkar görürük:

Dağ-dərələr keçən insan,
Dənizləri aşan insan,
İldırım tək çaxan insan
Yaşar yenə torpağında.

[Quliyev 2025.s,752]

Bundan başqa şairin “Doğu insanları”, “Yalımlı sevda”, “Müqəddəs vətənim”, “Ağsu”, “Mərhəbə”, “Kərkük”, “mən iraqli türkmanam” və s. Şeirlərində vətənpərvərlik hissləri qeyd olunur:

Ey müqəddəs vətənim, sənsən edən heyran bizi,
Canladan, həm parladan, təqdir edən insan bizi.
Xalqımız istər hər dəm hürri yaşasın baş əyməsin,
Etməsin istismar qurşunları pərişan bizi.

[Quliyev 2025.s,752]

BULGULAR

Əbdüllətif Bəndəroğlu poema müəllifi kimi də tanınır. Bu poemalar “Gurgur baba”, “Qərənfil”, “Acı mənim ümid sənin” əsərləridir.

Onun məşhur əsərlərindən olan “Gurgur baba” poeması 1972-ci ildə İraqda neftin milliləşdirilməsi hadisəsi ilə əlaqədar olaraq Bağdadda yazılmışdır.

Poemada “Gurgur baba” yalnız bir yer adı kimi yox, həm də xalqın ümidini, inamını və müqəddəs saydığı dəyərləri ifadə edən bir simvol kimi təqdim olunur. Kərkükdə yerləşən Gurgur baba əslində məşhur neft mənbəyi olsa da, xalq üçün həm də müqəddəs və ziyarət edilən bir məkan kimi qəbul edilir.

Bu poema 36 bənddən ibarətdir və quruluş baxımından M. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə kimi yazılmışdır. Hər iki əsərdə şairlər müəyyən bir məkanı müraciət obyekt seçərək öz düşüncələrini və arzularını oxucuya çatdırırlar. Şəhriyar Heydərbaba dağına üz tutaraq fikirlərini ifadə etdiyi kimi, Əbdüllətif Bəndəroğlu da Gurgur babaya müraciət edərək xalqın dərini, ümidini və gələcəyə olan inamını dilə gətirir.

Beləliklə, “Gurgur baba” poeması həm İraq-türkmən ədəbiyyatında mühüm yer tutur, həm də xalqın milli duyğularını və mənəvi dəyərlərini əks etdirən əsər kimi qiymətləndirilir.

Gurgur baba, vaxtı gəldi, bir gurla,
Atəş saçıb yurdumuzu bir nurla
Yax kinləri ürəklərdə o qorla
Aydınlat tez qaranlığı, hər yanı,
Sil gözlərdən sisləri, həm dumanı.

Gurgur baba, Heydərbaba ağladı,
Şəhriyarın yarasını bağladı,
Daşa döənən ürəkləri dağladı
Sən də bir az Təbriz üçün yan, baba,
Qan qardaşı qan qusuruq, qan, baba.

[Quliyev 2025.s,757,758]

Sonuç

Nəticə olaraq demək olar ki, Əbdüllətif Bəndəroğlu İraq-türkmən ədəbiyyatında mühüm yer tutan sənətkarlardan biridir. Onun yaradıcılığında türkmən xalqının tarixi taleyi, milli kimliyi, vətənə bağlılıq və ictimai problemlər əsas mövzular kimi ön plana çıxır. Şair əsərlərində xalqın yaşadığı çətinlikləri, azadlıq və birlik arzularını poetik dillə ifadə etmişdir.

Bəndəroğlunun əsərləri təkcə bədii dəyərinə görə deyil, həm də milli şüurun formalaşmasına təsirinə görə diqqəti cəlb edir. Onun şeirləri və poemaları türkman xalqının həyatını, adət-ənənələrini və mənəvi dəyərlərini əks etdirir. Xüsusilə “Gurgur baba” kimi əsərlərində şair xalqın ümidlərini və gələcəyə olan inamını simvolik şəkildə təqdim edir.

Beləliklə, Əbdüllətif Bəndəroğlunun yaradıcılığı İraq-türkmən ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış, milli ruhun və yurd sevgisinin ədəbiyyatda ifadə olunmasına böyük töhfə vermişdir. Onun əsərləri bu gün də türkman ədəbi mühitində əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

KAYNAKLAR

- 1.Quliyev E.Türk xalqları ədəbiyyatı.(Dərslik, təkmilləşdirmə və əlavələr edilmiş yeni nəşr).Bakı “ Elm və təhsil”,2025,864 səh.
- 2.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı,ADPU,2011.
4. Əbdüllətif Bəndəroğlu seçilmiş əsərlər

YUNUS İMRƏ YARADICILIĞI

YUNUS İMRE' S CREATIVITY

İbrahimova İlahə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi tələbəsi

Orcid : 0009-0006 - 2564 - 2407

ÖZET

Türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Yunus İmrə XIII – XIV əsrlərdə yaşamış və türk dilində yazdığı şeirlərlə ədəbiyyat tarixində mühüm yer tutmuşdur. Onun yaradıcılığı əsasən insan sevgisi, ilahi eşq, mənəvi kamillik və tolerantlıq kimi mövzularla zəngindir. Yunus İmrə şeirlərində mürəkkəb fəlsəfi və təsəvvüfi fikirləri sadə və anlaşıqlı xalq dili ilə ifadə etmişdir. Bu xüsusiyyət onun poeziyasının geniş xalq kütlələri tərəfindən sevilməsinə və yayılmasına səbəb olmuşdur. Onun əxlaqi- didaktik mövzuda əsərləri də var. Şairin yaradıcılığı türk ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Anahtar kelimələr: Yunus İmrə, təsəvvüf ədəbiyyatı, ilahi eşq, türk poeziyası, insan sevgisi

ABSTRACT

Yunus İmrə, one of the most prominent representatives of Turkish Sufi literature, lived in the 13th–14th centuries and holds an important place in literary history through his poems written in the Turkish language. His works are mainly rich in themes such as love for humanity, divine love, spiritual perfection, and tolerance. In his poetry, Yunus İmrə expressed complex philosophical and mystical ideas in a simple and understandable language that could be easily appreciated by ordinary people. This feature contributed to the widespread popularity and dissemination of his poetry among the public. He also produced works with moral and didactic themes. Yunus İmrə's works have played a significant role in the development of Turkish literature.

Key words: Yunus İmrə, Sufi literature, divine love, Turkish poetry, human love

GİRİŞ

Türk ədəbiyyatında təsəvvüf poeziyası xüsusi yer tutur və bu sahənin ən görkəmli nümayəndələrindən biri Yunus İmrədir. XIII – XIV əsrlərdə yaşamış şair yalnız poetik istedadı ilə deyil, həm də dərin mənəvi və fəlsəfi baxışları ilə tanınır. Orta Asiyada Əhməd Yəsəvi ilə başlayan xalq təsəvvüf şeiri təxminən 150 il sonra Ön Asiyada Yunus İmrənin simasında davam etdirilərək, ədəbi məktəb səviyyəsinə qaldırılmışdır.

Yunus İmrə yaradıcılığında sadə xalq dilindən istifadə etmiş, heca vəznli (qismən əruz) şeirlər, əxlaqi – didaktik əsər də yazmışdır. Şeirlərində insan sevgisini, qardaşlığı, mərhəməti və ilahi eşqi tərənnüm etmişdir. Onun poeziyası zaman keçdikcə geniş yayılmış və türk ədəbiyyatının ən qiymətli nümunələrindən biri hesab olunmuşdur. Şeirlərinin bir çoxu ilahi məhəbbətlə bağlıdır.

Mən gəlmədim dava üçün,
Mənim işim sevda üçün,
Dostun evi könüllərdir,
Könüllər yapmağa gəldim.

“Əslim haqdır” deyən Yunus İmrə varlıq, insan və könül – ruh mövcudluğunda özünün irfani missiyasını təqdim edir. Bu cür təqdimatda biz Allahı qəlbinə hakim etmiş şairin ruhi – mənəvi məramı ilə yaxından tanış oluruq. (1.s,107)

YÖNTEM

XIII əsr türk sufi şeirləri ilə tanınan şair öz şeirlərini əsasən Aşıq Yunus, Yunus Əmrəm, Yunus Əmrə, Miskin Yunus, Dərviş Yunus, Qoca Yunus, Qul Yunus adları ilə yazmışdır. Yunus İmrənin ədəbiyyat aləminə heca və əruz vəznində yazılmış “ Divan” ı, məsnəvi formasında yazılmış “ Risalətün – Nushiyyə” (“ Nəsihətnamə”) adlı didaktik əsəri məlumdur. Lakin digər bir məlumata görə Yunus İmrənin 2 min şeiri itmiş, bugünkü nəsillərə gəlib çatmamışdır.

Bu barədə rəvayət belədir ki, guya 3 min şeirdən ibarət dəftər Molla Qasım adlı bir nəfərin əlinə düşür, şeirləri oxuyan bu şəxs başqa əqidə sahibi olduğu üçün şeirləri bəyənmayərək 1000 şeiri yandırır, 1000 şeiri isə suya atır. Növbəti şeirlərin birində Molla qasım öz adını görür, yandırdığı və suya atdığı şeirlərin aqibəti ilə əlaqədar Y.İmrənin qabaqcadan verdiyi məlumata rast gələrək, etdiyi əməldən peşman olur və qalan 1000 şeirə toxunmur.

BULGULAR

Y.İmrə yaradıcılığında “ Divan” a daxil olan nümunələr üstünlük təşkil edir. “Fateh”, “Qarman”, “ Bursa” və s. nüsxələr Y .İmrə divanının ən qədim, nisbətən ən doğru nüsxəsi hesab olunur. Onu da qeyd edək ki, Y. İmrə divanına daxil olan bütün şeirlərin ona məxsusluğunu demək bir qədər çətinidir. Çünki, Y.İmrə adı və sənəti yaşadığı gündən son əsrlərə qədər o qədər məşhur və müqəddəs olmuşdur ki, həm İmrə təxəllüsü ilə, həm də təxəllüssüz Y.İmrə tərzində şeirlər yazılmışdır ki, sonrakı dövrlərdə bu nümunələr onun divanına daxil edilmişdir. N.S.Banarlının sözləri ilə desək: “ Adı Yunus olmayanların da söylədikləri şeirlərə öz adlarını deyil, sevdikləri və inandıqları bu ən böyük sufi şairin adını verdikləri mümkündür” .

Y.İmrə Tanrı şairidir. Bu mənada Y. İmrənin “əslim Haqdır şək deyil, nam oldu insan mənə” deməsi təsadüfi xarakter daşımır. Onun şeirləri ilk növbədə insanları Allaha doğru qanadlandıraraq könüllərində zərrənin (insan) bütövə (Allah) “ birləşmək” ümidlərini artırır.

Sənsiz yola girir isəm,
Çarəm yox addım atmağa,
Gövdəmdə qüvvəti sənsən,
Başım götürüb getməyə.

Könlüm, canım, əqlim, elmim,
Sənin ilə qərar edər.
Can qanadı açıq gərək,
Uçuban dosta getməyə.

(4.s, 101)

Y.İmrə vəhdəti – vücut fəlsəfəsinə uyğun olaraq zahiri (mədrəsə) və batini (irfan, həqiqət) elmlər sırasında ikincinin Allahı dərk etmək yolunda vacibliyini daha çox önə çəkir:

Elm eli bilməkdir,
Özünü dərk etməkdir.
Sən özünü bilməsən,
Elm nəyə gərəkdir.

Oxudun nə mənası,
Əgər haqqı bilməsən.
Haqqı ki bilmədin sən,
Demək quru əməkdir.

(4.s, 102)

Digər baxımdan Y. İmrə Allaha qovuşmağın qismət payında da elmi biliklərlə müqayisədə, könül, duyğu “ bilimi” nin roluna da üstünlük verir:

Elm ilə, hikmət ilə
Kimsə bu sirrə çatmaz.
Bu bir əcaib sirdir
Elmə, kitaba sığmaz.

Göründüyü kimi, sufi sənətkar “ könül gözünün açılmasını aşiq, məşuq” halında axtarmaqda haqlıdır. Onun, eşqi məcazi (insana) deyil, həqiqi (Allaha) eşqdır. Y. İmrə Tanrı eşqi ilə nəfəs almayan könlü viranəyə bənzədir. “ Bir mən vardır məndə məndən içəri” deyən Y. İmrənin aşıqlığının səbəbləri və eşqə mübtəla “ mən” inin Tanrıya doğru uzanan yolda son məqama yetişmək arzuları bəlli olur.

Y. İmrə şeirlərində insana olan sevgi və məhəbbətin əsasında inanın Allahın bir parçası olması ideyası dayanır. Y. İmrəyə görə, məhəbbət qəlb, eşq isə ruh üçündür. Bu səbəbdən onun düşüncələrində məhəbbət eşqin başlanğıcı rolunda çıxış edir. Yəni böyük Şəhriyarımızın sözləri ilə desək “ məhəbbət risalət vədəsinə” qədəm qoyur (1.s,110). Buna görə də Allaha üz tutub “ varlığım səndədir” deyən şair haqqa tapınan hər bir insana dərviş sevgiləri ifadə edir.

Şairin həqiqi aşıqlığı bütün məqamlarda ruhuna hakimdir. O bu dünyanı haqdan qopub haqqa qayıdan insanın “ keçid mərhələsi” hesab edir. Allahdan şüur payı alan insanın bu mərhələdə ibadəti ona verilən mükafatın şükrü kimi qiymətləndirir. Allah – islam inamının insanda ibadəte meyl yaratdığı üçün Y. İmrə hamını bu yola dəvət edir.

Müsəlmanam deyən adam
Şərti nədir bilsin gərək.
Tanrı buyruğun tutub
Beş vaxt namaz qılsın gərək.

Y. İmrə vəhdəti – vücut nəzəriyyəsinin tələblərinə uyğun olaraq insanın öz şüuruna hakim olduğu “ keçid mərhələsində” nəfsə uymasını Allah eşqinə mane olan qorxunc hal hesab edir. Çünki, “ nəfs maddədir, maddəyə bağlıdır, maddə eşqi, maddə ehtirasıdır”. (N.S.Banarlı). Məhəmməd peyğəmbərin hədislərinin birində ifadə olunan “ kənardakı düşmənlə savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim kiçik savaşımızdır. Fəqət nəfsimizlə savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim böyük cihadımızdır” – fikirlərində nəfsi məğlub etməyin əhəmiyyət dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Əsl həyata can atan Y. İmrə ölümü həm imtahan, həm də bayram hesab edir.

Bu dünyaya qalmayaq gəl,
Fanidir, aldanmayaq gəl
Bir ikən ayrılmayaq gəl
Gəl dosta gedək, gəl, könül !

Gəl bu cahandan biz köçək,
O dostun elinə uçaq.
Bütün arzulardan keçək
Gəl dosta gedək, gəl, könül !

(5.s, 43)

Y. İmrədə dərvişlik məqamı da xüsusi mərhələ təşkil edir. Y. İmrə dərvişliyi ilkin mənə anlamında (farsca, dər – qapı, viz – gözən) deyil, doğruluq, yaxşılıq, həqiqi eşq, və s. irfani anlamında götürərək Haqq yolçusu məqamında təqdim edir. O, dərvişliyi haqq axtaran və haqqı təbliğ edən səyyaha bənzədir. Y. İmrə vəhdətə, Haqqa qovuşmağı, dərvişlik üçün son mənzil hesab

edir. Həmçinin o, peyğəmbərə, övliyalara, müqəddəs şəxslərə Allahın nuru kimi baxmış xüsusilə Məhəmməd peyğəmbərə ithaf olunan şeirlərdə onu “ haqq peyğəmbəri”, “ mələklər mülkünün sultanı” , “ tanrı elçisi” şəklində məth etmişdir.

Y. İmrənin əxlaqi – didaktik mövzuda yazılmış “ Risaletün – nushiyyə “ (“Nəsihətnamə”) əsəri 1307 – ci ildə yazılmışdır. Əsər 563 beytdən və “ Ağlın tərifı” (Fi tərifil əql) adlı nəsrə yazılmış kiçik bir hissədən ibarətdir. Bu əsərin ilk 13 beyti bir (Fa’ iletün, failatün, fa’ ülün), 550 beyti isə başqa (Məfa’ ilün, məfa’ ilün, fa’ ilün) bəhrdə yazılmışdır.

Əsərin ilk 13 beytində od, su, torpaq və küləkdən bəhs açılır. Kiçik parçada dörd ünsürdən hazırlanan insan, Tanrı (Padişah) tərəfindən can verilən ilk məxluqun – Adəmin torpaqdan, sudan, oddan, yeldən və candan əxz etdiyi sifətlər (xarakter) haqqında məlumat verilir.

Əsərin kiçik nəsr hissəsində ağlın tərifı, cənnət və cəhənnəm, o cümlədən 4 ünsür – torpaq, su, yel, od haqqında sufiyanə fikirlər özünə yer tapır. Y. İmrə bu hissədə insan xarakteri, kimlərin cənnət və cəhənnəm sakini olacaqları barəsində fikirlər bildirir. Qeyd olunur ki, torpaqla su cənnətin, od və yel cəhənnəmin əlamətidir. Ona görə də torpaq və su ilə gələnələr cənnətə, od və yel ilə gələnələr cəhənnəmin sakini olacaqlar. Əsərin 550 beytlik əsas hissəsi isə “ Ruh, ağıl və onlarla bağlı əhvalın dastanı”, “ Qənaətin dastanı” , “ Qəzəbin dastanı” və “ Ağlın dastanı adı altında 4 yərə bölünür. Bu hissələrdə alleqorik ifadə tərzində əxlaqi – didaktik mövzu aparıcılıq təşkil edir. Burada ruh, iman, nəfs, qəzəb və s. cəhətlərdən, pisliklərdən qurtulmağın yolları göstərilir:

Nəyi sevər isən, umanın oldur,

Necə sevməyəsen, sultanın oldur.

289

SONUÇ

Yunus İmrə yaradıcılığı türk təsəvvüf ədəbiyyatının inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Sufi şair insan sevgisi, mərhəmət, haqq və ilahi eşq kimi mövzuları poetik şəkildə ifadə edərək, həm ədəbi həm də mənəvi baxımdan dəyərli əsərlər yaratmışdır. Əxlaqi – didaktik mövzuda yazdığı “ Risaletün – nushiyyə” əsərindəki ideyalar insanları təmizliyə, saflığa , haqq yoluna səsləyir və onları pisliklərdən, təkkəbürlü olmaqdan uzaqlaşdırır.

Bütün bunlar onu göstərir ki, Y. İmrə yaradıcılığı türk ədəbiyyatının inkişafına və türk – islam mədəniyyətinin formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir.

KAYNAKLAR

- 1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı.Bakı, "Elm və təhsil",2025.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflə).
- 4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
5. Yunus Əmrə. Əsərləri. Bakı, “ Öndər nəşriyyatı”. 2004, 326 səh

Əhməd Yəsəvi yaradıcılığı

Ahmed Yasavi's work

Rüstəmli Ayna

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid:0009-0003-0475-4950

ÖZET

Xoca Əhməd Yəsəvi XII əsr türkdilli təsəvvüf ədəbiyyatının ilk böyük nümayəndəsidir. Orta Asiyada onun simasında formalaşan, yüksək zirvəyə çatan xalq təsəvvüf şeiri təkcə Türküstan ərazilərində deyil, bütün müsəlman Şərqiində geniş şəkildə yayılmış, onun yaradıcılıq ənənələri qısa zaman ərzində Şərqiədə ədəbi hərəkət və ədəbi məktəbə çevrilmişdir. Bu səbəbdən Türküstandan Ön Asiyaya, Yaxın və Orta Şərqiə qədər yerləşən türk-müsəlman dünyasında qaynağı İslam ideologiyası olan "Yəsəvilik" təriqəti, daha doğrusu, Ə.Yəsəvinin dini-mənəvi "üslubu" və İslami düşüncə sistemi geniş yayılmış, Şərqiin mütəfəkkir irfan sahiblərinin baxışlarına təsirsiz ötüşməmiş, onların yaradıcılıqlarında müəyyən əlamətlər şəklində təzahürünü tapmışdır. Ə.Yəsəvi ilahi eşqin tərənnümçüsü kimi əxlaqi-mənəvi, dini-fəlsəfi baxımdan əhəmiyyətli yaradıcılığı ilə türk-islam düşüncəsinin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Onun "Nəsibnamə" adlı əsərinin olduğu ehtimal olunsada, əlimizdə olan "Fəqrnamə" risələsi nümunələrinin ona məxsusluğu barədə fikirlər dolaşsada, Ə. Yəsəvi ədəbiyyat və dini-fəlsəfi fikir tarixlərində "Divani-hikmət" müəllifi kimi məşhurdur.

Anahtar kelimeler: Ə.Yəsəvi, yəsəvilik təriqəti, təsəvvüf, Divani-hikmət

ABSTRACT

Khoja Ahmed Yasavi is the first great representative of the 12th century Turkic-language Sufi literature. The folk Sufi poetry that was formed in his person in Central Asia and reached its peak was widely spread not only in the territories of Turkestan, but also throughout the Muslim East, and his creative traditions quickly became a literary movement and literary school in the East. For this reason, the "Yasavianism" sect, whose source is Islamic ideology, or rather, A. Yasavi's religious-spiritual "style" and Islamic thought system, spread widely in the Turkic-Muslim world from Turkestan to Western Asia, the Near and Middle East, and did not remain without influencing the views of the intellectuals of the East, and found its manifestation in the form of certain signs in their works. A. Yasavi, as a hymner of divine love, played a special role in the development of Turkish-Islamic thought with his morally, spiritually, religiously and philosophically significant creativity. Although it is believed that he had a work called "Nasibname" and there are opinions about the belonging of the "Fagrname" treatise samples we have, A. Yasavi is famous in the history of literature and religious-philosophical thought as the author of "Divani-hikmet".

Keywords: A. Yasavi, Yasavi sect, Sufism, Divan-hikmat

GİRİŞ

Türk təsəvvüf ədəbiyyatının aparıcı simalarından biri olan Xoca Əhməd Yəsəvinin həyatı haqqında mənbələrdə dəqiq məlumat yoxdur. Bu böyük türk sufisinin tərcümeyi-halı və qismən də yaradıcılığı haqqında fikirlər xalq arasında geniş yayılmış rəvayətlər əsasında formalaşdırılmışdır.

Əhməd Yəsəvi XII əsrin əvvəllərində (təxminən 1103) Qərbi Türkünstanın Sayram qəsəbəsində anadan olmuşdur. Bu qəsəbə hazırda Qazaxıstanın Çimkənd şəhərindən 7 km. aralıda yerləşir. Əhməd Yəsəvinin atası Şeyx İbrahimin Həzrət Əli nəslindən olduğu ehtimal olunur. Anası Ayşə xatun tanınmış din xadimi Şeyx Musanın qızı olmuşdur. 7 yaşında ikən Əhməd Yəsəvinin atası vəfat etmişdir. Az zaman keçməmiş onun anası da dünyasını dəyişmişdir. Valideynlərini itirdikdən sonra Əhməd Yəsəvi özündən böyük bacısı Gövhərşahnazla birlikdə Yəssə (indiki Türkünstan) şəhərinə getmişdir. Yəsəvi təxəllüsü bu şəhərin adı ilə əlaqədardır. Həmin şəhərə Hicazdan gəlmiş Arslan Baba adlı müqəddəs şəxs Əhməd Yəsəviyə mənəvi ata olmuş, onun təlim-tərbiyəsini öz üzərinə götürmüşdür.

Əhməd Yəsəvinin bir oğlu, iki qızı olmuşdur. Oğlu İbrahim kiçik yaşlarında ölmüş, Yəsəvi nəslə qızı Gövhərşahnazın övladları ilə davam etmişdir. Əhməd Yəsəvidən beş əsr sonra yaşamış Övliya Çələbi bu nəslin ən layiqli nümayəndələrindən biri olmuşdur. Ə. Yəsəvi 1166-cı ildə vəfat etmişdir. Onun ölümü ilə bağlı maraqlı fikirlər mövcuddur. O, 63 yaşına çatanda "bizim üçün yerin altı yerin üstündən daha faydalıdır" deyərək öz müridlərinə yerin altında bir otaq (çilləxana) hazırlamağı tapşırırmışdır. Buna səbəb Məhəmməd peyğəmbəri yuxuda görməsi və həyatda ondan artıq yaşamamaq istəyi olmuşdur. Mə-lumdur ki, Məhəmməd peyğəmbər 63 yaşında haqq dünyasına qovuşmuşdur. Əhməd Yəsəvi də bir növ peyğəmbərdən çox ömür yaşamağı özü üçün rəva görməmiş və bu addımı atmışdır.

Əhməd Yəsəvinin çilləxanaya girdikdən sonra hansı tarixdə öldüyü mübahisəlidir. Onun çilləxanaya girdikdən 1, 5, 10, 20, hətta 50 il sonra öldüyü bildirilsə də, hələlik Ə.Yəsəvinin ölüm tarixi tam dəqiqləşdirilməyib. Ə. Yəsəvinin məzarı Yəssə (indiki Türkünstan) şəhərindədir. Ə. Yəsəvinin məzarı Əmir Teymur tərəfindən inşa edilmişdir. Rəvayətə görə, Ə.Yəsəvi Əmir Teymurun yuxusuna girir və ona döyüşdən öncə qələbə müjdəsi verir. Döyüşdə qələbə çalan Əmir Teymur Yəssəyə gələrək onun qəbrini ziyarət etmiş və 1398-ci ildə Əhməd Yəsəvinin qəbri üzərində türbə kompleksi tikdirmişdir. Ə. Yəsəvinin türbəsi sonrakı dövrlərdə özbək xanı Abdulla xan, Şeybani xan və s. tərəfindən təmir etdirilmişdir. Qeyd edək ki, insanlar bu gün də Ə. Yəsəvinin türbəsinə müqəddəs yer kimi ziyarət edir, ruhuna dua oxuyurlar.

YÖNTEM

"Divani-hikmət" təsəvvüf şeirlər kitabıdır. Kitabdakı şeirlərin heç birinin adı yoxdur. Şeirlər hikmət adı ilə tanınır. Araşdırıcılar bu qənaətdədirlər ki, "Divani-hikmət" də toplanan şeirlərin hamısı Ə.Yəsəviyə məxsus deyildir. Ehtimallar belədir ki, müxtəlif zamanlarda Yəsəvi tərzində yazılmış şeirlər də Yəsəviyə aid edilmiş və "Divani-hikmət"-in tərkibinə salınmışdır. Onların fikirlərinə görə, əruzla yazılmış şeirlərin Yəsəviyə aid olması daha çox şübhəli görünür.

XV əsrə qədər "Divani-hikmət"-in heç bir nüsxəsi əldə edilməmişdir. Əsəri sonrakı zamanlarda dərvişlər toplayıb bərpa etmiş və "Divani-hikmət" adı da onlar tərəfindən verilmişdir. "Divani-hikmət" şeirləri dil, vəzn, şəkil baxımından daha çox xalq şeiri ənənəsinə uyğundur. Hikmətlər (şeirlər) müxtəlif saylı dördlüklərdən ibarətdir. Bunların əksəriyyəti 4+3-7 və 4+4+4-12 heca

bölgüsündədir. Ə. Yəsəvi şeirləri XII əsr Orta Asiya ədəbiyyatında hakim olan Kaşqar-Xaqaniyyə ləhcəsində yazılmışdır. Qeyd edək ki, həmin ərazilərdə İslami-türk ədəbiyyatının ilk nümunələri məhz bu dildə yazılmış və geniş dairədə yayılmışdır.

Öz hikmətlərinin Tanrı kəlamlarından və Qurandan qaynaqlandığını bildirən Ə. Yəsəvi Allahın böyüklüyünü dərk edib ona doğru getməyi və haqqa qovuşmağı ən böyük hikmət (yol) hesab edir. Buna görə hikmətlərdə İslami əsaslardan, Allahın qüdrət və cəlalından, cənnət və cəhənnəmdən, ibadət təməlinə, nəfsə uymağın zərərindən, yaxşı əməl sahibi olmağın faydalarından və s. bəhs edilməsi təsadüfi səslənir. "Yəsəvilik" təriqətində Allaha qovuşmaq, həqiqət mərhələsinə çatmaq vacib şərt sayılır. Ə. Yəsəvi belə hesab edir ki, insan qəlbi eşq atəşi (Allah sevgisi) ilə yanmasa, insan öz dünyasından ayrılıb "sevgi bağının mehmanı" olmasa, o, Allah qarşısındakı borcunu qaytara bilməz, öz nəfsinin qurbanı olub əbədi həyat qazancından məhrum olar:

Eşq bəlası başa düşsə, nalan qılar

Ağlını alıb, şaşqın qılıb, heyran qılar

Könül gözü açılınca gıryan qılar

La-məkanda Haqdan dərslər aldım işlə.

Nəfsin səni son dəmində gəda qılar,

Din evini yağmalayıb xərab qılar.

Öldüyündə imanından cüda qılar

Ağıllı isən, pis nəfsdən ol sən bizar.

BULGULAR

Ə. Yəsəvi insan qəlbinə hakim kəsilən ilahi eşqi Allah ilə insan arasında rabitə hesab edir. Yəsəviyə görə hökmləri yerinə yetirmədən (şəriət), onları düşünüş və inanış sistemində dərk etmədən (təriqət) və İslami sirləri dərinlən anlayıb əməldə təcəssüm etdirmədən (mərifət) həqiqətə qovuşmaq (Allaha çatmaq) qeyri-mümkündür. Yəsəvi insana adi məxluq kimi baxmır. Onun nəzərində insan Allahdan qopan nur və qüdrət parçasıdır. Qurani-Kərimin "Nur" surəsində yazılmışdır: "Allah gözlərin və yerin nurudur. Allah nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini nura qovuşdurur." Ə. Yəsəvi Quran məntiqinin davamı olaraq bütün mərhələlərdə (şəriət, təriqət, mərifət) idrakin Allaha qovuşmaq yolundakı əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır.

Yəsəvi insanın yaranması müqabilində şükr etməsini (ibadəti) Allaha qovuşmağın vacib şərtlərindən biri kimi dəyərləndirir;

Səhər vaxtı qalxıb ağla, nalə eylə,

İnləyişindən yer və göylər nəva qılsın.

Haqqa sığınıb göz yaşını jalə eylə,

Ondan sonra Haqq dərdinə dəva qılsın.

"Bəqərə" surəsində deyildiyi kimi: "Biz ona məxsusuq və ona qayıdacağıq." (Quliyev,2025,s.59)

"Divani-hikmət"in II-VII hikmətlərində Ə. Yəsəvinin 63 illik ömür tarixlərinin sadalanması ilk baxışdan tərcümeyi-hal faktı təsi-ri bağışlasa da, əslində "şəriət", "təriqət", "mərifət", "həqiqət" silsiləsinin irfani səciyyəsinə xidmət göstərir. Burada "eşq yolunun" mərhələ-

mərhələ mənəvi kamilləşməyə təsiri və Allaha qovuşmaqda oynadığı əvəzsiz rol nəzərə çatdırılır, bunların hər bir bəndə üçün vacibliyi təsdiqini tapır.

Ə.Yəsəvinin Türkünstanda əsasını qoyduğu "Yəsəvilik" təriqəti Türkünstan sərhədlərini aşaraq, Şərq-islam dünyasının əksər mərkəzlərində yaranan Babai, Bəktəşi, Nəqşbəndi, Heydərilik və s. təriqətlərin yaranmasına təsir göstərmişdir. Bu mənada, Ə. Yəsəvi təsiri həmin təriqətlərin nümayəndələri olan ayrı-ayrı şəxslərin dünyagörüşlərinin formalaşmasından və yaradıcılıqlarından yan keçməmişdir. Ə. Yəsəvi ilə Şərq sufi ədəbiyyatının sonrakı dövrlərinin görkəmli nümayəndələri C.Rumi, Y.İmrə, S.Vələd, S.Təbrizi və s. arasında olan əlaqə və bağlılığın əsas səbəbini də məhz bunda axtarmaq lazımdır. Bu təsir və əlaqə əsasən onların yaradıcılıqlarının ideya-məzmununda özünü nümayiş etdirmişdir. Belə ki, C.Ruminin "Məsnevi", Y.İmrənin "Risalətün-nüşiiyə", S. Vələdin "Maarif" və s. əsərlərində Ə. Yəsəvi ilə başlanan sufi dəyərlər bu və ya digər formada əksini tapmış, orta əsrlər türk-islam fəlsəfi fikrinin inkişafında örnək rolunu oynamışdır. Diqqət etdikdə görürük ki, klassik Şərq ədəbiyyatında dünya sirlərinin "Allah sirri və möcüzəsi" şəklində dəyərləndirilməsinin mükəmməl ifadə və deyim tərzii Əhməd Yəsəvi ilə başlayır. Bu baxımdan Allahın yaratdıqlarının ən şərəfli, haqq yolçusu olan insana münasibətdə Yunis İmrə də Ə.Yəsəvi kimi onu bir canlı varlıq şəklində təqdim etmir, insanı ruh, nur daşıyıcısı hesab edir. Belə demək mümkünsə, Əhməd Yəsəvinin Türkünstanda əsasını qoyduğu sufi-təsəvvüf görüşlərini təxminən 150 il sonra Y.İmrə Ön Asiyada davam etdirmişdir.

Ə. Yəsəvidə olduğu kimi Y.İmrədə də tanrı sevgisi, ilahi eşq aparıcıdır. "Yəsəvilik"də "vəhdəti-vücut" fəlsəfəsinə uyğun zərrənin (insanın) bütövə (Allaha) qovuşmaq arzusu Yunis İmrə poeziyasında da özünü göstərir və ilahi eşq dərinliyində özünəməxsus ifadəsini tapa bilir. Hər iki irfan sahibi Allahı dərk etməyi "kənül" və duyğu "bilimində" mümkün sayır. Ona görə də Allaha, peyğəmbərə, müqəddəs əshabələrə, ibadətə, mövcudiyyətə sevgi bildirmək, şükürlər etmək, maddiyyatdan, nəfs qulu olmaqdan, "kənar sevgilərdən" və s. uzaqlaşmaq kimi irfani görüşlər Ə. Yəsəvi ilə Y.İmrəni eyni bir "nur körpüsündən" keçirib Tanrı dərgahına aparır. Biz hər iki sufinin təmsalında "Allahdan aşiqlik diləyən", "eşq odunda yanan", "dünyanı haram sayan", "eşq dərdlərinə dava olmayan" Rəbbin sədiq bəndələrini görür, onların Allah dərgahına "çağırışlarını" eşidirik.

Hər iki təsəvvüf şairinə görə içində ruh daşıyan, qəlbi Allah nuru ilə dolu olan insan yaxşı əməl sahibi olmalıdır ki, Allah mərhəminə tuş gəlsin, əbədi aləmin layiqli sakininə çevrilsin:

Eşq bağını möhnət ilə göyərtməsən,

Hor görülür şom nəfsini öldürməsən,

"Allah" deyib içinə nur doldurmasan,

Vallah, billah səndə eşqin nişanı yox (Ə. Yəsəvi).

Nəfs arzusundan keçib, eşq qədəhindən içib

Dost yoluna ər kimi durmayan aşiqmidir (Y.İmrə).

"Divani-hikmət" başdan-ayağa insanın Allaha olan məhəbbətini ön plana çıxarır. Ona görə də Ə. Yəsəvi öz hikmət xəzinəsində insanın yeri, rolu, vəzifələrindən bəhs açmaqla onu daimi ibadətə səsləyir. Maraqlıdır ki, Ə.Yəsəvi ibadəti yalnız namaz qılmaq və dua etməkdən ibarət

hesab etmir. O, riyakarlığı insanlığa xas olmayan hal kimi dəyərləndirir. Oruc tutmağı, namaz qılmağı öz pis əməllərinə pərdə edənləri imandan uzaq sayır. "Yəsəvilik" təriqəti İslam dininin qa-nunları əsasında formalaşdığından Ə. Yəsəvi bu baxışlarında öz qənaətlərini dini hökmlərə uyğunlaşdırır və hamı üçün vacib məqamları diqqətə çatdırır: (Quliyev,2025,s.63)

Oruc tutup halka riya kılanları,

Namaz kılıp tesbih ele alanları,

Şeyhim diyip başka bina kuranları

Son deminde imanından cüda kıldım.

SONUÇ

XII əsr Şərq ədəbiyyatını türk-islam düşüncə və dəyərləri ilə zənginləşdirən Əhməd Yəsəvi "Divani-hikmət" əsərində vəhdəti-vücud fəlsəfəsinin tələbləri daxilində varlığın təkliyindən, Allaha doğru gedən yolu şərtləndirən cəhətlərdən xüsusi bəhs açır. Ə. Yəsəvidə təriqət Allaha doğru gedən yolun başlanğıcı hesab olunur. Təriqət mənəvi qüdrət və mənəvi hal üstünlüyünün təminatıdır. Təriqətin əsasında şeytanı qəlbədən qovma, pir olma, Haqq Taaladan nəsib alıb ona yaxınlaşmaq və s. dayanır.

Xoca Əhməd Yəsəvi türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi təkcə türk dünyasında deyil, bütün müsəlman şərqində zəngin ənənələr yaratmış, özündən sonrakı ədəbiyyatın inkişaf və formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, "Elm və təhsil", 2025.
2. Quliyev, E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014.

Sultan Vələd

Sultan Walad

Hətəmov Şərafət

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

[Orcid:0009-0002-2760-8799](https://orcid.org/0009-0002-2760-8799)

ÖZET

Türk ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri də Sultan Vələddir. Əsl adı Bahəddin Məhəmməd Vələd olan bu şəxs 1226-cı ildə Qaramanda (Larəndə) anadan olmuşdur. O, XIII əsr türk ədəbiyyatında şair, alim və ariflik zirvəsinə yüksəlmiş Mövlana Cəlaləddin Ruminin böyük oğludur. Cəlaləddin Rumi oğluna, yəni Sultan Vələdə öz atası Bahəddin Vələdin adını vermişdir. Amma mənbələrin bəzilərində onun adının Bahəddin Əhməd olduğu göstərilir. Kiçik yaşlarından başlayaraq Sultan Vələdin təlim və tərbiyəsi ilə atası məşğul olmuşdur. Onun ərəb dilini, fəqhə dair ən məşhur əsərlərini oxuya bilməsində atasının müəllimliyi mühüm rol oynamışdır. Oyaşadığı dövrdə müxtəlif alim və ariflərin məclislərində iştirak edərək onlardan mərifət və irfan öyrənmiş, elmi və dini düşüncələrindən bəhrələnmişdir. Bu baxımdan onun Bühranəddin Tirmizi, Şəms Təbrizi, Çələbi Hüsəməddin, Şeyx Kəriməddin və digər ariflərlə yaxın ünsiyyətdə olması, onlardan bir çox məsələləri mənimsəməsi düşüncə dünyasının zənginləşməsinə və kamilləşməsinə təsir göstərmişdir.

Anahtar kelimələr: S. Vələd, poeziya, irfani düşüncə, ilahi eşq

ABSTRACT

One of the well-known figures of Turkish literature is Sultan Velad. His real name is Bahaddin Muhammad Velad, and he was born in Karaman (Laren) in 1226. He was the eldest son of Mevlana Jalaluddin Rumi, who rose to the pinnacle of poet, scholar and erudite in 13th century Turkish literature. Jalaluddin Rumi named his son, Sultan Velad, after his father Bahaddin Velad. However, some sources indicate that his name was Bahaddin Ahmed. Sultan Velad was educated and raised by his father from a young age. His father's teaching played an important role in his ability to read Arabic and the most famous works on jurisprudence. During his lifetime, he attended the meetings of various scholars and erudite scholars, learned wisdom and knowledge from them, and benefited from their scientific and religious thoughts. In this regard, his close association with Burhaneddin Tirmidhi, Shams Tabrizi, Chalabi Husameddin, Sheikh Karimeddin, and other scholars, and his mastery of many issues from them, influenced the enrichment and perfection of his world of thought.

Keywords: S. Walad, poetry, mystical thought, divine love

GİRİŞ

Klassik türk ədəbiyyatında Cəlaləddin Rumi ənənəsini davam etdirən ilk şəxsiyyətlərdən biri hesab olunan Sultan Vələd yaradıcılığında ərəb, fars, türk və yunan dillərindən istifadə etmişdir. Bununla belə, onun əsərlərinin böyük hissəsi fars dilində qələmə alınmışdır. Tədqiqatçıların hesablamalarına görə, Sultan Vələdin türkcə 14 qəzəli və 238 beyti, ərəb dilində 8 mənzuməsi, 3 rübaisi və 220 beyti, həmçinin yunan dilində 66 beyti vardır. (Quliyev E, 2011, s. 85) Yaradıcılığında fars dilində yazılmış nümunələrin üstünlük təşkil etməsi isə həmin dövrdə ədəbi mühitdə fars dilinin aparıcı mövqedə olması ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı, Sultan Vələd əsasən fars dilində yazsa da, türk dilinə xüsusi rəğbət göstərmişdir. Ondan əvvəl türk dilində şeirlər yazmış Cəlaləddin Rumi və Səyyad Həmzə ilə müqayisədə, türkcə poetik nümunələrin sayına görə Sultan Vələd daha ön sırada yer alır. Aşağıda təqdim olunan qəzəl və məsnəvi nümunələri Sultan Vələdin türk dilinin incəliklərindən ustalıqla istifadə etdiyini göstərir.

Senin yüzün güneşdir yohsa aydur

Canum aldı gözün dakı ne aydur.

Benüm iki gözüm bilgil canum-sen

Beni cansuz koyasun sen bu geydür.

Və yaxud

Tanrı didi: “Sayru oldum” Musaya,

“Kendü dostın kişi böyle isteye”.

Musa didi: “Haşa senden sayruluk,

Sen Halıksen senge kanden sayruluk”.

YÖNTEM

Klassik türk ədəbiyyatında Mövlana təsiri əsasən Sultan Vələdlə başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Cəlaləddin Rumi Sultan Vələdin həm də ruh atası olmuşdur. Özünün də qeyd etdiyi kimi, “Babasının verdiyi bilgidən və vəlilikdən başqa Vələdin nə bilgisi, nə də vəliliyi olmuşdur.” (Quliyev E, 2025, s. 95) Bu baxımdan, C. Ruminin ideyaları Sultan Vələd üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmiş, ruhi-mənəvi körpü rolunu oynamışdır. Atasının sənəti həm forma, həm məzmun, həm də ideya baxımından onun yaradıcılığına nümunə olmuşdur.

Gözümden çıkma kim bu ev senündür,

Benüm gözüm sanayahşı saraydur.

Ne okdur bu, ne ok kim değdi senden,

Benüm boyum sünüydi, şimdiyaydur.

Və yaxud

Yine didi: “Sayru oldum gelmedün,

Didüğim sözi hisaba almadun”.

Musa didi: “Bu sırrı anlamazem,

Maksudın nedür bu sözden bilmezem”.

Bu səbəbdən Sultan Vələdin divanı ilə C.Ruminin divanı, “Vələdnamə”, “Rübabnamə” və “İntihanamə” məsnəviləri ilə C.Ruminin “Məsnəvi”sində, eləcə də Sultan Vələdin “Maarif” əsəri ilə C.Ruminin “Fihi-Mahif” əsərində nəzərə çarpan oxşarlıqlar mövcuddur. Məsələn, “Vələdnamə” məsnəvisi ilə bağlı Sultan Vələdin ifadəsi,yəni “bu kitabım tamamilən Quranın anlamı və sirridir. Kim candan könül bağlarsa, o, Quranın anlamı qarşısında özünü unudar. Bu məsnəvilərdəki sözlər tamamilə öyüddür” C.Ruminin “Məsnəvi”sindəki fikirlərlə, yəni “bu kitab ‘Məsnəvi’ kitabıdır. Məsnəvi həqiqətə varmaq və Allah sirlərindən agah olmaq istəyənlər üçün bir yoldur.

Bana her gice senden yüzbin assı,

Benüm her gün işim senden kolaydur.

297

Veledyohsuldı sensüz bu cihanda,

Seni buldı bu gezden begü baydu

Və yaxud

Kim anı göre beni görmişdür ol.

Kim anı sora beni sormışdur ol.

Beni anda, anı bende görünüz

Beni andan, anı benden sorunuz.

Sultan Vələd əsasən divan şairi kimi tanınır və onun divan tərtibində Cəlaləddin Ruminin təsiri əvəzsiz olmuşdur. İlk məsnəvisi “Vələdnamə”də S.Vələd özünü belə ifadə edir: “Mövlana çeşidli vəznərdə divanlar meydana gətirib, rübailər söylədi.Mən də ona uydum və bir divan tərtib etdim.”

BULQULAR

Sultan Vələd qəzəllərinə nəzirə kimi qələmə almışdır. Bu qəzəllərdə Ruminin təsiri və ona məxsus üslub aydın şəkildə hiss olunur. Şairin yaradıcılığında diqqət çəkən xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, o, bəzi hallarda qəfiyəyə xüsusi önəm verməmiş, daha çox fikrin aydın və konkret ifadəsinə üstünlük vermişdir. Bu xüsusiyyətlər Sultan Vələdin poetik üslubunun əsas cəhətlərindən sayılır. Sultan Vələd özünü şair kimi məsuliyyətli hesab etmiş və yaradıcılığında özünü qüsurlu və ya natamam görməmişdir. Onun sözlərinə görə, söylədiyi fikirlər açıq və aydındır, mənalar aləmindən saysız-hesabsız incilər çıxarıb insanlar üçün təqdim etmişdir. Şair bildirir ki, sözləri canlı və təsirlidir, şeirləri isə yenilik və axıcılıqla seçilir. Bu fikirlər həm ədəbi-nəzəri baxımdan vələdşünaslığın ilkin əsaslarından biri kimi dəyərləndirilir, həm də onun sənətinə obyektiv qiymət vermək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Sultan Vələd poeziyası əsasən irfani düşüncəni anlamında haqqın sirlərini "açmaq və anlatmağa" xidmət göstərir. (Quliyev E., 2017, s. 93) Bu yanaşma onun rübailərində də özünü göstərir. Şair çoxsaylı rübailəri ilə Şərq lirik-fəlsəfi fikrinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onun düşüncəsinə görə insan iki ünsürdən, yəni ruh və cismin vəhdətindən ibarətdir. Ruh ilahi mənşəli, cisim isə maddi xarakter daşıyır. Buna görə də insan nəfsinə qalib gələrək ruhani kamilliyə çatmalı və nəticədə Rəbbinə qovuşmalıdır.

SONUÇ

Sultan Vələd XIII əsr türk-islam mədəniyyəti və ədəbiyyatının formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan çoxşaxəli bir şəxsiyyətdir. Onun həyatı və yaradıcılığı Mövlanə Cəlaləddin Rumi dühasının işığında inkişaf etsə də, o, sadəcə bir davamçı deyil, həm də Mövləvilik təriqətinin sistemləşməsində və irfani düşüncənin geniş xalq kütlələrinə çatdırılmasında mühüm rol oynamış bir mürşiddir. "Vələdnamə", "Rübabnamə" və "İntihanamə" kimi məsnəviləri, həmçinin "Maarif" adlı nəsr əsəri Mövlanə ənənəsinin həm forma, həm də məzmun baxımından uğurlu davamıdır. O, şeirlərində bədii təmtəraqdan daha çox fikrin aydınlığına və irfani mahiyyətin çatdırılmasına önəm vermişdir. O, yaradıcılığında dövrün tələbi olaraq fars dilinə üstünlük versə də, türk dilinə xüsusi rəğbət bəsləmiş və bu dildə yazdığı poetik nümunələrin sayına görə sələflərini geridə qoymuşdur. Onun türkcə qələmə aldığı beytlər dilin incəliklərindən ustalıqla istifadə edildiyini və klassik türk şeirinin inkişafına yol açdığını göstərir.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, "Elm və təhsil", 2017
3. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, "Elm və təhsil", 2025

NAMİQ KAMALIN LİRİKASINDA VƏTƏN VƏ AZADLIQ İDEYALARI
“PATRIOTISM AND FREEDOM IN NAMIK KEMAL’S LYRIC POETRY”

Fərzəliyeva Bəkəxanım

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid:0009-0009-9320-9009

ÖZET

Namıq Kamal XIX əsrdə mövcud olan ictimai problemlərə həssas yanaşan və xalqın hüquqlarını müdafiə edən ziyalılardan biri idi. Onun fikrincə, dövlətin gücü yalnız siyasi hakimiyyətlə deyil, həm də xalqın azadlığı, onların maariflənmə səviyyəsi və milli şüurun formalaşması ilə ölçülməlidir. Bu baxımdan o, cəmiyyətin inkişafında azad düşüncənin və ədalətli idarəetmənin əhəmiyyətini xüsusilə vurğulamışdır. Yazıcının ideyaları insanların azad yaşamaq hüququnu, eləcə də vətənə sevgi və bağlılıq hisslərini ön plana çıxarırdı. XIX əsrdə Osmanlı imperiyası cəmiyyətində baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklər türk fikir tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə yeni ideyaların formalaşması və yayılması üçün əlverişli şərait yaranmış, ziyalılar cəmiyyətin inkişafı, dövlətin gələcəyi və xalqın hüquqları haqqında daha açıq şəkildə düşünməyə başlamışdılar. Məhz belə bir tarixi şəraitdə görkəmli yazıçı, publisist və ictimai xadim Namıq Kamal meydana çıxmış və azadlıq, vətənpərvərlik və milli şüur ideyalarının təbliğində mühüm rol oynamışdır. Namıq Kamal tarixdə yalnız bir ədəbiyyat xadimi kimi deyil, həm də azadlıq ideallarının müdafiəçisi və milli şüurun formalaşmasına təsir göstərən böyük bir maarifçi kimi dərin iz qoymuşdur. Onun irəli sürdüyü ideyalar sonrakı dövrlərdə türk millətçiliyinin və müasir siyasi düşüncənin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Buna görə də Namıq Kamal türk fikir və ədəbiyyat tarixində azadlıq və vətənpərvərlik ideallarının ən görkəmli təbliğatçılarından biri hesab olunur.

Anahtar kelimələr : N. Kamal, azadlıq ideyaları, vətənpərvərlik, maarifçilik ideyaları

ABSTRACT

Namik Kemal was one of the intellectuals who responded sensitively to the social problems that existed in the nineteenth century and defended the rights of the people. In his view, the strength of a state should be measured not only by political power, but also by the freedom of its people, their level of enlightenment, and the formation of national consciousness. From this perspective, he particularly emphasized the importance of free thought and just governance in the development of society. The writer's ideas highlighted the people's right to live in freedom as well as feelings of love and devotion to the homeland. The socio-political changes that took place in nineteenth-century Ottoman society played an important role in the history of Turkish thought. During this period, favorable conditions emerged for the formation and spread of new ideas, and intellectuals began to think more openly about the development of society, the future of the state, and the rights of the people. It was precisely in such a historical context that the prominent writer, publicist, and public figure Namik Kemal

appeared and played a significant role in promoting the ideas of freedom, patriotism, and national consciousness. Namık Kemal left a lasting mark on history not only as a literary figure but also as a defender of the ideals of freedom and a great enlightener who influenced the formation of national consciousness. The ideas he put forward had a strong impact on the development of Turkish nationalism and modern political thought in later periods. Therefore, Namık Kemal is regarded as one of the most prominent advocates of the ideals of freedom and patriotism in the history of Turkish thought and literature.

Key words: N. Kemal, ideas of freedom, patriotism, enlightenment ideas.

GİRİŞ

XIX əsr türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Namiq Kamal azadlıq, vətən sevgisi və milli şüur ideyalarını yaradıcılığında ön plana çıxaran tanınmış yazıçı və mütəfəkkirdir. O, həm də Yeni Osmanlılar Cəmiyyəti adlı təşkilatın fəal üzvlərindən biri olmuşdur. Namiq Kamal 1840-cı ildə Tekirdağ şəhərində dünyaya gəlmişdir. Ailəsi dövlət qulluğunda çalışan və dini dəyərlərə bağlı bir ailə idi. O, hələ altı yaşından etibarən təhsil almağa başlamışdır. İlk təhsilində atasının və xüsusi müəllimlərin böyük rolu olmuşdur. Namiq Kamal uşaq yaşlarında anasını itirmiş və bundan sonra babası Abdülatif Paşanın himayəsində böyümüşdür. Babasının vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq Qars və Sofiya kimi şəhərlərdə yaşamışdır. Bu dövrdə o, xüsusi müəllimlərin köməyi ilə ərəb və fars dillərini öyrənmiş, eyni zamanda həmin xalqların ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə etmişdir.

Namiq Kamal gənc yaşlarından şeir yazmağa başlamışdır. Onun ilk yaradıcılıq nümunələri yeniyetməlik dövrünə təsadüf edir. 1856-cı ildə, yəni təxminən on altı

yaşında olarkən ailəsinin təkidi ilə evlənmişdir. Evləndikdən sonra İstanbula köçmüş və burada Tərcümə mərkəzində işləməyə başlamışdır. Lakin onun fəaliyyəti yalnız bu sahə ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda gömrük idarəsində də çalışmışdır.

Tanzimat dövrünün ən mühüm fikir, sənət və dövlət xadimlərindən biri kimi tanınır. O, "cəmiyyət üçün sənət" prinsipini müdafiə etmiş, ədəbiyyatı cəmiyyətin qarbləşmə və inkişaf prosesinə xidmət edən vasitə kimi görmüşdür. Əsərlərini sadə və anlaşıqlı dildə yazmağa üstünlük vermiş, bədii nəsrə süslü və ağır Divan üslubundan uzaqlaşaraq fikri daha aydın ifadə edən yeni nəsr formasını formalaşdırmağa çalışmışdır. Yazılarında durğu işarələrindən də istifadə edərək mətnin oxunaqlığını artırmışdır. Şair klassik Divan ədəbiyyatı ənənəsində şeirlər yazsa da, Avropaya səfər etdikdən sonra yeni ədəbi cərəyanların təsiri ilə yaradıcılığını yeniləşdirmişdir. Xüsusilə fransız ədəbiyyatından təsirlənmiş və romantizm istiqamətinə yaxın əsərlər yaratmışdır. Onun şeirləri forma baxımından ənənəvi olsa da, mövzu baxımından yenilikçi xarakter daşıyır. Vətən, millət, azadlıq kimi ideyalar yaradıcılığının əsas mövzularını təşkil edir və əsərlərində mübariz, idealları uğrunda döyüşən insan tipini təqdim etmişdir.

YÖNTEM

Namiq Kamal poeziyasında romantik duyğular da güclü şəkildə hiss olunur. O, azadlıq və vətən sevgisini yüksək emosional tonla təqdim edir. Bu xüsusiyyət onun poeziyasına coşqu və drammatizm verir. Şairin lirikasında qəhrəmanlıq ruhu, mübarizə çağırışı və gələcəyə ümid kimi motivlər geniş yer tutur. Namiq Kamal türk ədəbiyyatında yalnız dramaturq və publisist kimi deyil, həm də güclü lirik şair kimi tanınır. Onun lirik yaradıcılığı XIX əsr türk poeziyasının ideya və məzmun baxımından yenilənməsində mühüm rol oynamışdır. Namiq Kamal klassik şərq poeziyasının poetik formalarından istifadə etsə də, şeirlərində yeni məzmun – vətənpərvərlik, azadlıq, insan hüquqları və milli şüur kimi ideyaları ön plana çıxarmışdır. Bu xüsusiyyət onun poeziyasını əvvəlki dövrlərin ənənəvi sevgi və məhəbbət mövzulu şeirlərindən fərqləndirir. Namiq Kamal poeziyasında romantik duyğular da güclü şəkildə hiss olunur.

Onun poeziyasını forma və məzmununa görə təxminən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Divan ədəbiyyatı tərzində yazılan şeirlər
2. Forma baxımından əski, məzmununa görə yeni şeirlər
3. Həm forma, həm də mövzu baxımından yeni tərzdə yazılan. (E.Quliyev, 2025, s. 155)

“Hürriyyət qəsidəsi” Namiq Kamalın azadlıq və ədalət ideyalarını müdafiə etdiyi dövrdə yazılmışdır. XIX əsrdə Osmanlı cəmiyyətində baş verən ictimai və siyasi dəyişikliklər ziyalıların azadlıq və konstitusiya ideyalarını irəli sürməsinə səbəb olmuşdu. Namiq Kamal da bu ideyaların ən fəal müdafiəçilərindən biri idi. O, şeir vasitəsilə xalqı azadlıq uğrunda düşünməyə və mübarizəyə çağırırdı. Bu qəsidədə azadlıq insanın ən böyük mənəvi dəyəri kimi təqdim olunur. Şairə görə, azadlıq olmadan nə cəmiyyət inkişaf edə bilər, nə də insan öz ləyaqətini qoruyub saxlaya bilər.

Buna görə də əsərin əsas ideyası insanın azad yaşamaq hüququ və ədalətli idarəetmə uğrunda mübarizədir. Əsərdə azadlıq ideyasını əks etdirən məşhur misralardan biri belədir:

Ne efsunkâr imişsin ey didâr-ı hürriyet,

Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten.

Bu misralarda şair azadlığı insanı valeh edən, cazibədar və müqəddəs bir dəyər kimi təqdim edir. O bildirir ki, insan fiziki əsarətdən qurtulsa belə, azadlığa olan sevgisi onu daim bu ideala bağlı saxlayır.

BULGULAR

O, azadlıq və vətən sevgisini yüksək emosional tonla təqdim edir. Bu xüsusiyyət onun poeziyasına coşqu və drammatizm verir. Şairin lirikasında qəhrəmanlıq ruhu, mübarizə çağırışı və gələcəyə ümid kimi motivlər geniş yer tutur. Namiq Kamal lirikasında vətən sevgisi əsas mövzulardan biridir. Onun poeziyası yalnız bədii dəyəri ilə deyil, həm də ictimai və siyasi məzmunu ilə diqqəti cəlb edir.

Şairin “Nam alırıq biz” şeiri də bu baxımdan onun vətənpərvərlik ruhunu və qəhrəmanlıq ideallarını əks etdirən mühüm əsərlərdən sayılır. “Nam alırıq biz” şeirində əsas mövzu vətənə sədaqət, xalq uğrunda mübarizə və şərəfli həyat ideyasıdır. Şair bu əsərdə insanın həyatda ən

böyük qazancının maddi sərvət deyil, şərəfli ad və xalqın hörmətini qazanmaq olduğunu vurğulayır. Namiq Kamalın fikrincə, insanın adı yalnız vətən və millət uğrunda xidmət etdikdə tarixdə qalır. Şeirdə “nam almaq” ifadəsi sadəcə şöhrət qazanmaq mənasında deyil. Burada bu anlayış şərəf, qəhrəmanlıq və vətən uğrunda fədakarlıq kimi mənəvi dəyərləri ifadə edir. Şair insanları qorxaqlıqdan uzaq olmağa, millətin azadlığı və gələcəyi naminə mübarizə aparmağa çağırır.

Amalımız, əfkarımız ifnayı- vətəndir,

Kinü qərazü hirs bizə rahi-bədəndir,

Əfal yox, ancaq işimiz lafi- dəhəndir

Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,

Qafqazlılarız, yol kəsiriz ,nam alırız biz

SONUÇ

Namiq Kamalın lirik yaradıcılığı XIX əsr türk ədəbiyyatında mühüm mərhələ təşkil edir. Onun şeirləri yalnız estetik dəyər daşımır, həm də dövrün ictimai-siyasi ideyalarını ifadə edən güclü fikir mənbəyidir. Şair lirikasında vətən sevgisi, azadlıq arzusu, ədalət, xalqın hüquqları və milli şüurun oyanması kimi mövzulara xüsusi yer vermişdir. Bu baxımdan onun poeziyası təkcə fərdi duyğuların ifadəsi deyil, həm də cəmiyyətə təsir göstərmək və insanları düşünməyə çağırmaq məqsədi daşıyan ideoloji xarakterli lirika kimi diqqəti cəlb edir. Namiq Kamalın şeirlərində Osmanlı cəmiyyətinin gələcəyi ilə bağlı ümidlər, vətənə sədaqət, dini-mənəvi dəyərlərə bağlılıq və azadlıq idealları bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqələndirilir. O, klassik şeir ənənəsindən bəhrələnsə də, poeziyaya yeni məzmun və ideyalar gətirərək onu daha ictimai və milli ruhlu bir istiqamətə yönəlmişdir.

Bir sözlə, Namiq Kamalın lirikası yalnız bir şairin şəxsi duyğularını deyil, bütövlükdə bir dövrün düşüncəsini və ideallarını əks etdirən mühüm ədəbi irs kimi qiymətləndirilə bilər. Onun poeziyası azadlıq, vətən və milli birlik ideyalarını təbliğ edərək türk ədəbiyyatında maarifçi və vətənpərvər lirikanın formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev E. Türk xalqlarının ədəbiyyatı, “Elm və təhsil”, 2025
2. Namiq Kamal . Əsərləri, 3 cildə, İstanbul 1957
3. Namiq Kamal. Həyatı və şeirləri , İstanbul, 1955
4. Namiq Kamal . İntibah, İstanbul, 1996

RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİN YARADICILIĞI
THE LITERARY WORK OF REŞAD NURİ GÜNTEKİN

Mirzəzadə Rəqsanə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid: 0009-0005-2441-6291

ÖZET

Rəşad Nuri Güntekin yaradıcılığında cəmiyyətin sosial problemləri, insan taleyi və mənəvi dəyərlər mühüm yer tutur. "Bir istefa" hekayəsində hadisələr şagirdlərin "ən xoşbəxt günləri" haqqında yazdıqları yazılar üzərində qurulmuşdur. Uşaqların xoşbəxt saydıqları hadisələr əslində ağır həyat şəraitinin göstəricisidir. Məsələn, aclıq çəkən bir uşağın xəstəxanada çörək yeməsi və ya atasının həbs olunmasını xoşbəxtlik kimi qiymətləndirən başqa bir uşağın düşüncəsi dövrün sosial problemlərini açıq şəkildə göstərir. Müəllif uşaq psixologiyası vasitəsilə cəmiyyətin acı reallıqlarını və sosial gərginliyini tənqid edir.

Rəşad Nuri dramaturgiya sahəsində də məhsuldar fəaliyyət göstərmişdir. Onun "Xəncər", "Yarpaq töküümü", "Əski şərqi" kimi dram əsərlərində müasir həyatın problemləri, insan mənəviyyəti və yad təsirlərin cəmiyyətə ziyanı əks etdirilir. "Yarpaq töküümü" əsərində yad adət-ənənələrin təsiri nəticəsində milli-mənəvi dəyərlərin zəifləməsi göstərilir.

Rəşad Nuri daha çox roman yazıçısı kimi tanınır. Onun "Çalı quşu", "Damğa", "Dodaqdan qəlbə", "Acımaq" və "Yarpaq töküümü" kimi romanlarında dövrün ictimai-siyasi problemləri və insan münasibətləri real şəkildə təsvir olunur. "Çalı quşu" romanında Fəridə obrazı vasitəsilə qadınların cəmiyyətdə üzləşdiyi çətinliklər və sosial ədalətsizlik göstərilir. "Dodaqdan qəlbə" romanında isə sevgi və insan münasibətləri Kənan və Lamiyə obrazları vasitəsilə təqdim edilir.

Anahtar kelimələr: Rəşad Nuri Güntekin, dramaturgiya, roman yaradıcılığı.

ABSTRACT

In the works of Reşad Nuri Güntekin, social problems of society, human destiny, and moral values occupy an important place. In the story "Bir İstefa", the events are built around essays written by students about "their happiest days." However, the events that the children consider happiness actually reflect the harsh conditions of life. For example, a child who suffers from hunger considers himself happy because he was able to eat bread in the hospital, while another child sees the day his father was arrested as a happy one. Such thoughts clearly reveal the social problems of that period. Through child psychology, the author criticizes the bitter realities and social tensions of society.

Reşad Nuri was also productive in the field of drama. In his plays such as "The Dagger" (Xəncər), "Leaf Fall" (Yarpaq töküümü), and "Old Song" (Əski şərqi), the problems of modern life, human morality, and the harmful influence of foreign traditions on society are depicted.

In "Leaf Fall," the weakening of national and moral values under the influence of foreign customs and traditions is portrayed.

Reşad Nuri is mostly known as a novelist. In his novels such as "The Wren" (Çalı quşu), "The Stigma" (Damğa), "From Lips to Heart" (Dodaqdan qəlbə), "Pity" (Acımaq), and "Leaf Fall" (Yarpaq tökümü), the socio-political problems of the period and human relationships are realistically described. In "The Wren," the character of Feride reflects the difficulties faced by women in society and social injustice. In "From Lips to Heart," love and human relationships are presented through the characters Kenan and Lamiya.

Keywords:Reşad Nuri Güntekin, dramaturgy, novel writing.

GİRİŞ

Türk realist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Rəşad Nuri Güntekin 1889-cu ildə İstanbulda hərbi qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. Atası Nuru bəy hərbi həkim, anası Lütfiyə xanım isə Ərzurum valisinin qızı idi. Atasının işi ilə bağlı ailə tez-tez şəhər dəyişdiyindən yazıçının uşaqlıq illəri müxtəlif yerlərdə keçmiş, xüsusilə İzmir və Çanaqqalada yaşadığı günlər onun yaddaşında dərin iz buraxmışdır. İlk təhsilini Səlimiyyədə məhəllə məktəbində almış, daha sonra Çanaqqalada və Qalatasarayda oxumuşdur. Orta təhsilini İzmirdə bitirdikdən sonra İstanbul Darülfünunun ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuşdur.

Darülfünunda müəllimi olan Mehmed Akif Ərsoy onun müəllimlik fəaliyyətinə marağını artırmışdır. 1912-ci ildə universiteti bitirdikdən sonra İstanbul və Bursada ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Sonralar Fateh, Vəfa və Ərəngöy məktəblərində dərs demiş, xalqın maariflənməsi üçün böyük səylər göstərmişdir.

1924-cü ildə bir qrup ziyalı ilə birlikdə "Kələbək" adlı satirik qəzet çıxarmış, burada ictimai qüsurları və sosial problemləri tənqid etmişdir. Həmçinin "Ağbaba" satirik jurnalında da fəaliyyət göstərmişdir. Yazıçı bədii yaradıcılığa hekayə ilə başlamış, Birinci Dünya müharibəsi illərində yaradıcılığı daha məhsuldar olmuşdur. Onun məşhur Çalı quşu romanı 1922-ci ildən etibarən hissə-hissə qəzetdə çap edilmiş və ona böyük şöhrət qazandırmışdır.

1927-ci ildə Maarif Vəkaləti Müfəttişliyində işləyərkən Anadolunun şəhər və kəndlərini gəzmış, xalqın həyat tərzini yaxından müşahidə etmişdir. Bu müşahidələr onun yaradıcılığına güclü təsir göstərmişdir. 1939-cu ildə Böyük Millət Məclisinə deputat seçilmiş, sonralar yenidən maarif sahəsində çalışmışdır. 1947-ci ildə "Məmləkət" qəzetinin baş redaktoru olmuş, daha sonra Parisdə BMT nəzdində Türkiyənin Kültür Ataşesi vəzifəsində çalışmışdır. 1954-cü ildə Türkiyəyə qayıtmış, lakin səhhəti pisləşdiyindən fəaliyyətini davam etdirə bilməmişdir. 1956-cı il 7 dekabrda Londonda vəfat etmişdir.

YÖNTEM

Rəşad Nuri yaradıcılığa hekayə ilə başlamış, ilk hekayəsi “Köhnə dost” (1917) olmuşdur. Onun nəsrinin formalaşmasına Fatma Aliyə Topuz və Halit Ziya Uşaklıgil kimi yazıçıların təsiri böyük olmuşdur. Yazıcının hekayələrində cəmiyyətin problemləri, sosial ədalətsizlik və insan taleləri realist şəkildə təsvir edilir.

“Tanrı müsafiri”, “Sönmüş ulduzlar”, “Leyli və Məcnun”, “Fövqəladə işlər” hekayə kitablarında dövrün ictimai qüsurları tənqid edilir. “Ümitsizlik” hekayəsində qadın və kişi hüquqlarının bərabərsizliyi göstərilir: kişi həyat yoldaşına qadağalar qoyur, lakin özü əxlaqsız həyat yaşayır və sonda qadını haqsız yerə boşayır.

“Qəmsizin ölümü” hekayəsində isə bir itin taleyi vasitəsilə insanların laqeydliyi və yanlış mühakiməsi göstərilir. İnsanlar onu sərsəri hesab etsələr də, o, sonda bir uşağı boğulmaqdan xilas edir və ölür. Bu hekayə cəmiyyət tərəfindən başa düşülməyən fərdin faciəsini nümayiş etdirir.

“Əski bir yara”, “Bir udum su”, “Əsgərlikdən qayıtmaq”, “Bir istefa” kimi hekayələrində müharibənin dəhşətləri, vətənpərvərlik və azadlıq ideyaları təsvir edilir. “Əski bir yara” hekayəsində müharibə zamanı qəhrəmanlıq göstərən əsgərlərin taleyi və düşməyə qarşı nifrət hissi ön plana çıxarılır.

Rəşad Nuri Güntekin türk realist ədəbiyyatında cəmiyyətin problemlərini, insan talelərini və sosial ədalətsizliyi real və təsirli şəkildə əks etdirən böyük sənətkarlardan biri hesab olunur.

“Bir istefa” hekayəsi şagirdlərin “ən xoşbəxt günləri” haqqında yazdıqları yazılar üzərində qurulmuşdur. Uşaqlar bəzi hadisələri xoşbəxtlik kimi təqdim etsələr də, müəllif onları əslində faciə kimi qiymətləndirir. Məsələn, ağır əməliyyat keçirən bir uşaq xəstəxanada bir parça çörək yediyi üçün həmin günü xoşbəxt sayır. Digər uşaq isə atasının həbs olunduğu günü xoşbəxt hesab edir, çünki atası evdə ailəsini incidirdi. Bu nümunələr göstərir ki, uşaqların xoşbəxtliyi nisbi və daha çox fiziki ehtiyaclarla bağlıdır. Müəllif uşaq düşüncələri vasitəsilə dövrün sosial problemlərini və cəmiyyətin gərgin vəziyyətini göstərir. (Quliyev, 2025, s.37)

Bulqular. Rəşad Nuri Güntekin yaradıcılığında dram əsərləri də mühüm yer tutur. Onun dramaturgiyasında müasir həyat və reallıq əsas mövzulardır. İlk dram əsəri “Xəncər” (1920) hesab olunur. “Əski rəya”, “Daş parçası”, “Babur şahın səccadəsi”, “Yarpaq töküümü”, “Əski şərq” və başqa pyeslərində də cəmiyyətin problemləri əks etdirilir. “Xəncər” pyesində var-dövlət hərisliyi ucbatından mənəviyyatını itirmiş insanların tənqidi verilir.

“Yarpaq töküümü” dramı eyni adlı roman əsasında yazılmışdır. Əsərdə yad adət-ənənələrin təsiri ilə türk mənəviyyatına dəyən zərər göstərilir. Əli Rza bəy namuslu və vicdanlı məmurdur, halal zəhmətlə yaşamağı üstün tutur. O, övladlarının yad təsirlərə qapılmasından əziyyət çəkir. Müəllif bu vəziyyəti milli-mənəvi “yarpaq töküümü” kimi xarakterizə edir.

“Əski şərq” dramı gənclərin xarici təsirlərə uyaraq mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmasına etirazdır. Əsərdə Yusif və Züleyxanın ailə həyatı təsvir olunur. Züleyxa sevgi və səmimiyyəti köhnə anlayış hesab edir və nəticədə ailə həyatları dağılır. Müəllif isə əsl sevginin insanların ruhən bir-birinə bağlı olması üçün vacib olduğunu göstərir.

Rəşad Nuri daha çox roman yazıçısı kimi məşhurdur. Onun “Gizli əl”, “Çalı quşu”, “Damğa”, “Dodaqdan qəlbə”, “Axşam günəşi”, “Yaşıl gecə”, “Acımaq”, “Yarpaq töküümü” və başqa romanlarında dövrün ictimai-siyasi problemləri real şəkildə təsvir edilir. Bu romanlarda həyatın

həm acı, həm də sevincli tərəfləri paralel şəkildə göstərilir. Onun romanları əsasən məhəbbət və ictimai-siyasi mövzular üzrə iki qrupa bölünür. (Quliyev, 2025, s.39)

“Çalı quşu” yazıcının ən məşhur romanlarından biridir. Əsərin baş qəhrəmanı Fəridədir. Hadisələr Anadoluda cərəyan etsə də, müəllif bu mühit vasitəsilə bütün Türkiyə cəmiyyətinin problemlərini göstərir. Fəridə çətin həyat yolu keçir, müxtəlif yerlərdə müəllim işləyir və cəmiyyətdəki rüşvətxorluq, ədalətsizlik və qadınlara qarşı ögey münasibətlə qarşılaşır. Yazıçı bu obraz vasitəsilə qadın hüquqsuzluğunu və dövrün ictimai problemlərini tənqid edir.

“Damğa” romanında İffət bəyin taleyi təsvir olunur. O, namuslu insandır, lakin bir qadının namusunu qorumaq üçün oğurluq damğasını üzərinə götürür. Həbsdən çıxdıqdan sonra isə cəmiyyət onu qəbul etmir və həyatını davam etdirməkdə çətinlik çəkir. Yazıçı bu əsərdə günahın fərddə deyil, cəmiyyətin özündə olduğunu göstərir. (Quliyev, 2025, s.42)

“Dodaqdan qəlbə” romanında isə hadisələr Kənan və Lamiyə ətrafında cərəyan edir. Kənan əvvəlcə sevgini ciddi qəbul etmir və Lamiyənin saf məhəbbətini qiymətləndirmir. Lamiyə isə bu münasibətin qurbanına çevrilir. Sonradan Kənan əsl sevginin dəyərini başa düşsə də, artıq gec olur. Müəllif Lamiyənin taleyinə təəssüf edir və Kənanın faciəli sonluğunu göstərir.

SONUÇ

Nəticə olaraq demək olar ki, Rəşad Nuri Güntekin türk realist ədəbiyyatının ən mühüm nümayəndələrindən biridir. Onun yaradıcılığında cəmiyyətin sosial problemləri, insan taleyi və mənəvi dəyərlər geniş şəkildə əks etdirilmişdir. Yazıcının hekayə, dram və romanlarında dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti, insanların həyat çətinlikləri və sosial ədalətsizlik realist şəkildə təsvir olunur. “Bir istefa”, “Çalı quşu”, “Damğa” və “Dodaqdan qəlbə” kimi əsərlərində müəllif cəmiyyətin qüsurlarını göstərməklə yanaşı, insanın mənəvi dünyasını və daxili mübarizəsini də ön plana çıxarır. Beləliklə, Rəşad Nuri Güntekin yaradıcılığı təkcə ədəbiyyat baxımından deyil, həm də dövrün ictimai həyatını anlamaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
3. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
4. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
6. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, “Elm və təhsil”, 2025.

AZADLIQ VƏ ƏDƏBİYYAT İDEYALARININ TƏMSİLÇİSİ: ƏBDÜLHƏMİD ZİYA PAŞA

REPRESENTATIVE OF THE IDEAS OF FREEDOM AND LITERATURE: ABDULHAMİD ZİYA PASHA

Həziyeva Gülnisə

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

<https://orcid.org/0009-0003-5809-5049>

Özet

XIX əsr Osmanlı tarixində ictimai və mədəni həyatın yenilənməsi ilə səciyyələnən bir dövr olmuşdur. Bu dövrün görkəmli ziyalılarından biri olan Əbdülhəmid Ziya Paşa həm şair, yazıçı, həm də dövlət xadimi kimi Osmanlı cəmiyyətində yeni ideyaların formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. XIX əsr Türkiyə ədəbiyyatında Avropa təsirini öz əsərlərində əks etdirən yazarlardan biri də Əbdülhəmid Ziya Paşadır. Onun əsərlərində vətən sevgisi, ədalət, insan ləyaqəti və cəmiyyətin inkişafı kimi mövzular xüsusi yer tutur.

Açar sözlər : Əbdülhəmid Ziya Paşa, Tənzimat, Avropa, Klassik və müasir poeziya.

Abstract

The 19th century was a period in Ottoman history characterized by the renewal of social and cultural life. One of the prominent intellectuals of this period, Abdulhamid Ziya Pasha, as a poet, writer, and statesman, had a significant impact on the formation of new ideas in Ottoman society. Abdulhamid Ziya Pasha is one of the writers who reflected the European influence in 19th century Turkish literature in his works. Themes such as patriotism, justice, human dignity, and the development of society occupy a special place in his works.

Keywords: Abdulhamid Ziya Pasha, Tanzimat, Classical and modern poetry.

Giriş

Əbdülhəmid Ziya Paşa Tənzimat dövrünün ziyalılarından biri kimi tanınmış, azadlıq, ədalət və insan hüquqlarının qorunması ideyalarını müdafiə edən görkəmli şəxsiyyətdir. Ziya Paşa 1829-cu ildə İstanbulda anadan olmuşdur. İlk təhsilini məhəllə məktəbində almış, sonradan isə təhsilini "Məktəbi-ədəbiyyə"də davam etdirmişdir. Ziya Paşa həyatını həm ictimai, həm də ədəbi fəaliyyətə həsr etmişdir. Onun istedadı Mustafa Rəşid Paşanı diqqətini çəkmiş və gənc yaşlarında sarayda dövlət katibliyi vəzifəsinə işə düzəlmişdir. Lakin saray daxilində olan çəkişmələr onu 1867-ci ildə Avropaya gəlməyə məcbur etmişdir.

Yöntem

Ziya Paşanın ədəbi irsi klassik ənənə ilə yeni Avropa tipli təfəkkürün qarşılaşdığı bir məkandır. Onun yaradıcılığına diqqət yetirsək görərik ki, o bir sıra mühüm məqamları ön plana çıxarmışdır. Ziya Paşa fransız dilini öyrəndikdən sonra Qərb ədəbiyyatı və düşüncə sisteminə dərinlən bələd olmuş, bu dəyərləri öz əsərlərinə gətirmişdir. Onun klassik janrda yazdığı əsərlərinin məzmunu ictimai-siyasi ideyalarla zəngindir. Ziya Paşanın 1868-ci ildə "Hürriyyət" qəzetində "Şeir və İnşa" məqaləsi dərc olunmuşdur. Bu məqaləsində klassik ədəbiyyatın süni

dilini tənqid edərək xalq yaradıcılığına və aşiq sənətinə əsaslanan sadə dili müdafiə etmişdir. Ziya Paşa 1867-ci ildə “Müxbir”, 1868-ci ildə “Hürriyyət” qəzetlərini çap etdirir. O, “Hürriyyət” qəzetində Türkiyə siyasi rejimini tənqid edərək hakimiyyətə nifrətini bilirmişdir.

Bulqular

Əbdülhəmid Ziya Paşanın zəngin yaradıcılıq irsinə “Tərcibənd”, “Tərkibbənd” kimi monumental poetik nümunələrlə yanaşı, “Zəfərnəmə şərh”, “Röya”, “Ərzi-hal”, “Vərasəti səltənəti seniyyə” kimi əsərləri daxildir. O, tərcümlərin, həmçinin dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə həsr olunmuş məqalələrin müəllifidir.

Ziya Paşa Avropa mədəniyyətini və dilini öyrənməyi vacib sayırdı, amma hesab edirdi ki, bunu edərkən öz dilimizdən və kökümüzdən qopmamalıyıq. Onun fikrincə, Avropadan öyrənməkdə məqsəd milli dəyərlərimizi unutmaq deyil, onları daha da müasirləşdirib irəli aparmaqdır:

İstər isən, anlamaq cahanı,

Öyrənməli Avropa lisanı.

Bilmək gərək ordakı fününu,

Tərk eylə təəssübü cünunu.

Təqlid ilə əslini unutma,

Milliyyətini xakir tutma.

308

Şairə görə, dünya təkcə gözəllikləri ilə deyil, hətta bütün mənəvi eybəcərlikləri ilə də Allaha məxsusdur. Çünki bu dünyanın eyiblərini də, gözəlliklərini də Allah yaradıb. Ancaq bunları Allah yaratsa da, Allahın özü hər cür qüsür, eyib və nöqsanlardan uzaqdır, böyük qüdrət sahibidir. (Xalq cəbhəsi, 2018)

Ziya Paşa divan ədəbiyyatındakı məhəlliləşmə cərəyanının fəal üzvlərindən biri kimi tanınmışdır. Divan ədəbiyyatındakı məhəlliləş-dirmə cərəyanı aşiq tərzilə divan tərzinin birləşməsindən yaranan bir ədəbi hərəkətdir. Ona görə də, Ziya Paşanın belə bir üslubda yazılmış şeirləri dil baxımından sadə və anlaşılıqdır. (Quliyev, 2025, s. 140)

Ziya Paşanın 1859-cu ildə yazdığı 12 bənddən ibarət olan “Tərcibənd” əsəri özündə dini-təsəvvüf görüşləri əks etdirir. Bu əsərdə kainatın sirləri, insanın acizliyi və Tanrının mütləq qüdrəti fəlsəfi-dini müstəvidə təhlil olunur. Əsərdə dünya əcaib bir məkana bənzədilir. O, cəmiyyətdəki ədalətsizliyin, fəlakətin, ləyaqətli insanların üzləşdiyi haqsızlıqların kökündə duran amilləri araşdırır:

Yarəb, nədir bu keşməkeşi dərdi-ehtiyac, İnsanın ehtiyacı ki bir loxma nanədir.

Yarəb, nədir bu dəhrdə hər mərdi züfünün Olmuş bəlayi ağıl ilə aramdan məsun.

Ziya Paşa yaradıcılığında dünya mütləq bir mənzil deyil, müvəqqəti bir dayanacaq “mehmanxana” kimi təsvir olunur. Şair aşağıdakı parçalarda insanın sosial statusundan (istər sarayda oturan sultan olsun, istər adi bir kəs) asılı olmayaraq, sonunda eyni nöqtəyə – “bir ovuc torpağa” qovuşacağını xatırladır. Bu, klassik ədəbiyyatdakı “fəna fil-mülk” (mülkün ö) anlayışının poetik ifadəsidir.

**Bu dünya bir mehmanxanadır, gələn bir gün mütləq gedər,
Saraylarda oturanlar axırda bir ovuc torpağa dönər.
Ziya! Bu qədər kədərlənmək və ah-nalə etmək niyə?
Əgər həqiqi sultanı tapmısansa, bu dünya malı nəyə gərəkdir?
Hər kəs öz əməlinin qarşılığını bir gün mütləq görəcək,
Çünki bu ədalət tərəzisi heç vaxt yanlış çəkməz.**

“Zəfərnəmə” əsərinin əsas mövzusu 1866-cı ildə baş vermiş Krit üsyanıdır. Rusiya və Yunanistanın təhriki ilə alovlanan bu üsyan, sonda adaya muxtariyyət verilməsi ilə nəticələndi. Dövrün rəsmi dairələri bu güzəşti “diplomatik uğur” kimi qələmə versələr də, Ziya Paşa əsərində bu “zəfəri” kəskin ironiya ilə lağa qoyurdu. O, Ali Paşanın böyük dövlətlərin təzyiqi qarşısında geri çəkilməsini və torpaq itkisi ilə nəticələnən qərarlarını “ağıllı siyasət” adı altında ifşa edirdi. Lakin Ziya Paşa bu əsərdə öz yaradıcılıq üslubuna uyğun olaraq satirik tərzə ön plana çıxarmış, Krit adasına muxtariyyət vermək plan və layihə-sinin memarı olan sədrəzəm Ali Paşanı tənqid obyektinə çevirmişdir. Bu mənada qəbul olunan qərar müəllifin nəzərində sətiraltı mənada, dırnaqarası zəfər qiymətini alır, mənfi şəkildə ifadəsini tapır: (Quliyev, 2025, s. 150)

**Kimsələr olmadı bu fəthi mübinə məzhər,
Nə İsgəndər, nə Hülaki, nə Sezarü Anibal.
Kriti aldı geri savleti-seyfü qələmi,
Xalqına gəlmiş ikən dayəyi-istiqlal.
Bu nə qeyrət, nə həmiyyət, nə cəsərdür bu,
Heç görülmüşmü təvarixi seleftə əmsal.**

Ziya Paşa 1870-ci ildə İsveçrədə Ruhi Bağdadının “Tərkibbənd” əsərinə “Tərkibbənd” adlı nəzirə yazmışdır. Bu mənzumədə cəmiyyətdəki ədalətsizlik, rüşvətxoruluq və nadan insanların yüksək vəzifəyə gəlməsi kəskin satira atəşinə tutulur. Şair zalımların zülmünün müvəqqəti olduğuna və haqqın mütləq qalib gələcəyinə inanırdı:

**Qəddarlıq edə rəiyyətinə valiyi-əyalət,
Dünyada və axirətdə nə zillət, nə rəzalət.**

Ziya Paşa təkcə şair deyil, həm də mahir nasir idi. Onun realist üslubda qələmə aldığı “Ərzi-hal” (1867) əsəri və “Vərasəti-səltənəti-seniyyə” (1868) məktubları dövrün siyasi mənzərəsini əks etdirir. Bu əsərdə o, Osmanlı dövlətinin daxili vəziyyətini, saray daxili oyunları və xalqın üzləşdiyi çətinlikləri realist boyqlarla təsvir etmişdir.

1869-cu ildə London mühacirətində qələmə alınan və “Hürriyyət” qəzetində işıq üzü görən “Röya” əsəri, Əbdülhəmid Ziya Paşanın yaradıcılığında xüsusi çəkiyə malikdir. Müəllif bu mənsur əsərində real siyasi tənqidlərini fantastik bir yuxu ssenarisi daxilində təqdim edir. Əsərin mərkəzində Londonda bir parkda yuxuya dalan şairin xəyali vətən səfəri dayanır. Ziya Paşa yuxusunda Sultan Əbdüləzizlə üz-üzə gələrək, Osmanlı dövlətinin üzləşdiyi böhranların əsl pərdəarxasını ona şərh edir. Müəllifin qənaətinə görə, ölkənin geriləməsinin baş memarı dövrün sədrəzəmi Ali Paşadır. O, Sultana Ali Paşanın dövlətə xəyanət etdiyini bildirərək, yeganə xilas yolunu onun vəzifədən uzaqlaşdırılıb Kiprə sürgün edilməsində görür. Sultanın bu təkliflə razılaşması və mütləqiyyət rəmzi olan möhürün geri alınması isə Ziya rəmzi olan möhürün geri alınması isə Ziya Paşanın siyasi ideallarının xəyali qələbəsi kimi təsvir olunur. Ziya Paşa “Röya” vasitəsilə təkcə fərdi deyil, həm də ümummilli mənafehləri müdafiə edir. Burada bir sıra məsələlər diqqət cəkirdi:

Xarici təzyiqlər: Rusiya və Avropa dövlətləri ilə münasibətlərin milli maraqlar çərçivəsində təhlili;

Daxili Sabitlik: Krit adası və Misirdəki iğtişaşların arxasında duran xarici casusların fəaliyyətinə qarşı sərt mövqeyi;

Demokratik İslahatlar: “Yeni Osmanlılar” hərəkatının məqsədlərinin birbaşa hökmdara çatdırılması cəhdi.

Əslində, bu əsər sadəcə bir yuxu təsviri deyil, Türkiyənin o dövrlə idarəçilik sisteminə qarşı yazılmış kəskin bir etiraz manifestidir. Ziya Paşa fantastik elementlərdən istifadə edərək, imperiyanın gələcəyi üçün təklif etdiyi demokratik islahatları ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Sonuç

Ziya Paşa irsi Türk dünyası üçün azadlıq, milli özünüdərk simvoludur. Əbdülhəmid Ziya Paşa həm qələmi, həm də əməlləri ilə dövrünün ən maraqlı insanlarından biri olub. 1880-ci ildə Konyada vəfatına qədər cəmiyyətdəki eyiblərlə barışmamış, ədaləti və həqiqəti hər şeydən uca tutmuşdur. O, bir tərəfdən “Röya” əsəri ilə ölkədəki haqsızlıqlara qarşı səsinə ucaldan bir inqilabçı, digər tərəfdən isə “Tərcibənd” əsəri ilə kainatın sirri qarşısında heyranlığını gizlətməyən həssas bir qəlb sahibi idi. Ziya Paşanın bizə qoyub getdiyi ən böyük dərs budur: dünya keçicidir, vəzifələr və saraylar müvəqqətidir, amma dürüstlük və ədalət həmişə qalib gəlir. Şairin ədəbi misrası həm klassik köklərə hörmət, həm də müasir dünyaya açıq olmağın ən gözəl nümunəsidir.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, "Elm və təhsil", 2025.
2. Quliyev, E. Türkiyə türk ədəbiyyatı (XIX-XX əsrlər). Bakı, 2003.
3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, "Qismət", 2009.
4. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı 2011.
5. Xalq Cəbhəsi. Mədəniyyət.
<https://www.xalqcebhəsi.az/news/culture/30707.html>.

TOFIQ FİKRƏT YARADICILIĞINDA HUMANİZM VƏ AZADLIQ İDEYASI

THE IDEA OF HUMANISM AND FREEDOM IN THE WORK OF TOFIG FİKRET

Aslanova Günay

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Orcid: 0009-0009-2315-4495

ÖZET

Tofiq Fikrət uğurlu eyni zamanda ziddiyyətli yaradıcılıq yolu keçən türk şairidir. Tofiq Fikrətin yaradıcılığı həm mövzu, həm də forma baxımından zəngin və rəngarəngdir. O, mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrin baş verdiyi bir dövrdə yaşamışdır. Bu səbəbdən həmin dövrdə baş verən proseslər və dəyişikliklər onun yaradıcılığına birbaşa təsir etmiş, əsərlərində müxtəlif mərhələlər şəklində əks olunmuşdur.

Tofiq Fikrətin yaradıcılığında humanizm ideyaları mühüm yer tutur. O, insanın mənəvi dəyərlərini, ədaləti və cəmiyyətdə bərabərliyi ön plana çəkmişdir. Şair insanın xoşbəxt və azad yaşamasını vacib hesab edir, əsərlərində insan sevgisini və mərhəməti təbliğ edir.

Anahtar kelimeler: humanizm, azadlıq, vətən, şeir, insana sevgi.

ABSTRACT

Tofiq Fikret is a Turkish poet who has had a successful and at the same time contradictory creative path. Tofiq Fikret's creativity is rich and diverse in terms of both subject and form. He lived in a period of complex socio-political events. Therefore, the processes and changes that took place during that period directly influenced his creativity and were reflected in his works in the form of various stages.

The ideas of humanism occupy an important place in Tofiq Fikret's creativity. He brought to the fore the spiritual values of man, justice and equality in society. The poet considers it important for man to live happily and freely, and in his works he promotes human love and compassion.

Keywords: humanism, freedom, homeland, poetry, love for humanity.

GİRİŞ

Məlumdur ki, Tofiq Fikrətin yaradıcılıq dövrü ictimai-siyasi proses baxımından gərgin dövrə təsadüf edir. Bu hadisələr də onun yaradıcılığında mərhələli şəkildə öz əksini tapır. Sənətkarın yaradıcılığının ilk dövrü 1888-1896-cı illəri əhatə edir. Bu dövrdə yazdığı əksər şeirlərdə avropayönlü ədəbiyyat ilə divan ədəbiyyatının paralelliyini görürük. Eyni ilə Əbdülhəmid rejiminə rəğbət öz əksini tapır. Yaradıcılığının ikinci dövrü 1896-1901-ci illər, yəni "Sərvəti-fünun" dövrüdür. Burada da köhnə ədəbiyyat ilə yeni ədəbiyyatın mübarizəsini görürük. İstibdadın dağılması, II Əbdülhəmid rejiminə nifrət bu dövrdə şairin qələminin əsas hədəfidir. 1908-ci il inqilabı isə Tofiq Fikrət yaradıcılığında yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Bu mərhələdə şair inqilabi çıxışları ilə fərqlənir. İctimai həyatın dözülməz səbəbləri açıqlanır,

vəziyyətin həlli barədə düşünülür. Şairin yaradıcılığında vətən, azadlıq, müharibə kimi mövzular aktuallığı ilə seçilir. Tofiq Fikrət yaradıcılığı mürəkkəb bir dövrə-istibdadın və siyasi təzyiqlərin hökm sürdüyü illərə təsadüf etdiyi üçün, onun misralarında vətənin taleyi və ictimai bəlalar kəskin bir dillə ifadə olunur. O, cəmiyyətdəki haqsızlıqları, dözülməz şəraiti və xalqın üzləşdiyi çətinlikləri təsvir etməklə kifayətlənmir, həm də bu vəziyyətdən çıxış yolları barədə düşünməyə səsləyir. Fikrətə görə, əsl sənətkar millətin vicdanı olmalı və azadlıq ideyalarını hər şeydən üstün tutmalıdır. Tofiq Fikrəti "vətən şairi" adlandıran ən mühüm amil, onun vətənpərvərlik anlayışının genişliyi və dərinliyidir. Onun üçün vətənsəverlik yalnız torpağı sevmək deyil, həm də o torpaqda yaşayan insanların haqqını və azadlığını müdafiə etməkdir.

Zülmə boyun əyməmək, "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" nəsillər yetişdirmək, cəmiyyəti geri çəkən köhnəlmiş prinsiplərə qarşı amansız mübarizə aparmaq sənətkarın əsas amalıdır.

YÖNTEM

Tofiq Fikrət yaradıcılığında azadlıq əsas ideyalardan biridir. Xüsusilə 1902-ci ildə yazdığı "Sis" şeirində şair cəmiyyətdə mövcud olan zülmü, haqsızlığı və hakim təbəqənin yaratdığı sıxıntılı mühiti tənqid edir. İstanbulun qaranlıq duman içində təsvir olunması əslində azadlığın boğulmasının simvoludur. Şair bu obraz vasitəsilə insanların azad yaşamaq, haqsızlıqdan qurtulmaq və daha ədalətli bir cəmiyyət qurmaq istəyini ifadə edir. Beləliklə, əsərdə azadlıq arzusu gizli bir etiraz və ümid kimi ortaya çıxır. Tofiq Fikrətin yaradıcılığında humaniz, yəni insanı, onun hüquq və ləyaqətini ön plana çəkmək mühüm yer tutur. Şair insanların müharibə, zülm və ədalətsizlik içində yaşamasına etiraz edir və insan həyatının dəyərini vurğulayır. O, cəmiyyətin pisləklərdən, nifrətdən və zülmədən uzaq olmasını arzulayır. Fikrətin düşüncəsinə görə, sağlam və ədalətli cəmiyyət yalnız insanlara hörmət, mərhəmət və qarşılıqlı anlayış üzərində qurula bilər. Bu baxımdan onun əsərlərində humanizm ideyası insanın xoşbəxt və azad yaşamaq haqqını müdafiə edən əsas düşüncə kimi çıxış edir.

Üstündə coşan kiryələrin həpsinə bihiss,

Həp levsi-riya dalğalanır zərrələrində.

Bir zərrəyə-səfvət bulamazsan içərinə

Həp levsi-riya, levsi-həsəd, levsi-tənəffü.

Tofiq Fikrətin "Tarixi-qədim" əsəri onun yaradıcılığında fəlsəfi düşüncənin zirvəsi və bəşəriyyətin keçmişinə kəskin tənqidi baxışın ifadəsidir. Tofiq Fikrət bu əsərində tarixi sadəcə baş vermiş hadisələr silsiləsi kimi deyil, bir müşahidə obyektini kimi nəzərdən keçirir. Müəllif bəşər tarixini simvolizə etmək üçün "qoca bir heykəl" obrazından istifadə edir. Bu heykəl tarixin bütün qanlı və qaranlıq səhifələrinin şahididir. Əsərin əsas ideyaları və fəlsəfəsi

müharibəyə nifrətdir. Şair tarix boyu baş verən müharibələri, nahaq tökülən qanları və güclünün gücsüzü əzməsini tarixin ən böyük rəzaləti hesab edir.

T. Fikrət vurğulayır ki, insanın bu dünyada əsl haqqı öldürmək və ya məhv etmək deyil, ləyaqətlə yaşamaq və başqalarını yaşatmaqdır. Əsərdə şər qüvvələrə qarşı kəskin nifrət duyğusu hakimdir. Şair bu qüvvələrin keçdiyi yerlərin ölüm və ələmlə dolmasını, həyat nişanələrinin sönməsini poetik bir dillə təsvir edir. Əsərdə şairin bəzi fikirləri, xüsusən də qəhrəmanlığı "qan və vəhşət" kimi qiymətləndirməsi dövrün tənqidçiləri tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Onlar hesab edirdilər ki, bu yanaşma düşmənlə əhatə olunmuş bir millətin mübarizə ruhunu zəiflədə bilər. Lakin müəllif üçün əsas olan bəşəri sülh və insanın toxunulmazlığı idi.

"Tarixi-qədim" şeiri Tofiq Fikrətin humanizmini və onun sülh tərəfdarı olan bir sənətkar olduğunu sübut edən ən dəyərli nümunələrdən biridir.

Keçdiyin yer ölüm, ələm dolsun,

Nə əkindən əsər, nə ot, nə yosun.

Sönsün evlər, sürünsün ailələr.

BULQULAR

Tofiq Fikrət yaradıcılığında siyasi baxışların və ictimai etirazın ən kəskin ifadə olunduğu əsərlərdən biri "Bir ləhzeyi-təəxxür" şeiridir. Bu əsər konkret tarixi hadisə 1906-cı ildə Sultan II Əbdülhəmidə qarşı təşkil edilən uğursuz sui-qəsd cəhdi əsasında qələmə alınmışdır. Şeirın yaranma səbəbi erməni terrorçuları tərəfindən Sultana atılan bomba hadisəsidir. Lakin təsadüf nəticəsində Sultan sağ qalmışdır. Tofiq Fikrət dövrün mütləqiyyət rejiminə və istibdada olan nifrəti səbəbindən bu hadisəyə fərqli prizmadan yanaşmışdır. Şair əsərdə terrorçunun kimliyini açıqlamasa da, onu "şanlı ovçu" kimi vəsf edir. T.Fikrət sultanın bu sui-qəsdədən sağ qurtulmasına açıq şəkildə təəssüfləndiyini bildirir. O, bombanın hədəfə dəyməməsini "yazıq ki, vurmadin" ifadəsi ilə qeyd edir. Mətnə qeyd olunur ki, şairin bu yanaşması milli təəssübkeşlik baxımından müəyyən ziddiyyətlər yaradır. Çünki II Əbdülhəmidə devirmək istəyən qüvvələrin əsas məqsədi xalqa azadlıq vermək deyil, Osmanlı dövlətini parçalamaq idi. Lakin Tofiq Fikrətin bu mövqeyi onun vətənpərvərliyinə xələl gətirmir. Daha çox daxili zülmə və istibdad rejiminə olan sonsuz qəzəbindən irəli gəlir.

Bu şeir T.Fikrətin inqilabi ruhlu digər əsərləri ilə bir zəncirin halqalarını təşkil edir. Şair xalqın xilasını yalnız köhnə və zalım rejimin devrilməsində, inqilabi dəyişikliklərdə görürdü. Onun üçün Sultanın devrilməsi xalqın səadətinə gedən yolun başlanğıcı idi.

314

SONUÇ

Tofiq Fikrətin yaradıcılığını təhlil edərkən aydın olur ki, onun vətənpərvərliyi sadəcə torpağa bağlılıq deyil, həm də xalqın mənəvi azadlığına olan sarsılmaz inancıdır. Şair üçün vətən yalnız coğrafi sərhədlər deyil, ədalətin, hüququn və insan ləyaqətinin qorunduğu bir məkandır. Onun "Millət şərqi" və "Xani-yağma" kimi əsərlərindəki kəskin tənqid, əslində xalqına olan sonsuz sevgisinin və onun acınacaqlı taleyinə duyduğu böyük ağrının təzahürüdür.

Fikrətin humanizmi isə milli çərçivələri aşaraq ümumbəşəri dəyərlərə yüksəlir. O, insanı kainatın ən ali varlığı hesab edir, zülmə, istibdada və cəhalətə qarşı çıxış edərək "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" bir nəslin yetişməsinə arzulayırdı. Şairin yaradıcılığı boyu davam edən bu iki xətt — millətə bağlılıq və insana hörmət — bir-birini tamamlayaraq onu Türk ədəbiyyatının ən böyük mütəfəkkirlərindən birinə çevirmişdir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Tofiq Fikrət öz sənəti ilə təkcə dövrünün ictimai bəlalarını ifşa etməmiş, həm də gələcək nəsillər üçün azadlıq, bərabərlik və insanpərvərlik dolu bir yol xəritəsi cızmışdır. Onun idealları bu gün də aktuallığını qoruyur və müasir oxucu üçün mənəvi saflaşma mənbəyi olaraq qalır.

Kaynaklar

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
3. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
5. <https://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2018/noyabr/617951.htm>
6. https://anl.az/el/f/ft_se.pdf

AZƏRBAYCAN DİLİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ VƏ MÜASİR İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Yusubova Maral Ağayar qızı

Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid: 0009- 0004- 2930- 112X

Xülasə

Müasir qloballaşma şəraitində milli dillərin funksional imkanları və struktur sabitliyi yeni çağırışlarla üzləşir. Azərbaycan dili də bu prosesdən kənarda qalmamış, xüsusilə leksik sistem, terminologiya, ədəbi norma və yazı mədəniyyəti sahələrində müəyyən problemlərlə qarşılaşmışdır. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan dilinin aktual problemləri elmi-nəzəri aspektdə təhlil edilir, onların yaranma səbəbləri və mümkün həll istiqamətləri araşdırılır. Qloballaşmanın təsiri nəticəsində xarici mənşəli sözlərin intensiv şəkildə dilə daxil olması, bəzi hallarda milli qarşılıqların sıxışdırılması leksik tarazlıq məsələsini aktuallaşdırır. Eyni zamanda rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin və sosial şəbəkə diskursunun geniş yayılması orfoqrafik və üslubi normaların pozulmasına səbəb olur. Terminoloji sistemdə müşahidə olunan paralellik və qeyri-sabitlik problemləri də xüsusi vurğulanır. Dialekt və şivə elementlərinin normadan kənar istifadəsi ədəbi dilin sabitliyinə təsir edən amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Dil milli kimliyin və mədəni yaddaşın əsas daşıyıcısıdır. Azərbaycan dili uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş və müasir mərhələdə dövlət dili statusu ilə fəaliyyət göstərir. Qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesləri isə dil mühitində yeni çağırışlar yaratmışdır.

Qloballaşma nəticəsində alınma sözlərin artması leksik sistemdə dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Sosial şəbəkə dili yazı mədəniyyətinə təsir göstərmiş, terminoloji sistemdə paralellik və qeyri-sabitlik yaranmışdır. Dialekt və şivələrin normadan kənar istifadəsi ədəbi dilin sabitliyinə təsir edən amillərdən biridir. Dövlət dili siyasəti və normativ hüquqi baza isə dilin qorunması və inkişafı üçün əsas mexanizm rolunu oynayır.

Azərbaycan dili müasir mərhələdə transformasiya prosesindən keçir. Mövcud problemlərin həlli üçün elmi əsaslandırılmış terminologiya siyasəti, təhsil sistemində dil mədəniyyətinin gücləndirilməsi və media mühitində normativ nəzarətin artırılması vacibdir. Bu istiqamətdə sistemli yanaşma dilin funksional sabitliyini təmin edə bilər.

Azərbaycan dilinin qarşısında müəyyən problemlər olsa da, dövlət siyasəti, elmi tədqiqatlar və təhsil sahəsində aparılan işlər bu dilin gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Müasir texnologiyaların tətbiqi və dil mədəniyyətlərinin təbliği Azərbaycan dilinin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə mövqeyini daha da möhkəmləndirə bilər.

Nəticə etibarilə müəyyən olunur ki, Azərbaycan dilinin zəngin tarixi-mədəni potensialı və mövcud hüquqi təminatı onun qloballaşma şəraitində davamlılığını təmin etməyə imkan verir.

Contemporary Issues of the Azerbaijani Language and its Modern Development Perspectives.

Abstract

In the context of globalization, national languages face new challenges regarding their structural stability and functional capacity. The Azerbaijani language has encountered issues particularly in lexical development, terminology, literary norms, and writing culture. This article analyzes these problems from a scientific perspective and explores possible solutions. The increasing influx of foreign lexical units raises concerns about lexical balance, while digital communication and social media discourse contribute to orthographic and stylistic deviations. Terminological inconsistency and non-standard use of dialectal elements are also discussed. The findings indicate that the rich historical and cultural potential of the Azerbaijani language provides a strong foundation for maintaining its sustainability under globalization.

Although the Azerbaijani language faces certain challenges, the policies implemented by the state, along with scientific research and educational initiatives, create broad opportunities for its future development. The application of modern technologies and the promotion of language culture can further strengthen the position of the Azerbaijani language both nationally and internationally. Thus, protecting the purity of the language and ensuring its continuous development remain important responsibilities for society as a whole.

**H.CAVİD,M.HÜSEYN VƏ R.RZA YARADICILILARININ TƏHLİLİ (İBRAHİMOVUN
ARAŞDIRMALARI ƏSASINDA)**

**ANALYSIS OF THE CREATIVITIES OF H. JAVİD, M. HUSEYN AND R. RZA (BASED ON
İBRAHİMOV'S RESEARCH)**

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün baş öyrətım üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Müasir Azərbaycan şeirinın yeni forma və yeni məzmun keyfiyyətləri qazınmasında müstəsna xidmətləri olan Rəsul Rza poeziyasının təhlilini M.İbrahimov iki kiçik məqalədə ("Odlu sətirler" (1960), "İşıqlı, hərarətli" (1970) aparmışdır. Hər iki məqalədə toxunulan məsələlər o vaxtki sovet ideologiyasının sənət və sənətkar qarşısında qoyduğu tələblərə uyğun qurulmuşdur. M.Hüseyn sənətini isə mühit, zaman və fərdi yaradıcılıq aspektində təhlilə cəlb edən M.İbrahimov ilk olaraq onun yaradıcılıq yoluna nəzər yetirir. "Daşqın", "Abşeron", "Səhər", "Ürək", "Fəryad" povest və romanlarını təhlil edir.

M. İbrahimov H.Cavid poeziyasının romantizmin, humanizmin, gözəl, oynaq və obrazlı dilin, fəlsəfi idrak duyğusunun güclü ehtraslar tərənnüm edən şeirlərdən ibarət olduğunu bildirir.

Açar sözlər: M.İbrahimov, H.Cavid, M.Hüseyn, R.Rza, poeziya

Summary

M.Ibrahimov analyzed the poetry of Rasul Rza, which has exceptional services in acquiring new form and new content qualities of modern Azerbaijani poetry, in two short articles ("Fiery Lines" (1960) and "Light, Warm" (1970). The issues touched upon in both articles were the Soviet Union at that time. It was constructed in accordance with the requirements of the ideology of M.Huseyn, and M.Ibrahimov, who analyzed the art of M.Huseyn in terms of environment, time and individual creativity, first looks at his creative path ", "Faryad" analyzes narratives and novels.

M.Ibrahimov states that the poetry of H.Javid consists of poems that glorify romanticism, humanism, beautiful, playful and figurative language, a sense of philosophical understanding and strong passions.

Keywords: M.Ibrahimov, H.Javid, M.Huseyn, R.Rza, poetry

GİRİŞ

Müasir Azərbaycan şeirinə yeni forma və yeni məzmun keyfiyyətləri qazanmasında müstəsna xidmətləri olan Rəsul Rza poeziyasının təhlilini M.İbrahimov iki kiçik məqalədə ("Odlu sətirələr" (1960), "İşıqlı, hərarətli" (1970) aparmışdır. Hər iki məqalədə toxunulan məsələlər o vaxtki sovet ideologiyasının sənət və sənətkar qarşısında qoyduğu tələblərə uyğun qurulmuşdur. Məsələn, sənətkarın vətəndaşlıq mövqeyi, R.Rza yaradıcılığında xalq həyatının tərəqqi və inkişafı, "Lenin" poemasında poetik duyğuların bədii təənnümü və s. Ancaq M.İbrahimov R.Rza sənətinin mövzu dairəsini bu aspektdən təhlil etsə də, onun novator sənətkar kimi Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini də nəzərdən qaçırmır. "Rəsul Rza ədəbiyyatımızda novator sənətkardır. O, bədii forma, təsvir üsulları, obrazlı dil sahəsində cəsarətlə yeni axtarışlar aparmış və aparmaqdadır" (8, 473). M.İbrahimov 1960-cı ildə qələmə aldığı bu məqalədə R.Rzanın novatorluğunun bəzi elementlərinin süni təsir bağışladığını qeyd edir. Bildiyimiz kimi Azərbaycan sovet ədəbiyyatının şablon yolu "60-cıların" ədəbiyyata gəlişi ilə dağılmağa başladı. Lakin bu proses 60-cı illərin ilk dövründə kifayət qədər güclü getmirdi. Digər tərəfdən novatorluq ideyalı ədəbiyyatda birmənalı qəbul edilmirdi. M.İbrahimovun R.Rza novatorluğundan danışarkən "bəzi süni təsirlərdən" bəhs açması məhz o dövrün ədəbi tələb və ədəbi baxışlarının nəticəsi idi. Ancaq M.İbrahimov R.Rza yaradıcılığını Azərbaycan fəlsəfi şeirinin inkişafındakı roluna və qeyri-adi sənət göstəricilərinə görə yüksək qiymətləndirmişdir.

M.İbrahimovun 1962-ci ildə Mehdi Hüseynlə bağlı yazdığı məqalə ("Yazıcının yolu") həm həcminə, həm də toxunulan məsələlərin çoxluğuna görə fərqlənir. Bu da səbəbsiz deyildir. M.Hüseyn böyük yazıçı-dramaturq olmaqla yanaşı, həm də görkəmli ədəbiyyatşünas alim və ədəbi-tənqidlə ardıcıl məşğul olan tanınmış tənqidçi idi. Bu halda M.İbrahimov M.Hüseynlə birləşir, fikirlərinin üst-üstə düşən məqamları onları eyni müstəvidə saxlayır.

M.Hüseyn sənətini mühit, zaman və fərdi yaradıcılıq aspektində təhlilə cəlb edən M.İbrahimov ilk olaraq onun yaradıcılıq yoluna nəzər yetirir. "Daşqın", "Abşeron", "Səhər", "Ürək", "Fəryad" povest və romanlarını təhlil edir. O, "Abşeron" və "Qara daşlar" romanlarını sənətkarlıq cəhətdən kamil, realizmin dərinliyini nümayiş etdirən, psixoloji zənginliyi ilə seçilən əsərlər hesab edir. Təhlillərini də bu istiqamətdə aparır. M.İbrahimov, Usta Ramazan, Qüdrət və Lalə İsmayilzadələri sənətkarlıqla işlənmiş, orijinal xarakterə malik qəhrəmanlar sırasına daxil edir. "Abşeron" romanında kamil obrazların yaranmasını və bütöv süjet xəttinin mövcudluğunu da sənətkarlıq komponenti kimi götürür. M.İbrahimov "Abşeron" romanına belə bir dəyər verir: "Abşeron" bədii xüsusiyyətləri, yazılışı, sənətkarlığı etibarilə də müasirdir. O, yığcamlığı, mənalı və şirin lakonikliyi, yerində və dolğun dialoqları etibarilə bizə bəzən Heminqvaynin romanlarını xatırladır. M.Hüseynin bu əsərində bədii məntiqə xələl gətirən artıq və yersiz görünən detallara rast gəlmək çətindir" (8, 499).

M.İbrahimov M.Hüseynin yeni insan axtarışlarından bəhs açarkən onun "Alov" pyesinə müraciət etməsi tam dürüst seçim hesab edilə bilər. Əsərin yazıldığı tarixə nəzər salsaq (1961) bu illərdə "60-cılar" ədəbi nəslinin ədəbiyyata yeni ab-hava gətirdiklərinin şahidi oluruq. Müstəntiq Fərhad Kamalovun simasında M.Hüseyn ədəbiyyata yeni xarakter gətirmiş, zamanla həqiqət arasında görünən fərqləri onun simasında canlandırma bilmişdir. M.İbrahimov obrazın bu cəhətinə diqqət ayırmış və təhlil prosesində M.Hüseynə məxsus yeniliklərdən danışmışdır.

Ümumiyyətlə, akademik M.İbrahimov ədəbi-tənqidi fəaliyyətində yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının bütün mərhələlərini özündə əks etdirən daha vacib saydığı problemlərə yer ayırmışdır. Onun araşdırmaları bu günkü ədəbiyyatşünaslıq elmimizin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış, tədqiqatların genişlənməsinə böyük təsir göstərmişdir.

M.İbrahimovun 1982-ci ildə qələmə aldığı “Cavid yad edərkən” məqaləsi ölməz Hüseyn Cavidin yaradıcılığına həsr edilib. Məqalənin cəmi 6 səhifədən ibarət olmasına baxmayaraq, müəllif burada Cavidlə əlaqədar olan bir sıra yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə toxuna bilib. Söhbət ondan getmir ki, M.İbrahimov Cavid yaradıcılığına müəyyən səviyyədə aydınlıq gətirib. Söhbət ondan gedir ki, məqalə müəllifi Cavid yaradıcılığında oxucunu düşündürən problemlərin əsas mahiyyətinə toxuna bilir. M.İbrahimov məqalənin əvvəlində “oxucunu Hüseyn Cavid yaradıcılığına cəzb edən nədir?” sualına aydınlıq gətirir. M.İbrahimov bu cazibənin arxasında Cavid romantizminin, Cavid humanizminin, gözəl, oynaq və obrazlı dilin, fəlsəfi idrak duyğusunun, güclü ehtiraslar tərənnüm edən bir poeziyanın və s. dayandığını bildirir. Şeir nümunələri əsasında sadalanan cəhətlərin hər birini izah etməyə çalışır. Məsələn, Cavidin fəlsəfi idrak duyğusunun aliliyini M.İbrahimov “Şeyx Sənan”dan gətirilən aşağıdakı şeir parçasına əsasən diqqətə çatdırmaq istəyir:

Saqın, heç sorma! Bir divanəyəm mən,
Dəmadəm çırpınan pərvanəyəm mən.
Babam hey-rət, anamdır şübhə. Əsla
Bilinməz mən kiməm, ey şeyxi vala!
Fəqət pəjmürdə bir səyyahi-zarəm,
Şəriətdən, təriqətdən kənaram.
Həqiqət istərəm, yalnız həqiqət,
Yetər artıq şəriət, ya təriqət! (8, 404)

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild, Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

BEYNƏLMİLƏLLƏŞƏN DÜNYADA DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT

Gülnarə Həsənova

Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0002-7239-1146>

Dil ən mücərrəd konseptlərdən biridir. Onun mahiyyətinin açılması ilə bağlı uzun illər müzakirələr aparılmışdır

Dil - daha dəqiq desək, insan dili - insanlara başqalarının başa düşə biləcəyi şəkildə nitq və səslər söyləməyə imkan verən qrammatikanı və digər qayda və normaları əhatə edir. Dil "bizi insan kimi tanıdan vasitələrdən biri"dir. Dilin nə olduğunu kəşf etmək üçün onun necə yaranmasına, illər uzunluğunu inkişaf etməsinə və canlıların, yəni insanların varlığında və təkamülündə roluna nəzər salmaq lazımdır.

"Dilin təbiəti əldə edilən bilik kimi qəbul edilir. Dil qabiliyyəti sabit funksiya, növün xarakterik xüsusiyyəti, insan şüurunun bir komponenti, təcrübəni qrammatikaya uyğunlaşdıran bir funksiya kimi qəbul edilə bilər".

Dil bizim dünyaya, bir-birimizə və hətta özümüzə münasibətimizi müəyyən edən alət və mexanizmdir. Dil, qeyd edildiyi kimi, bizi insan kimi təqdim edən vasitədir.

Azərbaycan dilçilərindən F.Y.Veysəlli çox kitablarında dil haqqında tədqiqatlarını oxucuların müzakirəsinə vermişdir. O, dili mücərrəd varlıq kimi təqdim edir və onun işarələr sistemindəki yeri haqqında yazır. F.Veysəlli dili tarixi baxımından mənəvi irs hesab edir. F.Veysəllinin nəzərində dil insanların danışdığı və başqa dildən fərqlənən bir dil kimi qəbul etdiyi instrumentdir. Cəmiyyətdə hər bir dilin öz yeri vardır.

Dil olmadan cəmiyyət olmazsa, o zaman cəmiyyətin əsas hissəsi olan mədəniyyətin rolu ön plana çıxır və demək, dil və mədəniyyətin sıx əlaqəsinin olması bir faktdır. D.Kristal yazır ki, dilin təkamülü birbaşa mədəniyyətin inkişafına və əksinə təsir göstərir. Dil nə qədər inkişaf edirsə, bir o qədər də mədəniyyət inkişaf edir. Linqvistik nisbi nəzəriyyəyə görə, dünyaya baxış tərzimiz onu müzakirə etmək üçün istifadə etdiyimiz dildən çox təsirlənir. Dil və mədəniyyət bir-birinə bağlıdır: onlar insanı, baxışlarını, adət-ənənələrini, vərdişlərini və gündəlik həyatı ilə bağlı demək olar ki, hər şeyi müəyyənləşdirir. Hazırda belə ifadə çox işlənir: "Dil mədəniyyətdir, mədəniyyət isə dildir". Düşünürük ki, bu ifadə doğrudur. Belə ki, dil və mədəniyyət birlikdə inkişaf edir və insanların həyatına qarşılıqlı olaraq təsir edir. Birini başa düşmək üçün digərini anlamaq lazımdır. Fikrimizi belə ümumiləşdirə bilərik ki, dil və mədəniyyət həyatımızın ayrılmaz hissəsidir. Dil mədəniyyəti əks etdirir. Mədəniyyət dəyərlərin, inancların və adətlərin ötürülməsi vasitəsi kimi mühüm sosial funksiya malikdir; o, həmrəylik hisslərini aşılayır. İnsanlar mədəniyyəti mədəniyyətləşmə və sosiallaşmanın öyrənmə prosesləri vasitəsilə əldə edirlər ki, bu da cəmiyyətlər arasında mədəniyyətlərin müxtəlifliyi ilə özünü biruzə verir. Mədəniyyət cəmiyyətdə məqbul davranışı kodlaşdırır. Mədəniyyət insan cəmiyyətlərində sosial öyrənmə yolu ilə ötürülən hadisələrin spektrini əhatə edən antropologiyada əsas anlayış hesab olunur.

Açar sözlər: dil, mücərrəd, konsept, mədəniyyət, cəmiyyət, əlaqə

İSMİN TƏSİRLİK HALININ QRAMMATİK FUNKSİYALARI

Rəhilə Hümətova

f.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası bölümü,
ORCID 0000-0003-2521-6361

ÖZET

Ümumi grammatik kateqoriyalardan biri hal kateqoriyasıdır. Hal kateqoriyası söz birləşmələrində və ya cümlədə adların başqa sözlərə olan müxtəlif münasibətini ifadə edir. Bu müxtəliflik isimlərin cümlədə ayrı-ayrı vəzifə daşmasından yaranır. Belə ki, müxtəlif vəzifələri daşımaq üçün isim cümlədə digər nitq hissələri ilə, xüsusən feillərlə sintaktik əlaqəyə girməlidir. Yəni feilin və başqa sözlərin tələbinə görə cümlənin obyektı olmaq üçün isimlər öz formalarını, şəkillərini dəyişməli olur.

İsimlərin öz formasını dəyişməsi cümlədə əlaqəyə girdiyi sözün tələbi ilə baş verir. Hər hansı hal dəyişməsinin məcmuyu hallanma adlanır. Grammatik kateqoriya olmaq etibarilə hal kateqoriyası morfoloji yolla (şəkilçilərlə) ifadə olunur. Həmin şəkilçilər vasitəsilə ismin müxtəlif cümlə üzvü olması, müxtəlif cümlə üzvləri ilə əlaqəsi müəyyənləşir. Hallanma grammatikanın həm morfolojiya, həm də sintaksis şöbəsinə aid olan məsələlərindəndir. Morfolojiya bəhsində ismin hal şəkilçilərindən və növlərindən, hallanma sistemindən bəhs olunursa, sintaksisdə həmin şəkilçilər vasitəsilə ismin müxtəlif cümlə üzvü olması, müxtəlif məzmunlar ifadə etməsi üçün başqa sözlərlə əlaqə yaratmasından söhbət açılır. Buna görə də ismin hal kateqoriyasından bəhs edilərkən onların morfoloji xüsusiyyətləri ilə bərabər, bəzi sintaktik funksiyalarını da açıqlamaq lazım gəlir. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ismin halları iki qrupa bölünür: Grammatik hallar: bura adlıq, yiyəlik, təsirlik halları daxildir; Məkani-grammatik hallar: bura yönlük, yerlik, çıxışlıq halları daxildir. Sırf grammatik hal olan təsirlik hal iş, hal və hərəkətin təsirinə məruz qalan, yəni üzərində iş icra olunan əşyanı bildirir. Əsasən təsirli feil olan cümlələrdə işlənir, yəni təsirli feillərlə idarə olunur. Təsirlik halda olan isim xəbər vəzifəsində çıxış edə bilmir. Bu halın xəbər vəzifəsində ola bilməməsinin əsas səbəbi onun müstəqim obyekt ifadə etməsidir. Obyekt isə həmişə işlə, feillə əlaqədar olaraq meydana çıxır. Bu səbəbdən feil təsirlik hal şəkilçisi qəbul edən adlar qrupuna imkan vermir ki, onun idarəçiliyindən çıxsın, idarə etdiyi obyektlə arasına başqa bir söz daxil olsun. Qoşmanın ismin təsirlik halı ilə işləmə bilməməsi də bu halın xüsusiyyətindən qaynaqlanır. Qoşmalar ismin adlıq, yönlük və çıxışlıq hallarına qoşularaq onların feillərlə, bəzən də digər nitq hissələri ilə əlaqələnməsinə aktiv xidmət edir. Qoşmalar ismin bu hallarına ona görə qoşulur ki, hal şəkilçilərinin dəqiq ifadə edə bilmədiyini grammatik və məkani-grammatik mənəni aydınlaşdırsın, konkretləşdirdin, bu mənənin ifadə olunmasına xidmət etsin. Təsirlik hal isə birbaşa təsirli feil tərəfindən idarə edilir, yaratdığı grammatik mənə də aydın və dəqiqdir. Bu baxımdan təsirlik halın qoşma ilə işlənməsinə ehtiyac qalmır. Təsirlik halın morfoloji əlaməti -1, -i, -u, -ü şəkilçisidir. Grammatik hal olan təsirlik halın sintaktik vəzifəsi vasitəsiz tamamlıqdır.

Açar sözlər: hal kateqoriyası, grammatik hal, təsirlik halın sintaktik vəzifəsi

GİRİŞ

Hər bir dilin qrammatikasında özünəməxsus xarakterik qrammatik anlayışlar vardır. Qrammatik anlayışlar dilin qrammatikasına aid olan qayda-qanunlardan ibarətdir. Azərbaycan dilçiliyində *qrammatik anlayış* ifadəsi *qrammatik məfhum* kimi də adlandırılmışdır. Həm də qrammatik məfhumlar dedikdə “dildə obyektiv olaraq mövcud olan qrammatik qaydalar sisteminin ümumiləşmiş şəkildəki inikası” başa düşülür. Qrammatik anlayışa qrammatik məna, qrammatik kateqoriya, qrammatik forma, qrammatik üsul (ifadə vasitələri), qrammatik quruluş daxildir. Qrammatik kateqoriyaların maddi əsasını qrammatik formalar (morfoloji əlamətlər, sintaktik vasitələr) təşkil edir. Bu vasitələrə malik olan qrammatik kateqoriyalar sözlərin bir-birinə bağlanması, sözlər arasında əlaqə yaratmaqda çox mühüm rol oynayır. Onlardan biri isimlərdə hal kateqoriyasıdır.

ARAŞDIRMA VƏ BULĞUAR

Hal kateqoriyası söz birləşmələrində və ya cümlədə adların başqa sözlərə olan müxtəlif münasibətini ifadə edir. Bu müxtəliflik isimlərin cümlədə ayrı-ayrı vəzifə daşmasından yaranır. Belə ki, müxtəlif vəzifələri daşımaq üçün isim cümlədə digər nitq hissələri ilə, xüsusən feillərlə sintaktik əlaqəyə girməlidir. Yəni feilin və başqa sözlərin tələbinə görə cümlənin obyektli olmaq üçün isimlər öz formalarını, şəkillərini dəyişməli olur. İsimlərin öz formasını dəyişməsi cümlədə əlaqəyə girdiyi sözün tələbi ilə baş verir. Hər hansı hal dəyişməsinin məcmuyu hallanma adlanır. Qrammatik kateqoriya olmaq etibarilə hal kateqoriyası morfoloji yolla (şəkilçilərlə) ifadə olunur. Həmin şəkilçilər vasitəsilə ismin müxtəlif cümlə üzvü olması, müxtəlif cümlə üzvləri ilə əlaqəsi müəyyənləşir. Hal kateqoriyası isim, sifət, say, əvəzlilik, feli sifət və məsdərləri əhatə edir. İsim, əvəzlilik və məsdərdən başqa, qalan nitq hissələri substantivləşdikləri zaman hallar üzrə dəyişir.

1924-cü ildə yazılmış “Türkcə sərf-nəhv” kitabında ismin hallarına ad verilməmiş, ancaq şəkilçilərdən danışılmışdır. Şəkilçilərlə isimlərin dəyişməsinin, yəni hallanmasının sayı səkkizə çatdırılmışdır. 1934-cü ildə ilk dəfə dilçilik ədəbiyyatında hal adları müəyyənləşdirilmiş və yeddi hal qəbul edilmişdir. 1939-cu ildə qrammatika kitablarında yiyəlik və birgəlik halları atılmış, 1944-cü ildə isə yiyəlik hal yenidən qəbul edilmişdir. Həmin dövrdə ismin birgəlik halı adı altında *ilə* (-la,-lə) qoşması ilə işlənən hal nəzərdə tutulurdu. Bu halın qrammatika kitablarında verilməsinin bir sıra səbəbləri var idi. Hər şeydən əvvəl, həmin qoşmanın samitlə bitən isimlərdə şəkilçi kimi sözə bitişik yazılmasına əsaslanmaqdan irəli gəlmişdi. Digər səbəb isə *ilə* (-la,-lə) qoşması ilə işlənən sözlərin cümlə daxilində tamamlıq vəzifəsini icra etməsinə əsaslanmaqdan ibarət idi.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ismin halları iki qrupa bölünür: 1. Qrammatik hallar: bura adlıq, yiyəlik, təsirlik halları daxildir. 2. Məkani-qrammatik hallar: bura yönük, yerlik, çıxışlıq halları daxildir. Sırf qrammatik hal olan təsirlik hal iş, hal və hərəkətin təsirinə məruz qalan, yəni üzərində iş icra olunan əşyanı bildirir. Əsasən təsirli feil olan cümlələrdə işlənir, yəni təsirli feillərlə idarə olunur. Təsirlik halda olan isim xəbər vəzifəsində çıxış edə bilmir. Bu halın xəbər vəzifəsində ola bilməməsinin əsas səbəbi onun müstəqim obyekt ifadə etməsidir. Obyekt isə həmişə işlə, feillə əlaqədar olaraq meydana çıxır. Bu səbəbdən feil təsirlik hal şəkilçisi qəbul edən adlar qrupuna imkan vermir ki, onun idarəçiliyindən çıxsın, idarə etdiyi obyektlə arasına başqa bir söz daxil olsun. Qoşmanın ismin təsirlik halı ilə işləmə bilməməsi də bu halın xüsusiyyətindən qaynaqlanır. Qoşmalar ismin adlıq, yönük və çıxışlıq hallarına qoşularaq onların feillərlə, bəzən də digər nitq hissələri ilə əlaqələnməsinə aktiv xidmət edir. Qoşmalar ismin bu hallarına ona görə qoşulur ki, hal şəkilçilərinin dəqiq ifadə edə bilmədiyini qrammatik və məkani-qrammatik mənanı aydınlaşdırsın, konkretləşdirdirsin, bu mənalara ifadə olunmasına xidmət etsin. Təsirlik hal isə birbaşa təsirli feil tərəfindən idarə edilir, yaratdığı qrammatik məna da aydın və dəqiqdir. Bu baxımdan təsirlik halın qoşma ilə işlənməsinə ehtiyac qalmır. Təsirlik

halın morfoloji əlaməti -i, -ı, -u, -ü şəkilçisidir. III şəxsin mənsubiyyət şəkilçisi ilə fonetik tərkibcə oxşardır. Lakin fərqləri də vardır:

1. Təsirlik hal şəkilçili isim hərəkətin təsirinə məruz qalan əşyanı göstərir, III şəxs mənsubiyyət şəkilçisi isə sahib şəxslə mənsub əşya arasında olan münasibəti bildirir. Məsələn, Kitabı götürdüm; Səlimin kitabı;

2. Təsirlik halda olan söz xəbərlilik şəkilçisi qəbul etmir, mənsubiyyət şəkilçili söz isə xəbərlilik şəkilçisini qəbul edir. Məsələn, Onun ölmüş ruhunu oyadan *ana laylasıdır*;

3. Təsirlik halda olan söz qoşmalarla işlənir, mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edən söz isə qoşmalarla işlənir. Məsələn, Onun üzü *səhər günəşi kimi* tərtəmiz və aydın idi;

4. Sonu saitle bitən isimlərə təsirlik halda **-n**, mənsubiyyət şəkilçisi əlavə edilərsə, **-s** bitişdirici samiti qoşulur. Məsələn, bacı+n+ı; onun bacı+s+ı və s.

Təsirlik hal ifadə etdiyi mənaya görə 2 yerə bölünür: müəyyən və qeyri-müəyyən. Müəyyən təsirlik hal **-ı** şəkilçisi qəbul edir. Qeyri-müəyyən təsirlik halın isə şəkilçisi yoxdur və nə? sualına cavab verir. Qeyri-müəyyən təsirlik, adlıq və qeyri-müəyyən yiyəlik hal zahirən oxşardır.

Oxşar cəhətləri:

- Hər üçünün formal şəkilçisi yoxdur;
- Hər üçü nə? sualına cavab verir.

Fərqli cəhətlərini isə cümlə daxilində əlaqəyə girdiyi sözdən asılı olaraq izah etmək lazım gəlir. Aşağıdakı cümlələrə nəzər salaq:

1. Nizami hər sözü demiş birinci, Qoymamış cilasız qalsın bir *inci*. (Ə.X.Dəhləvi)
2. Dalğıc okeanın dibindən *inci* çıxardı.
3. Bir *inci* saflığı varsa da, su da, Atrıq içiləndə dərd verir o da. (N.Gəncəvi)

Bu cümlələrdəki *inci* sözlərində zahirən heç bir fərq nəzərə çarpmır. Ancaq birinci cümlədə *inci* sözü adlıq haldadır, heç bir sözdən asılılığı yoxdur, xəbər uzlaşma əlaqəsi ilə ona bağlıdır, sintaktik vəzifəsi mübtədərdir. Cilasız qalsın – nə? *İnci*. 2-ci cümlədə *inci* qeyri-müəyyən təsirlik haldadır. Özündən sonra gələn təsirli feildən (çıxardı) asılıdır. Üzərində iş icra olunan əşyanı bildirir. Əgər felin yanından aralasaq və qabağına təyin artırısaq, müəyyən təsirlik halın şəkilçisini qəbul edəcək: Dalğıc *incini* okeanın dibindən çıxardı. Dalğıc okeanın dibindən *bu incini* çıxardı. Bu əməliyyatı birinci cümlədə aparsaq, *inci* sözündə dəyişiklik olmayacaq. Sözü adlıq halda olduğu bir daha aydınlaşacaq: Qoymamış cilasız qalsın *bu inci*. İkinci cümlədəki *inci* sözü üzərində iş icra olunan əşyanı bildirdiyinə görə tamamlıqdır. Üçüncü cümlədəki *inci* sözü özündən sonra gələn mənsubiyyət şəkilçili sözdən asılıdır (saflığı). Cümlə daxilində ayrılmır, cümlənin mürəkkəb mübtədəsidir. Qeyri-müəyyən yiyəlik haldadır, ümumilik bildirir. Adlıq və təsirlik hallardan fərqli olaraq, qeyri-müəyyən yiyəlik hal heç vaxt feillə əlaqəyə girmir. Çünki yiyəlik hal aidlik, sahiblik, yiyə anlayışını bildirir. Belə olduğu halda ona mənsub, aid olan əşya tələb edilir. Feil isə əşya məzmunu bildirmir və bu baxımdan yiyəlik hal feillə əlaqəyə girmir. Qeyri-müəyyən yiyəlik hal heç vaxt özündən sonrakı mənsubiyyət şəkilçili sözdən ayrı işlənir və cümlənin mürəkkəb üzvü olur.

Qeyri-müəyyən təsirlik halla adlıq hal arasındakı əsaslı fərqi yekunlaşdırsaq, aşağıdakı nəticəyə gəlmiş olarıq:

1. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isim ancaq xəbəri təsirli feillə ifadə olunan cümlədə, adlıq halda olan söz isə həm təsirsiz, həm təsirli feli xəbərlilik, həm də ismi xəbərlilik cümlələrdə

işlədilir. Məsələn, Asim məqalə yazır (təsirli feil). Asim gülür (təsirsiz feil). Kitab bilik mənbəyidir (ismi xəbər).

2. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sözlə feil arasında idarə əlaqəsi, adlıq halda olan sözlə feil arasında uzlaşma əlaqəsi mövcuddur.

3. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan söz qoşma ilə işlənir, adlıq halda olan söz isə qoşma ilə işlədilir (əvvəlki sətirlərdə bu haqda məlumat verilib).

4. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan söz xəbər vəzifəsini icra etmir, çünki üzərində iş icra olunan, təsirə məruz qalan əşyanı bildirir, adlıq halda olan söz isə xəbər kimi çıxış edir.

5. Qeyri-müəyyən təsirlik və adlıq halda olan isim cümlədəki sintaktik vəzifələrinə görə də fərqlənir. Adlıq halda olan isim cümlədə mübtədə, təyin və xəbər, qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isim isə ancaq qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq vəzifəsində çıxış edir. Məs.: *Daş* yonaq, *ev* tikək (daş və ev qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıqdır, nə? sualına cavab verir). *Daş* binalar qışda isti olur (daş hansı? sualına cavab verir və təyindir). *Daş* düşdüyü yerdə ağırdır (daş nə? sualına cavab verir və mübtədədir). Onun atdığı *daşdır* (daşdır sözü nədir? sualına cavab verir və adlıq haldadır, cümlədə ismi xəbərdir).

6. Adlıq halda olan söz xitabın ifadə vasitəsi ola bildiyi halda, qeyri-müəyyən təsirlik halda olan söz xitabın ifadə vasitəsi ola bilmir. Məs.: Ölsün Ələsgər tək qulların, *dağlar!* (A.Ə.) Nümunədəki *dağlar* vahidi adlıq halda olan isimdir və xitabın ifadə vasitəsi kimi vəzifə daşıyır.

İsmi təsirlik halına çox zəngin nitq hissəsi olan felin təsirli və təsirsizlik xüsusiyyətinin şərhində də müraciət etməli olacağıq. Təsirli feil özündən qabaq gələn sözün təsirlik halda olmasını tələb edir. Məsələn, məktubu (nəyi?) oxudu, insanı (nəyi?) yazdı. Təsirli və təsirsiz feillərin yaxşı dərk edilməsi ismin hallarını, xüsusən təsirlik halını nə dərəcədə bilməkdən asılıdır.

NƏTİCƏ. Hal kateqoriyası söz birləşmələrində və ya cümlədə adların başqa sözlərə olan müxtəlif münasibətini ifadə edir. Qrammatik kateqoriya olmaq etibarilə hal kateqoriyası morfoloji yolla (şəkilçilərlə) ifadə olunur. Hal kateqoriyası isim, sifət, say, əvəzlik, feli sifət və məsdərləri əhatə edir. İsim, əvəzlik və məsdərdən başqa, qalan nitq hissələri substantivləşdikləri zaman hallar üzrə dəyişir. Təsirlik hal iş, hal və hərəkətin təsirinə məruz qalan əşyanı bildirir. Əsasən təsirli feil olan cümlələrdə işlənir, yəni təsirli feillərlə idarə olunur. Təsirlik halda olan isim xəbər vəzifəsində çıxış edə bilmir. Bu halın xəbər vəzifəsində ola bilməməsinin əsas səbəbi onun müstəqim obyekt ifadə etməsidir. Təsirlik hal isə birbaşa təsirli feil tərəfindən idarə edilir, yaratdığı qrammatik məna da aydın və dəqiqdir. Bu baxımdan təsirlik halın qoşma ilə işlənməsinə ehtiyac qalmır. Əsas sintaktik vəzifəsi vasitəsiz tamamlıqdır.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKÇA)

1. Abdullayeva G. (2013). Müasir Azərbaycan dili. II hissə. "Elm və təhsil". Bakı
2. Ə.Əhmədov. (1997). Linqvistik təhlil bacarıqları aşılmasının elmi-metodik əsasları. Bakı
3. Hüseynzadə M.(2007). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. "Şərq-Qərb". Bakı
4. Hümətova R. (2017). Linqvistik təhlilin elmi-metodik əsasları. ADPU-nun mətbəəsi. Bakı
5. Hümətova R. (2018). Qoşma və bağlayıcının tədrisində inteqrasiya. "Elm və təhsil". Bakı
6. Hümətova R.(2019). Ana dili-II. ADPU-nun mətbəəsi. Bakı
7. Qəhrəmanova Y.(2023). Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının tarixi təkamülü. Ankara
8. Xəlilov B. (2003). Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. II hissə."Adiloğlu". Bakı
9. Kazımov Q. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. " Elm və təhsil". Bakı

THE IMPORTANCE OF PROPER COMMUNICATION IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

ŞƏXSLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ DÜZGÜN ÜNSİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ

Qasimova Maya Rəhim qızı

**Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan**

<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331>

Məlumdur ki, müasir dövrdə ünsiyyət qurma bacarığı insana ən gərəkli kompetensiyalardan biridir. Əbəs yerə deyil ki, müəyyən vakansiyalara işçi axtararkən, savadlı ünsiyyət qura bilən şəxslərə üstünlük verilir. Uğurlu ünsiyyətin kökündə, hər şeydən əvvəl, insanın öz gücünə inamı, daxili əminlik hissi durur. Bu hiss insanın danışığına, davranışına xüsusi bir enerji qataraq qarşı tərəfdə güvən yaradır, ünsiyyətin effektivliyini artırır. İş həyatında ünsiyyətin düzgün qurulması uğurlu əməkdaşlığın əsas şərtlərindəndir. Bəs ünsiyyətin uğurlu olması üçün hansı qaydaların gözlənilməsi vacibdir? Ünsiyyəti uğurlu edən bəzi qaydalara diqqət yetirək:

Qarşı tərəfə mənfi xüsusiyyəti ilə bağlı bir şey demək məcburiyyəti olduqda, əvvəlcə müsbət keyfiyyəti ilə bağlı bir cümlədən başlamaq daha düzgündür. Yəni, danışığa əskikliklərdən deyil, müsbət tərəflərdən başlamaq, daha sonra problemi dilə gətirmək məqsədmüvafiqdir.

Qarşı tərəf kömək istəmədiyi və ya fikir bildirilməsini xahiş etmədiyi müddətcə onları istiqamətləndirməyə çalışmaq, düşüncələrinə müxtəlif yollarla təsir etmək etik normalara ziddir.

Ətrafınızdakı insanlarla fikir mübadiləsi etməkdən çəkinməyin. İnsanın istək və ehtiyaclarını qarşı tərəfə aydın və dürüst şəkildə ifadə etməsi onları əldə etməsinin ən sağlam yoludur. Unutmamalıyıq ki, bəşəriyyət tarixində və ayrı-ayrı fərdlər arasında ən dəhşətli faciələr məhz anlaşılmaazlıqlardan və ünsiyyətsizlikdən baş verir.

İnsan danışığı zamanı qarşı tərəfi hörmət və diqqətlə dinləməyi bacarmalı, mühakimə edici, israrçı, inadçı rəftarlardan çəkinməlidir.

Ünsiyyət prosesində fikirləri doğru bədən dili, uyğun səs tonu və düzgün üslubla çatdırmağa çalışmaq lazımdır.

Danışarkən müsahiblə göz kontaktı qurmaq çox önəmlidir. Çünki düzgün ünsiyyət həm şifahi, həm də vizual olaraq qurulur.

Hər hansı bir situasiyada fikir söyləməzdən əvvəl, problemə qarşı tərəfin “gözü ilə” baxmağa çalışmaq lazımdır. İnsanları tələsik mühakimə etmək və onlara damğa vurmaq yanlışdır. Müsahibinə dəyərli olduğunu hiss etdirmək sağlam, güvənli ünsiyyətin qurulmasına kömək edir.

İnsan müsahibinə şahidi olduğu hər hansı bir hadisəni və ya vəziyyəti izah etmək məcburiyyətindədirsə, faktlarla, lakonik danışmağa çalışmalı; cümlələrinin sadə və mübaliğəsiz olmasına diqqət etməlidir ki, dediyi başqa fikirlər də qarşı tərəfdə şübhə doğurmasın.

Hər hansı bir hadisə ilə bağlı uzun və ətraflı danışmaq ehtiyacı varsa, bu zaman nümunələr gətirməklə söhbətin cansıxıcı, darıxdırıcı olmasının qarşısını almaq olar.

Bəs ünsiyyət problemi nədir? Ünsiyyət problemi ünsiyyət zamanı yaranan müəyyən çətinliklər – kommunikativ maneələrdir. Ünsiyyət problemini yaradan səbəbləri iki qrupa bölmək olar:

1) Sosial xarakter daşıyan səbəblər. Müxtəlif sosial qruplara mənsub olan adamlar arasında siyasi, dini, peşə, status fərqləri və s. kəskin şəkildə özünü göstərdikdə aşağıdakı ünsiyyət problemləri yaranır:

a) Situasiya eyni şəkildə başa düşülmür;

b) Ünsiyyət prosesində anlayışlar müxtəlif mənada işlədilir;

c) Baş vermiş hadisələrə müxtəlif prizmalardan yanaşılır və fərqli mövqelər ifadə edilir. Sözsüz ki, belə maneələr olduqda da ünsiyyət prosesi həyata keçirilir. Hətta hərbi düşmənlər belə danışıqlar aparırlar. Lakin belə halda ünsiyyət xeyli mürəkkəbləşir, çətinləşir.

2) Psixoloji səbəblər. Ünsiyyət zamanı insanlar arasında belə çətinliklər iki halda ortaya çıxır:

a) Müsahiblər müəyyən fərdi xüsusiyyətlərə malik olduqda. Məsələn, müsahiblərdən birinin həddindən artıq utancaq, digərinin qapalı və ya “qaradınməz” olması ünsiyyət problemi yaradır;

b) Müsahiblər arasında problemli psixoloji münasibətlər əmələ gəldikdə. Məsələn, bir-birinə qarşı qərz, ədavət, düşmənçilik, inamsızlıq və s. olması ünsiyyəti xeyli çətinləşdirir, hətta bir çox hallarda mümkünsüz edir.

Ünsiyyət problemini hansı yollarla həll etmək olar? Ünsiyyət prosesində yaranan problemləri aradan qaldırmaq üçün psixoloqlar: insanların ünsiyyət mədəniyyətini artırmaq və onlara düzgün ünsiyyət vərdişləri aşılamaq kimi amilləri qeyd edirlər.

Müasir dövrdə ünsiyyət vərdişləri aşılamaq üçün ən təsirli vasitə kimi sosial-psixoloji treninqlərdən (ingiliscə “training” – öyrənmək, hazırlamaq, məşq etmək deməkdir) istifadə olunur. Sosial-psixoloji treninqdə özünüdərkətmə, ünsiyyət və qarşılıqlı təsir vərdişlərinin formalaşdırılması sahəsində qrup metodları tətbiq olunur. Bu zaman başlıca vasitə kimi müxtəlif modifikasiyalarda tətbiq olunan qrup müzakirələrindən və müxtəlif rollu oyunlardan geniş istifadə olunur.

Butipli sosial treninqlərin köməyi ilə ünsiyyət sahəsində həyatı çətinliklərlə rastlaşmış adamlarda kommunikativ vərdişlər formalaşdırılır; ümumi ünsiyyət mədəniyyəti təkmilləşdirilir; adamlarla işləyən peşə sahiblərində – rəhbər işçilərdə, müəllimlərdə, tibb işçilərində, idman məşqçilərində və b. xüsusi ünsiyyət vərdişləri yaradılır.

Ünsiyyətin düzgün qurulması üçün insan davranışında özünənəzarət mexanizmini işə salmalıdır. Kiminləsə görüş təyin edib gəlməmək və gəlməyəcəyinizi xəbər etməmək; kiməsə gecikmiş dəvətnamə göndərmək; qonağa su və yemək təklif etməmək; yaşca böyük adam və ya hər hansı məsul şəxs otağa girərkən ayağa qalxmamaq; insanlara təbəbbürlü münasibət göstərmək, yuxarıdan aşağı baxmaq; tanış olmayan insanlar arasında səsini yüksəltmək; danışanın sözünü kəsmək pis vərdişlərdir. Heç kim belə insanlarla ünsiyyətdə olmaq istəməz. Ona görə də düzgün davranış maneraları, bir-birini tamamlayan söz və hərəkətlər, nəzakətli danışiq tərzii ünsiyyətdə bir çox problemlərin qarşısını almağa kömək edir.

Açar sözlər: ünsiyyət mədəniyyəti, ünsiyyət problemləri, sosial treninqlər, özünənəzarət mexanizmi.

It is known that in modern times, the ability to communicate is one of the most necessary competencies for a person. It is not for nothing that when looking for employees for certain vacancies, preference is given to people who can communicate competently. At the root of

successful communication, first of all, is a person's belief in their own strength, a sense of inner confidence. This feeling adds a special energy to a person's speech and behavior, creates trust in the other party, and increases the effectiveness of communication. Proper communication in business life is one of the main conditions for successful cooperation. So what rules are important to observe for successful communication? Let's pay attention to some rules that make communication successful:

- When you have to say something about the negative qualities of the other party, it is more correct to start with a sentence about their positive qualities first. That is, it is advisable to start the conversation with positive aspects, not shortcomings, and then voice the problem.
- It is against ethical norms to try to warm up to the other party and influence their thoughts in various ways unless they ask for help or an opinion.
- Do not be afraid to exchange ideas with the people around you. Expressing one's desires and needs to the other party clearly and honestly is the healthiest way to achieve them. We must not forget that in the history of mankind and between individuals, the most terrible tragedies have occurred precisely because of misunderstandings and lack of communication.
- During a conversation, a person should be able to listen to the other party with respect and attention, and should avoid judgmental, persistent, and stubborn behavior.
- In the communication process, it is necessary to try to convey ideas with the right body language, appropriate tone of voice and the right style.
- It is very important to make eye contact with the interlocutor while talking. Because correct communication is established both verbally and visually.
- Before expressing an opinion in any situation, it is necessary to try to look at the problem “through the eyes” of the other party. It is wrong to judge people hastily and label them. Making the interlocutor feel valuable helps to establish healthy, trusting communication.
- If a person is forced to explain to the interlocutor any event or situation he has witnessed, he should try to speak with facts and laconically; he should pay attention to the fact that his sentences are simple and without exaggeration so that other ideas he says do not arouse suspicion in the other party.
- If there is a need to talk about any event at length and in detail, it is possible to prevent the conversation from becoming boring and dull by giving examples at this time.

So what is a communication problem? Communication problems are certain difficulties that arise during communication - communicative barriers. The reasons that cause communication problems can be divided into two groups:

- 1) Social reasons. When political, religious, professional, status differences, etc. are sharply manifested between people belonging to different social groups, the following communication problems arise:
 - a) The situation is not understood in the same way;
 - b) Concepts are used in different meanings in the communication process;
 - c) The events that have occurred are approached from different perspectives and different positions are expressed. Of course, the communication process is carried out even when there

are such obstacles. Even military enemies negotiate. However, in such cases, communication becomes much more complicated and difficult.

2) Psychological reasons. Such difficulties arise between people during communication in two cases:

a) When the interlocutors have certain individual characteristics. For example, if one of the interlocutors is extremely shy and the other is closed or “uncommunicable”, this creates a communication problem;

b) When problematic psychological relationships arise between the interlocutors. For example, the presence of prejudice, hostility, hostility, distrust, etc. towards each other makes communication very difficult, and in many cases even impossible.

In what ways can the problem of communication be solved? In order to eliminate the problems that arise in the communication process, psychologists note factors such as: increasing people's communication culture and instilling in them proper communication habits.

In modern times, socio-psychological trainings (in English, "training" means learning, preparing, practicing) are used as the most effective means for instilling communication habits. In socio-psychological training, group methods are applied in the field of forming self-awareness, communication and interaction habits. In this case, group discussions applied in various modifications and various role-playing games are widely used as the main means.

With the help of this type of social training, communicative habits are formed in people who have encountered difficulties in life in the field of communication; general communication culture is improved; special communication habits are created in professionals who work with people - managers, teachers, medical workers, sports coaches, etc.

In order to establish communication correctly, a person must activate the mechanism of self-control in his behavior. Not showing up for a meeting with someone and not telling them that you will not come; sending someone a late invitation; not offering water and food to a guest; not standing up when an older person or any responsible person enters the room; showing an arrogant attitude towards people, looking down on them; raising your voice among unfamiliar people; interrupting the speaker are bad habits. No one wants to communicate with such people. Therefore, proper manners, complementary words and actions, and polite speech help prevent many problems in communication.

Keywords: communication culture, communication problems, social training, self-control mechanism.

SEMANTİK MEXANİZMLƏR: METONİMİYA VƏ SİNEKDOXANIN TƏHLİLİ

Qasımova Nigar Azad

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, müəllim Azərbaycan, Bakı

<https://orcid.org/0000-0002-2458-2469>

Dil öz fikirlərini daha təsirli, obrazlı və ifadəli şəkildə çatdırmaq üçün tez-tez məcazi ifadələrdən istifadə edir. Bu məcazi ifadələrin ən mühümlərindən biri metonimiya və sinekdoçadır. Bu iki üslubi vasitə dilçilikdə, xüsusilə semantika və üslubiyyətdə geniş şəkildə öyrənilir, çünki onlar sözlərin mənasının necə dəyişərək məcazi mənə qazana bildiyini göstərir.

Metonimiya elə bir üslubi vasitədir ki, burada bir əşya və ya anlayışın adı onunla yaxın və əlaqəli olan başqa bir əşya və ya anlayışın adı ilə ifadə olunur. Bu zaman sözün məcazi mənası oxşarlıq əsasında deyil, əşyalar və anlayışlar arasındakı əlaqə və yaxınlıq əsasında yaranır.

Dilçilik nəzəriyyəsində metonimiya semantik mexanizm kimi qəbul edilir. Burada mənə eyni mənə sahəsində olan anlayışlar arasında köçürülür. İnsanlar bu əlaqəni başa düşdükəri üçün sözün yeni mənası asanlıqla qavranılır. Məsələn, “Ağ Ev yeni qərar elan etdi” cümləsində “Ağ Ev” ifadəsi binanın özünü deyil, ABŞ hökumətini və ya prezident administrasiyasını bildirir. Başqa bir nümunədə “Mən Şekspiri oxuyuram” deyildikdə yazıçının özü deyil, onun əsərləri nəzərdə tutulur.

Metonimiyanın müxtəlif növləri vardır və bu növlər sözlər arasındakı əlaqənin xarakterinə görə müəyyən olunur. Ən çox rast gəlinən növlərdən biri müəllif-əsər əlaqəsidir, yəni müəllifin adı onun əsərini ifadə edir. Digər bir növ qab-məzmun əlaqəsidir, məsələn “O, üç stəkan içdi” cümləsində “stəkan” içkinin miqdarını bildirir. Metonimiya həmçinin yer-insan və ya təşkilat əlaqəsi əsasında da yarana bilər. Məsələn, “Vaşinqton yeni qərar qəbul etdi” ifadəsində şəhərin adı ABŞ hökumətini bildirir.

Metonimiya yalnız bədii ədəbiyyatda deyil, gündəlik danışqda, jurnalistikada və siyasi nitqdə də geniş istifadə olunur. Bu üslubi vasitə nitqi daha qısa, aydın və ifadəli edir.

Sinekdoça metonimiyaya yaxın olan başqa bir məcazi üslub vasitəsidir, lakin onun işləmə prinsipi bir qədər fərqlidir. Sinekdoçada bir şeyin hissəsi bütövü, yaxud bütöv hissəni ifadə edir. Yəni sözlər arasında hissə-bütöv münasibəti mövcuddur. Bu üslubi vasitə vasitəsilə danışan şəxs bir obyektin müəyyən hissəsini qeyd etməklə bütöv obyektı nəzərdə tutur. Məsələn, “Hamı göyörtəyə!” ifadəsində “əllər” sözü əslində dənizçiləri və ya işçiləri bildirir. Eyni şəkildə “Gözəl təkərlərdir!” deyildikdə “təkərlər” sözü avtomobili ifadə edir. Bəzi hallarda isə bütöv anlayış hissəni ifadə edə bilər. Məsələn, “dünya” sözü bəzən bütün insanları deyil, müəyyən bir insan qrupunu bildirmək üçün işlədilir.

Sinekdoçanın başqa bir forması material-əşya əlaqəsidir. Məsələn, “polad” sözünün qılınc və ya silah mənasında işlədilməsi buna nümunədir. Bu cür ifadələr göstərir ki, insanlar bəzən mürəkkəb anlayışları sadələşdirmək üçün onların yalnız bir hissəsini qeyd edirlər.

Sinekdoça xüsusilə bədii ədəbiyyatda və poeziyada geniş istifadə olunur. O, nitqə obrazlılıq verir və təsvir olunan obyektin müəyyən xüsusiyyətlərini daha qabarıq şəkildə göstərir.

Metonimiya və sinekdoça bir-birinə çox yaxın anlayışlardır, çünki hər ikisi mənə köçürülməsinə əsaslanan məcazi ifadə formalarıdır. Bu səbəbdən bəzi dilçilər sinekdoçanı metonimiyanın xüsusi bir növü hesab edirlər. Lakin bir çox alimlər onların fərqli mexanizmlərə malik olduğunu qeyd edərək ayrı üslubi vasitələr kimi öyrənirlər.

Onların əsas fərqi sözlər arasındakı əlaqənin xarakterindədir. Metonimiya ümumi əlaqə və assosiasiya əsasında yaranır, halbuki sinekdoça yalnız hissə–bütöv münasibətinə əsaslanır. Məsələn, hökuməti bina adı ilə ifadə etmək metonimiyadır, işçiləri “əllər” sözü ilə ifadə etmək isə sinekdoçadır.

Beləliklə, metonimiya və sinekdoça dilin ifadə imkanlarını genişləndirən mühüm semantik və üslubi vasitələrdir. Metonimiya anlayışlar arasındakı əlaqə və yaxınlıq əsasında, sinekdoça isə hissə–bütöv münasibəti əsasında yaranır. Hər iki vasitə nitqin daha obrazlı, təsirli və qısa olmasına kömək edir.

Bu üslubi vasitələr gündəlik danışqda, bədii ədəbiyyatda, mediada və siyasi nitqdə geniş istifadə olunur. Onların öyrənilməsi dilçilikdə semantika və üslubiyyə sahələrinin daha yaxşı başa düşülməsinə kömək edir və dilin necə işlədiyini daha dərinlən anlamağa imkan verir.

Açar sözlər: məcazi ifadələr, semantik və üslubi vasitələr, dilçilik, üslubiyyat, metonimiya, sinekdoxa.

SEMANTIC MECHANISMS: AN ANALYSIS OF METONYMY AND SYNECDOCHE

Language often uses figurative expressions to make speech more vivid, expressive, and meaningful. Among the most important semantic and stylistic devices are metonymy and synecdoche. These two tropes are widely discussed in linguistics, stylistics, and rhetoric because they demonstrate how meaning can shift from its literal sense to a figurative one based on relationships between objects, concepts, or parts of reality.

Metonymy is a figure of speech in which the name of one object or concept is used to refer to another object or concept that is closely related to it. The relationship between the two elements is based on association, proximity, or logical connection, rather than similarity. In other words, a word does not describe something directly but refers to it through another concept that is naturally connected to it.

In linguistic theory, metonymy is considered a semantic mechanism where meaning is transferred within the same conceptual domain. The transferred meaning is understood because speakers recognize the natural relationship between the two entities. For example, in the sentence “The White House announced a new policy,” the expression “the White House” does not literally refer to the building itself but to the American government or the president’s administration working inside it. Another example is “I am reading Shakespeare.” In this case, the name of the writer represents his works rather than the person himself.

Metonymy appears in many different forms depending on the type of relationship between the words. One common type is the author–work relationship, where the name of the creator stands for the creation. Another type is the container–content relationship, where a container is used to refer to what is inside it, such as “He drank three cups,” meaning three cups of coffee or tea. Metonymy may also involve the place–institution relationship, where the name of a location represents the people or organization associated with it. For instance, “Washington decided to change the policy” refers to the government rather than the city itself.

Metonymy is widely used not only in everyday language but also in literature, journalism, and political discourse. Writers use it to make language more concise and expressive, while speakers often employ it unconsciously in daily communication.

Synecdoche is another figure of speech closely related to metonymy, but it operates according to a different semantic principle. In synecdoche, a part of something is used to represent the whole, or the whole is used to represent a part. Therefore, the relationship between the two elements is specifically based on a part-whole connection.

This stylistic device allows speakers to highlight a particular feature or component of an object while referring to the entire object. For example, in the phrase “All hands on deck,” the word “hands” represents sailors or workers. Similarly, when someone says “Nice wheels,” the word “wheels” refers to a car. In these cases, a part of the object stands for the entire object.

Synecdoche can also function in the opposite direction, where the whole represents a part. For example, the word “the world” may be used to refer to a particular group of people rather than the entire planet.

Another form of synecdoche occurs when material represents the object made from it, such as using “steel” to refer to a sword or weapon. These examples illustrate how speakers often simplify complex ideas by referring to only one significant component.

Synecdoche is frequently used in literature, poetry, and rhetoric because it creates vivid imagery and emphasizes important aspects of objects or people. By focusing on a particular part, the speaker can make the expression more powerful and memorable.

Metonymy and synecdoche are closely related because both involve a transfer of meaning based on relationships between concepts rather than similarity. For this reason, some linguists consider synecdoche to be a special type of metonymy. However, many scholars treat them as separate figures of speech due to their different mechanisms.

333

The key distinction lies in the nature of the relationship between the words. Metonymy is based on general association or contextual connection, while synecdoche specifically involves a part-whole relationship. For example, referring to a government by the name of its building is metonymy, whereas referring to workers as “hands” is synecdoche.

In conclusion, metonymy and synecdoche are important semantic and stylistic devices that enrich language and communication. Metonymy functions through associative relationships between concepts, while synecdoche operates through part-whole relationships. Both devices allow speakers and writers to express ideas more creatively and efficiently.

These figures of speech are widely used in everyday language, literature, political discourse, and media. Understanding them helps linguists and language learners better analyze how meaning is constructed and conveyed in communication. As a result, metonymy and synecdoche play a significant role in the study of semantics, stylistics, and rhetorical expression.

Key words: figurative expressions, semantic and stylistic devices, linguistics, stylistics, metonymy, synecdoche.

DİL VAHİDLƏRİNİN PRAQMATİK FUNKSİYASI

DİL BİRİMLERİNİN PRAGMATİK FONKSİYONU

ARZU KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Modern dilbilimde dil birimlerinin yalnızca yapısal ve anlamsal özelliklerinin değil, aynı zamanda iletişim sürecinde taşıdığı işlevsel ve pragmatik özelliklerinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Pragmatik, dil birimlerinin belirli bir iletişim ortamında nasıl kullanıldığını, konuşan ile dinleyen arasında oluşan ilişkileri ve ayrıca sözün amacı ile etki mekanizmalarını inceleyen dilbilim dalıdır. Bu bakımdan dil birimlerinin pragmatik fonksiyonu, onların gerçek iletişim ortamında ifade ettiği ek anlam, amaç ve etki olanaklarıyla belirlenir.

Makalede dil birimlerinin pragmatik fonksiyonu kuramsal ve pratik yönleriyle geniş biçimde ele alınmaktadır. Araştırmada sözcük, sözcük öbeği, cümle ve metin gibi çeşitli dil birimlerinin iletişim sürecinde yerine getirdiği pragmatik işlevler incelenmektedir. Özellikle konuşanın niyeti, iletişimsel amacı, sosyal ve psikolojik etkenler, bağlam ve durum gibi faktörlerin dil birimlerinin anlamının oluşmasına etkisi açıklanmaktadır. Makalede ayrıca söz eylem kuramı, ima (implikatura), önvarsayım (presuppozisyon) ve bağlam kavramları gibi pragmatikğin temel kategorilerine de değinilmektedir.

Araştırma göstermektedir ki dil birimlerinin pragmatik fonksiyonu yalnızca sözcüksel ve dilbilgisel anlamlarla sınırlı değildir. Bu birimler konuşmada konuşanın tutumunu, duygusal durumunu, sosyal konumunu ve iletişim stratejisini ifade etmek için önemli bir araç görevi görür. Örneğin aynı sözcük veya cümle farklı durumlarda farklı pragmatik anlamlar taşıyabilir. Bu durum dilin dinamik ve çok katmanlı bir sistem olduğunu göstermektedir.

Makalede dil birimlerinin pragmatik fonksiyonunun öğretim sürecinde, özellikle dil ve konuşma geliştirme derslerinde öğretilmesinin önemi de vurgulanmaktadır. Öğrencilerin iletişimsel becerilerinin geliştirilmesi için dil birimlerinin yalnızca dilbilgisi kuralları çerçevesinde değil, aynı zamanda gerçek iletişim ortamındaki kullanımı açısından da öğretilmesi gerekli görülmektedir.

Sonuç olarak, dil birimlerinin pragmatik fonksiyonunun incelenmesi iletişimin daha derin anlaşılmasına, sözün etki gücünün artırılmasına ve dilin işlevsel olanaklarının daha geniş biçimde kavranmasına imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan pragmatik yaklaşım modern dilbilim çalışmalarında önemli metodolojik yönelimlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: pragmatik, dil birimleri, iletişim, bağlam, söz eylemi, implikatura, önvarsayım, pragmatik anlam.

ABSTRACT

PRAGMATIC FUNCTION OF LANGUAGE UNITS

In modern linguistics, the study of not only the structural and semantic characteristics of language units but also their functional and pragmatic features in the communication process is of particular importance. Pragmatics is a branch of linguistics that studies how language units are used in specific communicative contexts, the relationships that arise between the speaker and the listener, as well as the purpose and mechanisms of the effect of speech. In this regard, the pragmatic function of language units is determined by the additional meaning, purpose, and impact they convey in real communicative situations.

This article analyzes the pragmatic function of language units from both theoretical and practical perspectives. The study examines the pragmatic roles performed by different language units such as words, phrases, sentences, and texts in the process of communication. Particular attention is paid to explaining the influence of factors such as the speaker's intention, communicative purpose, social and psychological factors, context, and situation on the formation of the meaning of language units. The article also addresses the main categories of pragmatics, including speech act theory, implicature, presupposition, and context.

The research shows that the pragmatic function of language units is not limited only to lexical and grammatical meanings. They serve as an important means of expressing the speaker's attitude, emotional state, social position, and communicative strategy in speech. For example, the same word or sentence may carry different pragmatic meanings in different situations. This demonstrates that language is a dynamic and multilayered system.

The article also emphasizes the importance of teaching the pragmatic functions of language units in the educational process, particularly in language and speech development classes. In order to develop students' communicative skills, it is considered essential to teach language units not only on the basis of grammatical rules but also in terms of their use in real communicative contexts.

In conclusion, the study of the pragmatic functions of language units contributes to a deeper understanding of communication, enhances the effectiveness of speech, and allows a broader comprehension of the functional capabilities of language. In this regard, the pragmatic approach is considered one of the important methodological directions in modern linguistic research.

Keywords: pragmatics, language units, communication, context, speech act, implicature, presupposition, pragmatic meaning.

DİL VAHİDLƏRİNİN PRAQMATİK FUNKSİYASI

Xülasə

Müasir dilçilikdə dil vahidlərinin yalnız struktur və semantik xüsusiyyətlərinin deyil, həm də onların ünsiyyət prosesində daşdığı funksional və praqmatik xüsusiyyətlərin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Praqmatika dil vahidlərinin konkret kommunikativ şəraitdə necə istifadə olunduğunu, danışan və dinləyən arasında yaranan münasibətləri, həmçinin nitqin məqsəd və təsir mexanizmlərini öyrənən dilçilik sahəsidir. Bu baxımdan dil vahidlərinin praqmatik funksiyası onların real ünsiyyət şəraitində ifadə etdiyi əlavə məna, məqsəd və təsir imkanları ilə müəyyən olunur.

Məqalədə dil vahidlərinin praqmatik funksiyası nəzəri və praktik aspektlərdən geniş şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatda söz, söz birləşməsi, cümlə və mətn kimi müxtəlif dil vahidlərinin

ünsiyyət prosesində yerinə yetirdiyi pragmatik funksiyalar araşdırılır. Xüsusilə danışanın niyyəti, kommunikativ məqsədi, sosial və psixoloji amillər, kontekst və situasiya kimi faktorların dil vahidlərinin mənasının formalaşmasına təsiri izah edilir. Məqalədə həmçinin nitq aktı nəzəriyyəsi, implikatura, presuppozisiya və kontekst anlayışları kimi pragmatikanın əsas kateqoriyalarına da diqqət yetirilir.

Araşdırma göstərir ki, dil vahidlərinin pragmatik funksiyası yalnız leksik və qrammatik mənalarla məhdudlaşmır. Onlar nitqdə danışanın münasibətini, emosional vəziyyətini, sosial mövqeyini və kommunikativ strategiyasını ifadə etmək üçün mühüm vasitə rolunu oynayır. Məsələn, eyni söz və ya cümlə müxtəlif situasiyalarda fərqli pragmatik məna daşıya bilər. Bu isə dilin dinamik və çoxqatlı sistem olduğunu göstərir.

Məqalədə dil vahidlərinin pragmatik funksiyasının tədris prosesində, xüsusilə dil və nitq inkişafı dərslərində öyrədilməsinin əhəmiyyəti də vurğulanır. Şagirdlərin kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması üçün dil vahidlərinin yalnız qrammatik qaydalar əsasında deyil, həm də onların real ünsiyyət şəraitində istifadəsi baxımından öyrədilməsi vacib hesab olunur.

Nəticə etibarilə, dil vahidlərinin pragmatik funksiyasının öyrənilməsi ünsiyyətin daha dərinlən anlaşılmasına, nitqin təsir gücünün artırılmasına və dilin funksional imkanlarının daha geniş şəkildə dərk edilməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan pragmatik yanaşma müasir dilçilik tədqiqatlarında mühüm metodoloji istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir.

Açar sözlər: pragmatika, dil vahidləri, kommunikasiya, kontekst, nitq aktı, implikatura, presuppozisiya, pragmatik məna.

Giriş. Dil insan cəmiyyətinin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də sosial münasibətlərin, düşüncə proseslərinin və mədəni dəyərlərin ifadə vasitəsidir. Dil vasitəsilə insanlar yalnız məlumat ötürmür, həm də öz münasibətlərini, emosiyalarını, niyyətlərini və sosial mövqelərini ifadə edirlər. Bu baxımdan dil vahidlərinin yalnız struktur və semantik xüsusiyyətlərinin deyil, həm də onların ünsiyyət prosesində necə istifadə olunmasının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dilçilikdə bu məsələ pragmatika sahəsinin tədqiqat obyektini təşkil edir. Pragmatika dil vahidlərinin real kommunikativ şəraitdə necə işlədiyini, onların hansı məqsədlərlə istifadə edildiyini və danışanla dinləyən arasında hansı münasibətlərin formalaşdığını araşdırır. Başqa sözlə, pragmatika dil vahidlərinin kontekst daxilində qazandığı əlavə məna və funksiyaları öyrənir.

Dil vahidlərinin pragmatik funksiyası onların kommunikativ prosesdə daşdığı məqsəd və təsir gücü ilə bağlıdır. Danışan eyni fikri müxtəlif dil vasitələri ilə ifadə edə bilər və bu seçim çox vaxt sosial, psixoloji və situativ amillərlə müəyyən olunur. Məsələn, bir şəxsin “Qapını bağla” deməsi ilə “Zəhmət olmasa, qapını bağlayardınız” ifadəsi semantik baxımdan eyni məzmunu ifadə etsə də, pragmatik baxımdan fərqli münasibət və ünsiyyət strategiyalarını göstərir.

Dil vahidlərinin pragmatik funksiyasının araşdırılması həm nəzəri dilçilik, həm də tətbiqi dilçilik üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə təhsil prosesində, nitqin inkişafı və kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması baxımından bu məsələnin öyrənilməsi mühüm rol oynayır.

Bu məqalənin məqsədi dil vahidlərinin pragmatik funksiyasını elmi-nəzəri baxımdan araşdırmaq, onların ünsiyyət prosesində yerinə yetirdiyi funksiyaları təhlil etmək və pragmatik yanaşmanın dilçilik tədqiqatlarındakı rolunu müəyyənləşdirməkdir.

Əsas hissə. 1. Pragmatika anlayışı və onun dilçilikdə yeri

Praqmatika dilçilik elminin nisbətən yeni sahələrindən biri hesab olunur. XX əsrin ikinci yarısından etibarən dilin yalnız struktur sistemi kimi deyil, həm də kommunikasiya vasitəsi kimi araşdırılması bu sahənin inkişafına təkan vermişdir.

Praqmatika termini ilk dəfə filosof Çarlz Morris tərəfindən irəli sürülmüş və o, semantika, sintaksis və praqmatikanı işarə nəzəriyyəsinin əsas sahələri kimi müəyyənləşdirmişdir. Semantika işarələrin mənasını, sintaksis onların struktur əlaqələrini, praqmatika isə işarələrin istifadəçilərlə münasibətini öyrənir. [1, 121]

Praqmatikanın əsas məqsədi dil vahidlərinin konkret ünsiyyət şəraitində necə işlədiyini araşdırmaqdır. Bu zaman aşağıdakı amillər mühüm rol oynayır:

- kommunikativ situasiya
- danışanın niyyəti
- dinləyənin qəbul etmə xüsusiyyətləri
- sosial və mədəni faktorlar
- kontekst.

Beləliklə, praqmatika dil vahidlərinin real nitq şəraitində qazandığı funksional və əlavə mənalara araşdıran dilçilik sahəsi kimi çıxış edir.

2. Dil vahidləri və onların praqmatik xüsusiyyətləri. Dil müxtəlif səviyyələrdən ibarət mürəkkəb sistemdir və bu sistemdə fonem, morfem, söz, söz birləşməsi, cümlə və mətn kimi müxtəlif dil vahidləri mövcuddur. Hər bir dil vahidi yalnız struktur və semantik xüsusiyyətlərə malik deyil, həm də müəyyən praqmatik funksiyalar yerinə yetirir. [2, 91]

Sözlərin praqmatik funksiyası. Sözlər nitqdə yalnız leksik məna ifadə etmir, həm də danışanın münasibətini və emosional vəziyyətini göstərir. Məsələn:

–“ev” və “ocaq” sözləri semantik baxımdan yaxın olsa da, praqmatik baxımdan fərqli emosional çalarlar yaradır.

Cümlələrin praqmatik funksiyası. Cümlə dilin əsas kommunikativ vahidi hesab olunur. Cümlələr müxtəlif praqmatik məqsədlərlə istifadə olunur:

- məlumat vermək
- sual vermək
- əmr etmək
- xahiş etmək
- məsləhət vermək

Məsələn, “Burada çox isti deyil?” cümləsi formal olaraq sual olsa da, praqmatik baxımdan pəncərənin açılmasına işarə edə bilər.

Mətnin praqmatik funksiyası. Mətn dil vahidlərinin daha geniş kommunikativ strukturu kimi çıxış edir. Mətnin praqmatik funksiyası onun məqsədi və auditoriyası ilə sıx bağlıdır. Məsələn, elmi mətn, publisistik mətn və bədii mətn müxtəlif praqmatik məqsədlərə xidmət edir.

3. Nitq aktı nəzəriyyəsi və praqmatik məna. Praqmatikanın mühüm istiqamətlərindən biri nitq aktı nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə ilk dəfə C.Ostin və C.Sörl tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. [3, 108]

Nitq aktı nəzəriyyəsinə görə, danışan yalnız məlumat vermir, həm də müəyyən hərəkətlər həyata keçirir. Nitq aktları əsasən üç növə bölünür:

1. Lokutiv akt – ifadənin birbaşa mənası

2. İllokutiv akt – danışanın məqsədi

3. Perlokutiv akt – nitqin dinləyənə təsiri

Məsələn, “Sabah imtahanıdır” cümləsi:

– məlumat vermək

– xəbərdarlıq etmək

– xatırlatmaq kimi müxtəlif praqmatik məqsədlərlə istifadə oluna bilər.

4. Kontekst və praqmatik məna. Praqmatik mənanın formalaşmasında kontekst mühüm rol oynayır. Kontekst dedikdə, nitqin istifadə olunduğu situasiya, sosial mühit və əvvəlki informasiya nəzərdə tutulur.

Kontekst aşağıdakı növlərə bölünür:

– linqvistik kontekst

– situativ kontekst

– sosial kontekst

Eyni ifadə müxtəlif kontekstlərdə fərqli məna daşıya bilər. Bu isə praqmatik mənanın dinamik xarakterini göstərir. [4, 33]

Nəticə. Dil vahidlərinin praqmatik funksiyası müasir dilçilik tədqiqatlarının mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Dil yalnız struktur sistem deyil, həm də sosial və kommunikativ fəaliyyət vasitəsidir. Bu səbəbdən dil vahidlərinin real ünsiyyət şəraitində necə istifadə olunduğunun araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırma göstərir ki, söz, cümlə və mətn kimi müxtəlif dil vahidləri yalnız semantik məna ifadə etmir, həm də danışanın niyyətini, emosional münasibətini və kommunikativ strategiyasını əks etdirir. Bu isə dilin çoxqatlı və dinamik sistem olduğunu göstərir.

Praqmatik yanaşma dil vahidlərinin kontekst daxilində qazandığı əlavə mənaların və funksiyaların öyrənilməsinə imkan verir. Nitq aktı nəzəriyyəsi, implikatura, presuppozisiya və kontekst anlayışları bu sahənin əsas nəzəri kateqoriyalarını təşkil edir.

Dil vahidlərinin praqmatik funksiyasının öyrənilməsi xüsusilə təhsil sahəsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin kommunikativ bacarıqlarının inkişafı üçün dil vahidlərinin yalnız qrammatik qaydalar əsasında deyil, həm də real ünsiyyət şəraitində istifadə imkanları baxımından öyrədilməsi vacibdir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, praqmatik yanaşma dilin funksional imkanlarını daha dərinlən anlamağa, ünsiyyət prosesinin mexanizmlərini izah etməyə və effektiv kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirməyə geniş imkanlar yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev Ə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2007.

2. Kazımov Q. Azərbaycan dili. Bakı, 2010.

3. Veysəlli F. Dilçilik nəzəriyyəsi. Bakı, 2013.

4. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı, 1980.

THE ROLE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE AS A MEANS OF SOCIAL COMMUNICATION

AZƏRBAYCAN DİLİNİN SOSIAL KOMMUNİKASIYA VASİTƏSİ KİMİ ROLU

AZERBAIJAN DİLİNİN SOSYAL İLETİŞİM ARACI OLARAK ROLÜ

ARZU KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Azerbaycan dili, halkımızın milli kimliğinin, manevi değerlerinin ve tarihsel hafızasının temel taşıyıcısı olmakla birlikte, toplum içindeki sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir iletişim aracı olarak işlev görmektedir. Günümüzde dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda sosyal entegrasyonun, toplumsal dayanışmanın ve kültürel alışverişin temel mekanizmalarından biridir. Bu makalede Azerbaycan dilinin sosyal iletişim aracı olarak rolü bilimsel-kuramsal ve pratik açılardan incelenmektedir. Dilin toplumun çeşitli alanlarındaki – eğitim, kitle iletişim araçları, kamu yönetimi, ailevi-günlük ilişkiler ve dijital iletişim ortamı – işlevsel imkânları araştırılmaktadır.

Azerbaycan dili devlet dili olarak hukuki statüye sahiptir ve bu statü onun sosyal yaşamın tüm alanlarında öncü konumunu sağlamaktadır. Kamu yönetimi sisteminde, yasama faaliyetlerinde, resmî yazışmalarda ve kamusal söylemde dil ortak iletişim platformu rolünü üstlenmektedir. Eğitim sisteminde Azerbaycan dili hem öğretim konusu hem de diğer derslerin öğrenilmesinde temel iletişim aracı olarak işlev görmektedir. Kitle iletişim araçlarında ve sosyal ağlarda dilin normatifliğinin korunması ve geliştirilmesi meseleleri özel bir güncellik taşımaktadır.

Küreselleşme ve bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişimi dilin sosyal işlevlerini genişletmiş, aynı zamanda yeni meydan okumalar ortaya çıkarmıştır. Dijital ortamda dilin kullanımı, terminolojik yenilikler, dile giren alıntı kelimeler ve üslup değişiklikleri sosyal iletişim bağlamında özel dikkat gerektirmektedir. Dilin sosyal iletişim aracı olarak etkin işleyişi için normların korunması, konuşma kültürünün geliştirilmesi ve dil politikasının tutarlı biçimde uygulanması gereklidir.

Makale, Azerbaycan dilinin toplumun sosyal yapısının oluşumunda, milli dayanışmanın güçlendirilmesinde ve kültürel kimliğin korunmasında temel bir rol oynadığı sonucuna varmaktadır. Sosyal iletişim sürecinde dilin işlevsel imkânlarının doğru yönlendirilmesi, onun gelecekteki gelişim perspektiflerini belirleyen başlıca faktörlerden biridir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan dili, sosyal iletişim, devlet dili, konuşma kültürü, küreselleşme, dil politikası, milli kimlik.

ABSTRACT

The Azerbaijani language, as the primary bearer of our national identity, spiritual values, and historical memory, also functions as an important communicative tool in regulating social relations within society. In the modern era, language is not only a means of communication but also one of the fundamental mechanisms of social integration, public solidarity, and cultural exchange. This article analyzes the role of the Azerbaijani language as a means of social communication from both theoretical and practical perspectives. It explores the functional capacities of the language in various spheres of society, including education, mass media, public administration, family and everyday relations, and the digital communication environment.

As the state language, Azerbaijani possesses a legal status that ensures its leading position in all areas of social life. In the system of public administration, legislation, official correspondence, and public discourse, the language serves as a unified communication platform. Within the education system, Azerbaijani functions both as a subject of instruction and as the primary medium for acquiring knowledge in other disciplines. Issues related to maintaining and developing linguistic norms in mass media and social networks are of particular relevance.

Globalization and the development of information and communication technologies have expanded the social functions of the language while also creating new challenges. The use of language in digital environments, terminological innovations, borrowed elements, and stylistic changes require special attention in the context of social communication. For the effective functioning of language as a means of social communication, it is essential to preserve linguistic norms, develop speech culture, and consistently implement language policy.

The article concludes that the Azerbaijani language plays a fundamental role in shaping the social structure of society, strengthening national solidarity, and preserving cultural identity. The proper orientation of the functional capacities of the language within social communication processes is one of the key factors determining its future development prospects.

Keywords: Azerbaijani language, social communication, state language, speech culture, globalization, language policy, national identity.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN SOSIAL KOMMUNİKASIYA VASİTƏSİ KİMİ ROLU

XÜLASƏ

Azərbaycan dili xalqımızın milli kimliyinin, mənəvi dəyərlərinin və tarixi yaddaşının əsas daşıyıcısı olmaqla yanaşı, cəmiyyət daxilində sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm kommunikatív vasitə kimi çıxış edir. Müasir dövrdə dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də sosial inteqrasiyanın, ictimai həmrəyliyin və mədəni mübadilənin əsas mexanizmlərindən biridir. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin sosial kommunikasiya vasitəsi kimi rolu elmi-nəzəri və praktik aspektlərdən təhlil olunur. Dilin cəmiyyətin müxtəlif sahələrində – təhsil, kütləvi informasiya vasitələri, dövlət idarəçiliyi, ailə-məişət münasibətləri və rəqəmsal kommunikasiya mühitində funksional imkanları araşdırılır.

Azərbaycan dili dövlət dili kimi hüquqi statusa malikdir və bu status onun sosial həyatın bütün sahələrində aparıcı mövqeyini təmin edir. Dövlət idarəçiliyi sistemində, qanunvericilikdə, rəsmi yazışmalarda və ictimai diskursda dil vahid ünsiyyət platforması rolunu oynayır. Təhsil sistemində Azərbaycan dili həm tədris obyektı, həm də digər fənlərin mənimsənilməsi üçün əsas kommunikasiya vasitəsi kimi çıxış edir. Kütləvi informasiya vasitələrində və sosial şəbəkələrdə dilin normativliyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Qloballaşma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı dilin sosial funksiyalarını genişləndirmiş, eyni zamanda yeni çağırışlar yaratmışdır. Rəqəmsal mühitdə dilin istifadəsi, terminoloji yenilənmələr, dilə daxil olan alınmalar və üslubi dəyişikliklər sosial kommunikasiya kontekstində xüsusi diqqət tələb edir. Dilin sosial kommunikasiya vasitəsi kimi effektiv fəaliyyəti üçün normativliyin qorunması, nitq mədəniyyətinin inkişafı və dil siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsi zəruridir.

Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, Azərbaycan dili cəmiyyətin sosial strukturunun formalaşmasında, milli həmrəyliyin möhkəmləndirilməsində və mədəni identikliyin qorunmasında fundamental rol oynayır. Sosial kommunikasiya prosesində dilin funksional imkanlarının düzgün istiqamətləndirilməsi onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edən əsas amillərdəndir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, sosial kommunikasiya, dövlət dili, nitq mədəniyyəti, qloballaşma, dil siyasəti, milli kimlik.

GİRİŞ. Dil insan cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Ünsiyyət ehtiyacı insanları bir araya gətirən, sosial münasibətləri tənzimləyən və mədəni dəyərləri nəsil-dən-nəslə ötürən başlıca amildir. Hər bir xalqın dili onun tarixi yaddaşını, dünyagörüşünü və milli-mənəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bu baxımdan Azərbaycan dili yalnız linqvistik sistem deyil, həm də sosial institut kimi cəmiyyətin inkişafında mühüm yer tutur.[3, 23]

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin sosial funksiyaları daha da genişlənmiş, onun dövlət dili kimi statusu hüquqi və ictimai baxımdan möhkəmlənmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dili kimi təsbit olunan Azərbaycan dili bütün rəsmi və ictimai sahələrdə əsas kommunikasiya vasitəsidir. Bu status dilin sosial əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, onun normativliyinin və funksional imkanlarının inkişafını da şərtləndirmişdir.

Qloballaşma prosesləri, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi və rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı sosial kommunikasiya mühitini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu dəyişikliklər dilin istifadəsində yeni formalar yaratmış, eyni zamanda dil qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. Sosial şəbəkələr, elektron media və rəqəmsal platformalar Azərbaycan

dilinin tətbiq dairəsini genişləndirsə də, normativlik və üslub baxımından müəyyən problemlər də meydana çıxarmışdır.

Məqalənin məqsədi Azərbaycan dilinin sosial kommunikasiya vasitəsi kimi rolunu kompleks şəkildə araşdırmaq, onun funksional xüsusiyyətlərini təhlil etmək və müasir dövrdə qarşıya çıxan problemləri elmi əsaslarla qiymətləndirməkdir.

I. SOSIAL KOMMUNİKASIYA VƏ DİL ANLAYIŞI. Sosial kommunikasiya cəmiyyət üzvləri arasında informasiya mübadiləsini, fikir və emosiyaların ötürülməsini təmin edən çoxşaxəli prosesdir. Bu prosesin əsas vasitəsi dildir. Dil olmadan sosial strukturun formalaşması, ictimai münasibətlərin qurulması və kollektiv şüurun təşəkkülü mümkün deyildir.

Dil sosial hadisə kimi bir neçə əsas funksiyayı yerinə yetirir:

- kommunikativ funksiya
- koqnitiv (idrak) funksiya
- tənzimləyici funksiya
- emotiv funksiya
- akkumulyativ (yaddaş) funksiya

Azərbaycan dili bu funksiyaları yerinə yetirməklə cəmiyyət daxilində sosial harmoniyanın və anlaşmanın əsas təminatçısına çevrilir. [4, 56]

II. AZƏRBAYCAN DİLİ DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ. Azərbaycan dili dövlət dili kimi bütün rəsmi sənədləşmədə, qanunvericilik aktlarında və inzibati idarəetmədə əsas kommunikasiya vasitəsidir. Müstəqillikdən sonra dil siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində dövlət idarəçiliyində Azərbaycan dilinin mövqeyi daha da möhkəmlənmişdir.

Dövlət dili statusu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- Qanunvericilik sənədlərinin Azərbaycan dilində hazırlanması
- Rəsmi çıxışların və ictimai müraciətlərin Azərbaycan dilində aparılması
- Dövlət qurumlarında yazışmaların vahid dil əsasında həyata keçirilməsi

Bu amillər sosial kommunikasiya mühitində vahid dil məkanının formalaşmasına şərait yaradır.

III. AZƏRBAYCAN DİLİ TƏHSİL VƏ ELM SAHƏSİNDƏ. Təhsil sistemində Azərbaycan dili həm fənn kimi, həm də digər elmlərin öyrənilməsi üçün vasitə kimi çıxış edir. Ana dilində təhsil sosial integrasiyanın və şəxsiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biridir.

Ali təhsil müəssisələrində elmi terminologiyanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi Azərbaycan dilinin sosial funksiyalarını genişləndirir. Elmi məqalələrin, dərsliklərin və metodik vəsaitlərin Azərbaycan dilində hazırlanması elmi kommunikasiya mühitinin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

IV. KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ. Kütləvi informasiya vasitələri sosial kommunikasiya prosesinin ən təsirli platformalarından biridir. Televiziya, radio, mətbuat və internet portalları dilin ictimai nüfuzuna birbaşa təsir göstərir.

Media dilinin xüsusiyyətləri:

- operativlik
- üslubi çeviklik
- terminoloji yeniliklərə açıqlıq

Lakin bəzi hallarda normativ pozuntular, jarqonlaşma və linqvistik sadələşmə sosial kommunikasiya mühitində dil mədəniyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

V. RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ DİLİN ROLU. Sosial şəbəkələr və rəqəmsal platformalar Azərbaycan dilinin istifadəsində yeni mərhələ yaratmışdır. Elektron kommunikasiya sürətli və global xarakter daşıyır. Bu mühitdə:

–qısaltılmış yazı formaları

–emosional ifadə vasitələri

–alınma terminlərin artımı müşahidə edilir. Bu proseslər dilin inkişafına dinamizm gətirsə də, normativliyin qorunmasını zəruri edir.

VI. AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ MİLLİ KİMLİK. Dil milli kimliyin əsas göstəricisidir. Azərbaycan dili xalqın tarixi yaddaşını, folklorunu, ədəbiyyatını və mədəni dəyərlərini qoruyub saxlayan fundamental vasitədir. Sosial kommunikasiya kontekstində dil milli birliyin və həmrəyliyin təminatçısı kimi çıxış edir. [5, 63]

NƏTİCƏ. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan dili sosial kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyət həyatının bütün sahələrində aparıcı rol oynayır. Dövlət idarəçiliyində vahid kommunikasiya platforması yaratmaqla idarəetmə prosesini səmərəli edir, təhsil sistemində idrak və sosiallaşma funksiyasını yerinə yetirir, media və rəqəmsal mühitdə informasiya mübadiləsini təmin edir.

Qloballaşma və texnoloji inkişaf dil qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Bu şəraitdə Azərbaycan dilinin normativliyinin qorunması, terminoloji bazasının zənginləşdirilməsi və nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamət olmalıdır. Dövlətin məqsədyönlü dil siyasəti və ictimai maarifləndirmə fəaliyyəti sosial kommunikasiya mühitində dilin sağlam inkişafını təmin edə bilər.

Beləliklə, Azərbaycan dili təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli varlığın, sosial harmoniyanın və ictimai həmrəyliyin əsas təminatçısıdır. Onun sosial kommunikasiya vasitəsi kimi rolu gələcək nəsillərin mənəvi və intellektual inkişafında həlledici əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət dili haqqında” Qanunu. Bakı, 2002.
3. Abdullayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2010.
4. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2015.
5. Qasımov M. Dil və cəmiyyət. Bakı, 2012.
6. Məmmədov N. Sosioliqvisikanın əsasları. Bakı, 2014.

MIRZƏ İBRAHİMOVUN ROMAN YARADICILIĞI

Prof.dr.Elman Quliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri

Xalq yazıçısı və akademik Mirzə İbrahimov 15 oktyabr 1911-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalının Evə kəndində kasıb kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Anasının və kiçik bacısının ehtiyac səbəbindən dünyalarını dəyişməsindən sonra Əjdər kişi 1918-ci ildə iki kiçik yaşlı oğlu ilə bərabər işləmək üçün Bakıya gəlir. Bir il çəkmir ki, 8 yaşlı Mirzə atasını və qardaşını itirir. O, Balaxanı və Zabrat qəsəbələrində muzdurluq etməklə çörək pulu qazanır. Fabrik-zavod məktəbində təhsilini tamamladıqdan sonra Neft-Sənaye Texnikumuna daxil olur. 1930-cu ildə “Qazılan buruq” adlı ilk şeiri “Aprel alovları” məcmuəsində dərc edilir. Mirzə İbrahimov 1931-1933-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ikiillik hazırlıq şöbəsində təhsil alır. 1933-1935-ci illərdə Naxçıvan MTS siyasi şöbəsinə “Surət” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsinə göndərilir. Naxçıvanda müşahidələr əsasında 1935-ci ildə “Həyat” pyesini yazmışdır. Mirzə İbrahimov 1935-1937-ci illərdə Sank -Peterburq (keçmiş Leninqrad) şəhərində yerləşən SSPİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun aspiranturasında təhsil alır. 1938-1942-ci illərdə Bakıda müxtəlif dövlət qurumlarında çalışır. O, 1941-1942-ci illərdə Təbriz şəhərində çıxan “Vətən yolunda” qəzetinin məsul redaktoru işləmişdir. 1945-ci ildə yeni təsis edilmiş Azərbaycan SSP EA-nın ilk həqiqi üzvlərindən biri olmuşdur. M. İbrahimov 1948-54-cü illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin birinci katibi, 1954-1958-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri vəzifəsində işləmişdir. O, 1970-1986-cı illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətini sədri olmuşdur. 1938-1989-cu illərin müxtəlif dövrlərində dafələrlə millət vəkili statusu əldə etmişdir. Xidmətlərinə görə 1981-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı almışdır.

Mirzə İbrahimov 17 dekabr 1993-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir. Qəbri Fəxri xiyabandadır.

Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli siması olan Mirzə İbrahimov yaradıcılığa şeirlə başlasa da onun sənətinin aparıcı istiqamətini nəsr nümunələri təşkil edir. M.İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatında nəsr ənənələrindən geniş şəkildə istifadə edən və ona yaradıcı münasibət bəsləyən sənətkarlardan biridir. M. İbrahimov öz romanlarında ənənə və novatorluq məsələsinə ciddi yanaşmışdır. O, ilk romanlarından başlayaraq təsvir olunan hadisələri cəmiyyəti bütünlükdə əhatə edən əhəmiyyətli hadisə kimi verir, ictimai inqşafı qanunauyğun tərzdə təsvir edirdi.

İbrahimov romanlarının ən mühüm keyfiyyəti onun ədəbi-bədii mühakimələrinin ümumiləşdirmə cəsarətindədir. Onun elə bir romanı tapılmaz ki, orada həyatın sərt həqiqətlərindən yan keçilsin.

Demək olar ki, M. İbrahimov hər üç romanında – “Gələcək gün”, “Böyük dayaq”, “Pərvanə”də realizm məsələlərini əsas götürür, onu bədii yaradıcılığının imkanları səviyyəsində həll etməyə çalışır. M. İbrahimov təsvir etdiyi və yaşadığı həyatın dərinədən və hərtərəfli əks etdirilməsini də realizm tələbləri ilə bir cərgəyə qoyur.

Alim-yazıçı romanlarında realizmi müəyyən tarixi dövrün məhsulu kimi götürmür, onu inkişaf prosesində həyatın özündən alır. Onun romanlarında realizm qəhrəmanların həyatı və zövqi

tələbləri ilə bağlanır. Görkəmli nasirin yaradıcılığında mündəricə ilə forma həmişə vəhdətdə götürülür. Özünün dediyi kimi: "Axı, realist ədəbiyyatda mündəricə ilə forma vəhdəti daha parlaq şəkildə gözə dəyir və realist əsərlər yalnız mündəricəsi, materialı ilə yox, formasında xəlqiliyi, xalq danışığı dilinə və təfəkkürünə yaxınlığı, sadəliyi və təbiiliyi ilə başqa əsərlərdən seçilir".

M. İbrahimov romanlarında ideya və məzmunu dövrümüzün tələbləri səviyyəsinə qaldıra bilir. Onun romanlarında insanlar (müsbət xarakterlər), inqilabi inkişafda təsvir olunan personajlar həyatda qabaqcıl ideyalar uğrunda mübarizə aparırlar.

"Gələcək gün" romanı (1948) M. İbrahimov yaradıcılığında roman janrının bünövrəsi, ədəbiyyatımızın ən yaxşı nümunəsi sayıla bilər. Roman İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Cənubi Azərbaycan və İran xalqlarının ağır həyatının təsviri, imperialist siyasətinə, yerli irticaya, istibdad əleyhinə qarşı xalqların qəhrəmancasına mübarizəsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Cənubi Azərbaycan və İran xalqlarının acınacaqlı həyat tərzinin bədii ifadəsi ədəbiyyatımızın həmişə mövzu mənbəyi olmuşdur. Böyük C.Məmmədquluzadə, A. Şaiq, A. Səhhət, M.S.Ordubadi bu sahədə xüsusilə fərqlənmişlər. Bir ənənə kimi, M. İbrahimov bu mövzuya daha çox münasibət bildirən sənətkardır. Yazıcının "Gələcək gün" romanı belə mövzuya müasir ədəbiyyatda tamamilə yeni nöqtədən yanaşmaq kimi səsləndi. "Romandan aldığımız ümumi təəssürata görə deyə bilərik ki, azadlıq hərəkatına qoşulan bu qəhrəmanlar böyük inqilabi təcrübə qazanmışlar... Onlar öz fəaliyyətləri ilə yaşadıkları zamanın böyük xadimi idilər, biz o zamanədən nə qədər uzaqlaşırıqsa, onların böyüklüyü bizim üçün bir o qədər aydın olur".

Roman M. İbrahimov yaradıcılığı üçün əsas inkişaf mərhələsi oldu. Əsərdə mövzunun klassik ifadə formasında verilməsi daha əhəmiyyətli hadisəyə çevrildi.

"Gələcək gün" romanı "Cənub mövzusu" ilə birləşsə də, müəyyən mənada bu mövzuya həsr olunan əsərlərdən fərqlənir. Romanda yazıçı ümumiləşdirməsi, hadisələr çərçivəsinin genişliyi, mübarizə aparan insanların mənəvi aləminin böyüklüyü bu fərqi əsas ölçüsü kimi götürülə bilər. Yazıçı təsvir etdiyi tarixi şəraiti, faktları yaxşı öyrənməklə bərabər, ictimai-əxlaqi problemlərin bədii həllini də verə bilir.

Əsərdə Azərbaycan fəhlə və kəndlisinin İran azadlıq hərəkatında oynadığı rol Azərbaycan xalqına xas olan ən mühüm cəhət kimi təsvir edilir. "Romanda həyat həqiqətlərinə uyğun olaraq, İran Azərbaycanı zəhmətkeşlərinin mübarizəsi ümumi İran xalqının demokratik mübarizəsi ilə birləşdirilir və xalqlar dostluğu ideyası zəmnində təsvir edilir". M. İbrahimov əsərdə azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxmış xalqların ən qabaqcıl nümayəndələrini göstərir. Əsərdə İran həyatının qəddar və cansıxıcı bir dövrü realist təsvirdən uzaqda qalmır. Məhz həmin təsvirdə daha çox kənddəki hadisələr əks etdirilir. Çünki M. İbrahimov tarixi-konkret şəraitə uyğun olaraq "yeni-yeni genişlənməyə başlayan mübarizəni" kəndlə əlaqələndirir. Buna görə əsərin qəhrəmanı Firidunu kəndə gətirir. Kənd Firidun üçün ilk güclü həyat məktəbinə çevrilir. O, burada mənəvi sarsıntı keçirir, kökündən dəyişir. Əgər Firidun əsərin əvvəlində kəndə ancaq maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün gəlirsə, az keçmədən başqalarının taleyi üçün fikirləşməli olur. Özündə başqalarına kömək üçün zərurət hiss edir.

Yaxşı haldır ki, müəllif əsərdə şəxsi qüvvələri həyat faktı kimi inandırıcı götürür. Lakin bu faktlar eynəcər təzahür formasında mənəvi mövqedən rədd edilir.

M. İbrahimovun "Gələcək gün" romanının emosional təsiri çox güclüdür. Məhz bu emosional təsir əsərin sosial nüfuzunu dolğunlaşdırır. Maraqlıdır ki, yazıçı əsərdə münafişəni şəxsi narazılıq üzərində qurmur. Buna böyük ictimai məna verir. Bunun nəticəsidir ki, əsas qəhrəmanlarından biri olan Firidunda üsyankarlıq bilavasitə kəndlilərin ağır vəziyyətini gördükdən sonra başlayır. Bu səbəbdendir ki, Firidun romanda məhdud intriqa səviyyəsinə

endirilmir. Müəllif əsərdə buna böyük bədi haqq qazandırır. Kəndli həyatının dözülməzliyi Firidunu səadət həsrətilə, şirin arzuların yaratdığı xəyali aləmə aparır. Və Firidunun xalq yolunda mübariz addımları, şirin arzuları ilk buradan başlayır. Elə buna görə də əvvəllər torpağı qucaqlayıb öpən, hər şeyi torpaqda axtaran Firidunla, sinfi mübarizənin mərkəzində dayanan Firidun arasında fərq yaranır. Onun mənəvi və zehni sarsıntısı da buradan başlayır.

Hadisələr daxilində Firidunun passiv etirazları inqilabiləşir. Fəaliyyətinin mənasında dəyişiklik yaranır. Firidunun həyatında bu cür dəyişiklik təbii verilir.

Əsərdə M. İbrahimov Musa kişinin ailə həyatını orijinal boyalarla oxucu qarşısında açır. Onun ailəsini hər yerdə izləyən qorxu, fəlakət, çətinlik hissləri İran kəndlisinin həyatı ilə bağlanır. M. İbrahimov əsərdə hadisələrin mərkəzində dayanan Firidunun ictimai mühiti və həyatını dərinlən öyrənir. Firidun üçün xarakterik olanı təsadüfi hallarda saf-çürük edir. Daha doğrusu, faktları seçir, müşahidə edir və öyrənir. Bu cür yaradıcılığı ədib həyatın sənətkar qarşısında qoyduğu ən vacib tələb hesab edir.

M. İbrahimov Firidunu həyatın ən çətin, mürəkkəb və axarlı sahələrindən keçirir. Hələ romanın əvvəlində Firidun xalqa zidd qüvvələrlə üzləşir. Əsərin konfliktini burada zahirən üzə çıxır. Müəllif böyük ustalqla bu ziddiyyətlərin arxasından hadisələrin açılmasını təzahür etdirir. M. İbrahimov öz qəhrəmanını açıqfikirli, uzaqgörən, həyat və mübarizə məsələlərində geniş məlumatlı olan bir obraz kimi işləmişdir.

Firidunun qəlbində imperalizmə, xüsusən Amerika və ingilis müstəmləkəçilərinə dərin nifrət var. Çünki Firidun imperialistləri bəşəriyyəti uçuruma sürükləyən bir qüvvə, milli-azadlıq hərəkatının boğulması üçün maddi təminat verən taun adlandırır. Əslində Amerika və ingilis müstəmləkəçiliyinə nifrət əsərdə birbaşa və konkret mənada başa düşülməlidir.

M. İbrahimov Firidunu ən çətin vəziyyətdə belə ümidini itirməyən, yüksək əqidə ilə yaşayan surət kimi canlandırır. Yerində düşən faktdır ki, yazıçı Firidun obrazını yaradarkən Firidun İbrahiminin həyat və fəaliyyətindən istifadə etmişdir. Bu da əsərin qəhrəmanı Firidunu bir daha həyatla bağlayır.

Konkret də olsa demək lazımdır ki, əsərin bütün obrazları-istər müsbət, istərsə də mənfi surətləri obyektiv yazıçı mövqeyindən işıqlandırılaraq həyatın real təsvirinə güclü təkan vermişdir.

INFLUENCE OF LATENESS TO SCHOOL ON CHEMISTRY ACADEMIC ACHIEVEMENT IN NIGER STATE

Mr , Hussaini Hassan

Abdullahi Fodio University Of Sciences And Technology Kebbi State aleiro

Abstract

This study examined the perceived influence of lateness to school on the academic achievement of secondary school students in Niger State, Nigeria. Guided by three research questions, the study adopted a descriptive survey design. The population consisted of 41 secondary school and the entire population was used due to its manageable size. Data were collected using a structured questionnaire validated by experts in Guidance and Counselling and Measurement and Evaluation. Arithmetic mean was used for data analysis.

Findings revealed that major causes of lateness include long distance to school, walking, parents' morning activities, late-night sleeping habits, and traffic challenges. The study further showed that lateness negatively affects academic performance by causing students to miss important instructions, perform poorly in examinations, and obtain low grades. It was concluded that reducing lateness requires collaborative efforts from parents, school authorities, and policymakers.

keyword: **Lateness , School, Performance**

**XARİCİ DİLLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN TƏDRİSİNİN
AKTUAL PROBLEMLƏRİ**

Yusubova Maral Ağayar qızı

Baku, Azerbaijan State Pedagogical University

Orcid: 0009- 0004- 2930- 112X

Abstract

The article describes internal and external factors that determine the relevance of intercultural communication issues in the field of foreign language teaching. Intercultural communication is communication that takes place in conditions where significant cultural differences exist in the communicative skills of the participants, and these differences significantly influence the success or failure of the communication process. This is particularly evident in the field of business; the success of negotiations depends on how well the parties are informed about each other's national characteristics, traditions, and business practices. In this context, communicative competence refers to knowledge about the symbolic systems used in communication and the rules governing their functioning, as well as the principles of communicative interaction. A distinctive feature of intercultural communication is that during direct contact participants use language variants that differ from those used within their own culture. Communicative competence is also determined by each individual's personal experience. This means that communication, as a process of exchanging messages, constantly involves the reconstruction of meanings, since even among people who speak the same language and grow up in the same culture, there is no complete equivalence. When different cultures and languages are involved, communication becomes even more complex, and full understanding is possible only to a certain extent. Communication enables participants to express emotional information, their internal emotional states, and the status roles they assume in relation to one another. Today, in higher education, a foreign language is regarded as a means of everyday communication with representatives of other cultures. To achieve this, it is essential to understand that culture, its foundations, and its characteristics.

Keywords: intercultural communication, learning and teaching foreign languages, new methodology, modernization of the education system.

PEDAGOGICAL BOUNDARIES OF USING TECHNOLOGY IN EDUCATION

TƏLİMDƏ TEXNOLOGİYADAN İSTİFADƏNİN PEDAQOJİ SƏRHƏDLƏRİ

Gular NURİYEVA

Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ümumi
pedagoji bölümü, öğretmen

ORCID: 0009-0001-3926-480X

Özet

Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı ilə onların təhsil prosesində istifadəsi müasir təlimin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları, rəqəmsal platformalar, interaktiv resurslar və distant təhsil sistemləri müəllimlərin və tələbələrin imkanlarını genişləndirir, tədris materiallarının əlçatanlığını artırır və təlimin fərdiləşdirilməsini asanlaşdırır. Lakin, çoxsaylı üstünlüklərlə yanaşı, təhsil prosesində texnologiyanın istifadəsinin pedaqoji məhdudiyyətləri barədə sual yaranır.

Texnologiyanın istifadəsinin pedaqoji məhdudiyyətləri rəqəmsal vasitələrin tədrisin məqsədlərinə, məzmununa və metodlarına uyğun olaraq rəşional və müvafiq tətbiqini nəzərdə tutur. Texnologiya özlüyündə bir məqsəd deyil, təhsil prosesinin effektivliyini artırmaq üçün bir vasitə olmalıdır. Təhsilin həddindən artıq texnologiləşdirilməsi canlı pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin rolunun azalmasına, biliklərin formal şəkildə mənimsənilməsinə və tələbələrin idrak prosesində iştirakının azalmasına səbəb ola bilər.

Təhsil işçilərinin əsas vəzifələrindən biri əənəvi pedaqoji metodlar və müasir texnoloji vasitələr arasında optimal balans tapmaqdır. Tələbələrin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini, onların rəqəmsal savadlılıq səviyyələrini və konkret texnoloji vasitələrdən istifadənin pedaqoji məqsədəuyğunluğunu nəzərə almaq vacibdir. Bu kontekstdə, tənqidi düşüncənin, müstəqilliyin və bilikləri real həyat vəziyyətlərində tətbiq etmək bacarığının inkişafına yönəlmiş səriştəyə əsaslanan yanaşma xüsusilə vacibdir.

Bundan əlavə, texnologiyanın istifadəsi pedaqoji etikaya riayət etməyi, informasiya təhlükəsizliyini təmin etməyi və rəqəmsal resurslardan məsuliyyətli istifadə mədəniyyətini inkişaf etdirməyi tələb edir. Texnologiyalar təhsil mühitində pedaqoji rəhbərliyi və şəxslərarası qarşılıqlı əlaqəni əvəz etmək əvəzinə, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin, əməkdaşlığının və yaradıcı düşüncəsinin inkişafını təşviq etməlidir. Buna görə də, təhsildə texnologiyanın effektiv istifadəsi yalnız rəqəmsal vasitələrin məqsədləri, məzmunu və didaktik prinsipləri nəzərə alınmaqla təhsil prosesinə inteqrasiya olunduğu şüurlu pedaqoji yanaşma ilə mümkündür. Texnologiyanın istifadəsi üçün pedaqoji sərhədlərin müəyyən edilməsi və onlara riayət edilməsi, müəllimin təlim fəaliyyətlərinin təşkilində aparıcı rolunu qoruyarkən, innovasiya və əənəvi təhsil dəyərləri arasında tarazlığı təmin etməyə kömək edir.

Açar sözlər: təhsil texnologiyası, pedaqoji sərhədlər, rəqəmsal təhsil mühiti, səriştəyə əsaslanan yanaşma, öyrənmə effektivliyi.

Abstract

With the rapid development of digital technologies, their use in the educational process is becoming an integral part of modern learning. Information and communication technologies, digital platforms, interactive resources, and distance learning systems expand the capabilities of teachers and students, increase the accessibility of educational materials, and facilitate the individualization of learning. However, along with numerous advantages, the question arises about the pedagogical limits of technology's use in the educational process.

The pedagogical limits of technology use presuppose the rational and appropriate implementation of digital tools in accordance with the goals, content, and methods of teaching. Technology should not be an end in itself, but a means of enhancing the effectiveness of the educational process. Excessive technologicalization of education can lead to a reduction in the role of live pedagogical interaction, formal acquisition of knowledge, and a decrease in student engagement in the cognitive process.

One of the key tasks of educators is finding the optimal balance between traditional pedagogical methods and modern technological tools. It is important to consider the age and psychological characteristics of students, their level of digital literacy, and the pedagogical appropriateness of using specific technological tools. In this context, a competency-based approach focused on developing critical thinking, independence, and the ability to apply knowledge in real-world situations is particularly important.

Furthermore, the use of technology requires adherence to pedagogical ethics, ensuring information security, and fostering a culture of responsible use of digital resources. Technologies should foster the development of students' cognitive activity, collaboration, and creative thinking, rather than replace pedagogical guidance and interpersonal interaction in the educational environment.

Therefore, the effective use of technology in education is only possible with a conscious pedagogical approach, in which digital tools are integrated into the educational process, taking into account its goals, content, and didactic principles. Defining and adhering to pedagogical boundaries for the use of technology helps ensure a balance between innovation and traditional educational values, while maintaining the teacher's leading role in organizing learning activities.

Keywords: educational technology, pedagogical boundaries, digital educational environment, competency-based approach, learning effectiveness.

SAVAD TƏLİMİ DÖVRÜNÜN ƏHƏMİYYƏTİ

Fəridə Səfəraliyeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
Azərbaycan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1161-5759>

Açar sözlər: Savad təlimi, nitq inkişafı, ilkin yazı bacarığı

Xülasə. Ana dilinin qorunması milli kimliyin formalaşmasına birbaşa təsir göstərən əsas amillərdəndir. Xalqın ruhu, dünyagörüşü, düşüncə tərzı məhz ana dili vasitəsilə ifadə olunur. Uşaqların milli-mənəvi dəyərlərə, dilinə və dövlətinə bağlı şəxsiyyət kimi yetişdirməsi baxımından ana dilinin əhəmiyyəti böyükdür. Bu da I sinifdən savad təlimi dövründən başlayaraq reallaşdırılmalıdır. Məhz savad təlimi dövründə məşğələlərin düzgün təşkili müəllimin dilimizin səs sistemini nə dərəcədə bilməsindən asılıdır. Fonetika və fonologiya qrafika ilə birlikdə savad təlimi metodikasının, sadə oxu texnikasının işlənməsinin əsasını təşkil edir. Müasir savad təliminin elmi əsasını dilimizin fonetik səs sistemi təşkil edir. Nitq səslərinin öyrənilməsi savad təliminə hazırlıq dövründən başlanır. Məhz bu dövrdə şagirdlərin fonematik eşitmə qabiliyyətləri inkişaf etdirilir. Bu da öz növbəsində şagirdlərin dilimizin səs sistemi ilə praktik tanışlığını təmin edir. Şagirdlər nitqimizi təşkil edən cümlələrin sözlərdən, sözlərin hecalardan, hecaların nitq səslərindən əmələ gəldiyini öyrənirlər. Onlar nitq səslərindən heca, hecalardan söz, sözdən cümlə, cümlədən nitq qurmaq kimi ilkin bacarıqlara yiyələnirlər. Savad təlimi dövründə nitq inkişafı üzrə iş nitq səsləri və sözlərin düzgün tələffüzü, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, cümlələrin və rabitəli nitqin qurulmasını əhatə edir.

351

THE IMPORTANCE OF THE LITERACY TRAINING CYCLE

Keywords: literacy training, speech development, initial writing skills

Summary. The preservation of the native language is one of the main factors that directly affect the formation of national identity. It is through the native language that the spirit, worldview and way of thinking of the people are expressed. The importance of the native language is great in terms of raising children as individuals attached to national and moral values, language and state. And this should be done from the first grade, starting from the period of literacy training. It is during the period of literacy training that the correct Organization of classes depends on how well the teacher knows the sound system of our language. Phonetics and Phonology, together with graphics, form the basis of the methodology of literacy training, the development of simple reading techniques. The scientific basis of modern literacy training is the phonetic sound system of our language. The teaching of speech sounds begins in the period of preparation for literacy training. It is during this period that the phonematic hearing abilities of students are developed. This, in turn, provides students with practical acquaintance with the sound system of our language. Students learn that the sentences that make up our speech are formed from words, words from syllables, syllables from speech sounds. They acquire such initial skills as building a syllable from speech sounds, a word from syllables, a sentence from a word, and speech from a sentence. Work on speech development during the period of literacy

training includes the correct pronunciation of speech sounds and words, the enrichment of vocabulary, the construction of sentences and communicative speech.

Giriş. Ana dili tədrisi metodikasının əsas məqsədi, şagirdlərin dil bacarıqlarını – dinləmə, danışma, oxu və yazı sahələrində inkişaf etdirməkdir. Bilirik ki, metodika pedaqogika və dilçilik elmlərinin qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşır. Müasir təhsil mühitində ənənəvi yanaşmaların yetərsiz olduğu və yeni metodik yanaşmaların tətbiqinin vacib olduğu geniş şəkildə qəbul edilir. Bu yanaşmalar şagirdlərin fəal iştirakını təmin edərək onların dərslərə olan marağını artırır. Savad təlimi isə şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir. Məqalədə empirik metodlardan müşahidə, müsahibə, nəzəri-təhlil, istifadə olunmuşdur. Bu zaman müəllim şagirdin səs-hərf uyğunluğunu praktik tapşırıqlar vasitəsilə müəyyənləşdirir. Müşahidə metodu zamanı şagirdin oxu sürətini və düzgünlüyünü, səsləri ayırd etmə bacarığını müşahidə edir. Müsahibə metodu isə şagirdin anlama səviyyəsini, söz ehtiyatını, oxuduğunu dərk etməsini müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Empirik, müşahidə, müsahibə-bu üç metod savad təlimi dövründə bir-birini tamamlayır. Ünuniyyətlə savad təlimi dövründə tələffüz və nitq səslərinin qavranılması sahəsindəki səhvlər daha xarakterik olur. Adətən uşaqların artikulyasiyasının süslüyü r-l, s-ş, z-j, k-g səslərinin yanlış tələffüzü ilə xarakterizə edilir. Onların nitqində kəkələmək, pəltəklik kimi xüsusiyyətlər özünü aydın şəkildə göstərir. Danışarkən sözü axıradək tələffüz etməmək, səs, heca buraxmaq və ya artırmaq, sözlərin yerini dəyişik salmaq, həmçinin yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol vermək bu dövr üçün xarakterikdir.

I sinif Azərbaycan dili dərslində Ad bildirən sözlər başlığı altında qaydalar verilib.

Kim?	Nə?	Hara?	
Məşqçi	saat	meşə	
Ayan	oyun	oyun	[4,s.50].

Tapşırıq c-də yazılıb. Sözləri köçürün. Qarşısında suallarını yazın.

Nümunə: Kitab-nə?

Oğlan, park, corab, ev, Tural, gül, Bakı

Bu tapşırıqları yerinə yetirməklə şagirdlər ad bildirən sözlər haqqında ilkin biliklər qazanır. III sinifdə isə ismi termin olaraq öyrənirlər.

Dərslərdə verilmiş başqa bir tapşırıqda heca sayı eyni olan sözləri tapmaq tələb olunur.

A-i-lə	1	hob-bi	
Si-nif	2	mə-lu-mat	
Dost	3	pazl	[4, s.23].

Dərslər müəllifləri hobb, pazl kimi sözləri tapşırıqda salmaqla şagirdlərin yaş səviyyəsini nəzərə almağı sanki unudublar. Məgər bizim milli sözlərimiz yoxdurmu? Dərslərə nəzər saldıqda görürük ki, sözlər şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun deyil. İbtidai sinif müəllimi yazılışı çətin sözlərə eyni cür yanaşmamalıdır. Hər bir sözün çətinlik dərəcəsi, fəal lüğətə daxil olub-olmaması, çoxişlək olması, dərslərdə neçə dəfə təkrarlanması nəzərə alınmalıdır. Belə bir sual yaranır ki, hər dərslərdə məktəblilərə neçə yazılışı çətin söz öyrətmək didaktik cəhətdən mümkündür? Hər seçilən mövzu ilə əlaqədar şagirdlərə 2-3 sözün öyrədilməsi məsləhətdir. Bu sözlər əvvəlki dərslərdə öyrədilənlərlə mütləq əlaqələndirilməli, onların digər sözlərin oxşar orfoqramları ilə müqayisəsi və təhlili həyata keçirilməlidir. Yazılışı çətin sözlər əvvəlcədən qruplaşdırılmalı, ayrı-ayrı mövzular üzrə öyrədilməsi zəruri sayılanlar praktik çalışmalara daxil

edilməlidir. Təbii ki, tədris zamanı həmin sözlərin öyrədilməsinə müntəzəm və sistemlə yanaşılmalıdır. Həmçinin I sinifdən başlayaraq sözün səs-hərflər tərkibi, onun mənası açılmalıdır. Dərslikdə ilk 3 bölmədə dil qaydaları üzrə aşağıdakı terminlər haqqında ilkin təsəvvür yaradılır:

1ci bölmə - Səs-hərflər, söz, sait-samit, heca;

2ci bölmə - Cümlə, nəqli cümlə, sual cümləsi, nöqtə, sual işarəsi;

3cü bölmə - Ad bildirən sözlər, əlamət bildirən sözlər, hərəkət bildirən sözlər, say bildirən sözlər.

I-IV siniflərdə şagirdlərin hərfləri öyrənməsi, kalligrafik qaydaları, oxu üzrə ilkin bacarıqların formalaşdırılması, lüğət ehtiyatının zənginləşdirməsi, ən başlıca qrammatik qaydaları və ədəbi tələffüz normalarını öyrənib tətbiq etməsi ümdə vəzifələrdəndir. Həmçinin dərsliklərdə olan mövzular ekspressiv nitq bacarıqlarının formalaşdırılması ilə yanaşı, dilimizin, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərimizin, mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin öyrənilməsi baxımından şagirdlərə böyük imkanlar yaradır.

Bu gün ibtidai sinif dərsliyindən başqa əlavə maarifləndirici kitablar da nəşr olunmaqdadır. Bunlardan biri “Valideyn bələdçisi” haqqında danışmaq istərdim. Bu kitabla I sinifə getməmişdən öncə bütün valideynlər tanış olmalıdır. Dərslikdə qeyd olunub ki, məktəbə yenidən qədəm qoyan şagirdlər informasiyanı, əsasən, dinləmə ilə əldə edir. Şagirdlərdə sürətli oxu vərdişi formalaşana qədər istənilən verbal məlumat onlara, əsasən, şifahi nitq vasitəsilə çatdırılır. Oudur ki məktəbə hazırlaşan uşaqların dinləmə bacarığının inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbə bir neçə ay qalmış övladınızın dinləmə bacarığını daim nəzarətdə saxlayın və inkişafı üçün şərait yaradın: — müraciət olunarkən diqqətlə dinləməyin vacib olduğunu izah edin; — mütəmadi olaraq maraqlı hadisələr, nağıllar, hekayələr danışın; — mətnə zaman, məkan, şəxs, hadisə ilə bağlı suallar verməklə mətni necə dinlədiyini yoxlayın. Dinləmə bacarığının ilkin göstəricisi eşidilən suala uyğun cavab və ya göstərişə müvafiq reaksiyadır. Vacibdir ki, uşaq dinlədiyi sual və göstərişin mahiyyətini başa düşsün; — mətnin bir hissəsini oxuduqdan sonra həmin hissə ilə bağlı şəkilləri ona göstərin, çalışın ki, uşaq şəklə şərh etsin. Danışma bacarığı təfəkkürün inkişafına və uşağın sosial mühitdə (sinifdə) özünü təsdiq etməsinə, nüfuz qazanmasına kömək edən vacib nitq bacarığıdır. Övladınızın danışma bacarığının inkişafı üçün aşağıdakı tövsiyələrə əməl edin: — onu daim danışmağa həvəsləndirin; — fikir və duyğularını səmimi və sərbəst şəkildə, çəkinmədən ifadə etməsinə imkan yaradın; — “Sən bu haqda nə düşünürsən?” və ya “Sən olsaydın, nə edərdin?” kimi suallar verməklə onu dinlədiyi mətnə təsvir olunan və ya ətrafda baş vermiş hadisələrin müzakirəsinə cəlb edin [9, s.4]. Kitabda dinləyib-anlama danışma ilə bağlı tövsiyələr hər bir məktəbli üçün önəmlidir. Qərribə burasındadır ki, biz uşaqların suallarını çox vaxt cavablandırmaqdan qaçıırıq. Halbuki, şəkilli nağıllar oxumaqla, arada uşaqlara sual verməklə biz onların nitqini və təfəkkürünü formalaşdırmış olarıq.

Oxu bacarıqları. Uşaqlarda şifahi nitq bacarıqları, yəni dinləmə və danışma bacarıqları erkən yaşlarda təbii yolla formalaşır. Oxu və yazı bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün isə xüsusi tədris şəraiti və resursları lazımdır. Tədris resursları arasında kitab önəmli yer tutur. Çox vacibdir ki, uşaqda kitabla düzgün davranış qaydaları haqqında anlayışlar formalaşsın. Oxu bacarığının inkişafında ilkin mərhələ hərflərin tanınmasıdır. Azərbaycan dili üzrə məktəbəqədər təhsil proqramına görə uşaqlar ən azı çap hərflərini tanımalıdır. Əgər övladınız məktəbəhazırlıq kurslarına gedibsə, deməli, ilkin oxu bacarıqlarına yiyələnib. Əgər bu kurslara getməyibsə, siz bir neçə ay ərzində uşaqda bu bacarıqları özünü formalaşdırma bilərsiniz. Bu çox vacibdir, çünki birinci sinfin ilk həftələrində uşaqlar hərfləri, sadəcə, təkrarlayır və bundan dərhal sonra oxu prosesinə keçirlər. İlkin oxu bacarıqları nə deməkdir? Biz nə zaman deyə bilərik ki, uşaq hərfləri artıq tanıyır? Uşaq aşağıdakı bacarıqları mənimsəyibsə, biz qəbul edirik ki, o, əlifbanı öyrənib: — çap hərfini göstərəndə onu düzgün tələffüz edir; — hərfi səsləndirəndə onu düzgün göstərir

və ya yazır; — yazılışı oxşar olan hərfləri fərqləndirir (b–d, q–p, c–ç, g–ğ, ı–i, s–ş və s.) ; — səslənməsinə görə oxşar hərfləri fərqləndirir (z–s, ğ–x–h, d–t, b–p və s.).

Ana dilinin təlimi biliklərin integrasiyasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. İntegrativ təlimin ən optimal yolu isə ibtidai siniflərdən–fənlərarası əlaqə prinsiplərindən düzgün istifadə etməkdən başlanır. Biliklərin integrasiyası şəraitində mühakimə yürütmək, əqli nəticələrə gəlmək bədii təfəkkür fəaliyyətini daha yaxşı formalaşdırır [10, s.26]. Azərbaycan dili və oxu dərslərinin əlaqəli şəkildə tədris olunması nitq inkişafı, ədəbi tələffüz və ifadəli oxu vərdişlərinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Dil dərslərində qayda və qanunları şüurlu şəkildə qavrayan şagird qazandığı nəzəri bilikləri oxu dərslərində praktik yolla daha dərinlən öyrənir.

Bir məqama toxunmaq istədim. Uşaqların məktəbəqədər yaş dövründə bəzi xüsusiyyətləri disleksiyanın əlamətləri ola bilər; məsələn: — ümumi nitq inkişafının gecikməsi;

— uzun sözlərin son hecalarını və şəkilçilərini tələffüz edə bilməməsi;

— cümləni düzgün qura bilməməsi; — əlifbanı əzbərləməkdə çətinlik çəkməsi;

— şifahi nitq bacarıqlarının məhdud olması.

Birinci sinifdə disleksiya ilə bağlı problemləri daha aydın görmək olar; məsələn: — hərflə onun ifadə etdiyi səs arasında əlaqəsini anlamaqda çətinliklərin olması; — hərflərin (xüsusən oxşar olanların) səhv salınması, yazanda sözdəki bəzi hərflərin buraxılması və ya yerinin dəyişdirilməsi; — oxu sürətinin aşağı olması; — əl yazısının çox pis olması. [9, s.26].

Bilirik ki, təlim qarşıya qoyulmuş məqsədə müvafiq olaraq şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdişləri mənimsəməsinə, əqli qabiliyyətləri və potensial imkanlarının inkişafına, həmçinin dünyagörüşlərinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Təlim prosesində şagirdlər elmi bilikləri mənimsəyir, müəyyən bacarıq və vərdişlər əldə edirlər. Şagirdlər dilimizin səs cəhəti haqqında ilk məlumatı əlifba təlimi dövründən etibarən almağa başlayır. Şagirdlər I sinifdən başlayaraq səslə hərfi fərqləndirir, dərslərdə verilmiş tapşırıqların köməyi ilə bu bacarıqlar daha da möhkəmləndirilir. Savad təlimi dövründə tədricən ədəbi tələffüzlə orfoqrafiyanın hər zaman uyğun gəlməməsi şagirdlərə çatdırılmalıdır. Onlar bilməlidir ki, nar, tar, ana və s. sözlərinin tələffüzü ilə yazılışı arasında heç bir fərq yoxdur. Lakin bir çox sözlərin yazılışı tələffüzündən fərqlənir. İbtidai sinifdə məhz savad təlimi dövründən başlayaraq ilkin oxu və yazı vərdişləri şagirdlərə aşılır. Bir məqam da var ki, savad təlimi dövründə şagirdlərin yazıda buraxdıqları səhvləri müəllim qruplaşdırmağı bacarmalıdır.

Birinci sözün səs–hərflər tərkibinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı səhvlər, digəri isə qrafik səhvlərdir. Birinci qrup səhvlər, əsasən sözlərdə hərflərin buraxılması, bir hərflə başqa ilə əvəzləmə, hərflərin yerini dəyişmə hallarına rast gəlinir. Əlifba təliminin əvvəllərində hərflərin buraxılması halları, əsasən şagirdin səsləri ayıra bilməməsindən irəli gəlir. Maraqlı cəhət odur ki, şagirdlər çox vaxt saitləri buraxırlar. Hətta ikihecalı, üçhecalı sözlərdə hərflərin buraxılması hallarına da rast gəlmək olar. Bundan başqa şagirdlərdə samitlərin buraxılması hallarını da qeyd etmək lazımdır. Kiçikyaşlı məktəblilər əsasən iki samitin birləşdiyi hallarda birini buraxırlar. Məsələn, durna əvəzinə duna, yoldaş əvəzinə yodaş kimi yazırlar. Bundan başqa qoşasamitli sözlərdə də müəyyən səhvlərə yol verirlər. Məsələn olaraq təyyarə əvəzinə təyarə, yeddi əvəzinə yedi və s. kimi hallara tez-tez rast gəlinir. İkinci qrafik səhvlərə də toxunmaq istədim. Şagirdlər ən çox elementləri düzgün yazmır və ya oxşar elementlərdən birini buraxırlar. Məsələn m əvəzinə n, u; n əvəzinə m, ç əvəzinə c və s. Dəqiq yazılmayanda qoşa verilmiş hərflər (c ç, u ü, s ş, ı i, o ö və s.) qarışdırılır.

Üzündən köçürmə prosesində şagird sözün hərflər tərkibinə diqqətlə baxır, onu həmin sözün daxili nitqindəki səs tərkibi ilə tutuşdurur, fərqi aşkara çıxarır, sözün yazılışını bir anlığa yadda

saxlayır, sözü səssiz tələffüz edir. Üzündən köçürmə ilk günlərdən hərf-hərf, hecalarla deyil, bütöv sözlərlə yerinə yetirilməlidir. Şagirdlərdə diqqətliliyi, qavrayışın fəallığını tərbiyə etmək üçün bir baxışla sözün yadda saxlanılmasına nail olmaq lazımdır [2, s.433]. Məqalədə I sinif dərslərində verilmiş tapşırıqları nəzərdən keçirdim. Azərbaycan dili dərslərində verilmiş tapşırıqda k səsinin iki səsi bildirməsindən söhbət açılır.

“K” hərfi iki səsi bildirir:	
kitab	karandaş
kök	konfet
kələm	kukla

[4, s.12]

I sinif üçün yazılmış Müəllim üçün metodik vəsaitdə dərslərin qısa planı bu şəkildə verilmişdir:

1. Mövzuya yönəltmə | Üzərində məktəb əşyalarının adları yazılmış kartların oxusu;
2. Dil qaydaları | “K” hərfinin ifadə etdiyi səslərin mənimsədilməsi;
3. Oxu | Öyrədilən hərflərdən ibarət sözlərin hecalarla oxusu;
4. Söz ehtiyatı | Məktəb əşyalarının təyinatı;
5. Yazı | “Ə” hərfinin hüsnxət normalarına uyğun yazılışı;
6. Formativ qiymətləndirmə [3, s.35].

355

Dərslərdə verilmiş başqa bir çalışmaya nəzər yetirək:

“Ka” hərfinin işləndiyi sözləri seçib yazın.

kitab, kənd, konfet, park, kök, karandaş, kosmos

Xatırla

K hərfi

ke ka

kitab kart [5, s.23].

Səslərlə tanışlıq zamanı şagirdlərin təbii ki, ən böyük çətinliyi odur ki, onlar savad təlimi dövründən k səsinin iki funksiyalı olmağını çətin qavrayırlar. Azərbaycan dili dərslərində k hərfinin sözlərdə iki səsi ifadə etməsini dəqiq göstərməyi bacarmaq, qoşasaitli və qoşasamitli sözləri düzgün tələffüz etmək, həmçinin yazmaq, mənlərdə yazılışı çətin sözlər üzərində iş aparmaq və s. kimi bacarıqların yaradılması çox önəmlidir. Bunların əksəriyyəti alınma sözlərin orfoepik tələffüzü ilə əlaqəlidir və müəllim tədris prosesində tələffüz bağlı məsələlərə diqqət yetirməlidir.

Savad təlimi dövründə yazıya verilən tələblər bunlardır: orfoqrafik, kalliqrafik, gigiyenik və rabitəlilik. Hüsnxət təlimi prosesində isə müəllim I sinif şagirdlərinin fiziopsixoloji imkanlarını nəzərə almaqla rəngarəng yollardan istifadə etməlidir:

1. Genetik yol. Bu yazı təlimi asandan çətinə, sadə hərflərin və eləcə də sözlərin yazılışından, mürəkkəb, çətin (çox elementli) hərflərin və ya sözlərin yazılmasına aparan yoldur, genetik yoldan necə gəldi istifadə etmək olmaz. Bu işə I sinifdə şagirdlər yazmağı bacardıqdan (əlifba təlimindən) sonra başlamaq lazımdır. 2. Takt yolu. Bu yol sinifdə xüsusi situasiya yaradır. Şagirdləri say altında yazmağa həvəsləndirir. Bəs bu iş necə aparılmalıdır? Müəllim eyni zamanda eyni şeyi yazmağı şagirdlərə tapşırır. Məktəblilərin hamısında sürət eyni deyil, ona görə də müəllim bu işi şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif variantlarda apara bilər: məsələn, savad təlimi dövründə müəllim “bir”, “iki” deyir, məktəblilər hərfin elementlərini, savad təlimindən sonrakı dövrdə bütövlükdə hərfi, II-IV siniflərdə isə bütöv söz yazmalıdırlar. Belə olduqda təlim prosesi maraq doğurur. Takt altında şagirdlərin yazı sürəti bərabərləşir [6, s.38]. Belə qənaətə gəlirəm ki, metodistin bu yararlı fikirləri ibtidai sinif müəllimləri üçün əsas meyar olmalıdır.

Pedaqog N.Kazımov haqlı olaraq qeyd edir ki, müəllimin məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil rəhbərliyi altındakı şagirdlərin öyrəndiyi bilik və bacarıqlar təsadüfi biliklər toplusu deyil, birbaşa cəmiyyətin sonrakı inkişafına yönəlir [1, s.131]. Sözsüz ki, cəmiyyətə şəxsiyyəti ilk növbədə ailə, mühit, daha sonra məktəb formalaşdırır.

Nəticə. Problem əsaslı öyrənmə metodu şagirdlərin real həyatda qarşılaşdıqları çətinlikləri həll etməyə yönəlmiş təlim üsuludur. Bu yanaşma vasitəsilə savad təlimi dövründən başlayaraq şagirdlərdə analitik düşünmə bacarıqları formalaşır, ətraf alım haqqında təsəvvürləri genişlənir, həmçinin lüğət ehtiyatı zənginləşir.

Ədəbiyyat

1. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı, 2011.
2. Nəbiyeva Ş., Abdullayeva G., Kərimova A. İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr. Bakı, 2015.
3. Nurullayeva Ü., Bayramova İ., Zahidova Ş., Allahverdiyeva N., Xanaliyeva A. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti. Bakı, 2020.
4. Nurullayeva Ü., Allahverdiyeva N., Bayramova İ., Xanaliyeva A. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslər. I hissə. Bakı, 2020.
5. Nurullayeva Ü., Bayramova İ., Zahidova Ş., Allahverdiyeva N., Xanaliyeva A. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslər. II hissə. Bakı, 2020.
6. Rəhimov A. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2015.
7. Salayev K., Cəfərova L., Həsənova T., Nurullayeva Ü., Əzimzadə A. Məktəbə hazırlaşırıq. 1-ci kitab. Bakı, 2020
8. Salayev K., Cəfərova L., Həsənova T., Nurullayeva Ü., Əzimzadə A. Məktəbə hazırlaşırıq. 2-ci kitab. Bakı, 2020
9. Salayev K., Şamilova L., Nurullayeva Ü., Reştiyeva M. Valideyn bələdçisi. Bakı, 2020
10. Səfəraliyeva F. Uşaq folkloru və şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi. Bakı, 2014.

TƏDRİSİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Sevinc Əsədova

ADPU, XDM, ingilis dili müəllimi

Xülasə

Müasir dövrdə təhsil sistemi sürətli sosial, texnoloji və iqtisadi dəyişikliklərin təsiri altında inkişaf edir. İnformasiya texnologiyalarının geniş yayılması, qloballaşma və əmək bazarının dəyişən tələbləri tədris prosesinin yenilənməsini zəruri edir. Bu dəyişikliklər təhsil sisteminin inkişafı üçün yeni imkanlar yaratsa da, eyni zamanda bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olur. Məqalədə müasir tədris sistemində mövcud olan əsas problemlər, o cümlədən rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, müəllimlərin peşəkar inkişafı, təhsilənlərin motivasiyası, qiymətləndirmə sisteminin effektivliyi və fərdiləşdirilmiş tədrisin tətbiqi kimi məsələlər təhlil olunur. Həmçinin bu problemlərin həlli yolları və tədrisin keyfiyyətinin artırılması üçün tətbiq edilə biləcək müasir pedaqoji yanaşmalar araşdırılır. Araşdırma nəticələri göstərir ki, innovativ təlim metodlarının tətbiqi, müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafının təmin olunması və rəqəmsal resurslardan səmərəli istifadə müasir tədris problemlərinin həllində mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: tədris prosesi, müasir təhsil problemləri, rəqəmsal təhsil, innovativ təlim metodları, müəllim hazırlığı

357

Giriş

Təhsil hər bir cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan əsas sahələrdən biridir. Müasir dövrdə elm və texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sistemində yeni tələblər irəli sürür. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması tədris prosesində yeni metod və texnologiyaların tətbiqini zəruri edir. Bu səbəbdən təhsil sistemi daim yenilənməli və müasir tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Qloballaşma və rəqəmsal texnologiyaların inkişafı nəticəsində tədris prosesində müxtəlif dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər tədrisin məzmununa, metodlarına və təşkilati formalarına təsir göstərir. Lakin bu proses müəyyən problemlərlə müşayiət olunur. Müasir tədrisin problemlərinin araşdırılması və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi təhsil sisteminin inkişafı üçün vacib məsələlərdən biridir (Fullan, 2016).

Müasir tədrisin əsas problemləri

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi

Müasir təhsil sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri rəqəmsal texnologiyaların geniş istifadə olunmasıdır. Elektron dərsliklər, onlayn təhsil platformaları və müxtəlif rəqəmsal resurslar tədris prosesinin daha səmərəli və əlçatan olmasına şərait yaradır.

Lakin bu sahədə müəyyən çətinliklər mövcuddur. Bəzi təhsil müəssisələrində texniki avadanlıqların çatışmazlığı və internet imkanlarının məhdud olması rəqəmsal texnologiyaların

tətbiqini çətinləşdirir. Bundan əlavə, bəzi müəllimlərin rəqəmsal bacarıqları kifayət qədər inkişaf etmədiyi üçün texnologiyalardan səmərəli istifadə mümkün olmur (Selwyn, 2017).

Müəllimlərin peşəkar inkişafı

Müasir təhsil sistemində müəllimlərin rolu olduqca mühümdür. Müəllim yalnız bilik ötürən şəxs deyil, həm də təhsilalanların inkişafına rəhbərlik edən, onların tənqidi düşünmə və yaradıcılıq qabiliyyətlərini formalaşdıran bir şəxsdir.

Bu baxımdan müəllimlərin peşəkar inkişafı və ixtisasartırma proqramlarında iştirakı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir pedaqoji metod və texnologiyalarla tanış olmaq müəllimlərin tədris fəaliyyətinin keyfiyyətini artırır. Lakin bəzi hallarda müəllimlərin peşəkar inkişaf imkanları məhdud olur və bu da tədrisin effektivliyinə mənfi təsir göstərir (Darling-Hammond, 2017).

Təhsilalanların motivasiyası

Tədris prosesində əsas problemlərdən biri də şagird və tələbələrin motivasiyasının aşağı olmasıdır. Ənənəvi təlim metodları bəzi hallarda təhsilalanların dərş prosesinə marağını azaldır və onların aktiv iştirakını məhdudlaşdırır.

Müasir pedaqogika isə interaktiv və tələbəyönümlü təlim metodlarının tətbiqini tövsiyə edir. Qrup işi, layihə əsaslı öyrənmə və problem əsaslı təlim kimi metodlar şagirdlərin dərş prosesində aktiv iştirakını təmin edir və onların motivasiyasını artırır (Hattie, 2009).

Qiymətləndirmə sistemi

Qiymətləndirmə tədris prosesinin vacib komponentlərindən biridir. Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə yalnız biliklərin yoxlanılması deyil, həm də öyrənmə prosesinin inkişafına xidmət etməlidir.

Ənənəvi qiymətləndirmə üsulları bəzi hallarda şagirdlərin real bilik və bacarıqlarını tam şəkildə əks etdirmir. Bu səbəbdən müasir təhsil sistemində formativ qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi daha geniş yayılmışdır. Bu yanaşma təhsilalanların öyrənmə prosesində daha fəal iştirak etməsinə kömək edir (Black & Wiliam, 2009).

Fərdiləşdirilmiş təhsil

Müasir pedaqoji yanaşmaların əsas istiqamətlərindən biri fərdiləşdirilmiş təhsildir. Bu yanaşma hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini, maraqlarını və öyrənmə tempini nəzərə almağı tələb edir.

Lakin praktikada bu yanaşmanın tətbiqi müəyyən çətinliklərlə müşayiət olunur. Siniflərdə şagird sayının çox olması, müəllimlərin vaxt məhdudiyyəti və resurs çatışmazlığı fərdiləşdirilmiş tədrisin tam şəkildə həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, müasir tədris sistemində bir sıra problemlər mövcuddur. Bu problemlər əsasən rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, müəllimlərin peşəkar hazırlığı, təhsilalanların motivasiyası və qiymətləndirmə sisteminin effektivliyi ilə bağlıdır.

Bu problemlərin həlli üçün təhsil sistemində innovativ təlim metodlarının tətbiqi, müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafının təmin olunması və rəqəmsal infrastruktura investisiyaların artırılması vacibdir. Bundan əlavə, tələbəyönümlü yanaşmaların tətbiqi və fərdiləşdirilmiş tədrisin inkişafı təhsil prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və daha effektiv öyrənmə mühitinin formalaşmasına kömək edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı :

- 1.Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 5–31.
2. Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*.
3. Fullan, M. (2016). *The new meaning of educational change* (5th ed.). New York: Teachers College Press.
4. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.
5. Selwyn, N. (2017). *Education and technology: Key issues and debates* (2nd ed.). London: Bloomsbury Publishing.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏZMUN A UYĞUN FORMA VƏ ÜSULLARIN TƏTBİQ EDİLMƏSİ

Pəri Paşayeva

Dosent, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-8332-3387

ÖZET

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İÇERİĞE UYĞUN YÖNTEM VE BİÇİMLERİN UYGULANMASI

Öğrencilerin aktif öğrenme ve bilişsel faaliyetleri denildiğinde, bir yandan öğretmenin öğretim materyalini kendisinin açıklaması, diğer yandan ise öğrencilerin öğrenme ve bilişsel etkinliklerini teşvik etmeye çalışması (onları düşünmeye, bağımsız sonuçlar çıkarmaya vb. yönlendirmesi) anlaşılmaktadır. Bazen öğretmen yeni materyali kendisi açıklamaz, yalnızca yönlendirici olur. Bu durumda öğretmen motivasyon yoluyla konuyu açar, giriş konuşması yapar, öğrencilere yaklaşan öğrenme etkinliği hakkında talimat verir ve daha sonra onları materyali kendilerinin kavramaya ve öğrenmeye davet eder.

Görüldüğü gibi, burada da öğretmenin öğretim faaliyeti ile onun organize ettiği öğrencilerin aktif öğrenme-bilişsel faaliyetleri bir bütün oluşturmaktadır. Bütün bunlar bize şu sonuca varma imkânı verir: öğretim yöntemleri denildiğinde, öğrenilen materyalin benimsenmesine yönelik çeşitli didaktik görevlerin çözümü için öğretmenin öğretim faaliyetinin yöntemleri ile öğrencilerin öğrenme ve bilişsel faaliyetlerinin organize edilmesi anlaşılmalıdır.

Anahtar kelimeler: ders, motivasyon, bağımsız sonuç, öğretim, bilişsel faaliyet.

ABSTRACT

APPLICATION OF FORMS AND METHODS APPROPRIATE TO THE CONTENT IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS

The active educational and cognitive activity of students implies that, on the one hand, the teacher explains the learning material, and on the other hand, seeks to stimulate the students' educational and cognitive activity (encouraging them to think, draw independent conclusions, etc.). Sometimes the teacher does not directly explain the new material but only guides the learning process. In such cases, the teacher introduces the topic through motivation, conducts an introductory discussion, provides students with instructions about the upcoming learning activity, and then invites them to understand and master the material independently.

As can be seen, the teacher's instructional activity and the active educational-cognitive activity of students organized by the teacher form a unity. All this allows us to conclude that teaching methods should be understood as the methods of the teacher's instructional work and the organization of students' learning and cognitive activities aimed at solving various didactic tasks directed toward the assimilation of the studied material.

Keywords: lesson, motivation, independent conclusion, teaching, cognitive activity.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏZMUN A UYGUN FORMA VƏ ÜSULLARIN TƏTBİQ EDİLMƏSİ

Xülasə. Şagirdlərin fəal təhsil və idrak fəaliyyəti dedikdə müəllimin bir tərəfdən materialı özü izah etməsi, digər tərəfdən isə şagirdlərin tədris və idrak fəaliyyətini stimullaşdırmağa çalışması (onları düşünməyə, müstəqil nəticə çıxarmağa və s. sövq etməsi) başa düşülür. Bəzən müəllim özü yeni materialı izah etmir, yalnız müəyyən edir. Bu zaman o motivasiya ilə mövzunu açır, giriş söhbəti aparır, şagirdlərə qarşıdan gələn təlim fəaliyyətinə göstəriş verir, sonra isə onları materialı özləri dərk etməyə və mənimsəməyə dəvət edir.

Göründüyü kimi, burada da müəllimin tədris işi ilə onun təşkil etdiyi şagirdlərin fəal tədris-idrak fəaliyyəti vəhdət təşkil edir. Bütün bunlar bizə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir: tədris metodları dedikdə, öyrənilən materialın mənimsənilməsinə yönəlmiş müxtəlif didaktik vəzifələrin həlli üçün müəllimin tədris işinin metodları və şagirdlərin tədris və idrak fəaliyyətinin təşkili başa düşülməlidir.

Açar sözlər: dərslər, motivasiya, müstəqil nəticə, tədris, idrak fəaliyyəti.

GİRİŞ. "Dərs" anlayışına müasir didaktika, metodologiya və pedaqoji texnologiyalara dair ədəbiyyatlarda belə bir tərif verilir: dərslər təhsil prosesinin vahid, məntiqi cəhətdən tam, vaxtla məhdudlaşan bir seqmentidir. Burada tədris təxminən eyni yaşda və eyni hazırlıq səviyyəsində olan şagirdlərlə aparılır. Pedaqog M. Mehdişadının obrazlı ifadəsinə görə "Dərs, planetlər kimi, bütün digər təhsil fəaliyyətlərinin ətrafında fırlanan günəşdir."

Dərsə verilən tələblərə nəzər salaq. Yaxşı dərslər hətta təcrübəli müəllim üçün də asan deyil. Dərslərin aparılması sənəti əsasən müəllimin dərslərin təmin etməli olduğu sosial və pedaqoji tələbləri dərk etməsindən və onu hansı səviyyədə yerinə yetirməsindən asılıdır. Bu tələblər məktəbin məqsədləri, təhsilin qanun və prinsipləri ilə müəyyən edilir. Dərslər tərtib edərkən onun təşkili şərtlərinə və qaydalarına riayət etmək lazımdır. Bu tələblər aşağıda qeyd etdiklərimiz əsasında müəyyən edilir: dərslərin ümumi didaktik məqsədini, o cümlədən təhsilverici, tərbiyəedici və inkişaf etdirici komponentlərini müəyyən etmək; şagirdin məqsəd və imkanlarına uyğun olaraq onun həcmi və mürəkkəbliyini müəyyən etməklə dərslərin növünü təyin etmək və tədris materialının məzmununu hazırlamaq; ardıcıl həlli bütün məqsədlərə, təlim nəticələrinə nail olmağa səbəb olacaq dərslərin didaktik məqsədlərini müəyyənləşdirmək və tərbiyəatlandırmaq; qarşıya qoyulan məqsədlərə, tədris materialının məzmununa, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə və didaktik məqsədlərə uyğun olaraq tədris metod və üsullarının ən səmərəli forma və üsullarını seçmək;

dərslərin məqsəd və vəzifələrinə, məzmununa və tədris metodlarına uyğun strukturunu müəyyən etmək; dərslərin təşkilinin uyğun formasını seçmək.

ƏSAS HİSSƏ. Hər bir tədris metodikası sistemi dərslərin təşkilinin müxtəlif formalarına uyğun gəlir. Ancaq tədris metodlarını, üsul və vasitələrini və dərslərin bu və ya digər təşkilati formasını seçməzdən əvvəl dərslərin növünü müəyyənləşdirmək əhəmiyyətlidir.

Aydın ki, təlim prosesində metod müəyyən təhsil məqsədlərinə nail olmaq üçün müəllim və tələbələr qarşılıqlı əlaqədə olan fəaliyyətlərinin nizamlı yolu kimi çıxış edir. Bu baxımdan hər bir tədris metodu üzvi olaraq müəllimin tədris işini (təqdimat, yeni materialın izahı) və təşkilini özündə ehtiva edir. [1, 21-22]

Dərslərin təşkili formalarından aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. Yarışlar və oyunlar şəklində dərslər: müsabiqə, turnir, estafet yarış, duel, KVN, işgüzar oyun, rol oyunu, krossvord, viktorina və s.

2. Sosial təcrübədə məlum olan iş formaları, janrları və üsulları əsasında dərslər: tədqiqat, ixtira, ilkin mənbələrin təhlili, şərh, beyin həmləsi, müsahibə, hesabat, icmal və s.
3. Tədris materialının qeyri-ənənəvi təşkilinə əsaslanan dərslər: müdriklik dərsi, blok dərsi, “mütəxəssis fəaliyyətə başlayır” dərsi və s.
4. İctimai ünsiyyət formalarına bənzəyən dərslər: mətbuat konfransı, brifinq, auksion, fayda performansı, tənzimlənən müzakirə, panorama, telekonfrans, reportaj, dialoq, “canlı qəzet”, şifahi jurnal və s.
5. Müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin imitasiyasına əsaslanan dərslər: təhqiqat, patent idarəsi, elmi şura və s.
6. İctimai-mədəni tədbirlər zamanı fəaliyyətin imitasiyasına əsaslanan dərslər: qiyabi ekskursiya, keçmiş ekskursiya, səyahət, gəzinti və s.
7. Fantaziyaya əsaslanan dərslər: nağıl dərsi, sürpriz dərsləri və s.
8. Dərsdə sinifdənkənar işin ənənəvi formalarından istifadə: “araşdırma ekspertlər tərəfindən aparılır”, tamaşa, debat və s.
9. İnteqrasiya olunmuş dərslər.
10. Dərsin təşkilinin ənənəvi üsullarının transformasiyası: mühazirə-paradoks, qoşa sorğu, ekspress sorğu, dərs-qiyamətləndirmənin müdafiəsi, dərs-məsləhət, dərs-praktikum, dərs-seminar və s.

Dərslərin tipologiyasına və onların çatdırılma formasına başqa bir yanaşmaya misal olaraq oxşar dərslərin aşağıdakı bloklarını göstərmək olar:

Yaradıcılıq dərsləri: ixtira dərsi, sərgi dərsi, inşa dərsi, yaradıcı hesabat dərsi və s.

Sosial tendensiyalara uyğun gələn dərslər: dərs - biliyin ictimai icmalı, debat dərsi, dialoq dərsi və s.

Fənlərarası və fənndaxili dərslər: iki fənn üzrə eyni vaxtda, müxtəlif yaşda olan şagirdlər üçün eyni vaxtda və s. [3, 48]

Tarixçiliyin elementləri olan dərslər: alimlər haqqında dərs, fayda dərsi, tarixi icmal dərsi, portret dərsi və s.

Teatr dərsləri: dərs-tamaşa, dərs-yaddaş, dərs-məhkəmə, dərs-auksion və s.

Oyun dərsləri: dərs - işgüzar oyun, dərs - rollu oyun, didaktik oyunla dərs, dərs-müsabiqə, dərs-səyahət və s.

- Yardımçı dərslər: sınaq dərsi, valideynlər üçün dərs, məsləhət dərsi və s.

NƏTİCƏ. İstənilən dərsin təşkili onun son məqsədinin - müəllimin nəyə nail olmaq istədiyinin dərk edilməsindən və düzgün, aydın müəyyənləşdirilməsindən başlayır. Sonra vasitələrin yaradılması - müəllimə məqsədə çatmağa nə kömək edəcək, sonra isə metodu müəyyənləşdirmək - məqsədə nail olmaq üçün müəllimin necə hərəkət edəcəyi. Bütün bunların sonunda müəllimin qarşısında təlim metodları sistemini seçmək problemi durur.

Bütün müxtəlif tədris üsullarını nəzərdən keçirdikdən sonra onları beş qrupa bölməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

- 1) müəllim tərəfindən biliyin şifahi təqdimatı və fəallaşdırılması üsulları: şagirdlərin idrak fəaliyyəti: hekayə, izahat, mühazirə, söhbət;
- 2) öyrənilən materialı şifahi təqdim edərkən illüstrasiya və nümayiş etdirmə üsulu:

3) öyrənilən materialın birləşdirilməsi üsulları: söhbət, dərslük ilə işləmək:

4) şagirdlərin qavramaq və mənimsəmək üçün müstəqil iş üsulları: yeni material: dərslük ilə iş, laboratoriya işi; biliklərin təcrübədə tətbiqi və inkişaf etdirilməsi üzrə tərbiyə işinin metodları, bacarıq və vərdişlər: məşqlər, laboratoriya məşqləri;

5) şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üsulları: şagirdlərin işinin gündəlik müşahidəsi, şifahi sorğu (fərdi, frontal), nəzarət işi, ev tapşırığını yoxlamaq, proqramlaşdırılmış nəzarət.

Bu və ya digər metodun istifadəsinin seçimindən və xarakterindən çox şey asılıdır. Əsas odur ki, uşaqlar üçün təhsil işinin sevincli, cəlbedici və maraqlı olsun, darıxdırıcı və ağır olmasın. Metodlar müəllimin yaradıcılığını, işinin səmərəliliyini, tədris materialının mənimsənilməsini və şagirdin şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşmasını müəyyən edir. Tədris metodlarının dərslərin təşkili formalarına uyğunluğu və onlardan düzgün istifadə təlimin səmərəliliyini və məhsuldarlığını müəyyən edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev A. Azərbaycan dili tədrisinin metodikası. Bakı: Maarif nəşriyyatı.
2. Əhmədov A. Pedaqogika. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Şərq-Qərb.
4. Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Təhsil.
5. Hüseynzadə R. Pedaqogika və təlim nəzəriyyəsi. Bakı: Müəllim.
6. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏAL TƏLİM METOD VƏ ÜSULLARINDAN İSTİFADƏ

Pəri Paşayeva

Dosent, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-8332-3387

ÖZET

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ AKTİF ÖĞRENME YÖNTEM VE TEKNİKLERİNİN KULLANIMI

Bu makalede Azərbaycan dili derslerinde aktif öğrenme yöntem ve tekniklerinin kullanımı teorik ve pratik açıdan ele alınmaktadır. Modern eğitim sisteminde öğrenci merkezli yaklaşım öncelikli kabul edilmekte olup, bu bağlamda etkileşimli, işbirliğine dayalı ve problem çözmeye yönelik yöntemler özel önem taşımaktadır. Aktif öğrenme, öğrencilerin bağımsız düşünme, yaratıcı yaklaşım, iletişim becerileri ve eleştirel düşünme yetilerinin gelişmesine olanak sağlar. Makalede beyin fırtınası, tartışma, rol yapma, münazara, proje yöntemi, kümeleme (klastır) ve Venn diyagramı gibi tekniklerin Azərbaycan dili derslerinde uygulanma imkânları gösterilmektedir. Bu yöntemler öğrencilerin konuşma gelişimine, kelime dağarcığının zenginleşmesine, dilbilgisi bilgilerinin pratik uygulanmasına ve iletişimsel yeterliliğin oluşmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak aktif öğrenme yöntemlerinin sistemli ve amaçlı kullanımı öğretimin verimliliğini artırmakta ve Azərbaycan dili dersine olan ilgiyi yükseltmektedir.

Anahtar kelimeler: aktif öğrenme, etkileşimli yöntemler, öğrenci merkezli eğitim, konuşma gelişimi, proje yöntemi.

ABSTRACT

THE USE OF ACTIVE LEARNING METHODS AND TECHNIQUES IN AZERBAIJANI LANGUAGE CLASSES

The article analyzes the theoretical and practical aspects of using active learning methods and techniques in Azerbaijani language classes. In modern education systems, student-centered approaches are considered a priority, and therefore interactive, cooperative, and problem-solving methods are of particular importance. Active learning promotes the development of independent thinking, creativity, communication skills, and critical thinking among students. The article discusses the application possibilities of techniques such as brainstorming, discussion, role play, debate, project-based learning, clustering, and Venn diagrams in Azerbaijani language lessons. These methods contribute positively to speech development, vocabulary enrichment, practical application of grammar knowledge, and the formation of communicative competence. In conclusion, the systematic and purposeful use of active learning methods increases teaching effectiveness and enhances students' interest in the Azerbaijani language subject.

Keywords: active learning, interactive methods, student-centered learning, speech development, project-based learning.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏAL TƏLİM METOD VƏ ÜSULLARINDAN İSTİFADƏ

XÜLASƏ. Məqalədə Azərbaycan dili dərslərində fəal təlim metod və üsullarından istifadənin nəzəri və praktik məsələləri təhlil olunur. Müasir təhsil sistemində şagirdyönümlü yanaşma prioritet hesab edilir və bu baxımdan interaktiv, əməkdaşlığa əsaslanan və problem həllinə istiqamətlənmiş metodlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fəal təlim şagirdlərin müstəqil düşünmə, yaradıcı yanaşma, ünsiyyət bacarıqları və tənqidi təfəkkürünün formalaşmasına şərait yaradır. Məqalədə beyin həmləsi, müzakirə, rollu oyun, debat, layihə metodu, klaster və Venn diaqramı kimi üsulların Azərbaycan dili dərslərində tətbiqi imkanları göstərilir. Bu metodlar şagirdlərin nitq inkişafına, söz ehtiyatının zənginləşməsinə, qrammatik biliklərin praktik tətbiqinə və kommunikativ kompetensiyanın formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Nəticə olaraq qeyd olunur ki, fəal təlim üsullarından sistemli və məqsədyönlü istifadə təlimin səmərəliliyini artırır və Azərbaycan dili fənninə marağın yüksəlməsinə xidmət edir.

Açar sözlər: fəal təlim, interaktiv metodlar, şagirdyönümlü təlim, nitq inkişafı, layihə metodu.

GİRİŞ. Metod qismən axtarış adlandırıldı, çünki şagirdlər mürəkkəb təhsil problemini əvvəldən axıra qədər deyil, yalnız qismən həll edirlər. Müəllim şagirdləri fərdi axtarış addımlarını yerinə yetirməyə cəlb edir. Biliklərin bir hissəsini müəllim, bir qismini isə şagirdlər özləri sualları cavablandırmaqla və ya problemlə tapşırıqları həll etməklə əldə edirlər. Təhsil fəaliyyəti aşağıdakı sxem üzrə inkişaf edir: müəllim - şagird - müəllim - şagird və s.

ƏSAS HİSSƏ. Fəal təlim metod və üsullarından istifadə edərkən şagirdin rolu dəyişir – o, itaətkar "yaddaş cihazından" təhsil prosesinin fəal iştirakçısına çevrilir. Bu yeni rol və ona xas xüsusiyyətlər müasir uğurlu insanın bütün zəruri bacarıq və keyfiyyətlərinə malik olan aktiv şəxsiyyəti formalaşdırmağa imkan verir. Fəal dərslərin keçirilməsində aşağıdakı təqdim etdiyimiz iş formalarından istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir:

Kollektivlə iş. Kollektivdə işləmək, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyətyaratma bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

Qruplarla iş. Şagirdlər müəyyən problemi həll etmək üçün qrupda birləşirlər. Bu prosesdə onların müzakirə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, mühakimə yürütmək və birgəfəaliyyət bacarıqları inkişaf edir.

Cütlərlə iş. Şagirdlər təlim tapşırıqlarını birgə yerinə yetirirlər. Bu dərslər forması şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə və ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölüşməyə optimal imkan yaradır.

Fərdi iş şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu təlim forması şagirdin sərbəst düşünməsi üçün real imkanlar yaradır.

Kurikulumda müəyyənləşdirilmiş standartlara uyğun bilik və bacarıqların formalaşdırılması üçün Azərbaycan dili təlimində aşağıdakı interaktiv üsulların istifadəsi tövsiyə olunur: beyin həmləsi (əqli hücum), BİBÖ; müzakirə; venn diaqramı; klaster; anlayışın çıxarılması; suallar, problemlə vəziyyət və s. [1, 4]

İndi isə hər biri haqqında qısa xülasə verək:

Beyin həmləsi. Bu üsul əqli hücum da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədilə bu üsuldən istifadə

olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəyə yazıya alınır. Yalnız bundan sonra söylənilmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir, qiymətləndirir.

Akvarium. Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairənin” iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium” un keçirilməsinin 2-ci variantı: “Daxili dairənin” iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və birinci variantdan fərqli olaraq iştirakçılar bu zaman yalnız problemin “lehinə” olan dəlilləri söyləyirlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil.

Auksion. Müəllim öyrənilən məsələni müəyyən edərək şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Öyrənilən əşya və ya hadisənin xüsusiyyətləri ardıcıl şəkildə adlandırılır. Hamı növbə ilə əşya və ya hadisə haqqında fikir söyləyir: hər bir fikirdən sonra müəllim sayır. “Bir, iki”. Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu təklif verən qalib sayılır. Fikirlər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir. Oyunda axırıncı mümkün cavabı verən şagird “Auksion”u qazanır.

Ziqzaq. Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünür (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər yenidən nömrələnir. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır.

Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qruplarına verilir. Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı və məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni onlara danışmalıdır. Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər.

Mühazirə. Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldən mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsəduyğundur. Belə qısa mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır. Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədmüvafiqdir:

Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək,

Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq).

Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Karusel. Dərstdən öncə böyük ağ vərəqlərdə mövzuya dair suallar yazılır. Müəllim qruplara müxtəlif sualların yer aldığı vərəqlər təqdim edir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və cavablarını qeyd edirlər. Vərəqlər saat yönündə müəllimin vasitəsi ilə digər qruplara ötürülür. “Karusel” üsulu ilə vərəqlər bütün qrupları dolaşaraq yenidən ilk qrupa qaydır. Müəllim bu vərəqləri lövhəyə yapışdırır və bütün siniflə cavablar üzərində fikir mübadiləsi aparılır.

Klaster (şaxələnmə). Müəllim tərəfindən lövhədə və ya tapşırıq vərəqlərində bir çevrə çəkilir və mərkəzində verilmiş anlayışa dair söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşılır. Mərkəzdəki anlayışdan başlayaraq digər sözlər onunla əlaqələndirilir və xətlərlə birləşdirilir.

Müəyyən olunan müddət ərzində maksimum sayda fikir yazmaq və əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt başa çatdıqdan sonra alınan klaster müzakirə olunur və ümumiləşdirmə aparılır.

Suallar. Suallar dərş prosesində araşdırmaların məhsuldar təşkilinə təkan verir. Şagirdlərin düşüncə fəallığının artırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Sualların sayının 4-5 arasında olması tövsiyə olunur. Sualların quruluşu tənqidi düşünmənin inkişafına yönəlməli, məntiqi sıralama saxlanmalı, dolğun və mövzu ilə birbaşa əlaqəli olmalıdır. [2, 8]

BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

- Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
- Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim
- Şagirdlər problemə bağlı bildiklərini söyləyir və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
- Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
- Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

Rollu oyunlar. Rollu oyunlar hər hansı bir problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Anlayışın çıxarılması. Bu üsul oyun- tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar. Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır. Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapilib-tapılmamsını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır.

Müzakirə. Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır.

Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “Bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Qərarlar ağacı. Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır. Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənəldirilir. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+”, və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür. Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Söz assosiasiyaları. Bu üsuldan istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış

əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

Problemli vəziyyət. Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır. [3, 19]

Venn diaqramı. Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldan istifadə olunur. Venn diaqramından istifadə prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır.

- Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir
- Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanır)
- I və III dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur
- Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).
- Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir: (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).
- Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir. [4, 89]

Layihələrin hazırlanması. Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir.

NƏTİCƏ. Sonda qeyd etmək istərdim ki, tədris metodları müəllim və şagird arasında birgə əməkdaşlığa əsaslanan, tədris hədəflərinə çatmağa xidmət edən yanaşmalardır. Bu üsulların seçimi fənnin xarakterindən, tədrisin məqsəd və vəzifələrindən, şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərindən, təhsil səviyyəsindən, tərbiyə və inkişaf göstəricilərindən, məktəbin maddi-texniki imkanlarından, müəllimin şəxsi keyfiyyət və peşə bacarıqlarından, habelə didaktik tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün ayrılmış zamandan asılı olaraq müəyyənləşir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Təhsil haqqında Qanun. Bakı, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan dili fənni üzrə kurikulum. Bakı, 2013.
3. Təlim prosesinin təşkili və idarə olunması. Bakı, 2010.
4. Pedaqogika. Bakı, 2008.

**AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA ŞƏRQ DÜNYASININ
BƏDİİ TƏSVİRİ**

**THE ARTISTIC REPRESENTATION OF THE EASTERN WORLD IN THE WORKS
OF AZERBAIJANI PAINTERS**

Emil Raul oğlu Ağayev

**Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University**

ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan ilə Şərq ölkələri arasında formalaşmış multikultural mədəni əlaqələrin təsviri incəsənətdə əksi araşdırılır. Azərbaycan tarixən Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qovuşduğu məkan kimi zəngin mədəni irsə malik olmuşdur. Bu xüsusiyyət ölkənin təsviri sənətində də özünü aydın şəkildə göstərir. Məqalədə qeyd olunur ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycan rəssamları Şərq mədəniyyətinə xas olan motivlərdən, ornamentlərdən, məişət səhnələrindən və estetik prinsiplərdən geniş şəkildə istifadə etmişlər.

Tədqiqatda vurğulanır ki, Azərbaycan ilə Şərq ölkələri arasındakı mədəni münasibətlər yalnız siyasi və iqtisadi əlaqələrlə məhdudlaşmamış, həm də incəsənət vasitəsilə qarşılıqlı təsir və zənginləşmə prosesi yaratmışdır. Bu əlaqələr nəticəsində miniatür sənəti, dekorativ-tətbiqi incəsənət, xalçaçılıq və rəngkarlıq kimi sahələrdə Şərq üslubunun elementləri Azərbaycan incəsənətində özünəməxsus formada inkişaf etmişdir.

Məqalədə həmçinin qeyd edilir ki, müasir dövrdə də Azərbaycan rəssamları öz əsərlərində Şərq mədəniyyətinə xas olan bədii-estetik xüsusiyyətləri qoruyaraq yeni yaradıcılıq axtarırlar. Onların əsərlərində Şərq fəlsəfəsi, simvolikası və ornamentallığı müasir bədii ifadə vasitələri ilə sintez olunur. Bu isə multikultural dəyərlərin qorunmasına və inkişafına xidmət edir.

Nəticə etibarilə məqalədə göstərilir ki, Azərbaycan və Şərq ölkələri arasında mövcud olan mədəni əlaqələr təsviri incəsənətdə mühüm rol oynayır və bu qarşılıqlı təsir milli incəsənətin zənginləşməsinə, yeni üslub və bədii formaların yaranmasına şərait yaradır. Bu baxımdan Azərbaycan təsviri incəsənəti Şərq mədəni irsinin qorunması və təbliği baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Şərq ölkələri, multikultural, təsviri incəsənət, rəssam

Abstract. The article examines the reflection of multicultural cultural relations between Azerbaijan and Eastern countries in Azerbaijani visual arts. Historically, Azerbaijan has been a region where Eastern and Western cultures intersect, which has contributed to the formation of a rich cultural heritage. This characteristic is clearly reflected in the country's visual art traditions. The study emphasizes that Azerbaijani artists have widely used motifs, ornaments, everyday life scenes, and aesthetic principles characteristic of Eastern culture in different historical periods.

The research highlights that cultural relations between Azerbaijan and Eastern countries were not limited to political and economic contacts but also developed through artistic interaction and mutual influence. As a result of these connections, elements of Eastern artistic style have

been incorporated and creatively transformed within Azerbaijani art. This influence can be observed in various fields such as miniature painting, decorative-applied arts, carpet weaving, and painting, where Eastern artistic traditions have contributed to the development of distinctive national forms and styles.

The article also notes that contemporary Azerbaijani artists continue to explore Eastern cultural themes while preserving traditional aesthetic values. In their works, elements of Eastern philosophy, symbolism, and ornamentation are often combined with modern artistic approaches and techniques. This synthesis reflects the continuity of multicultural values and demonstrates the dynamic development of Azerbaijani visual culture.

In conclusion, the article states that the cultural relations between Azerbaijan and Eastern countries play an important role in the development of national visual arts. This interaction enriches artistic expression, encourages creative experimentation, and contributes to the emergence of new stylistic directions while preserving the cultural heritage and multicultural identity of Azerbaijani art.

Keywords: Azerbaijan, Eastern countries, multiculturalism, fine arts, painter.

Dünyanın ən zəngin mədəni mərkəzlərindən biri hesab edilən Azərbaycan Şərq incəsənətinin özünəməxsusluğu ilə seçilir. Tarixin bütün mərhələlərində ölkəmizin Şərq ölkələri ilə münasibətləri multikultural mədəni əlaqələr kontekstində inkişaf etmişdir. Müstəqilliyinin ilk illərindən Azərbaycan Şərq ölkələri ilə beynəlxalq əlaqələr quraraq, müasir dövrümüzdə də bu ənənələrə sadıqdır.

Əlbəttə, Azərbaycan və Şərq ölkələrinin multikultural mədəni əlaqələrinin inkişafına təsviri sənətimizdə geniş yer ayrılaraq, görkəmli rəssamlarımız tərəfindən işlənilmişdi. Tanınmış rəssamlarımız səfər etdiyi ölkələrin iqlimi, təbiəti və mədəni aurasını öz fırçalarıyla canlandırmışdılar.

Elbəy Rzaquliyev “Fudziyama dağı” (1962), “Yaponiya.Ana” (1962) və “Katmandu küçəsində” (1983) əsərlərində Yapon motivlərinə üstünlük vermişdi. Xalq rəssamı Maral Rəhmanzadə müraciət etdiyi “Yapon qızı” (1970) əsərində sanki “Şərq Monalızası”nı incəliklə həll etmişdi. Kazım Kazımsadə “İraq lövhələri silsiləsi”nə (1973) daxil olan “M.Füzulinin qəbri”, “Antik abidə” əsərlərində Azərbaycan-İraq multikultural mədəni əlaqələri ön plana çıxarılmışdı.

İLL 1. Kazım Kazımsadə “M.Füzulinin qəbri” “İraq lövhələri silsiləsi” (1973) (kağız, sulu boya)

Toğrul Nərimanbəyov yaradıcılığına diqqət yetirsək “Hindistan dəniz donanması zabiti” (1974), “Oğlan yelpik ilə” (1970) əsərlərində Azərbaycan-Hindistan koloritinin qarışığını nağılvari qammada təqdim etmişdi. Azərbaycan-Hindistan multikultural mədəni əlaqələri Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev yaradıcılığında leytmotivliyi ilə seçilir.

Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq əlaqələri bütün dünya ölkələri üçün nümunədir. Əlbəttə ki, bu mövzu təsviri sənətimizdə aktuallığı ilə seçilir. Tanınmış rəssamlardan Əbdülxaliq Əbdüləli oğlu “İstanbul küçəsi” (1962) və “Yeni Cami” (1964) əsərlərində Türkiyənin memarlığına və vedutasına diqqətini ayırmışdı. Rənglərin axıcılığı isə əsərin təsir gücünü artırır.

Nadir Əbdürrəhmanovun “Koreyalı rəqqasə” (1958) əsərində qadının üz siması profildən tipik Asiya ikonoqrafik tipajını xatırladır. Nadir Qasımov karton üzərində, yağlı boya texnikası ilə 1961-ci ildə tarixi Böyük Çin Səddini, Salam Salamzadə isə 1968-ci ildə Hələb qalasını təsvir etmişdi.

Azərbaycan təsviri sənətində Şərq ölkələri ilə multikultural mədəni əlaqələrin əksi və inkişaf etdirilməsi bütün dövrlərdə aktual olaraq indidə Azərbaycan rəssamları tərəfindən müraciət edilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1."Sərvət" toplusu. Bakı 2013.
- 2.Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan. Bakı 2016. 119 s.

GIYSİ TASARIMINDA HİKAYE PANOSU GELİŞTİRME SÜRECİ

Öğr.Görevlisi Sayara YERGESHOVA

H.A.Yesevi Üniversitesi

ORG0000-0003-0953-3260

ÖZET

Çeşitli, alanlardaki tasarım süreçlerinde fikir geliştirme, ilham alma ve görsel iletişim kurma aracı olarak kullanılan hikaye panoların giysi tasarım sürecinin önemli aşamalarından biri oluşmaktadır. Genellikle giysilerin tasarım öncesi aşamasında ihtiyaç duyulan amaçlara yönelik bir geliştirim aracı olarak farklı hikaye panosu tasarımları hazırlanabilmektedir. Gerek bir giysinin veya giysi detayın; bir koleksiyonun teknik, artistik çizimlerinin, kullanılacak malzeme, kumaş, doku, renk, model, dikiş ve aksesuar özellikleri içeren bir fikir panosudur. Bu özellikleri sebebiyle giysi tasarlama sürecinde tasarımcının projeye veya koleksiyona olan hakimiyetini anlamak, yapımın, proje değerlendirmesi yapmak, pazar potansiyelini düşünmek gibi amaçlarla hikaye panosu tasarımının yapılması beklenmektedir. Genel olarak giysi tasarımı sürecinde hazırlanan hikaye pano 'larda öncelikle giysinin teması belirlenmekte, ardından temayla ilgili araştırma yapıp gelecek sezon trend analizi tespit edilmektedir. Trend analizi giysi modeli, biçimi, dikimi, renk, kumaş dokusu vb. farklı görsel iletişim ve üç boyutlu materyalleri (kumaş örneği ve aksesuar, süsleme malzemeleri) toplanarak hikaye panosu yüzeyine işlenmektedir. Bu çalışmada hikaye panosu 'nun yapısını, özelliklerini, ne gibi unsurlardan oluştuğunu ve nasıl uygulandığını tanımlama ardından, eylem araştırması yöntemi ile örnek bir giysi konusundan hareketle gotik stilinde koleksiyon yaparak bir hikaye panosu tasarımı geliştirmek amaçlanmıştır. Farklı türde üretilen örnek hikaye panosu tasarımının moda dünyasına ilişkin arzu edilen duygu durumunu, atmosferini, artistik kararlarını betimleyen çeşitli elemanlardan oluştuğu ve her bir hikaye panosu türünün kendine has, farklı işlevlere sahip olduğu görülmüştür. Halihazırda moda sektöründe yoğun olarak kullanılan hikaye panosu ile ilgili bir akademik çalışmanın yapılmamış olması sebebiyle bu çalışmanın giysi tasarım süreçlerinde hikaye panosu hazırlanmasına ilişkin bir kaynak teşkil etmesi, uygulamayı tartışmaya açması, bu konuyla ilgili olarak farklı boyutları ele alan yeni akademik çalışmaların yapılmasına zemin hazırlaması arzu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Görsel panolar, hikaye panosu, giysi tasarımı, gotik stili, koleksiyon oluşturma.

1. GİRİŞ

Giysi tasarım sürecinde hikaye panosu yapımını konu edinen bu çalışma esasen uygulamalı derslerdeki birtakım sorunlar sebebiyle hasıl olmuştur. Bahsi geçen derslerde öğrencilerin bir giysi koleksiyonun hazırlarken giysi tarzı, renk seçimleri gibi unsurları dikkate almaları gerektiği gözlemlenmiştir. Buradan yola çıkarak, öğrencilerin giysi tasarım süreçlerinde giysilerine ilişkin konsept geliştirebilmeleri, alternatifler, fikirler üretebilmeleri ve ilham kaynaklarını çeşitlendirip onları betimleyebilmeleri için hikaye panosun'dan yararlanmaları hedeflenmiştir.

Bu sebeple bu çalışma ile giysi projeleri için hikaye panosu yapımında ihtiyaç duyulabilecek adımlar, araçlar ve yöntemler tanımlanacak ve eylem araştırması yöntemiyle örnek uygulamalar gerçekleştirilecektir. Bu kapsamda, uygulamada öğrencilerin özgün koleksiyonlarından yola çıkarak giysi tasarımına ait unsurları göz önünde bulundurarak giysinin arzu edilen dünyasına ve atmosferine ilişkin görsel referanslar oluşturulması, farklı materyallerin kullanımıyla seçilen referansların hikaye panosu yüzeyine uygulanması ile elde edilen nihai tasarım sonuçlarının değerlendirilmesi ve giysiye uygulanabilir hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın giysi tasarım süreçlerinin niteliklerinin geliştirilmesine, mood board uygulamasına yönelik bir kaynak oluşturmasına ve bu uygulamanın tartışılmasına, giysi tasarımı süreçleriyle ilgili pratiğe ilişkin az sayıdaki akademik çalışma literatürüne katkı sunması arzu edilmektedir.

1.1.Giysi Tasarım Sürecinde Görsel Panolar

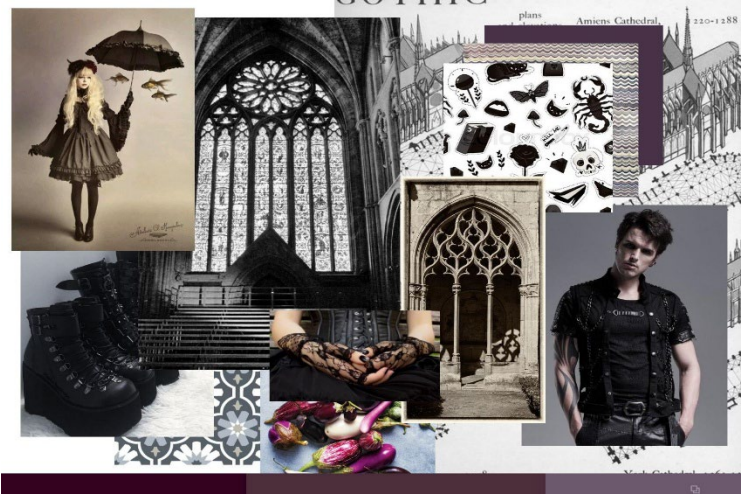
Görsel panolar hem giyim sektöründe hem de giysi tasarımı eğitiminde yaygın kullanım alanına sahip, tasarımcının ya da öğrencinin ifade biçimine, odak noktasına veya kullanım amacına bağlı olarak farklılık gösterebilen önemli araçlardır. Kullanım amaçlarına göre tasarım ve sunum panoları olarak ikiye ayrılan görsel panolar, giysi tasarımı sürecinde daha detaylı bir şekilde ele alınmakta; müşteri panosu, stil panosu, mizaç-ilham panosu ve sunum panosu şeklinde sınıflandırılmaktadır (Cassidy, 2008: 45). Bu bağlamda, sunum panoları dışında kalan tasarım panolarının, müşteri, stil ve mizaç/ilham unsurlarını içermesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Giysi tasarımında görsel panolar:

- 1.Yaşam tarzı veya müşteri panosu
- 2.Stil panosu
- 3.Mizaç, kavram, fikir, ilham, hikaye panosu
4. Sunum panosu

Çalışmada bu görsel panolarından sadece hikaye panosun detaylı bir şekilde incelemek amaçlanmıştır.

Mizaç panosu:Tasarım sürecinin başlarında hazırlanan bu panolar, daha çok kavramsal ilişkilere odaklanma, tasarım fikirlerini keşfetme ve geliştirme aşamalarına deneysel olarak yaklaşmayı sağlayan tasarım amaçlı panolardır (Freeman vd., 2017: 4). Tasarım süreci, amaca uygun ve yaratıcı unsurlar içeren ürünlerin geliştirilmesine yönelik düşünce üretme ve uygulama eylemlerini içermektedir. Mevcut tasarım sürecinin zihinsel çözümlemelerine ve ürüne yönelik uygulama çalışmalarına yön vermek üzere, öncelikle esin kaynaklarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, esin kaynaklarının giysi tasarımındaki rolleri; “özgünlüğü ve yaratıcılığı arttırmak, tasarım sürecini kolaylaştırmak, uyumlu renk skalaları üretmek, koleksiyonun uyumunu ve bütünlüğünü korumak, önceki ürünlerden teknik bilgi edinmek, sezonun moda trendlerini anlamak, estetik anlayışı artırmak ve tasarım çerçevesinin sınırlarını çizmektir (Mete, 2006: 290-291)”.

Görsel 1. Gotik stili mood board çalışması

https://www.reddit.com/r/InteriorDesign/comments/oofnu4/goth_gothic_mood_board/

Bu roller doğrultusunda mizaç panoları, içerdiği öğeler, kavramlar ve görseller arasındaki ilişkilerle ya da oluşan görselin bütünüyle tasarım süreçlerinde ilham kaynağı olarak kullanılabilir. Mizaç panolarında genellikle tasarımın ya da koleksiyonun duygu durumunu aktarmaya yarayan esin kaynakları, metinsel bilgiler, görseller, ya da tasarımcının kompozisyonu için uygun gördüğü diğer farklı öğeler yer almaktadır. Bu panolardaki bir görsel ya da renk gibi herhangi bir öğe, tasarımcı için düşünsel eylemlerde beklenmedik ilişkiler yaratarak ilhama yol açabilmektedir.

Mizaç panosu, ‘kavram’, ‘fikir’, ‘ilham’, ‘hikâye’ panosu gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Mizaç kelimesi; ‘karişım, kompozisyon ve karakter’ anlamlarına gelen Arapça ‘mizâc’ sözcüğünden gelmektedir (Url-3). Yabancı kaynaklarda ‘mood board’ olarak geçen bu görsel panonun Türkçe çevirilerinde ‘mizaç panosu’nun yanı sıra ‘ruh hali panosu’ veya ‘duygudurum panosu’ olarak da kullanıldığı görülmektedir. Mizaç panoları, tasarımın karakterini oluşturmak için gereken unsurları tanımlamaya yardımcı olmaktadır (Lucero, 2012: 440-441).

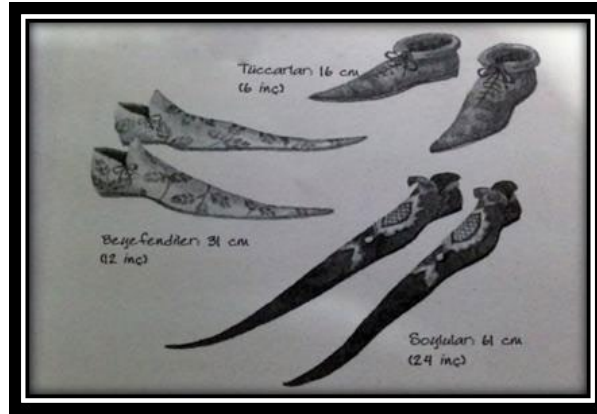
Mood board’lar bir tasarımcının belirli bir grup üzerinde çalışmasına ilham veren fiziksel veya dijital görseller, eskizler, yırtılmış sayfalar, renk parçaları ve renk örneklerinden oluşan bir koleksiyondan oluşmaktadır (Keiser ve Tortora, 2023, s. 103). Bu koleksiyonlar kendi başlarına bir amaç değildirler (Garner ve McDonagh-Philp, 2001, s. 59). Mood board’lar ilgili paydaşlara bir fikri, eğilimi veya vizyonu anlatabilmek, bu kapsamda iletişim kurabilmek, düşünmek ve tasarım özetinden ortaya çıkan farklı görüşlerini paylaşmak ve tartışmak için tasarım geliştirme sürecinin çeşitli bölümlerinde kullanılan görsel araçlarıdır (Lucero, 2012; McDonagh ve Storer, 2004). Araçların kendileri gerçek olmaktan ziyade kavramsal ve semboliktir. Genellikle kolaj benzeri ve görünüşte uyumsuz unsurlardan oluşsa da, etkili mood board’ların oluşturulması, yalnızca tamamlayıcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda birlikte, genellikle belirli bir özetle ilgili olarak birleşik bir vizyonu ve belirli bir mesajı güçlü bir şekilde ifade eden, araştırma yoluyla toplanan özenle seçilmiş görsellerden oluşur (Cassidy, 2011, s. 232-233). Bu sebeple mood board’ların oluşturulması zaman alıcıdır ve tasarım süreci bitmeden statik hale gelir (Zabotto vd., 2019, s. 1).

Lucero'ya göre (2012, s. 438-444) mood board'ların tasarım sürecinin ilk aşamalarında beş ana rol oynayabileceğini belirtir:

1. Çerçeveleme, hizalama, paradokslama, soyutlama ve yönlendirme. İlk olarak mood board'lar hem problem belirlemeyi hem de problem çözmeyi içeren tasarım görevinin sınırlarını tanımlayarak çerçeveleme rolü oynar.
2. Mood board'ların oynadığı ikinci rol, farklı paydaşları ortak frekansta buluşturarak bir düşüncenin, fikrin, vizyonun aktarılmasına yardımcı olmaktır.
3. Mood board'ların oynadığı üçüncü bir rol, tasarımcının görünüşte çelişen veya çelişen fikirlerin paradoksunu araştırmasına izin vermektir. Mood board'lar hem biçim hem de içerik açısından çatışan görüntüleri görsel olarak yan yana getirerek bu tür fikirleri keşfetmeye yardımcı olabilecek güçlü bir araçtır.
4. Dördüncüsü, mood board'lar tasarımcıların projeye ve müşteriye bağlı olarak hem somut hem soyut görüntüleri yan yana getirmesine olanak tanıyarak soyutlayıcı bir rol oynar. Tartışmayı soyut düzeyde tutmak, izleyicinin düşüncesinin akmasına ve yeni fikirler ortaya çıkarmasına olanak tanır.
5. Son olarak, mood board'lar gelecekteki tasarım çabaları için bir rota belirleyerek yönlendirici bir rol oynamaktadır.

1.2. Erken ve geç gotik dönem giysiler

Birçok farklı alanı etkileyen gotik sanatı o dönemden günümüze kadar olan süreçte modayı etkilemiş ve tasarımcılara ilham vermiştir. O dönem mimarisindeki ihtişam, elit kesimin giyim tarzına da yansyarak, ipekli kumaşlar, kürkler ve egzotik kumaşlardan yapılan gösterişli giysiler ve başlıklar zengin sınıf tarafından kullanılmıştır. Gotik mimarının sivri ve dikey yapıları, giysilerin yanı sıra ayakkabıların uçlarından, şapkaların üst kısımlarına ve kostüm tasarımlarında kendini göstermiştir.

Görsel 2. Sivri Burun Ayakkabılar

Özellikle erken gotik döneminde (1200-1350), giysilerin zarıflığı, minimal abartılılığı ve vücut hatlarını belli eden modelleri dikkat çekmektedir.

Görsel 3. Erken Gotik Dönem Kadın Giysi Örnekleri (Orsborne,2013:64).

14. Yüzyıl, mimaride yalınlıktan karmaşık bir forma geçişin olduğu geç gotik (1350-1450) dönem olarak adlandırılmaktadır. Mimarideki bu form değişiklikleri giysi modellerine de yansımıştır. Bu dönemde giysiler artık daha çok ayrıntısı olan ve vücudu saran modellerde ve zıt renk kumaş kombinasyonları kullanılarak tasarlanmaya başlanmıştır (Orsborne,2013: 64). Özellikle dar manşetli kollar, geniş drapeli etekler, önde sertleştirilmiş göğüs formları ve göğüs dekolteleri ön plana çıkmaya başlanmıştır. 1400'lü yılların sonlarına doğru, kıyafetlerde yenilik, farklılık ve lüks gibi unsurlar hakim olmaya başlamıştı. Kadın giysilerinde, geniş, pilili ve dik yakalı dış elbiseler, içliklerde uzun kollar, dekolteli yuvarlak ve kare yakalar ile tezatlık oluşturuluyordu (Orsborne,2013: 74).

Görsel 4. “Houppeland” Geç Gotik Dönem Kadın Giysisi (Orsborne,2013:74).

İç giysilerde jüpon, korse, kombinezon ve tel çemberli iç etekler kullanılıyor ayrıca giysiyi tamamlayıcısı olarak fiyonk, inci, dantel, fırfır, fiyonk, kurdele vb. süsleme malzemeleri tercih ediliyordu. Günümüzde de hala kadınlar ve erkekler tarafından giyim tarzı olarak gotik'in tercih edildiğini sokaklarda görmekteyiz. Özellikle metal ve rock tarzını sevenlerin giyim stillerinin gotik tarzda birleştiğini söyleyebiliriz. Rahat şıklığın ön plana çıktığı sokak stili gibi gotik tarzın da kendine özgü yanları bulunmaktadır. Genellikle siyah, bordo gibi renklerin ağırlıklı kullanıldığı kıyafetler, tüller ve dantellerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca elbiselerin altına sıklıkla file veya dantelli çorapların kullanılmaktadır.

1.3.Gotik dönemi mimarisi

Görsel 5. Gotik dönemi iç ve dış mimarisi

<https://typelish.com/b/gotik-sanatin-zirvesi-koln-katedrali-117138>,
<https://karakoymono.com/2018/02/22/gotik-sanat-uzerine/>

1.4.Mood board tasarım süreci

Sanat yapıtlarının oluşum sürecindeki yaratıcılıkta, tasarım kavramı önemli bir yere sahip olması nedeniyle, yaratma ve tasarım birbiriyle örtüşen iki kavram olarak belirtilmektedir (Karoğlu ve Şenel, 2012: 1433). Tasarım, insan ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanmış, estetik görünümün yanı sıra işlevsellik içeren yaratıcılık değeri yüksek; bütünsel bir bakış açısı ile sunulan ve kendine özgü görünüme sahip olma özelliği taşıyan bir sanatsal ürün olarak tanımlanabilir (Atılğan, 2014:473). Mood board tasarım sürecinde tasarımcıların takip etmesi gereken aşamalar vardır. Bu aşamalar şunlardır:

- ☐ Çalışma konusunu ve amacın belirleme,
- ☐ Tema belirleme,
- ☐ Temaya uygun materyalleri belirleme (renk, doku, kumaş, model, dikim ve süsleme özellikleri),

Tasarım eskizlerini çizme,

- ☐ Eskiz çizimleri arasından koleksiyon parçalarını belirleme,
- ☐ Seçilen modellerin teknik çizimlerini yapma,

Mood (story) board (hikâye ve renk panosu) hazırlama

Bu araştırmada; Gotik stile dayalı bir giysi koleksiyonunun temasın yansıtan hikaye panosu (story board) oluşturma amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda giysi koleksiyon sürecindeki aşamalara uygun olarak öncelikle esin kaynağı belirlenmiştir yazılı ve internet kaynaklar taranarak görsel, üç boyutlu materyaller toplanmıştır. Toplanan materyaller temelinde grup çalışmaları olarak toplam 25 eskiz çizimi yapılmış ve daha sonra ise yapılan eskizler arasından konuyu en iyi yansıtan tasarımlar artistik ve teknik çizim olarak çizilmiştir. Hikâye panosu oluşturulduktan sonra hikâye panosuna bağlı olarak 10 koleksiyon parçası içerisinde de araştırmacı tarafından seçilen bir modelin dikimi yapılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Ahmet Yesevi Üniversitesi, Medya Sanat ve Tasarım Fakültesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Moda tasarımı alanında 2025-2026 eğitim-öğretim yılı güz döneminde ‘Koleksiyon geliştirme’ dersini alan öğrencilerin giysi tasarımı aşamasında geliştirdikleri hikaye pano’larından çıkarak, kavramsal olarak açıklanan hikaye panosu ’nun uygulama aşamalarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sebeple çalışmada, bir giysi konusu özelinde, giysinin genel duygu durumuna hitap eden bir hikaye panosu tasarım süreci eylem araştırması yöntemiyle kurgulanmıştır.

Eylem araştırması, bilimsel araştırma ile eylem arasındaki çizgiyi kaldırmaya yakın olan uygulamalı bir araştırmadır. Eylem araştırmasında, incelenenler araştırma sürecine katılırlar, araştırma, bilinçlendirme ya da farkındalığı artırma amacı taşır ve doğrudan eylemle bağlantılıdır (Sığır, 2021, s. 206). “Eylem araştırması bizzat uygulamanın içinde olan bir uygulayıcının doğrudan kendisinin ya da bir araştırmacı ile birlikte gerçekleştirdiği ve uygulama sürecine ilişkin sorunların ortaya çıkarılması ya da halihazırda ortaya çıkmış bir sorunu anlama ve çözmeye yönelik sistematik veri toplamayı ve analiz etmeyi içeren bir araştırma yaklaşımıdır” (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 319).

Bu çalışmada eylem araştırması yöntemi, pratik/karşılıklı işbirlikli/maksatlı model olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda kurgulanan özgün bir giysi koleksiyonu konusundan yola çıkarak hikaye panosu geliştirilmiştir. Hikaye panosu tasarımı için görsel araştırması gerçekleştirilmiş, görsellerin giysi ile ilişkisi doğrultusunda seçimi yapılmış, nihayetinde görsellerle birlikte hikaye panosu tasarımı oluşturulmuştur. Hikaye panosu tasarımının ilhamla alakalı olması ve yaratıcı sürecin giysiye ilişkin belirli amaçlara hizmet eden kısıtlılıkları dışında herhangi bir kısıtlamasının olmaması sebebiyle giysiye ait belirli birtakım unsurların görselleştirilmesi ile sınırlandırılmaya gidilmiştir.

2.1. Veri toplama

Çalışmanın literatür bilgileri için konuya ilişkin alan yazındaki makale, tez, kitap, dergi ve online kaynaklar taranmıştır. Tasarım sürecinde ise konuyu en iyi şekilde yansıtacak modellerin önce eskiz çizimleri yapılmış daha sonra ise koleksiyonu oluşturacak parçalar belirlenmiştir. Çalışmada hikaye ve renk panosunu oluşturmak için konuyu anlatan görsel materyaller, eskiz, artistik ve teknik çizimler için resim kağıdı, renklendirmeler için boyalar, esas çalışma için saten, güpür, dantel, deri, kumaş, tüy, tela, balina kemiği, korse bağcığı ve fermuar kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Esin Kaynağı Ve Temanın (Konsept) Belirlenmesi

Çalışmada gotik dönemi stili, mimarisinden esinlenmiştir. Sivri uçlu, simsiyah binaların genel görünümünden ve dönemin kötü mistik havasından esinlenmiştir. Köstüm gibi, mimarlık da dönem eğilimlerini ifade eder ve çoğu zaman, özellikle yeni malzeme kullanımı ve üretim

teknikleri gibi teknolojideki değişiklikler kadar, toplumsal ilgi ve çıkarlara bağlantılıdır (Seivewright, 2013)

Koleksiyon için tema ya da konsept seçerken dikkat edilmesi gereken, bunların ilk önce yönbilgiye yanıt verebilmesi ve yaratıcılığa teşvik etmesidir. Sözcükler ve imgeler, zaten beyin fırtınası sırasında ortaya çıkarılmıştı. Bunlar, olası bir konsept ve temada kullanılacak fikirlerin toparlanmasına yardımcı olacaklardır.

Tema ya da konsept, iyi bir koleksiyonun esası, onu kişisel ve özgün yapacak unsurdur. İşinde başarılı olmak isteyen tasarımcı alanıyla ilgili, kişiliğini ve etrafını çevreleyen dünyaya bakış açısını keşfederek bunları enerjik, yenilikçi ve inandırıcı bir koleksiyonda harmanlar. (Seivewright, 46).

Tema belirleme aşamasında, ilk olarak görsel ve yazılı materyaller taranarak, tasarımların neleri yansıtmaları gerektiği belirlenmiş ve koleksiyonda bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Koleksiyon oluşturma sürecinde konu, koleksiyonun ana yapısını oluşturacağından dolayı, üzerinde uzun zaman ve ayrıntılı olarak çalışılması gereken bir süreçtir. Bu aşamada konu araştırma temeline dayandırılmalı ve alan yazında geniş araştırmalar yapılmalıdır. Yapılan çalışmada da tema, gotik moda tarzını yansıtan tasarımlardan oluşfn koleksiyonu hikaye panosunda sergilemek amaçlanmıştır.

3.2.Hikâye ve renk panosu oluşturma

Hikâye ve renk panoları tasarımcıya, koleksiyon hazırlama sürecinde rehberlik eden görsel bir kaynaktır. Tasarım sürecinde temayı yansıtan hikâye panosu ayrı, renk panosu ayrı olarak hazırlanabileceği gibi tek pano üzerinden de tema yansıtılabilmektedir. Bu araştırmada temayı yansıtmak için hikâye ve renk panosu tek bir pano olarak hazırlanmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1 . Gotik stilde tasarlanan hikaye panosu örnekleri. Öğrenci çalışmaları.

Hikaye panoları genellikle bir tema üzerine yoğunlaşmaktadır. Güzel sanatlar bölümü, giysi tasarımı alanı öğrencileri tarafından geliştirilen Fotoğraf 1' deki pano, Gotik stilde 2026

ilkbahar/yaz mevsimi, kırmızı halı için tasarlanmış ‘Viktorya’ teması altında hazırlanmıştır. Tasarımcı öğrenciler, bu panoda ‘Viktoryan’ dönemin giysilerin tanımlamış ve temaya ilişkin kurduğu kavramsal bağlantıyı özetleyen görseller kullanmıştır. Mizaç panosu örneğinde kullanılan modeller, renkler, kumaş dokuları, aksesuar ve unsurlar, makyaj ile tenlerinin vurgulandığı kadın görselleri; tema ile ilişkilendirilen önemli göstergelerdir. Gotik stil, Orta Çağ'ın sonlarından (12.-15. yüzyıllar) gelen mimari ve sanatın moda üzerindeki etkisinden ve ‘Viktorya’ döneminin zarafetinden ilham alır.

Günümüzde gotik stili modern uygulaması müzik (rock, metal) ve popüler kültürde kendini gösterir ve kişisel ifade için dramatik ve mistik bir moda akımı olarak benimsenir. Gotik giyim stili, genellikle siyahın hakim olduğu, dramatik, melankolik ve mistik bir moda anlayışıdır; sıkı kesimli (korseler, dar kollar), kabarık (etekler) ve akıcı parçaları içerir; kadife, dantel, deri gibi zengin kumaşlar ve gümüş, metal aksesuarlar, yüksek topuklu botlar kullanılır, makyajda ise soluk cilt ve koyu göz makyajı ile tamamlanır. Bu stil, viktorya dönemi zarafetini karanlık estetikle birleştirir. Gotik stili temel özellikleri şunlardır: giysinin renk paletinde siyah, bordo, lacivert gibi koyu ve derin tonlar baskındır, ancak kırmızı gibi kontrast renkler de kullanılabilir. Kumaş özelliğinde ise; kadife, dantel, ipek, deri ve lateks tercih edilir ve lüks ve dramatik bir doku sağlar. Kesim ve silüette korseler, yüksek yakalı bluzlar, uzun ve kabarık etekler, dar kollu üstler (cote-hardie gibi), özel montlar, yelekler, kravatlar ve dar pantolonlar yaygındır ve tercih edilmektedir. Aksesuarlarda: takılar: cameolar, gerdanlıklar, broşlar, büyük kemerler, gümüş ve metal detaylar. eldivenler, şemsiyeler, silindir şapkalar ve yüksek topuklu botlar stili tamamlayıcıdır. Makyaj ve Saç imajında: soluk cilt, koyu göz makyajı (eyeliner, far) ve dramatik dudaklar (siyah veya koyu kırmızı) ile tamamlanan mistik bir görünüm sunmaktadır.

Fotoğraf 2. Gotik stilde tasarlanan hikaye panosu örnekleri. Öğrenci çalışmaları

Fotoğraf 2’deki yer alan mizaç panosu örneği Viktoryan döneme ilişkin siyahın hakim olduğu, dramatik, melankolik ve mistik bir görüntüden ilham kaynaklarıyla hazırlanmıştır. Panoyu hazırlayan tasarımcı öğrenciler, bir kötü his uyandırdığını ve kendisine ilham verdiğini

ifade etmiştir. Hikaye panosunda gül, yarasa, sivri uçlu binaların mimarisinden ve manzara resimlerinin yanı sıra takı ve aksesuarlara, saç ve tırnak tasarımına ilişkin görsellere yer veren tasarımcı öğrenciler, bahsettiği kötü hislere yönelik bir ruh hali yaratmıştır. Buna göre, bir temaya yönelik seçilmiş görsellerden meydana gelen hikaye panosunun hem tasarımcının temaya yönelik yarattığı genel ruh halini yansıtmaya hem de tasarımcıya ilham verme gibi görevlerinin olduğu değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 3. Hikaye panosu örneği. Öğrenci çalışması.

Eskiz çizimleri

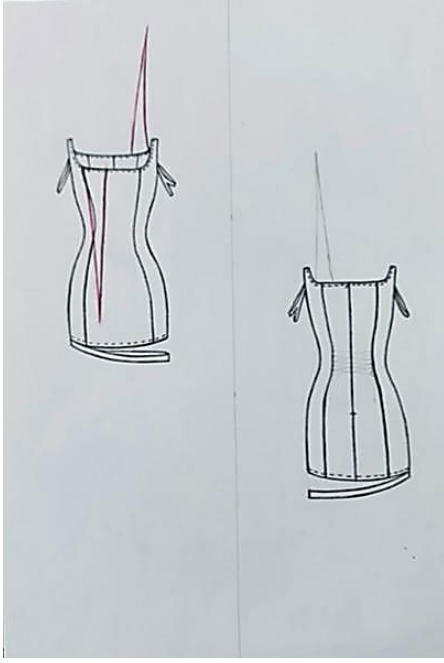
Çalışma taslağının kâğıt üzerinde karalamalar olarak çizilmesine eskiz çizim denmektedir. Bu çalışmada da gotik tarz modayı yansıtan 25 adet çizim, resim kâğıdına 5 temel modelden 5'şer tane modelden model geliştirme olacak şekilde ön ve arka olarak çizilmiştir. Çalışmaya ait eskiz çizim örnekleri Fotoğraf 4'de yer almaktadır.

Artistik ve teknik çizimler

Bir modeli cezbedici hale getirmek ve modele abartı katmak için yapılan çizimlere artistik çizim denmektedir. Artistik çizimler yapılırken 1/9 oranından 1/14 oranına kadar ölçülerle, model deforme edilerek çizilmektedir. Teknik çizim ise, artistik olarak çizilmiş modellerin 1/8 oranında daha ayrıntılı ve gerçek vücut ölçülerine uygun olarak çizilmesidir. Yapılan teknik çizimlerin modeliste model ile ilgili ayrıntılı bilgileri vermesi gerekmektedir. Çalışmada eskizler arasından seçilen 10 koleksiyon parçasının önce artistik çizimleri daha sonra ise teknik çizimleri yapılmıştır. Artistik çizim için seçilen silüetlerin estetik bir görüntü vermesi açısından uzun ve ince yapıda olmasına dikkat edilmiştir. Koleksiyonu oluşturacak çizimlerin artistik ve teknik çizim örnekleri fotoğraf 5’te yer almaktadır.

Fotoğraf 5. Koleksiyonu oluşturan parçaların artistik çizimleri.

Fotoğraf 6. Koleksiyonu oluşturan parçaların teknik çizimleri.

Dikilecek koleksiyon parçasının belirlenmesi

Bu, koleksiyonu oluşturacak parçalar arasından dikilecek modele karar verme aşamasıdır. Bu aşamada 9 koleksiyon parçası arasından bir tanesi seçilerek, kalıbının çıkarabilmesi için ayrıntılı model analizi yapılmıştır. Dikimi yapılacak modele karar verilirken ‘casual’ stiline yakın 10 numaralı model seçilmiştir. Seçilen model Fotoğraf 7’de yer almaktadır.

383

Fotoğraf 7. Dikilecek giysinin artistik çizimi ve ön-arka kalıbı.

Prototip dikimi

Prototip dikimi, modelin uygunluğunun ve kalıp hatalarının tespit edildiği ön dikim çalışmasıdır. Bir ürünün prototipi hazırlanarak, kalıbın vücuda uygunluğu ve üretimde ortaya

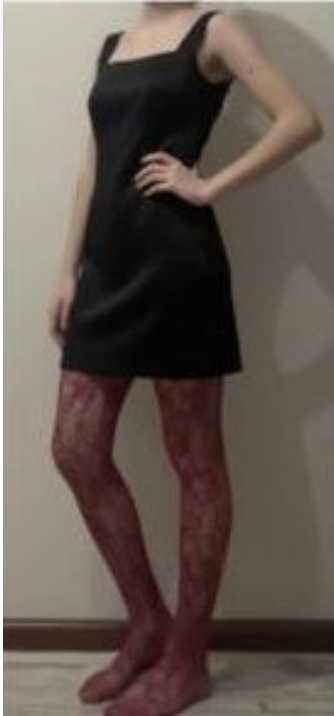
çıkabilecek olası sorunların tespiti de yapılmış olmaktadır. Çalışmada kalıbı çıkarılan modelin patiska kumaş ile prototip dikimi yapılarak, olası hatalar esas çalışma öncesi kontrol edilmiştir.

Fotoğraf 8. Prototip dikimi. Ön, yan ve arka görünümü.

Bitmiş ürün

Bitmiş ürün, koleksiyon oluşturma sürecinin son aşamasıdır. Bu aşamadan sonra ürünler müşteri beğenisi almak üzere defile ya da sergi olarak sunulmaktadır. Çalışmanın seçilen koleksiyon parçasına ait dikilmiş ürün görseli Fotoğraf 8’de yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Bitmiş ürün ön görünümü

Görsel panolarda mizacın yaratılması için aranan üç temel özellik; renk, biçim ve kompozisyonudur. Tasarımları yönlendirmede önemli bir unsur olan renk, görsel panonun

mizacının yaratılmasında da etkilidir. Aynı görsellerin farklı renkleriyle oluşturulan iki pano, tamamen farklı atmosferler yaratabilmektedir. Biçim, özellikle görsellerin kesim şekillerinde ön plana çıkmaktadır. Tasarımlarda içeriklerinden bağımsız olarak bu şekiller de metaforik bağlantılar kurmaya ve sembolik anlamlar yaratmaya yol açabilmektedir. Kompozisyon ise, tasarımcının geliştirdiği koleksiyona ait tasarım öğelerinin bir araya geldiklerinde çağrıştırdığı duyguları aktarmaya yönelik düzenlenmiş yapısını ifade etmektedir (Lucero Vera, 2009: 77). Kompozisyon yerleşimi sırasında öğelerin yanlış konumlandırılması, doğru görseller seçilmiş olsa dahi iletilmek istenen mesajın doğru bir şekilde aktarılmasına engel olabilecek önemli bir unsurdur.

Öğrenciler tarafından geliştirilen hikaye panoları'nın arka planında siyah rengin çok tercih edilmesi tespit edilmiştir. Biçim olarak sivri uçlu siyah binaların seçimi,

Tasarımcılar, araştırma sürecini kişiselleştirmek amacıyla farklı mizaç panosu hazırlama teknikleri kullanabilmektedir. Görsel kolaj, duvar panoları, araştırma ve eskiz defterleri gibi öğeleri derleme biçimleri bu tekniklerden bazılarıdır (Calderin, 2009: 21; Sorger ve Udale, 2013: 20). Tasarım araştırmaları sonucunda elde edilen veriler arasından tasarım konseptini temsil edecek doğru öğelerin seçilmesi ve bir araya getirilirken kullanılacak tekniklerin belirlenmesi, tasarımcıların bilgisine, kültürüne ve deneyimlerine bağlı olarak değişebilmektedir (Edwards vd., 2009: 2). Giyim sektöründeki profesyonel tasarımcılar, tasarlama süreçlerinin başında silüet, desen, renk, kumaş ve aksesuar örneklerini genellikle mizaç panoları aracılığıyla ve duvar panoları üzerinde bir araya getirmektedir

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tasarım sürecinin geliştirici unsurlarından biri olan mood board giyim sektöründe çeşitli birimlerce tasarım fikri geliştirmek, ilham almak ve görsel iletişim kurmak amacıyla kullanılmaktadır. Bir tür ara tasarım olarak da tanımlanabilecek hikaye panosu giyim endüstrisinde özellikle bir giysi koleksiyonun tanıtılması, tasarımcının tasarladığı moda dünyasına ilişkin kararların, giysi tarzının, temasın hedef kitlesin trendin betimlenmesi ve sunulması amacıyla da hazırlanabilmektedir.

Giysi tasarımı sürecinde hikaye panosu tasarımının geçtiği aşamaları örneklerle ortaya koymanın amaçlandığı bu çalışmada örnek ortak bir konu üzerinden bir kaç farklı hikaye panosu tasarımı süreci kurgulanmıştır. Yapılan çalışmada hikaye panosu için seçilen referanslar giysi ve aksesuar tasarımında (renk, kumaş, doku, model, süsleme ve aksesuar) başlıklarını kapsamıştır. Çalışmanın bu başlıklarla sınırlandırılmasının nedeni giysi konusunun tasarım için hissettirdikleri ve düşündürdükleri ile ilgili olmuştur. Görsel referansların seçilmesi ve hikaye pano tasarımı sürecinde giysinin konseptin belirleyici olduğu, başka bir deyişle içeriğin biçimsel ifadeye yansıdığı, içeriğin tasarım süreçlerinde kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında giysi koleksiyonunun çözümlemesinin görsel referans seçiminde ve hikaye panosun hazırlamada önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple tasarımı yapılan koleksiyonun öncelikle konseptin pek çok düzlemde sağlıklı yapılması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. ATILGAN, KOCABAŞ, D. [2014](#). “Giysi Tasarımında Esinlenmenin ve Araştırmanın Yaratıcılığa Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2486> Number: 27 , p. 471-487.
2. Calderin, J. 2009. *Form, fit, fashion: All the details fashion designers need to know but can never find*. Rockport Publishers.
3. Edwards, A., Fadzli, S. A., and Setchi, R. 2009. *A comparative study of developing physical and digital mood boards* [Sözlü Sunum]. 5th International Conference on Innovative Production Machines and Systems (I*PROMS'09), Cardiff, UK.
4. Cassidy, T. D. (2008). Mood boards: Current practice in learning and teaching strategies and students' understanding of the process. *International Journal of Fashion Design*, 1(1), 43-54. <https://doi.org/10.1080/17543260802015154>
5. Edwards, A., Fadzli, S. A., and Setchi, R. 2009. *A comparative study of developing physical and digital mood boards* [Sözlü Sunum]. 5th International Conference on Innovative Production Machines and Systems (I*PROMS'09), Cardiff, UK.
6. Freeman, C., Marcketti, S. and Karpova, E. 2017. Creativity of images: using digital consensual assessment to evaluate mood boards. *Fashion and Textiles*. 4(1), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s40691-017-0102-4>
6. Garner, S. ve McDonagh-Philp, D. (2001). Problem interpretation and resolution via visual stimuli: the use of ‘mood boards’ in design education. *Journal of Art ve Design Education*, 20(1), 57-64. doi:10.1111/1468-5949.00250.
7. KAROĞLU, H., E. Şenel , “Pop Art and Fashion Interaction”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol.5, No.8: 1423-1444,2012
8. Keiser, S. ve Tortora, P. G. 2023. *The fairchild books dictionary of fashion*. (5. Baskı). UK: Bloomsbury Collections.
9. Lucero Vera, A. A. 2009. *Co-designing interactive spaces for and with designers: supporting mood-board making*. [Doctoral dissertation, Eindhoven University of Technology]. <https://doi.org/10.6100/IR641288>
10. Lucero, A. 2012. *Framing, aligning, paradoxing, abstracting, and directing: how design mood boards work* [Sözlü Sunum]. DIS '12: Designing Interactive Systems Conference, Newcastle Upon Tyne, United Kingdom.
11. Mete, F. 2006. The creative role of sources of inspiration in clothing design. *International Journal of Clothing Science and Technology*, 18(4), 278-293. <https://doi.org/10.1108/09556220610668509>
12. ORSBORNE, Amy, MODA; Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi, 2013, İstanbul. (Çev. Duygu Özen)
13. Sığrı, Ü. 2023. Nitel araştırma yöntemleri. *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: yeni perspektifler*. (s. 471-516). Ankara: Seçkin.
14. Simon Seivewright. *Moda Tasarımında Araştırma ve Tasarım*. Çeviren Burcu Bakın. 2013,46.
15. Yıldırım, A., ve Şimşek, H. 2021. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Ankara: Seçkin.

16. Zabotto, C. N., Sergio Luis da, S., Amaral, D. C., Janaina Mascarenhas Hornos, C. ve Benze, B. G. 2019. Automatic digital mood boards to connect users and designers with kansei engineering. International Journal of Industrial Ergonomics, 74, 102829. doi:10.1016/j.ergon.2019.102829

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. https://www.reddit.com/r/InteriorDesign/comments/oofnu4/goth_gothic_mood_board/ 1.

Görsel 2. <https://typelish.com/b/gotik-sanatin-zirvesi-koln-katedrali-117138> (Erişim Tarihi: 27.01.2026).

Görsel 3. <https://karakoymono.com/2018/02/22/gotik-sanat-uzerine/> (Erişim Tarihi: 27.01.2026).

Görsel 4. “Houppeland” Geç Gotik Dönem Kadın Giysisi (Orsborne,2013:74).

Görsel 5. Gotik dönemi iç ve dış mimarisi. <https://typelish.com/b/gotik-sanatin-zirvesi-koln-katedrali-117138>, <https://karakoymono.com/2018/02/22/gotik-sanat-uzerine/>.

CYANOTYPE TEKNIĞİ İLE BOTANİK BASKI OLUŞTURMA SÜRECİ

Öğr.Görevlisi Sayara YERGESHOVA

H.A.Yesevi Üniversitesi
ORG0000-0003-0953-3260

Özet

Bu çalışmada H.A.Yesevi Uluslararası kazak-türk üniversitesi, Güzel sanatlar bölümünde öğretim görevinde çalışan Sayara Yergeshova'nın özgün workshop çalışmalarına yer verilmiştir. Cyanotype tekniği ile botanik baskı oluşturma konulu workshop çalışma Türkistan şehrinde yerleşen, H.A.Yesevi üniversitesine bağlı eğitim, bilim, sanayi, kültür ve eğitim kurumu olan botanik bahçesinde yapılmıştır. Workshop çalışmaya Medya, sanat ve tasarım fakültesinin öğrencileri izleyici olarak katılmıştır. Workshop yapılmadan önce bu tekniğe kısa bir giriş yapılarak ardından uygulamaya geçilmiştir. Uygulama yapılırken tekniğin tarihi, özellikleri ve avantajları hakkında bilgi verilmiştir. Uygulama dar kot pantolon, kısa kollu crop top ve masa örtüsü olarak seçilen bez kumaş üzerinde yapılmıştır. Bu üç türlü kumaşlar farklı olduğundan dolayı farklı sonuçlar vereceği bakımından seçilmiştir. Baskısı yapılan bitkiler botanik bahçesinden toplanarak özellik, estetik açısından uygun görülen bitkiler seçilmiştir. Çalışma kapsamında, sanatsal anlamda oldukça esnek ve deneysel çalışmalara olanak tanıyan Cyanotype tekniğinin içeriği ve güncel örnekleri bu ele alınıp incelenmiştir. Bunlara ek olarak, bu çalışmada bağlamında yöntemin tarihsel açıdan incelenmesi, teknik olarak ele alınması, uygulama metotları ve alanları detaylı bir şekilde incelenerek aktarılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma ile elde edilen bulgular ve veriler doğrultusunda, literatüre ve alternatif baskı tekniklerini kullanan ya da alternatif olarak doğal bir yöntem arayan sanatçılara çevreye duyarlı, sürdürülebilir alternatif bir yöntem ya da sanatsal bir ifade biçimi olarak alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Eski baskı tekniği olan siyanotip tekniği günümüzde yeniden değerlendirilerek yeni, özgün çalışmalarla yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Botanik bahçe, bitkiler, cyanotype tekniği, özgün çalışma.

Abstract

This study presents the original workshop works of Sayara Yergeshova, a lecturer in the Fine Arts Department of H.A. Yesevi International Kazakh-Turkish University. The workshop on creating botanical prints using the cyanotype technique was held in the botanical garden, an educational, scientific, industrial, cultural and training institution affiliated with H.A. Yesevi University, located in Turkestan city. Students from the Faculty of Media, Art and Design participated in the workshop. Before the workshop, a brief introduction to this technique was given, followed by practical application. During the application, information was provided about the history, characteristics, and advantages of this technique. The application was performed on skinny jeans, a short-sleeved crop top, and a tablecloth. These three types of fabrics were chosen because their different materials would yield different results. The plants used for the cyanotype prints were collected from the botanical garden, and those deemed suitable in terms of characteristics and aesthetics were selected. Within the scope of this study, the content and current examples of the cyanotype technique, which allows for highly flexible and experimental works in an artistic sense, were examined. In addition, the historical examination, technical analysis, application methods, and fields of application of the method were discussed in detail within the context of this study. In conclusion, based on the findings and data obtained from this study, the aim is to contribute to the literature and to artists who use alternative printing techniques or seek an alternative natural method as an environmentally conscious, sustainable alternative method or form of artistic expression. The cyanotype technique, an old printing technique, has been re-evaluated and reinterpreted in new, original works.

Keywords: Botanical garden, plants, cyanotype technique, original work.

1.Giriş

1.1. Cyanotype Tarihi

Cyanotype ya da güneş baskısı tekniği, Türkçe'si ile "güneş baskı," günümüz sanatçıları ve fotoğrafçıları için yaratıcı ifadeler sunan tarihi bir yöntemdir. Cyanotype, fotoğrafçılık dünyasında tarihi bir süreç olan alternatif baskı tekniğinin bir parçasıdır. Bu tekniğin tarihi 19. yüzyıla dayanmaktadır ve günümüzde hala kullanılmaktadır. Bu teknik, İngiliz bilim insanı ve fotoğrafçı Sir John Herschel tarafından 1842'de keşfedildi. Herschel, bu süreci bilimsel çalışmalarında not almak için kullanmıştır. Genel olarak cyanotype, bir baskıyı oluşturmak için fotoğraflık kağıt veya benzeri bir yüzey üzerine bir çözelti uygulayarak çalışır. Söz konusu çözelti genellikle iki kimyasal bileşen olan demir (III) amonyum sitrat ve potasyum ferrisiyanür içerir. Bu bileşenlerin karışımı, ışığa maruz bırakıldığında reaksiyona girer ve benzersiz mavi-beyaz renkte görüntüler oluşturur. Cyanotype, tarihi bir fotoğrafçılık tekniği olmasının yanı sıra sanatsal bir ifade şekli olarak da kullanılmaktadır. Bu tekniği kullanarak doğal objelerin, negatiflerin veya diğer öğelerin çarpıcı görsellerini oluşturabilirsiniz (<https://www.colorbox.com.tr/>).

Cyanotype, mimarlar tarafından planları hızlı ve doğru bir şekilde çoğaltmanın bir yolu olarak benimsenmiştir. Cyanotype teknikleri ayrıca bitki ve hayvanları inceleyen bilim insanları tarafından da kullanılmıştır. Kumaş üzerinde cyanotype baskı yapma biraz üzerinde çalışıp tecrübe kazandıracak bir süreçtir. Çok pratik ve uyarlanabilirliğinden dolayı tasarımcıya bir çok fikir vermektedir. Bu teknikte yaş veya yetenek fark etmeksizin herkes bunu keyifli olarak yapabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, cyanotype tekniğinin tarihsel gelişimini örnekler eşliğinde incelemek, günümüzdeki tekstil alanında yerini ve konumunu tartışmaktır. Çalışmada, Cyanotype'ın ortaya çıkışı ve uygulanışı anlatıldıktan sonra workshop uygulama süreci gerçekleştirilmiştir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu araştırma ile alternatif baskı tekniklerinden olan cyanotype'ın tekstil tasarımında kazandırılması, tanıtılması ve farklı bir bakış açısı ile yeni bir uygulama alanının kazandırılması amaçlanmıştır. Cyanotype üzerine yapılan bu araştırma tarama modelinde bir betimleme çalışmasıdır. Çalışma kapsamında, cyanotype tekniğinin tarihsel ve uygulama bağlamında literatür taraması yapılarak günümüz örneklerine yer verilmiştir.

3.BULGULAR

Cyanotype süreci, ilk olarak 1842'de, İngiliz astronom ve kimyacı olan Sir John Frederick William Herschel tarafından keşfedilmiştir. Türkçede cyanotype haricinde mavi baskı, güneş baskı isimleri ile anılırken, yabancı kaynaklarda sun print, blueprint, iron print ve ferropussiate prints olarak da bahsedilmektedir. Cyanotype'ın ilk yaygın kullanımı 1850'lerde botanik alanında Anna Atkins'in bitki görüntülerini pozlaması ile başlamıştır. Cyanotype, 19. yüzyılın sonlarında mimari planların kopyalanması ile iyice kullanılır duruma gelmiş ve 20. yüzyılın başlarında ise alternatif fotoğraf basımlarında yer almaya başlamıştır. 1960'lardaki alternatif fotoğraf dalgası sırasında cyanotype, özellikle Robert Rauschenberg'in beden cyanotype'ları ile yeniden gündeme gelmiştir. Cyanotype tekniği 1960'lardan günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir (Böcekler, 2020, 53).

Cyanotype, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında kâğıt dışındaki kumaş (ipek, deri), ahşap gibi yüzeylere de uygulanmıştır. Amerika'da ev tekstili ürünlerinde 1880'lerden sonra Cyanotype kullanıldığı görülmektedir. Cyanotype böylece anma/hatıra (commemoration) işleviyle evlerde yer almıştır. Aile albümleri adeta yastık üzerlerine taşınmıştır.38 Günümüzde George Eastman House'da yer alan bu yastık üzerinde, otuz adet Cyanotype fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğraflar kumaşa basılmış ve dikilmiştir. Fotoğraflarda erkek ve kadın portreleri, bir ailenin yaptığı seyahatler gibi dış dünyaya ait fotoğraflar yer almaktadır.

Görsel. 1. 30 adet Cyanotype baskının bulunduğu yastık. George Eastman Collection, 52 x 51 cm (<https://collections.eastman.org/objects/42924/pillow-cover-made-of-30-cyanotype-images-printed-on-cloth-an?ctx=96bbbdfe-ad6b-4212-9fa8-89cabe4a656e&idx=4>)

Görsel 2. John F.W. Herschel'in İlk Cyanotype Denemesi, 1842. Kaynak: URL3

Kolaylıkla ev ortamında bile uygulanabilmesi ve ayrıca diğer baskı yöntemlerine göre daha az maliyetli olması tercih edilme nedenlerindendir. Bu nedenlerden dolayı da birçok farklı alanlarda da kullanımı gözlenmektedir. Birebir görüntü almak isteyen uygulayıcılar için aslında uygun bir teknik değildir. Çünkü belirli bir aşama ve süreçleri içerisinde barındıran bu teknikte ortaya çıkacak olan sonucu etkileyen birçok neden bulunmaktadır. Bir kere elde ettiğiniz görüntünün aynısını zaman içerisinde yakalamanız zorlaşacaktır. Bu bağlamda fotoğrafta resimsellik elde etmek isteyen sanatçılar için ideal baskı yöntemidir (Çokokumuş, 2015).

Cyanotype'ın çok eski tanımları fotogram veya gölgegramlardı. Aslında bu tanım cyanotype'ın ne olduğunu en iyi açıklayan tanımlardan birisidir. Nesneleri kaplanmış kâğıdın yüzeyine yerleştirmek ve onların oluşan gölgelerini açığa çıkarması mantığına dayanmaktadır. Fabbri & Fabbri (2006) şiirsel bir anlatımda bulunarak “Özellikle nesnelerle yapılanlar cyanotypeler bazen rüya gibi, dalgalı bir his uyandırır. Mavinin değişen tonları, açık ve güneşli bir günde gökyüzü gibidir.” tanımında bulunmuştur.

Cyanotype baskı için öncelikle ışığa duyarlı solüsyonun hazırlanması gerekmektedir. Cyanotype iki temel kimyasalın karışımı ile oluşur: Demir amonyum sitrat ve potasyum ferri siyanür 100 ml suda 25 gram demir amonyum sitrat ve 100 ml suda 10 gr potasyum ferri siyanür eritilir (Ware, 2019). Potasyum Ferrisiyanür ve içerisine saf su konularak A solüsyonu elde edilir. Diğer tarafta B solüsyonu için, Ferrik Amonyum Sitrat ve üzerine saf su ilave edilir. Bu elde edilen iki karışım eşit miktarlarda birleştirilir. Daha sonra baskı yapılacak yüzeye fırça yardımıyla uygulanır. Yüzey kurutulduktan sonra baskısı alınmak istenen obje veya negatif görüntü yüzey üzerine yerleştirilerek güneş ışınlarına maruz bırakılır. Devamında belirli süre pozlanan görüntü suya batırılır ve gölge görüntü oluşmaya başlar. Su içerisinden alınan görüntü kurumaya bırakılır. Kısaca bu şekilde tanımlanabilen cyanotype tekniği yöntem süreci içerisinde birçok detay barındırmaktadır. Öncelikle gerekli malzemeler listesini oluşturmak faydalı olacaktır. Kullanılan kimyasallar göz önüne alındığında güvenlik için karışımlar hazırlanırken eldiven ve gözlük kullanılması gerekmektedir. Bunların yanı sıra Ferri Amonyum Sitrat, Potasyum Ferrisiyanür, saf su, plastik kaplar, sünger fırçalar, banyo-yıkama küveti, hassas tartı, beher ölçü kabı, cam karıştırıcı, kahverengi şişeler, düz cam, saç kurutma makinesi, asetat kâğıdına negatifi çıktı alınmış görüntü veya obje gerekmektedir. Son olarak da Güneş ışığı veya UV ışık kaynağı ile süreç başlatılabilir. Tavsiye edilen ışık kaynağı ise Güneş'tir. Ücretsiz, temiz, güçlü, nispeten güvenli ve kullanımı eğlencelidir. Elde edilen görüntünün tonlarında tercihen değişiklik için tannik asit, hidrojen peroksit, sodyum karbonat kullanılabilir. Bileşenlerin daha uzun süre saklanması için ise amonyum dikromat, sodyum benzoat ve oksalit asit kullanılabilir (Kızılırmak, İnan Çalapkulu, 2020) .

Cyanotype solüsyonunun hazırlanabilmesi için farklı formüller bulunmaktadır. En genel formül;

A solüsyonu; Potasyum Ferrisyanür (4gr), Destile su (50 ml)

B solüsyonu; Ferri amonyum sitrat (10 gr), Destile su (50 ml)

Daha sonra kullanabilmek için biraz fazla bir solüsyon hazırlamak istenirse Serdar Bilici (2014)'nin formülü aşağıda belirtilmiştir. Bu solüsyonlar sağlıklı bir şekilde saklanabilmesi ve etkililiğini kaybetmemesi için bazı kimyasal maddeler eklenmiştir.

A Solüsyonu (400 ml); Potasyum Ferrisiyanür (48 gr), Amonyum Dikromat(tercihen) (0,8 gr), Destile su

B Solüsyonu (400 ml); Amonyum Ferrik Sitrat (100gr), Sodyum Benzoat(1gr), Oksijenli Su (Hidrojen Peroksit) (20 ml), Oksalik Asit (Opsiyonel) (4gr), Destile su

B solüsyon formülü içerisinde kullanılan oksalik asit ve oksijenli su yapılan bileşimlerin zamanla küflenmemesi içindir. Organik bir demir tuzu olduğu için ayrı ayrı hazırlanan bu iki solüsyonlar uygulama yapılmadan hemen önce eşit miktarda karıştırılır. Kullanımdan sonra etkisini kaybedeceği için daha sonra kullanılamaz. Yani karıştırılmış çözelti ışığa duyarlıdır ve 24 saat içinde kullanılmalıdır. Karıştırılan kimyasalların ışığa duyarlı özellikleri zamanla azalacağı göz önünde tutulmalıdır. Ancak saklamak için solüsyonları her biri ayrı koyu renkli şişelerde saklanabilir durumdadırlar.

Cyanotype tekniğini uygulamak isteyen sanatçının baskı işlemine başlamadan önce yapması ve uygulaması gereken şeyler vardır. Kullanılan kimyasalların daha iyi sonuç vermesi için bütün malzemeler temiz olmalıdır. Hazırlanan solüsyon kâğıda veya herhangi bir yüzeye uygulanırken fırça da metal malzemelerin bulunmamasına özen gösterilmelidir. Cyanotype ile temas eden metal parçalar kimyasal reaksiyonlara neden olabilir. Bunu engellemek adına oje ile metal kısımların kapatılması tavsiye edilebilir. Ancak sünger fırçalar kullanmak ise en etkili sonucu verecektir. Yüzey olarak kâğıt tercih edilecek ise, neme karşı duyarlı kâğıt tercihi daha doğru olacaktır. Her kâğıt üzerine baskı işlemi alınabilir ancak görüntüler de kâğıdın pamuk ve nem tutabilme oranına göre farklılıklar gözlemlenebilir. Kâğıt üzerine solüsyon karışımı sürüldükten üzerinde fazlalık kalmayacak şekilde iyice yedirildikten sonra karanlık bir oda da kurumaya bırakılmalıdır. Yüzey artık ışığa duyarlıdır ve ışığa maruz kaldığında "buğulanmaya" veya renk değiştirmeye başlayacaktır. Karanlık oda bulunmuyorsa bir dolap veya çekmece içerisinde de bekletilebilir. Yüzey üzerinde fazla emülsiyon olmadığından eminsek asarak da kurutabiliriz. Yüzeyin kurutulması esnasında kurutma makinesinden de çok sıcak üflememesi şartıyla faydalanabiliriz. Ancak tercih edilen yöntem kesinlikle karanlık bir ortamda kendi kendine kuruması yönündedir. Tamamen kurutulmuş olan kâğıt sarı-yeşil tonlarına sahip olması beklenmektedir. Aksi söz konusu ise süreç tekrar gözden geçirilmeli ve hata düzeltilmelidir.

Baskı aşamasına gelindiğinde pozlama yapılacak alan iki cam arasına kaydırmadan konulduktan sonra Güneş veya UV ışık kaynağı ile pozlama yapılabilir. Pozlama sırasında dikkat edilmesi ve planlanması gereken durumlar ışığın şiddeti, devamlılığı ve miktarıdır. Bunlar için direk güneş ışığı alınan günün belirli saatleri en uygun baskı zamanlamadır. Güneş ışığının zamana göre farklı açılarda düşmesi pozlama süresini çok uzatacak ve etkili bir görüntüye engel olacaktır. Böyle zamanlamalarda ultraviyole ışık kaynaklarından faydalanılabilir.

Uygun poz süreleri güneş ışığına göre prova baskılar yapılarak belirlenebilir. Gün ışığında ortalama 5-10 dakika sürebilir. Işığa maruz kalan yerler bir süre sonra yeşilimsi bir renge dönerken, ışık almayan yerler yani pozlanan alanlarda gri-mavi tonlarına dönüşür. Pozlanmış olan baskı su birikintisinin içine daldırılıp yavaş hareketlerle yüzdürülür. 4-5 kez yıkanır ve bir

süre su içerisinde bekletilebilir. Işık almayan kısımlardaki kimyasallar su ile çözülüp akacak ve beyaz alanlar ortaya çıkacaktır. Baskı üzerinde uygun görüntüyü elde ettikten sonra kurumaya alınır ve renkler kurudukça koyulaşmaya devam eder. Eğer rengi daha çok koyulaştırmak ve sabit bir renk elde etmek istiyorsak durulama suyuna birkaç damla hidroklorik asit eklenebilir. Ayrıca mavi rengin daha da belirgenleşmesi için ise durulama suyuna hidrojen peroksit dökülebilir.

4. BULGULAR

4.1. Workshop uygulama süreci

Workshop çalışma süreci esin, ilham kaynakların seçimi ile başlanmıştır ve tasarımı yapılacak ürünün nihai uygulanması ile sonuçlanmıştır. Çalışmada, botanik alandan esinlenmiş ve ilham kaynağı olarak botanik bağından toplanan çeşitli türdeki yaprak, kuruyemiş ve doğal objeler oluşturulmuştur. İlham, esin kaynakları belirlendikten sonra, uygulamanın yapılacağı alan veya obje seçilmiştir. Dolayısıyla cyanotype teniğin tekstil alanında etkinleştirerek kot, bez ve yarı pamuklu kumaşa uygulanması düşünülmüştür. Farklı üç kumaşın seçimi araştırmanın daha verimli bir netice vermesi bakımından önem arz etmektedir. Kumaş ve giysi türleri seçiminden sonra baskısı yapılacak objelere kompozisyon kurallarına uygun ve estetik görünümü kazandırılacak şekilde yerleştirilmiştir. Uygulama dar paçalı kot pantolon, crop top ve bez kumaş üzerine yapılmıştır. Cyanotype tekniğinin kurallarına göre pantolon, top ve masa örtüsü löz ışık altında emülsiyonla püskürtme metodu ile boyanmıştır. Giysiler kurutulduktan sonra baskı uygulaması için hazır hale gelmiştir. Uygulama kışın soğuk havasında açık alanda yapılacağından uygulama yeri belirlenirken ışıklı ve gölgeli bir konum belirlenmesine önem verilmiştir. Gölgeli yer giysilerin üzerine bitkilerin yerleştirilmesinde kullanılmıştır. Işıklı yer ise giysilerin pozlama işlemi için seçilmiştir. Gölgeli yere geçilerek giysiler altına karton konularak bitkiler yerleştirme kompozisyonu tasarlanmıştır. Bitkiler bir kaç varyasyonda yerleştirilerek estetik görünümü kazanan bir örnekte durulmuştur. Pozlamaya daha güneşli yere geçilerek yere koyulmuştur. Pozlama süreci yazın havasına göre değişiklik gösterdiğinden 1 saat pozlamaya bırakılmıştır. Pozlama sürecinde her 15 dakika aralığında baskı yeri kontrol edilerek baskı kalitesi değerlendirilmiştir. 1 satten sonra bir akan suyla 1-1.5 dakika yıkanmıştır. Yıkandıktan sonra ağaç budaklarına kurutulmaya asılmıştır. Baskı sonuçları aşağıda fotoğraflarda sunulmuştur.

Fotoğraf 1. Kot pantolon ve crop top baskı öncesi ve sonrası

Fotoğraf 2. Masa örtüsü baskı öncesi, sonrası ve detaylı görünümü.

5. SONUÇ

Niepce'nin icat ettiği fotoğraf anlık görüntünün dünyaya yayılması çağın en önemli buluşu olmuştur. Bu buluşun devamında daha kaliteli baskı alabilmek için ışığa duyarlı kimyasallardan faydalanarak deneyler sonuç vermiş ve ışığa duyarlı kimyasallar ile cyanotype baskı tekniği keşfedilmiştir. Cyanotype baskı tekniğinde potasyum ferrisiyanür, ferrik amonyum sitrat gibi kimyasal maddeler kullanarak mavi renkte baskılar elde edilmektedir. Birbirinden farklı gibi görünen fotoğraf ve özgün tekstil baskı sanatının kesiştiği en önemli nokta eserlerin çoğaltılabilmesidir. Pozlandırma ve eser çoğaltımı konusunda birbirleri ile yakın ilişkileri olan cyanotype ve tekstil baskısının birlikte kullanımı ile deneysel baskı resim uygulamaları çeşitlendirmektedir.

Tekrar elde edilmeye çalışılan cyanotype görüntüsünü tekrar bire bir elde etmek oldukça zordur. Baskı aşamasında elinizde olmayan birçok etken her bir cyanotype baskısını eşsiz kılmaktadır. Solüsyon oranları, pozlama süresi, ışık şiddeti, banyo süresi ve kurutma ortamı gibi etkenler her baskı sonuçlarınızı etkilemektedir.

Araştırma sonucunda; farklı dokulardaki kumaşların seçilmesi araştırmanın değerini artırarak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bütün ürünler aynı püskürtme tekniği ile yapılarak pozlama işlemi de bir süreçte yapılmıştır. Baskı sonucunda daha iyi netice veren ürün kot pantolon ve crop toptur. Bez kumaşa baskı sonrası iyi sonuç vermediği tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise baskı objelerin (ince küçük objeler) iğneli köknar ağacı kozalağı, küçük ığde ve çam ağacı seçimindedir. Masa örtüsünün detaylı görünümünde çam ağacının ve alıçın baskı kalitesinin diğer doğal objelere göre daha belirli görünüm aldığı tespit edilmiştir. Kot pantolona pürüzsüz, renkli ve çeşitli boyutta yapraklar seçilmiştir. Bu nedenle baskı başarılı sonuç vermiştir. Crop top üzerine celosia çiçeği, çam ağac yaprakları ve alıçın baskı neticeleri başarılı sonuç vermiştir.

Günümüzde fotoğrafı sanatın farklı disiplinleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Alternatif fotoğraf baskı tekniklerinden Cyanotype ile oluşturulan yüzey düzenlemelerinin üzerine, tekstil baskı teknik avantajları ile birleşerek, deneysel tekstil tasarımı ile yeni tekniksel arayışlara girilmiştir. Bu araştırma ile alternatif baskı tekniklerinden olan cyanotype'ın özgün tekstil baskı sanatına kazandırılması ve tanıtılması amaçlanmıştır. Geleneksel baskı tekniklerinin yanı sıra deneysel uygulamalarla varlığını kanıtlayan tekstil baskısına ek olarak cyanotype tekniği de tanıtılarak baskı sanatına farklı bir bakış açısı getireceği savunulmaktadır. Bu bağlamda alternatif baskı tekniklerinden olan cyanotype, deneysel tekstil baskı uygulamaları kapsamında ele alınarak incelenmiştir.

Sonuç olarak; cyanotype` tekniğin kolaylıkla ev ortamında bile uygulanabilmesi ve ayrıca diğer baskı yöntemlerine göre daha az maliyetli olması tercih edilme nedenlerindendir. Bu nedenlerden dolayı da birçok farklı alanlarda da kullanımı gözlenmektedir.

KAYNAKLAR

1. Böcekler, B. (2020). Başlangıcından Günümüze Cyanotype'ın Tarihsel Gelişimi ve Örnek Bir Proje: "İstanbul Mavisi". Art-Sanat, 13(2020): 53–86.
2. Çokokumuş, B. (2015). Çağdaş Fotoğrafçılar Tarafından Yeniden Canlandırılan Eski Fotoğraf Baskı Yöntemleri. II. Uluslararası Güzel Sanatlar Bilimsel Araştırma Günleri II. International Scientific Research Days on Fine Arts, 8-10 Nisan / April 2015. 217-226.
3. Kızılırmak, b., İnan Çalapkulu Ş., (2020), alternatif fotoğraf baskı tekniklerinden cyanotype'in deneysel baskiresimde kullanılabilirliği.
4. Önemli Uyarı: Sağlığa zararlı olan bu kimyasallar dikkatli kullanılmalıdır. Maske, eldiven, koruyucu giysiler ve özel laboratuvar ortamı olmadan bu kimyasalların uygulanmaları yasaktır. Uygulayacak olan kişilerin ilgili talimatları okumaları, gerekli önlemleri alarak uygulama yapmaları gerekmektedir.
5. Mike Ware, Cyanomicon II, History, Science and Art of Cyanotype: Photographic Printing in Prussian Blue, 2016, erişim 23 Ocak 2019, https://www.mikeware.co.uk/downloads/Cyanomicon_II.pdf, 201-222.
6. Fabbri, M. & Fabbri G. (2006). Blueprint to cyanotypes-exploring a historical alternative photographic process. Stockholm, Sweden.
7. Francois Brunet, "Photographic Practices," Encyclopedia of Nineteenth Century Potography, ed. John Han- navy (New York: Taylor Francis Group, 2008), 1090.

İnternet Kaynak

1. Görsel 1. John F.W. Herschel'in İlk Cyanotype Denemesi, 1842. Kaynak: URL1.
2. <https://www.colorbox.com.tr/Blog/ilham/gunes-baski--cyanotype--teknigine-modern-bir-yaklasim>
3. Görsel (https://collections.eastman.org/objects/42924/pillow-cover-made-of-30-cyanotype-images-printed-on-cloth-an?ctx=96bbbdfe-ad6b-4212-9fa8-89cabe4a656e&idx=4)

IMAGE OF A MODERN STUDENT

MODERN BİR ÖĞRENCİNİN PSİKOLOJİK İMAJI

Zhaxygul ISSAYEVA

Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Pedagoji ve Psikoloji Fakültesi, Almatı,
Kazakistan, ORCID: 0009-0009-0482-3542,

Arailym TALAPBEK

Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Pedagoji ve Psikoloji Fakültesi, Almatı, Kazakistan

Aigerim YESZHIYAR

Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Pedagoji ve Psikoloji Fakültesi, Almatı, Kazakistan

ÖZET

Bu makale, öğrencilerin yaşam hedefleri ve değerleri, idealleri ve öncelikleri temelinde modern bir öğrenci imajının oluşumunu ele almaktadır. Yükseköğretim kurumlarında eğitim gören modern öğrenciler, entelektüel gelişim potansiyeline sahip ve modern toplumun en önemli entelektüel potansiyelini yansıtan özel bir sosyal gruptur. Öğrenci, hedeflerini, davranışlarını, dünya görüşünü ve eylem yöntemlerini geliştirme yeteneği ile karakterize edilen «kendi kendini yöneten», «kendi kendini organize eden» bir sistem olarak hareket eder.

Modern eğitim bağlamında, geleceğin uzmanlarının eğitimini iyileştirme süreci oldukça karmaşık bir görevdir. Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimde iletişim ve öğrenme özneleri olarak öğrencilerin imajının oluşumu üzerine bugüne kadar yapılmış araştırmalara dayanarak en uygun önerileri özetlemektir. Bir öğrencinin psikolojik profili, kişiliğinin ahlaki, duygusal ve entelektüel bileşenlerini ortaya koyan kapsamlı bir incelemesidir. Üniversite öğrencilerinin portresi, zihinsel aktivitenin rasyonel organizasyonu için beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi, seçilen mesleğe duyulan arzunun farkına varılması, günlük bir rutinin oluşturulması, öz eğitim ve mesleki açıdan önemli kişisel niteliklerin öz gelişim sistemidir. Üniversitede öğrenim sürecinde öğrenciler, toplumsal olarak kabul görmüş normlara saygı ve kabul gibi bir sosyalleşme sürecinden geçerler. Üniversitede öğrenim süreci, öğrenciler için yalnızca kültürel ve teknik bir işlev görmekle kalmaz, aynı zamanda dayanıklılık kazanmalarına da yardımcı olur. Bireyin ahlaki yapısı, yaşamdaki hedef ve değerlerinin niteliği, ideal ve ilgi alanlarının içeriği, inanç ve ilkeleri ile etik ve estetik davranış normlarına göre değerlendirilir. Modern bir öğrencinin imajı, risk almaktan korkmayan ve sürekli yeni zorluklar arayan çok yönlü, anlayışlı, yaratıcı ve risk alan bir bireydir. Öğrenciler, toplumun sosyo-ekonomik ve manevi-ahlaki gelişimini etkileyen önemli bir sosyal gruptur. Bir öğrencinin üniversitedeki eğitimi sırasındaki temel faaliyeti akademik faaliyet ise, bu süreç bireyin sosyal gelişimi için en önemli kriterdir.

Bu makale, yükseköğretim kurumundaki modern bir öğrencinin imajını, yani yaş özellikleri ve sosyo-psikolojik özellikleriyle ilişkili olarak gelişim ve oluşum yönlerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim süreci, öğrenci profili, psikolojik profil, değerler.

ABSTRACT

This article considers the formation of an image of a modern student based on students' life goals and values, ideals and priorities. Modern students in the educational process of a higher educational institution are a special social group with the potential for intellectual development and reflecting the most important intellectual potential of modern society. The student acts as a «self-governing», «self-organizing» system, which is characterized by the ability to develop its goals, behavior, worldview and methods of action.

In the context of modern education, the process of improving the training of future specialists is a very complex task. The purpose of this work is to summarize the optimal recommendations based on the research conducted to date on the formation of the image of students as subjects of communication and learning in higher education. The psychological profile of a student is a comprehensive study of his personality, revealing its moral, emotional and intellectual components. The portrait of university students is the development of skills and abilities for the rational organization of mental activity, the recognition of the desire for the chosen profession, the formation of a daily routine, self-education and a system of self-development of professionally important personal qualities. In the process of studying at the university, students undergo a process of socialization, such as respect for and acceptance of socially accepted norms. The process of studying at the university performs not only a cultural and technical function for students, but also helps them to achieve resilience. The moral structure of an individual is assessed based on the nature of the individual's goals and values in life, the content of their ideals and interests, beliefs and principles, as well as ethical and aesthetic norms of behavior. The image of a modern student is a multifaceted, receptive, creative and risk-taking individual who is not afraid to take risks and is constantly looking for new challenges. Students are an important social group that influences the socio-economic and spiritual-moral development of society. If the main activity for a student during his studies at the university is academic activity, then this process is the most important criterion for the social development of the individual.

The article examines the image of a modern student at a higher educational institution, that is, the aspects of their development and formation in relation to age characteristics and socio-psychological characteristics.

Keywords: educational process, student profile, psychological profile, values.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ОҚУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙНЕСІ

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада студенттердің өмірлік мақсаттары мен құндылықтары, идеалдары мен басымдықтары негізге алына отырып қазіргі заманғы студенттің бейнесі қалыптастыру қарастырылады. Жоғары оқу орнында оқу процесіндегі қазіргі заманғы студенттер – интеллектуалды даму әлеуеті бар және қазіргі қоғамның ең маңызды интеллектуалды әлеуетін көрсететін, арнайы әлеуметтік топ. Студент «өзін-өзі басқаратын», «өзін-өзі ұйымдастыратын» жүйе ретінде әрекет етеді, ол өз мақсаттарын, мінез-құлқын, дүниетанымын және іс-әрекет әдістерін дамыту қабілетімен сипатталады.

Қазіргі білім беру контекстінде болашақ мамандарды даярлауды жетілдіру процесі өте күрделі жұмыс. Бұл жұмыстың мақсаты – жоғары білім берудегі коммуникация және оқу субъектілері ретінде студенттердің бейнесін қалыптастырудағы бүгінге дейінгі жасалынған зерттеулер негізінде оңтайлы ұсыныспен қортындылау. Студенттің психологиялық профилі – оның жеке басын кешенді зерттеу, оның моральдық,

эмоционалдық және интеллектуалдық компоненттерін ашады. Университеттегі студенттердің портреті – ақыл-ой әрекетін ұтымды ұйымдастыру дағдылары мен қабілеттері дамиды, таңдалған мамандыққа деген ұмтылыс танылады, күнделікті күн тәртібі, өзін-өзі тәрбиелеу және кәсіби маңызды жеке қасиеттерді өзін-өзі дамыту жүйесі қалыптасады. Университеттегі оқу процесінде студенттер қоғам қабылданған нормаларға деген құрмет және оны қабылдауы секілді әлеуметтену процесі жүзеге асады. Университеттегі оқу процесі студенттер үшін тек мәдени және техникалық функцияны ғана емес, сонымен қатар олардың төзімділікке қол жеткізуіне көмектеседі. Жеке тұлғаның моральдық құрылымы жеке тұлғаның өмірдегі мақсаттары мен құндылықтарының сипатына, олардың идеалдары мен қызығушылықтарының, сенімдері мен қағидаларының мазмұнына, сондай-ақ мінез-құлықтың этикалық және эстетикалық нормаларына негізделіп бағаланды. Қазіргі заманғы студентінің бейнесі – көп қырлы, қабылдауға бейім, шығармашыл және тәуекелге барудан қорықпайтын және үнемі жаңа ізденістер іздейтін жеке тұлға ретінде қалыптасуы қажет. Студенттер - қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани-моральдық дамуына әсер ететін маңызды әлеуметтік топ. Студент үшін университетте оқу кезіндегі негізгі әрекет - академиялық белсенділік болса, бұл процесс жеке тұлғаның әлеуметтік дамуының ең маңызды критерийлері болып табылады.

Мақалада жоғары оқу орнындағы қазіргі заманғы студенттің бейнесі, яғни олардың дамуы мен қалыптасу аспектілері жас ерекшеліктеріне және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен байланыстырылып қарастырылады.

Кілт сөздер: білім беру процесі, студенттің профилі, психологиялық профиль, құндылықтар.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ОҚУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙНЕСІ

399

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесі динамикалық өзгерістерге ұшырап отырған заманда студенттердің тұлғалық, психологиялық және әлеуметтік дамуы маңызды зерттеу нысаны болып табылады (Ахметова, 2020). Қазіргі заманғы студент – тек білім алушы ғана емес, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына белсенді қатысушы ерекше әлеуметтік топ (Баймұхамедова, 2018). Студенттің өмірлік мақсаттары, құндылықтары, идеалдары және басымдықтары олардың оқу мотивациясын, эмоционалдық тұрақтылығын және әлеуметтік қатынасын анықтайды (Ryan & Deci, 2020).

Зерттеудің мақсаты – қазіргі заманғы студенттің психологиялық бейнесін, тұлғалық ерекшеліктерін, құндылықтарын, мотивациясын және әлеуметтік бейімделуін жан-жақты талдау (Кузнецова, 2019). Мақаланың міндеттері: студенттердің өмірлік мақсаттары мен құндылықтарын зерттеу; оқу процесінде олардың эмоционалдық және әлеуметтік дамуын талдау; педагогикалық қолдаудың тиімді әдістерін ұсыну; студенттің тұлғалық және кәсіби дамуын сипаттайтын психологиялық профиль жасау (Zimmerman, 2002).

1. Студенттің өмірлік мақсаттары мен құндылықтары

Қазіргі студенттің өмірлік мақсаттары олардың мотивациясына, оқу белсенділігіне және кәсіби бағытталуына тікелей әсер етеді (Ахметова, 2020). Әдетте студенттердің мақсаттары білім алу, кәсіби дамуға жету және жеке тұлғалық өсуге бағытталады (Баймұхамедова, 2018). Бұл мақсаттар олардың күнделікті іс-әрекетін, шешім қабылдауын және мінез-құлқын қалыптастырады (Ryan & Deci, 2020).

Құндылықтар студенттің моральдық бағдарын, этикалық нормаларын және әлеуметтік әрекеттерін анықтайды (Кузнецова, 2019). Педагогикалық тұрғыдан студенттің құндылықтарын ескеру оқу процесін жеке тұлғаға бейімдеп ұйымдастыруға мүмкіндік береді (Вайнберг, 2016). Студенттің идеалдары мен басымдықтары олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және жаңа идеяларды іздеуге ынтасын арттырады (Ахметова, 2020). Мысалы, қазіргі студенттер әлеуметтік жобаларға белсенді қатысып, өздерінің өмірлік мақсаттарына сәйкес әлеуметтік тәжірибе жинақтайды. Бұл олардың жауапкершілік сезімін және қоғамға бейімделу қабілетін арттырады (Құрманғали, 2021). Сонымен қатар, университеттегі оқу бағдарламалары студенттің тұлғалық құндылықтарын қалыптастырып, кәсіби бағыттағы мотивациясын күшейтеді (Ryan & Deci, 2020).

Студенттің психологиялық бейнесі бірнеше негізгі компоненттерден тұрады:

- Эмоциялық компонент – стресске төзімділік, көңіл-күй тұрақтылығы, эмоционалды реакциялардың үйлесімділігі (Zimmerman, 2002);
- Интеллектуалды компонент – ойлау, танымдық қабілеттер, ақпаратты қабылдау және өңдеу дағдылары (Ryan & Deci, 2020);
- Моральдық компонент – этикалық нормаларға, әділеттілік пен адалдыққа деген ұстаным (Вайнберг, 2016);
- Әлеуметтік компонент – қоғамдағы рөлі, әлеуметтік дағдылар, топ ішінде қарым-қатынас орнату қабілеті (Құрманғали, 2021).

Студенттің психологиялық профилі олардың оқу мотивациясын, академиялық белсенділігін және жалпы даму деңгейін анықтайды (Кузнецова, 2019). Университеттік ортада студенттердің интеллектуалды дамуы, өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті және өзіне сенімділік деңгейі педагогикалық қолдаудың тиімділігін арттырады (Ryan & Deci, 2020). Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, өзін-өзі реттейтін оқу стратегияларын қолданатын студенттер академиялық нәтижелер мен әлеуметтік бейімделуде жоғары көрсеткіштерге жетеді (Zimmerman, 2002).

2 Университеттегі оқу процесінің психологиялық әсері

Университеттік оқу процесі студенттің интеллектуалды, тұлғалық және кәсіби дамуына айтарлықтай әсер етеді (Баймұхамедова, 2018). Бұл процесс тек ақпарат алу емес, сонымен қатар студенттің әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға, өздігінен ойлау және шешім қабылдау қабілетін дамытуға бағытталған (Ryan & Deci, 2020).

Қазіргі студенттер оқу барысында сыныптық және топтық жұмыс арқылы әлеуметтік қатынастар орнатуға үйренеді. Бұл олардың командалық жұмысқа бейімділігін, көшбасшылық қасиеттерін және әлеуметтік жауапкершілігін арттырады (Құрманғали, 2021). Сонымен қатар, университеттік орта студенттердің эмоционалды тұрақтылығын дамытатын маңызды фактор болып табылады. Академиялық қысым, жобалар мен емтихандар олардың стрессті басқару қабілеттерін шыңдайды (Zimmerman, 2002).

Заманауи білім беру жүйесінде онлайн-оқу мен ақпараттық технологияларды пайдалану студенттің тәуелсіз оқу дағдыларын дамытады (Ryan & Deci, 2020). Бұл әдіс студенттің өз бетінше шешім қабылдауын, зерттеу жүргізу қабілетін және ақпаратты сыни тұрғыдан бағалауын жетілдіреді. Педагогикалық тәжірибеде эмоционалды қолдау көрсету, менторлық бағдарламалар және стрессті басқару тренингтері оқу мотивациясын арттыруға септігін тигізеді (Кузнецова, 2019).

Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, менторлық жүйесі бар студенттер эмоционалды тұрғыдан тұрақты болып, академиялық көрсеткіштері жоғары болады (Вайнберг, 2016). Сонымен қатар, студенттер түрлі шығармашылық жобаларға қатыса отырып, өздерінің интеллектуалды әлеуетін толық пайдалана алады.

Қазіргі заманғы студенттің бейнесі көп қырлы, шығармашыл, тәуекелге барудан қорықпайтын және жаңа идеяларды іздеуге дайын тұлға ретінде қалыптасуы тиіс (Ахметова, 2020). Студенттерде кәсіби даму мақсаттары мен оқу процесіне қызығушылық, өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары, күнделікті тәртіпке сәйкестік байқалады (Ryan & Deci, 2020).

Студенттердің кәсіби дамуы олардың оқу мотивациясына тікелей байланысты. Өз кәсіби саласында жобалар мен тәжірибелік жұмыстарға қатысатын студенттердің өзін-өзі басқару қабілеті жоғарылайды және олардың болашақ маман ретінде дайындық деңгейі артады (Zimmerman, 2002). Педагогикалық тұрғыдан, студенттің жеке даму жоспарын құру, коучинг және кәсіби семинарлар оқу процесін тиімді етеді (Кузнецова, 2019). Мысалы, университет студенттерінің кәсіби клубтар мен ғылыми қоғамдарға қатысуы олардың кәсіби бағыттағы қабілеттерін арттырады. Бұл студенттің өзін-өзі бағалау деңгейін көтеріп, кәсіби рөлін тиімді атқаруға мүмкіндік береді (Вайнберг, 2016). Сонымен қатар, өз бетінше жобаларды басқару қабілеті студенттің шешім қабылдау дағдыларын жетілдіреді және шығармашылық әлеуетін толық пайдалануға септігін тигізеді (Ахметова, 2020).

Студенттер қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуына әсер ететін маңызды әлеуметтік топ болып табылады (Құрманғали, 2021). Университеттегі әрекеттері тек академиялық қызметпен шектелмей, әлеуметтік бейімделуге, сыныптағы қарым-қатынасқа және этикалық нормаларды ұстануға ықпал етеді (Вайнберг, 2016).

Академиялық белсенділік студенттің жеке тұлғалық және әлеуметтік дамуының негізгі көрсеткіші болып табылады (Zimmerman, 2002). Университеттік оқу процесінде студенттер әлеуметтік тәжірибе жинап, топтық жобаларға қатысып, көшбасшылық қасиеттерін жетілдіреді. Мысалы, еріктілік жобалары мен студенттік ұйымдар студенттің моральдық құндылықтарын нығайтып, қоғамға бейімделуіне көмектеседі (Ахметова, 2020).

Сонымен қатар, әлеуметтік-психологиялық дамудың маңызды аспектісі – этикалық тәрбие және моральдық жауапкершілік. Студенттер университетте қоғам қабылдаған нормаларды түсініп, құрмет көрсетуді үйренеді, бұл олардың тұлғалық дамуы мен әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етеді (Баймұхамедова, 2018).

Қорытынды

Қазіргі заманғы студенттің психологиялық бейнесін терең түсіну – педагогикалық процестің тиімділігін арттырудың негізгі кілті (Ахметова, 2020). Зерттеу нәтижелері студенттердің тұлғалық, интеллектуалды, эмоционалды және әлеуметтік дамуын кешенді бағалауға мүмкіндік береді (Ryan & Deci, 2020).

Студенттің психологиялық профілі олардың академиялық белсенділігін, оқу мотивациясын және кәсіби дамуын арттыруға бағытталған педагогикалық стратегияларды құруда маңызды рөл атқарады (Кузнецова, 2019). Университеттік оқу процесінде студенттерді жеке тұлға ретінде қабылдап, олардың құндылықтары мен өмірлік мақсаттарын ескере отырып ұйымдастырылған білім беру – заманауи білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады (Баймұхамедова, 2018).

Жоғарыдағы шарттарды саралай келе төмендегідей педагогикалық ұсыныстар ұсынылады:

1. Студенттердің мотивациясын арттыру үшін менторлық және коучинг бағдарламаларын енгізу;
2. Академиялық белсенділікті ынталандыру мақсатында практикалық жобалар мен ғылыми қауымдастықтарға қатысуға жағдай жасау;
3. Эмоциялық тұрақтылықты дамыту үшін стрессті басқару тренингтері ұйымдастыру;
4. Студенттің моральдық және әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған топтық жұмыстар мен еріктілік жобаларын өткізу.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ахметова, Г. (2020). *Студенттің тұлғалық дамуы және психологиялық бейнесі*. Алматы: Білім.
2. Баймұхамедова, Ш. (2018). *Қазіргі студенттің психологиялық профильдерін зерттеу*. Алматы: Ғылым.
3. Вайнберг, М. (2016). *The Psychology of University Students*. New York: Academic Press.
4. Кузнецова, Л. (2019). *Білім беру процесінде эмоционалды интеллект пен мотивация*. Алматы: Pedagogical Studies.
5. Ryan, R., & Deci, E. (2020). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York: Guilford Press.
6. Zimmerman, B. J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.
7. Құрманғали, А. (2021). *Университет студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейнесі*. Астана: Қазақ Университеті баспасы.

THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF LABORATORY CLASSES IN TEACHING
BIOLOGICAL CONCEPTS AND TERMS

QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQİN VƏ SÜNİ NEYRON ŞƏBƏKƏLƏRİNİN BIOLOGİYADA
TƏTBİQİ

Həsənova Amaliya Murad qızı

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Böyük alim Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinə görə “mürəkkəblik artdıqca, dəqiq ifadələr mənasını və mənalı ifadələr dəqiqliyini itirir” kəlamı bir növ şüursuzluq hadisəsinin izahıdır. “Qeyri-səlis məntiq, qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsinə görə mütləq heç nə yoxdur. Riyazi dillə ifadə etsək, hər şey, 0-1 şkalasında müəyyən hədd daxilində dəyişir”. Yəni, real dünyanın ümumi mənzərəsi 0 və 1 arasında yerləşən onlarla, yüzlərlə çalarlardan təşkil olunmuşdur. Qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinə görə, insanın dünyanı dərk etmə imkanları hədudsuzdur. Lütfi Zadə məntiqi hədudsuzluğun riyaziyyatını yaratmış, onun rəngarəngliyini açmışdır. Bu nəzəriyyə psixologiya, dilçilik, siyasət, fəlsəfə, sosiologiya, iqtisadiyyat, dini məsələlərdə, insanlararası və digər səviyyələrdə münaqişə vəziyyətlərində də geniş istifadə olunur. Bununla belə, şüur problemi hələ də həll olunmamış qalır, “şüursuzluq, kvant aləmi və şüur” anlayışları arasındakı əlaqəni qəbul etsək, tamamilə fərqli bir mənzərə yaranır. Burada şüursuzluq kvant dünyası ilə eyniləşdirilir, əgər bu identifikasiyanı təbiətşünaslığın müasir inkişafı prizmasından keçirsək, onda şübhəsiz ki, dialektik aspekti tanımağın zəruriliyinə gələcəyik. Bu kateqoriyaları bir-birinə qarışan və bir-birini dəyişdirən vəziyyətlər kimi qiymətləndirməyə məcbur olacağıq. Qeyri-səlis məntiq insan idrakını dəqiq nəticələr çıxarmaq üçün ən vacib məlumat forması hesab edir. Bu məntiq 1965-ci ildə Kaliforniya Universitetində, Berklidə riyaziyyatçı Lütfi Zadə tərəfindən hazırlanmışdır. O, ənənəvi kompüter məntiqinin qeyri-dəqiq və ya qeyri-səlis məlumatları emal etməkdə aciz olduğunu iddia etmişdir.

İnsanlar kimi, kompüterlər də "doğru" və "yalan" arasında geniş dəyər diapazonunu birləşdirə bilər. Bunlara "mütləq bəli", "bəlkə də bəli", "qərarlı", "bəlkə də xeyr" və "mütləq yox" daxil ola bilər. Qeyri-səlis məntiqə görə bir çox mürəkkəb təşkilatı məsələlər sadə "bəli/xeyr" və ya "qara/ağ" cavablarla həll edilə bilməz. Cavabların qeyri-müəyyən ola biləcəyi hallarda qeyri-səlis məntiq köməyə gəlir. Qeyri-səlis məntiq birdən çox ehtimal göstəricisini müqayisə etməklə qeyri-dəqiqlik və ya qeyri-müəyyənliyin öhdəsindən bacarıqla gəlir. Qeyri-səlis məntiq və maşın öyrənməsi. Qeyri-səlis məntiq və maşın öyrənmə bəzən bir yerə toplanır, lakin onlar eyni məsələlər deyil. deyil. Maşın öyrənmə mürəkkəb problemləri dəfələrlə həll etmək üçün alqoritmləri dəyişdirərək insan zəkasını təkrarlayan kompüter sistemlərinə aiddir. Qeyri-səlis məntiq, qeyri-dəqiq məlumat dəstlərini idarə edə bilən qaydalar və ya proseslər toplusudur, lakin alqoritmlər hələ də insanlar tərəfindən yazılmalıdır. Hər iki sahə süni intellektə və mürəkkəb problemlərin həllində istifadə edilə bilər. Qeyri-səlis məntiq daha dəqiq formal ikili məntiqin təbii davamı kimi təsvir olunur. Biologiya və tibb elmlərində qeyri-səlis məntiqin neyron şəbəkə modelləşdirməsi ilə integrasiyasının sürətlə inkişaf edən sahələri mövcuddur.

Qeyri-səlis məntiq və süni neyron şəbəkələri biologiyada canlı orqanizmlərin gizli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, onların vəziyyətini və bioloji proseslər haqqında

fərziyyələrini aşkar etmək, heyvanların polimorf fərdlərini tanımaq, bitkiləri və həşəratları avtomatik tanımaq, bitki və heyvan növünün rəngini təsnif etməyə kömək edə bilər.

Açar sözlər: Lütfi Zadə, qeyri-səlis məntiq, bioloji proseslər, məntiqi hədudsuzluq, neyron şəbəkə modelləşdirməsi

Abstract. According to the theory of fuzzy logic, the statement of the great scientist Lutfi Zadeh that "as complexity increases, precise expressions lose their meaning, and meaningful expressions lose their accuracy" is a kind of explanation for the phenomenon of the unconscious. "According to fuzzy logic, fuzzy set theory, absolutely nothing exists. To put it mathematically, everything changes within a certain range from 0 to 1." That is, the overall picture of the real world consists of dozens, hundreds of shades located between 0 and 1. According to the theory of fuzzy logic, the possibilities of human understanding of the world are limitless. Lutfi Zadeh created the mathematics of logical infinity and revealed its diversity. This theory is widely used in psychology, linguistics, politics, philosophy, sociology, economics, religious issues, interpersonal and other conflict situations. However, the problem of consciousness remains unresolved, if we accept the connection between the concepts of "the unconscious, the quantum world and consciousness," then we will see a completely different picture. Here, the unconscious is identified with the quantum world, and if we skip this identification through the prism of the modern development of natural sciences, we will undoubtedly come to the need to recognize the dialectical aspect. We will be forced to evaluate these categories as interrelated states that change each other. Fuzzy logic considers human cognition as the most important form of information for obtaining accurate conclusions. This logic was developed in 1965 by mathematician Lutfi Zadeh at the University of California, Berkeley. He argued that traditional computer logic is not capable of processing inaccurate or fuzzy information.

Like humans, computers can combine a wide range of meanings between "true" and "false." These include "definitely yes," "probably yes," "undefined," "probably not," and "definitely not." According to fuzzy logic, many complex organizational problems cannot be solved with simple "yes/no" or "black/white" answers. Fuzzy logic comes to the rescue in situations where the answers may be vague. Fuzzy logic skillfully handles inaccuracy or uncertainty by comparing multiple probabilities. Fuzzy logic and machine learning are sometimes combined, but they are not the same thing. Machine learning refers to computer systems that reproduce human intelligence by repeatedly modifying algorithms to solve complex problems. Fuzzy logic is a set of rules or processes that can handle inaccurate datasets, but the algorithms still need to be written by humans. Both areas can be used in artificial intelligence and for solving complex problems. Fuzzy logic is described as a natural extension of the more precise formal binary logic. Areas of integration of fuzzy logic with neural network modeling are rapidly developing in biological and medical sciences. Fuzzy logic and artificial neural networks can help biology identify hidden properties of living organisms, reveal their state and hypotheses about biological processes, recognize polymorphic animals, automatically recognize plants and insects, and classify the color of plant and animal species.

Key words: Lutfi Zadeh, fuzzy logic, biological processes, logical infinity, modeling of neural networks.

ПРИМЕНЕНИЕ НЕЧЕТКОЙ ЛОГИКИ И ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ В БИОЛОГИИ

Резюме: Согласно теории нечеткой логики, высказывание великого ученого Лутфи Заде о том, что «по мере увеличения сложности точные выражения теряют свой смысл, а осмысленные выражения теряют свою точность», является своего рода объяснением феномена бессознательного. «Согласно нечеткой логике, теории нечетких множеств,

абсолютно ничего не существует. Если выразить это математическим языком, все меняется в пределах определенного диапазона от 0 до 1». То есть, общая картина реального мира состоит из десятков, сотен оттенков, расположенных между 0 и 1. Согласно теории нечеткой логики, возможности человеческого понимания мира безграничны. Лутфи Заде создал математику логической безграничности и раскрыл ее многообразие. Эта теория широко используется в психологии, лингвистике, политике, философии, социологии, экономике, религиозных вопросах, межличностных и других конфликтных ситуациях. Однако проблема сознания остается нерешенной, если мы примем связь между понятиями «бессознательное, квантовый мир и сознание», то перед нами предстанет совершенно иная картина. Здесь бессознательное отождествляется с квантовым миром, и если мы пропустим это отождествление через призму современного развития естественных наук, то, несомненно, придем к необходимости признания диалектического аспекта. Мы будем вынуждены оценивать эти категории как взаимосвязанные состояния, изменяющие друг друга. Нечеткая логика рассматривает человеческое познание как важнейшую форму информации для получения точных выводов. Эта логика была разработана в 1965 году математиком Лутфи Заде в Калифорнийском университете в Беркли. Он утверждал, что традиционная компьютерная логика не способна обрабатывать неточную или нечеткую информацию.

Подобно людям, компьютеры могут комбинировать широкий спектр значений между «истиной» и «ложью». К ним относятся «определенно да», «возможно да», «не определено», «возможно нет» и «определенно нет». Согласно нечеткой логике, многие сложные организационные проблемы не могут быть решены простыми ответами «да/нет» или «черное/белое». Нечеткая логика приходит на помощь в ситуациях, когда ответы могут быть неопределенными. Нечеткая логика умело справляется с неточностью или неопределенностью, сравнивая несколько вероятностей. Нечеткую логику и машинное обучение иногда объединяют, но это не одно и то же. Машинное обучение относится к компьютерным системам, которые воспроизводят человеческий интеллект, многократно модифицируя алгоритмы для решения сложных задач. Нечеткая логика — это набор правил или процессов, которые могут обрабатывать неточные наборы данных, но алгоритмы все равно должны быть написаны людьми. Обе области могут быть использованы в искусственном интеллекте и для решения сложных задач. Нечеткая логика описывается как естественное расширение более точной формальной бинарной логики. В биологических и медицинских науках быстро развиваются области интеграции нечеткой логики с моделированием нейронных сетей. Нечеткая логика и искусственные нейронные сети могут помочь в биологии выявлять скрытые свойства живых организмов, раскрывать их состояние и гипотезы о биологических процессах, распознавать полиморфных особей животных, автоматически распознавать растения и насекомых, а также классифицировать цвет видов растений и животных.

Ключевые слова: Лутфи Заде, нечеткая логика, биологические процессы, логическая безграничность, моделирование нейронных сетей.

ZOOLOGIYA DƏRSLƏRİNDƏ PRAKTİK MƏŞĞƏLƏ VƏ LABORATORİYA DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİNDƏ İKT-NİN ROLU

Həsənova Amaliya Murad qızı

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Müasir təhsildə şagirdlərə və tələbələrə fərdi yanaşmanın inkişaf etdirilməsi, onların şəxsi keyfiyyətləri və qabiliyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Bu məqsədlə təhsil sistemi təlim prosesini hər bir şagirdin ehtiyaclarına uyğunlaşdırmağa, onların potensialını maksimum dərəcədə artırmaq üçün şərait yaratmağa çalışır. Lakin, işin bütün siniflə aparıldığı kütləvi təhsil nəzərə alınmaqla, müəllimlər orta səviyyəli şagirdə və ya tələbəyə yönəlmiş ümumi bir yanaşma tətbiq etmək məcburiyyətində qalırlar ki, bu da həmişə hər bir tələbənin fərdi ehtiyaclarını ödəmir. Müasir dünyada rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və geniş tətbiqi iqtisadi sektorlarla bərabər təhsil sisteminin də simasını dəyişdirir. Bir çox müasir tədqiqatlar mürəkkəb sistemlərin modelləşdirilməsində süni intellekt metodlarından istifadənin müsbət perspektivlərini təsdiq edir. Qeyri-səlis məntiq metodları, təkamül alqoritmləri, neyron şəbəkələri nəzəriyyəsi və təcrübəsi və onların kombinasiyaları insanın mənşəyinə aid biliklərin formalaşmasında istifadə olunur. Zoologiyadan laboratoriya və məşğələ dərslərində geniş və hərtərəfli izahat tələb edən bir mövzunu qısa, konkret şəkildə tələbəyə (şagirdə) çatdırmaq üçün İKT-dən istifadə ən əlverişli üsuldur. Son illərdə təhsil sistemində baş verən köklü dəyişikliklər, xüsusən ali təhsildə qlobal tendensiyalar müəllimin kompyuter texnologiyalarının didaktik imkanlarını bilib, ondan istifadə etməyi bacarmasını tələb edir. Bu üsul müəllimin rəhbərliyi ilə tələb olunan mövzunu tələbənin hazırlayıb gələcəkdə öz dərslərində istifadə etməsi yolunda məqsədyönlü hazırlıqdır.

Süni intellektdən təhsil prosesinə daxil edilməsi onun optimallaşdırılmasına töhfə verir və şagirdlərin və müəllimlərin vaxtından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Sinifdə süni intellektdən istifadə tapşırıqlara sərf olunan vaxtı azaldacaq və şagirdlərin materialı başa düşməsinə yaxşılaşdıracaq. Süni intellektdən fərdi repetitor kimi istifadənin potensialı alqoritmləri şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq, fərdi yardım və əlavə izahatlar verməkdən ibarətdir. Mövzunun bu üsullarla öyrədilməsi dərsin keyfiyyətinin yüksəlməsinə və tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etməsinə səbəb olur.

Açar sözlər: zoologiya dərsləri, praktiki məşğələ, laboratoriya dərsləri, süni intellekt, təhsil prosesi, rəqəmsal texnologiyalar

GİRİŞ

Dünya təhsil sistemində qlobal dəyişikliklər biologiya elminə yeni baxışların işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Canlılar aləminin, o cümlədən bitkilər və heyvanların biomüxtəlifliyinin öyrənilməsi müasir dövrün ən aktual problemidir. Heyvanlar aləminin biomüxtəlifliyinin öyrənilməsi biosferin sabilliyinin qorunması məsələsi qarşıya qoyulduqdan sonra daha da aktual olmuşdur [1].

Geniş və hərtərəfli izahat tələb edən mövzuları laboratoriya dərslərində qısa, konkret şəkildə tələbəyə (şagirdə) çatdırmaq üçün İKT-dən, xüsusən, süni intellektin nailiyyətlərindən biri olan virtual laboratoriyalardan istifadə ən əlverişli üsuldur. Son illərdə təhsil sistemində baş verən köklü dəyişikliklər, xüsusən ali təhsildə qlobal tendensiyalar müəllimin kompüter texnologiyalarının didaktik imkanlarını bilməsini və bu biliklərdən sistemli şəkildə istifadə etməyi bacarmasını tələb edir. Bu üsul müəllimin rəhbərliyi ilə tələb olunan mövzunu tələbənin hazırlayıb gələcəkdə öz dərslərində istifadə etməsi yolunda məqsədyönlü hazırlıqdır [2].

Bütün bu məsələlərin tələbələrə klassik tablolar və digər əyani vasitələrlə istənilən səviyyədə çatdırılması mümkün deyil. Bunun üçün mövzu keçilməzdən bir neçə gün əvvəl tələbələrə 2-3 nəfərə fənnin keyfiyyətli tədrisi üçün istifadə olunan saytlardan istifadə etmək tapşırığı verilir. Bu saytlarda biologiya elminə aid olan əksər biliklər vardır və fənnə aid olan dərslər, dərslər vəsaitləri, referatlar və kurs işlərinin elektron variantları mövcuddur. Bu saytlar daim yeni məlumatlarla zənginləşir. Biologiya fakültəsində təhsil alan və bu elmə aid tədqiqat işi aparan tədqiqatçıların bu saytdan istifadə etməsi vacibdir. Bu yolla tələbənin diskussiya və motivasiya qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi təmin olunur. Bu metodla işləmək tələblərin bioloji termin və bioloji anlayışları mövzunu öyrənərkən istifadə etməsinə və inkişaf etdirməsinə imkan verir [3].

MATERIAL VƏ METODLAR

407

Metodlar: müsahibə, qrupla və fərdi iş, tələbələrin hazırladığı tablolar, diskussiya, tələbələrin hazırladığı test tapşırıqları. Laboratoriya və praktik məşğələ dərslərində mövzunun hazırlanması və müsbət nəticənin əldə olunması üçün: 1) motivasiya, 2) qrupla tədqiqat işi, 3) qrupla işləyən tələbələrin məlumatlarının müzakirəsi mərhələləri işlənəlməlidir.

Zoologiya dərslərində də klassik üsul üç mərhələdə həyata keçirilir: informasiyanın verilməsi (izah etmə), treninq (möhkəmləndirmə), attestasiya (nəzarət).

Müasir kommunikasiya texnologiyaları klassik üsulun daha səmərəli istifadə olunması və yüksək nəticələr əldə olunmasına imkan verir:

1. Nümayiş ediləcək materialdan problemli situasiya yaratmaq, tələbənin diqqətini problemin qoyuluşuna cəlb edib öyrənmə motivasiyasını formalaşdırmaq.

2. İzah etmə mərhələsində müəllim səsli videofragmentlərdən istifadə etməklə, lazım gələndə videonu dayandırmaqla izahat verərək, informasiyanı tələbəyə yüksək səviyyədə çatdırmaqla bilirlər. Mühüm məlumatları əks etdirən kadrları təkrar göstərməklə məlumatın daha effektiv çatdırılması.

3. Heyvanların çoxalması və fizioloji prosesləri izah edərkən animasiya və analiz prosesindən istifadə edilir. Xüsusən, ibtidai heyvanların hərəkət mexanizmi və dinamikası barədə məlumatları şəkilləri "canlandırmaqla" daha effektiv izah etmək mümkündür. Müxtəlif heyvanların sürfə mərhələlərinin xarici mühitdə və ya parazit sürfələrin digər canlı orqanizmlərin daxilində yayılmasını animasiya vasitəsilə nümayiş etdirmək bu proseslərin daha effektiv başa düşülməsinə imkan verir. "Malyariya parazitinin inkişaf dövrü" mövzusunda animasiya prosesi olmadan tam mənasında tələbəyə çatdırmaq mümkün deyil. Material

animasiya və mətnlərlə tamamlandıqda tələbələr öyrənilən materialın praktik əhəmiyyətini daha aydın başa düşür [4].

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

İKT-dən istifadə geniş və mürəkkəb mövzunun öyrədilməsi prosesində tələbənin:

- 1) sərbəst yaradıcı fəaliyyətini genişləndirir və inkişaf etdirir.
- 2) tələbə öz səhvlərini görür və öz işinə nəzarət edir.
- 3) öyrənmə prosesində motivasiyanı və anlama prosesini inkişaf etdirir.

Zoologiya yer kürəsinin heyvanlar aləmi və onların fiziologiya, filogeniya, çoxalma və yayılmasını öyrənən elm olduğu üçün bu fənnin tədrisi prosesində İKT-nin rolunu hətta canlı müşahidə belə əvəz edə bilməz. Çünki, dəniz heyvanlarını – mərcan poliplərini, başayaqlı molyuskları, balıqları müşahidə etmək çox çətindir və uzun zaman tələb edən tədqiqat prosesidir. Yırtıcı heyvanların, quşların, məməlilərin müxtəlif nümayəndələrinin səslərini ancaq İKT-dən istifadə etməklə müşahidə etmək və tələbəyə çatdırmaq mümkündür [5].

Onurğasız və onurğalı heyvanların qan dövranı prosesini animasiya üsulu ilə o qədər aydın və hərtərəfli başa salmaq mümkündür ki, tələbə artıq bu mövzunu tam mənimsəyə bilər və gələcək dərslərində istifadə edərkən çətinlik çəkmir. Laboratoriya dərslərində tələbələr bir sıra praktik bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnir və bu bilikləri uzun zaman yadda saxlayırlar. Biologiya dərsləri, o cümlədən zoologiya vizuallaşdırma prinsipinin geniş istifadə olunduğu bir fəndir. Bu prinsip tələbələr üçün vizual analizatorların həssas olmasına əsaslanır. Məlumdur ki, beynə optik kanal vasitəsilə daxil olan məlumatın yenidən kodlaşdırılması tələb olunmur, buna görə də o, asanlıqla, tez və yaddaşda möhkəm şəkildə saxlanılır. Laboratoriya və məşğələ dərslərində həll olunan tapşırıqlardan asılı olaraq, müəllim İKT proqramı ilə işi müxtəlif metodlarla qura bilər. Məsələn, yeni bir mövzunu öyrənərkən interaktiv plakatlar, 3D modellər, animasiyalar, video resurslar, laboratoriya və praktik işlər, təcrübələr və audio resurslardan istifadə edilir. Tələbələrin biliklərindəki boşluqların səbəblərini müəyyən etmək üçün kompüterdə korreksiyaedici və diaqnostik testlər, eləcə də ümumiləşdirmə və yekun testlərlə qiymətləndirmə aparıla bilər [6].

Laboratoriya və praktik işin strukturu		
Laboratoriya dərsləri	Praktiki məşğələ dərsləri	Təlim nəticələri
1. Tapşırıqların qoyulması	1. Tapşırıqların qoyulması	Təbii obyektlərin öyrənilməsi öyrənilən materialın konkret anlaşılmasını təmin edir. Bu biliklər asanlıqla yadda saxlanılır və uzun müddət yadda qalır.
2. Mövzunun xüsusiyyətləri barədə konstruktiv müzakirə	2. İşə tamamlamaq üçün tələb olunan tələbələrin əsas bilik və bacarıqlarının müəyyən edilməsi	Laboratoriya dərslərində tələbələr müstəqil şəkildə bilik əldə etməyi öyrənirlər.
3. Müstəqil müşahidələr və təcrübələr	3. İKT texnologiyalarından istifadə etməklə işin metodoloji xüsusiyyətləri barədə təlimatların müzakirəsi	Laboratoriya dərsləri tələbələrdə təbiəti öyrənməyə maraq yaradır.

4. Nəticələrin çıxarılması və qeydə alınması.	4.Səhvlərin təhlili və əməliyyatların sınaq icrası	Laboratoriya dərsləri zamanı tələbələr bir sıra praktik bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnirlər.
	5. Bacarıq və qabiliyyətləri möhkəmləndirmək üçün məşqlər	
5. Yekun müzakirə	6. Yekun müzakirə	Tələbələrin iş mədəniyyətini və şüurlu intizamı inkişaf etdirir, tələbələrə işlərini müəyyən bir nəticəyə qədər tamamlamağı öyrədir.

Dərslərdə İKT-dən istifadə fənnin və onun tədris metodlarının dərinlən öyrənilməsinə, yaradıcı işləmək və innovativ texnologiyaların təhsil prosesinə inteqrasiyası bacarığını inkişaf etdirməyə imkan verir. Tələbələrin informasiya savadlılığını inkişaf etdirməklə istənilən mürəkkəblikdə məlumatları müstəqil şəkildə təhlil etmək və qiymətləndirmək bacarığını inkişaf etdirmək mümkün olur.

ƏDƏBİYYAT

- 1.B.İ.Ağayev, A.M.Həsənova, Heyvanların morfologiya və sistematikası, Bakı 2012
- 2.Открытая Биология 2.5 – ООО «Физикон», 2003 г. Автор – Д.И. Мамонтов / Под ред. к.б.н. А.В. Маталина.
- 3.Леонтович А.В. Исследовательская деятельность как способ формирования мировоззрения. // Народное образование, № 10, 2005.
- 4.El Asli A. et al. Effect of the use of Information and Communication Technologies ICT Resources on the scholastic performance of Middle School students in Biology and Geology Courses //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2012. – T. 55. – C. 1113-1117.
- 5.Osman K., Hiong L.C., Vebrianto R. 21st century biology: an interdisciplinary approach of biology, technology, engineering and mathematics education //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2013. – T. 102. – C. 188-194.
- 6.Тиллаходжаевна А.М. Особенности использования ИКТ в повышении эффективности уроков биологии // Вопросы науки и образования – 2018. – №23 (35).

THE ROLE OF ICT IN THE ORGANIZATION OF PRACTICAL SEMINARS AND LABORATORY CLASSES IN ZOOLOGY

Abstract. In modern education, the development of an individual approach to pupils and students is carried out taking into account their personal qualities and abilities. To this end, the education system strives to adapt the learning process to the needs of each student and create conditions for maximizing their potential. However, given the mass education in which work is carried out with the entire class, teachers are forced to apply a general approach aimed at the average student or student, which does not always meet the individual needs of each student. In the modern world, the rapid development and widespread use of digital technologies is

changing the face of the education system along with the economic sectors. Many modern studies confirm the positive prospects of using artificial intelligence methods in modeling complex systems. Fuzzy logic methods, evolutionary algorithms, theory and practice of neural networks and their combinations are used in the formation of knowledge about human origins. The use of ICT is the most convenient way to convey a topic that requires a broad and comprehensive explanation to the student (student), in a short, specific form in laboratory and practical classes in zoology. The radical changes that have taken place in the education system in recent years, especially global trends in higher education, require teachers to know and be able to use the didactic capabilities of computer technology. This method is a purposeful preparation of the student to study the necessary topic under the guidance of a teacher and its subsequent use in the classroom. The inclusion of artificial intelligence in the educational process contributes to its optimization and allows for more efficient use of students' and teachers' time. Using artificial intelligence in the classroom will reduce the time spent on completing assignments and improve students' understanding of the material. The potential of using artificial intelligence as a personal tutor lies in adapting algorithms to the individual needs of students, providing individual assistance and additional explanations. Teaching a subject using these methods leads to an improvement in the quality of the lesson and the development of students' creative activity.

Keywords: zoology classes, practical training, laboratory classes, artificial intelligence, educational process, digital technologies. oology classes, practical training, laboratory classes, artificial intelligence, educational process, digital technologies.

РОЛЬ ИКТ В ОРГАНИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКИХ СЕМИНАРОВ И ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ЗООЛОГИИ

410

Резюме: В современном образовании развитие индивидуального подхода к ученикам и студентам осуществляется с учетом их личностных качеств и способностей. С этой целью система образования стремится адаптировать учебный процесс к потребностям каждого ученика, создать условия для максимального раскрытия его потенциала. Однако, учитывая массовое образование, в котором работа ведется со всем классом, учителя вынуждены применять общий подход, ориентированный на среднего ученика или студента, который не всегда отвечает индивидуальным потребностям каждого студента. В современном мире стремительное развитие и широкое применение цифровых технологий меняет облик системы образования наряду с экономическими секторами. Многие современные исследования подтверждают позитивные перспективы использования методов искусственного интеллекта в моделировании сложных систем. Методы нечеткой логики, эволюционные алгоритмы, теория и практика нейронных сетей и их комбинации используются при формировании знаний о происхождении человека. Использование ИКТ является наиболее удобным способом донесения темы, требующей широкого и всестороннего объяснения студенту (ученику), в краткой, конкретной форме на лабораторных и практических занятиях по зоологии. Радикальные изменения, произошедшие в системе образования в последние годы, особенно глобальные тенденции в высшем образовании, требуют от преподавателя знания и умения использовать дидактические возможности компьютерных технологий. Этот метод представляет собой целенаправленную подготовку студента к изучению необходимой темы под руководством преподавателя и ее последующему использованию на уроках. Включение искусственного интеллекта в образовательный процесс способствует его оптимизации и позволяет более эффективно использовать время студентов и преподавателей. Использование искусственного интеллекта в классе сократит время, затрачиваемое на выполнение заданий, и улучшит понимание материала студентами.

Потенциал использования искусственного интеллекта в качестве персонального репетитора заключается в адаптации алгоритмов к индивидуальным потребностям студентов, предоставлении индивидуальной помощи и дополнительных пояснений. Преподавание предмета с использованием этих методов приводит к повышению качества урока и развитию творческой активности студентов.

Ключевые слова: Занятия по зоологии, практическое обучение, лабораторные занятия, искусственный интеллект, образовательный процесс, цифровые технологии.

**GLOBALİZASYON KOŞULLARINDA KÜMELER SİSTEMİNDE SU
KAYNAKLARININ POTANSİYELİNİN ARTIRILMASI**

**INCREASING THE POTENTIAL OF WATER RESOURCES IN THE CLUSTER
SYSTEM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

G.Khalmatjanova

Fergana Devlet Üniversitesi profesörü, Özbekistan

Annotasyon.

Makale, giderek artan nüfus sayısının, gıda ve gıda dışı ürünlerle artan tarım ve kümelenmiş tarımsal ürünlere olan ihtiyaçlarının karşılanması, nüfusun istihdamının sağlanması ve gelirlerinin artırılmasında su kaynaklarının ana kaynaklardan biri olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: küme, tarımsal sanayi sektörleri, tarım, su kaynakları, kümelenmiş sektörler, sulama ağları, sulanan alanlar, gıda güvenliği.

Annotation.

The article argues that water resources are one of the main sources of population growth, meeting the needs of the population through food and non-food products, growing crops and group agro-industrial products, providing jobs and increasing income.

412

Keywords: cluster, agro-industrial sectors, agriculture, water resources, clustered sectors, irrigation networks, irrigated areas, food security

Tarımsal sanayi sektörlerinde su kaynakları, diğer doğal kaynaklar (yer, hava, iklim gibi) ile birlikte, özellikle kümeleşmiş sektörlerde, ülkemizde ve onun ayrı bölgelerinde brüt bölgesel hasıla yaratırken su ulusal zenginliğin önemli bir parçasıdır.

Günümüz küreselleşme koşullarında, nüfus artışı, gıda ve gıda dışı ürünlerle artan tarım ve kümelenmiş tarımsal ürünlere olan ihtiyaçların karşılanması ve bu bölgelerde ve sulanan bölgelerde yetiştirilen tarım ürünlerinin payının ve ihracat potansiyelinin artırılmasının sağlanması, nüfusun istihdamının artırılması ve gelirlerinin artırılmasında su kaynakları ana kaynaklardan biridir.

Ayrıca, mevcut koşullar altında, ekonomik sektörlerde çalışan yetenekli nüfusun yaklaşık %30'unun ve gayri safi yurt içi hasılanın %33'ünden fazlasının tarımsal sanayi sektörüne ait olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Ayrıca, gıda güvenliğinin sağlanması ve bu sektörün gelecekteki gelişimi su ile yakından ilişkilidir.

Ancak, elbette, tarım sektörlerindeki bu tür önemli görevlerin ve ürünlerine yönelik gerekliliklerin yerine getirilmesi, su yönetimi beklentileri ve gelişimi olmadan hayal edilemez.

Tarım ve su yönetiminin güncel verilerine göre, ülkemizdeki tarımda yetiştirilen ürünler 4 milyon 500 bin hektar sulanan ve kısmen sulanmayan araziden, bunun 3 milyon 600 bin hektarı sulanan araziden üretiliyor. Sulama ağlarından su kullanımı, diğer bir dizi ağda da gerçekleştirilir.

Bu su kaynaklarını kullanan su tüketen sektör ve sektörlerin, çiftçilerin, kümelerin ve onun içindeki işletmelerin ve kuruluşların ana görevi, kullanılan suyun muhasebeleştirilmesi, dağıtımı, düzenlenmesi, korunması, tasarrufu ve sürekli olarak incelenmesi ve yönetimi, hidro-teknik ve hidro-post yapıları ve tesislerinin bakımı, inşası, mevcutlarının onarımı, yüzey ve yeraltı sularının karmaşık tasarrufu ile ekonomi sektörlerine kaynaklanabilecek fazla su hasarının çevresel önlenmesi, sel ile mücadele gibi görevler oluşturmaktadır. Yer üstü ve yer altı nemli su türleri, su kaynakları olarak bilinir.

Dünya su kaynakları bilimcilerinin verilerine göre, dünyada kullanılan su miktarının %92'si tarımda çiftçiler ve kümeler tarafından, %5'i sanayide, %2'sinden biraz fazlası ise içecek, kamu hizmetleri, konut, tüketici hizmetleri (mutfak, restoran, düğün salonu, kuaförlük, sağlık hizmetleri, hijyen gibi) için kullanılır.

Gazetecilerin kitle iletişim araçlarındaki haberlerine dayanarak, endüstride, kamu hizmetlerinde, konutlarda ve ailelerin evlerinde tüketilen suların yeraltına emileceğini belirtmek gerekir. Nüfusun içme suyu, toplam su miktarının %2'sini oluşturur ve geri dönmez.

Küresel ısı seviyesinin artması nedeniyle su kaynaklarının ekonomik kullanımı sorunu küresel bir soruna dönüştürülmekte olan bugün, BM Bin Yıllık Kalkınma Hedefi (BMKH) çerçevesinde dünya topluluğunda insanlık gelişiminin birçok konusu, özellikle 2003 yılında BM tarafından 2003 yılının uluslararası "Taze Su Yılı" ilan edilmesi, son yıllarda BM Genel Kurulu tarafından "su-hayat için" önerisi temelinde uluslararası eylem on yılı düzenlenmesiyle bağlantılı olarak, 2025 yılında Dünya nüfusunun yarısından fazlasının, Aral Gölü Karakalpakistan'ı da dahil olmak üzere, su kıtlığı veya su kuruluşlarından zarar görerek yaşama riskinin önlenmesine yönelik olan BM Genel Kurulu'nun 75. oturumunun Genel Kurulunda, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ş.Mirziyoyev'in önerisiyle Aral Gölü bölgesini su kaynaklarıyla vurgulayarak "ekolojik inovasyon ve teknoloji bölgesi" ilan etme hakkındaki özel kararı oybirliğiyle kabul edildi.

Aral Gölü'nün su kıtlığı nedeniyle su seviyesinin kuruması nedeniyle, Özbekistan'da şu anda yaklaşık 10 milyon hektarlık arazi tamamen sulanmaya ve iyileştirilmeye ihtiyaç duyuyorken, 3 milyon hektardan fazla alanda "Aralkum" çölü oluştu. Sonuç olarak, bu 13 milyon bölgede kuraklık, çölleşme, ekolojik olarak zorlu bölge ve çevre süreci daha da kötüleşti ve sosyal bir soruna dönüştü.

Geniş ölçekli ve karmaşık su kıtlığı sorunları, ekonominin birçok sektörünü ve karmaşık yönlerini ve iç ve dış piyasa ilişkilerinin oluşumu koşullarında aşırı derecede sınırlı iç su kaynaklarını gerektirir. Bu ve diğer su sorunlarının kapsamlı bir şekilde çözülmesinde, su kaynaklarının kıtlığı koşullarında iç ve dış finansal kaynakların çekilmesi önemlidir.

Gerçekten de, ülkemizde tarımsal agrosanayi kümelenme sistemine geçişe büyük önem verildi ve bugün tarımsal ürünlerin üretimi için ana sulanan arazi alanı 4,5 milyon hektarı oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, cumhuriyetimizin bölgelerinde bugün ve gelecek yıllarda sulama mevsiminde ve tuz yıkama döneminde su temininin ihtiyaç normuna göre yüzde 25-27 civarında olması bekleniyor ve bu sadece yaşam tarzını, arazi ve su kaynaklarıyla yakından bağlantılı çiftçileri değil, aynı zamanda tüm su teminiyle yaşayan insanlık, hayvan ve bitki dünyası, maddi ve manevi ürün üreticileri ve hizmet sistemindeki çalışanları da endişelendiriyor.

Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın 17 Haziran 2019 tarihli "Tarımda Arazi ve Su Kaynaklarının Etkili Kullanımı İçin Alınacak Tedbirler Hakkında" Kararnamesi, ülkemizde yıllardır sulama ve su drenaj tesislerinin kötüleşmesi nedeniyle kullanımdan çıkarılan arazilerin kademeli olarak yeniden kullanılması, yeraltı suyu rezervlerinin etkin kullanımı, su tasarrufu sağlayan modern teknolojilerin sistematik olarak uygulanması ve iç sulama (sulama hendekleri) ve ağlarının

yeniden inşası yoluyla su kaynaklarının kirlenmesini ve israfını azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla stratejik bir kararname kabul edildi.

Bu önlemler, küme çiftliklerinde ve konut ve toplumsal hizmetlerde sulanan arazilerin ve su kaynaklarının rasyonel ve verimli kullanımı konseptinin mükemmel bir şekilde uygulanmasının, daha etkili bir şekilde hayata geçirilmesinde arazi ve suyun rasyonel kullanıcılarının karşılıklı çalışmalarının genişletilmesinin önemine odaklandı.

Bilim insanları ve uzmanlara göre, Kararname ile onaylanan Tarımda mevcut arazi ve su kaynaklarının rasyonel ve verimli kullanımı konsepti çerçevesinde, 2019-2030 yıllarında tarımda kullanılmayan toplam bir milyon hektar, 2019-2025 yıllarında tarımdaki çiftçiler ve özel çiftliklerde nadiren kullanılan 289 bin hektar sulama alanının uygulamaya konulması, yalnızca halkımızın gıda güvenliğini ve ekosistem sporunu kısmen sağlayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin uygulanması sürecinde, işsiz gençlere, göçmenlikten dönenlere sadece yarım ve bir hektar ve 20 sotix'ten tahıldan boşalan arazi kaynakları tahsis edilmekle kalmadı, aynı zamanda yeraltından su pompalama ve artezan istasyonları inşa edildi ve onlara tek başına veya kooperatif olarak tohum sağlandı ve sağlanmaya devam ediliyor. Küme sisteminden sorumlu Çiftliklerin çiftlik arazilerinden, kümelenme üyelerine, "demir defter" ve "gençlik defteri"ne kayıtlılara 25 dönümlük ekilebilir arazi tahsis edildi ve tohumlar, su ve gübreler sağlandı.

Bu amaçla, önceden belirlenmiş plana uygun olarak, 2019 yılında 72,6 bin hektar arazi, bunun 38,6 bin hektarı tarımda devre dışı bırakılmış sulanan arazi alanı ve 34 bin hektar arazi alanında yeraltı suyu rezervine sahip yağmurlu ve brüt arazi alanı tarımsal kullanıma dahil edildi.

Toplum ve insan yaşarken su kaynakları olmadan yaşayamaz ve herhangi bir zor durumda, koronavirüs pandemisi de dahil olmak üzere, insanın sağlıklı ve tatmin edici bir yaşam sürmesinde suyun rolü eşdeğer değildir. Dünya uzmanlarının analizlerine göre, insan vücudundaki su miktarı yalnızca yüzde iki oranında azalırsa, zihinsel yetenekler ve yetenekler yüzde yirmi oranında azalır. Bu kanıtın kendisi, suyun son derece paha biçilmez bir doğal ve nadir bir armağan olduğunun önemini göstermektedir.

Özbekistan'ın bölgelerindeki ve bölgelerindeki temiz içme suyu, kanalizasyon sistemlerinin kış ve yaz boyunca sürekli çalışması, insanların günlük artan ihtiyaçlarının sürekli olarak karşılanması ve özellikle mevsimsel hazırlık konularının hükümet tarafından gündeme getirilmesinin ana nedenleri budur. Başka bir deyişle, ırk, cinsiyet veya dini inançtan bağımsız olarak, sadece bölge ve bölge nüfusunun değil, aynı zamanda tüm ülkede yaşayan insanların sağlığı ve faaliyetleri doğrudan temiz ve kaliteli içme suyuna bağlıdır.

Bunun temel nedenini ortaya çıkarmak ve uygulamaya koymak amacıyla, Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Oliy Majlis'e hitaben yaptığı Hitapta en önemli alanlar arasında su yönetimine de değinildi ve "Su Kaynaklarını Tasarruf Eden Teknolojilerin Kullanımı ve Tarımda Arazi ve Su Kaynaklarının Etkili Kullanımı Tedbirleri Hakkında" Kararnamesinin uygulanmasıyla ilgili tarım ve su yönetimi bakanlıkları tarafından yürütülen çalışmalar ve Oliy Majlis Senatosu Tarım ve Su Yönetimi Komitesi'ne bilgi verilmesi belirlendi. Verilerinde, 2019-2024 yıllarında tarımda kullanılan sulanan arazilerin su temini temelinde kullanılan arazi alanları, 2011 yılında bir milyon hektara ulaştı.

Bunlardan 59,3 bin hektar araziye tarım ürünleri ekildi. Ayrıca, 17,8 bin hektarlık alanda yoğun bahçeler, 7,7 bin hektarlık alanda üzüm bağları, 65 hektarlık alanda seralar ve 32 hektarlık alanda yeni dut ağaçları dikildi. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 21 Nisan 2020 tarihli toplantı tutanağı ile, Krizle Mücadele Fonu'nun kaynakları pahasına, Nisan-Mayıs 2020'de kullanımdan kaldırılan ve su rezervi olan toplam 38,4 bin hektar sulama alanının

devreye alınmasını belirleyerek 143 projenin adresleri onaylandı ve bu faaliyetlerin uygulanması için 158,4 milyar som tahsis edildi.

Oliy Majlis Komitesi toplantısında milletvekilleri, bu fonların, yani yeraltı pompası kullanılarak su çıkarma sürecinde hedefli harcama sürecinde bazı eksikliklere izin verildiğine dikkat çekti. Özellikle, bazı ilçe ve bölge yönetimleri ve yetkili yöneticilerinin, belirtilen Kararname ile onaylanan mevcut gıda güvenliğinin önlenmesine yönelik Cumhurbaşkanlığı politikasına ihmal etmeleri, tarımda arazi ve su kaynaklarının küme sisteminde de verimli kullanımı konseptinin uygulanması için "Yol Haritası"nın 50. maddesinde öngörülen hükümet görevlerinin yerine getirilmesinin belirlenen süreler içinde sağlanmadığı, Sirdaryo, Navoi, Taşkent bölgelerinde ve bazı ilçelerde tahsis edilen fonların kullanılmadığı belirtilmiştir.

Cumhuriyetimizde, ekonomi sektörlerinde su tüketicileri tarafından tüketilen toplam su hacminin yüzde 90'ı tarımsal sanayi kümelenme sistemindeki çiftliklerde, hayvancılıkta, dehqan çiftliklerinde ve diğer kümelenme sistemiyle doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılı çiftliklerde bulunmaktadır, özellikle de su kıtlığı nedeniyle küresel ısınma nedeniyle su ihtiyacının artması durumunda, Özbekistan Hükümeti tarafından 2020-2024 yıllarında su tasarrufu sağlayan teknolojileri ve yenilikçi kaynakları artırmayı amaçlayan Cumhurbaşkanı'nın 25 Ekim 2019 tarihli "Tarımda su tasarrufu sağlayan teknolojilerin getirilmesini teşvik etme mekanizmalarını genişletme tedbirleri hakkında" kararına göre, ürün türlerine, sulama teknolojisine ve arazinin bonitet puanına bağlı olarak tahsis edilmektedir.

Yani, kümelerde, çiftliklerde damla sulama sistemleri için hektar başına 8 milyon Özbekistan Somu, yağmur sulama sistemleri için 4 milyon Özbekistan Somu ve ayırık sulama için 1 milyon Özbekistan Somu tutarında finansal destek sağlanacaktır. Aynı zamanda, bu kararda, kümelenme sisteminde, Devlet Girişimcilik Faaliyetlerini Destekleme Fonu'nun kaynakları hesabına pamuk ve dikiş hammaddesi üreticilerine damla sulama sistemlerinin inşası, yeniden inşası ve bunların bileşenlerinin satın alınması için ayrılan kredilerin faiz maliyetlerinin ticari bankalar tarafından belirlenen faiz oranlarından hektar başına 20 milyon somdan fazla olmayan kısmının yüzde 10'u oranında karşılanması, su kullanıcılarının maddi çıkarlarının cazibesini artırıyor. Bu nedenle, pratik çabaların etkinliğini artırmak amacıyla, ülkemizin bölgelerinin özelliklerini dikkate alarak, 2025 yılına kadar tasarruf edici teknolojilerin ve yenilikçi ekipmanların kullanım alanını bir milyon hektara çıkarmak planlanmaktadır.

Damla sulamanın geliştirilmesi, sulanan bölgelerde küme sisteminin maddi ve teknik temelini de iyileştirecektir. Bugüne kadar uygulanan diğer sulama yöntemleri gibi sulama, ekin alanlarının her bitkisine ihtiyaç duyduğu miktarı diğer sulama yöntemleri gibi ekin alanlarının her bitkisine gerekli miktarda ulaştırmayı amaçlayan etkili bir sistemdir ve diğerlerinden farkı, damla sulamada suyun hortum delikleri aracılığıyla doğrudan bitkinin kök tabakasına ulaştırılmasıdır. Bu su miktarı, bitkinin suya olan ihtiyacına karşılık gelir.

Sonuç olarak, bitkinin kök tabakasında kalıcı optimum nem oluşur ve bitkinin gerektiğinde su ve besin maddelerini sürekli olarak özümsemesine olanak tanır. Bu, ekili ve meyve ağaçlarında gerekli hasadı toplamaya yardımcı olur. Hem besin hem de su israfı için koşullar yaratmaz. Damla sulamanın diğer yöntemlere kıyasla bir dizi avantajı vardır ve bunların verimin artması ve kalitesinin iyileştirilmesi, su tasarrufu ve işgücü ve finansal kaynakların tüketiminin azaltılmasıyla kanıtlandığı hem yabancı hem de yerel deneyime dayanmaktadır. Damla sulama sonucunda meyve bahçelerinde ve üzüm bağlarında verim %40'a, sebzelerde %80'e kadar artacak ve meyveler 10-15 gün erken olgunlaşacaktır. Özellikle, 2020-2021 sezonunda tahıl tarlalarında damla sulama sonucunda, Fergana bölgesinin Beşarik ilçesindeki Ariqboshi mahallesi vatandaşlar topluluğu bölgesindeki beş çiftlikte yetiştirilen buğday ve tahıldan hektar başına 100-105 sent elde edildi.

Bağımsızlık yıllarında, cumhuriyetimizin bölgeleri ve bölgelerinde pamuk ve diğer teknik ürünlerin yetiştirilmesinde hasatın erken olgunlaşmasının önemli bir rol oynadığı belirtilmelidir. Çünkü erken olgunlaşan pamuk hammaddesi yüksek çeşitlere satılırken, hasat daha erken toplanır ve tarlalarda çırcırlama çalışmaları erken yapılırsa, olgunlaşan pamuk tohumlarındaki yağ seviyesi de yüksek olur. Pamuk yağı, küme sisteminde çalışanlar için son derece iyi bir ilaçtır.

Normatif mineral gübreler suyla birlikte uygulanırken, alandaki hendekler ve atıkların çıkarılması için işgücü ve teknik harcamalar ortadan kalkar, yani makine kullanımına olan ihtiyaç daha da azalır, makine tarafından kullanılan yakıt kaynakları azalır, makine onarımı ve makineciler için ücretler tasarruf edilir. Damlalama yönteminin olumlu yönü, mevsim boyunca araziye sürmeyi kolaylaştırması ve sulayıcıların el işinin de hafifletilmesidir. Sonuç olarak, işgücü, yakıt, yağlayıcılar, onarımlar, gerekli parçalar ve maliyetler birkaç kat azalır ve kârlılık artar.

Yabancı deneyime dayanarak, 2018 yılında Özbekistan'da da deneysel olarak kurulan Semerkand bölgesinin Ishtikhan ilçesindeki "Ishtikhan Nurli davr" ve Narpay ilçesindeki "Marokand klaster" çiftlikleri ve Sirdaryo ilçesindeki "Peng Sheng" Özbek-Çin ortak girişimi, 200 hektardan fazla alana damla sulama sisteminin uygulanması için bir proje uyguladı. Bu yeni sulama yöntemi, belirtilen ekin alanlarında iki kat su tasarrufu sağlayarak hektar başına 40-45 sentner pamuk verimi elde etti ve bunun cumhuriyet genelindeki ortalama verimlilikten 1,5-1,7 kat daha yüksek olmasına olanak sağlayarak damla sulama yönteminin avantajını doğruladı ve diğer bölgelerde uygulama konusu geliştirildi.

2019-2020 yıllarından itibaren, ülkenin tarımsal üreticilerinin su tasarrufu sağlayan sulama teknolojileri ve diğer yenilikçi yöntemleri uygulaması için bir dizi önlem belirlendi.

Cumhurbaşkanı'nın tavsiyeleri ve talimatları doğrultusunda geliştirilen Tarımsal Sanayide Tarımın Geliştirilmesi Stratejisi 2020-2030, Su Kaynakları Geliştirme Konsepti ve Stratejisi 2020-2030, ayrıca 3 Şubat 2021'de kabul edilen "Tarımda Bilim ve İnovasyon Sisteminin ve Modern Hizmetlerin Daha da Geliştirilmesi Hakkında" Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, tarımın geleceğinde yeni bir dönemi başlattı. Başka bir deyişle, tarımın, pamuk-tekstil sistemlerinin ve kümelenme sisteminin maddi ve teknik tabanının, bilim ve üretim entegrasyonunun güçlendirilmesi, bilim insanları ile çalışanlar arasında köprülerin kurulması. Son zamanlarda, tarım bilimcilerimizin kendi geliştirmeleriyle, uygulayıcılarımızın ise günlük sorunlarıyla, yükseköğretim sistemindeki tarım bilimcilerimizin ise modern gereksinimleri karşılayamayan dersleriyle meşgul olduklarını özellikle belirtmek gerekir. Sonuç olarak, bilimsel başarı ile pratik arasında büyük bir boşluk oluştu. Şimdi bu boşluk dolduruluyor.

Şunu belirtmek gerekir ki, sektör yetkilileri tarafından piyasa koşullarından yola çıkarak, tahmin çalışmalarının doğru ve bilimsel olarak doğrulanmış bir şekilde yürütülmesi nedeniyle bütçe fonları tasarruf ediliyor ve gelecekte işlerin incelenmesine göre, düşük maliyetli ve en ucuz işlerin oluşturulması kümelenme sistemine denk geliyor. Bunun için yeterli toprak ve su var. Diğer konular yol boyunca çözülür. Bu bağlamda, 2021 sezonunda devreye alınan 300 bin hektar ek arazi, 150.000 iş imkanı (öncelikle gençler için) yaratmakla da önemlidir.

Sonuç olarak, cumhuriyetin güneyindeki zeytin bahçeleri, Fergana bölgesindeki Altariq ve Kuva üzüm bahçeleri ve elma bahçeleri 2020 yılına kıyasla 100.000 hektara genişletildi ve yeni kümelenme işletmelerinin açılması için koşullar yaratıldı. Hesaplamalara göre, bunların karşılığında 12 trilyon Özbekistan Somu'na kadar net kâr elde etme fırsatı var. Ekonominin diğer sektörlerinde tek bir iş yaratmak, sanayi ve tarımın diğer birçok sektöründe binlerce dolar gerektirirken, bunun için yer bulmak, gerekli teknolojileri ve inovasyonları satın almak, donatmak ve maliyetleri artırmak gerekir.

Bu açıdan bakıldığında, işletme dışı arazilerin işlenmesine dahil edilmesi, ek alanların verimli kullanımı, gelir elde edilmesi ve iş imkanlarının yaratılması - tüm bunlar su kaynaklarının rasyonel kullanımını gündeme getirir. Bu nedenle, küresel ısınmanın artmasıyla birlikte, Yeni Özbekistan'ın yeni tarım politikasında su oranı da değişiyor. Mevcut koşullarda, bir metreküp sudan ne kadar hasat elde edileceği sorusu değil, ekime o kadar su harcayarak nihayetinde ne kadar gelir elde edileceği sorusu gündeme getiriliyor.

Ancak, bu konudaki sorun, sulama ağlarının alt bölümündeki ekin alanlarında su tüketiminin ve ölçümünün neredeyse eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, su tüketicilerinin kaynağından tarım alanının " zincirinin" alt halkasını izlerseniz, yaşam suyunun boşa harcanmasına ve israfına rastlanırsınız. Bu Çin yelpazesine benzer.

Doğanın eşsiz bir armağanı olan suyun boşa harcanmasının önlenmesinin ana birincisi tarla bölgesi ise, bunu uygulayan kişi su taraftarıdır. Bu nedenle, her şeyden önce, mikropların çalışma yeri olması, tarlalarda bu kişilere yeterli koşulların yaratılması ve dinlenmeleri, yaşam suyunu tasarruf etmelerine olanak tanır. Su kıtlığı yıllarında ve mevsimlerindeki koşullarda, sulama sezonu arifesinde tarla mikroplarını maddi olarak teşvik etme uygulamasının başlıca amacı, sektördeki tasarrufa hizmet etmek ve küme sisteminin maddi ve teknik tabanını güçlendirmektir.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Aralık 2020 tarihli "Tarımda Su Tasarrufu Sağlayan Teknolojilerin Getirilmesinin Daha Hızlı Düzenlenmesi Tedbirleri Hakkında" Kararnamesi, su kaynaklarının rasyonel kullanımı konusunda tarım sektörünün pamuk-tekstil kümeleri sisteminde devrim niteliğinde değişiklikler yaratacaktır. Gerçekten de, su damlatma teknolojilerinin getirilmesinin devlet desteği sayesinde, 2020 yılında ek olarak 133 bin hektar ekili alanda geleneksel olmayan sulama yöntemleri uygulamaya konuldu. 2021 yılında, cumhuriyetin bölgelerinde ve kümelerinde 160 bin hektar pamuk, 30 bin hektar meyve bahçesi, 15 bin hektar üzüm bağları ve 5 bin hektar diğer ürünler yetiştiriliyor ve damla sulama uygulamaya konuluyor. Ayrıca, 2021 yılında ülkenin bazı bölgelerinde 160 bin hektar pamuk, 30 bin hektar meyve bahçeleri, 15 bin hektar üzüm bağları ve 5 bin hektar diğer baklagil ve dekoratif ürünlerin yetiştirildiği alanlarda damla sulama, 14 bin hektar baklagil, 2 bin hektar sebze, kavun ve 2 bin hektar yem bitkileri yetiştirilen tarlalarda yağmurla sulama ve 600 hektar pamuk tarlalarında ayırık sulama teknolojilerinin uygulanması öngörülmektedir.

Sonuç olarak, her şeyden önce, tarım ve su yönetimi ekonominin itici güçlerinden biri olarak kabul edilir; ikincisi, tarım-sanayi, pamuk-tekstil sektöründeki kümelenme sisteminin maddi ve teknik temelini güçlendirmeye katkıda bulunur; üçüncüsü, nüfusun "demir," "kadınlar ve gençlik" defterlerinde kayıtlıların çoğunluğunu istihdam eder ve tarım sektöründe kümelenmiş bir işletmede çalışmaya ve çalışmaya eğitilir.

Kaynakçalar:

1. Özbekistan Cumhuriyeti "Su ve Su Kullanımı Hakkında" Kanunu. –T., "Adalet" 1994 Ek ve Değişiklikler Hakkında Oliy Majlis Yasası'nın 29 Kasım 2020 tarihli Kararı.
2. Hidrolik Tesislerin Güvenliği Kanunu. 1999.
3. Tarımda arazi ve su kaynaklarının verimli kullanımı için alınacak tedbirler hakkında. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi 18 Haziran 2019.
4. 2017-2021 yıllarında hidrolik yapıların iyileştirilmesi hakkında 10 Temmuz 2019 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararı.
5. Tarımda su tasarrufu sağlayan teknolojilerin uygulanmasını daha da hızlandırma tedbirleri hakkında 11 Aralık 2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararı.

RİTMLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜQAYİSƏSİ

RİTİMLERİN KÜLTÜRLERARASI KARŞILAŞTIRMASI

AYNUR HÜSEYNOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

Müzik, insanlık kültürünün en eski ve en evrensel ifade araçlarından biridir. Müziğin temel unsurlarından biri olan ritim ise farklı halkların kültürel özelliklerini, yaşam tarzını, dünya görüşünü ve duygusal deneyimlerini yansıtan önemli bir bileşen olarak kabul edilir. Ritim yalnızca müzik yapısı içinde teknik bir unsur olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağlamla yakından ilişkili bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan farklı halkların müzik geleneklerinde mevcut olan ritim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, kültürlerarası ilişkilerin ve farklılıkların belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Makalede farklı kültürlerde – özellikle Azerbaycan, Türk, Afrika ve Batı müzik geleneklerinde – ritim sistemlerinin özellikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Araştırma göstermektedir ki her bir kültür ritim yapısını oluştururken kendi tarihsel gelişiminden, sosyal yapısından, folklor geleneklerinden ve dini-ritüel uygulamalarından etkilenmektedir. Örneğin Azerbaycan ve Türk müziğinde karmaşık ölçülü ritimler ve aksanların eşit olmayan dağılımı oldukça yaygındır. Bu özellikler halk dansları ve muğam icracılığı ile yakından ilişkilidir. Afrika müzik geleneklerinde ise poliritmi – aynı anda birden fazla ritmik çizginin paralel olarak duyulması – temel özelliklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Batı klasik müziğinde ise ritim daha çok ölçü düzeninin sabitliği ve yapısal kesinlik ile karakterize edilir.

Araştırma sonucunda belirlenmiştir ki ritimlerin kültürlerarası karşılaştırılması yalnızca müzik yapısının incelenmesi ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda halkların kültürel kimliğini, estetik zevkini ve sosyal işlevlerini anlamaya da olanak sağlamaktadır. Ritim farklı kültürler arasında iletişim ve karşılıklı etkileşimin önemli araçlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ritim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi etnomüzikoloji, kültür bilimi ve müzik pedagojisi alanlarında yeni bilimsel sonuçların elde edilmesine olanak yaratmaktadır.

Makalede ritimlerin kültürlerarası karşılaştırmasının kuramsal ve pratik önemi vurgulanmakta, farklı müzik geleneklerinde ritmin işlevsel özellikleri analiz edilmekte ve bu alanda yürütülen bilimsel araştırmaların geleceğe yönelik perspektif yönleri belirlenmektedir.

Anahtar kelimeler: ritim, müzik kültürü, kültürlerarası karşılaştırma, müzik gelenekleri, etnomüzikoloji.

ABSTRACT

INTERCULTURAL COMPARISON OF RHYTHMS

Aynur Huseynova

Music is one of the oldest and most universal means of expression in human culture. Rhythm, which is one of the fundamental elements of music, is considered an important component reflecting the cultural characteristics, lifestyle, worldview, and emotional experiences of different peoples. Rhythm is evaluated not only as a technical element within the structure of music but also as a phenomenon closely connected with social and cultural contexts. In this regard, the comparative study of rhythm systems existing in the musical traditions of different peoples is of great importance for identifying intercultural relations and differences.

The article comparatively analyzes the characteristics of rhythm systems in different cultures, particularly in Azerbaijani, Turkish, African, and Western musical traditions. The study shows that each culture forms its rhythmic structure under the influence of its historical development, social structure, folklore traditions, and religious-ritual practices. For example, complex meters and the unequal distribution of accents are widely found in Azerbaijani and Turkish music. These features are closely related to folk dances and mugham performance traditions. In African musical traditions, polyrhythm – the simultaneous sounding of several rhythmic lines – is one of the dominant characteristics. In Western classical music, rhythm is mainly characterized by the stability of meter and structural precision.

The research results show that the intercultural comparison of rhythms is not limited to the study of musical structures but also makes it possible to understand the cultural identity, aesthetic taste, and social functions of different peoples. Rhythm acts as an important means of communication and interaction among various cultures. In this regard, the comparative study of rhythm systems contributes to obtaining new scientific results in the fields of ethnomusicology, cultural studies, and music pedagogy.

The article emphasizes the theoretical and practical significance of intercultural rhythm comparison, analyzes the functional characteristics of rhythm in different musical traditions, and identifies promising directions for future research in this field.

Keywords: rhythm, musical culture, intercultural comparison, musical traditions, ethnomusicology.

RİTMLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜQAYİSƏSİ

XÜLASƏ

Musiqi bəşər mədəniyyətinin ən qədim və universal ifadə vasitələrindən biridir. Musiqinin əsas elementlərindən biri olan ritm isə müxtəlif xalqların mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini, dünyagörüşünü və emosional təcrübəsini əks etdirən mühüm komponent hesab olunur. Ritm yalnız musiqi strukturu daxilində texniki element kimi deyil, həm də sosial və mədəni kontekstlə sıx bağlı olan fenomen kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan müxtəlif xalqların musiqi ənənələrində mövcud olan ritm sistemlərinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi mədəniyyətlərarası əlaqələrin və fərqliliklərin müəyyənləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə müxtəlif mədəniyyətlərdə – xüsusilə Azərbaycan, türk, Afrika və Qərb musiqi ənənələrində ritm sistemlərinin xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Araşdırmada göstərilir ki, hər bir mədəniyyət ritm quruluşunu formalaşdırarkən özünün tarixi inkişafı, sosial strukturu, folklor ənənələri və dini-ritual praktikalarından təsirlənir. Məsələn, Azərbaycan və türk musiqisində mürəkkəb ölçülü ritmlər və aksentlərin qeyri-bərabər paylanması geniş yayılmışdır. Bu xüsusiyyətlər xalq rəqsləri və muğam ifaçılığı ilə sıx bağlıdır. Afrika musiqi ənənələrində isə poliritmiya – eyni vaxtda bir neçə ritmik xəttin paralel şəkildə səslənməsi – əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi çıxış edir. Qərb klassik musiqisində isə ritm daha çox ölçü sabitliyi və struktur dəqiqliyi ilə xarakterizə olunur.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ritmlərin mədəniyyətlərarası müqayisəsi yalnız musiqi strukturunun öyrənilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də xalqların mədəni identikliyi, estetik zövqünü və sosial funksiyalarını anlamağa imkan yaradır. Ritm müxtəlif mədəniyyətlər arasında ünsiyyət və qarşılıqlı təsirin mühüm vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan ritm sistemlərinin müqayisəli tədqiqi etnomusiqişünaslıq, mədəniyyətsünaslıq və musiqi pedaqogikası sahələrində yeni elmi nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır.

Məqalədə ritmlərin mədəniyyətlərarası müqayisəsinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti vurğulanır, müxtəlif musiqi ənənələrində ritmin funksional xüsusiyyətləri təhlil olunur və bu sahədə aparılan elmi tədqiqatların perspektiv istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: ritm, musiqi mədəniyyəti, mədəniyyətlərarası müqayisə, musiqi ənənələri, etnomusiqişünaslıq.

GİRİŞ. Musiqi insan həyatının ayrılmaz hissəsi olmaqla yanaşı, müxtəlif xalqların mədəni kimliyini və tarixi inkişafını əks etdirən mühüm vasitələrdən biridir. Musiqinin əsas komponentlərindən biri olan ritm isə zamanın musiqi daxilində təşkilini təmin edən struktur element kimi çıxış edir. Ritm yalnız texniki və ya formal xüsusiyyət daşıyır, eyni zamanda sosial, psixoloji və mədəni faktorlarla sıx bağlıdır. Müxtəlif xalqların musiqi ənənələrində ritmin fərqli şəkildə formalaşması bu sahənin elmi tədqiqatını daha da aktuallaşdırır.

Ritm insanın bioloji və psixoloji xüsusiyyətləri ilə də əlaqəlidir. İnsan ürəyinin döyüntüsü, nəfəsalma ritmi və gündəlik həyatın təkrarlanan hərəkətləri ritmik strukturun təbii əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən ritm yalnız musiqi sahəsində deyil, həm də insan davranışında və sosial münasibətlərində mühüm rol oynayır.

Mədəniyyətlərarası müqayisə metodu müxtəlif xalqların musiqi ənənələrinin öyrənilməsində geniş istifadə olunan elmi yanaşmalardan biridir. Bu metod vasitəsilə musiqi strukturlarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edilir, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı təsir və əlaqələr araşdırılır. Ritmlərin müqayisəli tədqiqi etnomusiqişünaslıq sahəsində

xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki ritm bir çox hallarda musiqi mədəniyyətinin ən sabit və ənənəvi elementlərindən biri hesab olunur.

Müasir dövrdə qloballaşma prosesi müxtəlif mədəniyyətlər arasında əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses musiqi sahəsində də özünü göstərir və müxtəlif ritm sistemlərinin qarşılıqlı təsirini gücləndirir. Nəticədə müxtəlif musiqi ənənələri arasında yeni sintez formaları yaranır və bu da ritm fenomeninin daha dərinədən öyrənilməsinə tələb edir.

Bu məqalənin məqsədi müxtəlif mədəniyyətlərdə mövcud olan ritm sistemlərini müqayisəli şəkildə təhlil etmək, onların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və ritmin mədəni kontekstdə rolunu araşdırmaqdır.

ƏSAS HİSSƏ. Ritm anlayışı və onun musiqidə rolu. Ritm musiqidə səslərin zaman daxilində təşkil olunması prinsipini ifadə edir. O, musiqi axınının dinamikasını müəyyənləşdirir və melodiyanın strukturunu formalaşdıran əsas elementlərdən biri hesab olunur. Ritm yalnız səslərin uzunluğu və qısalığı ilə məhdudlaşmır, həm də aksentlərin yerləşməsi, temp və ölçü sistemi ilə sıx bağlıdır. [1, 126]

Musiqi nəzəriyyəsində ritm bir neçə əsas komponentdən ibarətdir:

- ölçü (metrum)
- temp
- aksentlər
- ritmik motivlər.

Bu elementlərin müxtəlif şəkildə kombinasiyası fərqli musiqi üslublarının və mədəni ənənələrin yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycan musiqisində ritm xüsusiyyətləri. Azərbaycan musiqisi zəngin ritm sistemi ilə seçilir. Xüsusilə xalq rəqslərində və instrumental musiqidə müxtəlif ölçülü ritmlər geniş yayılmışdır. Azərbaycan xalq rəqslərində 6/8, 3/4, 2/4 və digər ritmik ölçülər geniş istifadə olunur.

Muğam ifaçılığında ritm daha sərbəst xarakter daşıyır. Muğamın bəzi şöbələrində ölçüsüz ritmik quruluş mövcuddur və bu, ifaçıya improvizasiya imkanları yaradır. Bununla yanaşı, təsnif və rəng kimi janrlarda daha sabit ritmik struktur müşahidə olunur.

Azərbaycan musiqisində ritmin formalaşmasında xalqın həyat tərz, əmək fəaliyyəti və mərasim ənənələri mühüm rol oynamışdır. [2, 19]

Türk musiqisində ritm sistemi. Türk musiqisində ritm sistemi usul anlayışı ilə ifadə olunur. Usul müəyyən ritmik formulu və aksentlərin yerləşmə prinsipini özündə birləşdirir. Türk musiqisində çoxsaylı usullar mövcuddur və onların bəziləri olduqca mürəkkəb ritmik quruluşa malikdir. Məsələn:

- Aksak ritmlər (5/8, 7/8, 9/8)
- Devr-i kebir
- Sofyan usulu

Bu ritmlər xüsusilə türk xalq rəqslərində və klassik türk musiqisində geniş istifadə olunur.

Afrika musiqisində poliritmiya. Afrika musiqi mədəniyyəti ritmik zənginliyi ilə tanınır. Bu musiqi ənənəsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri poliritmiyadır. Poliritmiya eyni vaxtda bir neçə ritmik xəttin paralel şəkildə səslənməsi deməkdir.

Afrika musiqisində zərb alətləri xüsusi rol oynayır. Müxtəlif zərb alətlərinin birlikdə ifası nəticəsində mürəkkəb ritmik strukturlar yaranır. Bu ritmlər çox vaxt rəqs və ritual mərasimlərlə əlaqəli olur. Poliritmik quruluş Afrika cəmiyyətində kollektiv fəaliyyət və sosial birlik ideyasını əks etdirir.

Qərb musiqisində ritm sistemi. Qərb klassik musiqisində ritm daha sistemli və strukturlaşdırılmış formada inkişaf etmişdir. Not yazısı sisteminin formalaşması ritmik strukturların dəqiq şəkildə qeydə alınmasına imkan yaratmışdır.

Qərb musiqisində əsas ritmik xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

- ölçünün sabitliyi
- metrik strukturun dəqiqliyi
- ritmik variasiyaların kompozisiya daxilində planlı şəkildə istifadə olunması

Xüsusilə barokko, klassik və romantik dövrlərdə ritm kompozisiya strukturunun mühüm elementinə çevrilmişdir.

Ritmlərin mədəniyyətlərarası oxşar və fərqli xüsusiyyətləri. Müxtəlif musiqi mədəniyyətlərinin müqayisəsi göstərir ki, ritm sistemləri arasında həm oxşarlıqlar, həm də fərqlər mövcuddur. Oxşarlıqlar daha çox ritmin insanın bioloji və psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı olması ilə izah edilir. [3, 61]

Fərqlər isə aşağıdakı amillərlə əlaqədardır:

- tarixi inkişaf
- sosial mühit
- dini və ritual ənənələr
- musiqi alətlərinin xüsusiyyətləri.

Bu faktorlar ritm sistemlərinin müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur.

NƏTİCƏ. Aparılan tədqiqat göstərir ki, ritm musiqinin universal elementi olmaqla yanaşı, hər bir mədəniyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirən mühüm struktur komponentidir. Müxtəlif xalqların musiqi ənənələrində ritm sistemi fərqli şəkildə formalaşmış və bu proses həmin xalqların tarixi inkişafı, sosial strukturu və mədəni dəyərləri ilə sıx bağlı olmuşdur.

Azərbaycan və türk musiqisində mürəkkəb ölçülü ritmlərin geniş yayılması, Afrika musiqisində poliritmik quruluşun üstünlük təşkil etməsi və Qərb musiqisində ritmin strukturlaşdırılmış sistemə malik olması müxtəlif mədəniyyətlərin ritmə yanaşma fərqlərini aydın şəkildə göstərir.

Ritmlərin mədəniyyətlərarası müqayisəsi musiqi mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, musiqi yalnız estetik fenomen deyil, həm də sosial və mədəni ünsiyyət vasitəsidir. Ritm vasitəsilə müxtəlif xalqların həyat tərz, emosional dünyası və kollektiv yaddaşı ifadə olunur.

Müasir dövrdə qloballaşma və texnoloji inkişaf musiqi mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsirini daha da gücləndirmişdir. Bu proses müxtəlif ritm sistemlərinin bir-biri ilə inteqrasiyasına və yeni musiqi formalarının yaranmasına şərait yaradır. Buna görə də ritmlərin mədəniyyətlərarası müqayisəli tədqiqi gələcək elmi araşdırmalar üçün perspektivli istiqamətlərdən biri hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva S. Azərbaycan musiqi tarixi. Bakı: Elm, 2005.
2. Hacıbəyli Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı, 1985.
3. Məmmədova X. Etnomusiqişünaslığın əsasları. Bakı, 2012.

CURRICULUM IN LANGUAGE TEACHING

Kamalə Əzizli, müəllim

Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-2420-2684>

The spread of English as the world's second language requires governments, ministries of education, schools and others involved in English language teaching to constantly review their English teaching programs. Central to any innovation in language teaching is the nature of the second language curriculum. In this chapter we seek to provide an overview of how curriculum has been understood and practiced in second language teaching.

Curriculum is understood in different ways and takes many different forms. The most familiar types of curriculum are those that are designed to guide, monitor and evaluate the effectiveness of teaching. They have an important planning and managing function. Here we refer to a curriculum as a set of statements, documents, and resources, typically developed by teams of experts in a ministry of education, university, publisher's office or school that represent a plan for the achievement of specific educational goals, which may be either at the national, regional, school or institutional level. The curriculum can be seen to reflect the best interpretation of the current state of knowledge concerning what a second language is and how it can be taught, as well as an understanding of how best to organize a language teaching program. It is seen as a technical or semi scientific framework for teaching and learning that has been validated through current theory, research, and expert knowledge.

While the development of product-focused curriculum frameworks is a major educational enterprise occupying specialists in ministries of education, universities, schools and private institutes, the enactment or realization of the curriculum at the school and classroom level is the primary determinant of success in teaching and learning. The way the curriculum is understood by teachers, how they adapt curriculum guidelines, syllabuses and materials to their learners' needs, and the classroom processes that result as they engage in day-to-day teaching, are all aspects of the curriculum as process. The focus of the curriculum as process is how the teacher seeks to create affordances for learning within the classroom through interactions among the teaching context, teaching resources and the learner. This view of a curriculum involves viewing the classroom as a site where teachers and learners participate in classroom tasks and activities, adapt and extend teaching materials and resources based on moment-to-moment incidents that arise during the teaching process, and where teachers and learners negotiate their identities through the interactional processes involved. The participants in the curriculum – teachers and learners – “create” the curriculum through the processes of interaction they make use of to negotiate and understand the content of their course and the materials and resources that they employ.

A teacher's curriculum referred to as a syllabus and is a document a teacher uses in planning his or her lessons. It can be thought of as an action plan based on the information given in the school curriculum for a particular course. It will typically describe the course goals, the objectives or learning outcomes and the scope and sequence of materials to be covered. It may also list specific items to be taught and tested at different stages of the course. It may be developed by an individual teacher or group of teachers or by others in the institution who have the responsibility for developing courses. The level of detail included in the teacher's

curriculum will depend on how the teacher or the school intends it to be used. Two teachers may develop a course that addresses the same aims and learning outcomes but each teacher takes a very different route to achieve their outcomes. In some settings it may be a requirement that teachers prepare a fully elaborated syllabus and associated scheme of work that is available for review by others. In others much more leeway is given to teachers to develop a syllabus that reflects their own personal working style. It may be a much more provisional set of guidelines that will be used as a “springboard” by the teacher rather than as a lesson-by lesson template that he or she will follow.

Curriculum depend on the interaction between product and process and one cannot be considered without its relation to the other. An over-emphasis on the technical-rationalist and top-down approach to the curriculum reflected in a product-based approach, can fail to acknowledge the personal and situated nature of the curriculum in action.

Literature

1. Crandall, J. 2012 ‘Content-based language teaching’. In A. Burns and J. C. Richards (eds.) *The Cambridge Guide to Pedagogy and Practice in Second Language Teaching*, New York: Cambridge University Press, pp. 149–160.
2. Farrell, T. 2008. *Reflective Language Teaching: From Research to Practice*. New York: Bloomsbury.
3. Graves, Kathleen, 1996. *Teachers as Course Developers*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Richards, Jack C. 2016. *Curriculum development in second language teaching*: 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Tyler, R. 1950. *Basic Principles of Curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.

425

Summary

Curriculum is understood in different ways and takes many different forms. The most familiar types of curriculum are those that are designed to guide, monitor and evaluate the effectiveness of teaching. They have an important planning and managing function. The way the curriculum is understood by teachers, how they adapt curriculum guidelines, syllabuses and materials to their learners’ needs, and the classroom processes that result as they engage in day-to-day teaching, are all aspects of the curriculum as process.

Key words: Curriculum, function, school, language, program, teaching, learning, knowledge.

Резюме

Куррикулум в преподавании языка

Куррикулум понимается по-разному и принимает множество различных форм. Наиболее распространенными типами Куррикулума являются те, которые предназначены для руководства, мониторинга и оценки эффективности обучения. Они выполняют важную функцию планирования и управления. То, как учителя понимают Куррикулум, как они адаптируют методические указания, учебные программы и материалы к потребностям

своих учеников, а также процессы в классе, которые возникают в ходе их повседневной работы, — все это аспекты учебного плана как процесса.

Ключевые слова: Учебный план, функция, школа, язык, программа, преподавание, обучение, знания.

Xülasə

Dil tədrisi üzrə kurikulum

Kurikulum müxtəlif yollarla başa düşülür və müxtəlif formalarda olur. Ən çox tanış olan kurikulumun növləri tədrisin effektivliyini istiqamətləndirmək, monitorinq etmək və qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş kurikulumun növləridir. Onların mühüm planlaşdırma və idarəetmə funksiyası var. Kurikulumun müəllimlər tərəfindən başa düşülmə tərz, onların kurikulumuna dair təlimatları, tədris proqramlarını və materiallarını tələbələrinin ehtiyaclarına necə uyğunlaşdırdıqları və onların gündəlik tədrislə məşğul olmaları nəticəsində yaranan sinif prosesləri kurikulumun proses kimi bütün aspektləridir.

Açar sözlər: Kurikulum, funksiya, məktəb, dil, proqram, tədris, öyrənmə, bilik.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE –HOW IT AFFECTS THE DISABILITY COMMUNITY

¹ Engy Abdel Rahman Khamis, ² Zainab Attia Abdallah

[1] Lecturer of Medical Surgical_Nursing, Faculty of Nursing, Modern University for
Information and Technology,

[2] Lecturer of Community Health_Nursing, Faculty of Nursing, Modern University for
Information and Technology,

The WHO estimates that more than 2.5 billion disabled people will need one or more assistive technologies in 2030. Yet almost a billion of them can't access these products. Considering how globalization is increasing, this means we are denying an entire community from enjoying the same services as everyone else. As AI systems have grown in popularity and complexity, however, we are seeing more AI-powered solutions that can help people with mental, physical, visual or hearing impairments perform tasks, both everyday and complex. I believe that by making AI technologies more widely accessible, many businesses can change the lives of individuals with disabilities. Here are four ways businesses using AI technology can empower individuals with disabilities. AI voice technologies, such as Siri, Alexa and Echo, help make communication easier for people with impairments. These programs can describe text and images to people with visual disabilities, and text-to-speech (or vice versa) technologies can help those with brain injuries communicate or understand things more easily. One such app is Google's Parrotron, an AI tool that enables speech-impaired individuals to translate their distorted speech patterns into fluent conversations. Everyone should be able to avail of any service regardless of their disabilities. AI technology can help ensure this inclusivity. For example, just like subtitles let people with hearing impairments understand a movie, braille helps visually impaired individuals read. You can now find AI-powered braille tutor apps on the internet that assist disabled individuals in learning braille and accessing education at different levels. These apps use optical character recognition (OCR) to transform physical braille characters into digital text. AI is opening doors for disabled individuals to live independent personal and professional lifestyles. For example, many AI programs help businesses create effective and efficient workflows with virtual assistants like Google Assistant or Amazon Alexa, which can schedule meetings, set reminders and automate many voice tasks. Business leaders can also integrate AI-powered chatbots into different work-related apps to assist employees in different tasks. Microsoft Bing's integration with Skype is one such example: You can simply ask a question from Bing on Skype, and it will provide an answer immediately.

Key words: Artificial Intelligence, Disability Community, Technology, communication

A PROBLEM OF IMPLEMENTING REPRESENTATION

HASSAN ZARIOUH

Department of Mathematics (CRMEFO), Oujda 60000, Morocco.

MOUNIA MOUZOURI

Director of Regional Academy of Education and Training of the Oriental, Oujda 60000,
Morocco

ABSTRACT:

Here is a problem given to a fourth-grade class before division had been taught.

A pastry chef made 274 chocolates. He prepares packages. In each package, he must put 16 chocolates. How many packages can he fill?

Approaches of three students, A, B, and C.

A sets up the operation 274×16 .

B sets up the operation $274 - 16$.

C calculates $16 + 16 + 16 = 48$; $48 + 48 + 48 + 48 = 192$; $192 + 48 = 240$; $240 + 34 = 274$ and, finally, he answers 34 packages.

Students A and B do not have a complete representation of the problem; they develop a solution method based on clues contained in the problem statement.

- The first student identifies a verbal clue and associates it with an operation, the operation needed to solve the problem: the word "each" is associated with multiplication.
- The second student understands, unlike the first, that there will be fewer packages than chocolates and makes an association between reduction and subtraction.
- The third student, however, has developed a representation of the problem that conforms to the statement. This representation is operational since the student simulates the production of the packages. But their method is too costly, leading to a phenomenon of mental overload. At the end of the operationalization process, the student no longer clearly knows what they are looking for. For this student, we can say that the difficulty lies in the implementation of the problem representation.

REFERENCES:

- [1] H. Besse : Remarques sur le statut de la didactique des langues étrangères dans le champ des sciences humaines et sociales. Bulletin de l'ACLA, 7, 7-27. (1985)
- [2] M.Artigue – R.Douady : La didactique des mathématiques en France. Revue Française de Pédagogie N° 76 (1986) P.69-88.
- [3] G.Brousseau : Fondements et méthodes de la didactique des mathématiques. Recherche en Didactique des Mathématiques, Vol 7 n°2 (1986) P33-115.
- [4] E.N.Ivantsyna : Achieving skill in solving geometry problems – in : soviet studies in the psychology of learning mathematics – vol/4 : problem solving in geometry – University of Chicago, 1970.

**FLOOD RESILIENCE AND CONTINGENCY PLANNING IN URBAN LOGISTICS
HUBS: INSTITUTIONAL PRESSURES AND DUAL-TRACK GOVERNANCE IN
NAGA CITY, PHILIPPINES**

**Jobelle Keith B. AYAB¹, Charisse Ann M. BALOBALO², Karen Claire A. DE LUNA³,
Alfahid H. SULTAN⁴, Satur H. TEPANERO⁵, Danellie C. LLAMAS⁶, Arvy Noleal
OSMA⁷**

**¹Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0008-0919-1655**

**²Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0001-3478-7329**

**³Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0005-9516-2946**

**⁴Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0004-7849-030X**

**⁵Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0007-8095-2704**

**⁶Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0009-0003-1055-9692**

**⁷Mariners Polytechnic Colleges Inc, Department of Customs Administration,
0000-0002-2771-0163**

Abstract

Urban logistics hubs in developing economies face unprecedented vulnerability to climate-driven disruptions, yet the mechanisms through which private-sector contingency planning intersects with public infrastructure failures remain theoretically underexplored. This mixed-methods study (n=25 senior managers, Naga City, Philippines) evaluates the implementation efficacy of flood-contingency strategies across four dimensions: alternative routing, vehicle readiness, emergency response, and inventory protection. Quantitative findings reveal substantial implementation overall (M = 4.39, SD = 0.62), with route mapping (88%) and insurance coverage (M = 4.64) most prevalent. However, critical implementation gaps emerge: employee confidence in emergency execution (M = 3.96) significantly lags protocol establishment (M = 4.12, $\Delta = -0.16$, $p < .05$), flood-resistant vehicle penetration remains low (M = 4.00), and real-time data integration inadequate (M = 3.84). Qualitative analysis (19 coded themes, 25 interviews) reveals that communication infrastructure failures during typhoons systematically negate route-planning investments (76% theme prevalence), while public drainage deficiencies and road network vulnerabilities undermine private adaptive capacity (72% theme prevalence). Theoretical integration of Resilience Theory, Institutional Theory (mimetic isomorphism), Contingency Theory, and Business Continuity Management demonstrates that institutional pressures drive standardized adoption patterns (88% mimetic replication) while infrastructure constraints impose hard limits on operational resilience. The

study advances understanding of organizational adaptation in developing contexts by quantifying the protocol-confidence disconnect and identifying resource upgrading as the primary managerial lever. Policy implications advocate for a bifurcated governance model: (1) private investment in specialized flood-resistant fleets and satellite-based multi-channel coordination; (2) public-sector infrastructure elevation, drainage optimization, and real-time data-sharing platforms. This framework is generalizable to flood-prone urban logistics corridors across ASEAN, offering a replicable pathway for transforming climate-vulnerable supply chains into resilient strategic assets.

Keywords: Flood Resilience, Contingency Planning, Urban Logistics, Supply Chain Disruption, Developing Economies

DATA ANALYTICS FOR CLIMATE-RESPONSIVE SOCIAL PROTECTION

MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University

System Development Specialist (CCT/NSER) at CRISP World Bank Project BISP

www.bisp.gov.pk

Former MIS/IT Specialist, at SIRA World Bank Project at CCAR

www.ccar.gov.pk

Former Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

<https://mohr.gov.pk/Detail/YjZhMWJjZWYtMjNjYS00MmIyLWIyM2UtN2M4NDk2NzM5NGJl>

Asian Countries General Coordinator, ASES Congress, Turkey.

<http://www.asescongress.com/>

432

International Editor in Jurnal Mercumatika, Indonesia.

<http://ejurnal.mercubuana-yogya.ac.id/index.php/mercumatika/about/editorialTeam>

International Editor in Jurnal Pendidikan Matematika RAFA, Indonesia.

<http://jurnal.radenfatah.ac.id/index.php/jpmrafa>

International Editor in TechHub Research Conference, Bucuresti, Romania.

<https://techhubresearch.com/index.php/journal/about/editorialTeam>

International Editor and Scientific commette member in ICONTECH International Journal,
Turkey

<http://icontechjournal.com/index.php/ijj/about/editorialTeam>

Organizing & Scientific Committee Member in 4. International Ankara Multidisciplinary
Studies

<https://www.izdas.org/multidicsiplinaryankara>

Scientific Committee Member in AHI EVRAN 2nd International Conference on Scientific
Research Kırsehir Ahi Evran University

<https://www.ahievranconference.org/scientific-committee>

Scientific Committee Member in 7th INTERNATIONAL NEW YORK CONFERENCE ON
EVOLVING TRENDS IN INTERDISCIPLINARY RESEARCH & PRACTICES New York
City <https://www.nyconference.org/organizing-committee>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress
Education

<https://www.asesedu.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress
Health II. International Health and Sports Sciences Congress in Sivas

<https://aseshealth.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific and Advisory Board Member from 1st BİLSEL INTERNATIONAL
WORLD SCIENCE AND RESEARCH CONGRESS-İSTANBUL

<https://bilselkongreleri.com/kongreler-icerik/1-bilsel-uluslararası-dünya-bilim-ve-arastırma-kongresi-istanbul-2>

ORCID: 0000-0002-5797-766X

433

ABSTRACT

Climate change has increased vulnerability among poor households, particularly in flood-prone regions of Pakistan. Data analytics can help integrate climate risk indicators with poverty monitoring systems. This research proposes an analytics framework that combines climate data with socioeconomic datasets to identify households at risk of climate-induced poverty.

Keywords: Climate Analytics, Disaster Risk, Social Protection

Inclusive Digital Transformation: Women's Role in Pakistan's AI-Driven Innovation Ecosystem

MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University

System Development Specialist (CCT/NSER) at CRISP World Bank Project BISP

www.bisp.gov.pk

Former MIS/IT Specialist, at SIRA World Bank Project at CCAR

www.ccar.gov.pk

Former Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

<https://mohr.gov.pk/Detail/YjZhMWJjZWYtMjNjYS00MmIyLWIyM2UtN2M4NDk2NzM5NGJI>

Asian Countries General Coordinator, ASES Congress, Turkey.

<http://www.asescongress.com/>

International Editor in Jurnal Mercumatika, Indonesia.

<http://ejurnal.mercubuana-yogya.ac.id/index.php/mercumatika/about/editorialTeam>

International Editor in Jurnal Pendidikan Matematika RAFA, Indonesia.

<http://jurnal.radenfatah.ac.id/index.php/jpmrafa>

International Editor in TechHub Research Conference, Bucuresti, Romania.

<https://techhubresearch.com/index.php/journal/about/editorialTeam>

International Editor and Scientific commette member in ICONTECH International Journal, Turkey

<http://icontechjournal.com/index.php/ijj/about/editorialTeam>

Organizing & Scientific Committee Member in 4. International Ankara Multidisciplinary Studies

<https://www.izdas.org/multidisciplinaryankara>

Scientific Committee Member in AHI EVRAN 2nd International Conference on Scientific Research
Kirsehir Ahi Evran University

<https://www.ahievranconference.org/scientific-committee>

Scientific Committee Member in 7th INTERNATIONAL NEW YORK CONFERENCE ON
EVOLVING TRENDS IN INTERDISCIPLINARY RESEARCH & PRACTICES New York City

<https://www.nyconference.org/organizing-committee>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Education

<https://www.asesedu.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Health

II. International Health and Sports Sciences Congress in Sivas

<https://aseshealth.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific and Advisory Board Member from 1st BİLSEL INTERNATIONAL WORLD SCIENCE
AND RESEARCH CONGRESS-İSTANBUL

<https://bilselkongreleri.com/kongreler-icerik/1-bilsel-uluslararasi-dunya-bilim-ve-arastirma-kongresi-istanbul-2>

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Inclusive digital transformation requires the meaningful participation of women in AI innovation and implementation. This research explores how Dr. Muhammad Faisal's inclusive vision has encouraged women to engage in AI-based projects across governance, education, and social sectors in Pakistan. The study identifies policy support, skill development, and organizational culture as key enablers of women's inclusion. The findings reinforce the argument that gender-inclusive AI ecosystems enhance innovation quality and societal impact.

Keywords: Inclusive AI, Digital Transformation, Women Empowerment, Innovation Ecosystem, Pakistan

MENTORSHIP AS A CATALYST FOR WOMEN'S PARTICIPATION IN AI AND EMERGING TECHNOLOGIES IN PAKISTAN

MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University

System Development Specialist (CCT/NSER) at CRISP World Bank Project BISP

www.bisp.gov.pk

Former MIS/IT Specialist, at SIRA World Bank Project at CCAR

www.ccar.gov.pk

Former Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

<https://mohr.gov.pk/Detail/YjZhMWJjZWYtMjNjYS00MmlyLWlyM2U0N2M4NDk2NzY5NGJl>

Asian Countries General Coordinator, ASES Congress, Turkey.

<http://www.asescongress.com/>

International Editor in Jurnal Mercumatika, Indonesia.

<http://ejurnal.mercubuana-yogya.ac.id/index.php/mercumatika/about/editorialTeam>

International Editor in Jurnal Pendidikan Matematika RAFA, Indonesia.

<http://jurnal.radenfatah.ac.id/index.php/jpmrafa>

International Editor in TechHub Research Conference, Bucuresti, Romania.

<https://techhubresearch.com/index.php/journal/about/editorialTeam>

International Editor and Scientific commettee member in ICONTECH International Journal, Turkey

<http://icontechjournal.com/index.php/ijj/about/editorialTeam>

Organizing & Scientific Committee Member in 4. International Ankara Multidisciplinary Studies

<https://www.izdas.org/multidisciplinaryankara>

Scientific Committee Member in AHI EVRAN 2nd International Conference on Scientific Research
Kirsehir Ahi Evran University

<https://www.ahievranconference.org/scientific-committee>

Scientific Committee Member in 7th INTERNATIONAL NEW YORK CONFERENCE ON
EVOLVING TRENDS IN INTERDISCIPLINARY RESEARCH & PRACTICES New York City

<https://www.nyconference.org/organizing-committee>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Education

<https://www.asesedu.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Health

II. International Health and Sports Sciences Congress in Sivas

<https://aseshealth.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu>

Nominated as Scientific and Advisory Board Member from 1st BİLSEL INTERNATIONAL WORLD SCIENCE
AND RESEARCH CONGRESS-İSTANBUL

<https://bilselkongreleri.com/kongreler-icerik/1-bilssel-uluslararası-dunya-bilim-ve-arastirma-kongresi-istanbul-2>

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Mentorship plays a pivotal role in addressing structural and cultural barriers faced by women in technology fields. This paper analyzes mentorship-based initiatives led by Dr. Muhammad Faisal that support women entering and advancing in AI and IT industries in Pakistan. The study finds that sustained mentorship improves technical competence, professional confidence, and leadership readiness among women participants. These outcomes underscore mentorship as a scalable strategy for strengthening women's representation in Pakistan's AI workforce.

Keywords: Mentorship, Women in IT, Artificial Intelligence, Career Development, Pakistan

**GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON
THE
TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT
OF AIRTEL
NIGERIA**

DR CHUKWUEMEKA GODSON EME (PhD)

**Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management
Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN)**

ABSTRACT

Globalization is broadly characterized by the emergence of a global village activities for the whole world in which all peoples in all nations of the world are drawn together into increasingly closer and mutually beneficial, political, industrial, financial, scientific, technological and cultural relationships. This paper closely assessed globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria, drawing an empirical insight from Airtel Nigeria Limited. To collect the desired data for this research work, four methods were used, these include, documentary, observations, questionnaires and personal interviews. In the analysis of the data collected, the study made use of descriptive and inferential statistics. The findings of the study were drawn from the data presented and analysed and their implications were discussed relative to all stakeholders. It was confirmed that Airtel Nigeria Limited have survived all manner of financial emasculation and changes in management and have endeared themselves to Nigerians as a telecommunication company of choice. Part of this findings delved into why and how Airtel Nigeria Limited was able to achieve this despite tough competitions from other telecommunication companies already in the industry before their arrival, particularly MTN Nigeria Limited.

Key Words: Globalization, global village, technological development, cultural differences, Telecommunications industry, economic growth and development, Airtel Nigeria Limited

1.0 Introduction

Telecommunication sector in many countries around the world witnessed exponential growth in the last three years (Oladapo & Wynand, 2020; Leila, 2019; Anavilah, Asongu, Andres, 2017). Effects of globalization on peace and stability; implications for governance and the knowledge economy of African countries, Shiu and Lam (2008) stated that the cause of the growth could be traced to market liberalization or privatization and advancement in technology. Telecommunications expansion has been observed to have both direct and indirect benefits to economic growth (WDI, 2018, Sajjad, 2017; NCC, 2014, Mohsin, Khan & Malik, 2012). Besides, there are plethora of empirics that explain the causal relationship between growth in the telecommunications sector and economic growth (Snezana, Zoran, & Zorana, 2019; Pradhan, Malik, & Bagchi, 2018). Argument are that, the development of a modern nation to its full potential cannot be attained without adequate telecommunication infrastructure (Elena, Bogdan, Angela and Sorin, 2018; Tella et al., 2007, Osotimehin et al., 2010), which implies that

telecommunication plays significant role in economic growth and development (Mamoun & Talib, 2017; Ayse, Fatih, Hakan, Cevdet, Sadih, 2016). The world has become a global village with telecommunication being an indispensable tool in the entire process of globalization. However, it is not in dispute that telecommunications and information technology (IT) play essential roles in the process. Obviously, the development in this vital sector over the years has been phenomenal all over the world (Saijad, 2017; Harald and Pantelis, 2011).

More so, Nigerian government considers telecommunications service to be so vital to national interest and economic development that it was placed directly under their control in most countries until fairly recently, when deregulation and competition were introduced (Akinwale, Sanusi, Sarujlal, 2018; Mamoun & Talib, 2017; Lee, 2003). These recent advances in telecommunications technology have been an important vehicle in permitting information exchange to develop as a valuable commodity for moving the country into post-industrial and information-driven economic growth. Given this development, the perspective on telecommunications development research concentrate on how best to increase and include telecommunication as an essential component of the economic development (Lloyd and Fenio, 2017; Mamoun et al., 2016).

According to World Bank (2016), late starters in the telecommunications, ‘‘will risk exclusion from the global economy, and face severe comparative disadvantage on their goods and services’’. Tele density improved from 0.37% in 1996 to 8.5% in 2004, several towns and cities estimated at 48% of the population and 18% of the land mass have potential access to telecommunication services. The internet, cell phones and computers have ushered in a radical change in communication habits and human relationships. The communication revolution has resulted in incredible technological, economic, cultural, and psychological changes. It has turned the whole world into a globalized village by compressing time and space (Keil & Johnson, 2016; Offurum, 2019).

These recent advancement in telecommunications technology have been critical in allowing information exchange to mature as a valuable commodity for the country’s transition to post-industrial and information-based economic development. Modern telecommunications infrastructure development is needed not only for domestic, economic growth, but also for participation in highly competitive global markets and the attraction of new investments in today’s world.

The Nigerian telecommunications market is the country’s largest segment of the ICT industry. Nigeria has one of Africa’s largest telecom markets. Nigeria’s telecommunication industry has developed into an oligopolistic business system over time (a small number of firms have the majority of market share). There is a large global presence in this industry. MTN, a South African multinational corporation with a market share of 37.10%, Airtel (an Indian multinational company, with a market share of 30.9%), 9mobile (formerly Etisalat, with a market share of 20.0%), and Globacom Nigeria Limited, the only Nigerian incorporated telecommunication company, with a market share of 12.0% are the market leaders. Nigerian Communications Commission (NCC), is one of the sectors that helped the country recover from recession in the fourth quarter of 2020, contributing 12.45 percent to GDP. Telecommunications and Information Services under Information and Communication grew by 17.64% in fourth quarter of 2019, according to the latest data from the National Bureau of Statistics (NBS).

According to statistics, the telecom industry accounts for \$520 billion in annual global spending. The United States, with one of the world’s biggest telecom market, is predictably the

frontrunner. People now have access to learning opportunities outside of conventional schooling thanks to technological advancements. To perform a search, read a review, or watch a how-to video on virtually any subject, all you need is a computer, smartphone, and access to the internet. Telecommunication is also being used by several of the biggest organizations to provide long-distance or remote education. For students, this is highly cost-effective, as it allows them to save money that would otherwise be spent on accommodation and transportation. Furthermore, online courses offer students the versatility and independence to balance their job and school obligations. For classmates and teachers to communicate and exchange knowledge, social media has become a powerful tool. The sector has grown dramatically as cell phone use has progressed from basic phone telephony to modern enhanced services and the implementation of new technology into various sectors of the country's economy. Nigerians benefit from convenient banking services (bank mobile apps) and access to e-learning platforms thanks to the sector's rapid growth.

1.1 Statement of the Problem

Emerging technologies as a result of globalization have effects on economic and social activities of nations, particularly in the area of economic development.

Therefore, the purpose of this research is to investigate globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria with particular reference to Airtel Nigeria Limited.

The telecommunications industry which took a centre-stage in the economic development of many nations in the wake of globalization and information technology (IT) can no longer be ignored by any well-meaning nation-state that want to matter in this 21st century. Hence, the study becomes relevant as to proffer solutions to enhance the effective assessment of globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria, with empirical evidence from Airtel Nigeria Limited.

440

1.2 Objectives of the Study

The main objective of this study is to investigate globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria with particular reference to Airtel Nigeria Limited. The specific objectives of the study were:

- i) To identify the historical antecedents to globalization;
- ii) To assess the benefits of globalization to Nigerian economy;
- iii) To analyse the role of the key players in the telecommunications industry to Nigeria's economic development;
- iv) To highlight the activities of Airtel Nigeria Limited in their contributions to Nigeria's economic development.

2.0 Review of Related Literature

2.1 Concept of Globalization

Globalization, which is a term derived from the word ‘global’ (from globe) has been interpreted by many writers and scholars to mean so many things –like an omnibus –that its original meaning seemed to have been lost (Okene, 2004). Globalization refers to a cluster of interconnected phenomena transforming world politics to describe alternately, a process, policy, predicament and the product of vast and invisible international forces. Looking for ‘globalization’ is like looking for air. You can’t see it, because it is everywhere (Kegley, 2017).

As a complex social phenomena, Nnoli (2000) asserts that globalization interfaces with various elements of social life and is suffused with ambiguities, variations, uncertainties and incompatibilities, its core, is the inevitable expansion of capitalism worldwide including the spread of its values. Explicitly, globalization can be defined as a process which intensifies the integration of the world economy and the people through technological advancement in several areas, particularly in the area of information technology.

It has also produced a differentiation in the production process (Alli, 2016). Lending credence to Alli’s vituperation, globalization can be viewed as a process of interaction and integration among the people, companies and governments of different nations; a process driven by international trade and investment and aided by information technology. The process has effects on the environment, culture, political systems, economic development and prosperity, and on human, physical wellbeing in societies around the world.

Ibeanu (2017) interpreted the term globalization from three different perspectives. First, from a universalistic point of view, globalization signifies phenomena, characteristics, events and problems that are universally present, or are becoming so. In this sense, there is a meaning of presence, visibility, immediacy and availability worldwide or in what can be considered important global centres (Ama, 2019). There is also a sense of universal risk from problems that are fundamentally cross-scale, trans-sectional, trans-cultural and trans-disciplinary. Hence, Holmen (2016) asserts that today we read about the global character of many things, for example, global economic restructuring, global food crisis, global demographic transition, global warming, global spread of disease and so on.

Globalization as conceived by Friedman (2010) entails the integration of markets, nation-state and technologies in a way that enables individuals, corporations and nation-states to reach around the world faster, further, deeper and cheaper than ever before. On another note, Rennen and Martens (2003) describe globalization as intensification of cross-national interactions with the aim of promoting established transnational strategies for facilitation of economic, social, cultural, ecological, political, technological and social processes on global, supranational, national, regional and local levels. Researchomatic (2010) simply puts the concept as the process of economic integration of the entire world through the removal of barriers to free trade and capital mobility, and diffusion of knowledge and information. In essence, globalization is a kind of development effort with a platform created for human interaction across the world and ease of movement of goods and services between countries for attainment of social and economic benefits of all the interacting countries. According to Gyamtsho (2005), globalization causes man’s socioeconomic development through trade liberalization on a level-playing ground allowing all nations and individuals to compete on the world range.

Ever since the conceptualization of globalization and its attendant definitions, social and economic researchers have apparently found it crucial to ascertain the impacts of the

globalization drive; using indicators from political, economic, socio-cultural, technological, and environmental domains as the guiding criteria.

Based on these measuring criteria, variables such as absolute number of embassies and high commissions in countries, (Dreher, 2006; Dreher et al., 2010; Figge and Martens, 2014), and involvement of countries in conventional arms trade and international military aid (Held et al. 2000) have been used as measures of political impacts on the countries experiencing globalization.

Measurement of the economic domain has been in trade and the spread of neoliberalism, capitalism and market economy (Antonio, 2007), multilateral trades of goods and services between countries. In the cultural domain are variables such as trade of differentiated products, promotion of understanding between cultures, tourism and flows of immigration – (both legal and illegal), international migrant group as a share of the population and the technology domain, variables such as modern communication technologies, particularly as for mobile cellular subscriptions per 100 inhabitants, internet users, and transportation system have been used. The environmental impacts have been measured in ecological footprints of imports and exports as a share of bio-capacity (Figge and Martens, 2014).

2.2 Role of Telecommunications in Nigeria's Economic Development

Telecommunication service as infrastructure plays an important role in the economic, political and social development of any country. Like any infrastructure, it is expected to stimulate economic growth and development. It has been shown that telecommunication services are used in connection with a wide range of economic production and distribution activities, delivery of social services, and government administration (Saunders, R. J. et al (2014). Similarly, the National Policy on Telecommunication (2000) observed that, telecommunication is a vital engine of growth of any economy, it is an essential infrastructure that promote the development of other sectors such as agriculture, education, industry, health, banking, defence, transportation and tourism. It is indispensable in times of national emergency or natural disasters. It considerably reduces risks and rigours of travel and arrests rural-urban migration.

Telecommunication is now widely considered a strategic investment to maintain and develop competitive advantage at all levels – national, regional and firm. It constitutes the core of, and provides the infrastructure for the information economy as a whole. For instance, telecommunications service is the bedrock upon which information technology and its derivatives such as electronic banking and commerce are built. Telecommunications facilitate market entry, improve customer services, reduce costs, and increase productivity. It is an integral part of financial services, commodities markets, media, transportation and the travel industry and provides vital links among manufacturers, wholesalers and retailers. Information is regarded today as a fundamental factor of production, alongside capital and labour.

The information economy accounted for one-third to one-half of Gross Domestic Product (GDP) and of employment in the Organization for Economic Cooperation and Development for a substantial proportion of GDP in the newly industrialized economies and the modern sectors of developing countries.

For example, in their study of some countries in the Asia and Pacific region, Jusawaila, M. et al (1988), using data of the late 1970s, found that information sector as proportion of GDP were: Singapore 25 per cent, Indonesia 19 per cent and Malaysia 14 per cent. However, in Nigeria the telecommunication services contribution to GDP was paltry, averaging 0.3 per cent of total GDP during the period 1960 – 2000. Similarly, in terms of employment generation, private telecommunications operators generated only 7,000 new jobs since the first licence was issued in 1996.

Telecommunication services can substitute for other forms of communication (mainly postal service and personal travel) and are often more effective and more efficient than those forms in their use of time, energy and materials and in their effect on the quality of the environment. Telecommunication is an essential feature of globalization of affecting international trade-flows of investment, technologies, services and the world economy as a whole, of which free market is today the moving spirit. Global telecommunication provides the opportunity for a country to share in the wave of science and technology developments, and the general economy in positive ways that account for the remarkable economic growth in advanced countries and the newly industrialized countries.

2.3 The Role of Airtel Nigeria Limited to Nigeria's Telecommunications Industry

Airtel Nigeria is a subsidiary of Bharti Airtel of an Indian Multinational telecommunications Services Company headquartered in New Delhi India. Bharti Airtel is now the third largest mobile operator in the world with over 303 million customers across 20 countries in Asia and Africa. The history of Airtel Nigeria dates back to the year 2000 when it entered the Nigerian market under the brand name Kencell which was later rebranded in 2004 to Celtel Nigeria. Celtel Nigeria was later acquired by Zain group in 2005. On June 2010, the Zain was acquired by Bharti Airtel and rebranded to Airtel Nigeria. Its current name was adopted after Bharti Airtel bought out the Africa mobile operations of Kuwaiti telecommunications from Zain. The company offers mobile voice & data services, fixed line, high speed broadband, turnkey telecom solutions for enterprises and national & international long distance services to carriers with market share of 22.6%. It acquired Vmobile subscribers in November 2014. It is the second tele-communications operator in Nigeria, after MTN Nigeria, to host mobile virtual operators (MVNOs) in the country. Airtel Nigeria prides itself of being the most innovative mobile telephone operator company in Nigeria. This is attested by the many products, that it offers namely: Value Added Services (VAS), Airtel Money, Prepaid and Postpaid plans, One Network, 3.75G Network, Blackberry devices and services, International roaming, Local and international messaging, 24-hour customer care center, Internet access, Directory enquiries, SMS information services, Mobile Top up and Me2U services.

Several banks in Nigeria have their Airtel Mobile Apps by which customers can conveniently carry out transactions of about 50 billion or more according to individual bank policies.

Also, customers with the upgraded version of mobile phones also known as Android and IOS can use their bank-generated transfer code to implement transactions successfully. The status quo has reduced the rate of armed robbery basically as people hardly move with large sums of money (Jackson, 2017). Although, Micah (2017) argued that the current state of things may have drastically increased Cyber Crimes. In any case, the risk of GSM has achieved a stupendous improvement in the significant area of the economy, like banking, telecoms, and commerce in general. GSM is perhaps the most massive improvement at any point to have occurred in the telecommunications industry (Wojuade, 2015). The penetration of GSM has brought enormous profits which incorporates expanded financial sector turnover through loans, advances, progresses, e-commerce, e-banking (Iwayemi, 2017).

Additionally, e-electronic banking like Automated Teller Machine (ATM) services, online monetary exchanges, international credit uptake of debit and credit cards and debit card facilities, airline ticketing, and reservations are a portion of the various ways that the introduction of GSM in the telecommunications industry has helped the improvement, refinement, security and fast transactions in the Nigerian financial sector (NCCE, 2017). Nigeria as of now is positioned as the biggest and quickest developing telecommunications market in Africa, and among the 10 fastest growing telecommunications markets in the world, a sign of its heartiness and great profits on investment (Anioke, 2011).

2.4 Theoretical Framework

Current scholarship in organizational strategic management and technological development recognizes that theory is just not a conduit for truth but rather plays the constitutive role in the creation of truth (May & Mumby, 2015). Littlejohm, (2013) defined theory as someone's conceptualization of an observed set of events. The author further explained that theories consist of ideas and guide researchers in making decisions and taking action.

The theory or formulation that underpins this study, amongst others is the systems theory. According to Weckowicz (2000), this theory was initially advanced in 1968 by a biologist, Ludwig Von Bertalanffy. Von Bertalanffy's research attempted to explain the link between parts and whole of living organisms.

The theory details that the entire is more than the total of its components. Each component should be assessed as it relates with adjustments and is changed by recurring components inside the system. The components of a specific system are presumed to be connected and it is fundamentally via communication that this connection is facilitated (Schrader, 2018). According to Coombs and Holladay (2012), the systems perspective sees an organization as a grouping of interconnected parts with a sole motive of maintaining balance.

Bivins (1992) noted that the systems theory has gone beyond the borders of biology and has been embraced in other academic fields such as psychology, history, cybernetics, sociology and strategic management. According to Almaney (2014), telecommunications development, which is an offshoot of strategic management is important to the systems theory. He explained that the systems theory is built on the thought that there exists an independent link between an organization and its sub-systems.

The systems theory guided the study in identifying how economic globalization impacted on the business activities of Nigeria's telecommunication industry, particularly, Airtel Nigeria and also to demonstrate how communication was important in ensuring continued business for the organization (Airtel Nigeria Limited) which in essence translates to the very survival of the company.

2.5 Empirical Review

Jhu and Khaleja (2018) in a study on the perspective of determining the significance of telecommunication on economic development argued that telecommunication has a crucial impact on the development of the economy. In Nigeria, Teilla et al. (2007) and Tiruneh, Wamboye & Sergi (2017) investigated the simultaneous relationship between telecommunications and economic growth.

In the same vein, Osotimehin et al. (2010) conducted a study on the effects of investment in telecommunication infrastructure on economic growth and found that telecommunication

infrastructure measured by tele-density and telecommunications employment is both statistically significant and positively correlated with economic growth (See also Tchamyu, 2017, Salahudin & Gow, 2016). But the research conducted by Onakoya (2013) from his study of the impact of economic reform on the telecommunication sector concluded that telecommunications sector is statistically insignificant to explain GDP growth and the impact of investment in telecommunications was found to be an insignificant predictor of GDP even when the investment was lagged by one year. While that of Oji-Okoro (2010) and Costello & Donnellan (2016) on the relationship between FDI and Telecommunications growth in Nigeria shows a negative relationship between FDI and GDP. This was corroborated by the findings of Gold (2008) which shows a negative relationship between tele-density and GDP growth from his aggressive analysis of the impacts of telecommunications infrastructural development on Nigeria economy.

The study conducted by Ganger –Sims causality test with a 50 years' time series data of United States of America, Beil et al. (2005) proved that there is a causal relationship between telecommunication investment and economic growth. Based on another extensive study with the data of 105 countries, Shiu and Lam (2007) strongly agreed that telecommunication development is significantly related to the economic development.

William et al. (2011) observed that revenue generated from the telecommunication services has a significant impact on the GDP in the economy of China. On the other hand, Stiglitz (2018) argued that the revenue of the telecommunication industry has significant influence over the economic growth of the developing countries. From another empirical research from Ovum (2006) proved that in India mobile industry has a combination of 313 million RS equivalent to 7.8 billion dollars towards the gross domestic product (GDP).

A comprehensive study, study by Mcknisey (2007) claimed that telecommunication industry particularly including the mobile operators have a significant contribution towards the growth of the GDP which is two times larger than any other industry in China. The mobile economy GSMA technology (2015) reported that the telecommunication revenue has a greater variation based on the region to region. In developing markets such as Sub-Saharan Africa, Asia Pacific region the revenue growth is tremendous but in Europe it is slowing down only because of the subscriptions rate. They also reported that the forecasted revenue growth rate will be declined by 3.1 percent per annum until 2020. Based on an empirical study in Egypt, Saudi Arabia and India, Graber & Venkata (2013) and Niebel (2018) suggested that the revenue of telecommunication industry which generated from providing various services is accountable for two or three percent of total GDP.

Badram et al. (2012) in a study on telecommunications industry and economic growth argued that in many emerging countries telecom industry is one of the most important source of revenue for national treasury. Based on an empirical study in Egypt, Saudi Arabia and India, Graher and Venkata (2013) suggested that the revenue of telecommunication industry which is generated from providing various services is accountable for two or three percent of total GDP.

Zhang (2013), Bowles, (2012) both of them argued that the presence of internet continuously transforms the economy of Australia as the internet user was increased from 73 percent in 2007 to 87 percent in 2009. In another study based on the internet consumption model Zhang (2013) and Song (2013) found that internet diffusion has a strong positive correlation with GDP per capita.

World Bank (2013) in a study on the tele-density and its impact on the economy, reported that as the world wide tele-density of telephone users is increased by 10 percent, the world wide Gross Domestic Product (GDP) also increased by 6 percent. In a similar study but only based on Young and Ernest (2013) and Bhattacharyya & Hodler (2014), study on the tele-density and its impact on the economy strongly emphasized that because of the higher growth of tele-density, the GDP of India had been growing faster than ever.

3.0 Methodology

The research utilizes both qualitative and quantitative approach to empirically investigate the 'Economic Globalization and Telecommunication Industry, using Airtel Nigeria Limited as case study'. Gross Domestic Product (GDP) is used as a proxy for Economic Growth in Nigeria. While the independent variables shall be Tele-density, Telecommunications Sector Revenue and Investment in Telecommunication Sector. Secondary data were employed to conduct this empirical analysis. The data were sourced from National Bureau of Statistics (NBS), Central Bank of Nigeria (CBN), Statistical Bulletin, Nigeria Communication Commission (NCC) and corroborated by data from World Trade Organization (WTO) and World Bank Development Indicator.

3.1 Model Specification

In building the model for the study, the Ordinary Least Square (OLS) Method of regression analysis shall be used. This is given as: $Y = B_0 + B_1X_1 + B_2X_2 + B_3V_3 + \dots + B_iX_i$ (3.3)

Where: Y = Dependent variable

$B_0 - B_i$ = Parameters to be estimated

$X_i - X_0$ = Independent variables

3.2 Model

Multiple Linear Regression Analysis model was constructed to explain the relationship between the dependent variable and the independent variables using econometrics model as statistical tool. The model built for the regression analysis is stated below.

$$GDP = \alpha + \beta_1telrevi + \beta_2telinv2 + \beta_3Telden + \beta_4Agrici + \beta_5unemp + \beta_6EcI + u \dots \dots \dots (3.4)$$

GDP is the dependent variable, $\beta_1telrevi + \beta_2telinv2 + \beta_3Telden$ are the explanatory variables while $\beta_4Agric + \beta_5Unemp + \beta_6Ec$ are the control variables. Growth figure (i.e. percentage growth) were used to measure the relationships between the dependent and the independent variables.

The u (error term) encapsulates all other unobserved variables not directly included in the regression equation that could influence the dependent variables. Several economic interactions have capacity to influence GDP Growth in any economy. It is however not feasible to incorporate all these interactions in one regression equation. Thus, the error term was included to capture the effect of the unobserved interactions.

The underlying theoretical assumption of the research is that after the liberalization of the telecommunications sector, substantial investments were attracted into the sector (Telinv) which helped to galvanize telephone usage (Tele-density). As the numbers of telephone usage increases together with other externalities also increases. These increases are therefore expected to influence growth in the economy (GDP growth).

4.0 Results and Discussion

From the regression result, Economic growth was the dependent variable proxy by Gross Domestic Product while Tele-density (TELD), Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Investment in Telecommunication Sector (INVT), Agricultural sector, unemployment and Electricity Consumption were the independent variables. The regression results obtained were presented in the table below.

Table 3: Dependent Variable: GDP

Variable	Coefficient	Standard error	t-statistic	Probability
C	9266.593	3857.515	3.242885	0.0031
TELD	140.0973	107.8694	1.298767	0.2050
TSR	14.65944	8.587348	1.707097	0.0993
INVT	1008.747	233.2914	4.323977	0.0002

R square = 0.882541, F-Statistic = 67.62246, Adjusted R square = 0.869490, Prob. (F-Statistic = 0.000000, D. W Statistic = 1.543241

(Source: Author's Computation)

The interception of the regression equation presented on table 4.1 above is 9266.593. All things being equal, it represents the value of Gross Domestic Product (GDP) if Tele-density (TELD) is zero holding Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Investment in Telecommunication (INVT) constant.

The regression coefficient of Tele-density (TELD) is 140.0973. It shows that a unit increase in Tele-density (TELD) will bring about 140.0973 units increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. Hence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) led to increase in economic growth in Nigeria. The regression coefficient of Telecommunication Sector Revenue (TSR) is 14.65944. It shows that a unit increase in Telecommunication Sector Revenue (TSR) will bring about 14.65944 units increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria.

It is positive showing a direct relationship between Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. Hence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) also led to increase in economic growth in Nigeria within the study period.

The regression coefficient of Investment in Telecommunication (INVT) is 1008.747. It shows that a unit increase in Investment in Telecommunication (INVT) will bring about 1008.747 unit increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. It is positive showing a direct

relationship between Investment in Telecommunication (INVT) and Gross Domestic Product (GSP) in Nigeria. Hence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) led to increase in economic growth in Nigeria.

4.2 Policy Implications

From the ongoing presentation and analysis of results, it was revealed that Tele-density had insignificant impact on Gross Domestic Product in Nigeria. This implied that an increase in Tele-density brought about increase in Gross Domestic Product (GDP), hence, increase in economic growth. Furthermore, the result also revealed that Telecommunication Sector Revenue (TSR) had insignificant impact in Gross Domestic Product (GDP), hence, increase in economic growth in Nigeria. Lastly, the result showed that Investment in Telecommunication Sector had significant impact on Gross Domestic Product in Nigeria (See for instance, Snezana, Zoran, Zorana, 2019; Amavilah, Asongu, Andres, 2017). This implies that an increase in Investment in Telecommunication Sector also resulted in increase in Gross Domestic Product, hence, increase in economic growth in Nigeria.

Table 4.2: Results of the LogRGDP function

Variables	Coefficients	Standard Errors	t-values
LogFDI	0.33128	0.0443923	9.23
BC	-0.21563	0.432188	-4.64
Unemp	-0.23481	0.345221	-4.32
Telcom	0.000232	0.0000523	3.7
TOP	-0.024457	0.0080248	3.42
Constant	12.12345	0.463832	33.62

Source: Author's Computation

In the model, the coefficient of the constant is 12.12345 which shows the value of LOG (RGDP) even if the impact of all explanatory variables are individually zero. It has a positive sign implying that if other variables are assumed constant, the rate of growth will be equal to 12.1%, a unit increase in FDI leads to 0.33128 increase in RGDP. In other words, a percentage increase in FDI changes RGDP by 0.33%. A change in electricity consumption leads to a 21.5% decrease in Real GDP while unemployment and trade openness decrease RGDP by 0.23%.

5.0 Conclusion and Recommendation

Economic growth in Nigeria is principally a function of variation in some macroeconomic fundamentals. There is need for a macroeconomic environment that will encourage telecommunication industry and foreign direct investment in order to enhance economic growth in Nigeria. The outcome of the empirical and stochastic investigations shows that

Telecommunication Infrastructural Development has a positive relationship with output growth in Nigeria (See Ayse et al., 2016; Mohammed, & Sulong, 2017). The introduction of Global System for Mobile telecommunication (GSM) led to 17 percent rise in the output growth. The use of mobile phones in Nigeria has become very useful for individuals and industries in both the urban and rural areas.

Therefore, the output of industries has increased and the life of many Nigerians improved within the era of improvement in telecommunication industry. The demand side of electricity is determined by the amount of energy supplied. This is why we have contrary result to a priori expectation of the parameter for electricity consumption. On the side of the degree of trade openness, Nigeria is still a developing nation that needs a mild check on the nature of openness which her infant industries face.

There is need to checkmate the trend of unemployment as it impacts negatively on economic growth in Nigeria. Telecommunications can aid sustainable economic development when used appropriately, with the full participation of all stakeholders in the developing economies. The intrinsic value of telecommunications does not lie in easing communication and information but in enabling growth and development. In a country like Nigeria, where a vast section of the population is below the poverty line, telecommunications offer a chance to empower the residents and transform them into more productive human capital.

Based on findings and conclusions presented above, the paper recommends that government should expand tele-density and directly make telephone communications cheap and accessible through granting more licenses to GSM operators in order to allow for healthy competition among the GSM operators (See Wamboye, & Sergi, 2019; Wanboye, Adekola, & Sergi, 2016; Song, 2015).

In addition, the interests of the consumer of telecommunication services should be protected by promoting competitive pricing of such services and combating the abuse of market power. The government should provide non-monetary incentives including the funding of the development of other infrastructure particularly electricity. To encourage rural telephony, the government should consider providing further concessionary fiscal incentives to investors who are willing to commit resources to the marginally profitable areas. The development of rural telephony will greatly assist growth of employment and incomes. The outcome of our study shows that investment in telecommunications infrastructure have direct and indirect linkage to economic growth. This is corroborated by the works of Anyasi and Otubu (2009) and Osotimehin et al. (2010).

References

- {1} Akinwale, B. E., Ogunleye, A. G., Akamai, C. E. and Isaiah, H. A. (2013). The impact of Nigeria's telecommunication services expansion on national economic growth. British Journal of Advanced Academic Research, 2(1), 126 – 138.
- {2} Anavilah, V, AsongU, S. A., Surujlal, J. (2018). An Empirical Analysis of Information and Communication Technology (ICT) and Economic Growth in Nigeria. International Journal of eBusiness and eGovernment Studies, Vol. 10, No 1, 2018, ISSN, 2146 -2774 (Online).
- {3} Asongu, S., Roux, S. (2017). Enhancing ICT for inclusive human development in Sub-Saharan Africa. Technol Forecast Soc: 118: 44 – 54.
- {4} Ayse, C, Fatih, Y, Hakan, K, Cevdet, K, Sadi, E. S. (2016). Macroeconomic facts for Telecom Industry in MINT Countries (Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey). Procedia Economic and Finance 39, 156 – 164.
- {5} Balogun, J. (2010). Impact of GSM on Economy and Development, Centre for Culture and Technical Interchange between East and West, NCC Strategic Planning, Gwagwalada, Abuja
- {6} Costello, G. I, Donnellan, B. (2016). IT-Enabled R&D for Business Value in a Global Framework. J Knowl Econ, 7(3), 783 – 796.
- {7} Dauda, R. O. S. (2019). No simple Answers, no easy rides: The Economist in the Pursuit of Development. Inaugural lecture series, NCC Annual Digest, Abuja.
- {8} Gold, K. L. (2010). Aggregate analysis of the impact of telecommunications Infrastructural development on Nigerian economy. Proceedings of the 1st International Technology, Education and Environment Conference, 213.
- {9} Mankiv, N. G.D. (1992). A Contribution to the empirics of growth. Quarterly Journal of Economics, 10: 240 – 737.
- {10} Ndukwe, E. (2003). ‘‘The Role of Telecommunications in National Development’’ (9th Omolayole Annual Management Lecture.
- {11} Song, S. (2015). Africa Telecoms Infrastructure in 2014. Africa Telecoms in Review Manu Possibilities.
- {12} Tiruneh, E. A., Wamboye, E., & Sergi, B. S. (2017). Does productivity in Africa benefit from advanced countries' R&D? Technology Analysis & Strategic Management, 29(7), 804 – 816.

- {13} Wamboye, E., Adekola, A., & Sergi, B. (2016). ICTs and labour productivity growth in Sub-Saharan Africa. *International Labour Review*, 155 (2), 231 -252.
- {14} Wamboye, E., Tochkov, K., & Sergi, B. S. (2015). Technology adoption and growth in Sub-Saharan African countries. *Comparative Economic Studies*, 57(1), 136 – 167.
- {15} Waverman, L., Meloria, M. and Melvyn, F. (2015). The impact of telecoms on economic growth in developing countries. *Vodafone Policy paper series*, 2: 10 –24.

**THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC
AND PRIVATE
SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS**

DR. CHUKWUEMEKA G. EME (Ph. D)

**Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Business Administration;
National Open University of Nigeria (NOUN)**

Abstract

Human capital plays a critical role in economic growth and poverty reduction. This study examined the role of human capital development in the Nigerian public and private sector-enterprises with particular reference to selected manufacturing firms. This aim is achieved with respect to measures of human capital development (Talent Development TD; Training & Development-T&D; Knowledge Management-KM; and Career Development-CD on Organizational Performance ((ORGP) and responses from the respondents were collected with the aid of five (5) Likert-scale questionnaire. Survey research design was adopted for this study and the simple random sampling is a method used to cull a smaller sample size from a larger population of the study. A total of ninety-nine (99) questionnaires were administered to the eleven (11) selected manufacturing firms in Lagos State, Nigeria. The questionnaire was analyzed with the aid of excel spreadsheet, the respondents profile was analyzed with manual simple percentage, the research questions was analyzed with the aid of descriptive statistics which comprises of the minimum, mean and standard deviation and correlation matrix. The hypotheses of the study were tested using the multiple regression statistical tools with the aid of SPSS version 23 as the basis of testing hypotheses. The findings revealed that there is significant negative relationship between Talent Development (TD), Training & Development (T&D), Knowledge Management (KM) and Career Development (CD) has a significant relationship with Organizational Performance (ORGP). The study concluded that, human capital development had a significant impact on the organizational performance of the manufacturing firms, thereby recommends that investment profile of the studied organizations being tied to the human development of experienced employees and creation of policies that encourages human capital development including formal education should be part of their strategic plans.

Key Words: Human Capital Development, Talent Management, Training & Development, Knowledge Management, Career Development and Organizational Performance

1. Introduction

The concept of human capital refers to the abilities and skills of human resources of a country, while human capital development refers to the process of acquiring and increasing the number of persons who have the skills, education and experience that are critical for economic growth and development of a country's economy (Okojie, 2005). Also, Ejere (2011) posited that human capital refers to the human factor in the production process, and consists of the combined knowledge, skills or competences and abilities of the workforce. Of all factors of production,

only human beings are capable of learning, adapting or changing, innovative and creative. Human capital formation or development, following Harbison (1973), can be seen as the deliberate and continuous process of acquiring requisite knowledge, skills and experiences that are applied to produce economic value, for driving sustainable national development. The significance and the relevance of human capital development in the achievement of meaningful and sustainable economic growth and development have been widely acknowledged in various studies. In the absence of substantial investment in the development of human capital in any country, sustained economic growth and development would only be a mere wish, never a reality. Therefore, the place of human capital development in economic growth cannot be overemphasized. Human capital development is a key prerequisite for a country's socio-economic and political transformation. Among the generally agreed causal factors responsible for the impressive performance of the economy of most of the developed and the newly industrializing countries is an impressive commitment to human capital formation (Adediji and Bamidele, 2003; World Bank, 1995, Banro, 1991).

Furthermore, it has been stressed that the differences in the level of socio-economic development across nations is attributed not so much to natural resources and endowments and the stock of physical capital but to the quality and quantity of human resources (Dauda, 2010). Oladeji and Adebayo (1996) opined that human resources are a critical variable in the growth process and worthy of development. They are not only means but, more importantly, the needs that must be served to achieve economic progress. In addition, the wealth and prosperity of nations rest ultimately upon the development of people and the effective commitment of their energies and talents. Capital and natural resources are passive agents. The active agents of modernization are human beings, for they alone can accumulate capital, exploit natural resources and build political and social organizations (Samkay, Ismail and Shaari, 2010). Harbinson (1973) aptly summarized the importance of human capital to economic and social development by stating that "human resources constitute the ultimate basis for the wealth of nations. Capital and natural resources are passive factors of production; human beings are the active agents who accumulate capital, exploit natural resources, build social, economic, and political organizations, and carry forward national development. Clearly a country which is unable to develop the skills and knowledge of its people and to utilize them effectively in the national economy will be unable to develop anything else".

Nigeria with a population of approximately 168.8 million spread over an area of about 923,800 sq. kilometers is among the few nations in the world amply blessed with abundant human and natural resources for development. The existence of the rich natural endowment in the country necessitated investment in human capital in order to efficiently harness the resources for economic development.

1.1 Statement of the Problem

Investment in human capital has been shown to be positively related to economic growth and development of a nation (Gbosi, 1996; Yesufu, 2000; Gupta et al., 2001; Olaniyi & Adam, 2002). It has been argued however that human capital development raise the income of the poor worldwide, the income spread between the poor and the rich which of course is a worldwide objective of macroeconomics. A simplified implication of this is that human capital development promotes equity and reduces poverty besides aid in the efficient allocation and civilization of scale resources. It has also been argued that human capital development is closely tied to the issues of education and economic growth and development. Economic growth and development is largely a function of human capital, which is an embodiment of good health, education, knowledge, skills, attitudes, expertise and technological know-how (Nwankwo,

1981; Babalola, 2003; Adeyemi & Akpotu 2004). It is on this premise that this study seeks to investigate the role of human capital development in the Nigerian public and private sectors using selected manufacturing firms as case study.

1.2 Objective of the Study

The broad objective of this study is to examine the role of human capital development on the Nigerian public and private sectors with particular reference to selected manufacturing firms. The specific objectives are to:

- i. examine the relationship between human capital development and economic growth in Nigeria;
- ii. assess the determinants of human capital development in Nigeria;
- iii. determine whether human capital performance in the Nigerian public and private sectors is increasing in Nigeria;
- iv. determine the relationship between human capital development policies and strategies and economic growth in Nigeria, and
- v. proffer some policy recommendations on the government in order to improve on human capital development in Nigeria.

1.3 Research Questions

- i. What is the relationship between human capital development and economic growth?
- ii. What are the determinants of human capital development?
- iii. Is human capital performance increasing in Nigeria?
- iv. Has human capital development policies and strategies enhance economic growth in Nigeria?

1.4 Research Hypotheses

The relationship between human capital development and economic growth will be tested using Nigerian data. Therefore, the following hypotheses will be tested.

- Ho1: There is no significant relationship between human capital development and economic growth in Nigeria.
- Ho2: There is no significant relationship between the determinants of human capital development and economic growth in Nigeria.
- Ho3: There is no significant relationship between human capital development policies and strategies and economic growth in Nigeria.

2. Literature Review

2.1 Conceptual and Theoretical Framework

Economically, capital is referred to as those factors of production used to create goods or services that are not themselves significantly consumed in the production process' while, the human element takes charge of all economic activities such as production, consumption, and transactions necessary to move the products to the consumers (Boldizzoni, 2008). This implies that human capital is a key production element that adds value to the production process. In the 1950's, it was discovered that investment on human capital was the primary way to raise an individual's wages making it more effective when compared to other production inputs such as land, financial capital and labor force (Woodhall, 2001).

Human capital as a concept can be traced to the classical school of thought in 1776, then as a scientific theory by Fitsimons (1999). Schultz (1961) recognized human capital as the stock of productive knowledge and skills possessed by workers. Human capital can be categorized by 'something akin to property' that is, knowledge and skills embedded in an individual (Beach, 2009). Rastogi (2002) conceptualizes the human capital as 'knowledge, competency, attitude and behavior embedded in an individual'.

Human capital has also been categorized as important in itself but also important is the accumulation process. This perspective stresses on knowledge and skills obtained throughout educational activities (De la Fuente & Cicone, 2002). The third perspective is closely linked to the production-oriented perspective of human capital (Dae-Borg, 2005). Romer (1990) refers to the human capital as 'a fundamental source of economic productivity'. Rosen (1999) views human capital as 'an investment that people make in themselves to increase their productivity'. Furthermore, the concept of human capital has also been defined as 'an amalgam of factors such as education, experience, training, intelligence, energy, work habits, trustworthiness, and initiative that affect the value of a worker's marginal product' (Frank and Bemanke, 2007). The shift of the focus by the global economy towards more knowledge-based sectors (such as research and development, pharmaceuticals and ICT-based sectors), has encouraged policy makers to attend more critically to skills and human capital development (OECD, 1996).

2.2 Theoretical Review

Theoretical framework is an assortment of interrelated thoughts dependent on speculations. It is a contemplated set of relational words, which are gotten from and upheld by information or proof. It endeavors to explain the theoretical underpinning of the subject matter. Different authors have come up with theories on human capital development.

The basic human capital theory which is a refinement of the marginal-productivity theory has since become a dominant means of understanding how wages are determined. The theory was largely shaped by Gary S. Becker, an American student of Theodore Schultz. The human capital theory, views schooling and training as an investment in skills and competences (Becker, 1964). It holds that earnings in the labor market are dependent upon the individual's information and skills set. It is further argued that, based on rational expectations of returns on investment, individuals make decisions on the education and training they receive as a way of augmenting their productivity that is, that investments in the human capital depend on the costs of acquiring the skills and the returns that are expected from the investment.

The pioneering work regarding human capital development and economic growth is the growth rate of human capital, which also depends on the amount of time allocated individuals

to acquire skills. Rebelo (2011) later extended the model by introducing physical capital as an additional input in the human capital accumulation and function. However, the model of endogenous growth by Romer (1990) assumes that the creation of new ideas is a direct function of human capital which manifest in the form of knowledge. As a result investment in human capital led to growth in physical capital which in turn leads to economic growth. Other studies that supported human capital accumulation as a source of economic growth include: (Brro & Lee, 1993; Romer, 1991; Benhabib & Spiegel, 1994). Some studies have examined different ways through which human capital can affect economic growth.

2.3 Empirical Review

Several studies both in Nigeria and the diaspora have been carried out to examine the relevance or importance of human capital development in the achievement of economic growth. There seems to be a consensus from most of these studies that, the development of human capital engenders economic growth. A review of some of the empirical literature is provided in this section. Sankay, Ismail an Shaari (2010) investigated the impact of human capital development on economic growth in Nigeria during the period 1970 to 2008. Johansen co-integration technique and vector error correlation analysis were used to ascertain this relationship. The basic macroeconomic variables of concern derived from the literature review are: Real gross domestic product (RGDP), real capital stock (RCS), total school (SCHE), enrolments and labor force (LF) are used to proxy human capital development. The result indicated that human capital development has a significant impact on Nigeria's economic growth.

Dauda (2010), using the human capital model of endogenous growth developed by Mankiw, Romer and Weil (1992), examined empirically the role of human capital in Nigeria's economic development. The paper employed a variety of analytical tools. Including unit root tests, co-integration tests and error correction mechanism (ECM)/ Empirical results indicate that there is, indeed a long-run relationship among labor force, physical capital investment proxied by real gross capital formation, human capital formulation, proxied by enrolment in educational institutions and economic growth in Nigeria. Findings show that there is a feedback mechanism between human capital formation and economic growth in Nigeria. Thus, the policy implication of the findings is that government should place a high priority on human capital to achieve the growth which would engender economic development. Most importantly, education should be given prominence in Nigeria's developmental efforts. This would propel the economy to higher level of productivity.

Amassoma and Nwosa (2011) studies the causal nexus between human capital investment and economic growth in Nigeria for sustainable development in Africa at large between 1979 and 2009 using the Vector Error Correlation (VEC) and Pairwise granger causality methodologies.. The findings of the VAR model and pairwise estimate reveal no causality between human capital development and economic growth. The study recommends the need to increase budgetary allocation to the education and health sector and the establishment of sound and well-functioning vocational institute needed to bring about the needed growth in human capital that can stimulate economic growth. Also, the study identified that labor mismatch is an issue that government needs to reckon with in order to accelerate and sustain economic growth. In this regard, policy-makers in conjunction with employers and individuals needs to update information on the real labor market value of different qualifications, in order to help them navigate through the increasingly complex education system and make the optimal kinds of educational investment decisions needed to propel economic growth.

Johnson (2011) evaluates human capital development and economic growth in Nigeria by adopting conceptual analytical framework that employs the theoretical and ordinary least

square (OLS) to analyze the relationship using the GDP as proxy for economic growth; total government expenditure on education and health, and the enrolment pattern of tertiary, secondary and primary schools as proxy for human capital. The analysis confirms that there is strong positive relationship between human capital development and economic growth. Following the findings, it was recommended that stakeholders need to evolve a more pragmatic means of developing the human capabilities, since it is seen as an important tool for economic growth in Nigeria. Also proper institutional framework should be put in place to look into the manpower needs of the various sectors and implement policies that will lead to the overall growth of the economy.

Oluwatobi and Ogunrimola (2011) examined the relationship between human capital development efforts of the Government and economic growth in Nigeria. It seeks to find out the impact of government recruitment and capital expenditures on the public sector and their effect on economic growth. The data used for the study are from secondary sources while the augmented Solow model was also adopted. The dependent variable in the model is the level of real output while the explanatory variables are government capital and recurrent expenditures on the public sector employees, gross fixed capital formation and the labor force. The result shows that there exists a positive relationship between government recurrent expenditure on human capital development and the level of real output, while capital expenditure is negatively related to the level of real output. The study recommends appropriate channeling of the nation's capital expenditure to promote economic growth.

Isola and Alani (2012) evaluated the contribution of different measures of human capital development to economic growth in Nigeria. It used data from Nigeria and adopted the growth account model which specifies the growth of GDP as a function of labor and capital. The model also included a measure of policy reforms. Based on the estimated regression and a descriptive statistical analysis of trends of government commitment to human capital development, it was concluded that there is a positive and significant relationship between human capital development and economic growth in Nigeria.

3. Methodology

In order to appropriately capture the role of human capital development in the Nigerian public and private sectors with particular reference to selected manufacturing firms, this study employed the augmented Solow human capital-growth model adapted from Oluwatobi and Ogunrimola (2011). The augmented Solow human-capital-growth model is an improvement on the Solow growth model. Solow's original model did not explicitly incorporate human capital. To achieve that, Mankiw, Romer, and Weil (1992) came up with the augmented Solow model. The justification for the inclusion of human capital in the model is the fact of non-homogeneity of labor in the production process either within a nation or across different economies.

4.0 Data Analysis and Interpretation

4.1 Stationarity Test

A stationary test was carried out in order not to run a spurious regression. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test was used for this analysis since it adjusts for serial correlation. The test was done with the following hypothesis.

Null hypothesis (Ho): Variable contains unit root and hence is non-stationary.

Alternative hypothesis (H1): Variable does not contain unit root and hence is stationary.

Decision rule: If the calculated ADF Test statistic is greater than the Mackinnon critical values (both in absolute term) at the chosen level of significance, reject the null hypothesis of non-stationarity and accept that alternative hypothesis of stationarity, otherwise do not the null hypothesis of non-stationarity. The result is summarized in table 1 below.

Table 1: Adf Test Statistics

Variable	Adf Test Statistics		5% critical value	Order of integration
Y	-7.604362	-2.917650	Stationary at second difference	
K	-9.122017	-2.917650	Stationary at second difference	
hL	-4.168758	-2.916566	Stationary at first difference	
GTEE	-8.649019	-2.917650	Stationary at second difference	

The result from table 1 reveals that Y, K and GTEE are all integrated at order 2, hL is integrated at order 1. This result implies that second differencing is sufficient in modeling in this study.

4.2 Co-integration Analysis

Economically speaking, two variables will be co-integrated if they have a long-run or an equilibrium relationship between them (Gujarati, 2004: 822). The Johansen (1991) likelihood ratio test statistics, the trace and maximal eigenvalue test statistics, were utilized to determine the number of co-integrating sectors. The decision rule is to reject the null hypothesis if the probability (P value) is less than 5% (0.05). Otherwise, we do not reject. The result is summarized in the tables 2 and 3 below.

458

Table 2: Johansen Unrestricted Co-integration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eiigenvalue	Trace Statistics	0.05 Critical Value
None	0.801513	154.2887	47.85613
At most 1	0.658300	65.35200	29.79707
At most 2	0.100955	6.291777	15.49471
At most 3	0.007942	0.438546	3.841466

□ denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

□ MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Table 3: Johansen Unrestricted Co-integration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistics	0.05 Critical Value	Prob.
None	0.801513	88.93671	27.58434	0.0000
At most 1	0.658300	59.06022	21.13162	0,0000
At most 2	0.100955	5.853230	14.26460	0.6321
At most 3	0.007942	0.438546	3.341466	0.5078

□ denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

□ MacKinnon-Haug-Michelis (1999)p-values.

Both the trace statistics (table 2) and Eigenvalue statistics (table 3) reveal the rejection of the first and second null hypotheses at 5% level of significance based on our decision rule. This implies that there is two co-integrating equations or vectors among the variables of interest. Therefore, there is a long run relationship between the variables. That is, the linear combination of these variables cancels out the stochastic trend in the series. This will prevent the generation of spurious (i.e. non-meaningful) regression results. Therefore, the estimates of the augmented Solow human-capital-growth model are summarized in table 4 below.

IRAN'S REGIONAL POWER STRATEGY AND ITS EFFECTS ON CENTRAL
ASIAN SECURITY DYNAMICS

İRAN'IN BÖLGESEL GÜÇ STRATEJİSİ VE ORTA ASYA GÜVENLİK
DİNAMİKLERİNE ETKİLERİ

MEHMET EMİN TEKİN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Alfraganus Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler ve Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-6039-9648

Özet

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın bölgesel güç stratejisini incelemekte ve bunun Orta Asya'nın güvenlik dinamikleri üzerindeki çok boyutlu etkilerini analiz etmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, İran'ın jeopolitik eylemlerini, ideolojik fikirlerini ve stratejik araçlarını, Orta Doğu ve Orta Asya bölgesel siyaseti daha geniş çerçevesi içerisinde değerlendirmektir. Bu değerlendirmede, Tahran'ın genişleyen etki alanının komşu bölgelerdeki güvenlik mimarilerini nasıl yeniden şekillendirdiğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Çalışmada, bölgesel güvenlik kompleksi teorisini entegre eden nitel bir araştırma metodolojisi benimsenmektedir. Bu itibarla araştırma, İran'ın bölgesel stratejisini birbiriyle bağlantılı üç boyutunu incelemektedir. İlk olarak, İran'ın Rusya, Çin, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri gibi önemli bölgesel ve küresel güçlerle karşı karşıya jeopolitik konumunu ele alıyor ve bu rekabetçi ve işbirliğine dayalı ilişkilerin Tahran'ın stratejik hesaplamalarını nasıl şekillendirdiğini inceliyor. İkinci olarak, çalışma İran'ın vekil ağlarını, ekonomik ortaklıklarını ve yumuşak güç araçlarını özellikle Şii siyasi ideolojisi ve Pers kültürel mirasını sınırlarının ötesinde (Tacikistan, Afganistan ve Azerbaycan) nüfuzunu genişletmek için birer araç olarak kullanmasını incelemektedir. Üçüncü olarak, araştırma, İran'ın nükleer programını, devlet dışı silahlı aktörlerle ilişkilerini ve bölgesel çatışmalara katılımının Hazar havzası ve Orta Asya koridorunun istikrarı üzerindeki güvenlik etkilerini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Orta Asya, Dış Politika, Güç, Bölgesel Güvenlik

Abstract:

This study examines Iran's regional power strategy in the post-Cold War era and analyzes its multidimensional effects on the security dynamics of Central Asia. The primary aim of the research is to evaluate Iran's geopolitical ambitions, ideological orientations, and strategic instruments within the broader framework of Middle Eastern and Central Asian regional politics, with particular emphasis on how Tehran's expanding sphere of influence progressively reshapes the security architectures of neighboring regions. To this end, the study adopts a qualitative research methodology that incorporates regional security complex theory as its principal analytical lens. In accordance with this methodological framework, the research investigates three interconnected dimensions of Iran's regional strategy. First, it examines Iran's geopolitical positioning vis-à-vis major regional and global powers — including Russia, China, Turkey, and the United States — and explores how the interplay of competitive and cooperative dynamics among these actors shapes Tehran's strategic calculations. Second, the study scrutinizes Iran's systematic utilization of proxy networks, economic partnerships, and soft power instruments — most notably the deployment of Shia political ideology and Persian cultural heritage — as mechanisms for projecting influence beyond its national borders into Central Asian states such as Tajikistan, Afghanistan, and Azerbaijan. Third, the research assesses the broader security implications of Iran's nuclear program, its structured relationships with non-state armed actors, and its active engagement in regional conflicts for the stability of the Caspian basin and the Central Asian corridor. Keywords: Iran, Central Asia, Foreign Policy, Power, Regional Security

17.04.2026

ISBN: 978-625-92363-5-3

ASES PUBLICATIONS – 2026©